

BİRİNCİ ULUSLARARASI SOSYAL ve BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU (USBBAS) BİLGİTOY TEBLİĞLER KİTABI

1-4 TEMMUZ 2020 / TÜRKİYE

PROCEEDING BOOK of 1st INTERNATIONAL SOCIAL and HUMANITIES
SCIENCES RESEARCH SYMPOSIUM

1-4 JULY 2020 / TURKEY

EDİTÖR

Doç. Dr.

M. Yavuz ALPTEKİN

TRABZON - 2020

BİRİNCİ ULUSLARARASI SOSYAL ve BEŞERİ
BİLİMLER ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU
(USBBAS) BİLGİTOY TEBLİĞLER KİTABI

1-4 TEMMUZ 2020 / TÜRKİYE

PROCEEDING BOOK of 1st INTERNATIONAL SOCIAL and HUMANITIES
SCIENCES RESEARCH SYMPOSIUM

1-4 JULY 2020 / TURKEY

EDİTÖR

Doç. Dr.

Musa Yavuz ALPTEKİN

TRABZON - 2020

E-ISBN: 978-605-66130-3-6

YAYIMLANMA TARİHİ: Ekim 2020

**BİRİNCİ ULUSLARARASI SOSYAL ve BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU
(USBBAS) BİLGİTOY TEBLİĞLER KİTABI**

ETKİNLİĞİ ORGANİZE EDEN KURUM:

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ, SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

Genel Yayın Yönetmeni: Doç. Dr. M. Yavuz ALPTEKİN.

E-mail: m.yavuzalptekin@ktu.edu.tr

Dizgi ve Redaksiyon: Dr. Hüseyin AYZ

Kapak Tasarım: Onur ÖZBEK

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

1. Basım, Elektronik Kitap (Çevrim içi / Web tabanlı)

210 x 297 mm

ISBN: 978-605-66130-3-6

PDF yayın

Yayımlanma adresi:

<https://dokatoksem.com/>

SEMPOZYUM KURULLARI

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. M. Yavuz ALPTEKİN (Genel Koordinatör)
Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER (Genel Koordinatör Yard.)
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ (Genel Koordinatör Yard.)
Dr. Öğr. Üy. Serdal FİDAN
Dr. Öğr. Üy. Hüseyin YADİGAROĞLU
Dr. Öğr. Gör. Selim KARYELİOĞLU
Dr. Öğr. Gör. Elif BAŞ
Dr. Araş. Gör. Ersoy Özmen ALKAN

SEMPOZYUM BİLİM KURULU

SYMPOSIUM SCINCE COMUTTE

Prof. Dr. Kenan İNAN (Avrasya Üniv.)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (KTÜ)
Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK (KTÜ)
Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (KTÜ)
Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA (KTÜ)
Prof. Dr. Korkut TUNA (İst. Ticaret Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa E. ERKAL (İst. Üniv.)
Prof. Dr. Valeriy KHAN (University of World Economy and Diplomacy-Uzbekistan)
Prof. Dr. Garifullin Vasil ZAGITOVICH (Kazan Federal University, Tataristan)
Prof. Dr. Mehmet F. GEZGİN (Beykent Üniv.)
Prof. Dr. Nadir SUGUR (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Nedzma DZANANOVIC (University of Sarajevo, Bosna Hersek)
Prof. Dr. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniv.)
Prof. Dr. Ruza KARLOVIC (Hırvatistan Polis Koleji Dek. Yard., Hırvatistan)
Prof. Dr. Meki LOBJANIDZE (Open University, Gürcistan)
Prof. Dr. Muhammed Abdulbaki İBRAHİM (Selahaddin Üniversitesi, Irak)
Prof. Dr. Ali ESGİN (İnönü Üniv.)
Prof. Dr. Nedzma DZANANOVIC (University of Sarajevo, Bosna Hersek)
Prof. Dr. Süleyman ERKAN (KTÜ)
Prof. Dr. Muhidin MULALIC (International University of Sarajevo, Bosna Hersek)
Prof. Dr. Nuray KARACA (Atatürk Üniv.)
Prof. Dr. Hilmi ZENGİN (KTÜ)
Prof. Dr. Meki LOBJANIDZE (Open University, Gürcistan)
Prof. Dr. Birdoğan BAKİ (KTÜ)
Prof. Emir SULJAGIC (International University of Sarajevo, Bosna Hersek)
Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN (Atatürk Üniv.)
Prof. Dr. Adem KALÇA (KTÜ)
Prof. Dr. Yaşar ERJEM (Mersin Üniv.)
Prof. Dr. Necmeddin ALKAN (KTÜ)
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU (Erzurum Teknik Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa Naci KAYAOĞLU (KTÜ)

Prof. Dr. Gözde EMEKLİ (Ege Üniv.)
Prof. Dr. Seyfettin ARTAN (KTÜ)
Prof. Dr. Cengiz YANIKLAR (R.T. E. Üniv.)
Prof. Dr. Mehmet OKUMUŞ (KTÜ)
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ (KTÜ)
Prof. Dr. Abdullah AKAT (Trabzon Üniv.)
Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ (KTÜ)
Prof. Dr. Şirin DİLLİ (Giresun Üniv.)
Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER (Karadeniz Teknik Üniv.)
Doç. Dr. Flavia GHANCEA (Ovidius University, Romania)
Doç. Dr. M. Yavuz ALPTEKİN (Karadeniz Teknik Üniv.)
Doç. Dr. Abbas Varij KAZEMI (Institute of Social and Cultural Studies, Iran)
Doç. Dr. Joanna KUROWKA-PYSZ (WSB University, Poland)
Doç. Dr. Sajjad SATTARI (Tahran University, Iran)
Doç. Dr. Jabir MAMMADLİ (Khazar University, Bakü/Azerbaycan)
Doç. Dr. Rohollah ESLAMI (Firdevs University, İran)
Doç. Dr. Hülya YÜKSEL (Demokrasi Üniv.)
Doç. Dr. Abbas Varij KAZEMI (Institute of Social and Cultural Studies, Iran)
Doç. Dr. Vehbi BAYHAN (İnönü Üniv.)
Doç. Dr. Armağan Öztürk (Artvin Üniv.)
Doç. Dr. Cemaleddin KALAYCIOĞLU (KTÜ)
Doç. Dr. Bülent ŞEN (Kırklareli Üniv.)
Doç. Dr. Lütfi SUNAR (Medeniyet Üniv.)
Doç. Dr. Ahmet FEYZİ (Atatürk Üniv.)
Doç. Dr. Hanifi ŞAHİN (Atatürk Üniv.)
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ (KTÜ)
Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ (KTÜ)
Doç. Dr. Ayhan DEVER (Ordu Üniv.)
Doç. Dr. Işık SEZEN (Atatürk Üniv.)
Doç. Dr. Yüksel YILDIRIM (Bakırçay Üniv.)
Doç. Dr. Muammer AK (Gümüşhane Üniv.)
Doç. Dr. Öğr. Üy. Ahmet MAZLUM (Cumhuriyet Üniv.)
Dr. Kalina SOTIROSKA, (International Vision University, Gostivar/Macedonia)
Dr. Katerina MARINAKI (University of Macedonia, Greece)
Dr. Alina ROMANOVSKA (Daugavpils University, Latvia)
Dr. Damir KAPIDZIC (Sarajevo University, Bosnia)
Dr. Immaculada COLOMINA (Carlos Üniversitesi, Madrid/İspanya)
Dr. Noemia Bessa VILELA (University of Portucalense, Portugal)
Dr. Kalina SOTIROSKA, (International Vision University, Gostivar/Macedonia)
Dr. Vladimir STERPU, (Moldova Devlet Üniversitesi, Moldova)
Dr. P. J. Mathew MARTIN, (University of Mumbai, India)
Dr. Emir SULJAGIC (International University of Sarajevo, Bosna Hersek)
Dr. Öğr. Üy. Serdal FİDAN (Karadeniz Teknik Üniv.)
Dr. Öğr. Üy. Savaş TAŞ (Demokrasi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üy. Hazım Burhan MUSTAFA (Selahaddin Üniversitesi, Irak)
Dr. Öğr. Gör. Selim KARYELİOĞLU (Karadeniz Teknik Üniv.)
Dr. Öğr. Gör. Elif BAŞ (Karadeniz Teknik Üniv.)
Dr. Öğr. Üy. Murat AŞÇI (KTÜ)
Dr. Öğr. Üy. Selin BİTİRİM OKMEYDAN (Ege Üniv.)
Dr. Öğr. Üy. Ali TEKİN (Trabzon Üniv.)

Dr. Öğr. Üy. Abdulkadir YELER (Medeniyet Üniv.)
Dr. Öğr. Üy. Mehmet KOCA (Ordu Üniv.)
Dr. Öğr. Üy. Gökhan ŞAHİN (KTÜ)
Dr. Öğr. Üy. Bekir GÜZEL (R.T.E. Üniv.)
Dr. Öğr. Üy. Adem GÜRLER (Giresun Üniv.)
Öğr. Gör. Veysel USTA (KTÜ)
Öğr. Gör. Hakan SAVAŞ (Avrasya Üniv.)

SEMPOZYUM DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniv.)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. İsmail DOĞAN (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa E. ERKAL (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Mehmet Fikret GEZGİN (Beykent Üniv.)
Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN (Hacettepe Üniv.)
Prof. Dr. Sedat MURAT (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Enver ÖZKALP (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Nadir SUGUR (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Ayşe CANATAN

SEMPOZYUM HAKEM KURULU

Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER
Doç. Dr. M. Yavuz ALPTEKİN
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
Dr. Öğr. Üy. Serdal FİDAN
Dr. Öğr. Üy. Hüseyin YADİGAROĞLU
Dr. Öğr. Gör. Selim KARYELİOĞLU
Dr. Öğr. Gör. Elif BAŞ
Dr. Araş. Gör. Ersoy Özmen ALKAN

SEMPOZYUM DESTEKÇİLERİ / SPONSORS

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ / Karadeniz Technical University

TRABZON-ORTAHİSAR BELEDİYESİ / Trabzon-Ortahisar Municipality

TRABZON TİCARET ve SANAYİ ODASI / Trabzon Chamber of Commerce and Industry

DAVETLİ KONUŐMACILAR

DAVETLİ KONUŐMACI: 1

Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN

Sakarya Üniversitesi, Edebiyat Fakóltesi, Sosyoloji Bölümü.

DAVETLİ KONUŐMACI: 2

Prof. Dr. Pelin TAN

Mardin Artuklu Üniversitesi, Mimarlık Fakóltesi.

DAVETLİ KONUŐMACI: 3

Doç. Dr. Armağan ÖZTÜRK

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Meclis Başkanlığı – Danışman.

ÖNSÖZ

2020 yılı beklentilerin ve umulanın aksine bir önceki yıldan çok daha zor geçti. Özellikle Covid-19 salgını her sektörü etkilediği gibi bilimsel faaliyetleri de son derece olumsuz bir yönde etkiledi ve sekteye uğrattı. Haliyle bu zorluklar içerisinde bile hayat devam etti. Bilimsel faaliyetler de tümüyle duramazdı. Bir şekilde devam etmek zorundaydı. Yaklaşık olarak bir yıl öncesinden, 2019 Mayıs-Haziran gibi bu yola çıkıldığında böylesi bir salgın öngörüsü veya başka bir zorluk söz konusu değildi. Mekân ayarlaması, internet sitesi kurulması ve diğer hazırlıklar başlatıldıktan sonra geri dönmek olmazdı. Ne var ki, resmi olarak toplantıların yasaklanmış olması Nisan 2019'dan Haziran 2020 sonuna kadar, etkinlik fiili olarak yapılabilecek mi yoksa tebliğleri uzaktan mı sunmalıyız veya tümünü mü iptal etmeliyiz tereddüdü ve kararsızlığı bizleri sinirsel olarak çok yıprattı. Bununla birlikte Trabzon'da bulunanlar ve yakın çevreden gelebilecek olanlarla birlikte etkinliğin bir kısmının fiili olarak yapılması hususunda büyük bir irade gösterdik ve çok şükür davetli konuşmacılardan bir hocamızın da iştirak ettiği küçük çaplı bir fiili toplantıyı başarıyla sonuçlandırdık. Takip eden günlerde de internet üzerinden uzaktan sunumlar alındı. Çok yorucu ve yıpratıcı bir süreçti ama azim ve gayret sayesinde inanıyorum ki, anlığımızın akıyla bu işin içinden çıkmış olduk. En nihayet tebliğlerin kitaplaştırılması sürecini de böylece bitirmiş oluyoruz. Darısı seneye bu etkinlik dizisini koordine edecek olan akademisyenin başına olsun. Bizler görevimizi layıkıyla yerine getirdik diye düşünüyorum.

Trabzon'da her sene iki en fazla üç tane sosyal bilim sempozyumu düzenleniyor. Bu küçük sayı göz önünde bulundurulunca etkinliğin önemi daha iyi anlaşılıyor. Ne var ki, asıl çarpıcı olan, bu etkinliğin aynı zamanda Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümünün ilk sempozyum etkinliği olmasıdır. Bu anlamda şeytanın bacağı kırılmış olup, bundan sonrası daha da kolay getirilebilir diye düşünüyoruz.

Kanaatimce bu sempozyumun en öne çıkan orijinalitesi tarafımızca yapılan ve Latince kökenli "Sempozyum" kelimesine karşılık olarak özbeöz Türkçe olan "Bilgitoy" kelimesinin önerilmiş olmasıdır. Nitekim bilineceği üzere, vaktiyle Prof. Dr. Nejat Göyünç Hocalar *Sempozyum* yerine Türkçe bir isim olarak "Bilgi Şöleni" ismini önermişlerdi. Ne var ki, bu isim uzun ve kullanışsız olması sebebiyle olsa gerek tutmamıştı. İnternette yaptığım kısa bir araştırma bana, daha önce *Bilgitoy* kelimesinin kullanılmadığını gösterdi. Üniversite için benzer bir kelime olan *Bilgitay* ismi önerisi mevcut ise de, *Bilgitoy* terkininin daha önce kullanılmadığını tespit ettim. Oysa *Bilgitoy* ismi hem kısa, hem pratik, hem telaffuzu kolay, hem kulağa hoş gelen ve hem de anlam yüklü bir kelime olarak bu tür bilimsel faaliyetlerin Türkçe ismi olarak kullanılabilir diye düşünüyorum. Son söz Türk bilim camiasının olacaktır elbette.

Sosyoloji Bölümü olarak her yıl veya iki yılda bir düzenlemeyi planladığımız bu bilimsel faaliyetler dizisinin ilkinde salgın şartlarından dolayı etkilense de yine de 72 tane tebliğ sunulmuştur. Bunlardan 23'ü fiili olarak sunulurken, geri kalanı da internet üzerinden uzaktan sunum şeklinde icra edilmiştir. Tebliğler üç kategoriye ayrılmış ve katılımcıların isteğine göre bir kısmı tebliğler kitabında geri kalanı da kitapta bölüm olarak değerlendirilmiştir. Kitap da kendi içinde ikiye ayrılarak Sempozyumun temasına uygun olan tebliğler "Doğu Karadeniz'de Toplum ve Kültür" başlıklı bir kitapta toplanmış ve basılması kararlaştırılmıştır. Kitap bölümlerinin bu temaya uygun olmayanları da yine elektronik kitap bölümü olarak değerlendirilmiştir.

Bilgi de bilim de merakın ürünüdür. Meraklısına iyi okumalar dilerim...

Doç. Dr.

M. Yavuz ALPTEKİN.

Bilgitoy Genel Koordinatörü

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM: PANDEMİ – TOPLUM ve KÜLTÜR KONULU TEBLİĞLER

KORONA SALGINININ (COVID-19) TOPLUMSAL ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA (Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER).....	1-15
PANDEMİ VE GÖÇ: PANDEMİ SÜRECİNİN GÖÇMENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (Selim KARYELİOĞLU).....	16-30
FUTBOL TAKIMI TARAFTARLIĞI İLE İÇ GRUP/DIŞ GRUP ÖZDEŞİMİNİ BELLEKTE UYMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ (Gökhan ŞAHİN).....	31-41
DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ HALK HEKİMLİĞİNDE ISIRGAN OTU (İlker AVCIOĞLU ve Arzu FİDAN).....	42-55
TRABZON İLİ KENT KİMLİĞİ VE KÜLTÜRÜNÜN SOSYAL MEDYA ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI: TWİTTER ÖRNEĞİ (Leyla Nur KASAP).....	56-82
SOSYO-KÜLTÜREL YAPI VE SUÇ OLGUSU ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA: KARADENİZ BÖLGESİ ÖRNEĞİ (Dilek DIVRAK).....	83-96

İKİNCİ BÖLÜM: İKTİSAT TARİHİ – EKONOMİ ve İŞLETME KONULU TEBLİĞLER

KERVAN YOLU'NDAN TRANSİT TİCARET YOLU'NA İPEK YOLU VE TRABZON (Ömer ŞEN ve Zafer AKKOL).....	97-115
DÜYUN-U UMUMİYE NEZARETLERİNİN SINIRLARI: TRABZON MERKEZLİ KARADENİZ SAHİLLERİNDEKİ TUZ TİCARETİ VE HİTERLANDINDAKİ TUZ ÜRETİMİ (Sibel GÜRSES SÖĞÜT).....	116-129
KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ BAĞLAMINDA ÇİN'DE ORTAYA ÇIKAN ULUSLARARASI LİBERAL ORTAKLIK DÜZENİNE YÖNELİK TEPKİLER (Bedri ŞAHİN).....	130-150
EKONOMİ İÇİN VERİ BİLİMİNİN ÖNEMİ (Gürcan AYGÜN ve Betül AYGÜN).....	151-160
SÜREÇ KATKI MUHASEBESİNDE FAALİYET ÖLÇÜTLERİNİN KARAR VERMEDE KULLANILMASI VE BİR UYGULAMA (Mustafa SAVCI ve İmad BALİOĞLU).....	161-173
DÜNYA HAVACILIK SEKTÖRÜNDE ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ: İKİ SINIRLI VZA UYGULAMASI (Süleyman ÇAKIR).....	174-181

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SİYASET – DEMOGRAFİ ve HUKUK KONULU TEBLİĞLER

AVRASYA KÜLTÜRÜNÜN BİÇİMLENME SÜREÇLERİNE KARADENİZ SİYASAL KÜLTÜRÜN ETKİSİ (Bülent KARA ve Kübra İNAN).....	182-193
YAPAY BİR GÖSTERGE OLARAK NÜFUS: YEREL YÖNETİM POLİTİKALARI BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME (Levent MEMİŞ).....	194-213
LEKELENMEME HAKKI VE UNUTULMA HAKKI İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA DİJİTAL BELLEKTEN SİLİNMENİN İMKÂNSIZLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (Ülhak ÇİMEN).....	214-231

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DİNSEL GRUPLAR ve DİNİ HAYAT KONULU TEBLİĞLER

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TRABZON'DA DİNİ VE ETNİK YAPI (Abdurrahman OKUYAN).....	232-251
KARADENİZ HALKININ DİNİ HAYATINA ETKİLERİ BAKIMINDAN HACI FERŞAD EFENDİ (Ali KUMAŞ ve Muhammet YILMAZ).....	252-260
TRABZON'DA DİNİ HAYATIN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ (Necmi KARSLI).....	261-281

BEŞİNCİ BÖLÜM: SANAT TARİHİ – EDEBİYAT ve EĞİTİM KONULU TEBLİĞLER

ROMA EYALET SİKKELERİ İŞİĞİNDE SİNOPE KENTİ TANRIÇALARI (Nazlı YILDIRIM).....	282-306
SON AVRUPA ROMANTİZMİNİN TEMSİLCİLERİNİN (SCHOPENHAUER, NIETZSCHE VE SCHELER)TRAJİK KAVRAMLARI (Cabir MAMMADOV).....	307-351
FASİHÎ'NİN DİVÂNINDA YER ALMAYAN BİR NEVRUZİYESİ (Özkan UZ).....	352-362
ACILARIN YOĞURDUĞU SANAT: KADIN (H. Aylin SEÇKİN).....	363-376
TÜRKİYE'DE YAYINLANMIŞ NEY METOT KİTAPLARININ İÇERİK AÇISINDAN İNCELENMESİ (Ahmet FEYZİ ve Bekir Gökay KARAMOLLAOĞLU).....	377-406
GIUSEPPE ARCIMBOLDO ESERLERİNİN ÇAĞIN ÖTESİNDEN KOLAJ TEKNİĞİNE KATKILARI (Emine YALUR).....	407-427
GRAFİK TASARIMDA ARTS AND CRAFTS'IN MAKSİMUM ANLATIMINDAN BAUHAUS'UN MİNİMUM TAVRINA GEÇİŞ SÜRECİ (Refik YALUR).....	428-450
TEACING MATHEMATICS IN THE SYSTEM OF MADRASAS (Labor ASRAROVA).....	451-458
FEMİNİST COĞRAFYA BAĞLAMINDA ÖYKÜLERDE KARADENİZ KADINI (Ülkü ELİUZ).....	459-475

BİRİNCİ BÖLÜM

PANDEMİ - TOPLUM ve KÜLTÜR KONULU TEBLİĞLER

KORONA SALGINININ (COVID-19) TOPLUMSAL ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA (Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER).....	1-15
PANDEMİ VE GÖÇ: PANDEMİ SÜRECİNİN GÖÇMENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (Selim KARYELİOĞLU).....	16-30
FUTBOL TAKIMI TARAFTARLIĞI İLE İÇ GRUP/DIŞ GRUP ÖZDEŞİMİNİ BELLEKTE UYMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ (Gökhan ŞAHİN).....	31-41
DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ HALK HEKİMLİĞİNDE ISIRGAN OTU (İlker AVCIOĞLU ve Arzu FİDAN).....	42-55
TRABZON İLİ KENT KİMLİĞİ VE KÜLTÜRÜNÜN SOSYAL MEDYA ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI: TWİTTER ÖRNEĞİ (Leyla Nur KASAP).....	56-82
SOSYO-KÜLTÜREL YAPI VE SUÇ OLGUSU ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA: KARADENİZ BÖLGESİ ÖRNEĞİ (Dilek DIVRAK).....	83-96

KORONA SALGINININ (COVID-19) TOPLUMSAL ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER*

ÖZET

Bugün, insanlık, “dünyanın hemen hemen her ülkesinde, hızla yayılan ve etkisini gösteren” bir salgınla karşı karşıyadır. Korona (Covid-19) salgını etkisini tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de fazlasıyla hissettirmekte, salgınla mücadelede önlemler ivedilikle alınmaktadır. Başlangıçta zorunlu yerler haricinde okullar, üniversiteler, çoğu kamu kurumu ve özel sektörün içindeki tüm işyerleri kapatılmış, evden çıkma yasağı uygulanmış, hayat adeta durmuştur. Böylesine büyük çapta bir salgın ve karantina süreci ülkemizde ilk kez deneyimlenmekte; salgının etkileri toplumsal yaşamın hemen her alanında kendisini göstermektedir. Bu çalışma, Korona salgınının (Covid-19) genelde toplumsal yaşama özelde farklı yaş gruplarına ne şekilde yansıdığı ve bu sürecin farklı yaş gruplarınca nasıl değerlendirildiğini ortaya koymak üzere kurgulanmıştır. Nitel araştırma yaklaşımı içinde katılımcıların düşüncelerini daha sağlıklı ve detaylı alabilmek için yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Katılımcılara sırasıyla demografik görünümünü, salgının toplumsal etkileri noktasındaki düşüncelerini ve bireysel hayatlarına olan etkisini, bu sürecin nasıl yönetildiğiyle ilgili, alınan önlemler ve tedbirlerle ilgili görüşlerini ve sürecin toplumsal yaşam bağlamında geleceğini ortaya koymaya dönük sorular yöneltilmiştir. Çalışmanın örneklemini belirlemede, maksimum çeşitlilik ve kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi seçilmiştir. Örneklem toplam 24 kişiden oluşmaktadır. Görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analize tabi tutularak incelenmiştir. Çalışmada betimsel analizin gereği olarak katılımcılarımızın görüşlerinin çözümlenmesi için doğrudan alıntılar yapılmıştır. Elde edilen bilgiler sorularla ilişkili olarak alt başlıklar halinde ayrılmış bir şekilde çalışmanın içinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Korona, Covid-19, Salgın, Toplumsal Etkileri

GİRİŞ

Korona (Covid-19)² salgını, istisnai bir durum olarak aniden ortaya çıkan insan ya da doğa kaynaklı olaylar, afetle sonuçlanan salgınlar insanlık tarihinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. 31 Aralık 2019’da Çin’in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde ortaya çıkan SARS-CoV-2 virüsünün sebep olduğu salgın, hızlı bir şekilde 6 kıtada yüzlerce ülkeye yayılmıştır. SARS-CoV-2 enfeksiyonu salgını, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından Korona virüs hastalığı 2019 (Covid-19) olarak adlandırılmıştır (Çöl ve Güneş, 2020). Bu tür salgınlar tarihte daha önce görüldüğü gibi bugün de birçok insanın hayatını kaybetmesine ve toplumsal hayatın dengesini bozmaya neden olmakta; siyasetçilerin, düşünce kuruluşlarının ve araştırmacıların odaklandığı güncelliğini yitirmeyen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹ 1-3 Temmuz 2020 tarihleri arasında Trabzon’da düzenlenen “I.Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Sempozyumunda (USBBAS)” sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, E-mail: mgozubuyuk@hotmail.com

² 7 Ocak 2020’de bu vakalardaki etkenin daha önce insanlarda tespit edilmemiş yeni bir korona virüs (2019- nCoV) olduğu belirlendi. Daha sonra hastalık adı da COVID-19 olarak tanımlandı. (Memikoğlu ve Genç, 2020).

Korona virüs salgının ortaya çıkmasıyla, önce Çin sonra neredeyse tüm dünya da insanların hayatları hızla değişmeye başlamıştır. Korona salgını bir sağlık krizi olarak neredeyse tüm dünyada hayatı olumsuz etkilemiştir. Birçok ülkede, dini ritüeller, spor maçları ve yarışmaları, bilimsel kongreler, eğitim-öğretim etkinlikleri ve diğer birçok toplumsal etkinlikler ertelenmiş, insanlar salgından korunmak için evlerden çıkmamaya başlamıştır. Belli yaşlardaki insanlara sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Hatta insanların şehirlerinden çıkmaları bile engellenmiştir

Korona (Covid-19) salgını tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de etkisini fazlasıyla hissettirmiştir. 11 Mart 2020’de ilk pozitif vakanın tanımlanmasıyla ülkemizde başlamış olan salgın süreci etkisini arttırarak devam etmektedir (Birinci ve Bulut, 2020). Salgınla mücadelede önlemler ivedilikle alınmıştır. Zorunlu yerler haricinde okullar, üniversiteler, çoğu kamu kurumu ve özel sektörün içindeki tüm işyerleri kapatılmış, adeta hayat durmuştur. Bunun akabinde belli yaş gruplarına kademeli olarak sokağa çıkma yasağı getirilerek insanların evde kalmasının sağlanması ve dışarıya çıkmasının engellenmesi çalışılmıştır. Böylelikle toplumun büyük bir çoğunluğu evde ailesiyle dışarıya çıkmadan birlikte bir karantina süreci geçirmiştir. Hastalığa yakalanan da bu durumu evde ya da hastanede kimi zaman da yurtlarda karantina altında geçirilmektedir. Böylesine büyük çapta bir karantina süreci ülkemizde ilk kez deneyimlenmektedir. Dolayısıyla bu salgının etkileri toplumsal yaşamın hemen her alanında kendisini göstermektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma ile korona salgınının (Covid-19 virüsü) genelde toplumsal yaşama özeld farklı yaş gruplarına ne şekilde yansıdığını ve bu yaş gruplarınca salgın sürecinin nasıl değerlendirdiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Metod

Çalışmada yöntem olarak detaylı ve derinlemesine veri toplama, görüşme yapılanların bireysel algılarını, deneyimlerini, bakış açılarını ve mevcut olayları anlama ve açıklama tarzlarını doğrudan öğrenmek amacıyla nitel araştırma yöntemi seçilmiştir; nitel araştırma yöntemi içerisinde fenomenolojik desene bağlı olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Katılımcıların düşüncelerini daha sağlıklı ve detaylı alabilmek için yarı-yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme formunda katılımcılar için sorular hazırlanmıştır. Her soru salgın sürecinin farklı bir boyutunu temsil etmesi açısından ayırt edilerek belirlenmiştir. Sırasıyla katılımcıların demografik görünümünü, salgının

toplumsal etkileri noktasındaki düşüncelerini ve bireysel hayatlarına olan etkisini, bu sürecin nasıl yönetildiğiyle alakalı alınan önlemler ve tedbirlerle ilgili görüşlerini ve sürecin toplumsal yaşam bağlamında geleceğine yönelik öngörülerini ortaya çıkaracak sorular yöneltilmiştir.

Araştırmada nitel araştırma örnekleme yöntemlerinden, maksimum çeşitlilik ve kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi seçilmiştir. Örneklem toplam 24 kişiden oluşmaktadır. 24 kişinin farklı kuşaklardan olmasına özen gösterilmiştir. Türk Dil Kurumu (TDK) sitesinde kuşak sözcüğü, “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu” şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre X Kuşağı: 1961-1980 yılları arasında doğan bireyler; Y Kuşağı: 1980’lerden sonra doğanlar (1981-2000) ve son olarak Z Kuşağı: 2000 sonrası doğan katılımcıları ifade etmektedir. Bu çerçevede, 1961-1980 yılları arasında doğan X kuşağından 8 kişi, 1980-2000 arası doğan Y kuşağından 8 kişi ve 2000 sonrası doğan Z kuşağından 8 kişi seçilerek araştırmanın olabildiğince farklı yaş gruplarınca yapılabilmesine çalışılmıştır³. Görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analize tabi tutularak incelenmiştir. Betimsel analiz kullanarak veriler araştırma sırasında ortaya çıkan boyutlar dikkate alınarak sunulmuştur. Betimsel analizi seçmede amaç elde edilen verilerin okuyucuya düzenlenmiş ve yorumlanmış şekilde sunulması ve elimizdeki nitel verinin derlenmesidir. Çalışmada betimsel analizin gereği olarak katılımcılarımızın görüşlerinin çözümlenmesi için doğrudan alıntılar yapılmıştır. Elde edilen bilgiler sorularla ilişkili olarak alt başlıklar halinde ayrılmış bir şekilde çalışmanın içinde sunulmuştur.

Bulgular

Katılımcıların Demografik Görünümleri

Araştırmaya katılan 24 kişi, üç farklı kuşaktan (X, Y ve Z) oluşmaktadır. Katılımcıların hepsi korona salgını sürecinde ailesiyle birlikte yaşamaktadır. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun eğitim durumu üniversite mezunu olup bunu beş lise, bir ortaokul ve üç ilkokul mezunu izler. Katılımcıların medeni durumuna baktığımızda sadece X kuşağındakiler tamamen evli, Y kuşağından 3’ü evli, Z kuşağından olanların ise bekârdır. Katılımcıların Trabzon, Rize, Amasya, Kayseri gibi farklı illerde yaşadıkları görülmektedir

³Araştırmanın saha boyunda 2019/2020 akademik dönem KTÜ Sosyoloji Anabilim Dalında “Nitel Araştırma Yöntemleri Dersini” alan yüksek lisans öğrencileri görev almışlardır.

Tablo-1: Katılımcıların Genel Görünümleri

Kuşaklar	Cinsiyet	Doğum Tarihi	Mesleği	Eğitim Durumu	Medeni Durumu	Nereli
X Kuşağı 1 (KX1)	Erkek	1966	Çiftçi	Ortaokul	Evli	Amasya
X Kuşağı 2 (KX2)	Erkek	1971	Müteahhit	İlkokul	Evli	Samsun
Y Kuşağı 1 (KY1)	Kadın	1990	İşsiz	Üniversite	Bekâr	Samsun
Y Kuşağı 2 (KY2)	Kadın	1994	Öğrenci	Üniversite	Bekâr	Çorum
Z Kuşağı 1 (KZ1)	Kadın	2000	Öğrenci	Üniversite	Bekâr	Kütahya
Z Kuşağı 2 (KZ2)	Erkek	2000	Öğrenci	Üniversite	Bekâr	Samsun
X Kuşağı 3 (KX3)	Erkek	1975	Öğretmen	Üniversite	Evli	Rize
X Kuşağı 4 (KX4)	Erkek	1974	Öğretmen	Üniversite	Evli	Rize
Y Kuşağı 3 (KY3)	Kadın	1993	Ev Hanımı	Üniversite	Evli	Kayseri
Y Kuşağı 4 (KY4)	Erkek	1998	Öğrenci	Üniversite	Bekâr	Kayseri
Z Kuşağı 3 (KZ3)	Erkek	2002	Öğrenci	Lise	Bekar	Rize
Z Kuşağı 4 (KZ4)	Kadın	2001	Öğrenci	Lise	Bekar	Rize
X Kuşağı 5 (KX5)	Kadın	1964	Ev Hanımı	İlkokul	Evli	Amasya
X Kuşağı 6 (KX6)	Kadın	1970	Ev Hanımı	İlkokul	Evli	Amasya
Y Kuşağı 5 (KY5)	Kadın	1982	Ev Hanımı	Lise	Evli	Amasya
Y Kuşağı 6 (KY6)	Kadın	1989	Memur	Üniversite	Evli	Amasya
Z Kuşağı 5 (KZ5)	Erkek	2001	Öğrenci	Üniversite	Bekâr	Amasya
Z Kuşağı 6 (KZ6)	Erkek	2000	Öğrenci	Üniversite	Bekâr	Amasya
X Kuşağı 7 (KX7)	Kadın	1962	Emekli	Lise	Evli	Erzincan
X Kuşağı 8 (KX8)	Erkek	1961	Emekli	Üniversite	Evli	Trabzon
Y Kuşağı 7 (KY7)	Erkek	1994	Öğrenci	Üniversite	Bekâr	Trabzon
Y Kuşağı 8 (KY8)	Kadın	1995	Öğrenci	Üniversite	Bekâr	Trabzon
Z Kuşağı 7 (KZ7)	Kadın	2000	Öğrenci	Üniversite	Bekâr	Trabzon
Z Kuşağı 8 (KZ8)	Erkek	2001	İşsiz	Lise	Bekâr	Kayseri

Katılımcıların, Korona Salgınının Toplumsal Etkilerine İlişkin Görüşleri

Korona salgınının toplumsal etkilerinin olumlu ve olumsuz sonuçları olduğuna dair katılımcılardan farklı görüşler derlenmiştir. Olumlu etkiler olarak en çok dile getirilenler aile ilişkilerinin daha sıcak ve yakın hale gelmesi ile evde bireylerin kendilerine zaman ayırabilme imkânı bulmasıdır. Katılımcılar eve kapanma sürecinin hayatın keşmekeşliğinden çıkıp kendi iç dünyalarına çekildiklerini, yapmak isteyip de zaman ayıramayan işler için çok ideal bir ortam oluştuğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer nokta ise anne ve babaların daha fazla çocuklarıyla ilgilendikleri, aile bağlarının daha kuvvetlendiğidir. Bu konuyla ilgili katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Orta yaşlılar için benzer ifadeleri kullanabilirim, ancak onların farkı ben de dâhilim buna eve kapanma süreci çok daha iyi geldi ve benim gibi düşünen çok arkadaşım olduğunu gördüm. Yani hayatın keşmekeşliğinden oraya buraya yetişeceğiz demekten kendimize kendi iç dünyamıza çekildik. 40 yaş sonrası konuştuğum tüm arkadaşlarım bu şekilde söylüyor. Biraz dinginleştik” (KX2).

“Daha çok eve kapandık evde hayat var sloganı toplumda çok tuttu. Aileler çocuklarıyla daha fazla ilgilenmeye başladılar. Bu bağlamda dışarıyla bağı kopararak kendi ailemizle yaşamaya başladık” (EX2).

“İşini zaten evde yapabilenler açısından ise bu süreç çok iyi oldu, kendimden örnek verebilirim, yapmak istediğim ama zaman ayıramadığım birçok işim için çok güzel oldu bu süreç, tabii keşke olmasaydı ama sonuçta böyle bir olayla karşı karşıya kaldık, önemli olan artık sürecin nasıl değerlendirileceği. Bir gözlemimde millet ev işlerinin ne kadar önemli olduğunu da görmüş oldu, ne biliyim benim babam mutfakla ilgisi yoktur, onun bile geçen hamur açarken anneme yardım ettiği videosuna şahit olduk. Ben de öyle mutfakta pratik kazanıyoruz eşimle beraber” (EY2).

“Korona öncesi dönemde annemi babamı o kadar çok görmediğim çok sohbet edemediğimiz için belki daha fazla zaman geçirdiğimiz için farklı sorunlar ortaya çıktı diğer ülkelere baktığımızda da boşanmaların arttığını görüyoruz çünkü sürekli insanlar yüz yüze bir şeyler paylaşmak zorunda kalıyorlar” (KY2)

“Olumlu olarak çevre ve doğa için çok iyi oldu ve hem de insanın kendi benliği içinde bence güzel bir şey oldu. Çünkü evde zaman geçirmenin hem de içimize dönmenin ne kadar iyi ve kendimizi iyi hissettiğimizi de anlamış olduk yani en azından ben anlamış oldum. Çünkü kendi arkadaşlarımızda ailemizle vakit geçiyoruz. Ama kendimizle geçirdiğimiz vakitte neyi sevip neyi sevmediğimizi anlamamız için daha iyi bir zaman oldu korana süreci” (KZ1)

Diğer taraftan katılımcıların salgın sürecini deneyimleme şekli genellikle olumsuz yönde olmuştur. Katılımcıların büyük bir kısmı salgın sürecinde en çok günlük rutinlerinin değiştiğini gündelik hayatlarının eskisi yaşamlarından çok daha farklı olduğu için bu süreçte evde fazlasıyla sıkıldıklarını ve eski toplumsal yaşamlarını çok özlediklerini dile getirmişlerdir. Bu konuya ilişkin katılımcı görüşleri şöyle özetlenmiştir.

“İnsanların alışkanlıkları, her insanın bir rutini var. Bu süreçte bu alışkanlıkları rutinleri yerine getirmediğinizde bir belirsizlik, kaos ortamı oluşuyor ve bu insanları etkiliyor tabii. Düşünsenize her gün sokağa çıkıyorduk. Mesela ben her gün ne giysem diye düşünüyordum şu an onları düşünemiyorum arkadaşlarımla buluşuyordum. Bugün buluşalım diye onları arıyordum şunları yapalım diye plan yapıyorduk ama şu an hiçbir sosyal aktiviteyi yapamıyoruz. İnsanlar hep bir belirli rutinde devam ettiği için sürekli evdesin bir şey yapamıyorsun buda, insanı sıkıyor tabii” (KY1).

“Tabii ki insan arada da olsa dolaşmak arkadaşlar ile sohbet etmek muhabbet etmek çay kahve içmek bir yerlere gitmek gezmek istiyor ama bunu yapamıyorum yapsak bile bir yerde

tıklı kalıyoruz ama hiçbir şekilde rahat değiliz. Bu süreçte yani açıkçası dışarıda yürümeyi özledim. Bunu bana 3 ay önce söyleseler inanmazdım yani” (KZ1).

Katılımcılar evde dışarıya çıkmadan kalma süresinin uzamasının özellikle yaşlılar açısından olumsuz sonuçlarına değinmişler. Katılımcılar salgının belli bir yaşın üstündekilerde etkisinin ölümcül olması ve karantina sürecinden dolayı da evden çıkamamalarının yaşlıların psikolojilerini bozduğunu, korkuyla davrandıklarını ve hastaneye gitmek zorunda olan yaşlılar için bu sürecin daha riskli ve sıkıntılı geçtiğini söylemişler. Bu yöndeki ifadelerden bir kısmı aşağıda aktarılmıştır:

“Yaşlılardan başlarsak, yaşlılar genelde dışarda ki daha çok yaşlı erkeklerin sosyal alanları ve sosyal hayatları çok kısıtlanmış oldu. Bağışıklık sistemleri de düşük olduğu için ölenler çoğunlukla da 60 yaşın üstü oldu. Hastalıkları çabuk kapıyorlar. Psikolojileri bundan dolayı çok bozuldu, dolayısıyla en çok bundan yaşlılar etkilendi. Mesela kendim annemden örnek verecek olursam, annem karantinadan önce daha dinç daha dinamikti, yürüyüşlerine devam ettiği için hastalıkları daha azdı. Şimdi ise psikolojisi modu çok düştü. Ve yaşlıların geneli böyle” (KX2).

“Babaannem mesela korkuyor kimseleri istemiyor. Gençlerden dışarıya yirmili yaşlarda olsun göndermek istemiyorlar” (EZ1).

“Anneannem diyaliz hastası olduğu için hastaneye gitmek zorunda kaldı. Onlar hastanede mesela normalde zorluk çekiyorlar, mesela işte iğne falan sokuluyor diyaliz için, yanında biri olması gerekiyor... Onun için hastaların daha çok zorluk çektiğini, düşünüyorum korona virüs yüzünden” (KZ2).

“En çok çocuklar ve yaşlılar daha çok bunaldılar. Orta yaştakiler ihtiyaçları almak için falan dışarı çıktılar fakat onlar çıkamadı. Binalarda oturan arkadaşlarımız çok etkilendi. Hiçbir yere çıkamadılar büyük binalarda. İnsanlar camilere gidemediler öyle de etkilenildi” (KX7).

Katılımcılar aynı zamanda bu karantina sürecinin can sıkıntılarını neden olduğunu, evde ailelerin birlikte zaman geçirmesinin uyumsuzlukları arttırdığını, çatışmalara neden olduğunu, aile içi şiddeti ve tartışmaları alevlendirdiğini ifade etmişler. Bu ifadeler aşağıda verilmiştir:

“Toplumsal etki açısından olumsuz olarak da aileler için farklı yaşam tarzı ortaya çıktığı için can sıkıntıları baş göstermiş olabilir. Çevreden duyduklarımıza göre bazı ailelerde aile çatışmaları ortaya çıkmış. Evde aile içinde uyumsuzluk ortaya çıkmış” (EX2).

“Bence küçükler evde daha çok sıkılıp daha çok ailelerinin başını ağrıttıyorlar” (KZ2).

“Genel olarak evde olmak ile içi ilişkilerde bir yerden sonra bir şekilde etkilemeye başlıyor çünkü evde sürekli ailenle kalınca anne baba kardeş bir arada birlikte kavga etme

potansiyelin daha yüksek oluyor. Ben Üniversiteyi Trabzon'da okuyorum ve bu süreçte ailem ve bu kadar sık kavga ettiğimi hatırlamıyorum. Arkadaşlarımın yanında ailemin yanında olduğundan daha rahat ve özgürüm. Mesela annem sürekli herkes evde diye ne yemek yapacağını şaşırtıyor ve bunun sıkıntısını yaşıyor dışarı zaten çıkamıyoruz” (KZ1).

Katılımcılar korona salgınının ekonomik olarak da aileleri olumsuz etkilediğini düşünmektedirler. Özellikle iş yerlerinin kapalı olmasına dikkat çeken katılımcılar insanların geçimlerini nasıl sağlayacakları konusunda belirsizlikler yaşandığını söylemişler:

“Bence bu sürecin topluma en önemli etkisi ekonomik olarak oldu. Günlük olarak çalışan, özel sektörde geliri haliyle müşteriye bağlı tüm kurumlar ekonomik bir çıkmaza girdiler. Şu an bilmiyorum ama bundan etkilenen insan sayısı oldukça çok olduğunu düşünüyorum. Ben memurum benim için sorun yok ancak toplumun çoğunluğunun ayı nasıl çıkaracağı konusunda belirsizlik yaşıyor olduğunu bilmek beni rahatsız ediyor. 2 ay boyunca kimsenin dışarı çıkmayacağı, alışverişte, tüketimde bulunmayacağı gibi bir durum kimsenin aklına gelen bir şey olamazdı, bu özellikle bizim gibi ekonomisi borca dayalı bir ticaret kültürüne sahip bir toplumda krizin daha da derinleşmesi demek” (EY3).

“Şu çalışamayan kısma gelecek olursak mesela yardımlar yapıldığı söyleniyor haberlerde ama çalışamayanlar dükkânı kapananlar çok zor durumda kaldı, mesela birkaç arkadaşım ile konuşmuştum, aileleri çalışmadığı için zor zamanlar yaşadıklarını ifade ettiler” (KZ3).

“Ekonomik olarak bazı aileler çökmüş durumda diye düşünüyorum” (EZ3).

Farklı kuşaktan katılımcılar genel olarak Korona salgını sürecinden psikolojik, ekonomik ve sosyal anlamda daha çok etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Korona virüsün psikolojik etkileri hakkında katılımcıların genel görüşü bu sürecin kendilerinde ve genel olarak insanlarda geleceğe yönelik bir kaygı, korku, belirsizlik, yalnızlık ve en önemlisi güvensizlik duygusu oluşturduğu yönündedir. Buna örnek ifadeler şu şekildedir:

“Korona salgınının sonuçlarını maddi açıdan değerlendirirsek insanlarda bir güvensizlik oluşturdu. Özellikle çalışamayan ve işten çıkarılan insanlar oldu evlerini geçindirme korkusu ileriye dönük kaygı oluştuğuna düşünüyorum” (KY1).

“Salgın başlayınca üniversiteden memleketime döndüm. İki buçuk aydır evdeyim ve yeterince bunaldım evde insanlar genelde yemek yiyor hayatları evde yemek yemekten ibaret şu an bir aktivitem yok ve çok sıkılıyorum. Yani yeterince sıkıntılı bir dönem bir de korku var üzerimde en ufak bir hapsirme öksürük durumunda kendimi Korona virüs oldum düşüncesine kapılıyorum. Buda beni insanlara ve toplu alanlara karşı baya tedirgin biri yaptı son zamanlarda” (KZ1).

“Beni Korona salgını kötü etkiledi açıkçası yani şöyle söyleyeyim ben üniversite öğrencisi olduğum için üniversite hayatına alıştım üniversite hayatını okuyanlar tahmin ederler çok eğlenceli aktivitesi bol ders yönü biraz daha az tabii çalışanlar da var ama benim için böyle en azından gibi bir hayat benim için. Ama şu anda mesela böyle bir hayatım yok sürekli evdeyim çıktığım tek yer kapının önü en fazla oraya kadar çıkabiliyorum kapının önündeki birkaç tur atıp tekrar eve giriyorum” bu yönden yani psikolojik olarak çok fazla etkilendim diyebilirim olumsuz anlamda yani” (KZ2).

Katılımcıların Salgın ve Karantina Süresince Karşılaştıkları Sorunlar

Katılımcılar yaşadıkları zorluklar olarak eve kapanmaktan dolayı çok sıkıldıklarını, ihtiyaçlarını istedikleri gibi gideremediklerini, hasta ziyaretine gidemediklerini, arkadaşlarıyla buluşamadıklarını söylemişler. Hatta bir katılımcı kendi buldukları şehrin sokağa çıkma yasağı uygulanan şehirlerden biri olmamasına rağmen oluşan evde kal baskısından rahat olmadığını bunun psikolojisini olumsuz etkilediğini ve dışarı çıkmaktan vazgeçtiğini ifade etmiştir. Bu katılımcının ifadeleri ve diğer katılımcıların söyledikleri aşağıda aktarılmıştır:

“Rize’de yaşadığımız için sokağa çıkma yasağı biz de olmadı, o noktada bir kısıtlama yaşamadık ancak psikolojik kısıtlama yaşadığımızı söyleyebilirim. İstersem arabamla tepelere تنها alanlara gidebilirim ancak yaratılan evde kal baskısı sanki arabada ailecek gözüktüğümüzde suçlu gibi görüleceğiz düşüncesi insanı geriyor, bir yere gitmekten de vazgeçiyorsun. Özgürlüğümüzün sınırlandığı hissediyorum” (YE3).

“Ve ben de artık şehir dışına kendi anne babama gitme isteği duymaya başladım. Çünkü bir yere gidilmediği zamanda ev içinde rutin hayat çok daha hızlı sıkabiliyor insanı” (YE3).

“İstediklerimizi alamadık, özellikle bizim yaş grubunda dışarı çıkıp kendi ihtiyaçlarını kendisini görenler için çok zor oldu. Başkasına hep bağımlı kalıyorsun. Çıkamıyorsun, bağımlı kalıyorsun hem de benim gibiysen eğer. (Kronik astım hastalığı) Tam olarak ihtiyacını karşılayamıyorsun hep eksik oluyor. Buna tahammül etmek durumunda kalıyoruz” (XK1).

“Karantina da zorluk eve kapanmaydı... Keza kendim de öyle. Evde çok sıkıldık” (YE4).

“Şöyle söyleyeyim mesela benim arkadaşım hasta oldu onun ziyaretine gidemedim. Virüse kapıldı mesela normal de olsa gitmiştim. Hasta ziyaretleri kalktı camilerde ibadet yapamıyoruz. Bu zorluklarla karşılaştık dışarı çıkamıyoruz evdeyiz. Artık sıkıldık evde durmaktan. Öyle yani” (ZE5).

“Ya dışardan bir şeyi ihtiyaç duyduğum zaman mesela ben de yasakların olduğu yaş sınırında olduğum için o kısıtlamada olduğum için dışardan bir şey ihtiyaç duyduğum da veya herhangi yiyecek veya başka bir şey almak istediğim zaman çıkamamak veya ihtiyacımı

giderememek beni zorluyor. Diğer başka bir şey sevdiğilerimle görüşmemek işte insanlar özlüyorlar birbirlerini bir tek o konuda zorlandım ben” (ZK6).

“Toplumsal yerlerde engellenmek olumsuz yönde etkiledi. Markete pazara maskesiz giremedik. Toplu yerlere gidemedik, toplu taşımalara binemedik. Olumlu olarak da hayatın kıymetini öğrendim. Bir şeylere değer verdiğimi anladım. Aile içi ilişkilerimizde hep birlikte oturduk öyle sık sık oturamıyorduk. Herkes bir yerlerdeydi” (XK8).

Bazı katılımcılar evde kalma deneyimine çok da yabancı olmadıkları, buna uyum sağlayabilecek bir aile yapısına sahip oldukları, bu yüzden karantina sürecinde farklı etkinlikler gerçekleştirdiklerini ve kendilerine zaman ayırdıklarını söylemişlerdir:

“Biz ailece olağan ve olağandışı durumlara uyum sağlayabilecek bir kapasite olduğumuzu düşündüğümüz için yani eve de alıştığımız dışarıya da çıkabilen bir yapımız var. Evde çocuklarla daha çok ilgilendik. Mesela büyük çocuğun ödevlerini yaptırdığımız gibi farklı etkinliklerde de bulunmaya başladık” (XE2).

“Açıkçası 2 ayı geride bıraktık, ben bu süre zarfından gayet verimli geçti. Beni zorlayan öyle olağanüstü bir durum olmadı... Kendimize zaman ayırabilmemiz açısından çok verimli bir süreç oldu, hayatın akışı bizim hayatı kendimizi önceleyerek yaşamamızın da önüne geçtiğini fark ettim. Belki de 3 senede bir veya 4 sene de bir böyle hayata biraz mola verelim dediğimiz zamanlar oluşturulması fena olmaz herkes için” (YE3).

Bir katılımcı üniversite sınavına hazırlanmakta olduğunu bu karantina sürecinin evde daha fazla çalışabilmeleri için iyi olduğunu ancak eksik oldukları konular açısından kendi öğretmenleri tarafından bizzat ders görememelerinin kötü olduğu söylemiştir:

“Evde kalmak bir yandan iyi oldu aslında üniversite sınavına hazırlanıyoruz, ama bir yandan dersleri göremedik, birinci ağızdan dinleyemedik, eksik olduğumuz konuları en azından hocalara sorabilirdik, şimdi o da yok sadece youtube üzerinden olsun internet platformlarından dinleyebiliyoruz, anlamadığımız şeyleri soramıyoruz. Bir yandan ders çalışma açısından daha fazla çalışacağız evet, konu eksikliğimizi kapatabilecek vaktimiz olmuş oldu. 2.dönem konuları kalktığı için aslında bir anlamda bizim için iyi oldu ama dediğim gibi eksik konuları hocalarımızdan dinleyemediğimiz için kötü oldu bu açıdan” (ZE5).

Korona virüsün hızlı çabuk bulaşması insanların toplumsal yaşamlarında kişilere ve nesnelere bakış açısını fazlasıyla değiştirmiştir. Farklı kuşaktan katılımcıların ifadelerine bakıldığında bu sürecin bütün kuşakları psikolojik olarak çok etkilediği görülmektedir. Ama özel olarak baktığımızda daha hassas ve genç olmaları nedeniyle psikolojik etkilerin Z kuşağında diğer kuşaklara göre daha baskın olduğu görülür. Genel olarak ise bütün kuşakların bu süreç içerisinde özellikle toplumsal yaşamlarında yaşadığı sorunların en büyüğü toplu ve

kalabalık alanlara girme, dışarıya çıkma, virüs kapma ve insanlarla iletişime geçme korkusu olmuştur. Bu nedenle bu salgın süreci insanları paranoyak ve tedirgin olmaları yönünde tetiklemiştir.

Katılımcıların Salgına İlişkin Alınan Önlemler Hakkındaki Görüşleri

Katılımcıların çoğunluğu salgın sürecinin en başta tatminkâr ve güven verici olduğunu, alınan tedbirlerin zamanında alındığını söylemişler. Katılımcılar böylelikle bunun ölüm oranlarının düşük olmasını ve süreci çok daha ağır geçiren ülkeler gibi geçirmememizi sağladığını düşünmektedirler. Bazı katılımcılar özelde Sağlık Bakanlığı'nın ve Sağlık Bakanı'nın süreci çok başarılı yönettiğine, görevlerini çok iyi yerine getirdiğine, iletişim kanallarını çok aktif kullandığına değinmişlerdir. Bununla birlikte görüşme kayıtları incelendiğinde çoğu katılımcının normalleşme sürecinden memnun olmadıkları da gözlemlenmiştir. Katılımcılar özellikle AVM'lerin açılmasının bir hata olduğu görüşündeler. AVM'lerin açılmasının bir risk taşıdığı, bu şekilde alınan tedbirlerin anlamının kalmayacağını, burada sosyal mesafeye uyulamayacağını ve AVM'ler açılırken diğer başka mekânların kapalı olmasının tezat oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte bir katılımcı bu durumun ekonominin gidişatı ile salgın sürecinin belirsizliği karşısında bir denge oluşturmakla ilgili olabileceğini söylemiştir. Bu kısımlarla ilgili konuşmalar şu şekildedir:

“Valla ilk baştaki alınan tedbirler çok güzeldi ancak sonrasında baya şaşkırdılar herhalde nasıl yapacaklarını bilemediler sonrasındaki olan normalleşme sürecinde problemler var. İlk başta her şey iyiydi, tedbirleri çabuk aldılar, başka ülkeler gibi yapmadılar tebrik ediyorum ama sonrasında normalleşme sürecinde baya aksaklıklar var diye düşünüyorum. Yani AVM'lerin kapatılması tamam ekonomi ile alakalı ama o zaman önceden alınan tedbirlerin çok da bir anlamı kalmıyor. Hiçbir anlamı kalmıyor. AVM'ler açıldığında virüs yayılması hızlanabilir hastaneler dolabilir öyle bir risk taşıyor, AVM'ler açılmamalıydı” (XK1).

“Ben devletimizin ve hükümetimiz bu işi iyi kotardığını düşünüyorum. Yani diğer Avrupa ülkelerine göre Amerika kıtasındakilere göre çok önceden tedbir alındığını düşünüyorum... Sağlık bakanlığının görevlerini çok iyi yaptığını düşünüyorum. Sürekli bakanın uyarılarının dikkate alındığını çok samimi olduğunu düşünüyorum açıkçası. Bu da bizim toplumumuzun bir kısmının bu pandemiden korunması da kolaylaştırdığını düşünüyorum” (XE2).

“İlk önlemler gayet güzeldi. İnsanlar birbirine mesafeli durdu. Maske takıldı. Maske çok önemli gerçekten, normalde biri yanından geçerken bile insan enfekte olabiliyor. Fakat şuan yeni normale geçildiği için yeni bir dalga gelebilir. Bunu uygun bulmadım süreci biraz uzatmak gerekirdi” (KX7).

“Açıkçası işin sağlık bakanlığı tarafı oldukça güven verici ve tatminkâr bir yönetim sürecini bize izlettirdiğini düşünüyorum. Zaten sağlık sektöründe sağlık çalışanlarının yoğun temposu önceden de hep var olan ve bununla batıyla kıyas edildiğinde çok başarılı olarak görülen bir durumdaydı... AVM’ler açılması aynı zamanda sahillerin yasak olmamasının saçmalığına değinenler var, evet biraz öyle gözüküyor, yasaklama uygulamalarının yerinde zaten alınması elzem kararlardı, AVM’ler içinse ekonominin gidişatı ile salgının kontrol edilmesi arasında bir denge kurulmaya çalışıldığını görüyorum, böyle kararları almakta kolay değil, bu bir tercih, bir kararı tüm boyutlarıyla değerlendirmek daha adilce olur” (YE3).

“Sağlık bakanının durumu çok iyi idare ettiğini düşünüyorum. Keza sosyal medya ile insanları çok güzel bir şekilde uyardı. Sürekli olarak bilgi aktarımı yaptı. Sürekli olarak aktıfti. Ben o yüzden bakanı seri bir şekilde takip ediyordum. Çünkü bilgiler seri bir şekilde geliyordu. Belli mekânların kapatılması karantina sürecinin ölüm oranlarını düşürdüğünü gördük. Bu noktada başarılı bir şekilde atlattılar. Fakat bugünkü tavrı biraz ilginç, AVM’ler, berberler bir sürü yerler açılıyor ama kafeler açılmıyor mesela. Bu bana biraz ilginç geldi” (E4-22 yaş- Y kuşağı).

Bazı katılımcılar üniversite sınavının tarihinin ileri bir tarihe ertelendikten sonra tekrar daha yakın bir tarihe çekilmesinin öğrenciler açısından iyi olmadığını, benzer şekilde bazı üniversitelerin daha sonra uzaktan yapılmasına karar verilen sınavlar için öğrencilerini tehlikeli olmasına rağmen okula çağırılmayı düşündüğünü, bunun için yaşanan belirsizliğin tedirginlik yarattığını ve bunun bir öngörüsüzlük olduğunu söylemiştir. Üniversite sınavına hazırlanan bir diğer katılımcı ise sınavdaki salgınla ilgili alınacak tedbirlerin artık netleştirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Maske kullanımının gözlükle birlikte buhar oluşturduğunu, astımı olanın maskeyle nefes darlığı yaşayabileceğini dolayısıyla bu gibi durumların netleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İlgili değinilen kısımlar doğrudan aşağıda paylaşılmıştır:

“YÖK’ün üniversite sınavı tarihinde bir ileri bir geri yapması ise tamamen acemilik, bu öğrenciler için hiç iyi olmadı, bir gecede sınava 2 ay varken 1 ay var diyorsun, bunun hesap edilmesi gerekiyordu. Bir de bilim kurulu karar alana kadar sınavlar için öğrencilerin şehirlerinden okullara çağrılmasını düşünen çağıracağını söyleyen üniversiteler oldu, bu nasıl bir öngörüsüzlüktür anlamak gerçekten zor, bunun ne kadar tehlikeli olabileceği ve kimsenin gelmek istemeyeceği bu kadar belliyken insanları tedirgin etmenin belirsizlik yaşatmanın ne anlamı var” (YE3).

“Okulları kapattılar dijital hayata geçtiler. Zaten bunu yapmak zorundaydılar. YÖK de burada doğru karar verdi. Her şeyin uzaktan yapılmasını zorunlu kıldı. Çünkü bizim okul böyle

düşünmeyecekti, okul bizi çağırıyordu, uygulama yapmaya, YÖK kararı ile iptal oldu bu. Diğer ortaokulların merkezi sınavıyla ilgili bir patlak vermişler galiba olayı tam bilmiyorum” (YE4).

“Bu maske zaten korumak amaçlı ancak bu bizi (sınava gören öğrenciler) zorlayacaktır. Sınav çıkartılması gerekiyor ama sınıfta biri virüslü olsa ve herkes kapabilir maskeyi şimdi taksak bir dert takmasak bir dert. Sınav zamanı bu yasaklar nasıl olacak konusunda bir netlik yok, Maske kullanımı, gözlük kullanımı astım olanı var mesela ben gözlük kullanıyorum ama maske de takmak istiyorum ancak gözlükle takamıyorum. Gözlüğüm buharlaşmaya başlıyor. Astım olan nefes darlığı çekecek. Bu konuların netleştirilmesi gerektiğini düşünüyorum yetkiler tarafından” (ZE5).

Katılımcıların Sürecin Uzaması Halinde Öngördükleri Toplumsal Yaşamla İlgili Düşünceleri

Katılımcılardan sürecin uzaması halinde yeni bir hayat tarzı olarak kontrollü bir sosyal yaşamın hâkim olacağını ve salgının izlerinin kolay kolay silinemeyeceğini söyleyenler var. Katılımcılar benzer şekilde süreç uzadığı takdirde kötü tablonun daha da derinleşeceğini, devletin kurumlarına olan güvenin tehlikeye girebileceğini, insanların sosyal hayatlarında şüphe ve korkuyla hareket ederek psikolojik bunalım yaşayacaklarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı toplu taşıma kullanımının azalacağı, ailelerin üniversite ve lise için yurtlara çocuklarını göndermeyeceklerine değinmiştir:

“Bunun için bundan sonra bunun gibi salgınlara hazırlıklı olmamız gerektiğini düşünüyorum. Bundan sonra daha kontrollü bir sosyal yaşam öngörüyorum. İnsanlar belki burada Türk halkının samimiyeti bir araya geldiğimizde karşılaştığımızda dostluklarımız bir müddet sekteye uğrayacak ama yeni bir hayat tarzımız olacak, herkes birbirine kontrollü yaklaşacak” (XE2).

“Bu sürecin uzaması var olan kötü tabloyu daha da derinleştirir, insanların topluma devletin kurumlarına olan güvenliği tehlikeye girebilir, bunun çok iyi yönetilmesi gerekir. Yakın ilişkilerimiz dışında sosyal hayatın durması kimsenin kimseye gitmediği, herkesin her davranış da şüphe ve korku ile iletişime girmesi insanların gitgide psikolojik bunalıma sokacağına düşünüyorum” (YE3).

“Bence bazı şeyler aynı kalmayacak toplu taşıma araçları kullanımı azalacaktır. Yani çok fazla kişinin olduğu yerlere gidilmeyecektir diye düşünüyorum. Sonra bu öğrenciler için aileleri üniversiteye liseye yurtlara kalmaya göndermeyebilir. Böyle toplu yerlerde eskisi gibi kalınmayacağını düşünüyorum... Virüsün artmaması için sosyal mesafenin devam edeceğini düşünüyorum herkes birbirinden korkarak davranacağını düşünüyorum” (ZE5).

“Küçük bir savaş veya darbe olduğunda bile yıllarca veya tarih boyunca konuşuluyor sonuçta ve bu tüm dünyayı etkileyen bir virüs, hemen hemen hiç bu salgının izlerinin silineceğini düşünmüyorum” (ZK6).

“Korona (Covid-19) Virüsünü Bir Canlı, Bir Nesneye Benzetecek Olsaydınız Neye Benzetirdiniz? Neden” Sorusuna Katılımcıların Verdiği Yanıtlar

“Bir nesneye değil de bir şiiire benzetiyorum: Akif paşanın Âdem kasidesi. Akif paşa bu kasidede varlık-yokluk tezağı üzerinde duruyor ve varlığın yokluktan daha gürültücü daha sinir bozucu olduğunu gösteriyor, hatta bunu abartıp yokluğu cennetle kıyaslayarak bir “huzur ülkesi” olarak görüyor. Bugün insandan soyutlanmış doğa kendini toparlıyor, nesli tükenmiş sanılan hayvanlar görüldü ve sonrasında koruma altına alınmalılar. İnsan varlık ve yokluğun bir arada olduğunu unutmuştu. En azından bunu hatırlamış olması, sonradan unutsalar bile sosyal yaşam açısından daha nazik daha insani bireyler ortaya çıkarabilir” (XK5).

“Koronayı bilgisayar oyunlarındaki bir türlü geçilmeyen bölüm sonu canavarlarına benzetiyorum. Çünkü her taşın altından o çıkmakta. Ama bizde elimizden geldiğince mücadele etmekteyiz. Bu yüzden bu canavarı yeneceğimizi düşünüyorum” (XK5).

“Korona salgını, gemilerde bulunan çapaya benzetiyorum fakat ilerleyen bir gemiyi durdurmak için denize atılan bir çapa değil de geminin içine atılan bir çapa” (KY6).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kuşak fark etmeksizin genel olarak katılımcılar Korona salgını süreci boyunca sosyal etkinliklere katılamamış, arkadaş ve akrabalarıyla eskisi gibi bir araya gelememiştir. Bu durum katılımcılarda eski sosyal yaşantılarına, arkadaş ve akrabalarına yönelik bir özlem duygusu oluşturmuştur. Katılımcılar sosyal ilişkilerden ve ortamlardan bu derece uzak kalmanın onları çok bunalttığını ve özlem gidermek adına arkadaşlarıyla sadece internet aracılığıyla görüşebildiklerini, sosyal ilişkilerinin internet üzerine kurulduğunu, hatta internete bu süreçte daha bağımlı hale geldiklerini ifade etmişlerdir.

X kuşağı Korona virüsten psikolojik anlamda çok fazla etkilenmiştir. Bu süreçte bireyler evlere kapanmaları nedeniyle psikolojik sorunlar yaşamış, zamanla kaygılı korku dolu, güven kaybı yaşayan bireyler haline gelmişlerdir. Bireyler bu süreçte kendilerine virüs bulaşmasından korktukları için toplu alanlara, sosyal ortamlara dâhil olmamaya başlamışlardır. Toplumda bu süreç içerisinde kendine ve çevresindeki bireylere yabancılaşan insan tipi ortaya çıkmıştır. Bireyler bu süreçte arkadaşlarıyla aralarına mesafe koymuş akrabalarını ziyaret etme alışkanlıklarını bırakmışlardır. Korona sürecinde dışarıda karşılaştığı her bireyi potansiyel virüs taşıyıcısı olarak görmeye başlamışlar ve sosyal mesafeyi daha da artırmaya yönelmişlerdir.

İnsanlar özellikle yaşlılar bu süreç içerisinde hastalığa yakalanma psikolojisine girmiş ve ölüm korkusuna kapılmışlardır. Farklı kuşaktan katılımcılar bu süreçte her şeye şüpheyle yaklaşmaya başlamışlardır.

Y kuşağı katılımcıları ise bu süreçte daha çok maddi, ekonomik açıdan sorunlar yaşamışlardır. Bu süreçte ev masraflarının, kendi harcamalarının iki katına çıktığını ifade etmişlerdir. Bu süreçte devletin desteğine insanların daha fazla ihtiyacı olduğu açığa çıkmıştır. Sokağa çıkma kısıtlamalarının olması birçok iş yerinin kapatılması nedeniyle işsizlik oranlarında büyük artış olmuştur. Z kuşağında öne çıkan eğitim ve istihdam konusu olmuştur.

Katılımcıların salgın süresince karşılaştıkları öne çıkan sorunlar şu şekildedir:

- Gündelik-rutin hayatın sürdürülememesinin getirdiği sıkıntılar
- Ekonomik kaygı ve sorunlar
- Psikolojik sorunlar (belirsizlik, kaygı, korku, endişe vb.)
- İşsizlik ve istihdam edilememe
- Evde kalmaktan kaynaklı can sıkıntısı
- İhtiyaçların istenildiği gibi karşılanamaması
- Hasta ziyareti ve arkadaşlarla buluşmanın yapılamaması
- Evde kal çağrılarının psikolojik baskı yaratması ve eve hapsolmuş hissi vermesi
- Eğitim sürecinde yaşanan aksaklıklar-sadece uzaktan ve internet tabanlı eğitimden yararlanabilme

Katılımcıların çoğu, alınacak önlemlerin artık insanların kendi sorumluluğunda olduğunu, maske, sosyal mesafe gibi kurallara uyulduğu takdirde önlemlerin işe yarayabileceği noktasında birleşmektedirler. Aşı bulunmadan toplumsal hareketliliğin ve normal hayatın eskisi gibi olamayacağı da dile getirilmiştir.

KAYNAKÇA

Aydın N., (2020). “Dünya Genelinde Yeni Tip Koronavirüs Vaka Sayısı 9 Milyonu Aştı”, **Anadolu Ajansı**. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-genelinde-yeni-tip-koronavirus-vaka-sayisi-9-milyonu-asti/1885158>

Birinci, M ve Bulut, T (2020). “Covid-19’un Sosyo- Ekonomik Yönden Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkileri”, **Sosyal Çalışma Dergisi**, 4 (1), 62-68

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

“Covid-19 (Yeni Koronavirüs Hastalığı) Nedir?. COVID-19 Yeni Koronavirüs Hastalığı”. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir>

- Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri** (2020). (Ed. Demirbaş, D.; Bozkurt, V.; Yorgun, S.), İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Covid-19**. (Ed. Memişoğlu, O. ve Genç, V.), Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Çöl, M. ve Güneş, G. (2020). “Covid-19 Salgınına Genel Bakış”, **Covid-19**, (Ed. Memişoğlu, O. ve Genç, V.), Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- AFAD . <https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler>
- Karasar, N. (2007). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Bilim Kitap Kırtasiye Yayınevi.
- Kutluay, H. (2017). “Doğal Afet Nedir, Çeşitleri Nelerdir?”. <https://www.makaleler.com/dogal-afetler-nelerdir>
- “Pandemi Nedir?, Corona Virüsü Neden Pandemi İlan Edildi?”. **Medipol Sağlık Grubu**. <https://www.medipol.com.tr/bilgi-kosesi/bunlari-biliyor-musunuz/pandemi-nedir-corona-virusu-neden-pandemi-ilan-edildi>
- Turan. A., Çelikyay, H. H. (2020). “Türkiye’de Kovid-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler”, **Düzce: Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, (3)1, 1-25.

PANDEMİ VE GÖÇ: PANDEMİ SÜRECİNİN GÖÇMENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Selim KARYELİOĞLU*

ÖZET

Salgın veya başka deyişle pandemik hastalıklar tarihin her döneminde toplumları farklı biçimlerde etkilemiş, ortaçağdaki veba salgınları örneklerinde olduğu gibi zaman zaman toplumun tamamının varlığını ortadan kaldıracak boyutlara ulaşmıştır. Gerek doğal nedenler, gerekse insan kaynaklı nedenlerin karmaşık bir sonucu olarak ortaya çıkan salgın hastalıklar, her dönem farklı özellikler gösteren ve toplumsal hayatın niteliği ile sıkı sıkıya ilişkili bir seyir izlemiştir. Günümüzde, gündelik hayatın merkezinde yer alan ve bütün yer küreyi aylardır meşgul eden ilk sıradaki gündem maddesi olan corona veya covid-19 salgını, bir salgın hastalığın ötesinde, dünya ölçeğinde gündelik hayatı doğrudan şekillendiren bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Dünyanın her yerinde, farklı toplumsal kesimleri farklı biçimde etkileyen salgının en çok etkilediği kesimlerin başında göçmenler gelmektedir. Her ülkede, dezavantajlı grupların başında yer alan göçmenler, bir yandan dezavantajlı konumlarının yarattığı sorunlarla bir yandan da olağan dışı koşulların ortaya çıkmasına neden olan pandemi süreciyle mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Bu çalışmada, pandemi sürecinin göçmenlerin yaşantısı üzerinde, genel anlamda ne tür etkiler yarattığı ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Hatay'ın merkez ilçesi Antakya'da derinlemesine mülakat yapılan 20 Suriyeli göçmenden elde edilen veriler ışığında konu analiz edilmektedir. Daha ne kadar süreyle küresel toplum üzerinde etkisini sürdüreceği belli olmayan pandemi sürecinin yarattığı toplumsal etkiler araştırılmayı beklemektedir ve yapılan bu çalışmada, örneklem grubuyla ilgili sınırlılıklar göz önünde bulundurulurken konunun belli bir yanına ilişkin hususlar açığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Göç, Küresel salgın, Suriyeli göçmenler.

GİRİŞ

Salgın hastalıklar veya daha güncel tabirle pandemi, tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanların yaşantısını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş, birçok toplum açısından yıkıcı sonuçlara yol açmışlardır. Dünya'da insan varlığının saptanabildiği ilk zamanlardan itibaren, insanlar arası ilişkileri çeşitli biçimlerde etkileyen bir diğer olgu da göçtür. Bazen salgın hastalığın yaygınlaştığı bir coğrafyada, hastalığa yakalanmamış olanlar, kendilerini daha güvende hissedecekleri bölgelere doğru göç etmiş, böylesi durumlarda göç ile pandemi arasında birbiriyle nedensellik ilişkisi oluşturacak biçimde sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bazen de doğal afetler, savaşlar, işgaller ortaya çıktığı yerlerde göçü zorlamış ya da daha önce hiç karşılaşmamış iki toplumun birbiriyle karşılaştığı durumlarda bir tarafta var olan hastalık diğer topluluğa bulaşmıştır.

Tarihin birçok döneminde, buna benzer olaylara rastlanması mümkündür. Örneğin, “yeni kıtaları keşfetmeye” giden Avrupalılar, Amerika kıtasına, buralarda daha önce hiç görülmemiş

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Trabzon. E-mail: selkaryeli@hotmail.com

bulaşıcı hastalıkları da götürmüşler ve bu hastalıklar, yerli nüfusun yok olmasında neredeyse sömürgecilerin katliamları kadar etkili olmuştur (Galeano, 2015). Modern öncesi çağlarda, sınırlı da olsa bazı doğal tedavi yöntemleri denenmekle birlikte, bu tür hastalıklar büyük oranda insanların günahlarının artması yüzünden “tanrının cezası” olarak görülmüş, söz konusu hastalıkların tedavisinde kesin çözüm için modern tıbbın gelişmesini beklemek gerekmiştir.

Modern tıp aracılığıyla modern çağ öncesi hastalıklara ilaç bulunması bu hastalıkları ortadan kaldırmıştır ama her dönemin yaşam koşullarına göre bulaşıcı veya değil, yeni hastalıklar türemiştir ve türemeye devam etmektedir. Bulaşıcı olmayan hastalıklar daha ziyade (tamamen böyle olmasa da) kişinin yaşam tarzıyla yani gündelik hayattaki bazı tercihleriyle alakalı nedenlere dayandırılmakla birlikte, salgın hastalıklar en azından ortaya çıkış koşulları itibarı ile daha çok, kişinin iradesi dışındaki etkenlerle alakalıdır. Örneğin, kalp, şeker, tansiyon gibi rahatsızlıklar, (genetik faktörlerin de önemli etkisi var) kişinin yediğine içtiğine dikkat etmemesi, hareketsiz yaşam tarzı gibi hususlarla alakalı iken, yakın zamanlarda yaşanan sars, mers vb. hastalıklar çoğunlukla virüs, mikrop gibi ”doğal” kaynaklı etkenlerle alakalı açıklanmaktadır. Kuşkusuz, yaşanılan yer, sağlıklı beslenme gibi etkenler virüs, bakteri, mikrop gibi etkenlerden kaynaklı hastalıkların yayılımını etkilemektedir ama “ortaya çıkışı” itibarı ile bu tür etkenler, "kişisel irade" ile ilgili olmayan "dışsal" faktörlerin bir sonucudur (Karyelioğlu, 2020). Yine de bir hastalık ister dışsal ister kişisel tercihlere dayalı etkenlere bağlı olarak ortaya çıksın, kişiyi doğrudan etkilemesinin veya başkalarına bulaşmasının önlenmesine yönelik her zaman “iradi” tercihlerle bağlantılı bir yön vardır. Halen dünya ölçeğinde büyük oranda gündemi belirleyen ve günden güne daha fazla insanı etkileyen covid-19 virüsü örneğinde de görüldüğü gibi; özellikle hastalığın bulaşmasının önlenmesi, gündelik hayata ilişkin birçok kişisel tedbir ve uygulamayı gerektirmekte, bunların ihmal edilmesi pandeminin yayılmasını artırmaktadır.

Ancak, konunun kişisel tercihlerin çok ötesinde, başta tıbbi olmak üzere sosyal, ekonomik, politik, kültürel birçok boyutu vardır ve herhangi bir etken tek başına sorunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca bu boyutların her birinin, kişisel tavır gibi görünen bazı tercihlerin neden böyle olduğunu ortaya koyan, yani öznenin davranışlarını anlamaya yardımcı olan bir arka planı barındırdığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu anlamda, salgının bulaştığı alanların niteliği ve barınma sorunu, kişilerin gelir düzeyinin salgınla olan bağlantısı; örneğin sağlıklı gıda, su olanaklarına ulaşım vb. gibi, iktisat ve tıp politikaları, bir toplumun üyesi olarak insanların pandemiyi algılama biçimleri (zihniyet) ve bunu oluşturan kültürel çerçeve, ulusal çapta yerel yönetimler ve kamu, küresel çapta ise devletlerarası işbirliğinin önemi, sorunun ahlaki yönü, medyanın etkisi gibi birçok farklı değişkenin konuyu

anlamada farklı biçim ve oranlarda etkisi söz konusudur. Ayrıca süreç, bazı toplumsal kesimleri (yaşlılar, evsizler gibi) diğerlerine göre daha fazla etkilemektedir ve bu kesimlerin başında göçmenler gelmektedir. Ortaya çıkan salgın hastalık veya daha güncel tabirle pandemi ile göçün birbiriyle tamamen doğrudan olmasa bile dolaylı olarak etkileşim halinde oldukları bir durum; corona veya covid-19 olarak adlandırılan süreçte de somut biçimde yaşanmaktadır.

Pandemi'nin Ortaya Çıkışı ve Bazı Etkileri

Dünyada, mallar, hizmetler ve insanların daha önce hiç olmadığı kadar yoğun ve sık şekilde yer değiştirme olanağı yaratan küreselleşmenin etkisiyle, tarihteki her pandemiden daha hızlı yayılan covid-19, çok kısa sayılabilecek bir süre öncesinde saptanmış olmasına rağmen, şimdiden konuyla ilgili birçok araştırma ve yazılı ve görsel doküman literatürdeki yerini almıştır.

Ulrich Beck'in risk toplumu analizini (Beck, 2014) doğrular şekilde, hayatın olağan akışını bozan ve sadece medikal anlamda değil, gündelik hayatın her alanında küresel ölçekte belirsizliğin öne çıktığı bir süreç söz konusudur. Gerek ne olduğu ile ilgili gerekse bundan sonra ne olacağı ile ilgili belirsizliğin hüküm sürdüğü bir ortamda, sorun çözücü olarak görünen siyasi otoritelerin de, izledikleri politikalar itibarı ile ne yapacakları konusunda net bir fikre sahip olmadığı görülmektedir.

Küresel çapta etkili olan ve gündelik hayatın dönüşümüne kaynaklık eden covid-19'un, 2019 yılının Kasım ayında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıktığı kabul edilmekle birlikte, hastalığın dünya gündemine girmesi, Çin'in Dünya Sağlık Örgütü'ne "yeni bir gizemli hastalık" duyurusuyla gerçekleşmiştir. Kısa sürede hastalık bütün dünyada hızla yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü, Türkiye'de ilk vakanın saptandığı 2019 yılının Mart ayında, durumun hastalıktan öte küresel bir salgın olduğunu ilan etmiştir (www.tr.euronews.com). Sonrasında, farklı ülkeler çeşitli tedbir uygulamaları başlatmış ve yüz yüze iletişimi kısıtlamaya veya tamamen yasaklamaya yönelik farklı seçenekler hayata geçirilmiştir.

Covid-19, insanları enfekte ettiği bilinen yedinci koronavirüs şeklidir ve virüs, salgının gelişmesini artırdıkça birçok yeni bilgi de gün yüzüne çıkmaktadır. Virüsün ana bulaşma yolu hava ya da temas yoluyla damlacık iletimidir ve bu damlacıklar, hasta olan kişilerden doğrudan temas veya nesnelere ve yüzeylerden temas yoluyla başkalarına geçebilmektedir. Bazı vakalarda virüs bulaşmış olmasına rağmen, hastalık belirtileri görülmeyebilmektedir (Samancı, 2020). Hastalık durumunda en yaygın görülen semptomlar, ateş, öksürük, nefes darlığı, halsizlik gibi belirtiler olup, tedavi; hastalığın seyrine; hastanın yaşına ve diğer tıbbi bulgulara göre değişmektedir (Dikmen ve diğerleri, 2020: 81). Hastalığın etki derecesi bazı durumlarda

artabilmektedir. Solunum yetmezliği, tansiyon ve şeker hastalarında, kronik akciğer hastalığı olanlarda, kanser hastalarında, akdeniz anemisi olarak da bilinen talasemi hastalarında ve böbrek yetmezliği sorunu yaşayanlarda hastalığın ölümcül olma riski artmaktadır (Fettah ve Karakaş, 2020: 64). Hastalığın fiziki etkilerinin yanı sıra kişi ve toplum hayatı açısından ciddi sosyal etkileri söz konusudur ve devletler tarafından topluma yönelik uygulamaya konan tedbirler başta ekonomik durum olmak üzere, insanların gündelik hayatında daha önce deneyimlemedikleri farklılıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Seyahat kısıtlamalarının yanı sıra; eğitim faaliyetlerinin uzaktan (online) gerçekleştirilmesi, evden ve esnek çalışma modelinin yaygınlaşması, vaka artışına bağlı olarak sağlık kuruluşları ve sağlık çalışanlarının iş yükünün artması, genel anlamda toplumsal kaygı düzeyinin artışıyla birlikte psikolojik problemlerin yaygınlaşması, ortaya çıkan bazı farklılıklardır. Ayrıca ülkeler, milli gelir düzeylerine bağlı olarak, pandemi ile mücadele için özel bütçeler hazırlamışlar ve bazı sosyal yardım uygulamaları başlatmışlardır. Ancak, süregelen sistematik işleyişin bozulması küresel ölçekte zaten belli ölçüde yaşanmakta olan ekonomik krizi derinleştirmiş ve bu durum kitlesel sosyal problemleri gündeme getirmiştir.

Salgından etkilenen ülkelerde üretimde durma, tedarik zincirlerinde kopma, piyasalara güvende bir çöküş ve tüketimde keskin bir düşüşe neden olmuştur. Virüsün yayılmasını önlemeye yönelik tedbirler çerçevesinde seyahat ve çalışma sürelerinin kısıtlanması, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkede birçok işletmenin geçici veya kalıcı olarak kapanmasına, sektörlerin çoğunda üretimin düşmesine, işsizliğin artmasına ve piyasalarda kargaşa ve güven erozyonunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ticaret dünya ölçeğinde azalırken, bütün dünyadaki ekonomilerin küçülmesi söz konusu olmuştur (Aykaç ve Murat, 2020). Bazı ülkeler gerek salgının yayılımı gerekse salgınla mücadele olanakları açısından diğerlerine göre daha avantajlı veya dezavantajlı görüntü sergilemektedir. Gerek sağlık hizmetleri gerekse en basit insani ihtiyaçların karşılanmasına yönelik sosyal yardımların temini noktasında dünyanın geriye kalanından daha olumsuz koşullara sahip birçok Afrika ülkesinde, sorun daha olumsuz sonuçlar üretmektedir (Dedeler vd., 2020). Benzer avantaj veya dezavantajlar, bazı toplumsal kesimler için de geçerlidir ve bazı toplumsal gruplar bu süreçten daha olumsuz etkilenmektedir. Bu grupların başlıcalarından biri de göçmenlerdir. Başlı başına dezavantajlı olma hali olan göçmenlik, pandemi gibi bir problemle birleştiğinde, kapsadığı insanlar açısından çok daha geniş olumsuzlukları içermektedir.

Göç, Göçmenlik

Literatürde birçok çalışmaya konu olan ve oldukça hacimli sayılabilecek bir bilgi dağarcığının oluşmasına kaynaklık eden göç konusu, salgın hastalıklarla benzer bir özellik sergileme anlamında, insanlığın var oluşundan beri bilinen bir olgudur. Özellikle 2011 sonrası dönemde Suriye’de yaşanan iç savaşla birlikte hem dünyanın hem de Türkiye’nin gündeminde daha sıklıkla yer alan göç sorunu, halen küresel ölçekte gündemdeki yerini korumaktadır. Söz konusu sorun, gerek göç alan gerekse göç veren ülkede, önceki durumdan farklı dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Toplumsal değişim dinamiklerinin en önemlilerinden biri olan göçler, bazen o kadar büyük etkiler yaratmıştır ki, tarihte birçok ülkenin haritasının değiştiği, birçoğunun yıkıldığı etkenleri tetiklemiştir. (Roberts, 2011: 93). Günümüz açısından ise; sayıları yüz milyonlarla ifade edilen kişiyi etkileyen bir sorun olma özelliği taşımaktadır. Birleşmiş milletlerin tahminine göre, günümüzde gerek kendi ülkesi içinde gerekse ülkeler arası göç sonucu yer değiştiren kişi sayısı bir milyarın üzerindedir (Saloek, 2019) Bu kadar çok sayıda insanın çoğu zaman istem dışı etkileşim içerisinde kendini bulduğu böyle bir olayda, göçün nedenine bağlı olarak şekillenen söz konusu sonuçlar, sadece göçün yaşandığı mekânsal alanla sınırlı kalmamakta, hem göç veren hem de göç alan ülke(ler)in tamamını çeşitli biçimlerde etkilemektedir. 200 milyonu aşkın insanın doğduğu toprakların dışında yaşadığı günümüz dünyasında göç, gerek sosyolojinin gerekse ilgili disiplinlerin artan biçimde ilgi göstermeye devam ettiği bir fenomen olarak birçok araştırmaya konu olmaktadır (Karyelioğlu, Fidan, 2017). Ayrıca zorunlu göç konusunda çalışmalar yapan araştırmacılar, objektif olma çabasını tamamen dışlamadan, başta zorla yerinden edilme olmak üzere göçmenlerin yaşadığı birçok mağduriyetten ötürü, çoğu kez mağduriyet yaşayanların acılarının hafifletilmesini talep etme yönünde bir ahlaki duruşu da benimseyeceği için, tarafgirlikten en çok etkilenen alanlardan birisidir (Chatty, 2010: 1). En somut biçimiyle Suriye meselesiyle ilgili olarak ortaya çıkan ve sadece etrafındaki coğrafyaları değil, neredeyse dünyanın her yerini etkileyen göç dalgası, milyonlarca mülteciyi kapsayan ve Türkiye’yi birçok yönüyle etkileyen bir sorun olarak halen güncelliğini korumaktadır.

İç savaşın başladığı 2011 yılından itibaren yaklaşık 13 milyona yakın Suriyelinin bir şekilde yerinden edildiği süreçte, çoğunluğu Türkiye, Lübnan, Irak, Ürdün olmak üzere dünyanın birçok ülkesine dağılan Suriyelilerin (www.migrationpolicy.org) nüfus açısından en yoğun şekilde buldukları ülke Türkiye’dir. Kabaca 20 milyon civarında olan ülke nüfusunda; 12 milyona yakın insanın yer değiştirdiği, yaklaşık yedi milyon Suriyelinin de ülkesini terk etmek zorunda kaldığı bu büyük göç olayında, göçmenlerin yaklaşık 3 milyon 610 bin kadarı

Türkiye’de yaşamını sürdürmektedir. Bunların sadece yüzde 1,7’si, yani 62 bin kadarı kamplarda yaşarken, geriye kalanlar başta İstanbul olmak üzere, Türkiye’nin çeşitli şehirlerinde yaşamlarını sürdürmektedir (www.multeciler.org.tr). İki halk arasında zorunlu bir etkileşime kaynaklık eden bu süreçte, Suriyelilere yönelik algıda olayların başlangıç aşaması ile gelinen aşama arasında bir farklılık söz konusudur.

Türkiye’de Suriyeli göçmenlere, önceleri savaş mağduru olmaları, din kardeşliği, misafirperverlik gibi gerekçelerle hoşgörü ile yaklaşmış, yardım edilmeye çalışılmıştır. Ancak zamanla kalıcı olacaklarının anlaşılması, sosyal yaşamda daha görünür olmaları, başta istihdam sorunu kaynaklı olmak üzere ekonomi üzerindeki etkileri, göçmenlerle ilgili algının olumsuzluklar içermesine neden olmuştur. Ücret, çalışma şartları vb. hususlar açısından oldukça olumsuz koşullar içerisinde yaşamlarını sürdürmeye çalışan göçmenler derin bir yoksulluk sorunuyla karşı karşıyadır (Tümtaş, 2019). Ayrıca, göçmenlerin hukuki anlamda tanımlanmasında sorun vardır ve Suriyeli göçmenler, Türkiye’de hukuken ne mülteci ne de sığınmacıdır. Yasal anlamda, “üçüncü ülkeye yerleştirilene kadar şartlı mülteci” şeklinde (Doğan, 2018: 129) pek net olmayan bir tanım söz konusudur.

Bununla birlikte, sosyolojik anlamda göçmenler; (bütün göçmenlerin aynı koşullara sahip olmadığını göz önünde bulundurmak kaydıyla) “dezavantajlı” bir gruptur ve dezavantajlılık, bu ifadeyi tamamlayan yoksulluk ve dışlanma kavramlarıyla beraber kullanılabilir (Koçancı, 2019). Bu nedenle onlar, gerek bu durumun üstesinden gelme yolu, gerekse kendilerini ifade etmenin bir yolu olarak kimliklerini ön plana çıkararak kendileri gibi gördükleri göçmenlerle dayanışma örüntüleri oluşturmaya çalışmakta, kendilerine istikrarlı ve daha iyi yaşam olanakları sağlayacak koşullar yaratma çabası içerisine girmektedirler. Ancak, gerek maddi olanaksızlıklar gerekse diğer dış etkenler, genel anlamda hayatlarındaki “belirsizlik” halini ortadan kaldırmamakta, Türkiye’deki hatta dünyadaki mevcut sosyal ve iktisadi durum göz önünde bulundurulduğunda, yaşam koşulları günden güne zorlaşmaktadır. Son olarak, bütün dünyayı etkisi altına alan pandemi süreci, içinde buldukları mevcut zorlukların daha da yoğun biçimde hissedilmesine yol açmaktadır.

Pandemi ve Göç

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi olan “yarı yapılandırılmış görüşme” yoluyla veri toplanmıştır. Görüşme, nitel araştırmada en çok kullanılan yöntemlerdendir ve önceden hazırlanmış soruların belli bir sistematik dâhilinde görüşülene sorulması ve cevaplarının alınmasını öngören “sosyal bir etkileşim” olarak tanımlanabilir. Yarı yapılandırılmış görüşmede ise, açık uçlu sorulardan oluşan bir soru ölçeği aracılığıyla bir sistematik

çerçevesinde, görüşülenden konuyla ilgili detaylı bilgi almak amaçlanır (Demir, 2014). Nitel araştırmalarda ilk adım, bir hususun incelenen insanlar açısından anlamını bulmaktır. Çünkü toplumsal davranışı gerçekleştiren insanların kendi eylemleri için gerekçeleri veya güdüleri vardır. Sonrasında araştırmacı, elde ettiği verilerde altta yatan tutarlık ve anlamı açığa çıkarır. Anlam boşlukta değil, bir dizi diğer anlam içinde geliştiği için, yorumlama; incelenen insanın davranış akışı ve ilişkili olduğu olaylar içindeki bağlama göre oluşturulur (Neuman, 2012: 237). Bu çalışmada da yukarıda sözü edilen yöntem çerçevesinde bir analiz uygulanmıştır. Suriye’den göç etmiş tamamı erkek 20 kişi çalışmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır. Kadınların, zorunlu haller dışında kamusal alanda hiç yer almıyor olmaları, tesadüfi şekilde belirlenen örneklem grubunun tamamının erkek olmasının sebebidir. Suriyeli sığınmacıların yoğun olarak yaşadığı, Hatay’ın merkez ilçesi Antakya’nın Affan ve Ekinçi mahallelerinde yer alan, yaşları 16 ile 80 arasında değişen, aralarında çeşitli mesleklere sahip düzenli işi olanların da bulunduğu, çoğunluğu düzensiz işlerde çalışmakta olan Suriyeli sığınmacılarla yapılan derinlemesine mülakatlarla konuyla ilgili verilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Genel Durum

Göçmenlerin, büyük kısmı toplumsal hayatın günlük akışı içerisinde çeşitli zorluklarla baş etmeye çalışarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu anlamda, yaşadıkları şehirlerde, şehrin yerleşik halkıyla zorunlu bir etkileşim süreci ortaya çıkmakta ve iki farklı kültürel kökene sahip toplum arasındaki etkileşim, çeşitli biçimlerde sosyo-ekonomik etkiler yaratmaktadır. Meselenin bir boyutu Suriyeli göçmenlerin yaşadıkları ile ilgili iken, bir diğer boyutu; Türkiye’de yaşayanların buraya göç edenlerin yarattıkları etkiler nedeniyle, yaşamlarının sosyo-ekonomik düzlemde bir değişim süreci içerisine girmesidir. Suriyeli göçmenlerin, ucuz işgücü olarak piyasada yaygın biçimde tercih edilmeleri, bazıları çocuk yaşta olan birçok Suriye’li kadının Türkiye’deki erkeklerle ikinci (belki üçüncü) eş olarak evlen(diril)meleri, çeşitli asayiş sorunlarının artış kaydetmesi gibi birçok etmen, göç eden Suriye’lilerle “yerel halk” arasındaki ilişkileri şekillendirmektedir. Söz konusu etmenler, gerek Suriye’lilerin “Türkiye-Türk” algısı, gerekse Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının “Suriyeli” algısını şekillendirmede büyük ölçüde belirleyici olmaktadır. Bu nedenle konu, uluslararası boyutunun yanı sıra, Türkiye’nin sosyolojik yapısı açısından da önem arz etmektedir ve sırf bu yüzden araştırılmayı hak eden bir nitelik taşımaktadır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda artış olmakla birlikte, meselenin birçok yönü halen araştırılmayı beklemektedir. Ayrıca, görüşülen göçmenlerin Türkiye’ye geliş tarihi göz önünde bulundurulduğunda, göç etmiş olanların, olayların başlangıcının hemen sonrasındaki 2011 yılından, 2019’a kadar bir zaman diliminde

farklılık göstermesi, yaşanan sürecin halen, insanları göçe zorlamaya devam edecek nitelikte olduğunu göstermektedir.

Görüşülenlerin tamamı, kiralık evde kalmaktadır ve bazıları, kaldıkları yerin sağlıksız olduğunu ifade etmektedir. Bazı göçmenler, ailelerini Suriye’de bırakıp Türkiye’ye maddi kazanç amacıyla geldiğini ve kendisi gibi, aileleriyle kalmayan arkadaşlarıyla ortak ev kiraladıklarını belirtmişlerdir. Görüşülen kişilerin bir kısmı, Suriye’de meşgul olduğu işle Türkiye’de uğraştığı işin aynı olduğunu söylerken, çoğunluğun, geldikleri yerden çok farklı bir işle uğraştığı görülmektedir. Bu durum, zorunlu göçün, göçmenler için, sadece ekonomik değil, sosyal hayatın tüm yönlerini dönüştüren etkisine somut bir örnektir. Pandemi sürecinin ise, kendileri açısından durumu daha da zorlaştırdığı söylenebilir.

Pandeminin, süregiden yaşam açısından, gündelik hayatı çeşitli biçimlerde sekteye uğratma veya farklılaştırma yönündeki etkisi, tüm ülkeyi olduğu gibi mültecileri de derinden etkilemektedir. Mülteciliğin oldukça zor koşullar içeren yönüne ek olarak, pandemiye karşı alınması gereken bireysel veya toplumsal tedbirlerde, gerekli fiziki koşullar veya maddi kaynaklar açısından yetersizlik göze çarpmaktadır. Zaten, krizde olan bir küresel ekonomi ve Türkiye’nin bundan oldukça yoğun etkilenmesi, mültecilerin gündelik yaşamlarına yansımaktadır. Ekonomik temele dayalı etkenler, mültecileri en fazla etkileyen faktördür. Hastalığın yayılma süreci açısından, görüşülen mültecilerden elde edilen sonuçlar; pandeminin yerel halk arasında çok hızlı yayılımına karşın, (konu daha detaylı bir araştırmayı gerektirmekle birlikte) Antakya özelinde değerlendirildiğinde; göçmenler arasında çok daha seyrek görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Medikal Etkiler ve Kapalı Grup Dinamiği

Türkiye’deki Suriye’li göçmenlerin, sağlık sisteminden ücretsiz yararlanma olanaklarının olması, aldıkları sağlık hizmetlerinin niteliği bir tarafa bırakılırsa, kendileri açısından bir güvence teşkil etmektedir. Maddi durumu daha elverişli olanların, özel sağlık hizmetleri alma olanağı bu konuda bir sınıfsal farklılığa işaret etse de, temel haklardan biri olan sağlık hakkından yararlanabilmeleri, genel anlamda sağlık, özel anlamda ise pandemi sorunuyla mücadele açısından bütün toplumu ilgilendiren bir öneme sahiptir. Yapılan araştırmanın bulgularına bakıldığında; pandeminin yayılma oranının göçmenlerde daha az olduğu görülmektedir. Bu durumu “kapalı grup” dinamiği ile açıklamak mümkündür.

Buna göre göçmenler; gerek yaşadıkları bölge, gerekse bir araya geldikleri insanlar sözü konusu edildiğinde, sadece kendi grup üyeleri ile etkileşime girme eğilimi göstermektedir. Göçmenlerin aynı mahallelerde yoğun olarak yaşıyor olmaları ve gündelik hayatın gerektirdiği

ihtiyaçları mümkün olduğunca yine aynı mahallede kendileri gibi göçmen olanlardan karşılamaya öncelik vermeleri, onların şehrin diğer bölgelerinden belli oranda izole olmaları sonucunu yaratmaktadır. Sadece zorunlu hallerde mahalleden ayrılma, aynı zamanda kendileri dışındaki insanlarla olan etkileşimi de sınırlandırmakta, göçmenlerin pandemi kurallarına uyma yönündeki çabaları da işin içine girdiğinde, hastalık göçmenler arasında daha seyrek görülmektedir. Ayrıca, sosyal hayat ve sürekli görüşülen kişi sayısının son derece sınırlı olmasının da, pandeminin yayılımını önlemede veya azaltmada rolü olduğu düşünülebilir. Çoğunluk ise, kamu tarafından ilan edilen kurallara uyduklarını ve zaten sosyal ilişkilerini çok kısıtlı bir çevrede gerçekleştirdikleri için pandeminin kendilerini etkilemediğini düşünmektedir:

Zaten çok kişiyle ilişkimiz yok, genelde duyurulan kurallara uyduk, onun dışında ekstra bir şey yapmadık (Görüşmeci (G)1, Erkek (E), 50 (yaş), Evli). Çok akrabası olanlar hastalıktan biraz etkilendi, bizim burada akrabamız yok, o yüzden pek kimseyle görüşmüyoruz. Genelde duyurulan kurallara uyduk, onun dışında ekstra bir şey yapmadık (G3, E, 60, Evli). Buradaki Suriyeliler arasında covid-19 olanı hiç duymadım. Korkuyorlar, bu yüzden dikkat ediyorlar, koruyucu bazı önlemler alıyorlar, temizliğe önem veriyorlar, birbirine gidiş gelişler çok azaldı, ayrıca Türklerle ilişkiler az bu yüzden hastalık yayılmıyor (G4, E, 80, Evli).

Bazı göçmenler ise “kaderci” bir bakış açısıyla “Allah’ın kendilerini koruduğuna” inanmakta, bazıları ise, yaşadıkları zorluklar yüzünden, bağışıklık sistemlerinin çok güçlendiğini, bu nedenle pandeminin kendilerini etkilemediğini ifade etmektedirler. Ancak, verilerin sadece Antakya özelindeki göçmenleri kapsadığını, diğer şehirlerdeki durumun daha farklı olabileceğini belirtmek gerekir. Nitekim, görüşülen göçmenlerin neredeyse tamamı, Antakya’da Suriyeli göçmenler arasında covid-19 vakası ile ilgili herhangi bir duyuma sahip olmadıklarını, etraflarında hiç rastlamadıklarını ancak, özellikle İstanbul, Ankara ve Gaziantep gibi büyük şehirlerde hastalığın göçmenler arasında oldukça yaygın olduğunu belirtmişlerdir:

Buradaki (Antakya’daki) Suriye’lilerde hiç corona olan duymadım, ama İstanbul’daki Suriye’lilerde çok var, Suriye’de de hastalık yaygın diye duydum (G13, E, 30, Evli). Burada hiç hastalanan Suriye’li duymadım. Ankara’da ve Antep’te var ama. Biz hem dikkat ediyoruz hem farklı yerlere gitmiyoruz (G16, E, Evli).

Göçmenlerin, hayatının büyük bir kısmının ekonomik problemlerin üstesinden gelme çabası ile geçiyor olması, hareket ettikleri mekânların kısıtlılığı şeklinde (zaten salgın hastalık halinde olması gereken bir kuralı) doğal bir sonuç yaratmakta, bu durum salgının yayılmasını dolaylı da olsa engellemekte veya azaltmaktadır.

Sosyal Etkiler

İlk geldikleri zaman göre, kendi grup üyeleri ile olan dayanışma ağının kısmen zayıfladığını ama ortadan kalkmadığını belirten göçmenler, bu durumun; bazı Suriyelilerin kendilerine istikrarlı bir sosyal ve ekonomik düzen kurduktan sonra artık diğerlerini

düşünmemeye, kendi düzenlerini korumaya odaklanma yüzünden ortaya çıktığı kanısındadırlar. Suriyelilerin çoğunun Türkiye’de akraba veya değil tanıdıkları vardır ve belli oranda sosyal ilişkiler devam etmektedir. Özellikle, göçün ilk aşamasında, tanıdıkların yardımları ve yol göstericiliği göçmenlerin işini kolaylaştırıcı bir unsurdur. Ancak, zaman ilerledikçe ve “kendine ait” bir düzen oluştuğunda, bireyselleşme artmakta, gündelik hayatın getirdiği sorunların çözümünde; tanıdıkların etkisi azalmaktadır. Bunun temel nedeni, buldukları yerin koşullarının belli oranda daha kentsel nitelik gösteriyor oluşudur. Özellikle iş bulma sürecinde yani ekonomik gelir elde etme meselesinde, piyasa koşullarının oldukça etkili olduğu söylenebilir. Pandemi süreci ise; tanıdıkları ziyaret etme, belli zamanlarda onlarla beraber olma gibi etkinliklerin azalmasına neden olmuştur.

Göçmenlerin bir kısmı ise, pandemi sürecinin sosyal ilişkilerini pek etkilemediğini ifade etmektedir. Özellikle düzenli işi olmayan ve hamallık, inşaat işçiliği, taşımacılık gibi konjonktürel etkilere bağlı olarak iş yükü artan veya azalan işlerde çalışanlar, zaten kayıt dışı çalıştıkları için pandemiden önce de sonra da hayatlarının hep aynı şekilde iş beklemekle geçtiğini belirtmektedirler. Bu yüzden pandeminin sosyal hayatlarında iş sıklığının azalması dışında bir sosyal farklılık yaratmadığını ifade etmektedirler:

Pandemi süreci bizi pek etkilemedi, çünkü hep iş arıyoruz zaten, burada (amele pazarı olarak da adlandırılan) parkta iş gelmesini bekliyoruz (G8, E, 25 Evli). Zaten işsiziz, burada iş bekliyoruz. Bizim için sadece iş azaldı, başka değişiklik yok. Hayatımızda tek değişiklik iş azaldı, çünkü zaten bütün hayatımız evden işe işten eve (G18, E, 43, Evli).

Ancak, iş bekleme süresinin artması, yani işsiz kalma süresinin uzaması, zaten gününbirlik ihtiyaçlarını zorlukla karşılamaya yetecek miktarda maddi kazanca sahip olan ve düzensiz işlerde çalışan göçmenler için, zincirleme sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin, barınma ile ilgili meselelerde ev sahipleriyle sorun yaşama veya çalıştırdığı dükkânın kirasını geciktirdiği için, dükkân sahibi tarafından dükkânı terk etme baskısı uygulanan göçmenleri, pandemi sürecinde en fazla etkileyen problem ekonomik durumun yarattığı durgunluk ve belirsizlik olmaktadır.

Bir diğer problem de okullarda eğitim gören çocukların eğitim faaliyetlerinin aksamasıdır. Online eğitim faaliyetlerinin internet alt yapısı ve bilgisayar alt yapısı gerektiriyor oluşu, göçmenlerin önemli kısmının bu olanaklara sahip olmadıkları veya sınırlı sahip oldukları düşünüldüğünde, problem teşkil etmektedir. Bu durum, zaten, dil, kültür farklılığı gibi nedenlerden ötürü zorluklar yaşayan okul dönemi çocuklarının örgün eğitim hayatı içerisindeki dezavantajlı konumunun derinleşmesine etki etmektedir:

Çocuk okula gidemiyor, bu yüzden bana yardım (seyyar satıcı) ediyor, evde internetimiz yok, benim telefonumda var, bazen derslere bağlanmaya çalışıyoruz ama pek işe yaramıyor. Zaten Suriyeli’lerin çoğunun evinde internet yok (G15, E, 42, Evli). Öğrenciyim, boş zamanlarda burada (tuhafiye dükkânı) babama yardım ediyorum. İnternette dersleri takip etmeye çalışıyorum ama internet

dersleri bence işe yaramıyor. Hem Suriyeli öğrencilerin çoğu derse katılamıyor, çünkü internetleri yok (G19, E, 16, Bekar).

Pandemi sürecinde, okul çağındaki çocukların internet aracılığıyla derse katılım olanaklarının olmaması, Türkiye'nin birçok yerindeki (göçmen çocukları dışındaki) çocuklar için de geçerlidir. Ancak, göçmenlerin gerek maddi gerek sosyal anlamda daha kısıtlı olanaklara sahip oldukları düşünüldüğünde, bu durumun onları daha olumsuz etkiliyor olması muhtemeldir. Bu nedenle çocuklar, ya yaptıkları işte babalarına yardımcı olmakta veya evde anneleri ve kardeşleriyle birlikte “boş vakit” geçirmektedir.

Ekonomik Durumun Etkileri

Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ekonomik Görünüm Raporu'nu “Benzeri olmayan bir kriz, belirsiz bir toparlanma” başlığıyla güncellediği bültende; Covid-19 salgınının bu yılın ilk yarısında ekonomik faaliyet üzerinde beklenenden daha olumsuz bir etkisi olduğuna işaret edilmekte, toparlanmanın daha önce tahmin edilenden daha kademeli olacağı öngörülmektedir. Raporla, küresel ekonominin bu yıl yüzde 4,9 küçüleceği tahmin edilirken, dünyadaki belli başlı ekonomilerde, Çin ve Hindistan dışında küçülme beklenmekte, Türkiye ekonomisinin ise, 2020 yılı itibarı ile yüzde 5 küçülmesi ön görülmektedir (www.gazeteduvar.com.tr). Bu durumun sosyal yansımalarının yaratacağı olumsuzlukların üstesinden gelmek için, dünyadaki birçok ülke, kamudan yüklü miktarda kaynak aktararak soruna belli ölçüde çözüm üretmeye çalışmıştır. Pandemi ile mücadele için 1 trilyon dolar civarında fon ayıran Amerika Birleşik Devletleri en yüksek miktarı ayıran ülke olmuş, Türkiye ise bu soruna 15,4 milyar dolarlık bir kaynak ayırdığını açıklamıştır (www.onedio.com). Türkiye'nin ayırdığı kaynakta, göçmenlere yönelik herhangi bir özel harcama kalemi yer almamaktadır. Pandeminin, 2008'den beri küresel anlamda etkileri süren ekonomik kriz ile birleşmesi, krizin daha da derinleşmesini beraberinde getirirken, enflasyonun ve işsizliğin artışının yanı sıra, görüşülen göçmenlerin tamamı, pandemi sürecinde; hayatlarının, en çok ekonomik anlamda olumsuz etkilendiğini ifade etmektedir:

İş yok, masraf çok, düzenli iş vardı bir fabrikada, bitti, pandemide birikimimizi yedik (G7, E, 36, Evli (işçi)). Aynı evde 8 kişi kirada kalıyoruz. Hepimiz iş buldukça amelelik, hamallık yapıyoruz. Eskiden her gün iş oluyordu, pandemiyle beraber işler birden kesildi. Şimdi haftada 2 veya 3 gün iş çıkıyor (G5, 25, E, Evli). Pandemi sürecinde oturduk hep, 1 gün çalışıyoruz, 3 gün oturuyoruz. Çalıştığım şirkette 150 kişi vardı hepimizin işi durdu (G9, E, 34, Evli (mobilya ustası)). Satışlar çok düştü, yarı yarıya azaldı, herşey çok zamlandı (G10, E, 48, Evli (seyyar satıcı)). İşler çok azaldı, malzeme zamlandı, pandemi ilk başladığında işler tamamen bitti, şimdi işler biraz düzeliyor (G11, E, 51, Evli (küçük çaplı tatlı dükkanı işletmecisi)). İşler çok azaldı, masraf çoğaldı, bizim malzeme dışarıdan (yurt dışından) geldiği için doların yükselmesi de bizi çok olumsuz etkiledi (G12, E, 33, Evli (bilgisayar ve cep telefonu tamircisi)).

Kamu tarafından, 18 yaş altı 3 ve daha fazla çocuğa sahip ailelere çok sınırlı miktarda da olsa maddi yardım yapılması, bu yardımı alan aileler için bir güvence teşkil ederken, bu yardımı

alma şartlarına sahip olmayan aileler açısından, piyasa koşullarının belirlediği bir güvencesizlikten söz edilebilir. Ancak, Türkiye'deki genel ekonomik koşullar düşünüldüğünde; tüm göçmenlere yardımda bulunmaya yönelik maddi kaynakların nasıl sağlanacağı bir sorun teşkil ediyor görünmektedir. Sorunun çözümüne yönelik; uluslararası kuruluşların ve maddi koşulları daha elverişli olan devletlerin işin içine dâhil edilmesine yönelik küresel bir kamuoyunun oluşturulması önem taşımaktadır:

İş buldukça amelelik yapıyorum, pandemide hiç iş yoktu. Devletten ayda 120 lira yardım alıyoruz. Tek güvencemiz bu (G6, E, 33, Evli). Üç çocuk var, bu yüzden devletten yardım alıyoruz ama işler (seyyar arabada meyve satıyor) çok azaldı, masraflar arttı, herşey pahalı (G15, E, 42, Evli).

Bununla birlikte, farklı işlerde faaliyet gösteren Suriyeli göçmenler açısından, herhangi bir meslekte kalifiye olmak, herhangi bir mesleğe sahip olmayanlara göre belli oranda bir avantaj sağlamaktadır. Benzer avantaj, küçük çaplı da olsa bir işletme açabilecek kadar maddi birikimi olanlar için de geçerlidir. Ancak, görüşme yapılan Suriyeliler hangi işle uğraşıyor olursa olsun, pandemi sürecindeki ekonomik durgunluktan oldukça olumsuz etkilendiklerini beyan etmişlerdir:

Corona ilk başladığında iki ay dükkânı kapattık, eldeki parayla yetindik (G2, E, 46, Evli(loanta gereçleri imalatında çalışıyor)). Pandemi ilk başladığında iki aydan fazla süre, günde sadece iki-üç saat dükkânı açtık ama neredeyse hiç iş olmadı (G14, E, 41, Evli(Suriye yemekleri yapan küçük çaplı bir lokanta işletmecisi)). Pandemi bizi çok etkiledi, neredeyse altı ay boş oturduk, dolar da yükseldi, maliyetler arttı, kira, vergi, masraf çok, çok zorlanıyoruz (G17, E, 22, Bekar(Parfümeri satan küçük bir dükkan işletiyor)). Salgın ilk başladığında zaten berber dükkânlarını kapattılar, ben üç ay evde oturdum, geçinmek için etraftan borç aldık, şimdi biraz iş var, yavaş yavaş ödüyorum borçları (G20, E, 31, Evli(Erkek berberi)).

Bir diğer problem de; inşaat işçiliği veya hamallık gibi kayıt dışı ve güne göre değişkenlik gösteren işlerde çalışanların istismar edilmeleridir. Bazı göçmenler, birkaç kez iş yaptıkları yerel halktan bazı insanların ücretlerini ya hiç vermediklerini veya konuşulan ücretin bir kısmının kendilerine verildiğini, itiraz ettiklerinde ise; istedikleri yere şikâyet edebilecekleri yönünde bir tepkiyle karşılaştıklarını beyan etmişlerdir. Belli oranda örtük de olsa bir ayrımcılığı barındıran bu yaklaşımın, Antakya özelinde açık bir ayrımcılığa dönüşme potansiyelinin görece zayıf görünmesi sorunu ortadan kaldırmamaktadır. Bu örnekten hareketle, emek istismarı ve haksızlığa uğranılan başka durumlarda, göçmenlerin şikâyetlerini dile getirebilecekleri kurumsal mekanizmaların oluşturulması gerekliliği ortadadır.

İlk geldikleri zamana göre, kendi grup üyeleri ile olan dayanışma ağının kısmen zayıfladığını ama ortadan kalkmadığını belirten göçmenler, bu durumun; bazı Suriyelilerin kendilerine istikrarlı bir sosyal ve ekonomik düzen kurduktan sonra artık diğerlerini düşünmemeye, kendi düzenlerini korumaya odaklanma yüzünden ortaya çıktığı kanısındadırlar. Suriyelilerin çoğunun Türkiye'de akraba veya değil tanıdıkları vardır ve belli oranda sosyal ilişkiler devam etmektedir. Özellikle, göçün ilk aşamasında, tanıdıkların

yardımları ve yol göstericiliği göçmenlerin işini kolaylaştırıcı bir unsurdur. Ancak, zaman ilerledikçe ve “kendine ait” bir düzen oluştuğça, bireyselleşme artmakta, gündelik hayatın getirdiği sorunların çözümünde; tanıdıkların etkisi azalmaktadır. Bunun temel nedeni, buldukları yerin koşullarının belli oranda daha kentsel nitelik gösteriyor oluşudur. Bu durum, Suriyelilerin Türkiye’deki yaşama, belli oranda adapte oldukları şeklinde de yorumlanabilir. Ancak, pandemi süreci; bütün dünyadaki toplumsal hayatı kesintiye uğrattığı gibi, Türkiye’deki göçmenlerin de kendilerine istikrarlı ve daha insani bir yaşam kurma çabalarını kesintiye uğratmıştır.

SONUÇ

Pandemi süreci açısından ortaya çıkan genel sonuç; yeni bir küresel ekonomik, sosyal, siyasal sistemin yanı sıra, yeni bir etik paradigmaya da ihtiyaç duyulduğudur. Zira, covid-19 sürecinin ortaya çıkardığı en açık hususların başında, artık sadece tüketime, pragmatizme ve güç ilişkilerine dayalı küresel sistemin, işlemediğidir. Sorunun düğümlendiği nokta, bunun yerine nasıl bir düzenin geleceğinin net olmamasıdır. Günümüzde geline maddi, teknolojik ve kültürel duruma bakıldığında; ekolojik, ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları dikkate alan, daha öngörülebilir yaşam olanakları sunan, dünyadaki kaynakların sınırsızca değil hesaplıca tüketildiği, daha az riskli bir toplumsal yaşamın kurulması mümkün görünmektedir. Bunun için başta sosyal bilimciler ve diğer entelektüeller olmak üzere dünyadaki herkesin bu konuda yapabileceklerinin olduğunun sürekli gündemde tutulması, dünyayı çok daha yaşanmaz bir hale gelmeden, daha yaşanabilir bir yer haline getirmek için gerekliliktir. Bu bağlamda dezavantajlı grupların durumuna dikkat çekmek ve mevcut sorunların çözümü, yerel, ulusal ve küresel çapta gerçekleştirilecek faaliyetler ve işbirliği ile mümkündür. Bu grupların belki de en kalabalığı olan göçmenlerin, gerek ulusal gerek uluslararası faaliyetlerle sorunlarının mümkün olduğunca çözülmesi, her şeyden önce insani ve ahlaki bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Günümüzün en önemli sorunu olarak ortaya çıkan göç sorunu, tartışılan bir mesele olarak, son zamanlarda yerini pandemiye bırakmış olsa da, her iki problemi bir arada deneyimleyen toplumsal kesimler açısından hayatı daha zorlu hale getirmektedir. Bu kesimlerden biri olan göçmenler, gerek kendi grup dinamiklerinin yarattığı zorluklar gerekse pandeminin yarattığı özel koşullar nedeniyle, pandemi sürecinde daha ağır sosyo-ekonomik koşullarla karşı karşıya kalmaktadır. Antakya özelinde ele alındığında; salgının göçmenler üzerindeki medikal etkisi diğer gruplara oranla daha zayıf iken, iktisadi etkilerin bütün etkenlerden daha yoğun hissedilmesi söz konusudur.

Zaten zorlu koşullarda yaşamını sürdürmeye çalışan göçmenler, bu çalışmanın örneklem grubu dışında düşünüldüğünde; virüs yayılımına en açık gruplardan biridir ve birçok ülkede en fazla ayrımcılığa uğrayan grupların başında olmaları, yaşamlarını daha da zorlaştırmaktadır. Bu nedenle “ötekine” ve “mağdura”, özelde de göçmenlere yönelik empati ve saygı temalı tartışmaların yazılı ve görsel medyada yer bulması önemlidir. Ayrıca, Suriye’deki iç savaşın ne zaman biteceğinin belli olmaması, göçmenlerin Türkiye’de kalıcı olma ihtimallerini güçlendirmektedir. Bu nedenle, sorunun sosyolojik anlamda ileriye doğru nasıl evrilebileceği ve bu evrilmenin muhtemel sonuçlarının hem yerel halk hem de göçmenler açısından nasıl daha olumlu bir noktaya götürülebileceği, sosyal bilimciler başta olmak üzere, siyasetin ve sivil toplum kuruluşlarının tartışması gereken bir husustur. Son olarak; başta Birleşmiş Milletler olmak üzere, küresel resmi kurumlar ve duyarlı sivil toplum kuruluşları ve kişilerin katılımıyla dünya ölçeğinde oluşturulabilecek bir kampanya ile pandemi sürecinin üstesinden gelme noktasında, göçmenlere maddi ve sosyal destek sağlanmasına yönelik girişimler, sorunu tamamen çözemese de, insanların hayatını daha yaşanabilir hale getirecektir.

KAYNAKÇA

- Aykaç M., Murat G., (2020). “Covid-19 Ve Emek Piyasaları: Etkiler ve Muhtemel Yönelişler”. **Trakya Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8/2, 91-122.
- Beck U. (2014). **Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru**. İstanbul: İthaki yayınları.
- Chatty D., (2010). **Modern Ortadoğu’da Zorunlu Göç Ve Mülksüzleştirme**. Ankara: Koyu siyah yayıncılık.
- Dedeler M., Özdilek Y.İ., Şimşek F.İ., Abdullahoğlu S.D., Eren T., Çolapkulu N., Dinçer B., Leblebici M., Ovalı F., Alimoğlu O., (2020). “Covid-19 ve Afrika”. **Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi**, 25, 300-311.
- Demir, O.Ö., (2014). “Nitel Araştırma Yöntemleri”. (Ed. K. Böke), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri** içinde (s.285-318). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Dikmen B.Y., Pat Y., Dileköz E., Summak G.Y., Kul O., Filazi A., (2020). “Covid-19 Farmakoterapisi”. **Veteriner, Farmakoloji Ve Toksikoloji Derneği Bülteni** 11/2, 80-114.
- Fettah A., Karakaş Z., (2020). “Covid-19 ve Hemoglobinoopatiler”. **Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi**, 3/S1, 63-67.
- Galeano E., (2015). **Latin Amerika’nın Kesik Damarları**. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>. 30-Ağustos-2020.

<https://onedio.com/haber/koronavirus-ile-mucadelede-hangi-ulke-ne-kadar-ekonomik-bir-butce-ayirdi-901203>. 28-03-2020.

<https://tr.euronews.com/2020/05/04/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld>. 05-04-2020.

<https://www.gazeteduvar.com.tr/ekonomi/2020/06/25/imf-buyume-tahminini-yine-dusurdu/>

Karyelioğlu S. (2020). “Covid-19 Toplumu Ve Olasılıklar”, **Corona Günlerinde Siyaset Ve Medya** içinde, (Ed. Recai Şeyhoğlu). İstanbul: Cinius yayınları.

Karyelioğlu S., Fidan S., (2016). “Göç, Göçmenlik Ve Yansımaları”. **Zamanın İzleri: İşgal Göç Ve Muhacirlik** içinde (Ed. A. Köksal). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.

Koçancı M., (2019). “Dezavantajlılık, Dezavantajlı Gruplar ve Gri Bölge”. (Ed. A. D. Ergun, M. K. Namal, M. Koçancı), **Türkiye’de Sosyal Politika Ve Dezavantajlı Gruplar** içinde (s.161-184). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Neuman, W.L., (2006). **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**. Ankara: Yayın Odası Yayıncılık.

Roberts J.M., (2011). **Dünya Tarihi: Tarih Öncesi Çağlardan 18. Yüzyıla**, 1.cilt. İstanbul: İnkılap kitabevi.

Salook P., (2019). “Walking With Migrants”, **National Geographic**, 236-2, 40-63.

Samancı M., (2020). “Küresel Bir Salgın: Covid-19”. **Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi**, 5, 6-11.

Tümtaş, M. S. (2019). “Nöbetleşme Dışlanma: Suriyeli Mülteciler”, (Ed. A. D. Ergun, M. K. Namal, M. Koçancı), **Türkiye’de Sosyal Politika Ve Dezavantajlı Gruplar** içinde (s.161-184). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Zong J., Batalova J., (2017). Migration Policy Institute
<https://www.migrationpolicy.org/article/syrian-refugees-united-states-2017>.

FUTBOL TAKIMI TARAFTARLIĞI İLE İÇ GRUP/DIŞ GRUP ÖZDEŞİMİNİN BELLEKTE UYMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Gökhan ŞAHİN*

ÖZET

Deese Roediger McDermott (DRM) listeleri kullanılarak bellek uyumu etkilerinin incelenmek istendiği bu çalışmada bellek uyumu etkilerinin incelenmesi için test aşamasında kişilere sunulan kelime çiftlerinin bazılarının altına bir başkasına ait yanıt bilgileri eklenmiştir. Bir başkasının kim olduğunun (iç grup/dış grup) kişilerin yanıtları üzerinde nasıl etkiler göstereceği incelenmek istenmiştir. Ayrıca her yanıt için yapılan Hatırlıyorum/Biliyorum değerlendirmesi sayesinde bellek uyumu etkileri tanıma belleği açısından incelenmiştir. Diğer kişinin iç grup ya da dış grup üyesi olarak algılanmasının kişilerin yanıtları üzerindeki etkileri gözlemek için grup manipülasyonu futbol takımı taraftarlığı kullanılarak oluşturulmuştur. Çalışmanın ilk aşamasında katılımcılara Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeği (STÖÖ) uygulanıp, tuttıkları takımla özdeşleşme düzeyleri, rakip takım taraftarına karşı olan negatif tutumları ölçülmüştür. İkinci aşamada bellek görevini tamamlamaları sağlanmıştır. Futbol takımı taraftarlığı için Doğu Karadeniz bölgesinde yürütülen bir çalışma olması sebebiyle Trabzonspor taraftarlığı kullanılmıştır. Trabzonspor ile özdeşleşme gösteren kişilerin bir bellek görevinde yanıtlarını görebilecekleri diğer kişi yine aynı takım taraftarı olduğunda ya da rakip takım taraftarı olduğunda onun bilgisine uyum göstermesinin nasıl etkileneceği incelenmek istenmiştir. DRM listeleri kullanılan çalışmalarda gözlemlendiği şekilde, en fazla yanlış hatırlama kritik kelimelerde gözlenmiştir. Kişilerin doğru yanıtlarının diğer kişi yanıtından da anlamlı şekilde etkilendikleri görülmüştür. Grup etkisi açısından anlamlı bir etki gözlenmemiştir. Aynı takım taraftarı olmak ya da rakip takım taraftarı olmanın bellek uyumu üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Bellek uyumu, DRM listeleri, Bellek yanılması, İç/dış grup, Hatırlıyorum/biliyorum

ABSTRACT

In this study, in which the effects of memory conformity were investigated with using Deese Roediger McDermott (DRM) lists, in order to examine the effects of memory conformity response information of other person was added under some of the word pairs presented to the individuals at the test stage. It was aimed to examine how someone else is (ingroup / outgroup) affects people's responses. In addition, the effects of memory conformity were examined in terms of recognition memory, with Remember / Know procedure. Group manipulation was created using football team support in order to observe the effects of perceiving the other person as a member of the ingroup or outgroup on people's responses. In the first phase of the study, Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeği (STÖÖ) was applied to the participants, and second stage, they were made to complete the memory task. It was aimed to examine how those who supports Trabzonspor will be able to see their responses in a memory task when the other person is a in or out group member. The most false recall was observed in critical words. It was observed that the people were significantly affected by the response of the other person. No significant effect was observed in terms of group effect. There was no significant effect of being a supporter of the same team or being a supporter of the opposing team on memory conformity.

Key words: Memory conformity, DRM lists, False memory, Forced choice task, Remember/know paradigm

*Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, E-mail: gsahin@ktu.edu.tr

GİRİŞ

Belleğin çeşitli yönleri ile incelenmesi bilişsel psikolojinin temel hedeflerinden biridir. Pek çok farklı çalışma belleğin yapısını ve işleyiş prensibini daha iyi anlayabilmeyi amaçlamaktadır. Kelime listeleri ya da cümlelerin öğrenilip daha sonra hatırlanmaları ya da seçenekler içinden tanınmalarını içeren görevler bilişsel psikoloji alanındaki bellek çalışmalarında sık kullanılan yöntemlerdendir. Anısal bilgilerin geri getirilmesinde belleğin dış dünyadan etkilendiği, sosyal etkileşime açık bir sistem olduğuna dair ilk açıklamalardan birini Bartlett (1932) bellekte şemaların etkisini gözlemlediği çalışması ile ortaya koymuştur. Bellekte uyma çalışmaları, sosyal etkilerin bellekteki etkilerini inceleyen konulardan biridir. Yaşadığımız pek çok olayı eşimiz, arkadaşımız ya da herhangi bir başkası ile paylaşır, aynı şekilde onun bir olay hakkındaki bilgileri ile de kendi bilgilerimizi birleştiririz. Bu sosyal etkileşimler sayesinde geçmiş bir deneyim ile ilgili doğru bilgilere ulaşabileceğimiz gibi yanlış bilgiler de edinebiliriz (Allan, Midjord, Martin, & Gabbert, 2012). Deutsch ve Gerard'ın (1955) kişilerin bir olayla ilgili bilgilerini birbirleri ile paylaşmaları ile bellek uyumunun gözlenebileceğini ortaya koydukları çalışmalarından yıllar sonra, bellek uyumu konusu yeniden popülerlik kazanmaya başlamıştır (Allan et al., 2012). Bellekte uyma çalışmalarının popülerlik kazanmasında, bu konunun belleğin sosyal etkilere açıklığını gözler önüne seriyor oluşu etkili faktörlerden biri olmuştur.

Aynı olaya tanık olmuş birden fazla kişi o olay hakkında aralarında konuşarak bilgi alışverişinde bulunabilirler. Kişilerin aynı olay hakkında diğer bir kişiyle konuşmaları birbirlerinin belleklerinin etkilenmesine neden olabilir (Daniel B. Wright, Memon, Skagerberg, & Gabbert, 2009). Tanık olunan bir olayla ilgili olarak, birden fazla kişinin olay sonrasında aralarında konuşmaları sonucunda birbirlerinin bireysel anılarını etkilemeleri, bellekte uyma (Gabbert, Memon, & Allan, 2003; D B Wright, Self, & Justice, 2000) ya da bellekte sosyal bulaşma (H L Roediger, Meade, & Bergman, 2001) olarak adlandırılmaktadır.

Numbers, Meade ve Perga'nın (2014) çalışması bellekte uyma davranışında partnerin etkisi hakkında farklı bir bulgu ortaya koymuştur. Örneklemin üniversite öğrencilerinden oluşturulduğu çalışmalarında materyal olarak eve ait bölümlerin resimlerini kullanmışlardır. Hatırlama görevinin kullanıldığı çalışmada, işbirliği yapılan diğer kişinin tamamen doğru yanıt verdiği, %33 yanlış yanıt verdiği, %66 yanlış yanıt verdiği ya da tamamen yanlış yanıt verdiği koşul olmak üzere dört koşul karşılaştırılmıştır. Araştırma sonunda, diğer kişinin verdiği yanıtların hepsinin yanlış olduğu son koşulda bile katılımcıların bu bilgilerden yararlandığı yani uyum etkileri gösterdikleri görülmüştür. Bu sonuçlar, işbirliği yaptığımız kişinin belleğinin

güçlü ya da zayıf oluşunun yani verdiği bilginin doğruluk düzeyinin çok da önemli olmadığını çünkü işbirliği yapılan diğer kişinin hatırlama performansı iyi de olsa kötü de olsa ona uyum sağlayabildiğimizi göstermiştir.

Belleğin doğasını anlama amacıyla yapılan çeşitli çalışmalar içinde belleğin normal şekilde çalışmasına dair deneysel çalışmalar yanında, nasıl hata yaptığını gözlemlemeyi amaçlayan farklı çalışmalar da ortaya konmuştur. Sistemin nasıl çalıştığı yanında bir anlamda nasıl “çalışmadığı” bulgusuyla elde edilen bilgiler bu sistemi anlamada bize önemli katkılar sağlamıştır. Belleğin hatalarını gözlemleyerek bu bulgulardan sistem hakkında çeşitli bilgiler edinme konusunda yapılan çalışmalar içinde en popüler yöntemlerin başında sahte hatıra çalışmaları gelmektedir. Sahte hatıralar; “gerçekte olmamış olayların olmuş gibi hatırlanması ya da gerçekte olan olayların, olduğundan farklı şekilde hatırlanması” olarak tanımlanmaktadır (Henry L. Roediger & McDermott, 1995a). Bu konunun son yıllarda popüler araştırma alanlarından birisi olmasında tıpkı bellek uyumu araştırmalarında olduğu gibi görgü tanıklığında yaşanan problemler ve adli vakalar etkili faktörlerdendir. Suç içeren bir olaya tanıklık eden kişilerin, olayı mevcut delillerle aynı yönde hatırlama yanlılığı gösterdikleri ve şüpheliler ile benzer demografik özelliklere sahip masum kişileri de suçlu olarak tanımlayabildikleri görülmüştür. Ayrıca kişilerin, psikoterapi seansları sürecinde psikoloğun yönlendirmesi ile gerçekte yaşamadıkları sonradan ortaya çıkan, çocukluk çağlarında cinsel istismara maruz kaldıkları yönünde beyanları araştırmacıların sahte hatıra çalışmalarına önem vermesine neden olan diğer nedenlerdendir (Brainerd & Reyna, 2002).

Sahte hatıralar, deneysel ortamda çeşitli yöntemlerle çalışılmaktadır. Bu yöntemlerde kullanılan materyaller içinde en fazla tercih edileni kelime listeleridir. Kelime listeleri kullanarak yapılan sahte hatıralar çalışmaları içinde ise en yaygın kullanılanı Deese, Roediger ve McDermott (DRM) (1995b) yöntemidir. Bu yöntemin ortaya çıkışındaki temel çalışmayı Deese (1959) ortaya koymuştur. Yaptığı çalışmada doğru hatırlama ile birlikte sunulmadıkları halde yanlış şekilde hatırlanan kelimeleri incelemiştir. Bu amaçla öncelikle bir kritik kelime ve onunla ilişkili bir takım kelimelerden oluşan listeler oluşturmuştur. Örneğin; kış kelimesi için, kar, buz, sıcak, iklim gibi kelimelerden oluşan 12 kelimelik bir liste hazırlamıştır. Oluşturduğu bu listeleri öğrenme aşamasında katılımcılara sunmuş ve sonra serbest hatırlama yapmalarını istemiştir. Çalışma sonucunda, kişilere aslında sunulmamış ancak listelerin kalanıyla ilişkili kelimelerin yanlış şekilde hatırlandığını gözlemlemiştir.

DRM listeleri ile çalışan kişiler, liste kelimeleri ile anlamsal olarak en fazla ilişkisi olan kritik kelimeleri kendilerine gerçekte hiç sunulmamış olmalarına rağmen yanlış şekilde

hatırlamaktadırlar. Bellek uyumunda ise kişiler sosyal etkilerle ya da bellek bozulması ile bir başkasının belleğinden etkilenecek hataya düşerler.

Tanıma görevi kullanılan bu araştırmanın amacı, DRM listeleri ile çalışan kişilerin, tanıma aşamasında bir başka kişinin yanıtları ile ilgili bilgi edinme imkanları olduğundaki bellek hatalarını incelemektir. DRM listeleri ile ortaya çıkan sahte hatıraların test aşamasında çoğunlukla evet/hayır testiyle incelenmesinde, kişilerin verdikleri yanıtlar duyarlılık ve yanıt yanlılığı süreçlerinden etkilenmektedir. Bu çalışmada test aşamasında iki alternatifli zorunlu seçim yöntemi kullanarak, kişilerin bellek performanslarında yanıt yanlılıklarını dışarıda bırakarak sadece kelimelerle ilgili duyarlılıklarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Kişilerin çalıştıkları listelere yanıt verirken, test aşamasında diğer kişinin kelimelere verdiği yanıtları görmeleri koşullarında, minimal grup etkisiyle diğer kişinin iç grup/ dış grup üyesi olarak algılanacağı koşullar yaratılmıştır.

Sonuç olarak kişilerin DRM listeleri ile çalıştıklarında ortaya koydukları sahte hatıraların, diğer kişiden nasıl etkileneceği, bu etkinin de diğer kişinin iç grup ya da dış grup olarak algılandığında durumlardaki değişiminin incelenmesi amaçlanmıştır.

Çağrışım listelerinin kullanıldığı deneyde literatürle uyumlu şekilde en fazla yanlış hatırlama, yani sunulmadığı halde kelimelere sunulmuş şekilde yanıtların kritik kelimeler için verilmesi beklenmektedir.

Bellek uyumu ile ilgili diğer kişinin doğru yanıtının, kişilerin doğru yanıtlarını artırması, diğer kişinin yanlış yanıtının kişilerin doğru yanıtlarını azaltması beklenmektedir.

Trabzonspor'u destekleyen kişilerin, yanıtını gördüğünü düşündüğü diğer kişinin kendisiyle aynı takım taraftarı olan gruptan bir kişi olması durumunda bir dış grup üyesine göre o bilgidan daha fazla etkilenecek beklenmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyoloji bölümünde okumakta olan öğrencilerden gönüllülük esasıyla oluşturulmuştur. Taraftarlık ölçeği için 124 öğrencinin verisi toplanmıştır. Deney aşamasına 6'sı erkek 27'si kadın olmak üzere 33 kişi katılmıştır.

Veri toplama araçları

Kullanılan ölçek ve deney uygulaması, yaşanan pandemi süreci nedeniyle online ortama uyarlanmıştır. İlk aşamada öğrencilerin taraftarlık bilgileri incelenmek istendiğinden Günay ve Tiryaki 'nin (2003) Spor Taraftarlığı Ölçeği (STTÖ) kullanılmıştır. Öğrencilerin hangi takım taraftarı oldukları ve takımları ile özdeşleşme düzeylerini ölçen anket Google form şeklinde

online anket olarak uygulanmıştır. Ölçeğin likert tipi yanıtlanan 7 sorusunda kişilerin kendilerini takımlarının ne kadar taraftarı gördüğü, rakip takımdan ne ölçüde nefret ettikleri gibi, iç grup/dış grup algısını gözleme şansı veren maddeleri vardır. Ölçeğin doldurulmasının ardından bellek yanılgılarının incelendiği deney programının çalıştırılması ile deney uygulamasına geçilmiştir.

Bu çalışmada Deese Roediger ve McDermott'ın (1995b) ortaya koydukları DRM yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem uygun şekilde Türkçe kelimelerden oluşan listeler hazırlamak için Tekcan ve Göz'ün (2005) Türkçe Kelime Normları çalışmalarındaki çağrışım setlerinden yararlanılmıştır. 13 kelimelik toplam 32 ilişkili liste oluşturulmuştur. Bu listelerde on iki kelime (örneğin, yastık, yatak, yorgan) bir kritik kelime (uyku) ile ilişkilidir. Aynı kelime normları kullanılarak 13 kelimededen oluşan dört ilişkisiz liste ve öncelik-sonralık etkisini önlemek için listelerin sunumunun en başında ve en sonunda kullanılan ilişkisiz iki ek liste oluşturulmuştur. İlişkisiz listeler, kullanılmamış olan ilişkili listelerdeki kelimelerin ya da kritik kelimelerin rastgele seçilmesi ile oluşturulmuştur. Ayrıca otuz iki ilişkili listenin kritik kelimelerinin liste içindeki bir kelime ile yer değiştirdiği 32 ek liste oluşturulmuştur. Bu şekilde kritik kelimenin sunulmadığı 32 ve kritik kelimenin sunulduğu 32 ilişkili liste elde edilmiştir. Test aşamasında her bir kelime türünün gerçekten sunulan ve sunulmayan versiyonlarının olduğu toplam 64 kelime çifti katılımcılara sunulmuştur.

Yüz yüze bilgisayar başında toplanması planlanan veriler, pandemi süreci nedeniyle, sosyal bilimler deney programı OpenSesame (Mathôt, Schreij, & Theeuwes, 2012) programının online versiyonu ve server desteği için JATOS (Lange, Kühn, & Filevich, 2015) kullanılarak toplanabilmiştir. Toplanan veriler SPSS 23 (IBM, 2013) ve JASP 0.9.0.0 (JASP Team, 2018) programları kullanılarak analiz edilmiştir.

İşlem

Pandemi süreci sebebiyle okulların uzaktan eğitime geçmesi sonucunda evlerine dönen öğrencilerin araştırmaya katılımları online araçlar kullanılarak sağlanabilmiştir. Psikoloji dersleri alan sosyoloji öğrencilerinin, dersleri ile ilgili materyallerin paylaşılmasında kullanmak için kurulan Google Classroom hesaplarında yapılan araştırma duyurusu ile birlikte gönüllü katılımları talep edilmiştir. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan öğrenciler, duyuru ile birlikte paylaşılan anket linkine tıklamaları ile birlikte ölçek sayfasına ulaşabilmişlerdir. Bu sayfada araştırmanın bilgileri ve STTÖ öğrenciler ile paylaşılmıştır. Ölçeği doldurmalarının ardından aynı sayfada paylaşılan diğer linke tıklamaları ile birlikte deney programının web versiyonuna ulaşabilmişlerdir.

Deneyin başlamasıyla birlikte ilk ekranda iç grup/dış grup manipülasyonunu sağlamak için katılımcıların taraftarı oldukları takımı seçmeleri istenmiştir. Trabzonspor taraftarı olan öğrenciler ve diğer takımların taraftarı olan öğrenciler olmak üzere iki grup oluşturulmuştur. Bu şekilde öğrencilerde minimal grup paradigmasına uygun şekilde iç-dış grup etkilerinin gözlenmesi planlanmıştır. Grup etkilerinde ortaya çıkabilecek farkı incelemek için denekler arası bir desen kullanılmıştır.

Test yönergesinde katılımcılara bu aşamada ekrana gelecek iki kelimenin bazıları için kendilerinden önce deneye katılmış olan öğrencinin yanıtlarını ekranın alt köşelerinde görebilecekleri, aynı şekilde kendi yanıtlarının daha sonra araştırmaya katılacak olan öğrencilere sunulabileceği bilgisi verilmiştir. Ekranın sol ve sağ alt köşelerinde Trabzonspor logosu kelimelerle birlikte sunulmuş, kendilerinden önce deneye katılmış olan kişinin o kelimeyi yanıt olarak seçtiğinin düşünülmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Test aşamasında ekrana gelen kelime çiftlerinden kritik kelimeler için 4'ünde diğer kişi yanıtı doğruyken (%25), 4'ünde ekrana hiçbir yanıt gelmemiş (%25), 8'inde (%50) diğer kişi yanıtı yanlış bilgi vermiştir. Aynı şekilde ilişkisiz kelimeler için 4 doğru, 4 yanıt yok, 8 yanlış koşulu oluşturulmuştur. İlişkisiz kelimeler için sunulan kelime çiftleri kritik ve ilişkili kelime çiftlerinin iki katı olduğundan, diğer yanıt koşulu da buna uygun şekilde 8 doğru, 8 yanıt yok ve 16 yanlış yanıt şeklinde oluşturulmuştur. Yanlış yanıtların oranının diğerlerinden fazla olmasının nedeni literatürde çoğunlukla bellek uyumunun yanlış bilgi yönüne odaklanmasıdır.

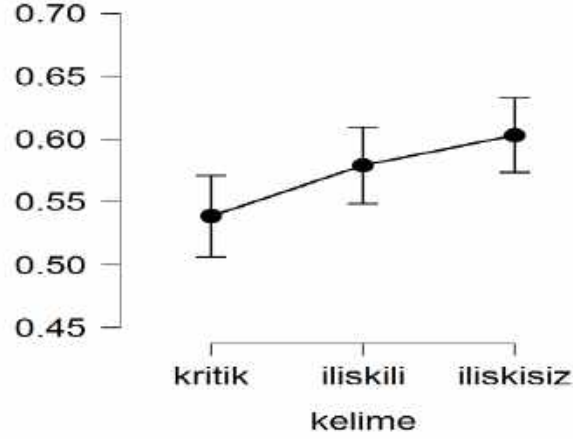
Bu manipülasyonla birlikte grup içi ve grup dışından gelen bilginin, kişinin belleğine ne şekilde etki ettiğinin gözlenmesi amaçlanmıştır.

Bulgular

Kelime türüne göre toplam doğru yanıtlar

Her bir katılımcının, kelime türü için (kritik, ilişkili, ilişkisiz) verdikleri doğru yanıtlar tekrarlayan ölçümlerde varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmıştır. Varyans analizi sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur. Ortalamalara ait grafik Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Kelime türüne göre toplam doğru yanıtlar. Hata çubukları %95 güven aralığını göstermektedir.

Tablo 1. Tekrarlı ölçümler için varyans analizi tablosu

Kaynak	Kareler toplamı (Tip III)	Serbestlik derecesi	Ort. Kare	F	p	η^2
Kelime	0.072	2	0.036	3.396	0.039	0.093
Hata	0.699	66	0.011			

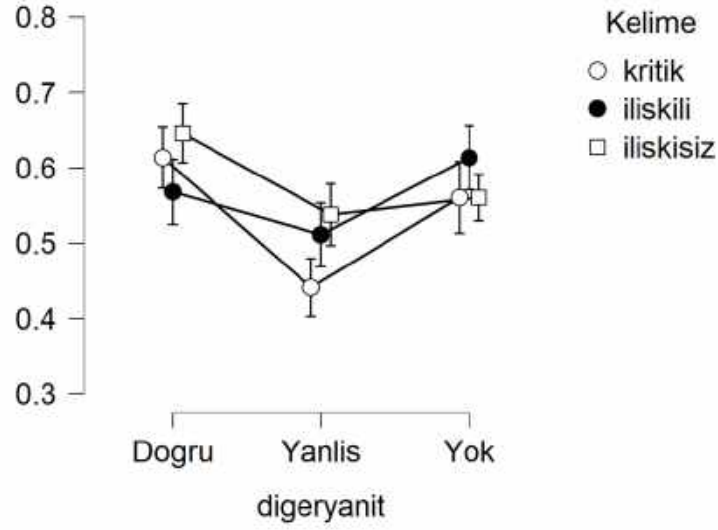
Varyans analiz sonucunda kelime temel etkisi anlamlı bulunmuştur ($F_{2,66} = 3,40, p < .05, \eta^2 = .009$). Analiz sonucuna göre en az doğru yanıtların kritik kelimelerde verildiği görülmüştür. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını görmek için Bonferroni post hoc testi sonuçlarına baktığımızda, kritik kelimelerde verilen doğru yanıtların, ilişkisiz kelimeler için verilen doğru yanıtlardan anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir.

Literatürle tutarlı şekilde, biri gerçekten gördükleri diğeri yeni olan aynı türden (kritik-kritik, ilişkili-ilişkili, ilişkisiz-ilişkisiz) iki kelimeyi aynı anda görüp hangisini daha önce gördükleri seçmeleri istendiğinde en az doğru yanıtı kritik kelimelerde vermektedirler.

Kelime türü ve diğer kişi yanıtının doğru yanıtlar üzerindeki etkisinin gruplar arası karşılaştırılması

Her bir katılımcının, diğer kişinin yanıtına göre (doğru, yanlış, yanıt yok) kelime türü için (kritik, ilişkili, ilişkisiz) verdikleri doğru yanıtlar iki grup arasında (iç, dış) karşılaştırılmıştır. Diğer kişi yanıtı etkisiyle kelime türlerine göre toplam doğru yanıt oranları Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Kelime türüne göre diğer yanıt etkisiyle doğru yanıt oranları. Hata çubukları %95 güven aralığını göstermektedir.

Analiz sonuçlarına bakıldığında diğer kişi yanıtı etkisiyle toplam doğru yanıtlar üzerinde kelime türünün anlamlı bir etkisi yoktur ($F_{2, 62} = 1.28, p > .05, \eta^2 = .006$). Diğer kişi yanıtının toplam doğru yanıtlar üzerinde anlamlı bir temel etkisi vardır ($F_{2, 62} = 4.97, p < .05, \eta^2 = .041$). Grup etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir ($F_{1,31} = 0.015, p > .05$).

Diğer yanıtın anlamlı etkisi sonucu yapılan Bonferroni post hoc testi sonuçlarına göre diğer yanıtın doğru olması ile yanlış olmasına göre verilen doğru yanıtlar anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Diğer kişinin doğru yanıtı, kişilerin doğru yanıtlarını artırırken, diğer kişinin yanlış yanıtı kişilerin doğru yanıtlarını azaltmıştır. Grup karşılaştırması istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Trabzonspor'u destekleyen kişilerin, yanıtını gördüğünü düşündüğü diğer kişinin kendisiyle aynı gruptan bir kişi olması durumunda bir dış grup üyesine göre o bilgidenden daha fazla etkilenecektir hipotezi desteklenmemiştir.

Tartışma

Öğrenme aşamasında çalışılan DRM listelerinin test aşamasında zorunlu seçim yöntemiyle yanıtlandığı ve bellek uyumu etkilerinin incelenmesi amacıyla test aşamasında ekrana gelen kelime çiftlerinin bazılarının altında bir başkasına ait yanıt bilgilerinin de katılımcılarla paylaşıldığı bir deney gerçekleştirilmiştir. Bu başkasının kim olduğunun (Aynı takım taraftarı-iç grup/ Rakip takım taraftarı-dış grup) deneye katılan kişilerin yanıtları üzerindeki etkileri incelenmek istenmiştir. Bu sayede DRM listelerinde ortaya çıkan sahte hatıralarda bellek uyumu etkilerinin gözlenmesi amaçlanmıştır.

Çağrışım listelerinin kullanıldığı deneyde literatürle uyumlu şekilde en fazla yanlış hatırlama, yani sunulmadığı halde kelimelere sunulmuş şekilde yanıtlar kritik kelimeler için verilmiştir. Verilen doğru yanıtların diğer kişi yanıtından anlamlı şekilde etkilendiği görülmüştür. Diğer kişinin doğru yanıtı, kişilerin doğru yanıtlarını artırırken, diğer kişinin yanlış yanıtı kişilerin doğru yanıtlarını azaltmıştır.

Roediger ve McDermott (1995) DRM paradigmasını ortaya koydukları çalışmalarında da kişilerin kendilerine gerçekte sunulmamış olan kritik kelimeleri yanlış şekilde hatırlamalarından sonra bu yanıtlarını yüksek oranda hatırlıyorum şeklinde değerlendirdiklerini gözlemlemişlerdir.

Deneyde diğer kişi yanıtının kim tarafından verildiğinin bellek uyumu üzerinde bir etkisi olacağı hipotezi için minimal grup paradigması varsayımlarından yararlanılmıştır. Aynı takım taraftarı olmanın katılımcılar için bir iç grup koşulu olacağı beklenmiştir. Bu sebeple örnekleme oluşturan öğrencilerin yanıtlarını gördükleri diğer kişinin kendileri ile aynı takım taraftarı bir öğrenci olduğunu düşünmeleri sağlanmıştır. Ancak yapılan gruplar arası analiz sonucunda DRM listelerinde bellek uyumu etkileri açısından iç/dış grup üyesi olmanın anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Grup karşılaştırmasında anlamlı bulunmayan farkın karşılaştırılan örneklem sayısından etkilendiği düşünülmektedir. Hedeflenen örneklem sayısına araya giren pandemi süreci nedeniyle ulaşılamamıştır. Ancak yine de kullanılan web temelli araçlarla bu çalışmanın verileri toplanabilmiştir. Bu çalışmanın pandemi sürecinin etkileri atlatıldıktan sonra örneklem sayısı artırılarak tekrarlanması planlanan çalışma için bir ön çalışma niteliği taşıdığı söylenebilir.

Katılımcılardan yanıt bilgisini gördükleri diğer kişi ile ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmaları istenmemiştir. Andrews ve Rapp (2014) çalışmalarında, birlikte hatırlama yapılan kişinin karakteristik özelliklerinin bellek uyumu üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Yaptıkları deney sonunda araştırmacılar bellek uyumunda diğer kişinin güvenilir olmasının iç grup üyesi olmasından daha önemli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yaptığımız çalışmada takım taraftarlığı üzerinden iç grup etkisinin yaratılması planlanmıştır. Bunun yanında diğer kişi ile ilgili bir güven değerlendirmesi alınması ve bu verilerin kullanılmasının ileride yapılacak benzer bir çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Aynı olaya şahit olan birden fazla görgü tanığının aralarında olayla ilgili konuşmaları sonucu birbirlerinin belleklerindeki bilgileri etkiledikleri bilinmektedir (Daniel B. Wright et al., 2009). Bellek uyumu konusunda yapılan çalışmalarda çoğunlukla bu konunun olumsuz yönüne odaklanılmaktadır. Kişilerin sahip oldukları bilgilerinin diğer bir kişinin yanlış bilgisinin etkisiyle bozulması, bellek uyumu çalışmalarının temel gözlemlerinden biridir. Bu çalışmada

kişilerin diğer kişinin doğru yanıtlarını kullanarak kendi doğru yanıt performanslarını artırdıkları görülmüştür. Bu bulgu Jaeger ve arkadaşlarının (2012) esasında bellek uyumun evrimsel kökenli bir strateji olduğu ve bir açıdan bireyin bir başka bireyin bilgisinden faydalanması olarak tanımlanabileceğini görüşü ile tutarlıdır.

KAYNAKÇA

- Allan, K., Midjord, J. P., Martin, D., & Gabbert, F. (2012). “Memory conformity and the perceived accuracy of self versus other”, **Memory & Cognition**, 40(2), 280–286.
<https://doi.org/10.3758/s13421-011-0141-9>
- Andrews, J. J., & Rapp, D. N. (2014). “Partner characteristics and social contagion: Does group composition matter?”, **Applied Cognitive Psychology**, 28(4), 505–517.
<https://doi.org/10.1002/acp.3024>
- Bartlett, F. C. (1932). **Remembering : A Study in Experimental and Social Psychology**, Cambridge, Social Psychology. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8279.1933.tb02913.x>
- Brainerd, C. J., & Reyna, V. F. (2002). “Fuzzy-Trace Theory and False Memory”, **Current Directions in Psychological Science**, 11(5), 164–169. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00192>
- Deese, J. (1959). “On the prediction of occurrence of particular verbal intrusions in immediate recall”. **Journal of Experimental Psychology**. <https://doi.org/10.1037/h0046671>
- Deutsch, M., & Gerard, H. B. (1955). “A study of normative and informational social influence upon individual judgement”, **Journal of Abnormal and Social Psychology**, 51, 629–636.
- Gabbert, F., Memon, A., & Allan, K. (2003). “Memory conformity: Can eyewitnesses influence each other’s memories for an event?” **Applied Cognitive Psychology**, 17(5), 533–543. <https://doi.org/10.1002/acp.885>
- Günay, N., & Tiryaki, Ş. (2003). “Spor Taraftarı Özdeşleşme Ölçeğinin (STÖÖ) Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”, **Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi**, 14(1), 14-26.
- IBM. (2013). **IBM SPSS Advanced Statistics 22**. Ibm.
<https://doi.org/10.1080/02331889108802322>
- Jaeger, A., Lauris, P., Selmeczy, D., & Dobbins, I. G. (2012). “The Costs And Benefits Of Memory Conformity”, **Memory & Cognition**, 40(1), 101–112.
<https://doi.org/10.3758/s13421-011-0130-z>
- JASP Team. (2018). **JASP** (Version 0.8.6.0). [Computer Software].

-
- Lange, K., Kühn, S., & Filevich, E. (2015). “Just Another Tool For Online Studies” (JATOS): An Easy Solution For Setup And Management Of Web Servers Supporting Online Studies”. **PLoS ONE**. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0130834>
- Math??t, S., Schreij, D., & Theeuwes, J. (2012). “OpenSesame: An Open-Source, Graphical Experiment Builder For The Social Sciences”, **Behavior Research Methods**, 44(2), 314–324. <https://doi.org/10.3758/s13428-011-0168-7>
- Numbers, K. T., Meade, M. L., & Perga, V. a. (2014). “The Influences Of Partner Accuracy And Partner Memory Ability On Social False Memories”. **Memory & Cognition**, 42(8), 1225–1238. <https://doi.org/10.3758/s13421-014-0443-9>
- Roediger, H L, Meade, M. L., & Bergman, E. T. (2001). “Social Contagion Of Memory”. **Psychonomic Bulletin & Review**, 8(2), 365–371. <https://doi.org/10.3758/BF03196174>
- Roediger, Henry L., & McDermott, K. B. (1995a). “Creating False Memories: Remembering Words Not Presented in Lists”, **Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition**, 21(4), 803–814. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.21.4.803>
- Tekcan, A. İ., & Göz, İ. (2005). **Türkçe Kelime Normları: 600 Türkçe Kelimenin İmgelem, Somutluk, Sıklık Değerleri ve Çağrışım Setleri**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Wright, D B, Self, G., & Justice, C. (2000). “Memory Conformity: Exploring Misinformation Effects When Presented By Another Person”, **British Journal of Psychology**, 91 (Pt 2)(December), 189–202. <https://doi.org/10.1348/000712600161781>
- Wright, Daniel B., Memon, A., Skagerberg, E. M., & Gabbert, F. (2009). “When Eyewitnesses Talk”, **Current Directions in Psychological Science**, <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2009.01631.x>

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ HALK HEKİMLİĞİNDE ISIRGAN OTU

İlker AVCIOĞLU*
Arzu FİDAN**

ÖZET

Günümüzde halk hekimliği uygulamaları, destekleyici tıp adıyla modern tedavi yöntemleriyle birlikte kullanılması popüler bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk hekimliği; belirli bir kültürel çevrede oluşan, tarihsel süreç içerisinde deneme yanılma yöntemiyle elde edilmiş bilgi ve tecrübelerin kuşaktan kuşağa aktarılması sonucu süregelen hastalıkları tedavi etme yöntemleridir. Halk hekimliğinde bitkisel, hayvansal ve madensel kökenli tedavi yöntemlerinin yanı sıra dinsel-büyüsel içerikli uygulamalar da tedavi yöntemleri olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla halk hekimliğinde kullanılan tedavi yöntemleri belirli bir kültürel çevrenin coğrafi konumu, bitki örtüsü, inanç sistemi vb. unsurlarla doğrudan ilişkilidir. Isırgan otu (*Urtica spp.*) özellikle Doğu Karadeniz Bölgesinin sahil kesimlerinde doğal olarak yetişen ve yoğun bir yayılım gösteren önemli bir bitkidir. Bu çalışmada Doğu Karadeniz halk hekimliği uygulamalarında ısırgan otunun kullanım alanları ele alınmıştır. Araştırma Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Artvin, Giresun, Rize ve Trabzon illeri ile sınırlanmıştır. Kaynak kişilerle yapılandırılmamış görüşme yöntemiyle elde edilen bilgiler derlenerek kayıt altına alınmıştır. Sözlü ve yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler neticesinde ısırgan otunun 44 hastalığın tedavisinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Araştırmanın destekleyici tıp çalışmalarına ve Doğu Karadeniz kültür envanterine katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz, Halk Hekimliği, Isırgan otu.

STINGING NETTLE IN THE EASTERN BLACK SEA REGION PUBLIC MEDICINE

ABSTRACT

Today, it is a popular phenomenon that folk medicine practices are used together with modern treatment methods under the name of supportive medicine. Folk medicine; It is a method of treating the diseases that occur in a certain cultural environment, and are the result of the transfer of knowledge and experience obtained by trial and error in the historical process from generation to generation. In folk medicine, in addition to herbal, animal and mineral based treatment methods, practices with religious and magical content are also used as treatment methods. Therefore, the treatment methods used in folk medicine are the geographical location of a particular cultural environment, vegetation, belief system, etc. It is directly related to the elements. Nettle (*Urtica spp.*) Is an important plant that grows naturally especially in the coastal parts of the Eastern Black Sea Region and has a dense distribution. In this study, the usage areas of stinging nettle in the Eastern Black Sea folk medicine practices were discussed. The research was limited to the provinces of Artvin, Giresun, Rize and Trabzon in the Eastern Black Sea Region. The information obtained through the unstructured interview method with the source persons was compiled and recorded. As a result of the information obtained from oral and written sources, it was determined that nettle was used in the treatment of 44 diseases. We believe that the research will contribute to the supportive medical studies and the Eastern Black Sea cultural inventory.

Keywords: Eastern Black Sea, Folk Medicine, Nettle.

* Öğr.Gör.; Giresun Üniversitesi, Şebinkarahisar Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ORCID ID: 0000-0003-3028-8730, E-mail: ilker.avcioglu@giresun.edu.tr.

** Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-9412-8993, E-mail: fidanarzu.61@gmail.com.

GİRİŞ

Pertev Naili Boratav (Boratav, 2013: 139) halk hekimliğini; “Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği diyoruz” şeklinde tanımlamıştır.

Amerika’da önemli folklor çalışmaları yapan Don Yoder halk tıbbını şöyle açıklamaktadır: “Halk tıbbı, halk arasında görülen hastalıklara karşı uygulanan iyileştirme metotlarının tümü ile hastalıklar üzerine olan geleneksel görüşlerin bütünüdür.” Yoder’e göre halk tıbbı; ilkel insanın hastalık ve sağlıkla ilgili düşüncelerinden ortaya çıkan ve halkın inanç, töre, düşünce ve yaşam koşulları bağlamında organik olarak gelişen tedavi yöntemleridir (Yoder, 2015: 398).

Halk hekimliği uygulamaları uzun tecrübeler sonunda kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar gelen ve toplumsal hafızanın bir parçası olan ampirik uygulamalardır. Anadolu’da geniş bir uygulama alanı olan halk hekimliği, rasyonel ve büyü niteliği taşıyan yöntemleri genellikle kırsal kesimde yaşayan halk kitleleri tarafından günümüzde de sıklıkla kullanılmaktadır. Halk arasında kocakarı ilaçları olarak da adlandırılan bu uygulamalar son yıllarda destekleyici tıp adıyla uygulama alanı oldukça yayınlamıştır. İnsanlar modern tıpta bulamadıkları hastalıklara çareleri alternatif tıpta aramaya başlamışlardır.

Türk kültüründe bilinen ilk hekimler şamanlardır. Şamanlar Türk kültür sistemi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Türk şamanlığında, şamanlar doğumdan ölüme kadar bütün toplumsal ritüelleri yöneten, mistik güçleri olduklarına inanılan şahıslardır. Şamanın en önemli görevi hastalıkları tedavi etmektir.

Türk şamanlığı üzerine araştırma yapan bilim adamlarının genel kanaatine göre; Türk şamanlığının kökenini avcılık ve toplayıcılık çağına (12-14 bin yıl önce) kadar uzanmaktadır (Bayat, 2018:26). Rasonyî’ye göre; Türkler, Şaman sözü yerine Kam’ı kullanırlar (Rasonyî, 1971:208). “Kam” kelimesi şaman kelimesinin Altay Türkleri arasında kullanılan eş anlamlısıdır. Eski Türkçede “şaman”a “kam” denirdi. Divanü Lugat-it Türk’te “kam” kelimesini şamanın karşılığı olarak “kâhin” anlamında kullanmıştır. Yusuf Has Hacip ise, Kutadgu Bilig’de kamları “otacılar” (tabipler) ile bir tutmuş; kamların insan toplulukları için faydalı adamlar olduğuna işaret etmiştir (İnan, 2000: 72-74). Günümüzde, modern tıbbın gelişmesine paralel olarak geleneksel şifacılar yerlerini hekimlere bıraksa da Türk şamanlığından miras kalan hastalıkları dinsel-büyüsel yöntemlerle tedavi etme eğilimleri devam etmektedir.

Anadolu'da birçok hastalığın tedavisi için geleneksel ilaçlar kullanılmaktadır. Eyüpoğlu'na göre; Anadolu ilaçları, Anadolu insanının hastalıkları iyileştirmek için, Anadolu'da yetişen bitkileri kullanarak yaptığı ilaçların bütünüdür. Anadolu'da yetişen bitkilerden ilaç yapımının tarihi, bugünkü belgelere göre Hititlere kadar uzanmaktadır. Hititlerden günümüze kadar ulaşan belgelerden ve tarihi eserlerde bulunan kabartmalardan yola çıkarak bu dönemde hastalıklara şifa bulmak amacıyla birçok ilaç yapıldığı anlaşılmaktadır. Hitit dininde her tanrının bir bitkisi olduğu inancı hastalıkları tedavi edecek ilaçların yapımında bitkilerin kullanılmasını sağlamıştır (Eyüpoğlu, 2007: 3).

Son yıllarda hastalıkların tedavisi için geleneksel hekimlik uygulamalarına olan eğilim gittikçe artmaktadır. Bu duruma kayıtsız kalmayan Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 2000 yılından itibaren geleneksel tıbbi incelemeye almıştır. WHO geleneksel hekimliğin ispat edilmemiş zararlı pratikleri önlemek, faydalı olan uygulamalarını geliştirmek için geleneksel tıbbi yöntemleri incelemeyi kararlaştırmıştır (Kaplan, 2010: 37).

Günümüzde birçok halk hekimliği uygulaması “destekleyici tıp” adıyla modern tıp tedavileriyle birlikte kullanılmaktadır. Bu araştırmada, Doğu Karadeniz Bölgesi halk hekimliğinde ısırgan otunun geleneksel tedavi yöntemlerinde kullanımını ele alınmıştır.

Doğu Karadeniz Bölgesi Halk Hekimliğinde Isırgan Otu

Isırgan otu, Doğu Karadeniz Bölgesi başta olmak üzere ülkemizde geniş bir yayılış alanına sahiptir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ısırgan otu umumiyetle yol kenarlarında, ağaçlık alanlarda ve boş arazilerde kendiliğinden yetişmektedir.

Isırgan otu yaprakları mineraller, klorofil, amino asitler, lesitin, karetenoidler, flavonoidler, steroller, taninler ve vitaminlerce zengindir. Bitki köklerinde scopoletin, steroller, yağ asitleri, polisakkaritler ve izolectin gibi kimyasal maddeler bulundurur (Ayan ve Çalışkan, 2006: 358). Bu özelliği ile ısırgan otu ilaç, gübre boya vb. birçok alanda kullanılmaktadır.

Doğu Karadeniz geleneksel tedavi yöntemlerinde ısırgan otu; ağrı tedavisi, deri hastalıkları, zehirlenmeler, üriner hastalıklar, hareket sistemi hastalıkları, kan hastalıkları vb. birçok hastalığın tedavisinde kullanılmaktadır. Doğu Karadeniz yöresinde ısırgan otu ile yapılan geleneksel tedavi yöntemleri şunlardır:

Ağrı Tedavisi

Eklem Ağrısı Tedavisi

- Eklem ağrıları tedavisi için ısırgan otu çayı içilir (K.K.12), (Arslan, 2005: 105).

Karın Ağrısı Tedavisi

- Isırgan otundan elde edilen çayın tüketilmesi karın ağrısı tedavisinde kullanılır (K.K.3).
- Mayıs ayında tüketilen ısırgan otu yemeği karın ağrısına iyi gelir (Küçükay, 2019: 66).

Mide Ağrısı Tedavisi

- Günde 2 defa (sabah ve akşam) 1 su bardağı ısırgan otundan hazırlanan çayın içilmesi mide ağrısı tedavisinde kullanılır (K.K.1).
- Bal ile ısırgan otu kurusu karıştırılıp sabah ve akşam bir tatlı kaşığı yenilmesi mide ağrısı tedavisinde kullanılır (Küçükay, 2019: 69).

Adet Ağrısı Tedavisi

- Kestane balına 1 yemek kaşığı ısırgan otu tohumu, çörek otu, keten tohumu, zencefil, zerdeçal eklenir. Sabahları aç karnına 1 bardak su ile yutulması adet ağrıları ve adet düzensizliği tedavisinde kullanılır (Sinoğlu, 2017: 119).
- Kestane balına ısırgan otu tohumu, çörek otu, keten tohumu, zencefil, zerdeçal eklenerek macun kıvamına gelinceye kadar iyice karıştırılır. Oluşan karışımdan sabah aç karnına 1 kaşık tüketilir. Bu uygulama aynı zamanda adet periyodunu da düzenlemeye yardımcı olur (Sinoğlu, 2017: 119).
- Isırgan otu tohumu bal ile karıştırılıp yenilmesi adet ağrısına iyi gelir (Küçükay, 2019: 64).

Diz Ağrısı Tedavisi

- Diz ağrısı için ısırgan otu dövülerek bir bez yardımıyla dize sarılır (K.K.16).
- Isırgan otunun dizlere sürülmesi diz ağrısı tedavisi için kullanılır (Küçükay, 2019: 58).

Bel Ağrısı Tedavisi

- Isırgan otu iyice ezildikten sonra bele sürülmesi bel ağrısı tedavisi için kullanılır (K.K.8).

Boğaz Ağrısı Tedavisi

- Isırgan otu haşlanıp boğaza sarılması boğaz ağrısı tedavisinde kullanılır (K.K. 1), (K.K. 2), (K.K. 9).
- Günde 1-2 su bardağı ısırgan otundan hazırlanan çayın içilmesi boğaz ağrısı hastalığı tedavisinde kullanılır (K.K. 2), (K.K. 10).
- Isırgan otunu toplanıp kurutulur çay gibi demleyip içilir boğaz ağrısına iyi gelir (Küçükay, 2019: 53).

Solunum Sistemi Hastalıkları

Astım Tedavisi

• Yörede astım tedavisi için özel bir macun hazırlanır. 1 kilogram kestane balı, 1 adet bildircin yumurtası, 1 tatlı kaşığı karabiber, 1 avuç ısırgan tohumu karıştırılarak macun elde edilir. Her öğün tok karnına 1 tatlı kaşığı yenilmesi astım tedavilerinde kullanılır (KK.1).

• Isırgan otu tüketilmesi astım tedavisinde kullanılır (K.K. 6), (K.K. 8), (K.K. 15).

Nefes Darlığı Tedavisi

• Günde 2 defa (sabah ve akşam) 1 su bardağı ısırgan otundan hazırlanan çayın içilmesi nefes darlığı tedavisi için kullanılır (Avcioğlu, 2017: 54).

Soğuk Algınlığı Tedavisi

• Sabah ve akşam 1 su bardağı ısırgan otu çayı içilmesi soğuk algınlığı tedavisi için kullanılır (K.K. 4), (K.K. 11), (K.K. 14), (K.K. 16).

Sinüzit Tedavisi

• Kurutulmuş ve toz haline getirilmiş ısırgan otunun buruna çekilmesi sinüzit tedavisinde kullanılır (K.K.20), (K.K.21), (Avcioğlu, 2017: 53).

Grip/ Nezle tedavisi

• Sabah ve akşam 1 su bardağı ısırgan otu çayı içilmesi soğuk algınlığı tedavisi için kullanılır (K.K. 5), (K.K. 15).

Öksürük Tedavisi

• Her sabah aç kanına 1 su bardağı ısırgan otu çayına 1 tatlı kaşığı kestane balı eklenerek içilmesi öksürük tedavisi için kullanılır (K.K. 2), (K.K. 6), (K.K. 9), (K.K. 14).

• Isırgan otu çayı öksürüğü keser (K.K. 11), (Çalış, 2019: 178).

Bronşit Tedavisi

• Günde 2-3 su bardağı ısırgan otu çayına 1 tatlı kaşığı kestane balı eklenerek içilmesi bronşit tedavisinde kullanılır (K.K. 7), (K.K. 16).

Deri Hastalıkları

Alerji Tedavisi

• Bir miktar suya ısırgan otu eklenerek kaynatılır. Soğuduktan sonra kaşınan yerlere sürülmesi alerji hastalıkları tedavisinde kullanılır (Avcioğlu, 2017:86).

Isırgan yemeği yapıp yenir (K.K. 2).

Köselik Tedavisi

• Köse olan bölgeye günde 3 defa (sabah, öğle ve akşam) ısırgan otunun sürülmesi köselik tedavisinde kullanılır (K.K.2), (K.K. 13).

Ödem Tedavisi

• Ödem tedavisi için en sık kullanılan bitkisel malzeme ısırgan otudur: Isırgan otu kaynatılıp suyunun tüketilmesi ödem tedavisi için kullanılır (K.K.3) (K.K. 9), (K.K. 10), (K.K. 12), (K.K.18), (Avcıoğlu, 2017: 69).

Saç Dökülmesi

• Saç dökülmelerine karşı ısırgan otu kullanılır. Bir miktar suya ısırgan otu eklenerek kaynatılır. Bu suyla saçlar yıkanır (K.K. 1), (K.K. 4), (K.K. 10), (K.K. 13), (Avcıoğlu, 2017:84), (Arslan, 2005: 106), (Çalış, 2019: 177).

• Kelliği tedavi etmek için ısırgan otunun kökü kaynatıldıktan sonra suyuyla saç yıkanır (Melikoğlu, 2018: 562).

Saçkıran Tedavisi

• Isırgan otu ezilerek saçkıran olan bölgeye sürülür (K.K. 2), (K.K. 13).

Çıban Tedavisi

• Ebem gömeci ve ısırgan otu inek sütü ile kaynatılır ve çıban çıkan yerlere sürülür (Kızıl, 1999: 143'ten akt. Melikoğlu, 2018: 556)

Yılancık tedavisi

• Günde 2 defa (sabah ve akşam) dövülmüş ısırgan otunun yaralara sürülmesi yılancık tedavisinde kullanılır (K.K. 5), (K.K. 10).

Basur Tedavisi

• Bir miktar ısırgan otu ile 1 adet pırasa iyice dövülür. Oluşan karışımın basur olan bölgeye uygulanması basur tedavisinde kullanılır (Avcıoğlu, 2017: 97).

Egzama Tedavisi

• Isırgan otları bir tencereye yerleştirilir. Üzerine kaynamış su alınarak 10-15 dakika kaynatılır. Biraz dinlendikten sonra süzülür. Süzelen su, günde 2-3 defa egzama olan bölgelere sürülmesi egzama tedavisinde kullanılır (K.K. 17), (K.K. 21).

Kepeklenme Tedavisi

• Bir miktar suya ısırgan otu eklenerek kaynatılır. Bu suyla saçların yıkanması saç kepeklenmesi tedavisi için kullanılır (K.K. 7), (K.K. 9), (K.K. 16).

Sedef Tedavisi

• Günde 1-2 su bardağı ısırgan otu çayı içilmesi sedef hastalığı tedavisi için kullanılır (K.K. 9), (K.K. 16).

Zehirlenmeler

Arı Sokması Tedavisi

• Isırgan, arı sokmasına iyi gelir. Arının soktuğu bölgeye ısırgan otu sürülmesi arı sokması sonucu oluşan şişliği tedavi eder (Çalış, 2019: 77).

Gıda Zehirlenmesi

• Isırgan otu çayı içilmesi gıda zehirlenmeleri için kullanılır (K.K. 6), (K.K. 14).

Üriner Hastalıklar

Böbrek Ağrısı Tedavisi

• Günde 1-2 su bardağı ısırgan otu çayının içilmesi böbrek ağrısı tedavisinde kullanılır (Avcioğlu, 2017: 118).

• Böbrek hastalıklarının tedavisi için ısırgan otu çayı içilir (Arslan, 2005: 105).

Böbrek Taşı Tedavisi

• Isırgan otu kaynatılır suyu içilir (Avcioğlu, 2017: 120).

• Günde 1-2 su bardağı ısırgan otu çayı içilmesi böbrek taşını düşürmeye yardımcı olur (K.K. 4), (K.K. 10), (K.K. 12).

İdrar Tutamama Tedavisi

• Isırgan otu çayı içilmesi idrar tutamama hastalığı tedavisinde kullanılır (K.K. 21), (Avcioğlu, 2017: 122).

• Isırgan otu suda kaynatılır ve soğumaya bırakılır. İdrar yolları sorunu yaşayan kişiye içirilir (Kızıl, 1999: 143), (Melikoğlu, 2018: 562).

İdrar Yolları İltihabı Tedavisi

• Isırgan yapraklarıyla hazırlanan çayın sabahları aç karnına tüketilmesi idrar yolları iltihabı tedavisi için kullanılır (K.K. 3), (K.K. 10), (K.K. 11), (K.K. 18).

Prostat Tedavisi

• Prostat hastalığının tedavisi için ısırgan otu çayı içilir (K.K. 12), (Arslan, 2005: 106).

Hareket Sistemi Hastalıkları

Menüsküs Tedavisi

• Ezilmiş ısırgan otunun vücuda sürülmesi menüsküs yırtıklarının tedavisi için kullanılır (K.K. 3), (K.K. 9).

Romatizma Tedavisi

• Romatizma tedavisi için ısırgan otu dizlere sarılır (K.K. 2), (K.K. 10), (K.K. 11), (Küçük, 2011: 370).

• Romatizmadan kaynaklanan ağrıların tedavisi için ağrı olan bölgelere ısırgan otu yaprakları sürülür (K.K. 9), (K.K. 15), (K.K. 19), (Avcioğlu, 2017: 128), (Sinoğlu, 2017: 180).

• Isırgan otu haşlanır ve bacağı sarılır (K.K. 6), (K.K. 14), (K.K. 16), (K.K.19), (Avcıoğlu, 2017: 128).

• Gece yatmadan önce romatizma ağrısının olduğu bölgeye ısırgan otu sarılır (K.K. 2), (K.K. 7).

• Romatizmalı bölgelerin ısırgan otu ile ovalanmasının romatizma tedavisi için kullanılır (K.K. 5), (K.K. 9), (Sinoğlu, 2017: 180).

• “Cincar (ısırgan otu) romatizma olan bölgeye vurulur, ısırgan otu ile vurulan yer kabarıp. Bu ot yapılan işlem ile bölgeyi ısıtır ve ağrıyı keser” (Küçükay, 2019: 70).

• Romatizma tedavisi için ısırgan otu çayı içilir (K.K. 20), (Arslan, 2005: 105).

Kan Hastalıkları

Kanser Tedavisi

• Bölgede kanser hastalığının tedavisi için ısırgan otu çayı tüketilir: Isırganın tohumlarından hazırlanan çayın içilmesi kanser tedavisi için kullanılır (K.K. 4), (K.K. 9), (K.K. 10), (K.K. 20), (Çalış 2019: 178). Her sabah aç karnına 1 su bardağı ısırgan otu çayı içilmesi kanser tedavisi için kullanılır (K.K. 3), (K.K. 14), (Avcıoğlu, 2017: 39). Sabahları aç karnına 1 tatlı kaşığı bala kurutulmuş ve toz haline getirilmiş ısırgan otu kurusu eklenerek tüketilmesi kanser hastalığının tedavisi için uygulanır (Arslan, 2005: 106). “Isırgan otu kaynatılıp hastaya içirilir” (Küçük, 2011: 369).

• “Cincarin (ısırgan otu) tohumunu kanser olan kişilerin tüketmesi önerilir. Bu tohum sıcak suda kaynatılır ve günde bir bardak içilir” (Küçükay, 2019: 65).

• “Kestane balına bir yemek kaşığı; ısırgan otu tohumu, çörek otu, keten tohumu, zencefil, zerdeçal eklenir. Sabah aç karnına 1 bardak su ile yutulur” (Sinoğlu, 2017: 132).

• Isırgan otu tohumu bala karıştırılıp tüketilmesi kanser hastalığı tedavisi için kullanılır (K.K.1), (K.K. 3), (K.K. 7), (K.K. 15), (K.K. 17), (Sinoğlu, 2017: 132).

Kangren Tedavisi

• Isırgan otu haşlanarak kangren olan bölgeye sarılması kangren tedavisi için kullanılır (K.K. 1), (K.K. 9).

Şeker Tedavisi

• Günde 1-2 su bardağı ısırgan otundan hazırlanan çayın içilmesi şeker hastalığının tedavisinde kullanılır (K.K. 11), (K.K. 15).

İnsilün Direnci Tedavisi

• Sabahları aç karnına 1 bardak ısırgan otu çayı içilmesi insülin direnci hastalığının tedavisi için kullanılır (K.K. 2), (K.K. 10).

Diğer Hastalıklar

Cilt Bakımı

• Isırgan otu haşlanarak suyunun vücuttaki lekelerle sürülmesi vücuttaki lekelerin giderilmesi için kullanılır (Arslan, 2005: 106).

Kısırlık Tedavisi

• “Kadını ısırgan veya kül buğusuna bırakırlardı. Çocuk iplik yumağı gibi karnında yığılıyor derler ve kadının karnını sarıp üç gün yatırırlardı. Yorgana sarıp terletirlerdi. Ocağı yakıp söndürdükten sonra ocak taşına oturturlarmış. Tuğlayı ısıtıp ayaklarına koyarlarmış.” (Küçük, 2011: 274).

• Kadın hastalıkları için kadınlar ısırgan otunun buğusuna oturtulur (K.K. 1), (K.K. 2), (K.K. 3), (Dost, 2018: 34).

• “Çocuğu olmiyen garı kaynatılmış ıscak ısırgan otunun üzerinden çıkan buhara oturtulur. Böylece rahimdeki hastalıklar iyileşir” (Melikoğlu, 2018: 559).

• Isırgan otu tüketilmelidir (K.K. 9), (K.K. 13), (Avcıoğlu, 2017: 142).

• Isırgan otu çayı içilmesi kısırlık tedavisinde kullanılır (K.K. 12), (K.K. 15).

Kesik Tedavisi

• Vucutta oluşan kesiklerin tedavisi için kesik olan bölgelere ısırgan otu suyu sürülür (K.K. 1).

Yara Tedavisi

• Çeşitli sebeplerle vücutta oluşan yaraların tedavisi için ısırgan otu kullanılır. Yaralara ısırgan suyu sürülür (K.K. 3), (K.K. 11).

Isırgan otu biraz haşlandıktan sonra yaralara sarılması yara tedavisi için kullanılır (K.K. 2), (K.K. 9).

Apse Tedavisi

• Isırgan otu haşlanarak vucutta oluşan apselere sarılması apse tedavisi için kullanılır (K.K. 3).

Dolama Tedavisi

• Isırgan otu iyice dövülür ve üzerine biraz zeytinyağı eklenerek macun kıvamına gelinceye kadar iyice karıştırılır. Oluşan macunun dolama olan bölgelere sürülmesi dolama hastalığı tedavisi için kullanılır (K.K. 6), (K.K. 14).

Değerlendirme

Doğu Karadeniz Bölgesi halk hekimliği uygulamalarında ısırgan otu birçok hastalığın tedavisinde kullanılmaktadır. Eklem ağrısı, karın ağrısı, mide ağrısı ve boğaz ağrısı tedavilerinde ısırgan otundan hazırlanan çayın tüketilmesi yöre halkı tarafından sıklıkla başvurulan geleneksel bir yöntemdir. Adet ağrılarının tedavisi için ısırgan otu kurusu genellikle bal, çörek otu, keten tohumu vb. malzemelerle birlikte karışım olarak kullanılmaktadır. Diz ve bel ağrıları gibi hareket sistemi ağrılarında için yaş ısırgan otu dövülerek bölgeye uygulanması şeklinde tedaviler mevcuttur.

Solunum sistemi hastalıklarının tedavisi için ısırgan otunun farklı kullanımları mevcuttur. Astım tedavisi için ana malzemesi ısırgan olan özel bir macun hazırlanmaktadır. Sinüzit tedavisi için kurutulmuş ve toz haline getirilmiş ısırgan otunun burna çekilmesi şeklindeki tedavi yöntemi dikkat çekicidir. Anadolu'nun birçok yerinde sinüzit tedavisi için burna 1-2 damla acı kavun suyunun çekilmesi şeklinde yapılırken yörede bu uygulamanın ısırgan otu kurusu ile yapıldığı görülmektedir. Nefes darlığı, soğuk algınlığı, grip/nezle, öksürük ve bronşit gibi diğer solunum sistemi hastalıkları için umumiyetle ısırgan otu çayı tüketilmektedir. Öksürük ve bronşit hastalıklarının tedavisi için kullanılan ısırgan otu çayına yöreye özgü kestane balı eklenerek tüketilmesi oldukça yaygındır.

Alerji, köselik, saçkıran, yılancık, kepeklenme ve sedef gibi deri hastalıklarında ısırgan otu ezildikten sonra hastalıklı bölgelere uygulanması şeklinde tedaviler yaygındır. Çıban ve basur hastalıklarının tedavisi için yöreye özgü karışımlar mevcuttur. Saç dökülmesini önlemek için yapılan geleneksel tedavilerde ısırgan otunun yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür.

Yörede ısırgan otunun zehirlenme ve üriner hastalıkların tedavisi için çok yaygın kullanımı olmasa da ısırgan otuyla yapılan tedavi yöntemleri mevcuttur. Bu geleneksel tedavi yöntemleri daha ziyade ısırgan otundan hazırlanan çayların tüketilmesi şeklindedir.

Menüsküs ve romatizma gibi hareket sistemi hastalıklarının tedavisinde ısırgan otunun harici olarak sorunlu bölgelere uygulanması yaygın kullanım yöntemidir. Kısırlık tedavisi için kadının ısırgan buğusunda bekletilmesi doğum yolunu temizlemeye yönelik yapılan uygulamalardandır.

Yörede geleneksel hekimlik uygulamalarında ısırgan otunun en sık kullanıldığı hastalık kanserdir. Isırgan otunun kanserli hücreleri öldürdüğü, yeni ve sağlıklı hücreler oluşturduğu yönünde inanışlar mevcuttur. Bu bağlamda, yörede kanser hastalıklarının tedavisi için ısırgan otu çayı ve ısırgan otu tohumları ile yapılan uygulamalar oldukça fazladır. Isırgan otuyla kanser hastalıklarını tedavi etmeye yönelik geleneksel hekimlik uygulamalarına Anadolu'nun birçok yerinde rastlamak mümkündür. Örneğin; Erdemli-Mersin (Çetinel, 2019: 156-157), Adıyaman

(Çiftçi, 2019: 161), Kilis (Bulut, 2018: 100), Horasan-Erzurum (Diş, 2019: 101), Silvan-Diyarbakır (Aslan, 2018: 91), Dört Yol-Hatay (Ünal, 2019: 65), Adana (Özgen, 2007: 123), Ankara (Temizsoylu, 2012: 92), Düziçi-Osmaniye (Kurum, 2008: 72), İnebolu-Kastamonu (Saygı, 2018: 89) ve Konya (Çevik, 2008: 80) halk hekimliği uygulamalarında ısırğan otu kanser hastalıklarının tedavisi için kullanılmaktadır.

SONUÇ

İnsanoğlu varolduğu andan itibaren karşılaştığı hastalıklarla mücadele etmiştir. Geçmişten günümüze kadar devam eden bu mücadele sonucu elde edilen bilgi ve tecrübeler sözlü kültür ortamında uşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar ulaşmış ve halk hekimliği adını verdiğimiz kültürel olgunun teşekkülünü sağlamıştır. Halk hekimliğinde, hastalıkların türüne göre bitkisel kökenli emler, hayvansal kökenli emler, madensel kökenli emler vb. birçok malzeme kullanılmaktadır. Araştırmada, halk hekimliğinde bitkisel kökenli emler arasında yer alan ısırğan otunun Doğu Karadeniz halk hekimliğinde kullanım alanları ele alınmıştır.

Doğu Karadeniz halk hekimliğinde; ağrı, deri hastalıkları, zehirlenme, üriner hastalıklar, hareket sistemi hastalıkları ve kan hastalıkları tedavileri başta olmak üzere toplam 44 hastalığın geleneksel tedavisi için ısırğan otunun kullanıldığı tespit edilmiştir. Araştırmanın destekleyici tıp çalışmalarına ve Doğu Karadeniz kültür envanterine katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Arslan, Ö., (2005). **Dereli (Giresun) Yöresinin Geleneksel Halk İlacı Olarak Kullanılan Bitkileri**, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Aslan, M. Y., (2018). **Silvan (Diyarbakır)'Da Halk Hekimliği**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ.
- Avcioğlu, İ., (2017). **Şebinkarahisar Halk Hekimliği Uygulamaları**, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ayan, A. Kemal ve Ömer Çalışkan, (2006). "Isırğanotu (Urtica Spp.)'nun Ekonomik Önemi ve Tarımı", **OMÜ Zir. Fak. Dergisi**, 21(3): 357-363.
- Bayat, F., (2018). **Türk Kültüründe Kadın Şaman**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, P. N., (2013). **100 Soruda Türk Folkloru (İnançlar, Törelere ve Törenler, Oyunlar)**, I. Baskı, Ankara: Bilgesu.
- Bulut, A. (2018). **Kilis Halk Hekimliği**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.

- Çalış, M., (2019). **Giresun Bitki Kültürü**, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Giresun.
- Çetinel, E., (2019). **Erdemli’de Halk Hekimliği Uygulamaları ve İnanışları**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Çevik, B., (2008). **Konya’da Halk Hekimliği Uygulamalarının Dünü ve Bugünü**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Çiftçi, T., (2019). **Adıyaman ve Çevresinde Halk İnançları ve Halk Hekimliği**, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Diyarbakır.
- Diş, Y., (2019). **Erzurum İli Horasan İlçesinde Halk Hekimliği**, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Dost, E., (2018). **Trabzon ve Giresun Yöresi Çepnilerinde Eski Türk İnanışlarının İzleri**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- Ergin, M., (1997). **Dede Korkut Kitabı-1**, Ankara: TDK Yayınları.
- Eyüpoğlu, İ. Z., (2007). **Anadolu İlaçları**, İstanbul: Derin Yayınevi.
- Kaplan, M., (2010). **Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın -Ankara Kent Örneğinde Kuşaklar Arası Çalışma-**, Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Yayın No: 257.
- Kızıl, A. O., (1999). **Alucra Folkloru**, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Denizli.
- Kurum, U., (2008). **Düziçi’nde Halk Hekimliği**, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Küçük, A., (2011). **Giresun Çepni Folkloru**, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Küçükay, Aktaş, T., (2019). **Artvin Merkez Köylerinde Halk Hekimliği Uygulamaları(Derleme, İnceleme, Tasnif)**, Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin.

- Melikoğlu, A., (2018). **Giresun İli Halkbilim Monografisi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon.
- Özgen, Z. N., (2007). **Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması**, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Rasony, L., (1971). **Tarihte Türklük**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Saygı, E., (2018). **İnebolu Halk Kültüründe Halk Hekimliği**, T.C. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- Sinoğlu, S., (2017). **Rize İlinde Geleneksel Halk Hekimliği Uygulamaları**, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Rize.
- Taylor, L., (2005). **The Healing Power of Rainforest Herbs**. New York.
- Temizsoylu, A., (2012). **Ankara'da Halk Hekimliği**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ünal, Ö., (2019). **Hatay'ın Dörtyol İlçesinde Halk Hekimliği**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Haziran.
- Yoder, D., (2015). **Halk Tıbbı ve Modern Tıp**, (Çev.: Sibel Yoğurtçuoğlu-Ayfer Gülüm). **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3**, (Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır Teke ve Sunay Akkaya). Ankara: Geleneksel Yayınları.

Kaynak Kişiler

- K.K.1: Nazmiye KASAP, 1940, Ev Hanımı, Okur-Yazar Değil, Bozat Köyü-Bulancak/Giresun. Görüşme Tarihi:07.02.2020.
- K.K.2: Arzu KILIÇ, 1981, İşçi, Lise, Orhaniye Köyü, Merkez/Giresun. Görüşme Tarihi: 21.07.2019.
- K.K.3: Emine ÖZTÜRK, 1931, Ev Hanımı, Okur-Yazar Değil, Kayabaşı Köyü-Keşap/Giresun. Görüşme Tarihi: 30.04.2019.
- KK.4: Şükran KASAP, 1952, Ev Hanımı, İlkokul, Bozat Köyü- Piraziz/Giresun. Görüşme Tarihi:07.02.2020.
- KK.5: Cevat KIRAN, 1949, Emekli, Ortaokul, Akkaya Köyü-Dereli/Giresun. Görüşme Tarihi:14.12.2019.

- KK.6: Sahure KARAMAN, 1959, Pazarcı, Okur-Yazar Değil, Boztekke-Köyü-Merkez/Giresun. Görüşme Tarihi:01.10.2019.
- KK.7: Hakkı KARAMAN, 1952, Emekli, İlkokul, Boztekke-Köyü-Merkez/Giresun. Görüşme Tarihi:01.10.2019.
- K.K.8: Bahar SAYAR, 1959, Emekli, İlkokul , Of/Trabzon. Görüşme Tarihi: 27.05.2020.
- K.K.9: Zeynep SAYAR, 1978, Ev Hanımı, Ortaokul, Of/Trabzon. Görüşme Tarihi: 27.05.2020.
- K.K.10: Nuri ŞİRİN, 1950, Emekli, Lise, Of/Trabzon. Görüşme Tarihi: 12.01.2020.
- K.K.11: Remziye ŞİRİN, 1952, Ev Hanımı, Lise, Of/Trabzon. Görüşme Tarihi: 12.01.2020.
- K.K.12: Havva ŞİRİN, 1948, Ev Hanımı, Lise, Of/Trabzon. Görüşme Tarihi: 12.01.2020.
- K.K.13: Veli FİDAN, 1985, İşçi, İlkokul, Of/Trabzon. Görüşme Tarihi: 27.05.2020.
- K.K.14: Bedigül KURU, 1981, Ev Hanımı, İlkokul, Karatepe Köyü-Vakfikebir/Trabzon. Görüşme Tarihi: 22.03.2020.
- K.K.15: Seyhan KURU, 1976, Ev Hanımı, İlkokul , Karatepe Köyü-Vakfikebir/Trabzon. Görüşme Tarihi: 22.03.2020.
- K.K.16: Adem KURU, 1974, Serbest Meslek, İlkokul, Karatepe Köyü-Vakfikebir/Trabzon. Görüşme Tarihi: 22.03.2020.
- K.K.17: Hamdiye TOPAL, 1964, Ev Hanımı, İlkokul, Hendek Köyü- Hopa/Artvin. Görüşme Tarihi: 11.04.2020.
- K.K.18: Serpil ALPER, 1975, Ev Hanımı, İlkokul, Ardala Köyü- Hopa/Artvin. Görüşme Tarihi: 12.03.2020.
- KK.19: Dilek TOPALOĞLU, 1942, Ev Hanımı, İlkokul, Hendek Köyü- Hopa/Artvin. Görüşme Tarihi: 11.04.2020.
- K.K.20: Gülcan YAZGELDİ, 1970, Ev Hanımı, İlkokul, Subaşı Köyü- Hopa/Artvin. Görüşme Tarihi: 05.01.2020.
- K.K.21: Sebahattin YAZGELDİ, 1965, Çiftçi, İlkokul, Subaşı Köyü- Hopa/Artvin. Görüşme Tarihi: 05.01.2020.

TRABZON İLİ KENT KİMLİĞİ VE KÜLTÜRÜNÜN SOSYAL MEDYA ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI: TWİTTER ÖRNEĞİ

Leyla Nur KASAP*

ÖZET

Karadeniz her zaman kültürü ile dikkat çeken bölgelerin başında gelmiştir. Trabzon ise bir il olarak kültürü ve kent kimliği ile bölgeden sıyrılıp öne çıkmayı başarmıştır. Özellikle “bize her yer Trabzon” söylemi ile farklı illerde yaşayan Trabzonluların bile birbirleri ile olan bağı görmek mümkündür. Bu denli birbirine ve kültürüne bağlı olan insanların, sosyal medya içerisindeyken “Trabzonluluk” kimliğinden bağımsız olmaları mümkün değildir. Kendi kişisel hesaplarında paylaşım yapanlar dışında sadece Trabzon üzerine “anonim” hesaplar da görmek mümkündür. Bu hesapların bazıları direkt olarak günlük yaşam pratikleri üzerine gönderiler paylaşırken bazıları da kentin “ağız”ı üzerine paylaşımlar yapmaktadır. Biz bu çalışmada genel olarak “Trabzon ili ve kültürü” üzerine paylaşımlar yapan hesapları inceleyeceğiz. Bu hesaplarda özellikle kültürel öğelere vurgu yapan paylaşımları dikkate alacağız. Çalışma içerisinde belirlenen sosyal medya hesaplarının gönderileri incelenip aralarında kültürel ve kimlikle alakalı öğeler barındıran gönderiler dikkate alınacaktır. Böylece Trabzon ilinin kent kimliğinin ve kent kültürünün sosyal medya üzerindeki yansımalarına dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kent Kültürü, Kent Kimliği, Sosyal Medya, Twitter

ABSTRACT

The Black Sea Region in Turkey has always been distinguished by its culture. Trabzon City, on the other hand, has managed to stand out in the region with its culture as a city, and urban identity. Particularly by the popular saying “Everywhere is Trabzon for us,” it is even possible to see the connection between people from Trabzon who live in the different provinces of Turkey. Abandoning their identity on social media as a “citizen of Trabzon” would not be possible for people who are this much connected to each other and to their culture. Apart from the individuals who share content on their personal accounts, there are also “anonymous” accounts that post solely about Trabzon. While some of these posts are directly about the practices of everyday life, some others are concerned with the dialect of the city. This study examines the accounts that mainly share about “Trabzon city and its culture”. Particularly, posts which emphasize the cultural elements will be considered. Certain social media accounts which are selected for this study will be analyzed and the posts that include elements regarding culture and identity will be taken into consideration. Thus, this study will draw attention to the reflections of urban identity and urban culture of Trabzon on social media.

Keywords: Urban Identity, Urban Culture, Trabzon City, Social Media, Twitter

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, E-mail: leylakasap@gmail.com

GİRİŞ

Karadeniz kültürü her zaman dikkat çeken bir kültür olmuştur fakat Trabzon kent kimliği ve kültürü ile Karadeniz kültürü içerisinde öne çıkmayı başarmıştır. Bu öne çıkmanın kanıtlarını her alanda görmek mümkündür. Örneğin film ve dizilerde, sosyal medya paylaşımlarında “Trabzon” a sık sık rastlarız. Özellikle son dönemlerde hayatımızın ayrılmaz bir parçası olan sosyal medyada insanlar her anlarını paylaşabilmekte, kısa bilgilendirici notlar, aile arşivleri gibi ürünleri paylaşımlarına ekleyebilmektedirler. Kent kimliği ve kültüründe orada yaşayan insanların anılarının, fotoğraf arşivlerinin ve hatta kulaktan kulağa yayılan efsanelerinin önemi büyüktür. Bu sebeple, bu konularda yapılan paylaşımlar da kent kimliği ve kültürünü yorumlamak açısından önem kazanır.

Ayrıca sosyal medya üzerinde belirli konular üzerine açılmış hesaplara da rastlamak mümkündür. Bu hesaplar açıldıkları konular üzerine araştırmalar yapıp bu araştırma sonuçlarını paylaşabilmektedir. Yine bu paylaşımlar da kenti yorumlamak açısından önemlidir.

Çalışmamızda sosyal medya hesapları ve paylaşımları üzerinde durmaya çalıştık. Sosyal medya türü olarak Twitter örneğini seçtik. Seçilen paylaşımlar eğer kişisel hesaplardan yapılmışsa kişileri rahatsız etmemek amacıyla profil fotoğraflarına yer verilmemiştir fakat atıf olarak verilen linklerden paylaşımlara ulaşmak mümkündür.

Kent Kimliği

Bir insanı tanımak, o insana dair bilgi sahibi olmak için “kimlik” ne kadar önemliyse, kentleri tanımak kültürel ve tarihi geçmişlerini bilmek açısından o kadar önemlidir. İnsanlar bir mekânda sadece bulunma ve yer kaplamadan ziyade bir yaşam alanı inşa ederler. İnsanların mekânlarda yer alış şekilleri mekânı kendilerinin kılmaya ve kendileri için görmeye dayanır. “Her insan için, Ben’in, benlik imgesinin ve kimliğin tanımı, zorunlu olarak yer ve mekân boyutlarını da kapsar ve bu boyutların bütünü ‘yer kimliği’ni oluşturur” (Proshansky’den aktaran Bilgin; 2011: 28). Yer kimliği sadece sahibi olduğumuz bir yerde tesis edilmez. Mülkiyeti kendine ait olmasa da bir yeri anlamlandırmak ve o yere hâkim olmak o yere kendi kimliğini vermenin göstergesidir. İnsan bu yeri benim yerim olarak adlandırdığı andan itibaren, o yeri benliğinin vücut bulduğu, kendi imgesini gördüğü ve kimliğinin dışsallaştığı bir yer haline getirmiş olur. Sonunda ise yer kimliği insanla bütünleşerek kimlik yeri haline gelir (Bilgin, 2011: 28). “Oysa tüm yerler gibi, kentler de insan açısından kelimenin dolu anlamında bir yaşam alanıdır. Yerleştiğimiz, demir atıp kök saldığımız, bağlandığımız, evcilleştirdiğimiz, aşına kıldığımız bir yaşam alanı” (Bilgin, 2011: 22). Bu yüzden kentler de insanlar gibi kimlikleri ve ruhları olan mekânlardır. Kentlerin kimliğini, içindeki yapıları, mekânları, doğal

çevresini ve kentlilerin ortaya koydukları fiziksel ve sosyal ortam oluşturur. Kentliler, kentte barınmak için ev; yürümek için yol; paylaşmak için kamu binaları, parklar, bahçeler, meydanlar, çeşmeler vb. yaparken kente bir kimlik de kazandırlar. Yani aslında kentliler zamanla kentte mekânsal bir kimlik inşa ederler (Oğurlu, 2014, s. 286).

Aynı zamanda mekânların da içindeki her unsur o mekânın kimliğini oluşturma açısından önem taşır. Örneğin kentlerin kimliğini oluşturan unsurlar arasında; doğal ve tarihi mekânlar, o kente özgü olan yemekler, dil ve ağız özellikleri bulunur. Kentler, bağlı oldukları ekonomik ve toplumsal sistemlerin birer parçasıdır ve bu sistemlerin birer minyatürü gibidirler. Genel yapıdaki tüm güzellikler ve hastalıklar onlara da yansır (Keleş, 2014: 1).

Bir kente kimliğini veren şeyler zaman içinde çeşitlilik gösterir. Eskiden köyler, kentler ve bölgeler, adetleri ve töreleri, gelenek ve görenekleri; ibadethaneleri ve görkemli yapıları ile ayırt edilirdi. Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle kültürel farklılıklar zayıfladı ve bununla birlikte kimliklerin ayırt edici özellikleri farklı boyutlar ve planlarda aranır oldu. Kentlerin dokusu yenilendi, eski yapılar ise doğal afetler ve zamanın etkisiyle aşındı ve yıkılıp yerlerini yenilerine bırakmaktadırlar. Bu sebeple toplumun geçmişine tanık olan yapılar azaldı ve azaldıkça kent kültürü ve kimliği için de kentliler için de önemleri arttı (Bilgin, 2011: 40).

Kent kimliği kavramı çok boyutlu bir kavramdır. Bu kavramı sürece, mekâna, insan ilişkilerine göre farklı tanımlamak mümkündür. Kent kimliğini tanımlayanlar, kentlerin kendi iç dinamikleriyle tıpkı insanlar gibi kimliklerinin olduğunu belirtirler. Kent kimliği; kent imajını etkileyen; her kentte farklı ölçek ve yorumlarla kendine özgü nitelikler taşıyan; fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, tarihsel ve biçimsel faktörlerle şekillenen; kentliler ve onların yaşam biçiminin oluşturduğu bütünlüktür. Kent, hareketli ve hareketsiz doğal ve yapısal çevresiyle bir toplumsal kimlik sunar. Kent imgesi, hareket edebilen veya edemeyen her şeyin ortak ifadesidir. Bir kenti, farklılaştıran şeyler onun kimliğidir. Doğası, yapıları ve insanlarıyla birlikte kentler de birbirlerinden farklıdır. Önemli dünya kentlerine baktığımızda her birinin belli bir kimliğinin olduğunu görürüz; bilim kenti, sanat kenti, doğa varlıklı kentler, tarih ve kültür kentleri gibi. Yani kimlikler birer tanıtım kartı olmaktadır (Kaypak, 2010: 374-375).

Kentin kimliği, bir *idea* olarak kurulmaktadır. Kentin ne olduğu, nasıl görüldüğü onun kimliğini yansıtmaktadır. Kentin kimliğini, doğrudan onda gözlenebilir özelliklerden ve yaşayarak elde edilen deneyimlerden ona yakıştırılanlar oluşturur. Kentin sahip olduğu şeyler kimliğini sınırlar ve kimlik de kentin varlığının gelişimini yönlendirir. Kentin kimliğinden söz edildiğinde, kentte yaşayanların orada buldukları değerler kümesinden, kente yüklenen idealleştirmeden söz ederiz (Kaypak, 2010: 375).

Bireylerin ve toplumun sahip olduğu değerler kent kimliği ile doğrudan ilişki içindedir. Kentte yaşayan toplumsal gruplar, kenti farklı biçimde algırlar. Kentte sürekli yaşayanlarla kentte kısa süre bulunanlar farklı görüşte olabilirler. Kent parça parça algılanıp bu algıların bir araya gelmesiyle bir imge oluşur. Kentin kimliği bu değişik kesimlerin sağladığı imgelere göre inşa edilir. Kimliğin toplumsal oluşumu, onu bireysel olmaktan çıkarır. O yüzden, bir kentten bahsettiğimizde herkesin anladığı ortak özellikleri kastederiz (Kaypak, 2010: 376).

Kent Kültürü

Kentin kimliğini oluşturan şey kültür varlığıdır ve kültürene katkıda bulunan şey de kentin kimliğidir. Bu sebeple ikisi arasında yakın bir etkileşimin bulunduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Kent kültürünün sanat ve kültür etkinlikleri olarak algılanması yanlış bir kent kültürü anlayışıdır. Kent kültüründe önemli nokta kalıcı kültür öğelerinin korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesidir (Keleş, 2014: 14). “Kent kültürü kentlerin bünyesinde barındırdığı insanların birbiriyle ilişki ve etkileşimlerini bir ilişki örüntüsü içinde düzenleyen sistemin tutkalı olarak görülür. Toplumsal sınıf, etnik ve dini farklılık ve farklı sosyal ve mesleki grupların oluşturduğu alt kültür değerlerini mozaik olarak bir arada tutan kent kültürü, çağdaş kent anlayışının ve işleyişinin ürünüdür. Kır ile kent farklılığının giderek azaldığı endüstri toplum kültürüne bu nedenle kentlerin damgasını vurduğu ifade edilir” (Tatlıdil, 2009: 326).

Kent kültürü, kentin doğurduğu, kente özgü kültür olarak tanımlanmaktadır. Kentler kırsal alanlardan farklılık gösterirler çünkü kentlerin temel özelliği tarım dışı olmasıdır. Kent toplumları; heterojendirler ve akrabalık ilişkileri yerine mesleki örgütlenmelerin ön plana çıktığı toplumlardır. Ayrıca kent toplumlarında sosyal baskı mekanizması sınırlıdır ve birey benlik olarak toplumsal ilişkilerde yer alır (Kaypak, 2010: 377). Kent kültürü toplumsal bütünleşmeyi sağlayan çimento işlevini görür. Örgütlü toplumsal ilişki bağlamında kentler; bireylerin yaşam deneyimleri sağlar. Farklı kimlikleri olan insanlara örgütlenme olanağını sağlamaktadır. Bu nedenle demokratik hoşgörü kentsel alanlarda daha fazla geliştiği görülür. Hukuki değer ve normların kent yaşamının anlamlandırdığı ahlaki değer ve normlarla desteklenmesi kent kültürüne ayrıcalıklı bir yer getirmektedir (Tatlıdil, 2009: 324).

Kentle ilgili çalışmalar, kültürel içerikte iki esas üzerinde durmaktadır. Birincisi sosyal grupların deneyimleri, tarihten süregelen uygulama ve düşünce üzerine çalışmalardır. İkincisi ise bu uygulama ve düşüncelerin kentlerin büyüme modelleri ve biçimlerinin hesaplanmasında kullanılmasıdır. Çalışmalarda kent kültürü kavramı kır-kent sürekliliği içinde kent olgusuna yönelik temel açıklamaları amaçlar (Tatlıdil, 2009: 324).

Trabzon İlinin Kent Kimliği ve Kent Kültürünün Twitter'daki Yansımaları

Trabzon ili, kentsel kimliği ve kültürü ile ülke çapında büyük bir etkiye sahiptir. Bu etkinin yansımalarını sosyal medyada da görmek mümkündür. Örneğin Twitter'da Trabzon'a ait fazlaca hesap olduğunu görebiliriz. Bu hesaplardan bazıları salt Trabzon üzerine, bazıları ise Trabzon'daki bir tarihi eser üzerine ya da Trabzon yemekleri üzerine olabiliyor. Ayrıca kişisel hesaplarda da Trabzon üzerine oldukça fazla paylaşımlar mevcut. Aşağıda bazı Trabzon üzerine olan hesaplardan örnekler mevcuttur. Bazı kişisel hesaplardan alınan tweetlerde kişinin rahatsız olmaması açısından profil fotoğrafı alınmamıştır. Fakat kaynakçadan tweetlere ait linklerin tamamına ulaşabilirsiniz.

Trabzon ilinin genel özelliklerine bakacak olursak, “kent merkezi kuzeyde denizden, güneyde Boztepe'nin üzerine kadar düzgün olmayan teraslar halinde yükselir. Değirmendere, Kuzgundere (ya da Tabakhane) ve Zağnos dereleri yerleşimi güneyden kuzeye derin boğazlarla bölmüştür. Tabakhane ve Zağnos dereleri arasında kalan ve düzgün olmayan yüksek bir masa formundaki alan üzerinde, kentin bilinen en eski yerleşim kalıntıları tespit edilmiştir” (<https://www.trabzon.bel.tr/fck-sayfalar.aspx?id=4222>). Kentin tarihi geçmişi 4000 yıl öncesine dayanır ve konumu itibarıyla tarihin tüm dönemlerinde dünya için önemli olmuştur. Tarihi boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. “Ticari ve idari merkez olarak Trabzon'da yüzyılların ötesinden bu yana kurulu bulunan eğitim -kültür -ticaret merkezlerinin varlığı kentin etrafıyla birlikte canlı ve süregelen bir kültürel birikime sahip olmasını sağlamıştır” (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

Bütün bu kültürel, coğrafi ve tarihi özellikler Trabzon ilinin Karadeniz bölgesinde öne çıkmasını sağlamıştır. Bu durum günümüzün en önemli unsurlarından biri olan sosyal medyanın da deyim yerindeyse gözünden kaçmamıştır. Aşağıda yer alan 1, 2, 3, 4, 5 ve 6 numaralı fotoğraflarda görmüş olduğunuz hesaplar Trabzon ilinin kent kimliği ve kültür öğeleri üzerine paylaşım yapan twitter hesaplarıdır. 1. fotoğraftaki twitter hesabı Trabzon ilinin ağız özellikleri üzerine paylaşımlar yapan bir hesaptır. 2. fotoğraftaki twitter hesabı ise genel olarak ilin kültürel ve coğrafi özellikleri üzerine paylaşım yapan bir hesaptır.

1

2.

1. (<https://twitter.com/TrabzonSivesi>; erişim tarihi:6.8.2020)

2. (<https://twitter.com/Trabzon>; erişim tarihi: 6.8.2020)

Burada 3. fotoğraftaki hesap kentin tarihi, coğrafi ve kültürel özellikleri üzerine paylaşımlar yapan, 4. fotoğraftaki hesap ise bu özellikleri mizah unsuru olarak kullanan bir hesaptır.

3.

3. (<https://twitter.com/thisistrabzon>; erişim tarihi: 6.8.2020)

4. (https://twitter.com/Nocontext_61; erişim tarihi 6.8.2020)

5. fotoğraftaki hesap Trabzon kentinin tarihi, kültürel ve coğrafi unsurları üzerine paylaşımlar yaparken, 6. fotoğraftaki hesap ise Trabzon ilinin yemek kültürü üzerine paylaşımlar yapmaktadır.

5.

6.

5. (<https://twitter.com/HaydeTrabzon>; erişim tarihi; 6.8.2020)

6. (<https://twitter.com/TrabzonYemekler>; erişim tarihi:6.8.2020)

Sümela Manastırı

Sümela Manastırı şüphesiz ki Trabzon ilinin en çok öne çıkan kültürel unsurlarından biridir. Manastır, kentin Maçka İlçesinde, Karadağ'ın eteklerinde sarp bir kayalık üzerine kurulmuştur ve halk arasında "Meryem Ana" adı ile anılır. Yapı vadiden yaklaşık 300 metre yüksekliktedir. Meryem Ana adına kurulan manastırın "Sümela" adını "siyah" anlamına gelen "melas" sözcüğünden aldığı düşünülmektedir. Sümela Manastırı'nın varlığını 13.yüzyıldan itibaren sürdürdüğü bilinmektedir (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

Manastıra dair twitter'da oldukça fazla paylaşım görmek mümkündür. Aşağıda buna dair örnekler görebilirsiniz.

7.

8.

7. (<https://twitter.com/SumelaManastiri> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

8. (<https://twitter.com/Trabzon/status/1250081649842360326> ; erişim tarihi 6.8.2020)

7. fotoğrafta görmüş olduğunuz twitter hesabı salt olarak “Sümela Manastırı” üzerine kurulmuş bir hesaptır ve paylaşımlar Sümela Manastırı üzerinedir. 8.fotoğrafta ise Sümela Manastırı’na ait olan bir fotoğrafın paylaşıldığı bir tweet vardır.

9

10.

9.(<https://twitter.com/Trabzon/status/1230231955989549059> ; erişim tarihi:6.8.2020)

10.(<https://twitter.com/SumelaManastiri/status/1274791637437251586>; erişim tarihi:6.8.2020)

9. fotoğraftaki paylaşımda manastıra ait 1960’lı yıllardan bir fotoğraf görülmektedir. 10. Fotoğraftaki paylaşımda ise 1914 yılından manastıra ait fotoğraflar mevcuttur.

Veزالon (Yahya) Manastırı

Manastır ilin Maçka ilçesinde bulunur. Manastırda bir mağara ve ayazma vardır. İlk manastır mağaranın önünde kurulmuştur ve bugün ayakta kalan mağaranın önündeki kilise ve keşiş odaları, 19.yüzyıla aittir ve Peristera adıyla anılır. Günümüze manastırın ancak temelleri ulaşabilmiştir (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

11.

12.

11.(<https://twitter.com/HaydeTrabzon/status/1090258169366892544> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

12.(<https://twitter.com/surbicak/status/706158279781707777> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

11. fotoğrafta görmüş olduğunuz paylaşım manastır hakkında bilgilendirme ve manastıra ait fotoğraf mevcuttur. 12. fotoğrafta yine manastıra ait fotoğraf mevcuttur.

Kızlar (Panagia Theokephastos) Manastırı

Manastır, merkez ilçe sınırları içerisinde Boztepe'nin yamacında iki teras üzerine inşa edilmiştir ve kompleksi yüksek bir koruma duvarı ile çevrilidir. Manastır III. Alexios zamanında (1349-1390) kurulmuş birkaç defa onarılmış son şeklini 19. yüzyılda almıştır. Kaya kilisesinin içerisinde kitabeler ve Alexios III. karısı Theodora ve annesi Eirene' nin portreleri yer almaktadır (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

13.

14.

13. (<https://twitter.com/utaktak/status/1270068427101818880> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

14. (<https://twitter.com/TrabzonValilik/status/1123988928942542849> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

15

15. (<https://twitter.com/AjansEsam/status/1234435728953741313>) ; erişim tarihi: 6.8.2020)

Trabzon Kalesi

Trabzon merkezinde, şehrin en yüksek kesimindeki kale, kentte en iyi durumda olan ve ulaşabilen eserlerin başında gelmektedir. Kale deniz kıyısından başlayarak şehrin arkasındaki tepelere kadar uzanır ve Bizans Çağı'na ait eski temeller üzerinde yükselir. Kale, Yukarı Hisar, Orta Hisar ve Aşağı Hisar olmak üzere üç ayrı bölümden meydana gelir (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

16.

17

16. (<https://twitter.com/vaziyetcomtr/status/1232968617815265280> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

17. (<https://twitter.com/Trabzon/status/1241054954644803594> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

16. fotoğrafta bir internet sitesinin twitter hesabının yapmış olduğu bir paylaşımı görüyoruz. Paylaşımında Trabzon Kalesi'nin tarihine atıf yapılmış ve günümüzde yapılaşma nedeni ile tehdit altında olduğu vurgulanmıştır. 17. fotoğrafta ise kalenin görseline yer verilmiştir.

Atatürk Köşkü

Köşk, 19. yüzyıl başlarında Trabzon'a hâkim Soğuksu Sırtlarında Konstantin Kabayanidis tarafından yaptırılmıştır ve Avrupa ve Batı Rönesans mimarisinin etkilerini taşır. Atatürk ilk defa Eylül 1924'de Trabzon'u ziyaret etmiştir. 15 Eylül'de Trabzon Belediyesi ve 3. Genel Müfettişliği ziyaretlerinden sonra Soğuksu'ya gezi amaçlı götürülmüş ve burada dinlenmek için durmuştur. Atatürk ikinci kez Kasım 1930'da tekrar Trabzon'a geldiğinde Köşk'te ağırlanmıştır. Haziran 1937'de kendisi için düzenlenen Köşkte iki gece kalmış ve 11 Haziran gecesi bu Köşk'te bütün mal varlığını, Türk Ulusuna armağan etme kararı almış ve mal varlığının bir listesini hazırlayarak gereğinin yapılması için Başbakan'a göndermiştir (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

18

19

18.(https://twitter.com/BJK_dogasevdasi/status/1161614884762787840; erişim tarihi: 6.8.2020)

19.(https://twitter.com/m1_mine/status/1102282439517503488 ; erişim tarihi; 6.8.2020)

18. fotoğrafta köşkü ziyaret eden bir twitter kullanıcısının çekmiş olduğu bir fotoğrafı görmekteyiz ve bu kullanıcı köşkün peyzajının ve tarihi dokusunun güzelliğine değinmiş. 19. fotoğrafta ise yine köşkü ziyaret eden bir twitter kullanıcısının paylaştığı bir fotoğrafı görmekteyiz.

Trabzon Müzesi

“Trabzon müzesi olarak düzenlenen konak zeytinlik caddesinde 1900’lü (1889-1913) yılların başlarında banker Kostaki Thopylaktos tarafından büyük programlı konut olarak yaptırılmıştır. Konağın mimarlarının ismi tespit edilememiştir” (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

20

21

20.(https://twitter.com/Restorasyon_D/status/996735769292300288 ; erişim tarihi: 6.8.2020)

21.(<https://twitter.com/NataliAVAZYAN/status/687004005550174209> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

20. fotoğrafta Restorasyon Dairesi Başkanlığı'nın resmi twitter hesabında yapılan bir Trabzon Müzesi paylaşımını görmekteyiz. Paylaşımında müzenin tarihi anlatılmış ve günümüzdeki halinin fotoğraflarına yer verilmiştir. 21. fotoğrafta ise bir twitter kullanıcısının paylaştığı Trabzon Müzesinin konak olduğu zamana ait eski bir fotoğraf görmekteyiz.

22. (<https://twitter.com/thisistrabzon/status/1255860650611544075>; erişim tarihi: 6.8.2020)

22. fotoğrafta ise Trabzon üzerine paylaşımlar yapan bir twitter hesabının yapmış olduğu bir paylaşımı görmekteyiz. Paylaşımında Trabzon müzesinin konak olduğu zamana ait bir fotoğraf mevcuttur.

Ayasofya Müzesi

Trabzon Ayasofya Klisesi, günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Trabzon İmparatorluğu krallarından 1. Manuel Komnenos zamanında (1238-1263) inşa edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u fethinden sonra camiye çevrilmiştir. Ayasofya, yüzyıllar boyunca şehri ziyarete gelen seyyah ve araştırmacıların ilgisini çekmiştir (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

23

24

23. (https://twitter.com/plaka61_TR/status/1165148431066816512; erişim tarihi: 6.8.2020)

24. (<https://twitter.com/NataliVAZYAN/status/687034798225920000>; erişim tarihi: 6.8.2020)

23 ve 24. fotoğraflarda Ayasofya Müzesi'ne ait fotoğraf paylaşımları görmekteyiz.

Memişoğlu Konağı

“Trabzon’un Sürmene ilçesinde yer alır. İki katlı kademeli cepheli büyük bölümü taştan inşa edilmiş geniş saçaklı bir yapıdır. 18 yy.da yapıldığı sanılan binanın üst katındaki batı odasının ortasında bir mil etrafında dönebilen bir parça vardır ki: bu vantilatör ve rüzgârgülü vazifesini görmektedir. Tavanın bu özelliğinden dolayı konağa halk arasında "Döner tavanlı konak" ismi verilmiştir” (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

25

26

25. (<https://twitter.com/gezenpapuclar/status/1058054332967469056> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

26. (<https://twitter.com/YusufKuyuda5/status/570953967355559937> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

25 ve 26. fotoğraflardaki paylaşımlar kişisel hesaplardan yapılmış, konağın çeşitli açılardan fotoğraflarını içeren paylaşımlardır.

Nemlizade Konağı

Kent merkezinde yer alan konak dört katlı kargir bir yapıdır ve haremlik-selamlık bölümlerinden oluşmaktadır. 1945-1963 yılları arası bina tekel bürosu, 1963-1979 yılları arasında Fatih Eğitim Enstitüsü olarak, 17 Eylül 1979 tarihinden itibaren Trabzon İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi olarak kullanılmıştır. Günümüzde Olgunlaşma Enstitüsü ve Kız Meslek Lisesi olarak kullanılmaktadır (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

27.

28

27. (<https://twitter.com/teopalpaslan/status/1183789221104046081> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

28. (<https://twitter.com/hakanelma/status/865830352547348485> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

27. fotoğrafta kişisel bir hesabın Nemlizade Konağı'nın bir kütüphaneye çevrilmesi üzerine talebini görüyoruz. 28. fotoğrafta ise yine kişisel bir hesabın paylaştığı konağa ait fotoğrafı görmekteyiz.

29

29. (<https://twitter.com/musaalioglu/status/982640804190736384> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

29. fotoğrafta ise yine kişisel bir hesabın konağın “çürümeye terk edildiği”ni belirtmiş ve Kültür Bakanlığı'nın dikkatini çekmek amacıyla paylaşımında bulunmuştur.

Ortahisar Evleri

Ortahisar evleri bir yandan kentsel konumlarıyla diğerk yandan mimarileriyle dikkate değerdirlir. Eski Türk evleri yüzlerce yıllık bir süreçte oluşan Türk kent kültürünün günümüzde yaşamaya devam eden en önemli yapı taşlarıdır. Ortahisar evleri de Trabzon kent kültürü açısından büyük önem taşır (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>)

30.

31

30. (<https://twitter.com/NataliAVAZYAN/status/1061687358314237952> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

31. (<https://twitter.com/nvelioglu/status/319875928878628864> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

30. fotoğrafta kişisel bir hesaptan paylaşılmış olan 1970’li yıllardan Ortahisar evlerine ait bir fotoğraf görmekteyiz. 31. Fotoğrafta ise yine kişisel hesaptan paylaşılmış günümüze ait bir fotoğraf görmekteyiz.

Akçaabat Orta Mahalle

“Anadolu'nun kimi bölgeleri "Örnek Evler" niteliğini taşıyan yerleşme örnekleri açısından günümüze kadar önemli değişiklikler geçirmeden gelebilmiştir. Bu yerleşmeler arasında Akçaabat-Orta Mahalle Evleri Karadeniz Bölgesinde en önde gelenlerden birisi olarak sayılabilir” (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

32.

33.

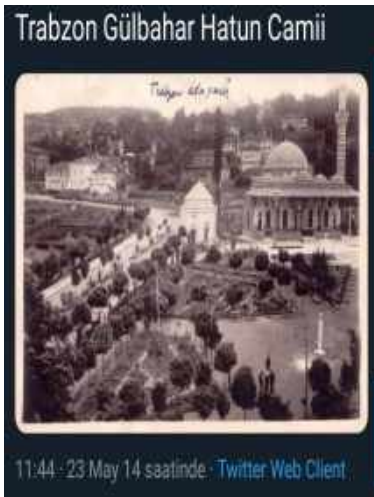
32. (<https://twitter.com/trtavaz/status/1069174531833638912> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

33. (<https://twitter.com/parpalim61/status/824971039839023104> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

32. fotoğrafta TRT Avaz'ın resmi sayfasında yer alan Akçaabat Orta Mahalle'ye ait fotoğrafların olduğu bir paylaşım mevcut. 33. fotoğrafta ise kişisel bir hesaptan paylaşılmış yine Akçaabat Orta Mahalle'ye ait bir fotoğraf görmekteyiz.

Gülbahar Hatun Camii

Kent merkezinde yer almaktadır. Yavuz Sultan Selimin annesi Gülbahar Hatun'un hatırası için bir külliye içerisinde yapılmıştır fakat külliye günümüze yalnızca cami ve türbe gelebilmiştir. İmaret, medrese, hamam ve mektep ise yıkılmış ve günümüze ulaşmamıştır. Kaynaklara göre Gülbahar Hatun'un ölümünden sonra 1514 yılında yaptırılmıştır (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

34

35

34. (<https://twitter.com/NataliVAZYAN/status/469760694426927104>; erişim tarihi: 6.8.2020)

35. (<https://twitter.com/Tarihnediyor/status/1022195145264050177> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

34. fotoğrafta kişisel bir hesabın paylaştığı Gülbahar Hatun Camii'ne ait tarihi belirtilmemiş eski bir fotoğraf görmekteyiz. 35. fotoğrafta ise Tarih Ne Diyor? hesabının paylaştığı Gülbahar Hatun Camii'ne ait bir fotoğraf mevcut.

Ortahisar Fatih Camii

Trabzon merkezde yer almaktadır. Yapı Altınbaşı Meryem Kilisesi Chrysokephalos olarak adlandırılmıştır. Yapımı 914 yılına kadar dayanmaktadır (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>)

36

37.

36. (<https://twitter.com/devrimhh/status/831603287694700545> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

37. (<https://twitter.com/gezginrehberler/status/1252607351628214272> ; erişim tarihi:6.8.2020)

36. fotoğrafta ise Rennes Güzel Sanatlar Müzesi'nde yer alan camiye ait bir resim mevcuttur. 37. fotoğrafta ise Gezgin Rehberler adlı twitter hesabına ait bir paylaşım da camiye ait bir bilgilendirme ve fotoğraf görmekteyiz.

38

39

38. (<https://twitter.com/SamiAyann/status/1133145864220753920> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

39. (<https://twitter.com/calikismet/status/1055906330517618688> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

38. ve 39. fotoğraflarda kişisel hesaplara ait paylaşımlar görmekteyiz. Her iki paylaşımda da fotoğraf mevcut fakat 38. fotoğrafta bilgilendirme de yer almaktadır.

Ahi Evren Dede Camii

Kentin Boztepe semtinde yapılmış olan caminin yapılış tarihi bilinmemektedir fakat Şemsaddin Sami; Sultan Orhan döneminde Ahi Evren'in bir derviş dergâhı inşa ettirdiği bunun da bugünkü cami ve türbenin yerinde olduğundan bahsetmektedir. "Ahi Evren Dede Camisi Hacı Hakkı Baba'nın Abdulaziz döneminde H.1305 (1888) katkılarıyla tamir ettirilerek günümüze ulaştırılmıştır" (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

40.

41

40. (<https://twitter.com/ErdalBerber8/status/1137088472265777152> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

41. (<https://twitter.com/SeydaDilek1/status/635848990760767488> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

40 ve 41. Fotoğraflarda kişisel hesaplardan paylaşılmış camiye ait fotoğraflar görmekteyiz.

Santa Harabeleri

Kentin Arsin-Araklı ilçeleri ve Gümüşhane sınırları içinde yer alır ve 17. yy'dan beri dini, ticari ve kültürel önem taşıyan bir yerleşim yeridir. Harabelerdeki her mahalle taştan inşa edilmiş tek katlı konutlar, 1 veya 2 kilise, her sokak başında 1 çeşmeden oluşmaktadır. Ayrıca Santa doğal konumu itibariyle yayla özelliği de taşımaktadır (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>)

42.

43

42. (<https://twitter.com/ntvradyo/status/1171372720891801601> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

43(<https://twitter.com/trtavaz/status/1171354369008295936> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

42. fotoğrafta NTV Radyo resmi hesabından, 43. fotoğrafta ise TRT Avaz'a ait resmi hesaptan paylaşılan Santa Harabeleri üzerine yapılmış paylaşımları görmekteyiz. Her iki paylaşımda da harabelere ait bilgilendirmeler ve fotoğraflar mevcuttur.

44.

44. (<https://twitter.com/MrGolge61/status/643077453150298112> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

44. fotoğrafta kişisel bir hesaba ait Santa Harabeleri'nin gezilmesi üzerine bir tavsiye ve yine harabelere ait bir fotoğraf mevcuttur.

45.

45. (<https://twitter.com/Trabzon/status/1277485943818240001> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

45. fotoğrafta ise kentin en önemli noktalarından biri olan Meydan Parkı'na ait eski bir fotoğraf paylaşımı görmekteyiz.

Trabzonspor Müzesi

Kentin en önemli simgelerinden biri şüphesiz Trabzonspor'dur. Bu sebeple Trabzonspor'a ait olan bu müze de kent ve kent halkı için önem taşımaktadır. Müze, Maraş Caddesinde yer almaktadır. Trabzon'un özgün tarihi eserlerinden biri olan binadaki müze, Trabzonspor tarihinin belleği konumundadır (<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>).

46.

46. (https://twitter.com/Nocontext_61/status/1265939882830180353 erişim tarihi: 12.06.2020)

46. fotoğrafta No Context Trabzon adlı hesabın yaptığı Trabzonspor fanatığı birinin yaptırdığı dövme fotoğrafını görmekteyiz.

Trabzon Ağzı

Her bölgenin, her yörenin ağzı şüphesiz ki o yörenin ve bölgenin kültürü açısından büyük önem taşır. Trabzon'da ağzıyla öne çıkan kentlerden biridir ve Trabzon ağzı gerek televizyonlarda gerek internette farklı şekillerde yer almış ve çoğunlukla mizah unsuru olarak kullanılmıştır. Bu sebeple biz de çoğunlukla mizah unsuru olan paylaşımlara yer verdik.

47.

48.

47. (<https://twitter.com/Trabzon/status/1268896049629999107> erişim tarihi: 12.06.2020.)

48. (<https://twitter.com/TrabzonSivesi/status/1249332538633605120> erişim tarihi: 12.06.2020)

47. fotoğrafta Trabzon hesabına ait bir paylaşım görmekteyiz. Paylaşımında “dağ çileği”ne Trabzon'da “hanıfta” dendiğini görmekteyiz. 48. fotoğrafta ise Trabzon ağzı üzerine açılmış olan Trabzon Ağzı sayfasının paylaştığı bir fotoğrafı görmekteyiz.

49.

50.

49. (https://twitter.com/Nocontext_61/status/1258826019454279683 erişim tarihi:12.06.2020)

50. (https://twitter.com/Nocontext_61/status/1258826019454279683 erişim tarihi:12.06.2020)

49 ve 50. fotoğraflarda No Context Trabzon hesabına ait paylaşımlar görmekteyiz. Paylaşımlarda farklı ülkelerde, Türkiye’de ve Trabzon’da bir kelimenin nasıl kullanıldığı anlatılmaktadır.

51.

52.

51. (<https://twitter.com/rronttgen/status/1258787170745278464> erişim tarihi:12.06.2020)

52. (https://twitter.com/Nocontext_61/status/1267901813140926466 erişim tarihi: 12.06.2020)

51. fotoğrafta Twitter’da farklı şekillerde kullanılmış bir diyalog resminin Trabzon ağzını mizah unsuru olarak kullanıldığı bir paylaşım görmekteyiz. 52. Fotoğrafta ise No Context Trabzon hesabına ait bir paylaşım görmekteyiz.

Trabzon Yemekleri

Karadeniz yöresinden bahsederken yemeklerinden bahsetmemek mümkün değildir. Özellikle Trabzon’da yemek kültürü kent kültürünün çok önemli unsurlarındandır.

53.

54.

53. (<https://twitter.com/TrabzonYemekler/status/732553747700813824> erişim tarihi:6.8.2020)

54. (<https://twitter.com/TrabzonYemekler/status/732552260933328896> erişim tarihi: 6.8.2020)

53 ve 54.fotoğraflarda salt olarak Trabzon Yemekleri üzerine kurulmuş hesabın paylaşımlarını görmekteyiz. Her ne kadar 54. fotoğrafta yer alan kuymak Karadeniz'in her yöresinde yapılsa da Trabzon ili için de oldukça önem taşımaktadır.

55.

56

55.(<https://twitter.com/Kuzubudu/status/921106430400323584> erişim tarihi:6.8.2020)

56. (https://twitter.com/Nocontext_61/status/1272841260462637059 erişim tarihi: 6.8.2020)

55. fotoğrafta Trabzon yemeklerinin en önemli unsurlarından biri olan ve Türkiye içinde de oldukça meşhur olan Trabzon tereyağına ait bir paylaşım bulunmaktadır. 56. fotoğrafta ise yine Trabzon'a özgü bir kurabiye'nin fotoğrafı mevcuttur. Hatta paylaşımı yapan No Context Trabzon hesabı da Trabzon'a özgü olduğunu vurgulamak amacıyla mizahi bir dille "Trabzonluların dişi acıdı diğerleri bu ne diyor" şeklinde bir paylaşımında bulunmuştur.

SONUÇ

Twitter özellikle son dönemde oldukça sık kullanılan bir sosyal medya uygulamasıdır ve bu uygulamada her konu ile ilgili paylaşım görmek mümkündür. Trabzon ili de hem kimliği ve kültürü ile hem de mizah unsuru olarak Twitter'da oldukça sık yer almaktadır. Salt Trabzon ili üzerine bile oldukça çok hesap görmek mümkündür. Trabzon'un kültürü, yemekleri, coğrafi özellikleri üzerine de fazlaca hesap ve paylaşım bulunmaktadır. Kent, Twitter'da Karadeniz deyince akla gelen mizah unsurlarından da beri değildir. Yalnız Trabzon'a özgü olan şeyleri mizah unsuru yapan hesaplar mevcutken kişisel hesaplarda da bu tip paylaşımlar görmek mümkündür.

Ayrıca bu paylaşımları yalnızca mizah unsuru olarak düşünmek yanlış olur. Örneğin yalnız Trabzon üzerine paylaşım yapan hesaplar içerik hazırlarken belli bir araştırma yapıp, paylaşımına bilgilendirme ekleyebilmektedirler. Kişisel hesaplar kendi arşivlerinden ya da aile

arşivlerinden, başka yerde bulunmayan veya çok eski zamanlara ait fotoğraflar ve anılar paylaşabilmektedirler. Bunun yanı sıra devlet kurumlarına ait olan bazı resmi hesaplarda bilgilendirici içerikler ve fotoğraflar da mevcuttur. Bazı haber siteleri ve ya tarih ve coğrafya içerikli blog hesaplarında da bilgilendirici içerikler mevcutken aynı zaman da bu hesapların dikkat çekmek istedikleri unsurları da görmek mümkündür. Örneğin bir caminin restorasyonunda yapılan hatalara dikkat çekmek için bir paylaşım hazırlayabilmektedirler. Kişisel hesaplar da Kültür Bakanlığı gibi mercilere dilek, istek ve şikâyetlerini bildirmek için twitter paylaşımlarını kullandığını görebiliriz. Örneğin 29. fotoğrafta görüldüğü üzere, kişisel bir hesap “Nemlizade Konağı”nın kütüphane yapılması fikrini paylaşımında belirtmiştir.

Kısacası bu çalışma da hem Trabzon ilinin kimliğini ve kültürünü oluşturan bazı unsurları hem de bu unsurların bir sosyal medya uygulaması olan Twitter’deki yansımalarını göstermeye çalıştık. Twitter üzerinden yapılan paylaşımlarda gerçekten arşivsel değerleri olan fotoğraflar ve anılar olduğunu gördük. Ayrıca Trabzon üzerine yapılan paylaşımlarda hem gündelik hayatta duyduğumuz hem de twitter uygulamasının kendi jargonu içerisinde oluşturulan ve “goygoy” da denilen mizahı unsurları görmek mümkündür. Sonuç olarak Trabzon ili hem kimlik unsurlarıyla hem de kültürel unsurlarıyla Twitter uygulaması üzerinde oldukça sık konu edilen bir fenomen olmuştur.

KAYNAKÇA

- Bilgin, N. (2011). **Sosyal Düşüncede Kent Kimliği**. İdeal Kent, Sayı 3, Mayıs 2011, ss. 20-47
- Gaye, B. (2007). “Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Oteli Üzerine Bir Değerlendirme”. **Arkitekt Dergisi**, (514).
- Karakoç, İ.; Ulu, A. (2004). “Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi”. Planlama-Tmmob Şehir Plancıları Odası Yayını-2004/3-Sayı: 29
- Kaypak, Ş. (2010). “Antakya'nın Kent Kimliği Açısından İrdelenmesi”. **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7(14), 374-375.
- Keleş, R. (2014). “Kent ve Kültür Üzerine”. **Mülkiye Dergisi**, 29(246) , 9-18. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/246/968>)
- Oğurlu, İ. (2014). “Çevre-Kent İmajı-Kent Kimliği- Kent Kültürü Etkileşimlerine Bir Bakış”. **İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi**, (26).
- Tatlıdil, E. (2009). “Kent ve Kentli Kimliği; İzmir Örneği”. **Ege Akademik Bakış Dergisi**, 326.

Trabzon Valiliği Resmi İnternet Sitesi Kültür, Sanat ve Turizm Sayfası;
(<http://trabzon.gov.tr/kultur-sanat-ve-turizm>)

Trabzon Belediyesi Resmi İnternet Sitesi Kent Tarihi Sayfası; (<https://www.trabzon.bel.tr/fck-sayfalar.aspx?id=4222>)

- 1.Trabzon Türkçesi Twitter Hesabı (<https://twitter.com/TrabzonSivesi> ; erişim tarihi:6.8.2020)
- 2.Trabzon Twitter Hesabı (<https://twitter.com/Trabzon> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 3.Burası Trabzon Twitter Hesabı (<https://twitter.com/thisistrabzon> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 4.No Context Trabzon Twitter Hesabı (https://twitter.com/Nocontext_61 ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 5.Hayde Trabzon Twitter Hesabı (<https://twitter.com/HaydeTrabzon> ; erişim tarihi; 6.8.2020)
- 6.(<https://twitter.com/Trabzon/status/1250081649842360326> ; erişim tarihi 6.8.2020)
- 7.(<https://twitter.com/SumelaManastiri> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 8.(<https://twitter.com/Trabzon/status/1250081649842360326> ; erişim tarihi 6.8.2020)
- 9.(<https://twitter.com/Trabzon/status/1230231955989549059> ; erişim tarihi:6.8.2020)
- 10.(<https://twitter.com/SumelaManastiri/status/1274791637437251586> ; erişim tarihi:6.8.2020)
- 11.(<https://twitter.com/HaydeTrabzon/status/1090258169366892544> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 12.(<https://twitter.com/surbicak/status/706158279781707777> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 13.(<https://twitter.com/utaktak/status/1270068427101818880> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 14.(<https://twitter.com/TrabzonValilik/status/1123988928942542849> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 15.(<https://twitter.com/AjansEsam/status/1234435728953741313>) ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 16.(<https://twitter.com/vaziyetcomtr/status/1232968617815265280> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 17.(<https://twitter.com/Trabzon/status/1241054954644803594> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 18.(https://twitter.com/BJK_dogasevdasi/status/1161614884762787840; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 19.(https://twitter.com/m1_mine/status/1102282439517503488 ; erişim tarihi; 6.8.2020)
- 20.(https://twitter.com/Restorasyon_D/status/996735769292300288 ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 21.(<https://twitter.com/NataliAVAZYAN/status/687004005550174209> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 22.(<https://twitter.com/thisistrabzon/status/1255860650611544075> ; erişim tarihi : 6.8.2020)
- 23.(https://twitter.com/plaka61_TR/status/1165148431066816512 ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 24.(<https://twitter.com/NataliAVAZYAN/status/687034798225920000> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
- 25.(<https://twitter.com/gezenpapuclar/status/1058054332967469056> ; erişim tarihi: 6.8.2020)

26. (<https://twitter.com/YusufKuyuda5/status/570953967355559937> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
27. (<https://twitter.com/teoalpaslan/status/1183789221104046081> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
28. (<https://twitter.com/hakanelma/status/865830352547348485> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
29. (<https://twitter.com/musaalioglu/status/982640804190736384> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
30. (<https://twitter.com/NataliAVAZYAN/status/1061687358314237952> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
31. (<https://twitter.com/nvelioglu/status/319875928878628864> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
32. (<https://twitter.com/trtavaz/status/1069174531833638912> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
33. (<https://twitter.com/parpalim61/status/824971039839023104> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
34. (<https://twitter.com/NataliAVAZYAN/status/469760694426927104> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
35. (<https://twitter.com/Tarihnediyor/status/1022195145264050177> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
36. (<https://twitter.com/devrimhh/status/831603287694700545> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
37. (<https://twitter.com/gezginrehberler/status/1252607351628214272> ; erişim tarihi:6.8.2020)
38. (<https://twitter.com/SamiAyann/status/1133145864220753920> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
39. (<https://twitter.com/calikismet/status/1055906330517618688> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
40. (<https://twitter.com/ErdalBerber8/status/1137088472265777152> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
41. (<https://twitter.com/SeydaDilek1/status/635848990760767488> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
42. (<https://twitter.com/ntvradyo/status/1171372720891801601> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
43. (<https://twitter.com/trtavaz/status/1171354369008295936> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
44. (https://twitter.com/Mr_Golge61/status/643077453150298112 ; erişim tarihi: 6.8.2020)
45. (<https://twitter.com/Trabzon/status/1277485943818240001> ; erişim tarihi: 6.8.2020)
46. (https://twitter.com/Nocontext_61/status/1265939882830180353 erişim tarihi: 12.06.2020)
47. (<https://twitter.com/Trabzon/status/1268896049629999107> erişim tarihi: 12.06.2020.)
48. (<https://twitter.com/TrabzonSivesi/status/1249332538633605120> erişim tarihi: 12.06.2020)
49. (https://twitter.com/Nocontext_61/status/1258826019454279683 erişim tarihi:12.06.2020)
50. (https://twitter.com/Nocontext_61/status/1258826019454279683 erişim tarihi:12.06.2020)
51. (<https://twitter.com/rronttgen/status/1258787170745278464> erişim tarihi:12.06.2020)
52. (https://twitter.com/Nocontext_61/status/1267901813140926466 erişim tarihi: 12.06.2020)
53. (<https://twitter.com/TrabzonYemekler/status/732553747700813824> erişim tarihi:6.8.2020)
54. (<https://twitter.com/TrabzonYemekler/status/732552260933328896> erişim tarihi: 6.8.2020)

- 55.(<https://twitter.com/Kuzubudu/status/921106430400323584> erişim tarihi:6.8.2020)
56. (https://twitter.com/Nocontext_61/status/1272841260462637059 erişim tarihi: 6.8.2020)

SOSYO-KÜLTÜREL YAPI VE SUÇ OLGUSU ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA: KARADENİZ BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Dilek DIVRAK*

ÖZET

Suç, kişisel alanı aşırıp kamusal alana giren, yasak olan ve kamusal müdahale gerektiren bir olgu olarak tanımlanır. Suçlar; sosyal, ekonomik ve coğrafi faktörler arasındaki etkileşimden kaynaklanan bir olgudur. Suç konusundaki araştırmalar, suçun nedenleri ve demografik özellikleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Suç olgusu üzerinde etkisi olan konulardan biri ise sosyo-kültürel yapıdır. Sosyo-kültürel yapı, suçun nitelik ve nicelik görünümü hakkında bilgi vermektedir. Bu araştırmada Karadeniz Bölgesinde suç olgusu adı altında, suçun tanımı, suç teorileri ve suç perspektifinin nedenlerinin neler olduğu sosyolojik bir boyutla ele alınmıştır. Araştırma konusuna göre çeşitli tipte suç olgusu üzerine araştırmalar yapılmaktadır. Araştırmada Karadeniz Bölgesinin bulunduğu coğrafi konumu, toplumsal yapısı ve bireylerin suç işleme kapasiteleri gibi konular araştırma konusu olarak irdelenmiştir. Suç faktörünün bölgeler arası dağılımına baktığımızda suç türlerinde farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir. Suç ve sapma olgusu sadece hukuki bir sorun değil; psikolojik, sosyolojik, sosyo-ekonomik nedenlerle ilişkili bir toplumsal olgudur. Suçlu olarak nitelendirdiğimiz birey yada çocuk doğuştan suçlu olarak gelmez bireyin içinde yaşadığı çevresi ve içinde bulunduğu ailesi bireyin suç işlemesine sebep olabilir. Karadeniz bölgesi, Türkiye’de suç oranı açısından düşük olarak bilinmektedir. Bu bağlamda çalışma, damgalama, sapma ve suç olguları arasındaki ilişkiyi Karadeniz Bölgesi örneği üzerinden sosyolojik ekseninde analiz etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Suç, sapma, toplumsal yapı, sosyo-kültürel yapı, Karadeniz Bölgesi.

A SOCIOLOGICAL RESEARCH ON THE SOCIO-CULTURAL STRUCTURE AND THE CRIME CASE: THE EXAMPLE OF THE BLACK SEA REGION

ABSTRACT

Crime is defined as a phenomenon that transcends personal space and enters the public sphere, and public intervention is made. Crimes; It is a phenomenon from the interaction between social, economic and geographical factors. Research on crime has focused on the causes and demographic characteristics of crime. One of the issues that have an impact on the crime phenomenon is the socio-cultural structure. It provides information about the socio-cultural structure, the quality and quantity view of the crime. In this study, the definition of crime, crime theories and the reasons of the crime perspective were discussed with a sociological dimension under the name of crime phenomenon in the Black Sea Region.

Researches are carried out on various types of crime phenomena according to the research subject. In the research, subjects such as the geographical location of the Black Sea Region, its social structure and the criminal capacity of individuals were examined as research topics. When we look at the distribution of the crime factor between regions, it is observed that there are differences in crime types. The phenomenon of crime and deviation is not just a legal problem; It is a social phenomenon associated with psychological, sociological, socio-economic reasons. The individual or child that we describe as a criminal does not come as a convict from birth, and the environment in which the individual lives and the family he / she lives in may cause the individual to commit a crime. The Black Sea region is known to be low in terms of the crime rate in Turkey. In this context, the study aims to analyze the relationship between stigmatization, deviation and crime on the sociological axis through the example of the Black Sea Region.

Key words: Deviation, social structure, socio-cultural structure, Black Sea Region.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, E-mail: divrakdilek@gmail.com

GİRİŞ

Suç olgusu günümüzde bakıldığında önemli bir sosyal problem haline gelmiştir. Yanlış ya da zararlı olarak kabul edildiği için yasaklanan davranışlar olarak görünürken bazı durumlarda ise cezalandırılan davranışlar olarak da görülebilmektedir. Suç, suçluluk gibi kavramlar daha çok hukuk kurumlarında karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu gibi kavramların aynı zamanda değerler sistemi içerisinde de yerini alması ile beraber sosyolojinin de ilgi alanına girebilmektedir. Suçun şekillenmesine baktığımızda; bireysel, sosyal ve kültürel nedenlerden kaynaklandığı bilinmektedir. “Bazı suç türleri de sapma gibi toplumdan topluma veya aynı toplumda zaman süreci içinde görelilik özelliği göstermekle birlikte bazı davranışlar (adam öldürme) hemen hemen bütün toplumlarda suç olarak tanımlanmıştır. Suçun göreliliği yanında, toplumdan topluma çeşitliliği ve işleniş frekansı da değişmektedir. Ayrıca bir davranışın suç olarak nitelendirilebilmesi için, bu davranışın yasa da (ceza hukuku) belirtilen tanıma uygun yaptırıma bağlı olması gerekir” (Urhal, 2009: 224).

Kıyası suç kavramı toplumdan topluma değişiklik gösterebilmektedir. Hangi davranışın suç olacağı konusunda toplum içerisinde ihtiyaçlara aynı zamanda toplumsal bakış açısına göre değişebilmektedir. Toplum yapıları ele alındığında; suç olgusu sadece az gelişmiş ülkelerin temel sorunu olmamaktadır. Hemen hemen her toplumda (gelişmiş, hatta süper güç olarak görülen) suç eğilimleri görülebilmektedir. Bu çalışmada Karadeniz Bölgesi’nde suç olgusu adı altında suçun tanımı, suçluluk ve suç teorilerini, toplumsal düzen, kültürel yapı ve toplumsal kontrol gibi kavramların açıklanmasında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Araştırmada Karadeniz Bölgesi’nin toplumsal yapısı ve suç olgusu gibi konular araştırma konusu olarak irdelenmiştir. Suç kavramı farklı tanımlamalarla ele alınmaktadır. Örneğin; sosyoloji sözlüğünde şöyle tanımlanmaktadır; “Kişisel alanı aşırıp kamusal alana giren ve yasak olan kural ya da yasaları çiğneyen, buna bağlı olarak meşru cezaların ya da yaptırımların uygulandığı ve kamusal bir otoritenin müdahalesini gerektiren fiiller suç sayılmaktadır” (Marshall, 2005: 702).

Bu gibi suç olgusunun birçok tanımı bulunmaktadır. Bu tanımların ortak yönüne baktığımızda ise suç olgusunun geçmişten günümüze kadar evrensel bir olgu olduğunun anlaşılmasıdır. İnsan sosyal bir varlık olmasından dolayı, bireyin bireyle veya toplumla çatışması nedeni ile bu olgu tüm toplumlarda ve tüm zamanlarda var olan bir olgudur. Bu çalışma suç ve suçluluk konusunda geliştirilen teorilere yer vererek Karadeniz Bölgesi’nde suç ve suçlu görünümüne ışık tutmayı hedeflemektedir. Baktığımızda suç olgusu hem ortaya çıkışı, hem de nedenleri itibari ile sosyolojik çözümlemeyi gerekli kılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, suç ve suçluluk olgusunu sosyo-kültürel ve toplumsal yapıyla ilintili olarak sosyolojik bağlamda ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın genel çerçevesinden bahsedecek olursak; ilk olarak yöntem ve kavramlaştırma başlığı altında, çalışmanın konusu, çalışmanın amacı ve çalışmanın önemine değinilmiştir. Daha sonra suç ve suçluluk başlığı altında suç olgusunun tanımı yapılarak çalışmaya katkı sağlanmıştır. Sonrasında sosyo-kültürel yapı başlığı altında bu yapı içerisinde ihtiyaç olan kurumlara değinilmiştir. Son olarak ise; suç teorilerinden bahsedilerek araştırma sonuçlandırılmıştır.

Yöntem ve Kavramlaştırma

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu, suç olgusu adı altında suçun tanımı, suçluluk ve suç teorilerini sosyo-kültürel yapı üzerine Karadeniz Bölgesi örneği olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, suç olgusunu sosyo-kültürel faktörlere ilişkin olarak sosyolojik açıdan incelemektir. Bu nedenle bu araştırmada suç olgusu adı altında suçun tanımı, suç teorileri ve sosyo-kültürel yapı için gerekli kurumlar ortaya konularak literatür yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Toplumların yapısal özellikleri dikkate alındığında hemen hemen her toplumda suç ve suç eğilimlerinin varlığından söz etmek mümkündür. Ancak baktığımızda kimi toplumlarda suç oranları az, kimi toplumlarda çok olabilmektedir. Bu durumun niçin değişkenlik taşıdığı ise çağımızın önemli sorunlarından birisi olmuştur.

Bu çalışmada suç ve suç olgusu konusunda geliştirilmiş olan teorilere yer verilerek Karadeniz Bölgesi örneğinde suç ve suçlu görünümüne ışık tutmak hedeflenmiştir. Bu nedenle bu çalışma, suç olgusunu sosyo-kültürel yapı ile ilintili bir şekilde sosyolojik olarak ele alındığı için konuyla ilgili yapılacak olan incelemelere katkı sağlaması bakımından önemli çalışma olacağı düşünülmektedir.

Suç ve Suçluluk

Suç olgusu, insanoğlunun varlığından bu yana devam eden sosyal bir olgudur ve günümüzde bu durum sosyal bir problem haline gelmiştir. Bu yapı her toplumda var olmaktadır ve suçun olmadığı bir toplumdan söz etmek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle suç olgusu, birçok bilim dalı tarafından inceleme konusu olarak ele alınmıştır.

“Suç sosyal ve dinamik bir olgudur. Nerede an az iki insan varsa orada birine göre normal olan diğerine göre olmayan ve suç olarak görülen bir davranış ortaya çıkar, bu normaldir. Suç,

durağan bir olgu değildir. Bugün suç olarak görülen bir davranış gelecekte doğal ve gerekli olabilir” (Bal, 2008: 203). Bu nedenle her bilim dalının suç ile ilgili tanımı ve bu konuyla ilgili ortaya koymuş olduğu yaklaşım farklılık gösterebilmektedir.

Suç olgusunun ortaya çıkış nedenlerini açıklamaya çalışırsak eğer; insanoğlu geçmişte de olduğu gibi sosyal bir varlıktır. Bu sosyal yapısı bireylerin toplu bir şekilde yaşamalarına ve toplu yerleşim yerleri meydana getirmelerine neden olmuştur. Bireylerin uzun bir süre bir arada yaşamaları ve yerleşim yeri kurmaları zaman zaman aralarında çatışmaların yaşanmasına ve sorunların çıkmasına neden olmaktadır. Toplumsal düzenin bozulmasına neden olan bu durum bireyler için ise; ilişkileri düzenleyen bir takım normlar oluşturmaktadır. Ortaya çıkan bu normlar bireyler üzerinde; dışlama, damgalama ve hakaret gibi yaptırımlara neden olurken bu durum hukuksal olarak da cezaların uygulanmasına neden olmaktadır. Bu gibi toplu yerleşim yerlerinde bireyler birbirlerinin huzurunu bozmamak ve bir diğerrinin hakkını ihlal etmemek durumundadır. İhlal ettikleri takdirde normlar devreye girmektedir.

Sosyoloji sözlüğünde norm’un tanımı şu şekilde ifade edilebilmektedir: “...kültürel açıdan arzu edilir ve uygun olarak değerlendirilen davranışları akla getiren ortak bir davranış beklentisidir. Normlar buyurgan olma özellikleriyle kurallara ve düzenlemelere benzerler, fakat normda kuralların resmi statüsü yoktur. Doğru davranış bazen normatif diye değerlendirilen davranıştan farklı olabilir ve bu davranış eğer var olan normlara göre yargılanırsa sapkın sayılabilir” (Masrhall, 2005: 533) şeklinde ifade edilmiştir. Normlar, toplumsal değerler gibi insan düşüncesinin bir ürünü olarak gelenek ve görenek kalıplarından meydana gelmektedir. Değerler dediğimiz yapı belirginleştğinde normlar ortaya çıkmaktadır. Bir bireyin toplum içerisinde nasıl davranması gerektiğini normlar belirlemektedir. İnsanın toplum içerisinde sosyalleşmesini sağlarken aynı zamanda toplum içerisindeki yaptırım gücünü oluşturmaktadır.

Tekrar suç kavramına değinecek olursak; “Suç kavramı (Latince crimen), tek tek suçlu hareket ve ihmali davranışları belirtir; suçluluktan ise, belirli bir zamanda ve belirli bir yerde ki tüm suçların bütünü anlaşılır. Ceza hukukuna uygun tanıma göre suç, ceza kanunu vasıtasıyla yasaklanan davranıştır” (Demirbaş, 2005: 41). Durkheim’e göre, “müşterek vicdanı rahatsız eden her hareket suç sayılır. Bu tarifin içeriği de net değildir. Çünkü hangi hareketlerin müşterek vicdanı rahatsız ettiği, müşterek vicdanın içeriği kolaylıkla belirlenememektedir. Durkheim’in bir başka tanımına göre suç, kamu sağlığının bir faktörüdür. Suç insan ve daha ziyade çocuk için doğaldır. Suçun işlenmesi normaldir. Çünkü birey, özellikle iki eski dürtüye bağlıdır. Bunlardan biri tamahkâr olma (mal kazanma), diğerride de cinsiyettir. Kanunlar bu iki dürtüyü ortadan kaldıramamıştır” (Soyaslan, 1998: 12).

Durkheim aynı zamanda suçun toplumbilimsel bir olay olduğunu belirtmektedir. Her toplumda suç olgusunun var oluşundan dolayı suçun normalliğine, toplumu durgunluktan ve durağanlıktan kurtardığı için ise yararlı oluşunu dile getirmektedir. “Hukukçular açısından suç, yasanın suç saydığı ve bir yaptırım gerektiren eylemdir. Kriminologlar suçu çok sayıda nedenin etkisi ve insan iradesinin bir sonucu olarak görmektedirler. Sosyologlar suçu toplumsal nedenlere bağlı olarak normlarda sapan davranış olarak ele almaktadırlar. Durkheim suça, kolektif bilincin kuvvetli ve belirmiş tutumlarını ihlal eden fiiller olarak yaklaşması önemli bir hareket noktasını oluşturur” (Bal, 2008: 203).

Yukarıdaki tanımlara bakıldığında suç olgusu çok çeşitli tanımları içermektedir. Bir toplumsal düzenin sağlanması, korunması için gerekli olan norm ve değerler her toplumda bulunmaktadır. Bu norm ve değerlerle uyuşmayan davranış örüntüleri ise suç olgusunu gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, suça sosyolojik açıdan bakıldığında, herkesin üzerinde hemfikir olduğu bir suç tanımı bulunmamaktadır. Suçun, içinde bulunulan topluma, zamana ve sosyo-kültürel yapıya göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Aynı zamanda suç ve suçluluk olgusu üzerine yapılmış olan ilk çalışmalar bireyi temel alacak nitelikte olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda daha çok biyolojik ve fizyolojik faktörler üzerinde durulurken zamanla bu durum değişerek bireyin toplumsal çevresini konu edinmeye başlamıştır. Suç, sosyal bir sorun olarak görüldüğü gibi sorunun niteliği de toplumdan topluma değişiklik gösterebilmektedir (Erkan ve Erdoğan, 2006: 80). Bu nedenle suç olgusu bölgeler arasındaki insanların sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerine göre de farklılık gösterebilmektedir. Sosyoloji suçu, toplumsal bir olgu olarak ele alıp değerlendirmeye çalışır. Bu yüzden toplumsal değişimle doğrudan irtibatlı bir yapıya sahiptir suç olgusu.

Kısacası; suç ve suçluluk olgusu toplumsal yapının bir parçasıdır. Bu yaklaşım doğrultusunda düzen dediğimiz yapı toplumsal yaşamın vazgeçilmez unsuru olarak ele alınmaktadır. Bir toplumda düzenin sağlanabilmesi toplumda var olan gelenek ve göreneklere, değerlere ve kurallara uyulmasına bağlıdır. Fakat uyulması gereken bu kurallar toplumdan topluma değişiklik gösterebilmektedir. Değişmeyen şey ise; toplumsal normlara uyulmayan davranışların her toplumda suç ya da sapkın olarak ifade edilmesidir.

Sosyo-Kültürel Yapı

Modern dönemle başlayan ve sanayileşme ile önemi gittikçe artan toplum yapısı zamanla yerini sosyal ve kültürel olarak adlandırdığımız iki yapıya bırakmıştır. Sosyo-kültürel olarak adlandırdığımız bu yapı birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir ve iki kavramın birleşimi

gibi basit olarak görmemek gerekmektedir. Bu yapının meydana gelmesini sağlayan birçok özellikler ve nitelikler mevcuttur.

“Sosyo-kültürel yapı, makro ve mikro bütün etkileşim düzlemlerinde, davranışsal ve bilişsel boyutların birbirinden ayrılmazlığı düşüncesini ifade eder” (Dikeçliçil, 1997: 647). Bu yapıyı zorunlu kılan bir diğer etmen ise, sosyal ve kültürel olarak adlandırdığımız gerçekliği kendi içinde sentezleyen kurumsal yapı olmasıdır. Bu kurumsal yapılar sosyo-kültürel yapının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu yapının iki kavramın basit bir bileşeni olarak görülmemesinin bir diğer nedeni ise, değerlerin içselleştirilerek toplumlar tarafından yaşanıyor aynı zamanda dışsallaştırılarak kültürel biçim kazanıyor olmasıdır. Bu nedenle birbirinden tamamen farklı iki sosyo-kültürel yapı olarak görmek yerine; hem sosyalliği hem de kültürelliği içerisinde besleyen yapılar olarak görmek gerekir.

Sosyo-kültürel terimini bir toplumun ya da toplumsal bir grubun kendine özgü kültürel yapısını ifade eden örf, adet, kural ve diğer davranışlar bütünü olarak ifade etmek mümkündür. Aynı zamanda her toplumun kendine has bir sosyo-kültürel yapısının olduğunu düşünmek yerine; bütün sosyo-kültürel yapı çeşitlerini biri bütüncü, diğerini bireyci olarak ele almak gerekmektedir. Böylesi bir sınıflamayı yapmamıza neden olan durum ise, sosyo-kültürel yapı kavramının özellikle kültür boyutudur. Bu nedenle kültür kavramına kısaca değinecek olursak: Kültür, kavramsal olarak sosyal bilimlerde içerisinde çeşitli disiplinlerce ele alınmış bir kavramdır. Bu durum ise çok geniş ve farklı kültür tanımlamalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aslında kültür dediğimiz yapı; sosyal bir üründür ve doğuştan edinilmediği gibi kalıtımsal bir yapıda değildir. Bireyler arası oluşan etkileşim sonucu öğrenilen davranışların toplamıdır.

Bir kültürün öğrenilmesi yaşam boyu devam eden bir süreç olarak kabul edilmektedir. Öğrenilen bu kültür oluşumu, bireyler arasında aktarılır. Kısacası; kültür bir toplumun tüm bilgi birikiminin bir arada toplandığı sosyal bir hafızadır. Yalnızca birey üzerinde değil, toplum içerisinde nesilden nesile aktarılabilme özelliğine sahiptir. Bu nedenle bireyler bu sosyo-kültürel yapı içerisinde bir yandan sosyal çevreye bir yandan da kültür çevresine bağlıdır. Bu nedenle sosyo-kültürel yapı içerisinde belirli kurumlara ihtiyaç vardır. Kısaca bunlardan bahsedecek olursak;

a. Sosyal Etkileşim

Etkileşim olarak adlandırdığımız bu yapı sosyal yaşamın temel sürecini oluşturmaktadır. Bireyler birbirleri ile duygu ve düşünce alışverişinde bulunarak birbirlerinin davranışları üzerinde tahminde bulunurlar. Kısacası insanlar arasında bir etki-tepki süreci oluşmaktadır ve bu süreç de sosyal etkileşim olarak ifade edilebilmektedir.

Sosyal etkileşim olarak adlandırdığımız bu yapı sosyal ilişki örüntüleri oluşturmaktadır. Oluşan bu ilişkiler sayesinde bireyler arasında bir sosyal ilişki oluşur ve bu durum sosyal yapının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Oluşan bu sosyal yapı içerisinde bireyler arasında rekabet söz konusudur. Sosyo- kültürel yapı için gerekli olan bir diğer kurum ise;

b. Nüfus

Baktığımızda sosyal yapı içerisinde bu yapıyı oluşturan en önemli faktör olarak nüfus karşımıza çıkmaktadır. Çünkü nüfus sosyal yapının oluşmasında canlı bir kütle olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun sosyal yapı şartlarının ortaya çıkarılmasını sağlamak için nüfusun incelemeye alınması gerekmektedir. “Nüfus bir taraftan ülkede ki milli geliri yaratan, diğer taraftan yaratılan mal ve hizmeti tüketen bir unsurdur. Kalkınmayı yarattığı gibi kalkınmanın doğurduğu refahı paylaşan fertlerden meydana gelmektedir. Bu özelliği ile nüfus ve iktisadi gelişme arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Bazı sosyal bilimciler iktisadi gelişme ile nüfus artış hızında müsbet, bazıları ise menfi bir ilişki olduğu ileri sürmektedirler” (Erkal, 2004: 180).

Bakıldığı zaman dünya nüfusu giderek artmaktadır ve nüfusun büyüklüğü toplumsal ilişkiler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Karadeniz Bölgesi olarak ele almış olduğum bu çalışmada nüfusun büyüklüğünden dolayı ikincil ilişkiler ön plana çıkmaktadır. Çünkü az nüfuslu küçük yerleşim yerlerinde var olan sosyal ilişkiler birincildir. Burada yaşamını idame ettiren bireyler birbirleri ile samimi ve yüz yüze iletişim sürdürürler. Ancak Karadeniz Bölgesi gibi çok nüfuslu yerleşim birimlerinde sosyal hayat belirgin olarak değişir. Nüfusun büyüklüğünden dolayı yeni sosyal kontrol mekanizmaları ortaya çıkar. Bu gibi yerleşim yerlerinde yeni kurumlar oluşur ve enformel grupların yerini formel örgütler alır. Kısacası; nüfusun büyüklüğü sosyal hayat için önemli etkilere sahiptir ve sosyo-kültürel yapı içerisinde önemli bir kurum olarak yerini almaktadır.

c. Sosyal İlişkiler Ağı

Sosyal ilişkiler adını vermiş olduğumuz bu ilişki ağıda sosyo-kültürel yapı için gerekli kurumlar arasında yer almaktadır. Sosyal ilişkiler aynı zamanda çeşitli biçimlerde sınıflandırılmıştır. Örneğin; cemaat tipi örgütlenmelerde etkisini gösteren ve birincil ilişkiler diye adlandırdığımız ilişki ağı söz konusudur. Bu tip ilişki ağında yazılı kurallar söz konusu değildir ve örf-adet, gelenek-görenek ilişkisi üzerinden etkisini sürdürür. Bu tip ilişkilerin özelliklerinden kısaca bahsedecek olursak eğer; burada var olan ilişkiler yüz yüze iletişim yoluyla gerçekleşir ve samimiyet ön plandadır. Bireyler arasında karşılıklı güven ilişkisi söz konusudur ve bu ilişkiler yazılı kurallara bağlı değildir. Birincil ilişkiler daha çok aile, arkadaşlık vb. dediğimiz küçük gruplarda görülürken burada kurulan ilişkiler uzun sürelidir.

Bir diğer ilişki biçimi de cemiyet tipi teşkilatlanmalarda etkisini gösteren ikincil ilişkiler adını vermiş olduğumuz yapıdır. Burada var olan ilişkiler resmidir ve yazılı kurallara bağlı olarak etkisini gösterir. Kurulan ilişkilerde sosyal etkileşimden söz etmek mümkün değildir ve bireyler arasında kurulan ilişkiler kısa sürelidir. Bu tip ilişki ağı daha çok şehir, şirket gibi büyük gruplarda etkisini gösterebilmektedir.

Suç Teorileri

“Suçlu davranışı açıklamak için üretilen görüşlerin geçmişi binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. 19. Yüzyılda suç bilimsel metotlar kullanılarak incelemeye başlanmış ve suç olgusunun bireyselleşmesi büyü ölçüde bu dönemde tamamlanmıştır” (İçli, 2003: 504). Suç ve suçluluk sorunu her teori için farklı biçimde tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle suç teorileri “birey niçin, ne amaçla suç işlemektedir” sorusuna odaklanıp ve bu sorulara çözüm aramaktadırlar. Suç teorileri başlığı altında; bireysel, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik olmak üzere dört ana başlık altında suç davranışı değerlendirilmektedir. Önceden var olan suç teorilerinde suç davranışı daha çok fiziksel olarak açıklanmaya çalışırken bu durum günümüzde birden çok değişken ile açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Suç teorilerini birbirleri ile rekabet içinde görmek hatta bu teorilere böyle bir konum yüklemek doğru bir davranış olmayacaktır. Çünkü bazı suç teorileri suç davranışı konusunda sosyal belirleyiciler üzerinde odaklanırken, bireylerin suçlu olma süreçlerini görmezden gelebilmektedir. Aynı zamanda bazı kuramcılar da bireysel suçluluk üzerinde odaklanırken, sosyal görünümü ihmal edebilmektedir. Bu nedenle ilgi odağının farklılıkları doğrultusunda farklı disiplinlerin bakış açıları geliştirilmiştir.

Bireysel Teoriler

Suç davranışını açıklamaya yönelik geliştirilen ilk teoriler arasında bireysel teoriler yer almaktadır. Klasik ekol, neo-klasik ekol, pozitif ekol ve coğrafi ekol olmak üzere dört alt başlık altında incelenmektedir. Bilimsel olarak konuyu açıklayan teoriler genelde suçu tek bir nedenle açıklamaya çalışmaktadır. Örneğin; akıl hastalığı, yoksulluk vb. etkenler bu nedenler arasında yer almaktadır. Birey temelli bu kuramlar konuyu farklı açılardan ele almaktadır ve bu grup içerisinde yer alan teorilerin görevi ise, kişilik tiplerini belirlemek ve sınıflandırmaktır. Kısacası; bu tür teoriler bireyler özellikleri konu edinmektedir, sosyal ortamdaki değişkenler dikkate alınmamıştır. Bireysel teorilerden kısaca bahsedecek olursak;

•Klasik okul; temel olarak bireylerin faaliyetlerinin sonuçlarını tarttıktan sonra suç işledikleri varsayımına dayanmaktadır. Klasik ekol suç davranışına ilk defa bilimsel bir

yaklaşım sergilemiştir. Baktığımızda ceza hukuku için önemli bir yeniliğin başlangıcı olarak görülmektedir.

• Neo-klasikler; bu ekolün odak noktası suç davranışından çok suçlu birey olmuştur. Burada uygulanan cezanın suça değil, suçluya göre olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu ekolde özellikle suçlunun neden bu davranışta bulunduğu ya da suç işlemeye karşı duyduğu baskı duygusu sorgulanmamıştır. Daha çok suç nedenleri ile ilgilenmeye başlamıştır.

• Pozitivist ekol; suç faktörünün nedenlerini pozitivist bir yaklaşımla ele almıştır. Bu ekolde var olan suç davranışının diğer güçler tarafından belirlenebildiğini ve test edilebilirliğini dile getirmektedir. “Pozitivistler bilimsel araştırmaya önem vermeleri bakımından klasik ekolden ayrılırlar. Ceza onlar için suça değil suçluya uygun olmalıdır ve suçun önlenmesi konusunda savunma tekniklerinin geliştirilmesinin gerektiğini savunmuşlardır. Çalışmalarında kullandıkları örneklemeler genellikle kurumlarda ki kişiler olmuş, kontrol grubu ve takip çalışmaları yapmadıkları için eleştiri almışlardır” (İçli, 2004: 52). Kısacası; pozitivistler deneye önem verirler ve suç olaylarında suçlu kişinin bilimsel olarak incelenmesi gerektiğini savunmuşlardır.

• Coğrafi ekol ise; coğrafi durumun ve iklim özelliklerinin suç ve suçlu üzerindeki etkileri araştırılmaya çalışılmıştır. Genel olarak bakıldığında; iklim ile işlenen suç faktörünün ve bu doğrultuda verilen cezanın ilişkisi coğrafi nedenlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda ise, coğrafi faktörlerin insan davranışları üzerinde etkisi olduğu kanısına ulaşılmıştır.

Biyolojik Teoriler

Biyolojik teoriler, suçun kaynağını bireysel farklılıklardan kaynaklandığını dile getirmektedirler. Bu teoriler suç ve suçlu davranışlarını açıklayabilmek için bireyin bedensel farklılıklarına yani dış görünüşüne ve genetik yaklaşımlar adını vermiş olduğumuz çağdaş biyolojik yaklaşımlar ile sınıflandırarak açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımlardan kısaca bahsedecek olursak;

Beden yapılarındaki farklılıkların bireylerin suçlu davranış sergiledikleri konusunda genel geçer yargılara ulaşılmıştır. Bireyin beden yapısı ile davranışı arasında bir ilişkinin varlığından söz edilmiştir. Bu yaklaşımda suçun nedenini açıklayabilmek adına çok nedenli yaklaşımlar sergilenmiştir. Genetik teorilerde ise, anne-babanın bazı özellikleri çocuklara kromozomlar ile nasıl geçiyorsa suç davranışının nedeninin de genetik özellikler ile bireye geçtiği ileri sürülmektedir. Bu nedenle çağdaş biyolojik yaklaşım adını verdiğimiz bu teoride araştırmacıların çalışmalarını genellikle aile bireyleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca bu genetik özelliklerin ise nesilden nesile aktararak devam ettiği iddia edilmektedir.

Psikolojik Teoriler

Psikolojik teoriler, genelde akıl sağlığı ve ruhsal bozukluklar üzerinde odaklanmıştır. Bu teorilerde öncelikle birey üzerinde odaklanarak bireyi davranışa yönlendiren bireysel faktörler üzerinde durmuştur. Baktığımızda bireyler kendileri için önem arz eden kişilerle yaşantıları sonucunda oluşan psikolojik sorunlar nedeni ile suça sürülmektedirler. Bu nedenle psikologlar suç davranışını ele aldıklarında ilk olarak bireyin temel davranışlarına odaklanmaktadır.

Psiko analitik görüşe göre suç, ego ile süper ego gelişiminde yaşanan yetersizlikler nedeniyle id'in isteklerinin deneti altına alınmamasından kaynaklanmaktadır. İd'in isteklerinin kontrol altına alınmaması ya da süper egonun idi sürekli bastırması sonucu bireyde psikolojik davranış bozukluklarına yol açmaktadır. Bu nedenle bazı kişiler saldırgan olurlarken, bazıları tamamen pasif, bazıları da belli dürtülerini kontrol altına almada yetersiz kalmaktadırlar. İnsan kişiliğini oluşturan iç unsurun dengesizce kontrolü ya da kontrolsüzlüğü bireyin suçluluğu da içeren anti sosyal davranışlarda bulunmasına yol açmaktadır (Demirbaş, 2005: 114).

Sosyolojik Teoriler

Sosyolojik teoriler, suçluluğu bireyin içinde yaşadığı sosyal çevreye bağlı olarak açıklamaktadır. Bu teoride suç, sosyal ortamın bir ürünü olarak kabul edilmektedir, suç ve suçlu birey açıklanırken, sosyal yapı, normlar, aile ve sosyal değerler gibi faktörler üzerinde açıklanmaya çalışılmaktadır. Çocuk ve yetişkin suçluluğu olarak ele almış olduğumuz bu iki suç çeşidine en sistematik yaklaşımı sosyolojik teoriler getirmiştir. Bu yaklaşıma göre bireyi suç davranışına iten neden toplumun kendisi olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle ortada oluşan bu sorunu bireysel olarak değil sosyal olarak ele almışlardır. Sosyolojik teorilerde diğer teoriler gibi farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Kısaca bu teorilerden bahsedecek olursak;

Sosyolojik Suç Teorileri

Durkheim ve Fonksiyonalist (Anomi) Teorisi

Durkheim suçu toplumun bir fonksiyonu olarak ele almış ve suçun nasıl ortaya çıktığını incelemiştir. Diğer düşüncelere göre Durkheim suçu normal bir fenomen olarak ele almıştır. Çünkü Durkheim'e göre; hiçbir toplumda suç olgusunun olmadığı bir algı yoktur. Durkheim, suçun normal bir fenomen olduğunu belirtir; "Suça normal sosyolojik fenomenler arasında sınıflandırmak, onun sadece insanın iflah olmaz kötülüğünden kaynaklanan, istenmeyen ama bir yandan da kaçınılmaz bir olgu olduğunu değil, onu kamu sağlığının bir unsuru olduğunu, toplumun bir bileşeni olduğunu kabul etmektedir. İlk bakışta ulaştığımız bu sonuç bazıları için şaşırtıcı olmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak şunu söyleyebiliriz ki suç olgusu normaldir, çünkü suçtan arınmış bir toplumun var olması beklenemez" (Durkheim, 153).

Kısacası, Durkheim'e göre birey kendi bilincini kullanarak suç işlemez. Toplum içerisinde var olan farklılıklar bireylerin suç oranlarını etkilemektedir. Bu nedenle suçun ortadan kaldırılmasının mümkün olmayacağını savunmaktadır.

Merton ve Gerilim Teorisi

Merton'a göre suç olgusu ani sosyal değişme ile ortaya çıkan bir olgu değildir. Ona göre suç toplumsal yapının gerçeğidir. Bu nedenle suçun nedenleri araştırılırken sosyal yapıda aranması gerektiğini savunmaktadır. Aynı zamanda Mertona'a göre suç olgusu; sosyal yapıdaki suç unsurunun neden değişiklik gösterdiğini cevaplandırmaktadır. Merton da Durkheim gibi suçun ana nedenini anomiyeye bağlamıştır.

Anomi ise onlara göre; kültürel amaçlar ve sosyal yollar arasında ki uyumsuzluk olarak ifade edilmektedir. Merton'un gerilim teorisine göre ise; insanlar yasalara uygun davranışlar sergilemektedirler ancak büyük baskılar altında kaldıkları için suça karışmaktadırlar.

Chicago Ekolü ve Sosyal Ekoloji Teorisi

Ekoloji teorileri genel olarak; belli bir suç olaylarının dağılımını ve çevre ile olan ilişkilerini açıklamaktadır. Suç olgusunu ise çevrenin değişimi sonucunda ortaya çıkan sosyal değişme dediğimiz yapının bir işlevi olarak kabul etmektedir. "İçli"ye göre, bireyin yaşadığı çevreden çok etkilendiği ve bunun kişinin hem toplum tarafından onaylanan, hem de sapmış davranışları için geçerli olduğu sosyolojik bir gerçektir. Bir diğer gerçek de hükümlülerin çoğunun suçu yaşadıkları yerde işlemiş olmalarıdır. Bu durum, göçün suçlulukta etkili bir neden olduğu hipoteziyle bağdaşmamaktadır" (İçli, 2004: 110-110).

Ekoloji dediğimiz teori; canlıların doğal ortamını incelemektedir. Sosyal ekoloji ise; insan ve yaşadığı çevre arasındaki etkileşimi temel almaktadır. Örneğin; gecekondulaşmanın yoğun olduğu ve sosyo-ekonomik düzeyin düşük olduğu yerleşim yerlerinde çocuk suçluluğu oranı fazla olabilmektedir. Ekonomik zorluğa bağlı olarak yaşanan bu süreç ise beraberinde birçok suç ve suçluluk olgusunu getirmektedir.

Etiketleme Teorisi

Bu teoriye göre suç olgusu; sosyal etkileşimin bir ürünüdür. Sosyal etkileşimde ise toplumsal kuralların ve aktörlerin birbirleri ile etkileşiminden söz edilmektedir. Etiketleme teorisinde Howard, Becker ve Edwin Lemert hangi davranışın suç ya da sapma olduğunu araştırarak, bunun sonucunda nasıl etiketlenme olur sorusuna cevap aramaktadırlar. Bu teoriye göre sapma dediğimiz davranış, daima dışarıdaki bireyler tarafından sapkın olarak etiketlenenlerle onları böyle etiketleyenler arasında oluşan bir etkileşim sonucudur. "Etiketleme kuramcıları, etiketleme süreçlerini anlamak için kanunların nasıl yapılandırıldığını ve uygulamalarını da incelediler. Burada " gücün" önemine vurgu yaptılar. Yasaların toplumda iktidar konumunda olanların çıkarlarını, ahlaki kaygılarını ve ideolojik kabullerini yansıttığını

ileri sürdüler. Polis ve mahkeme uygulamalarının daha çok etiketlenmiş olanlara dönük olduğunu gözlemlediklerini belirttiler” (Bal, 2016: 56).

Çatışmacı Teorileri

Marksist Düşünce ve Çatışma Teorisi

Çatışma teorisi, Marx ve Engels'in ortaya koyduğu meseleye komünist ve sosyalist perspektiften bakmaya çalışan bir teoridir. Kurulu bulunan sosyal düzen, adalet düzeni tamamen güçlerin elinde olup zayıfları sömürmektedir. Bu şartlar altında zayıflar kendilerini sömüren güçlere karşı kendilerini korumak, güçlerde ellerinde ki avantajı kaybetmemek için mücadele eder. Bunun sonucunda birçok suç işlenir. Suçu kapitalist düzenin doğurduğu sonuç olarak görmektedirler. Bunu önlemenin yolu eşitlikçi ve ayrımcılıktan uzak bir sosyal düzenin kurulmasından geçer (Dolu, 2010: 419).

Marxist yaklaşımlar genellikle suçu ekonomik anlatımlar çerçevesinde açıklamaktadır. Sanayileşme sonrasında toplum içerisinde sınıflar meydana gelmiştir. Aynı zamanda bu sınıflar arasında ki ekonomik farklılık suç ve suçluluk olgusunu açıklamada yer edinmiştir. Kısacası; her toplumda ekonomik gücü elinde bulunduranlar ve bulundurmayanlar arasında farklı güç ilişkileri bulunmaktadır. Bundan dolayı Marx'a göre çatışma teorisi, gücün toplum içerisindeki eşitsiz dağılımından kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Sosyolojik bir olgu olan suç, toplumun ekonomik, sosyal, kültürel yapısıyla yakından ilişkilidir. Suç olgusu artık günlük hayatımızı ilgilendiren ve etkileyen önemli bir problem olarak kabul edilmektedir. Problem olmasının yanı sıra suçun olmadığı bir toplum yapısı düşünmek ise mümkün değildir.

Karadeniz Bölgesi yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda yaşanan değişim ve gelişimiyle birlikte, sosyo-kültürel yapısı ve ekonomik durumu ile cazip bir yaşam alanıdır. Kentlerde meydana gelen hızlı nüfus artışı kent yapısında bir takım yapısal ve sosyal sorunların yaşanmasına neden olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda kentin sosyal yapısında meydana gelen değişimler suç oranlarının artış göstermesinde etkili olmuştur. Örneğin; bireyciliğin ön plana çıkması, sosyal kontrol mekanizmaların giderek zayıflaması, bireyler arasında yaşanan sosyal ilişkilerde değişimin görülmesi gibi nedenler kent içerisinde suç olgusunun görülmesinde etkili olmaktadır.

Suç ve suçluluk olgusu tarihsel süreç içerisinde farklılık gösterebilmektedir. İlkel toplumlarda suç olgusu daha çok bireyin içerisinde bulunduğu kabileyi ilgilendirmektedir. Tarımsal faaliyetlerin yaygınlaşması sonucu tarım toplumlarında iktidarın değişmesi ile beraber suçlu yapmış olduğu norm dışı davranışı karşısında bedensel cezalara çarptırılmıştır. Ancak endüstrileşmenin etkisiyle oluşan modern devlet yapılarında suç olgusuna farklı bakış açıları

getirilmiş ve buna bağılı olarak cezalandırma anlayışı da değişmiştir. Bedene verilen cezalar yerine hapis cezaları öngörölmüştür. Bu çalışma da Karadeniz Bölgesi bağlamında suç ve suçluluk olgusu araştırması yapılmıştır. Araştırma özellikle sosyo-költürel yapı bağlamında incelenmiştir. Bu çalışmanın ilk bölümünde; yöntem ve kavramlaştırma başlığı altında çalışmanın konusu, amacı ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında; suç ve suçluluk olgusu açıklanarak sosyo-költürel yapının suç olgusu üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. Bir diğer bölümde ise; suç teorileri ele alınmıştır. Bu teoriler suç olgusunu toplumsal yapının bir sonucu olarak ele almaktadır. Durkheim'e göre suç evrensel bir olgu olarak görölürken aynı zamanda toplum költürünün de bir parçası olarak görmekteyiz. Merton ise suç olgusunu, toplum içinde bireyin hedefe ulaşmak için izlediği gayrimeşru yol ile toplumun onayladığı meşru yol arasında bir uyumun olması gerektiğini savunmaktadır.

Her bölgenin kendine özgü toplumsal yapıları ve yerel bazda değişik dinamikleri vardır. Bu kısıtlı çalışmada gösterebildiğimiz kadarıyla bireyler sosyo-költürel yapı içerisinde bir yandan sosyal çevreye bir yandan da költür çevresine bağlıdır. Karadeniz Bölgesi de çok nüfuslu yerleşim birimi olduğu için burada sosyal hayat belirgin olarak değişiklik gösterebilmektedir. Aynı zamanda da bu durum yeni sosyal kontrol mekanizmalarını ortaya çıkarmaktadır. Kısacası; ölkemizde suç oranlarını tamamen ortadan kaldırılamayacağı kabul edilir bir gerçektir. Bu doğrultuda suç oranlarının düşürölmesi ya da en azından yükselmemesi için tedbirler alınması gerekmektedir. Örneğin; öğrenim düzeyinin yükseltilmesi yolunda tedbirler alınmalı ya da çatışma sorunlarının giderilmesi için suçu çözümler olarak görme bakış açısının değiştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bal, H. (2008). **Hukuk Sosyolojisi**, (2.Baskı). Isparta: Fakölte Kitabevi Yayınları.
- Bal, H. (2016). **Suç Sosyolojisi**, İstanbul: Sentez.
- Demirbaş, T. (2001). **Kriminoloji**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Demirbaş, T. (2005). **Kriminoloji**, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Dikeçliçil, B. (1997). "Sosyal Yapı Analizi", İstanbul.
- Dolu, O. (2010). **Suç Teorileri (Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji)**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Erkal, E. Mustafa, (2004). **Sosyoloji**, İstanbul.
- Erkan, R. ve Erdoğdu, M. Y. (2006). "Göç ve Çocuk Suçluluğu", **Aile ve Toplum**, 3(9), 79-90.
- İçli, T. G. (2003). "Toplum, Sosyal Düzen ve Sosyal Düzensizlik", **Sosyolojiye Giriş**, (Ed., İhsan Sezai), Ankara: Martı Yayınevi.

İçli, T. G. (2004). **Kriminoloji**, Ankara: Martı Yayınları.

Masrhall, G. (2005). **Sosyoloji Sözlüğü**, (2. Baskı), (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü). Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Soyaslan, D. (1998). **Kriminoloji (Suç ve Ceza Bilimleri)**, (2. Baskı), Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 526.

Urhal, Ö. (2009). **Küreselleşen Dünyada Güvenlik (Milli Güvenlik, Kamu Güvenliği, Örgütlü Suçlar ve Suç İstihbaratı)**, Ankara: Adalet Yayınevi.

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSAT TARİHİ - EKONOMİ ve İŞLETME KONULU TEBLİĞLER

KERVAN YOLU'NDAN TRANSİT TİCARET YOLU'NA İPEK YOLU VE TRABZON (Ömer ŞEN ve Zafer AKKOL).....	97-115
DÜYUN-U UMUMİYE NEZARETLERİNİN SINIRLARI: TRABZON MERKEZLİ KARADENİZ SAHİLLERİNDEKİ TUZ TİCARETİ VE HİTERLANDINDAKİ TUZ ÜRETİMİ (Sibel GÜRSES SÖĞÜT).....	116-129
KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ BAĞLAMINDA ÇİN'DE ORTAYA ÇIKAN ULUSLARARASI LİBERAL ORTAKLIK DÜZENİNE YÖNELİK TEPKİLER (Bedri ŞAHİN).....	130-150
EKONOMİ İÇİN VERİ BİLİMİNİN ÖNEMİ (Gürcan AYGÜN ve Betül AYGÜN).....	151-160
SÜREÇ KATKI MUHASEBESİNDE FAALİYET ÖLÇÜTLERİNİN KARAR VERMEDE KULLANILMASI VE BİR UYGULAMA (Mustafa SAVCI ve İmad BALİOĞLU).....	161-173
DÜNYA HAVACILIK SEKTÖRÜNDE ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ: İKİ SINIRLI VZA UYGULAMASI (Süleyman ÇAKIR).....	174-181

KERVAN YOLU'NDAN TRANSİT TİCARET YOLU'NA İPEK YOLU VE TRABZON

Ömer ŞEN*

Zafer AKKOL**

ÖZET

Çalışmamızın başlangıç bölümünde, Erzurum üzerinden Trabzon'a uzanan tarihi İpek Yolu'nun, yani "eski yol"un genel durumuyla ilgili kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Esas ayrıntılar ise XIX. yüzyılın ortalarında İngiltere'nin de baskısıyla gündeme getirilen bu yolun genişletme çalışmalarından oluşmaktadır. Kervanların geçişine uygun eski yolu, atlı arabaların geçişine uygun "şose" yola çevirmek için girişilen inşaat çalışmalarının ayrıntıları üzerinde durulacaktır. Yeni yol, Trabzon limanından başlayarak Maçka, Gümüşhane ve Erzurum üzerinden Doğu Beyazıt'a uzanmaktadır. Bu yolun en son rotası ise İran'a bağlı Tebriz'dir. Yeni yolun adı Osmanlı belgelerinde "tarik-i kebir" (büyük yol) olarak geçmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Trabzon-İpek Yolu ilişkisini sorgularken, okuyucuyu somut bilgilerle yuzleştirmektir. Diğer taraftan yol yapım çalışmalarında en önemli unsurun, uluslararası rekabetin doğal bir sonucu olarak askeri ve ticari zorunluluklardan kaynaklandığı vurgusudur. Çünkü XIX. yüzyılın ortalarında, Osmanlı-Rus rekabeti sadece askeri ve siyasi alanda yaşanmaz. Bunun en önemli kanıtı, Trabzon ile Poti arasında gerçekleşen iki transit ticaret yolunun rekabetidir. Osmanlılar, Trabzon üzerinden İran'a uzanan transit yolunu, Rusların denetlediği Poti-Tiflis-İran yoluna kaptırmamak için İngiltere'nin de teşvikiyle uzun yıllar süren bir inşaata giriştiler. Bu yolun yapımı aşamasında yaşananlar, Osmanlı'da bir yol projesini gerçekleştirmenin ne anlama geldiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Trabzon yolunun işlerliği artınca, şehir uluslararası ticaretin merkezlerinden biri haline gelir; hızla kalkınmaya ve büyük yatırımları çekmeye başlar. Yolun dışında liman. Rıhtım, gümrük ve karantina gibi kamu binalarının yapılması da zorunlu hale gelir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Rus ticari rekabeti, Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşması (1838), Buharlı gemiler ve Trabzon ticaretinde azınlıkların rolü.

GİRİŞ

Tarihi İpek Yolu'nun Trabzon ile olan ilişkisi ve bu yolun Trabzon'u ilgilendiren bölümün tarihsel ayrıntıları çok iyi bilinen bir konu değildir. Trabzon'un İpek Yolu güzergahlarından birinin üzerinde bulunmasının önemi çok sık dile getirilen bir söylem olmasına rağmen, bu söylemin ardındaki gerçekler ortaya çıkarılmamıştır. Her ne kadar Trabzon-Erzurum yolunun XIX. Yüzyılda yeniden inşasını ele alan çalışmalar yapılsa da, bir çoğu henüz yayımlanmamıştır...

Çalışmamızın başlangıç bölümünde, Erzurum üzerinden Trabzon'a uzanan tarihi İpek Yolu'nun, yani "eski yol"un genel durumuyla ilgili kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Esas ayrıntılar ise, XIX. Yüzyılın ortalarında İngiltere'nin de baskısıyla gündeme getirilen bu yolun genişletme çalışmalarından oluşmaktadır. Kervanların geçişine uygun eski yolu, atlı arabaların

* Tarihçi- Yazar

** İlahiyatçı- Yazar

geçişine uygun “şose” yola çevirmek için girişilen inşaat çalışmalarının üzerinde durulacaktır. Yeni yol, Trabzon limanından başlayarak Değirmendere vadisi boyunca Maçka, Gümüşhane ve Erzurum üzerinden Doğubayazıt'a uzanmaktadır. Bu yolun en son rotası ise Tebriz'dir. Yeni şose yolun adı Osmanlı belgelerinde “tarik-i kebir” (büyük yol) olarak geçmektedir.

Sanayileşen Avrupa'nın kapitalist devletleri, XIX. Yüzyılın başlarından itibaren mamul mallarını Doğu'ya; Doğu'nun hammaddelerinin Batı'ya ulaştırılmasında, birbirleriyle olan rekabette öne geçebilmek için taşıma masraflarını en aza indirebilecek yeni yol ve rotalar bulma arayışına girmişlerdi. İşte bu anlayış doğrultusunda, Doğu Karadeniz limanlarından İran'a uzanan transit ticaret yolları arayışı gündeme geldi ve işlerlik kazandı. Bu yollardan biri Ruslara, diğeri ise Osmanlılara aitti. Söz konusu yolların hangi sebeplerle uluslararası siyasi ve iktisadi konuya haline geldiğine de değinilecektir. Açıkçası Trabzon –Tebriz güzergahının mazisi çok eski olup ilkçağlardan beri bilinen ve İpek Yolu'nun bir kolu olan bu güzergah, XIX. Yüzyılda küresel hale gelmiş bulunan dünya ekonomisinin tazyikiyle yeniden hatırlanmıştır.

Tarihi Trabzon-Erzurum kervan yolu, İran'dan Anadolu'ya girerek, Erzurum'dan Tokat'a doğru ilerleyen Anadolu'nun sol kolunda yer alır. Bu tarihi yol, yıllar boyunca artan veya azalan önemine göre bazen ana yol, bazen de ikinci yol olarak tüccar, seyyah ve askeri birlikler tarafından bir geçiş yolu olarak kullanılmıştır. Bu süreçte Trabzon, gerek karayolu, gerekse denizyolu aracılığıyla çevresiyle asker ve ticari bağlantı sağlayan bir kapı durumundadır. Trabzon'u Erzurum ve Doğubayazıt üzerinden Tebriz'e bağlayan yaklaşık 953 kilometrelik bu yola “Trabzon-İran yolu” adı verilmiştir. Bu tarihi yol aslında Romalılar döneminden itibaren işlerlik kazanır ve uzun yıllar boyunca güzergahı değişmeden, zaman zaman artan yada azalan askeri ve ticari önemi ile XIX. yüzyıla kadar ulaşır. Esasında Trabzon-Erzurum kervan yolu çalışmaları ve mevcut yolların iyileştirilmesi Trabzon'da Roma hakimiyetinin kurulmasıyla başlamıştır.

Bu kervan yolu, Trabzon limanına indirilen malların Tebriz'e (İran) ulaşması için en kısa ve en güvenli yol olarak bilinmektedir. Trabzon'dan yola çıkan kervanlar, 5-6 günde Erzurum'a varıyor; Trabzon-Tebriz arası ise 30-32 gün sürüyordu. Binek hayvanları ile bu süre 12-13 güne kadar düşüyordu. Osmanlılar, bu yolu ana ticari ve askeri yol olarak kullanmaya devam ederler. Bu eski yol, Çömlekçi limanının batı kısmından başlar; bugünkü İskele Caddesini takip ederek Meydan'a ulaşır. Taksim yokuşunu izleyerek Yeni Cuma Mahallesi'ni geçer ve buradan Boztepe'yi aşarak Gölçayır ve Kavak'tan devam edip Maçka'ya ulaşır. Buradan itibaren iki kola ayrılır. Maçka vadisinden Zigana Dağı'nı aşarak Torul üzerinden Gümüşhane'ye giden “kış yolu” olarak kullanılır. “Yaz yolu” olarak anılan ikincisi, Meryem Ana Deresi-Altındere Vadisi'nden tırmanarak Karakaban üzerinden Taşköprü ve Bayburt'a uzanır. Şehir içerisine

girmeden Değirmendere'den Kaymaklı menziline varan ve buradan Gölçayır'a ulaşarak eski yolla bağlanan diğer yol ise genelde Değirmendere sahiline çıkarılan askeri malzemenin sevkiyatında kullanılır. "Eski yol" hattı XIX. Yüzyılın ortalarına kadar Trabzon'dan Erzurum taraflarına ulaşmada kullanılan tek ve en önemli hattır. Bu eski hat, Değirmendere Vadisi'ni izleyen yeni yolun 1870'li yıllarda tamamlanmasına kadar önemini korur.

XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyılın ilk yıllarına kadar Avrupa tezgahlarında dokunan ipeğin büyük bir kısmı İran kökenliydi ve bu ipekler Tebriz-Erzurum-Trabzon üzerinden aktarılıyordu. Artık batı'ya giden alternatif yollar ortaya çıktığı gibi, diğer taraftan İran ham ipeği; Avrupa'da XVIII. Yüzyılda gelişen yeni ipek işleme tezgahlarına uyum göstermez. Avrupa'daki ipek imalathaneleri daha kaliteli olan İtalyan ipeğine yönelir. Bütün bu gelişmelerin dışında, XVIII. Yüzyılın başlangıcından itibaren Osmanlı-İran, Rus-İran ve Afgan-İran siyasi ve iktisadi ilişkilerinin bozulması, bu İpek Yolu ticaretinin XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında giderek önemini kaybetmesine neden olur (1). Bu siyasi ve iktisadi gelişmeler, 1740'lardan itibaren Erzurum yolunun da önemini kaybettirir. Osmanlı-İran ticareti, Karadeniz'in dünya ticaretine açılması, İngilizlerin diğer yollara nazaran daha kısa ve ucuz olan Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunu tercih etmeye başlamalarıyla 1830'larda tekrar canlanacaktır. Açıkçası Osmanlı Devleti, XVIII. Yüzyılda, ancak savaş zamanlarında, askerinin ve mühimmatın geçeceği yolları iyileştirme gereğini duymuştur. Barış zamanlarında ise karayolunun ulaşımına elverişli olup olmaması veya yeniden yapılıp yapılmaması konusu gündeme gelmemiştir. Diğer bir ifadeyle yolla ilgili böyle bir talep de söz konusu olmamıştır. Tarihi kervan yolu güneye doğru ilerledikçe Zigana Dağı'nda 2000 metrelik bir yüksekliğe ulaşır. Kış aylarında kar, tipi ve yağmur; yaz aylarında ise yolların dikliği ve darlığı nedeniyle kervan ve yolculara zor anlar yaşatır. XVIII. Yüzyılda, yolun tamir ve bakım çalışmaları, sadece Değirmendere'den Gümüşhane sınırına uzanan hattı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Mevcut yolun Gümüşhane sınırından Erzurum'a kadar olan kısmı ulaşımına daha elverişli olduğu için bu hatta önemli sorunlar yaşanmamıştır (2).

XVIII. yüzyılda, Trabzon-Erzurum yolundaki yol bakım çalışmaları kamu kurumları tarafından yürütülmüş; onarım masrafları devlet tarafından finanse edilmiştir. Gerek savaş tehlikesinin hissedildiği, gerekse sıcak savaşın yaşandığı dönemlerde, Trabzon limanına çıkarılan şahî toplar ve diğer cephaneye iç bölgelere nakledilirken "eski yol" kullanılmıştır. Bu yol üzerinde ulaşımına engel olan kayalıkların kırdırılması ve ağaçların kesilmesi için Maçka ve çevresinde yaşayan halk görevlendirilmiştir. Havan topları, Trabzon şehir merkezinden başlayarak Boztepe'den Maçka'ya inen ve oradan yazlık yola girerek Karakaban'dan Bayburt'a devam eden eski yol üzerinden Erzurum ve Kars taraflarına gönderilmiştir. Yolların sarp ve

araba işlemez durumda olması nedeniyle bu nakiller arasında çok sayıda taş ustası ve amele ücretli olarak çalıştırılmıştır. Açıkçası bu yüzyılda aralıklı olarak devam eden yol iyileştirme çalışmaları genellikle askeri gereksinimlerden kaynaklanmıştır (3).

XIX. Yüzyılın Başlarında Trabzon Ticaretindeki Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ve çevresinde bütünüyle egemen olduğu XVI. Yüzyılın başlarından itibaren Karadeniz'deki ticaret ilişkileri, Osmanlı vatandaşı olan Müslüman ve gayri müslimler tarafından yürütülürken, yeni ticaret ve deniz taşımacılığı düzeni değiştikçe, Osmanlı tüccarının geliri de büyük ölçüde azalır. Müslüman tüccarlar, ticaretteki egemen konumlarını özellikle Rum ve diğer gayri müslim tüccarlarla birlikte, yabancı tüccarlara kaptırmaya başladılar. Rus Çarı ile Eflak ve Boğdan beylerinin korumacı tutumları sayesinde Rumlar, bu ticarete büyük bir avantaj elde ederler. Bu tüccarlardan bazılarının Rus vatandaşlığına geçmesi Osmanlı hükümetini rahatsız eder. Karadeniz'in aynı yüzyılın başlarında uluslararası ticarete açılması, Osmanlı-İran ticaret yolu üzerinde de etkili olur. Önceki yıllarda, kervanlarına gidecek yere kadar eşlik eden İranlı tüccarlar, büyük İstanbul tüccarlarının aracılığı olarak bundan sonra Tebriz ya da Trabzon'daki Ermenilerin yardımına başvurmaya başladılar. Bundan başka, deniz nakliyatı giderleri, kervanlarınkinden oldukça düşük olduğu için 1810'lu yıllarda eski İran-Trabzon transit yolunun canlandırılması konusunda yeni fikirler ortaya atılmıştır. İngilizler tarafından İstanbul'dan Trabzon'a ve Trabzon'dan Tebriz'e yapılan ticaret, Rusya'nın Kafkaslar üzerinden yaptığı ticaret karşısında rekabet gücünü önemli ölçüde artırdı. Bu da, İran ithalatının kısa zamanda yön değiştirmesine yol açtı. Kervan taşımacılığının yüksek giderlerini farkederek İran'daki İngiliz maslahatgüzarı Willock, Mart 1823'te şunları yazar:

...İran'ın kuzey batı kesiminde Ruslar bizden daha ucuza mal satıyorlar; ama Manchester'de zeki bir tüccarın yaptığı hesaba göre, basmalarımızı Trabzon'dan karaya çıkartırsak Rus tüccarının Moskova'dan İran'a götürdüğü mallarla ya aynı fiyata ya da daha aşağı bir fiyata satmamızın mümkün olduğunu gördüm. Bu nedenle İran pazarına Ruslar gibi düşük fiyatlarla mal vermemiz mümkün. Ayrıca, bizim mallarımız onlarınkinden çok daha kaliteli ve beğenilere çok daha uygun... (4).

Bu gelişmeler karşısında Rusya, Ermeni nüfusuyla özellikle de Trabzon ve Tebriz'deki Ermeni tüccarının statüsüyle etkin bir biçimde ilgilenmeye başladı. Avrupalı devletlere ait ticaret filolarının Karadeniz'e girişi serbestleşip de İran ile eski ulaşım ağı canlanınca, Trabzon bir ticaret merkezi olarak daha çok önem kazanmaya başladı. 1820'de İngiliz maslahatgüzarı bir muhtıra yazarak İngiltere ile Trabzon arasında doğrudan ilişki kurulmasını ve Türkiye'nin doğusuyla İran'ın kuzey ticaretinin açılmasını ister. Maslahatgüzar, aynı konuya 1823'te tekrar dönecektir. Daha sonraki yıllarda Trabzon ve Erzurum'da İngiliz konsoloslugu görevini

üstlenecek olan James Brant'ın Ermeni kökenli İranlı tüccar Sıddık Han ile yürüttüğü büyük çaplı işler, Trabzon ticaretinin 1820'lerde büyümesine önemli katkılarda bulundu. Sıddık Han, Erzurum, Kuzey İran ve Ermenistan'da sattığı İngiliz pamuklu kumaşlarını ithal ediyordu. 1826 yılının başlarında, Sıddık Han, kendi ülkesiyle İngiltere arasında doğrudan ticaretin sağlayacağı kazancın çok daha fazla olduğunu fark etti. Bu yüzden Erzurum'da ve kendi kentinde satmak amacıyla Londra ve Manchester'den bizzat satın aldığı değerli İngiliz mallarını ithal eden ilk tüccar oldu. Gerek Londra'da şirketlerle, gerekse İzmir ve İstanbul'daki İngiliz tüccarlarıyla sağlam bağlantıları olan Brant ise Trabzon ve Erzurum pazarlarına yönelik yünlülük, pamuk ipliği ve patiska ticareti yapıyordu (5). Sonuçta İngilizler 1830'larda Trabzon'da bir konsolosluk açma ihtiyacının hissederler. Pratikte Trabzon yoluyla daha karlı ticaret yapılabileceği anlaşılınca, Tebriz'deki İngiliz konsolosunun İran tutuculuğu hakkında kuruntu sahibi olmasına karşılık, daha 1834'te üç İran tüccarı Trabzon limanına yerleşmiştir bile. Bunlar gerçekte, Tebriz ve İstanbul'daki şirketlerin acenteleridir. İlerleyen yıllarda Trabzon'daki liman trafiği artar ve pek çok şirket gemilerini bölgeye göndermeye başlar. Trabzon'a gelen Avrupa gemilerinin sayısı artınca, Fransız konsolos, "bu şehrin ticaretinin gittikçe daha fazla önem kazandığı açık" ibaresini raporuna ekleyecektir (6).

Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması (1838) Sonrası Trabzon Ticareti Ve Yol Rekabetinin Başlaması

1840'lı yıllarda Trabzon üzerinden yapılan İran ihracatının artmasında temel etken, 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz antlaşmasıdır. Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Trabzon ticaretinde de önemli bir büyüme gerçekleşir. 1840'larda Trabzon ticareti istikrarını korur. Trabzon ticareti içindeki en büyük payı, %70'lik oranıyla İran transit ticareti oluşturur. Limana giren ithal ürünler İngiliz pamuğu, patiska ve şekerdir. İhraç edilen ürünler ise İran ipeği, mazı ve meyveden oluşuyordu (7).

Gerek 1843'te, gerekse 1849'da İngiliz buharlı gemileri Trabzon limanında biriken malları taşımak için bu hatta yoğun olarak çalışmaya başlar. Bu gelişmeler, Trabzon'u ihraç limanından ithal limanına dönüştürür. Trabzon'un diğer bir özelliği de, yalnız Anadolu ticaretinin değil, İran transit ticaretinin de limanı oluşudur (8).

Trabzon limanı ve Erzurum'dan İran Tebriz'e uzanan transit ticaretinin gelişmesi, mevcut yolla ilgili tartışmaları ve önerileri de beraberinde getirir. Yol üzerinde yaşanan deneyimler, Trabzon-Erzurum yolunun yüklü bir masrafla yeniden yapılmasını zorunlu kılıyordu. Erzurum-Doğubayazıt yolu ise daha az sorunlu bir yol olarak kayda geçer. Osmanlı'ya gelen mal ve eşya miktarı, İran'a gidenden az olmasına rağmen, tahsil edilen vergi hayli fazladır. Trabzon yolunun

işlerliğini yakından izleyen Rusya, Gürcistan yolu üzerinden İran'a giden emtia ve eşya için vergi alınmaması, serbest geçiş izninin verilmesi ve karantina usullerini iyileştirme girişiminde bulunur. Üstelik Rusya, düzenli yollara sahiptir ve her tüccarın tercih edeceği yeni düzenlemeleri de yapmak için çalışmalar başlatmıştır. Düzenli yollar, transit ticaretin işleyişi için çok büyük kolaylıklar getirmektedir. Yani, Trabzon yolunun düzeltilerek taşıma masraflarının hafifletilmesi önerisi gündeme oturur. Bu önerilere, Osmanlı hükümeti duyarlı davranır ve Trabzon-Erzurum yoluyla ilgili bir keşif raporu düzenlemesi için baş mimar adaylarından Hasan Efendi'yi bölgeye gönderir. Hasan Efendi, ticret açısından gelişen bölgelerin emniyetinin sağlanmasını, Trabzon'dan Balahor Köyü'ne kadar 29 saat mesafelik yolun "şose" olarak ufak taşlarla tahkim edilmesini, Balahor'dan Erzurum'a ve Erzurum'dan Doğubayezid'e kadar uzanan 48 saatlik yolun düzeltilmesini ve bazı uygun yerlerde han ve köylerin inşasını önerir (10). Açıkçası Rusya'nın İran yolunu kendi tarafına çekme girişimleri, İngilizlerin Trabzon yolunun iyileştirilerek açılması yönünde Osmanlı üzerinde baskı kurmasına neden olmuştur. Çünkü Rus yolu, bir süre sonra Trabzon-Erzurum yoluyla daha iyi taşımacılık ve mali politika yönünden rekabet etmeye başlamıştır (11).

İngilizlerin hazırladığı raporların yanısıra, Erzurum'da bulunan Osmanlı murahhası Enveri Paşa'nın sadrazamlığa ilettiği rapor, Osmanlı yollarının haritasını çıkarırken İngiliz elçisinin görüşlerini de doğrular:

...Rusya kontrolündeki Gürcistan yolu kullanıma elverişli bir araba yoludur. Ancak Osmanlı topraklarına geçişle birlikte uygunsuz yolların varlığı ile karşılaşılır. Üstelik bu yolda yükler hayvanlarla taşındığı için nakliye masrafları, Gürcistan yolundan çok daha masraflıdır. Hem de yolda kaybedilen zaman artmaktadır. Trabzon'dan Balahor köyüne uzanan yol, 35 saatte aşılabilmektedir. Bu yolda öyle elverişsizdir ki, bırakın arabayı beygirle dahi güçlük yaşanmaktadır. Mevcut yolda hayvanlar kadar birçok insan da ölmüştür. Bundan dolayı Trabzon'a erzak, zahire ve eşya nakledilmesinde çok büyük güçlükler yaşanmaktadır. Trabzon Valisi Abdullah Paşa, 1845'te iki arabanın yan yana geçebileceği şekilde bir yolu Balahor köyüne kadar yaptırmıştır. Fakat Zigana dağı'nın iki saatlik mesafesine denk gelen bir kısmı istenilen biçimde düzeltilememiştir. Trabzon Valisi, kardeşi Osman Paşa'nın servetinin 1/3'ünü vasiyeti gereği bu yolun yapımına harcamıştır. Eğer Trabzon'dan Erzurum'a yaz kış araba geçecek, kızak işleyecek bir yol yapılırsa, Trabzon ve çevresinin zahire ihtiyacı Erzurum ve civarından karşılanmış olacak; hem bölge halkı kalkınacak, hem de yabancı mahsul alımı önlenecektir. Hatta tarımsal üretimin daha da fazla olması halinde İstanbul ve diğer illere nakledilmesi büyük yararlar getirecektir. Şu dönemde, İngiltere'den İran'a gönderilen malların neredeyse yarısı Rus ve İranlı tüccarlar tarafından Gürcistan yolundan geçirilmektedir. İngiltere'deki fabrikalarda imal edilen mallar, çit ve basma gibi eşyalar bu yoldan geçirilerek üzerine İran damgası vurulmakta; Gürcistan'a çok düşük gümrük vergileri ödenerek geçirilmektedir. İngiltere'nin ürünleri İran malı olarak gösterilmektedir. Rusya yönetimi hem bunun önüne geçmek, hem de İran tüccarını Trabzon yolundan alıkoymak için Trabzon'un yakınında bulunan Gürcistan'ın Tiflis iskelesi durumundaki bir yere Sohum limanını kurmuştur. Üstelik bu limandan Tiflis'e ve Tiflis'ten İran sınırına kadar araba yolu yaptırmıştır. Trabzon yoluna yapılacak olan yatırımların getireceği fayda açıkça ortadadır. Rusya'nın ülkesine giren eşya ve mallardan vergi almama kararı, Trabzon yolunun üstünlüğünü tamamen kaybetmesine neden olacaktır, doğal olarak bu yolun acilen iyileştirilmesini gerektirmektedir. Trabzon yolu daha kısa olsa da, Rusya'nın hem vergi almama kararı, hem de arabaların işlediği bir karayoluna sahip olması Trabzon yoluna göre ciddi bir üstünlük sağlamıştır...Trabzon yolunun Zigana Dağı'ndaki kısmı istenilen duruma getirilemediği gibi, yola ufak taşlar serilip şose yola döngüşmediği için kış mevsiminde çamur içinde kalmaktadır. Yalnızca iniş ve yokuşlara taş dökülebilse bile şu an için yeterli olacaktır...Bu yolun

inşasında, Trabzon ve çevre halkının yardım etme gücü vardır. Toplanacak yardımların yolun masrafı için yeterli olmaması durumunda, geri kalan paranın devlet bütçesinden karşılanması olağandır. Burada karar verilmesi gereken husus, devletimizin yol masrafını tamamen kendisi karşılayıp vergi aalma yoluna gitmesi mi, yoksa ahaliden toplanan yardımlarla yolun yapılıp devletimizin vergi almaması mıdır? (12).

Osmanlılar, rekabet halinde olduğu Rus yolundaki gelişmeleri takip etmek zorunda kalır. Enveri Paşa'nın Osmanlı yönetimine sunduğu raporun hemen ardından Batum'daki İngiliz konsolosunun rapor değeri taşıyan mektubu gelir. 1847 tarihli mektup, Gürcistan ticaret yolu ile ilgili yeni bilgiler aktarır. Rusya'nın Batum sınırında yeni bir iskele yapma kararı için ciddiyetini anlamak için yeterli görülmüştür (13).

Osmanlı yönetimi, Doğu sınırındaki bu gelişmeler üzerine yeni bir yol rotası arayışına girer. Önceki yıllarda Trabzon-Erzurum yolunun yapılması düşüncesi ekonomik sebeplerle ertelenirken, yaşanan gelişmeler bu defa Rusya'yı etkisiz kılacak olan Batum-Kars yolu fikrini doğurur. Bu yolun, 18 saatlik mesafede oluşu tartışmaları alevlendirir. Aynı yıl Trabzon valisi İsmail Paşa'nın görüşü istenir. Vali, yol güvenliği, konaklama imkanları, ticari mekanlar açısından Trabzon'un gelişmekte olduğunu bildirerek mevcut yolun yeniden düzenlenmesini daha mantıklı bulur. (14)

Osmanlı Meclis-i Vala'sı yol konusunda hararetli tartışmalara sahne olurken, en büyük sıkıntı mali engellerdir. Osmanlı yönetiminin tasarruf politikalarına rağmen Trabzon yolu üzerinde çalışılması kararını verir. Bu proje ile amaç sadece Trabzon'u transit olarak Tebriz'e bağlamak değil; aynı zamanda Bağdat'a kadar uzatmaktır. Nihayet Trabzon-Erzurum yolu öncelik kazanır ve Osmanlı hükümeti, 1850'den itibaren yol yapım çalışmalarının başlamasını onaylar (15). Bu yolun pek çamurlu ve uçurum olan mahallerine şose yolu olmak üzere taş dökülmesi, yol mühendisliğine uygun bir hale getirilmesi ve istinat duvarlarının yaptırılması kaçınılmazdır. Konunun acilen çözümü için Bayındırlık Bakanı'nın bölgeye gönderilmesi kararlaştırılır (16).

1850 yılının Eylül ayında, Bayındırlık ve Ticaret Bakanı İsmail Paşa uzman bir heyetle birlikte Trabzon'a gelir. Vali Rüstem Paşa ve Belediye Meclisi üyeleriyle birlikte yol konusunda fiki alışverişinde bulunur. Bakan henüz Trabzon'a geldiğinde, yol inşaatı için işçi arandığı duyulur duyulmaz Müslüman ve Hıristiyan köylüler "biner biner" toplanıp gelirler. Birbiriyle yarışırçasına yeni yolun onarımı ve bakımı işlerinde büyük bir gayret ve şevkle çalışmaya başlarlar. Açıkçası yolun düzeltilmesi konusundaki girişimlerin bölge halkı tarafından memnuniyetle karşılanması onu mutlu eder. Hatta Vali'nin yolla ilgili heyecanı ve gayretleri karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Bir hafta içinde hangi yolun yapılacağına belirlenmesi için uzmanlara talimat verir. Çalışmalara bir an önce başlanması konusunda inatçı

ve ısrarcıdır (17). Konuyla ilgili çalışmalar, 7 Eylül 1850'de hükümete ayrıntılı bir yazı gönderir. Bakan 12 Kasım 1850 tarihli yazısında, Erzurum'dan hareket ederek Tercan ve Bayburt üzerinde 4 gün önce Gümüşhane sancağına vardığını bildirir, çalışmaların sonucunu iletir: “Önceden bildirdiğim üzere, kervan ve yolcuların sağlıklı bir şekilde gelip geçmesi için 500-600 işçi ile Trabzon caddesinin kış yolu olan Zigana yolunun çok bozuk olan yerleri bu senelik imkânlar dahilinde düzeltilmiş ve tamir edilmiştir. Tamire muhtaç olan köprülerin çoğu tamamlanmış olup, geri kalanlar şu günlerde tamamlanmak üzeredir” (18).

Trabzon-Erzurum yolunun bir yıl sonraki sonbaharda bitirileceği tahminine rağmen ancak Zigana ve Maçka yollarının bakımı yapılabilir. Çünkü yol heyeti, büyük ölçekli inşaa faaliyetleri yapılması durumunda “bu yolun çok pahalıya mal olacağını, mevcut ekononmik şartlar içinde yolun tamamlanamayacağını” belirtir. Önemli bir ticaret yolunun yapımı heyecanı kısa sürede yok olur. Bundan sonraki yol çalışmaları valilerin girişimiyle mevcut yolun onarılması ve bakımı şeklindeki küçük girişimlerle devam eder. Bakan'ın 1852'deki girişimi de bütün teknik hazırlıklara rağmen yarıda kalır. İstanbul'a dönüşünde, düzenlediği raporu Osmanlı hükümetine sunar. Hükümet, bu yolun şose olarak yapılması halinde çok pahalıya malolacağını ileri sürer. Şimdilik bu projeyi, mevcut olanaklarla gerçekleştirmenin mümkün olamayacağı kanısına varır ve inşaat işini ileri bir tarihe bırakır. Kırım Savaşı'nda, Trabzon üzerinden Erzurum'daki ordunun ikmali için gerekli olan malzemelerin nakledilmesinde büyük sıkıntıların yaşanması, yolun yapımını yeniden gündeme getirir. Ve zorlayıcı bir gerekçe oluşturur. Başlangıçta yolun düzeltilmesi çalışmalarıyla yetinilir. Yani, genel bir yol çalışmasına girilmez. Ancak 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi uygulanmaya başladıktan sonra, bölgede tekrar devlet destekli ve programlı yol yapım çalışmalarına geçilir (19).

Trabzon-Erzurum Yolunun (Yeni Yol) Hazırlık Çalışmaları

1854'te Doğu Cephesi'ni Rusya'ya karşı güçlendirmek isteyen Osmanlılar, bütün askeri nakliye işlemlerini Trabzon üzerinden yapmaya başlar. 1856'ya kadar devam eden savaş boyunca Trabzon'da ticari canlılık artar. Büyük topların ve mühimmatın Erzurum'a sevk edilmesi sırasında araba yolu olmadığı için büyük sıkıntılar yaşanır. Ancak Trabzon Valisi, İsmet Paşa'nın gayretleriyle halk, gönüllü olarak bu sevkiyatta çalışır. Savaş hazırlıkları için bölgeye gönderilen mühimmat ve cephan miktarı 12.000-13.000 hayvan yükü kadardır. Bu kadar malzeme ve görülmemiş büyüklükte toplar, bölgede yeterli öküz ve araba bulunmadığı için on binlerce insan tarafından taşınır. Özellikle topların taşınmasına uygun yollar bulunmadığı için halatlara bağlı toplar, Valinin tatlı dili ve herkesten önce işe koyulması sayesinde “elbirliği” sağlanarak Erzurum'a ulaştırılmıştır. Yaşanan bu deneyim, Trabzon

yolunun yapılmasının sadece ticari olarak değil, askeri açıdan da gerekli olduğu kanaatini doğurur (20). Savaş sonrasında, Trabzon yolunun önemini tekrar hatırlayan yöneticiler, valilerin öncülüğünde yürütülen küçük bütçeli yol yapım çalışmalarını destekler. 1858’de Erzurum’dan Bayburt’a uzanan yolun düzenlendiği bilgisini veren Erzurum Valisi, Bayburt’tan Trabzon’a ve Erzurum’dan sınıra kadar ulaşan yolun bir an önce tamamlanmasının bölge ekonomisi için önemini vurgular (21).

1859’a gelindiğinde, Tanzimat Meclisi üyelerinden İsmail Paşa’nın önderliğinde Trabzon şehir merkezinden, şehrin çıkışına kadar olan yolun onarımı yapılır. Yolun bu bölümünden sonraki hat üzerinde tamir çalışmaları devam ettirilirken, gerektiğinde büyük kayalar parçalanır ve yokuşlar kırılarak yola normal bir eğim verilir. Yol çalışmalarına öncülük eden İsmail Paşa, çalışmaları cesaretlendirmek için Defterdar ve Molla Efendi ile birlikte ellerine kazma kürek alarak elbirliğiyle işe girişir. Aynı yılın bahar ayında başlayan çalışmalar, hava koşulları elverdiğince devam ettirilir (22). Diğer taraftan aynı yıl, Erzurum’dan Trabzon’a uzanan caddenin düzeltilmesinde bölge halkının gösterdiği gayret, Erzurum Valisi tarafından takdirle karşılanır ve hükümete bir rapor olarak iletilir. Osmanlı hükümeti, hizmeti geçen köylerin halkının Resmi Gazete’de yayımlanması için “Takvimhane Nazırı’na” talimat verir (23).

1859’da, Trabzon-İran transit yolu ticaretinden halkın elde ettiği menfaati, Rusya Devleti kendi tarafına çekmek için bundan önce yapmaya başladığı Tiflis yolunu bitirme aşamasına gelmiştir. Tiflis yolundan geçecek olan mal ve eşyalardan gümrük ya da başka bir vergi almayacağından başka, gelip geçen kervanların daha düşük masraflarla yolculuk yapacaklarını ilan etmiştir. Bu gelişmenin, Erzurum ve İstanbul gümrük gelirleriyle Erzurum ve Trabzon eyaleti halkının kazançlarını azaltacağı bilinmektedir. Bu sebeple geçen sene (1858) Erzurum’dan Bayburt’a kadarki yol düzeltilmiştir. Bayburt’tan Trabzon’a ve Erzurum’dan sınıra kadarki yolun düzenlenmesi gerekli görülür. Tiflis yolundan birkaç bin hayvan ile eşya taşındığı haberi alınmıştır. Osmanlı tarafının, yol yapım çalışmalarını başlattığı haberinin İran memleketlerine duyurulması için Tebriz’deki Osmanlı şebkenderine cevap yazılmıştır. Bu bahar mevsiminin başından itibaren Erzurum’dan başlanarak Doğubayazıt ve buradan sınıra kadarki yolun düzenleneceği ilan edilmiştir (24).

1860 yılının başlarında Trabzon Valisi İzzet Paşa’ya gönderilen yazıda, yapılmakta olan Trabzon yolunun ne şekilde inşa edildiği sorusu yöneltilirken, mümkün olduğunca tasarruflu yapılması telkini de eklenir. Yapılmış olan mahallerden Gümüşhane’ye kadar uzanan yolun keşfi için bölgeye gönderilmiş olan ve tekrar İstanbul’a dönen mühendis Ali Selim tarafından düzenlenen rapor ve Trabzon cephanesinden alınarak yol için harcanan barutun pusulası hükümete ulaşır. Ancak keşif, kötü hava koşullarında çarçabuk yapılmış bir çalışma olarak

görülür ve bu rapora pek gerçekçi bakılmaz. Hatta Trabzon Valisi, mühendis Ali Selim Efendi'nin tekrar bölgeye gönderilmesi isteğinde bulunur. Hükümet, yol ile ilgili gelişmeleri, bu yolun kullananlardan da öğrenerek bir tür istihbarat yapar. Erzurum Valisi Arif Paşa, İstanbul'a gelirken yapılmakta olan bu yolu kullanmış; seyahati sırasında edindiği izlenimleri ve gözlemleri hükümete iletmiştir. Vali, yolun istenildiği biçimde yapıldığını ve yol bağlantılarının daha iyi bir duruma geldiğini ifade eder (25).

Osmanlı merkezî hükümeti bir taraftan Trabzon, bir taraftan da Erzurum valilerini harekete geçirerek ve bilgilendirerek yolun yapımında koordineli bir çalışma yapmaları için gerekli girişimlerde bulunur. 1860'ta yeni Erzurum valisi Edhem Paşa'ya gönderilen yazıda, açık ve net bir biçimde yolun öneminden, bölge halkının ve devletin çıkarları için bu yolun vazgeçilmez olduğundan söz edilmektedir:

Trabzon yolu, Erzurum, Van ve belki bütün Şark ahalisine gerekli ve önemi meydanda bulunduğu halde, hayli zamandan beri fenalaşarak adeta boşalmış derecesine gelmiştir. Bu durum, yolcuların Tiflis yoluyla gelip gitmeye mecbur etmektedir. Bundan başka yol güzergahı harap olmaktadır. Tamir edilmesi zorunlu olarak bu dahi, çok fazla masraf gerektirmeden yapılabilecek durumdadır. Yolun İran sınırı kadar tamamlanması büyük bir fayda ve menfaat temin edecektir... Yol üzerinde araba dahi işletileceğinden ahaliye teşvik olmak üzere Trabzon ve Erzurum'da gerektiği kadar araba yaptırılarak işletirilecektir. Yol çabukça bozulacağından, bozuldukça tamir için kullanılmak üzere yolculardan küçük bir miktar para almak da mümkündür... (26).

Yol tamir çalışmalarına yerel güçler de destek verir. Bunlardan biri, Trabzon hanedanından ve Hayriye tüccarı ileri gelenlerinden Nemlizade Hacı Mustafa'dır; kendisine 1860'da 5. rütbeden "Mecidiye" nişanı verilmiştir (27). Valilerin öncülüğünde gerçekleştirilen çalışmalardan birisi de, Trabzon Valisi İzzet Paşa tarafından yürütülmüş olanıdır. Yol hattının bölümler halinde yapılması planlanır. İnşaat çalışmaları yıllara yayılarak öncelikle yolların genişletilmesine girişilir. Sarp ve yalçın kayalıklar "lağım" ile patlatılarak iki arabanın yan yana geçebileceği genişlik kazandırılmaya çalışılır. Yokuş ve inişler, icap ettiği duruma göre düzeltilir; bataklık ve su biriken bir iki yere, kırık taşlardan köprüler yapılır. Bu tarihte, Trabzon'un merkezinden başlayan yol hattı ancak Boztepe Dağı'nın zirvesine kadar yapılabilir. Bu yol üzerindeki sarp kayalıkları kırmak için yüklü miktarda barut kullanıldığı için maliyetler de yükselmiştir. Yol komisyonu, barut gereksinimini Trabzon cephaneliğinden sağlar. Daha inşaatın başlarında yol harcamaları tahmin edilenden iki kat fazla olunca çalışmalara ara verilmesi eğilimi güçlenir. Fakat Trabzon Valisi, bu harcamaları bir "iftihar" hizmeti olarak üstlenir (28).

Yeni Trabzon Valisi Mehmet Emin Bey, 1862 yılı ortalarında yolla ilgili yeni bilgileri İstanbul'a iletir. Trabzon'dan Gölçayır'a kadar uzanan yolun teknik usullere göre yapılmadığını; çoğu yerlerin sel ve yağmurdan bozulup eski haline döndüğünü bildirir. Bazı yerler için lüzümsüz masraf yapıldığını; düzeltilmesi ve ıslah edilmesi gereken yerlerin de doğal

haline bırakılarak ihmal edildiğini yazar. Yol üzerindeki birçok iniş ve yokuştan araba geçmesi imkansız olduğu gibi, atlı ve yayanın geçmesi de imkansız gibidir:

...İran hattından Trabzon iskelesine gelip giden, buna karşılık Avrupa tarafından vapurlarla peyderpey gelerek gerek İran'a, gerekse Osmanlı'nın dahili memleketlerine nakledilen emtia ve eşyanın haddi hesabı yoktur. Rusya Devleti, bir süreden beri İran ticaretini kendi memleketinden geçirmek için Batum civarına kadar yapımına çalıştığı yolu açarsa, Allah korusun! Bu havalinin ticari muamelelerini imha ve iptal etmiş olacaktır. Bunun için mevcut yolun bir an önce her mevkisinin gerektiği gibi haritasının çıkarılıp layıkıyla işe koyulmak gereklidir. Yol mühendisliği konusunda uzman bir mühendisin gönderilmesi kaçınılmazdır (29).

1863'teki haberlere göre, Rusya, Trabzon-Tebriz yolunu Tiflis'e çekmeye başlamıştı bile... Buharlı gemilerle Poti'ye 12 saatte getirilen mallar, buradan arabalarla 12 günde Tiflis'e taşınıyordu. Tiflis'ten arabalar veya kervanla bu yolculuk 24 gün daha devam ederek Tebriz'e ulaşıyordu. Rusya yolu, Trabzon yolundan biraz uzun olmasına rağmen bu yolda taşımacılık arabalarla yapıldığından malları daha iyi korumak mümkün olduğu gibi, sigortalamak da mümkündü. Trabzon-Tebriz yolunda ise böyle bir uygulama yoktur (30).

Yol çalışmaları, merkezî hükümetin talimatlarına göre devam ederken, harcamalar ise Trabzon mal sandığından karşılanır. Yol işçilerine başlangıçta hiçbir ücret verilmez; onların sadece yiyecek ekmek ve su ihtiyacı karşılanır. Ayrıca yolun çevresindeki kaza ve köylerden gelip gönüllü çalışanlar da vardır. Ayrıca bu uygulama istenen sonucu vermez. İl Meclisi, işçilere günlük yevmiye olarak 5 kuruş ödemeyi kararlaştırır. Fakat gönüllü olarak çalışanlara herhangi bir ödeme yapılmaz. Trabzon Valisi İzzet Paşa'nın masraflarını karşıladığı 4-5 metre genişliğindeki Cevizlik-Maçka yolunun şose bölümü Trabzon eşrafından Mesut Efendi tarafından yaptırılır. Boztepe yolunun üst kısmının maliyetini ise Kömürcüzade Hasan Ağa üstlenir. Bataklik ve çamur olan yerler düzeltilirken, kumsal yerlerin yapılmasına gerek duyulmaz. Erzurum sınırına kadar bölüm bölüm yapılması düşünülen yolun 1864-65'e kadar bitirilmesi planlanır (31). Fakat Trabzon yolunun en geç 1865 yılında bitirilmesi öngörüsünün mevcut şartlarla uyuşmaması üzerine yeni Trabzon Valisi Ahmet Emin Paşa'yı yeni bir rapor hazırlamaya zorlar. Rapora göre; Trabzon'a 5 saatlik mesafedeki Hoşoğlan (Akoluk Köyü) adlı mevkide, havaların güzel ve elverişli olduğu günlerde, buradaki yolun bozuk olan kısımlarının tamirine başlanmıştır. Bu yol çalışmasında, merkez ahali vergi muafiyeti karşılığı çalışmakla zorunlu tutulur. Devletin yaşadığı mali sıkıntı, işçilere yevmiye ödenmesine imkan vermediğinden bu yöneme başvurulmuş; halk bunu özveriyle karşılamıştır. Bunun dışında Trabzon Valisi'nin, bölgeye göç eden Çerkez göçmenlerinin ücretli olarak yol yapımında çalıştırılması önerisi, geçici bir çözüm önerisi olmaktan öteye geçemez. Bunun yerine, kalıcı olarak yerli halkın dönüşümlü belli sürelerle zorunlu ve gönüllü çalıştırılması politikasına devam edilir. Çünkü 1864'te çıkarılan Vilayet Nizamnamesi, bölgedeki yol yapım

çalışmalarına halkın katılmasını zorunlu tutmaktadır. 1865 yılı baharında yol inşaatına başlanması için mühendis ve bölge valileriyle ordu komutanlarının bulunduğu bir komisyon oluşturulur. Komisyon, yol hakkında çizilen harita ve keşif üzerinden bir bedel çıkarır ve 3 yıl içerisinde bitirebileceği öngörüsünde bulunur. Yolun bir şirket aracılığıyla mı yoksa devlet tarafından mı yapılması konusu çok tartışılmaz. Bu yolun önemli olduğunu, gerektiğinde asker ve mühimmat geçişi için de kullanılacağını belirterek, devlet tarafından yaptırılmasını uygun görür. Bu kararın hemen ardından, bir taraftan trabzon hattına başlanırken, diğer taraftan Erzurum-İran yolunun altyapı çalışmalarına girişilmiştir. Osmanlı yöneticileri, Mösyö Kont'u başmühendis olarak görevlendirir ve Trabzon'a gönderir. Gerekli olan bazı mühendislik aletlerini de devlet malı olarak kendisine zimmetler. 1865 yılının başlarında yolun keşif ve muayenesine girişilirken, Mösyö Kont'a çalışmalarında Mirliva Feyzi Paşa refakat eder. Yöneticilerin bu defaki girişimleri öncekilerden farklı bir biçimde kararlılık doludur. Bir taraftan düzenlenen talimatnameler, diğer taraftan açılan kadrolar, bu konuya önem verildiğini gösterir. Başmühendisin ön izlenimi ve komisyon kararları doğrultusunda, hem çalışma planı, hem de ortak kararları içeren ayıntılı bir rapor 1865'te hazırlanır (32).

Osmanlı yöneticileri, Trabzon-Erzurum yolunun yapılmasına onay verdikten sonra gerekli ödenekleri çıkartır; Mösyö Kont, başmühendis olarak, Osmanlı Devleti'nde muhacir olarak bulunan Mösyö Krayliovski'yi tavsiye eder. Yol yapım çalışmalarında, İstanbul'da mühendislik eğitimi alan öğrenciler de deneyim kazanmaları için görevlendirilir. Bunların bölgedeki sorumluluğu, Mirliva Feyzi Paşa'ya verilir. Yol idaresine verilen 10-15 süvari, mühendisler arasında paylaştırılır ve mühendislerin birbirleriyle kolayca iletişim kurmaları sağlanır (33).

Yabancı gözlemcilerle göre aynı tarihlerde, Trabzon, Amerikan kumaşı adı da verilen İngiliz pamukluları, şeker, ipekli kumaşlar, basma, yünlü kumaşlar, deniz aşırı ülkelerden gelen ürünler, Paris malları vb. dış alımı yapar. İngiliz pamukluları birinci sırayı alır; hemen sonra rafine şeker gelir. İngiltere, Belçika ve Hollanda'dan sağlanan rafine şeker, Fransız rafinelerinin İran'ın istediği biçimleri, şeker kelleri ağırlıklarını ve ambalaj biçimini kabul etmesi sayesinde bütünüyle Fransa'dan alınmaktadır. Bütün olarak ele alındığında, çok büyük rakamlara ulaşan dış alımın büyük bir bölümü İran ve Gürcistan'a; Trabzon dış satımlarının hemen hemen tamamını oluşturan tahıllar gönderir. Transit olarak ipek, ipek kozası, yünlü kumaş, yün, ham deri, tömbeki, kuru üzüm, mazi, şal ve halı dış satımı yapılır. Yerel ticaret malları bakır, kuru sebzeler, fındık, meyve, mum, iç yağı, ve şimşir tahtasıdır. İpekler, ipek kozaları, yünlü kumaşlar, yünler ve bakır Marsilya'ya; üzümler ve şimşir İngiltere'ye; fındıklar Tuna'ya, Rusya'ya, İngiltere'ye ve Mısır'a; mazılar İzmir ve Trieste'ye; ham deri ve mum Cenova ve

Marsilya'ya; şallar, halılar, tömbeki, kuru sebzeler, meyveler ve iç yağı ise İstanbul'a gönderilir. Bu ticarete Rusya, İran transit ticaretini Poti yoluyla kendine çekmek istemektedir. Osmanlı'nın bu kesiminde var olan yolların bazı bölümlerinin kötü durumda olması ve Trabzon, Erzurum ve daha ilerideki yerler arasında kullanışlı ulaşım yollarının hiç bulunmaması, Rusların işini kolaylaştırmaktadır. Ancak, Tiflis yoluyla yapılan taşımacılığın Erzurum yoluyla yapılandan çok daha uzun olması ve bunun sonucunda giderlerin artması, ticaretin Rusya yoluyla yapılmasını engelleyen tek nedendir; çünkü Osmanlı hükümeti, Trabzon'un yok olması anlamına gelen ticaret yolunun değiştirilmesini engellemek için ciddi bir ilerleme sağlayamamıştır (34).

Şose Yolu İnşaatının Başlaması Ve Sonuçlandırılması (1869-1875)

Şose yolla ilgili programlı ve geniş ölçekli çalışmalar, 1869'da resmi bir açılış töreni ile başlatılır. Bu törene, devlet memurları, belediye erkânı, ulema ve dini temsilcilerin yanı sıra; başta Fransız konsolosu olmak üzere diğer devletlerin konsolosları da katılır (35). Açılışla birlikte yol çalışmaları büyük bir heyecanla devam ettirilir. Yapılan çalışmalarla ilgili düzenli raporlar tutulur ve merkezî hükümete sürekli bilgi aktarılır. 1869'da Trabzon Valisi Esat Muhlis Paşa raporuna göre, Trabzon'dan Erzurum'a kadar inşa edilecek yeni şose yol için yıllık 250.000 kuruşluk ödenek ayrılmış; Trabzon'da itibarlı ve zengin kişileri tarafından 50.000 kuruş yardım toplanmış ve 4 senede tamamlanması planlanmıştır. Yol çalışmaları, halkın ekin vaktine ve ona müteakip hasat mevsimine tesadüf etmesinden dolayı bazı aylarda arzu edildiği kadar kişi toplanamasa da, amelenin zamanında gönderilmesi için müdürler ve azalardan söz alınmıştır. Dört elle her taraftan işe girilmiş; bir taraftan da, gerekli ödeneğin gönderilmesi için izin alınmıştır. Yaz döneminde aralıksız sürdürülen inşaat çalışmaları 15 Aralık'a kadar devam ettirilmiştir. Gerek Erzurum istihkâmları komisyonu reisi Ferik Mustafa Paşa, gerek Trabzon tarafı memuru Binbaşı Hakkı Bey'in çalışmaları, gerekse ahalinin bu yol işinde gösterdiği gayret, amelenin düzenlenerek sevkinde gösterilen çabalar ve ödemelerin zamanında yapılması takdire şayan görülmüştür (35). Yolda her mevsim düzenli olarak çalışacak amele sorununu çözmek için yol komisyonu, yola en yakın yerlerden işçi ve araba alınarak sırasıyla çalıştırılması doğrultusunda planlama yapmak zorunda kalmıştır (36).

Yol çalışmalarında gerekli amele istihdamında bazen ciddi sıkıntılar yaşanırken, Tebriz'deki Osmanlı şebender vekili, Rusya'nın Poti-İran yolunu tamamlamak için büyük bir gayret sarfettiğini Osmanlı hükümetine bildirir. Bu haber yolun bir an önce bitirilmesi telaşına neden olur. Fakat IV. Ordu Müşiri Mustafa Paşa'nın, Trabzon-Erzurum yolunda yaklaşık 5.000 kişinin dönüşümlü olarak çalıştırıldığını, Erzurum'daki zorlu geçitlerin tamamlandığını, sadece

Trabzon'a 5 saatlik yol genişletme çalışmasının kaldığını bildiren yazısı, Osmanlı yönetimini rahatlatır. Üstelik bilgi yazısında, bu yolun bir yıl içerisinde araba geçebilecek düzeye geleceği müjdesi de verilir (37).

1872'deki resmi belirlemelere göre, Rusya üzerinden Avrupa'ya gönderilen malların miktarı artarken, Trabzon yolunda halen önemli miktarda mal taşınmaya devam ediyordu. Ancak ipek gibi daha değerli mallar Poti üzerinden geçiyordu. Rusya yolu, daha iyi taşımacılık nedeniyle gelişimini sürdürmeye devam eder. Ruslar, 1871'e kadar Tiflis'ten Karadeniz'e, Hazar'a ve İran sınırına yayılan yeni yolları tamamlamıştır. 1870'den sonra Tiflis, demiryoluyla Poti'ye bağlanınca ve 10 yıl sonra da demiryolu Bakü'ye ulaşınca, Ruslar, İran ticaretinde açıktan avantajlı konuma geldiler. Demiryolu aracılığıyla yapılan taşımacılığın çok ucuz ve hızlı olması tüccarı kendisine çekmeye başladı (38).

Trabzon ve Erzurum'daki yol çalışmaları ilerledikçe, bu yol üzerinde bir takım ayrıcalıklar elde etmek isteyen girişimcilerin başvuruları gündeme oturur. Trabzon ve Erzurum "şose" hattını işletmek üzere bir araba şirketi kurmak isteyen ve imtiyaz talebinde bulunanların talepleri reddedilir. İmtiyaz verilmeksizin araba işletme hakkı verilir sadece... Açıkçası Osmanlı hükümeti, halkın yardımı ve gayretiyle yapılan bu tip yolların işletme hakkını tekel şeklinde bir şirkete devretmeyi uygun görmez. Ancak, herhangi bir imtiyaz talep etmeden, bireysel ya da şirket olarak araba işletmek isteyenlerin başvurularını ise kabul eder (39).

1873'teki göstergeler, Trabzon yolunun ciddi anlamda zayıfladığını gösterir. Ruslar, Poti yolunu cazip hale getirmek için bir hamle daha yaparak geçiş vergisini kaldırır. %1 vergi alan Osmanlı hükümeti, bu kararını tekrar gözden geçirmek zorunda kalır ve rekabet edebilmek için yeni kurallar belirlemeye çalışır. Bu gelişmenin sonucu olarak, Encümen-i Vükela'da yapılan görüşmeler sonucunda, yol üzerinde yapılan yatırımların boşa çıkmaması ve zayi olmaması için bu vergi kaldırılır (40).

1874 yılı içerisinde yol inşaatı tamamlanmak üzeredir. Bir taraftan İngiltere'nin yol rekabetini körükleyici girişimleri, diğer taraftan bölgedeki mülkî amirlerin üstün gayretleri yolun adım adım ilerlemesini sağlamıştır. Osmanlı yöneticileri, transit ticaretin Gürcistan'a kayması ve Anadolu'nun Rus sınırındaki istihkamlara askeri mühimmatı gönderememe korkusu yaşamaktadır. Sonuçta hem devletin, hem de halkın bu yoldan beklentileri vardır. Biraz inanç, biraz kaygı ve korkularla başlanan bu yolun yapımı nihayet 1875'te tamamlanır ve bölgedeki büyük koşuşturmaca sona erer. Bu tarihten sonra yolun rutin bakım çalışmaları söz konusu olacaktır.

Osmanlılar, olası bir Rus tehdidine karşı Erzurum'daki 4. Ordu karargahını güçlendirmek için için top ve diğer askerî mühimmatı hazırlamakla kalmaz; bu malzemelerin Trabzon

limanına çıkarılabilmesi için yeni bir iskele inşasına teşebbüs eder. Ancak bu iskelenin yapımı ertelenmiş; 400.000 kuruşluk ödenek, inşaatı devam eden diğer iskelenin yapımında kullanılmıştır. İskelenin çevrelediği mevcut liman, “muhalif havalarda” gerek askeri mühimmatı, gerekse tüccarın eşyasını kolayca nakledebilir duruma getirmiştir. Ayrıca iskele sayesinde, Poti yoluyla İran’a gönderilen malların Trabzon yoluyla gönderilmesini sağlayacağı yönünde beklentiler de vardır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı’nda Trabzon limanı ve yolundaki hareketlilik artar. Bu hareketliliğin en önemli nedeni, askeri malzemelerin Trabzon limanına indirilmesidir. Ancak Erzurum’daki 4. Ordu’ya gönderilmek üzere limanda tutulan savaş malzemelerinin nakledilmesinde ciddi sorunlar yaşanır. Çünkü nakliyat için gerekli vasıtalar sağlanamayınca, savaş zamanlarında geçerli olan örfî tedbirlere başvurulur. Osmanlı hükümeti, gerek sevkedilecek taburların seferiye malzemelerinin tamamlanması, gerekse savaş mühimmatı nakliyatının gerçekleşmesi için olağanüstü yetkilerle donatılmış iki üst düzey yetkiliyi bölgeye gönderir. Osmanlı hükümeti, zor durumda kalan ordu birlikleri için olağanüstü tedbirler almak zorunda kalır (41).

1880’de bu defa, Trabzon’dan Erzurum’a kadar uzanan “şose” yolunun muntazam bir hale getirilmesi ve şose yolun Doğubayazıt’a kadar tamamlanması hedeflenmiştir. Ayrıca yol üzerinde işletilecek nakliye vasıtalarının imtiyaz şeklinde bir şirkete ihalesi de gündeme gelir. Herhangi bir talep gelmesi durumunda, düzenlenecek olan sözleşmeye, “devlet, her ne zaman arzu ederse masrafını ödemek şartıyla yolun işletme hakkını geri alabilir” maddesi de eklenerek yolun ihaleye çıkarılması onaylanır. Bu arada, yol güzergâhının demiryolu yapımına uygun olarak düzenlenmesi tasarısı da gündeme gelir. Demiryolu projesi, büyük ölçüde askeri kaygılarla dile getirilse de, 1877-1878 Rus Savaşı’nı kaybeden Osmanlı’nın bu projeyi hayata geçirme şansı olmamıştır (42).

1880’lerde, Trabzon-Erzurum yoluyla yapılan Avrupa-İran transit ticareti, 1870’lere göre yarı yarıya azalmıştır. Trabzon-Tebriz yolu, 1850 ve 1860’lı yıllarda, İran’ın toplam ticaretinin yaklaşık %40’ını çekiyordu. 1902’de bu oran, %10’un altına düşmüştür. Trabzon’un ticaret düzeyinde, I. Dünya Savaşı’na kadar önemli değişiklikler olmaz (43).

1912’de, Trabzon’la ilgili gözlemlerini aktaran Abdülvahab Hayri Bey; Rusya tarafının buhar kuvvetiyle çalışan nakliye vasıtaları sayesinde gün geçtikçe ilerlediğinden ve servet edindiğinden bahseder. Yanı başında yer alan Osmanlı memleketlerinin bu gelişmiş vasıttan mahrum olduğu için ticari açıdan günden güne gerilediğini ve zarar ettiğini vurgular. A. Hayri Bey ilginç bir tespit yaparak yazısını sonlandırır: “İktisadi yeniliğin en önemli yönü, yollarımızın bir an önce inşasıdır. Demiryolları, bu memleketin hayat ve faaliyet damarları olduğundan; bunların inşasından önce memleketimizin gelişmesini ve yücelmesini beklemek,

kendi kendimizi aldatmak demektir. Bir an önce Trabzon-Erzurum, Erzurum-Doğubayazıt demiryolu hattının inşası gereklidir. Bu hat yapılmadıkça diğer hususlar için yapılacak girişimler her ne olursa olsun fayda temin etmez. Vilayetin istikbali bu hattın inşasına bağlıdır” (44).

Esasında, ta 1909 yılının ortalarında, Trabzon Belediye Reisi, Trabzon ile Erzurum arasında bir demiryolu hattı yapılması talebiyle Başbakanlığa bir telgraf çekmişti. Bu talep üzerine Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı müsteşarı, bölgeye bir keşif heyeti gönderir. Heyet, bölgede Tirebolu'dan Erzurum'a kadar Harşit Vadisi'ni takiben bir hat inşasının mümkün olduğunu belirtir. Trabzon ile Bayburt havzalarını ayıran dağ silsilesi hattın geçişine engel olduğundan bu hattın yapılmasının imkânsızlığından bahseder. Proje tasarısı, keşiften öteye geçemez; askıya alınır (45).

SONUÇ

XIX. Yüzyılda, Osmanlı-Rus mücadelesi bütün hızıyla devam ederken, bu mücadelenin ekonomik ve ticari boyutu da vardır. İki ülke arasında yaşanan Trabzon-Tiflis transit ticaret yolu rekabeti bunun en iyi örneğini oluşturur. Diğer taraftan hem Osmanlı, hem de İngiltere'nin ortak ticari çıkarlarının birbiriyle örtüşmesi, bu yolun yeniden inşasını gündeme getirir. Osmanlı'nın Trabzon-Tebriz hattını kaybetmek istemeyişi, uzun yıllar süren hummalı yol yapım çalışmalarını başlatır. Osmanlı yöneticilerinin bütün çabası, transit ticaretin Gürcistan'a kaymasını engellemek ve Anadolu'nun Rus sınırındaki istihkamlarına askeri mühimmatı kolaylıkla gönderebilmektir. Bir anlamda yol, Osmanlı'nın sapasağlam ayakta durduğunun ve duracağını ispatı olacaktır. Osmanlılar, malî darboğaz yaşasalar da, bu yolun yapımına tutkuyla sarılırlar ve “imparatorluğun onuru” olarak görürler. Yol inşaatının nasıl ve ne şekilde yapılacağı konusu sürekli malî engellere takıldığından, mevcut ekonomik koşullara uygun projeler üretilir. Bu çıkmazlar, yol çalışmalarının başlamasını ertelerken, yapımı ve bitimi için hedeflenen tarihler sürekli kesintiye uğrar ya da değişir. Bu arayışlar içinde, gerek Enveri Paşa'nın yap-işlet-devret modeli, gerekse bizzat devlet sermayesiyle yapılması seçenekleri yer alsa da, sonuç olarak devlet yolu olarak yapılması bölgenin geleceği açısından yararlı görülür. Yol yapımına başlanırken belki zorunlu, belki de gönüllü olarak çalışan yerli halka, yerel yöneticilere ve şehrin ileri gelenlerine güven duymaktan başka çare yoktur. Çalışmalara katılmakla mükellef tutulan yerli halk, bu şekilde vergisini de ödemiş olur. Geri kalan işgücü ise ücret karşılığında zor da olsa temin edilir. Trabzon'un ileri gelen ailelerinin, yolun bazı bölümlerini finanse etmesi, hemen her kesimin yola olan inancının ve tutkusunun göstergesidir.

Bu rekabette başarılı olan taraf ise Rusya'dır. Bunun nedeni, transit mallardan geçiş vergisi almaması, yol emniyetini sağlaması ve en önemlisi ulaşımı çağın en hızlı vasıtası olan, ekonomik ve güvenli taşımayı sağlayan demiryoluyla gerçekleştirmiş olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca yerleşim merkezleri arasında düzenli posta ve telgraf hizmetlerini gerçekleştirmesi diğer bir etkidir.

Yol inşaatı sırasında sakatlanan veya ölenlerin ailelerine maaş bağlanması devletin sosyal politika örneklerini ortaya koyar. Yol, halkın ve devletin ekonomik sıkıntılar içinde olduğu bir dönemde, gerek zorunlulukla, gerekse ülkesini sevmeye özveriyle tamamlanır ve uluslararası ticaretin hizmetine girer.

Ancak XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren yeni yol cazip olmaktan çıkar ve bu defa rekabet edebilmenin tek koşulu olarak demiryolu görülür. Yerel yönetim, demiryolu konusunda ısrar ederken ve İstanbul Hükümeti'ni bu konuda ikna etmeye çalışırken, mali engeller araya girer ve sonuçta I. Dünya Savaşı başlar.

XIX. yüzyılın ortalarında, gerek Osmanlı Hükümeti'nin, gerekse yerel yönetimin, transit ticaretini geliştirmek veya canlandırmaya yönelik girişimleri, Trabzon'da ticari bir uyanışa neden olur. Rusya'nın rekabeti bu ticareti sekteye uğratsa da, I. Dünya Savaşı öncesine kadar Trabzon her şeye rağmen önemini korumayı başarmıştır. 1830'lardan 1910'lara kadarki süreçte, uluslararası ticaret yerli sermayenin yatırım olanaklarını geliştirdiği gibi, yabancı sermayenin büyük ölçekli yatırımlara girişmesini de teşvik etmiştir. Trabzon ve transit yolu için en büyük talihsizlik Rusya'da rejimin değişmesi, yeni kurulan Sovyet sisteminin uluslararası ticaretin yolunu kesmesi ve dolayısıyla kıyı ticaretinin de çökmesidir.

Günümüzde, Trabzon her ne kadar bir ticari kent kimliği taşısa da, İran'a uzanan transit yol modern ulaşım vasıtalarıyla canlandırılmadan, Rusya ve Karadeniz kıyısındaki ülkelerle ticaret yeniden başlamadan, üretime yönelik yatırım yapan yabancı sermaye geri gelmeden ya da Türk Hükümeti'nin veya girişimcilerinin yöreye büyük çapta yatırımlar yapmadan, Trabzon'un ticari bir uyanış yaşaması beklenemez...

DİPNOTLAR

- (1)Necmettin Aygün, On Sekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret, Serander Yayınları, Trabzon 2005, s. 101-121
- (2)Necmettin Aygün, age, s. 124-125
- (3)Necmettin Aygün, age, s. 122-123

- (4)Ömer Şen, Trabzon Tarihi, Derya Kitabevi, Trabzon 1998, s. 105; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Nafia (CN), No: 2188/44
- (5)Ömer Şen, age, s. 107-108
- (6)Ömer Şen, age, s. 111
- (7)Ömer Şen, age, s. 115-116
- (8)Mübahat S. Kütükoğlu, ‘19. Yüzyılda Trabzon Ticareti’ Birinci Tarih Boyunca Tarih Kongreleri, (13-17 Ekim 1986), 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Samsun 1988, s. 97-123
- (9) BOA, Mesail-i Mühimme İradeleri (MMİ), No: 2460
- (10)BOA, Cevdet Nafia (CN), No: 2188/44
- (11)Charles Issawi, Trabzon-Tebriz Ticaret Yolu (1830-1890), Bir Yolun Yükselişi ve Gerileyişi, Çev. Kudret Emiroğlu, Trabzon Dergisi, Sayı: 2, Aralık 1988, s. 14
- (12)BOA, MMİ, No: 2460
- (13)BOA, MMİ, No: 2481
- (14)BOA, MMİ, No: 2481
- (15)BOA, A. AMD, No: 19/48
- (16)BOA, A. MKT, NZD, No: 11/66
- (17)BOA, İMV, No: 7846 ve İ.DH. No: 12932
- (18)BOA, İ.DH, No: 220/13021 ve 223/13309
- (19)Musa Çadircı, ‘Tanzimat’ın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması’, I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986, Samsun 1988
- (20)BOA, İ.DH, No: 18152
- (21)BOA. İ.DH, No: 425/28101
- (22)BOA, İ. DH, No: 27799
- (23)BOA. A. MKT.UM, No: 352/93
- (24)BOA. A.MKT. UM, No: 415/55
- (25)BOA. A.MKT. NZD, No: 295/99
- (26)BOA. A.MKT. UM, No: 415/55
- (27)BOA. A.DVN. MHM, No: 246/32
- (28)BOA. İ.DH, No: 27963
- (29)BOA. A.MKT.MHM, No: 246/32
- (30)Ömer Şen, age, s. 133
- (31)BOA. İ.MV. No: 198/59
- (32)BOA. İ.MV. No: 23093

- (33)BOA. İ.MV. No: 23093
- (34)Bernard Camille Collas, Çev. Teoman Tunçdoğan, 1864'te Türkiye, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005, s. 217-221
- (35)BOA. İ.DH. No: 37628, 40828 ve A.MKT.MHM, No: 435/82
- (36)BOA. İ.MV, No: 21649; İ.DH, No: 42316
- (37)BOA. İ.DH, No: 41651
- (38)Charles Issawi, agm, s. 81-83
- (39)BOA. ŞD, No: 1287/21
- (40)BOA. Ayniyat Defteri (AD), No: 929, s. 133
- (41)BOA. AD, No: 929, s. 193 ve No: 932, s.114
- (42)BOA. İ. MMS, No: 67/3134
- (43)Charles Issawi, agm, s. 81-83
- (44)Abdülvahab Hayri, İktisadi Trabzon, Hazırlayan: Melek Öksüz, Serander Yayınları, Trabzon 2008, s. 79-82
- (45)BOA. DH.İD, No: 4-1/19

DÜYUN-U UMUMİYE NEZARETLERİNİN SINIRLARI: TRABZON MERKEZLİ KARADENİZ SAHİLLERİNDEKİ TUZ TİCARETİ VE HİTERLANDINDAKİ TUZ ÜRETİMİ*

Sibel GÜRSES SÖĞÜT**

ÖZET

Düyun-u Umumiye, alacaklı yabancı devletlerin ve bankerlerin baskısıyla, Geç Dönem Osmanlı Devleti'nin iç ve dış borçlarının ödenmesine ayrılan özel gelirlerinin yönetimi olarak biliniyor. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, bankerler tarafından kurulan *Rüsum-u Sitte İdaresi*, borç karşılığında devletin altı gelir kaynağını (müskirat, pul, deniz ürünleri rüsumu, ipek öşürü, tömbeki, Tütün İnhisarı) işletecekti. Bu idarenin gelir kaynakları, yabancı alacaklılara devredilerek, 1881'de kurulan *Düyun-u Umumiye İdaresi*'ne bırakıldı. Yeni idarenin gelirleri arasında *tuz inhisarı* da yer alıyordu. İmparatorluğun tuz kaynakları, gerek kıyılarında, gerekse iç bölgelerinde göller ve akarsuların çevresindeki verimli tuzlalar; ayrıca kaya tuzu bulunan tuz dağlarıdır. Bu kaynaklar, idarenin, İstanbul'daki müdürlüğüne bağlı diğer şehir ve bölgelerde oluşturulan *Düyun-u Umumiye Nezaretleri* tarafından işletiliyordu. Nezaretlerin fiziki sınırları içinde nezaret, müdürlük ve memuriyet merkezleri altındaki, tuzlaların işletmelerinin ve tuz depolarının yerleri saptanarak, kentler ve limanlar arasında tuz naklini ve ticareti örgütlemeye yönelik kentsel bir ağ oluşturulmuştu. Bu durum, istihdam edilen memur ve işçi nüfusuyla bölgenin ve seçilen kentlerin ekonomik gelişmesini ve imarını etkilemişti. İlginç olan, nezaretlerin sınırları, vilayetlerin sınırları ile örtüşmemektedir. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte bir dizi yönetim reformundan sonra, 1864'te vilayet sistemi kurulmuştu. Vilayetler, sancaklara, kazalara, nahiyeye ve köylere ayrılmaktaydı. 1890'lardan sonra yeni ekonomik sınırlar ve bölgeler oluşturulmuştu. Arşiv belgelerine dayanan bu bildiri, Osmanlı Devleti'nin yönetim sınırları ile örtüşmeyen Düyun-u Umumiye sınırları, bu sınırlar içinde gerçekleştirilen tuz üretimi, işletmesi ve ticareti; bu ticaretin yapıldığı Trabzon merkezli Karadeniz sahilleri ve hinterlandındaki üretimi denetleyen merkezlerle birlikte kentsel gelişim ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Düyun-u Umumiye, Karadeniz, Trabzon, Tuz inhisarı.

GİRİŞ

Tuz, önemli bir beslenme, ticaret ve sanayi maddesi. Üretim süreciyle önemli bir istihdam alanı yaratan tuz, Osmanlı Devleti'nin önemli vergi kalemlerinden biriydi. Zengin tuz kaynaklarına sahip olan Osmanlı Devleti'nde, tuz yatakları, önceleri devlet, mültezim, tekke, zaviye ve aşiret beyleri ve tuz yataklarını bulanlar tarafından işletiliyordu. Modernleşme döneminde "1862 tarihli Tuz Nizamnamesi"yle devletin kurumlarından Rüsumat Emaneti tarafından işletilmeye başlandı (Beyoğlu, 2004). Tuz ithalinin yasaklanması, üretim denetimi, toptan araçlara satılması, tuz depolarının açılması ve bölge tuz müdürlüklerinin kurulması nizamnamede yer almıştı. Bölge tuz müdürlüklerinin, önemli vilayet merkezlerine ve sınırlarına bağlı olarak seçilmiş olduğu anlaşılıyor.

* Bu çalışma, 1-4 Temmuz 2020 tarihlerinde Trabzon'da gerçekleştirilen "Doğu Karadeniz'de Toplum ve Kültür" konulu Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Dr.Öğr.Üyesi, MSGSÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
E-mail: sibel.gurses@msgsu.edu.tr

Kırım Savaşı sırasında borçlanmaya başlayan Osmanlı Devleti'nin, 1879'da Galata Bankerleriyle yaptığı Rüsüm-u Sitte anlaşmasına göre, hükümetin altı gelir kaynağı borcuna karşılık gösterilmişti. Bir yıl sonra da, Avrupalı tahvil sahiplerinin Osmanlı borçları üzerine haklarını korumak amacıyla, "Muharrem Kararnamesi"yle Düyun-u Umumiye kurulmuş oldu. Buna göre, idare imparatorluğun tüm gelirleri "Umumi Borçlar" olarak teminat gösterilmişti (Kazgan, 1985). Düyun-u Umumiye, İmparatorluğun tüm topraklarında nezaret merkezleri oluşturmuştu (Cuiet, 1890). Bu nezaret merkezinin alt birimleri olan müdürlükler ve memuriyetlerin bulunduğu yerleşme ağıyla, en yüksek düzeyde verim almayı hedefleyen, yeni sınırlar çizildiği görülüyor. Bu sınırlar Osmanlı topraklarının idari sınırlarından farklıdır. Şöyle ki, Tanzimat'ın ilanı ile yeni bir yapılanma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu'nun, idari sınırları ve yönetim modeli de değişiklik geçirmiş, 1864'ten sonra Vilayet Nizamnamesi'yle başlayan reformist yapılanma, sancakları, vali yönetimindeki vilayetlerin bir alt birimi olarak belirlemişti (Ortaylı, 2011).

Bu yazıda, genel olarak imparatorluk içinde Düyun-u Umumiye Nezaret sınırları ve vilayetlerin idari sınırlarının birbiriyle örtüştüğü ve ayrıştığı alanların belirleyicileri, Osmanlı'yı borçlanmaya zorlayan nedenlerle birlikte Düyun-u Umumiye idaresinin Trabzon merkezli tuz tekeli, zengin tuz üretim alanlarına sahip komşu Sivas ve Erzurum nezaret merkezleriyle ilişkilendirilerek ele alınacaktır. Bu nedenle yazı, "Modernleşme Sürecinde Osmanlı'nın Ekonomi Düşüncesi ve Dünya Ekonomik Sistemi", "Borçlanma ve Yatırımlar" ve "Düyun-u Umumiye Trabzon Nezareti ve Tuz İnhisarı" olmak üzere üç bölümde incelenecektir.

Modernleşme Sürecinde Osmanlı'nın Ekonomi Düşüncesi ve Dünya Ekonomik Sistemi

Şerif Mardin'e göre, Tanzimat reformistleri, Osmanlı İmparatorluğunun, ekonomik nedenlere bağlı olarak düşüşe geçtiğini düşünüyor olmalıydılar. Mardin, Osmanlı'nın ıslahat ile ilgili layihalarında, düzenin bozulma nedeninin, has, zeamet ve tımar sisteminin, çalışmadığına bağlı olduğunu belirtiyor (Mardin, 1985). Bu sistemde sipahilere, Osmanlı topraklarından vergi toplama hakkı verilmişti. Oysa Avrupalıların modern ordu yapılanması karşısında, Osmanlı Devleti, merkezde disiplinli ve maaşlı bir piyade ordusu oluşturmuştu. Bu durumda, devletin bu yeni yapılanmaya gelir sağlaması gerekmiş, buna bağlı olarak sipahilere verilen haklar, mültezimlere devredilmişti (Mardin, 1985).

Osmanlı'da fetihle kazanılan topraklar ve vergiye dayalı bir anlayıştan, verimliliği artıran bir üretim anlayışına geçilememiş olmasının yenileşmeyi geciktirdiği belirtilir. Verimliliğe dayalı üretim tarzını engelleyen nedenlerden birinin de büyük olasılıkla, toprak mülkiyetinin

devlete ait olması gösterilir (Mardin, 1985). 1858 “Arazi Kanunnamesi”yle tanımlanan, toprakta özel mülkiyet hakkı, 1867’de Avrupalılara da tanındıktan sonra, yabancıların toprak satın alması mümkün hale geldi (Keyder, 1985). Öte yandan, İmparatorluğun tüketimini gözeten bir anlayışla, ihracat kısıtlanıyordu. Ancak 1838’de İngiltere ile yapılan ticaret anlaşması, Avrupa kapitalizminin politik ve ekonomik mantığıyla bütünleşmesinde, Osmanlı’nın attığı ilk adım olarak işaret ediliyor. Bu anlaşmayla Avrupalılar, ihraç etme hakkına sahip oldukları gibi, bütün ithal mallarına da sadece %3’lük vergi ödeyeceklerdi. Birkaç yıl sonra benzer haklar, diğer Avrupa devletlerine de sağlanmıştı (Keyder, 1985). Klasik Osmanlı ekonomi anlayışı yerini yenilikçi düzene terk ederken, dış ticaret önem kazanmaya başladığı gözleniyor. Sanayi devriminden sonra Avrupalıların, önceleri İngilizlerin, Osmanlı topraklarına ilgisi artmış, bu topraklardan hammadde temin etmişlerdi.

1820’ler sonunda Doğu Akdeniz’de buharlı gemiler işlemeye başlamıştı. Mamul ürünler ithal, hammadde ve yiyecek maddeleri ihraç ediliyordu. Bununla birlikte, hinterlandındaki üretimin pazarlandığı kimi liman kentleri, önem kazandı. Bu gelişmeler, kentlerde yeni ekonomik faaliyetlerin oluşması ve kentin fiziki çevresinin değişimine yol açmıştı. Bankalar açıldı, iç bölgelere ulaşım ağları oluşturuldu. Selanik, İzmir, İstanbul gibi kentler, ticaret merkezlerine dönüştü. Bu yerleşmelerde, geleneksel dönemin imalatçı grubunun yerine, dış ticaretle uğraşan sınıf görülmeye başlandı. Ticaret ağları, Avrupa pazarlarıyla ilişkiyi sağlayan merkezleri belirledi (Keyder, Özveren, & Quataert, 1994). Keyder’in işaret ettiği gibi, ekonomi, coğrafyanın belirleyicisi olmuş ve pazar mantığına dayalı olarak kimi liman kentleri değişmeye başlamıştı. 19. Yüzyılda, İzmir ve Selanik’in yanı sıra Trabzon ve Samsun da öne çıkan liman kentlerinden oldular. Yabancı gemilere kapalı tutulan Karadeniz’de, 18. Yüzyıl sonlarında, Ruslar, Küçük Kaynarca Antlaşması’yla, Karadeniz’de gemicilik yapma ve İstanbul Boğazı’ndan geçiş hakkı aldılar. 1856’da Paris Antlaşması’yla da denetim, sıhhiye ve gümrük hakları Osmanlılarda kalmak üzere Boğazlar tüm ülkelere açılmıştı (Baskıcı, 2012).

Trabzon, sadece Osmanlı’nın iç bölgelerindeki üretimlerin pazarlandığı bir yer olmanın dışında, Avrupa’ya ve İran’a açılan önemli bir liman kentiydi. 1830’lardan sonra, liman aracılığıyla, Trabzon-Tebriz yolunun masrafı azalmış ve İran ipeğine ulaşım kolaylaşmıştı. Ne var ki, 1872’de Rusların Batum-Tiflis demiryolunu açarak, Kafkaslara ulaşım gerçekleştirmişti. Trabzon’un iç bölgeyle böyle bir demiryoluna sahip olmaması, liman gelişimini engelleyen nedenlerdendi. Trabzon-Erzurum karayolu henüz 1872’de tamamlanmış, 1869 tarihli Süveyş Kanalı’nın açılması, yanı sıra, Osmanlı’nın Karadeniz’deki Samsun, Ordu ve Giresun limanları da gemi seferlerine dâhil edilerek, iç bölgenin ihracat limanı olarak belirmeleri de yine Trabzon Limanı’nın kaderini belirleyen etmenlerdendi. (Baskıcı, 2012).

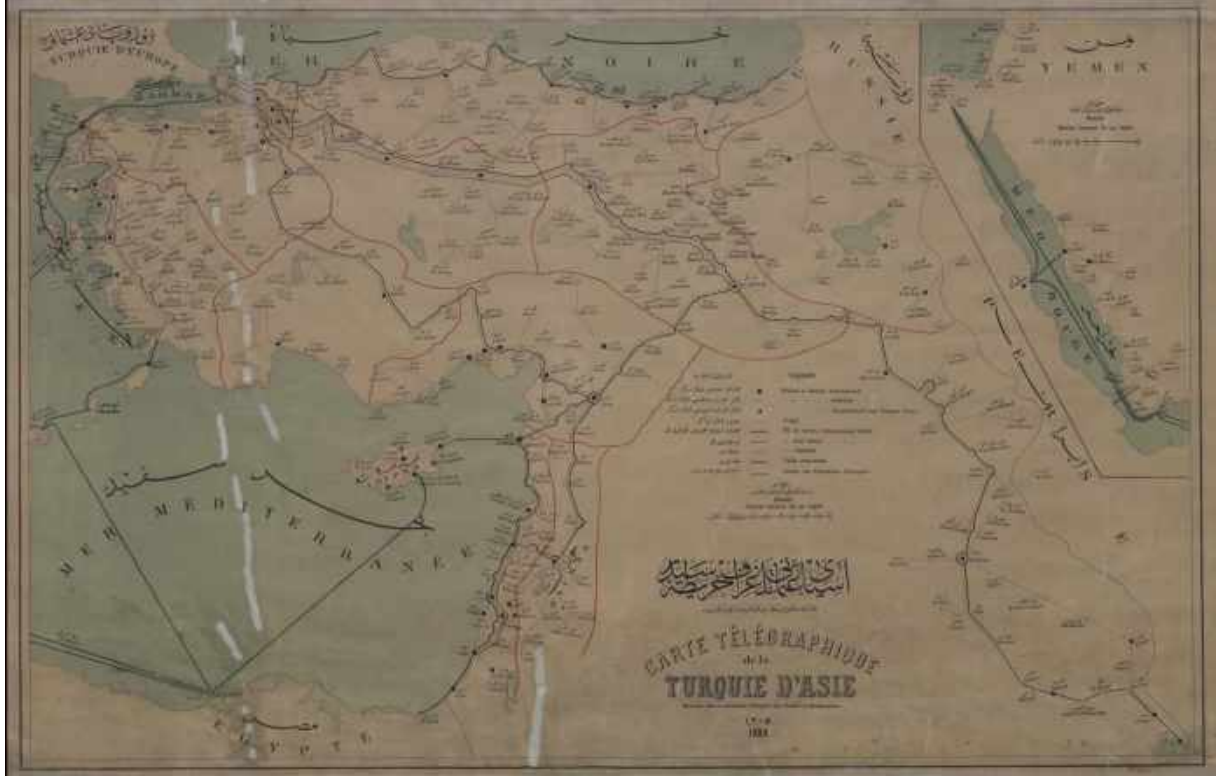
19. Yüzyıl başlarında 15-16.000 nüfuslu Trabzon kentinin, veba ve Rus savaşı sonrasında düşmüş, 1830'larda limanın önem kazandığı dönemde tekrar artış gösterdiği, 1840'larda 25-30.000, Kırım Savaşı sonrasında, kuraklık nedeniyle civar köylerden kente yerleşenlerle 70.000'e ulaştığı belirtiliyor (Yılmaz, 2009). Elbette, bu gelişmenin kentin fiziki yapısına etkisi de kaçınılmaz olmuştur.

Borçlanma ve Yatırımlar

19. Yüzyılda, idari ve askeri alandaki modernleşme için gereken harcamalar, borçlanma nedenlerindedir. İlk önce, 1854'te Kırım Savaşı sırasında, sonra sırasıyla 1855, 1875'te borç alınmaya devam edilmişti. Ardından, 1879'da Galata bankerleriyle Rüşum-u Sitte anlaşması yapılmıştı. Buna göre, müskirat, pul, İstanbul'un civarı ve deniz ürünleri rüşumu, İstanbul ve civarı, Bursa, Edirne, Samsun ipek öşürü, tömbeki, tütün olmak üzere, altı ürünün vergisine el konulacaktı (Kazgan, 1985). Avrupa borsalarında, Osmanlı'nın 1854-55, 1871'deki borçlarının, Mısır'dan alınan vergiyle karşılandığı belirtiliyor (Gürsel, 1985). Gürsel, 1863'teki borçlanmaya, İzmir, Suriye, İstanbul ve birkaç taşra şehrinin gümrüklerinin karşılık gösterildiğini işaret ediyor. Bu tarihten sonra, çeşitli vilayetlerde, ipek, zeytinyağı, tütün, ağnam (küçükbaş) gelirleri, tuz, balık, pul, Tokat bakır, daha sonraları da Osmanlı'nın tüm gelirleri "Umumi Borçlar" olarak teminat gösterilmeye başlandığını söylüyor. İşte, 20 Aralık 1881'de "Muharrem Kararnamesi"yle kurulan, "Osmanlı Kamu Borçları Yönetim Konseyi" adını alan, Düyun-u Umumiye İdaresi kurula, merkezi kuruluyor. İdarenin merkezi, mimar Alexandre Vallauray tarafından tasarlanan, Cağaloğlu'nda, bugünkü İstanbul Erkek Lisesi'nin olduğu binadır.

19. Yüzyılda borçlanmayla birlikte üretime yönelik, yabancı sermaye ile yatırımlar da yapılmıştı. Liman kentlerine ulaşan demiryollarının inşa edilmesi, karayollarının geliştirilmesi ile iç bölgelerdeki yerel pazarlara yönelik üreticiyle doğrudan ilişki kolaylaştı. Bunun yanında, ticari önem kazanan liman kentlerinde, limanların kapasitelerinin artırıldığı, liman işletmeleri, su, gaz, elektrik şirketleri gibi Avrupa sermayesiyle dolaysız yatırımlar gerçekleştirildi (Pamuk, 2018). 1874'lerden sonra tüm Osmanlı topraklarına telgraf ağı döşendi. Ulaşım ve haberleşme ağı, ekonomi coğrafyasının belirlediği ticari kentler arasında oluşturulmuştu. 1889 tarihli Telgraf haritasına (Şekil 1) göre, Üsküdar-Basra, aynı hattan ayrılan bir koldan Diyarbakır-Halep, Üsküdar-Halep'ten devam ederek Beyrut-Yafa limanlarına, deniz altından Halep-Kıbrıs-İskenderiye limanı, Üsküdar-Hopa, Çanakkale-İzmir-Muğla'dan Marmaris-Rodos-Ege Denizi, İstanbul-Varna arasında ulusal ve uluslararası hatlarla iletişim gerçekleştirilmişti. 1889

tarihli haritada, telgraf müdürlüklerinin sınırları da görülmekte. Bu sınırların, vilayet sınırları yerine, Düyun-u Umumiye Nezaretleri'nin sınırlarına yakın olduğunu söylemek mümkün.

Şekil 1-BOA.HRT-h.366/1. Asya-i Osmani Telgraf Haritası.1889.

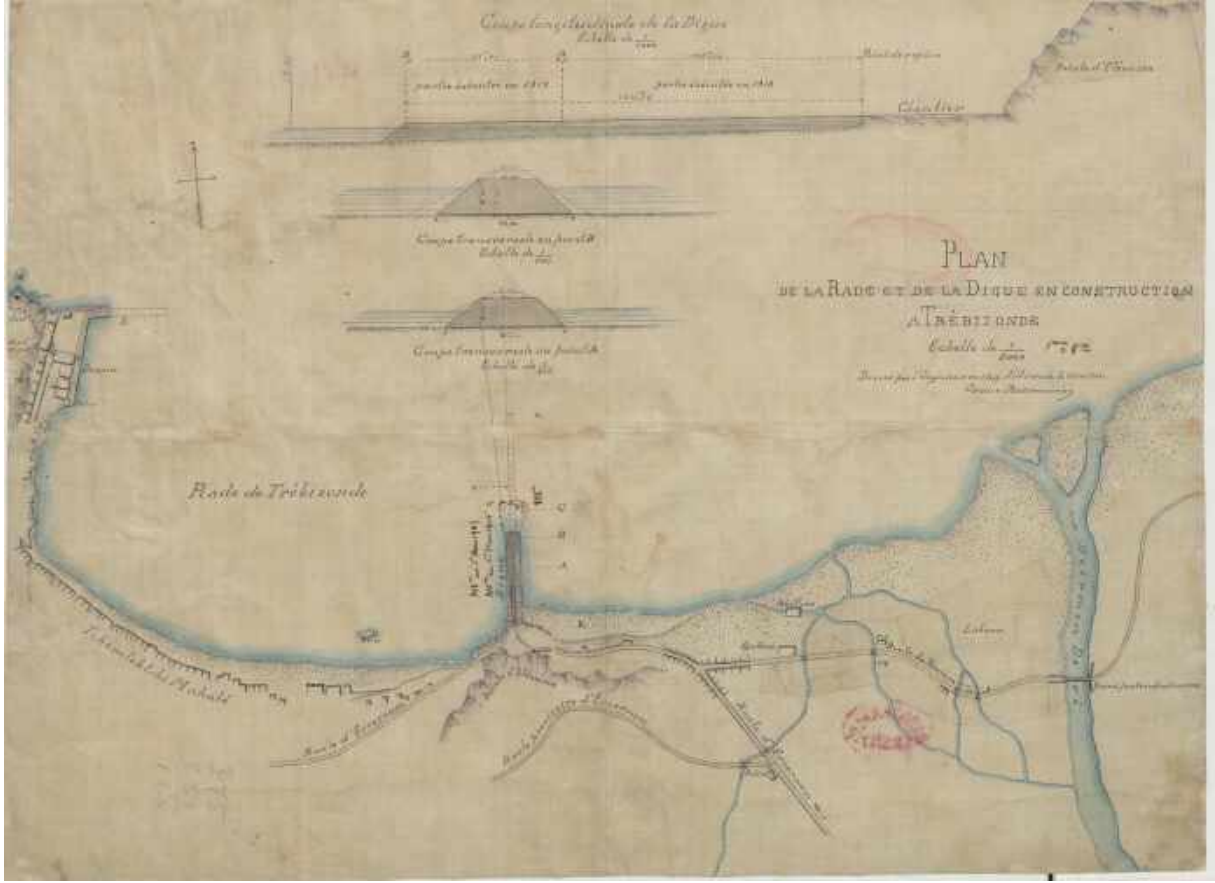
Modernleşme döneminde Osmanlı toprakları yeni yönetim anlayışıyla düzenlendi. Klasik Osmanlı taşra yönetimi “sancak” adı verilen birimlerden oluşmaktaydı. İlber Ortaylı, bunların fiziki sınırlarının Türkiye'nin vilayetleri kadar olduğunu söylüyor (Ortaylı, 2000). Rumeli fethedildikten sonra, Lala Şahin Paşa, Beylerbeyi olarak vali tayin edilince, sancaklar üzerinde eyaletle ortaya çıkmış, ancak bu yapıda bir hiyerarşi oluşmamıştı. Eyalet yapısının daha çok askeri üsler olarak düşünüldüğü belirtiliyor. 1864'te “Vilayet Nizamnamesi”yle idari, mali ve adli yönden livaların üstünde vilayet düzenlemesiyle hiyerarşik yapı tanımlanmış oldu. Bu yapıda, vilayetlerin alt birimi sancaklara bağlı kazalar ve köyler yer alıyordu. Ancak bu nizamname sadece Tuna ve Bosna gibi Avrupa'yla yoğun ilişkili yerler için düzenlenmişti. 1871'de bu kez “İdare-i Umumiye Nizamnamesi” ile Rumeli'de 10 vilayet, 44 sancak, Anadolu'da 16 vilayet, 74 sancak belirlenmişti (Ortaylı, 2000). Bu vilayetlerin ve alt birimleri sancakların idari sınırları da çizilmişti (Cuinet, 1890). Anadolu'da 16 vilayetten, Trabzon sınırlarında, batıdan doğuya doğru Karadeniz sahillerinde sırasıyla, Samsun, Trabzon, Lazistan ve güneyde Gümüşhane olmak üzere üç sancak bulunuyordu. Trabzon vilayetinin batıda, Samsun sancağının sınırı Alaçam, doğuda Lazistan sınırı Hopa'da bitiyordu. Vilayetin güneyde

komşusu olan Sivas ve Erzurum vilayetleriyle olan sınırındaki yerleşmeler, yine batıdan doğuya doğru, Ladik, Niksar, Karahisar ve Bayburt dışarıda kalıyordu (Şekil 2).

Şekil 2- Trabzon Vilayeti, (Cuinet, 1890)

Cuinet, Trabzon vilayet sınırları içinde sahil şeridinde uygun bir liman olmadığını söylüyor. Esasında, Trabzon'un önemli bir liman kenti olması, limanından çok, iç bölge, İran ve Avrupa ile ticari ilişkilerdeki konumu olduğu belirtiliyor (Yılmaz, 2015). 1890'larda, vilayetin limanları, Ordu-Vona, Akçaabat-Polathane, Giresun-Espiye/Zefre'dir. Cuinet, Trabzon'un limanı olmadığını, kendilerinin [Düyun-u Umumiye olmalı] iskele yaptırdıklarını söylüyor. İskelenin inşaatı 10 yıl sürüyor ve 1885'de bitiyor. Ancak 30 mt uzunluğundaki bu iskelenin, fırtınalı havalarda yerleşme için güvenli olmadığı belirtiliyor. Bu nedenle, 1890'larda, Bayındırlık Bakanlığı'na, vilayetin baş mühendisi tarafından bir liman projesi, sunulmuştu (Cuinet, 1890). Bu tarihlerde, Trabzon-Çömlekçi limanında bir set yapımı gündeme geliyor (BOA.BEO.1729.129602). Bununla ilgili, mühendis İsidore Radziwonowicz tarafından ileri tarihte, 1905'de bir proje hazırlanıyor (BOA.HRT.h.629/1) (Şekil 3). Yılmaz, 1870'de Josseph Dassaud'nun da bir proje hazırladığını belirtiyor (Yılmaz, 2015).

Şekil 3-BOA.Hrt-h.629/1. Tarbzon Çömlekçi limanında dış liman ve set inşası.

Trabzon vilayetinde, 1892’de kolera salgını nedeniyle Polathane, Hamsiköy ve Hopa’da tahaffuzhaneler olduğu biliniyor (BOA.DH.MKT.1993.82). Düyun-u Umumiye’nin idaresinde kurulan Trabzon nezaretinin büyük limanı olarak Polathane (Platana) limanı, büyük liman olarak işaret edilmişti (Administration de la Dette Publique Ottomane). Bu dönemde, liman projeleri, limana bağlı yol ağı, borçlanmayla gerçekleştirilen yatırımlar arasında önemli yer tutuyordu.

Düyun-u Umumiye Trabzon Nezareti ve Tuz İnhisarı

Tuz inhisarı için gereken kaya tuzu, Ankara, Konya, Erzurum, Bağdat, Halep’ten, deniz tuzu, Kızıldeniz, Akdeniz ve Ege Denizi sahillerinde işletiliyordu. 1862’den beri Osmanlı tekelinde olan tuz olduğu gibi Düyun-u Umumiye İdaresi’ne terkedilmişti. 1882-1913 tarihleri arasında, Osmanlı’nın borçlarına karşılık en çok gelir getiren vergi türü tuz ve tütündü (Kazgan, 1985).

Düyun-u Umumiye İdaresi’nin, taşrada kurduğu nezaretler, seçilen yönetim merkezlerine bağlı alt birimler, kimi iller ve/veya ilçelerde müdürlük ve memuriyetler de oluşturulmuştu. Edirne, İzmit, Bursa, İzmit, İzmir, Konya, Adana, Ankara, Trabzon, Sivas, Erzurum, Siirt,

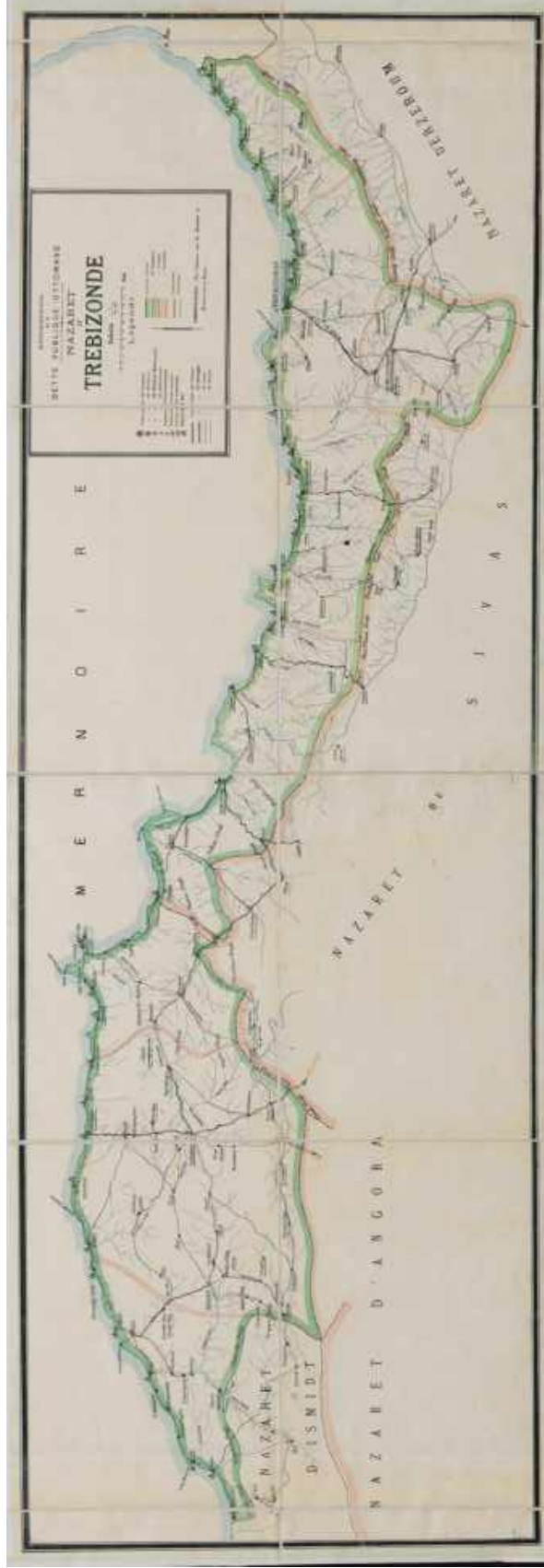
Halep, Bingazi, Bağdat, Yemen, Beyrut, Selanik, Midilli, Girit, Manastır, Dıraç olmak üzere 22 adet nezaret merkezi bulunuyordu.

Nezaret merkezlerinin, çoğunlukla bir vilayet merkezi olduğu görülüyor. Bunlara bağlı müdürlük birimleri, örneğin Trabzon Nezareti'nde, Trabzon, Samsun, Giresun, İnebolu, Sinop, Amasya ve Tokat'tı. Bu birimlere bağlı memuriyetler de çoğunlukla kaza ölçeğinde yerleşmelerdi. Trabzon Müdürlüğüne bağlı memuriyetler, Rize, Atina (Pazar), Yalıboyu (Araklı), Mepavri (Çayeli), Of, Sürmene, Mumhane-önü, Polathane, Büyük Liman, Eléou (Görel), Maçka, Gümüşhane ve Toroul (Turul)'da bulunuyordu. Bu dönemdeki yer isimleri, şehir ve kasabalarda muhtar ve ihtiyar heyetleri oluşturulduktan sonra, 1944'te Türkçe isimlerle değiştirilmiştir.

Düyun-u Umumiye Nezaretleri'nin sınırlarına baktığımızda, Osmanlı topraklarının idari sınırlarından farklı sınırlara sahip olduğu görülüyor. Örneğin, Trabzon nezaretinin sınırları, Kastamonu ve Sivas vilayetlerinin kimi kent ve kazalarını içerecek şekilde genişletilmiştir. Kastamonu vilayetine bağlı sancakların bir kısmı Trabzon, bir kısmı İzmit nezaretinin sınırlarına dâhil edilmiştir. Trabzon Nezareti'nin Karadeniz'in tüm sahil kent, kasaba ve köylerini içermesinin nedenlerinden biri, denetim, diğeri de birbirine idari olmaktan öte, ekonomik olarak eklenen birimlere ulaşım düşüncesi olmalıdır. Yabancı devletler tarafından yönetilen Düyun-u Umumiye, 1841'de çıkarılan, bir tür pasaport özelliği taşıyan ve şehir yöneticisi tarafından verilen belge olmaksızın seyahati kısıtlayan "Men-i Mürur Nizamnamesi"ni (Kütükoğlu, 2006) de bir şekilde aşarak, vilayetin idari sınırlarına nüfuz etmeyi, başka bir deyişle, Osmanlı topraklarında, idari sınırları aşan ve ekonomi güzergâhlarıyla belirlenen yeni sınırlar çizmeyi başarmış olmalıydı (Şekil 4). Bu anlamda, Maçka ve Turul gibi memuriyetin de, büyük olasılıkla, ekonomi güzergâhları üstünde oldukları için seçilmiş olduklarını tahmin etmek güç olmaz.

Vital Cuinet'in, 1880-92 yılları arasında, Düyun-ı Umumiye Meclisi İdaresi'nde Genel Sekreter olarak çalıştığı belirtiliyor (Arıkan, 2016). Cuinet'in Anadolu coğrafyası çalışması, kentler hakkında çok detaylı bilgiler içeriyor. Sosyal, ekonomik, demografik, fiziki detaylar arasında bu çalışma kapsamında bizim ilgi alanımız, Trabzon özelinde, Karadeniz'deki tuz tekeli ve bu tekel ile denetlenen yerleşme ağı. Cuinet'in aktarımına göre, Düyun-u Umumiye Nezareti'nin baş müdürlüğü/merkezi Trabzon'dadır. Sivas vilayetindeki Karahisar, Tokat ve Amasya sancakları yanı sıra, Sinop ve Kastamonu sancaklarını, Karadeniz'in tüm kıyı şeridini içerecek şekilde doğuda Hopa'dan batıda Sakarya nehrine dek uzanıyor. Trabzon'da tuz bulunmuyor. Ne var ki, imparatorluğun tuz tekeline sorumlu idare tarafından, Karadeniz sahillerinde 28 adet tuz deposu kuruluyor. Bu depolara, Foça tuzlarından tuz getiriliyor. Bu

dönemde İmparatorluğun bu bölgesinde, Rusya tuzu ile de rekabet görülüyor. Zira, Rusya tuzunun ucuz olması ve idarenin tekel uygulamalarında yasaklamalar, bölgede kaçakçılık faaliyetlerine neden olmuştu. Bölgenin dağlık ve sınıra yakın olması, ayrıca kırsal kesimin nüfus fazlalığı, bölgenin ziraat için elverişli topraklarının yetersiz olması nedeniyle kırsal kesimde yaşayanların kaçakçılık faaliyetlerine giriştiği görüldüğü (Çakır, 2019); ayrıca ulaştırma ve nakliye olanaksızlığı nedeniyle, tekel idaresinin tüm tuzları işletememesinin de kaçakçılığa neden olduğunu belirtiyor (Kazgan, 1985).

Şekil 4-Düyun-u Umumiye, Trabzon Nezareti sınırları, (Administration de la Dette Publique Ottomane)

1889'da Trabzon'da idarenin tekelindeki alkol, balık, tütün, ipek, pul ve tuz gelirleri arasında en yüksek değere sahip olan tuz, ikinci de tütündür. Aynı yıl, Giresun Limanı'na ithal edilen ürünler arasında en fazla orana sahip olan yine tuzdu. Yine 1888'de Samsun Limanı'na giren ürünler arasında en yüksek oranı tuz teşkil ediyordu (Cuinet, 1890). Limanlara giren tuz, büyük olasılıkla, Foça memlahasından geliyordu. 1901 tarihli Trabzon salnamesinde Düyun-u Umumiye Nezareti'nin toplam varidatının (10.911.604) 9.027.888'i tuzdan sağlanmıştı (anonim).

Trabzon kentini tek başına, kendi sınırları içinde, sadece limanlar üzerinden değerlendirmeye çalışmanın yetersiz olacağı düşüncesiyle, komşu Sivas ve Erzurum nezaretlerine kısaca değinmeyi, tercih ediyoruz. Zira Cuinet, Trabzon'un önemli yol şebekesine ilişkin detaylar da verir. Bu yollar, dolaylı ya da doğrudan iç bölgelere, hatta sınıra ve tuz memlahalarının olduğu yerleşmelere uzanır. Bunlardan ilki Giresun-Karahisar arasında, 1870'te başlayarak 1888'de bitirilen yoldur. Ordu-Sivas arasındaki yol, 1884'te bitiriliyor, Ünye-Niksar arasında 1882'de başlıyor, Amasya ve Tokat üzerinden, Samsun-Sivas arasında 1883'te tamamlanıyor. Cuinet, Karadeniz'in önemli liman kentiyile doğrudan bağlantılı sonuncu güzergâhı, Küçük Asya'nın ana iletişim rotası olarak tanımlıyor (Şekil 5).

Şekil 5- Düyun-u Umumiye, Sivas Nezareti sınırları, (Administration de la Dette Publique Ottomane)

Sivas Nezareti'ne baktığımızda, yine bu nezaret sınırları Sivas vilayetinin bir kısmı Trabzon tekel idaresiyle bağlantılı iken, Memuriyet-el Aziz vilayetini içerir. Giresun ve Ordu güzergâhlarıyla Karadeniz'e ulaşan Sivas'ın kent merkezine yakın tuz yatakları, yine Kayseri'ye, Erzincan'a uzanan yol üzerindeki ve Erzincan'daki tuz yatakları, bölgeleri birbirine bağlamaktadır. Cuinet, Sivas Vilayetinde 20 adet tuz kaynağı ve 15 işletme bulunduğunu kaydetmiş. Bu 15 tuz kaynağının toplam üretimi vilayet için yeterli olduğu gibi, komşu sancakların tüketimine de gönderiliyordu. Erzurum vilayeti de tuz yatakları bakımından çok zengindi. Tekel idaresinin gelir kaynakları arasında, 1889'da %90'a yakın miktarı tuzdan elde edilmişti. Yine, Erzurum'un nezaret sınırları, bu kez Van vilayetini de kapsar. Trabzon-Erzurum arası, İran ticareti nedeniyle, kıymetli kadim bir güzergâhtır (Şekil 6).

Şekil 6- Düyun-u Umumiye, Erzurum Nezareti sınırları, (Administration de la Dette Publique Ottomane)

Sivas ve Erzurum nezaret haritalarında, zengin tuz yatakları olmasına rağmen, depolar tamamen Trabzon Nezareti'nin sahil şeridinde sıralanmıştır. Ulaşım ağının yönlendirdiği şemaya bağlı yorumlayacak olursak, bu iki nezaretin depolama ihtiyacını, Karadeniz sahillerindeki depoların karşılandığını söyleyebiliriz.

SONUÇ YERİNE

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan bildiri kapsamında hazırlanan bu yazıda, arşiv taramasında tesadüfen eriştiğimiz, Osmanlı'nın vergiye tabi gelir kaynaklarını devrettiği, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin yönetim ve denetimindeki haritaların içerdiği verileri incelemenin ve dönemin diğer kaynaklarıyla ilişkilendirmenin anlamlı olacağını düşündük. Geç Osmanlı döneminde, borçlanmanın getirdiği yeni koşullar altında, 1890'larda oluşturulan nezaretlerin sınırları, kentleri, karayolu, demiryolu ve limanları birbirine bağlayan ağa bağlı olarak, ekonomi temelinde birleştiriyordu. Osmanlı topraklarının bütününde, nezaretler, vilayetlerin idari sınırlarından farklı bir fiziksel bölünmeyi işaret etmekteydi. Bu anlamda, Düyun-u Umumiye Nezaretleri'ni belirleyen sınırların, Geç Osmanlı döneminde gerçekleştirilen modern alt yapı yatırımlarını, bölgesel ilişkileri ve demografik değişimleri değerlendirmede farklı bir bakış açısı yarattığını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Çakır, D. (2019). **Osmanlı Devletinin Son Döneminde Karadeniz'de Tuz Kaçakçılığı**, Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Administration de la Dette Publique Ottomane, T. (tarih yok). saltresearch.org.
- Anonim. (1318[1901]). **Trabzon Vilayeti salnamesi**, Trabzon: Trabzon Matbaası.
- Arıkan, Z. (2016). **Şap Ticareti'nden Tuz Ticaretine Foça ve Miras**, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi.
- Baskıcı, M. (2012). "XIX. Yüzyılda Trabzon Limanı'nın Yükseliş ve Gerileyişi", **AÜ. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 67(3), 33-56.
- Beyoğlu, S. (2004). "Osmanlı Devletinde "Tuz"a Dair Bazı Problemler (1914-1923)". E. Gürsoy Naskali, & M. Şen (Der.). içinde, **Tuz Kitabı** (s. 202-207), İstanbul: Kitabevi.
- BOA.BEO.1729.129602. (22 Cumaziyelahir 1319[6 Ekim 1901]).
- BOA.DH.MKT.1993.82. (5 Safer 1310[29 Ağustos 1892]).
- BOA.HRT.h.629/1. (6 Muharrem 1323[13 Mart 1905]).
- Cuinet, V. (1890). **La Turquie D'asie Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonée De Chaque Province De L'asie Mineur**, Paris: Leroux, Ernest.
- Gürsel, S. (1985). "Osmanlı Dış Borçları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, (c.3, ss.672-699), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kütükoğlu, S. M. (2006). "Mürur Tezkiresi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (c.32, ss. 60-61). İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları (İSAM).

-
- Kazgan, H. (1985). "Düyun-u Umumiye", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, (c.3, ss.691-716), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (1985). "Osmanlı Devleti ve Ekonomik Sistemi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, (c.3, ss.642-652), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç., Özveren, Y. E., & Quataert, D. (1994). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler". Ç. Keyder, Y. E. Özveren, & D. Quataert (der.). içinde, **Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)** (s. 121-155), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişimi (1838-1918)", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, (c.3, ss.618-634), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2009). "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research**, 2(7), 359-382.
- Yılmaz, Ö. (2015). "Dussaud Biraderlerin Trabzon Limanı İnşa Projesi", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (18), 213-244.

KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ BAĞLAMINDA ÇİN'DE ORTAYA ÇIKAN ULUSLARARASI LIBERAL ORTAKLIK DÜZENİNE YÖNELİK TEPKİLER

Bedri ŞAHİN*

ÖZET

Gerek sınır komşuları gerekse de Batılı ülkeleri açısından, kazandığı siyasi ve ekonomik güç ile yükselişe geçen Çin'in, geleceğin dünyası için ne anlam taşıyacağı hususunda endişe duydukları, Çin'in ABD ile aynı egemen dünya gücü haline geleceği korkusuna kapıldıkları bir gerçektir. Mevcut uluslararası sistem, ABD tarafından desteklenen ve korunan liberal bir hegemonik düzen olarak tanımlanmaktadır. İdeal olan, uluslararası ilişkilerin açıklık, çok taraflılık, insan hakları, demokrasi, piyasa ekonomisi, ekonomik ve güvenlik işbirliği gibi liberal nitelikleri yansıtmaktır. Bu düzen, hegemonik veya tek kutupludur çünkü yegâne baskın devlet olan, kendi dünya vizyonuna göre net kurallar ve hiyerarşik bir düzen belirleyen ABD tarafından korunmaktadır. Bununla birlikte, bu mevcut sistemin yeniden tasarlanması için baskılar da her geçen yıl artmaktadır. Asya'dan Avrupa'ya uzanan karayolu nakliye altyapısı (yol) ile deniz taşımacılığı şeritlerinin (kuşak) koordinasyonunu Çin liderliğindeki bir mega altyapı projesi olan Kuşak ve Yol Girişimi (*Belt and Road Initiative-BRI*) gibi uluslararası toplu eylem projeleri, küresel gündem belirleme eksenini Washington'dan Pekin'e doğru kaydırmaktadır. Bu durumda, siyaset ve ekonomi bilimciler liberal hegemonik düzenin yakın gelecekte yüzleşebileceği kaderi üzerine yoğun bir tartışmaya başlamıştır. Çin, mevcut uluslararası düzenin yerine hangi alternatifi inşa etmeye uğraşmaktadır? ABD ve Rusya'nın değişen bu uluslararası sisteme yönelik tepkileri nasıl olacaktır? Bu bildirinin amacı, Çin'in mevcut sisteme çok benzeyen ancak çok kutupluluk, egemenlik ve içişlerine karışmamaya daha fazla önem veren uluslararası bir düzen kurmaya çalıştığı görüşü ve Rusya ve ABD'nin Çin'in Avrasya'daki varlığına verdikleri tepkiler bağlamında bu iki temel soruya yanıtlar bulmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuşak ve Yol Girişimi, Uluslararası Liberal Ortaklık, Çin, ABD, Rusya

ABSTRACT

It is a fact that China, which is on the rise with the political and economic power it gains, for both its neighbors and Western countries, is worried about what it will mean for the world of the future, and that they are afraid that China will become the same sovereign world power with the USA. The continuous universal framework is characterized as a liberal domineering world request upheld and safeguarded by the USA. Ideally, international relations exhibit liberal characteristics such as human rights, democracy, openness, multilateralism, market economy, security and economic and coordination. This order is hegemonic or unipolar since it is upheld by the USA, which is the only dominant country, setting apparent rules and a hierarchical order according to its vision of the world. However, pressures are also increasing each year to redesign this existing system. Global aggregate activity ventures, for example, Belt and Road Initiative (BRI), a China-driven super foundation venture, organizing transport framework (road) from Asia to Europe and oceanic paths (belt). It shifts from Washington to Beijing. In this case, political and economic scientists have begun an intense debate on the fate of the liberal hegemonic order in the near future. What alternative is China trying to build in place of the current international order? How will the US and Russia react to this changing international system? The purpose of this paper is to answer these two key questions in the context of the view that China is trying to establish an international order that is very similar to the current system but pays more attention to not being involved in sovereignty, multi-polarity, and domestic affairs, and to find out Russia's and the US's responses to China's presence in Eurasia.

Keywords: Belt and Road Initiative, International Liberal Partnership, China, USA, Russia

* Doktora Öğrencisi, Beykent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler,
E-Mail: sahinbedri@gmail.com. Orcid No: 0000-0002-1045-9478

GİRİŞ

Avrasya; Afganistan, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Pakistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan dahil olmak üzere Avrupa ve Asya kıtasının birleşimidir. İlk sorunun cevabı, Çin'in yükselişiyle ilgili akademik tartışmaları kısaca özetlemektedir. Çin'in nüfuzundaki kazanımlarının aksine, Çin'in mevcut sisteme çok benzeyen ancak çok kutupluluk, egemenlik ve iç işlerine karışmamaya daha fazla önem veren uluslararası bir düzen kurmaya çalıştığı görüşünü desteklemektedir (Kang, 2007). Bu ise liberal bir ortaklığın uluslararası düzeni olarak nitelendirilmiştir. Çin'in Avrasya ülkeleriyle Kuşak ve Yol Girişimi'ne (KYG) katılan diplomatik ortaklık sistemi bu görüşe yönelik kanıt görevi görmektedir (Xinbo, 2018). İkinci sorunun cevabı, Rusya'nın yeniden düzenlenen bir uluslararası sistem içinde büyük bir güç olarak statüsünü korumaya çalıştığını savunur (Mearsheimer, 2014). Büyük Avrasya Projesi, bu fırsatçı stratejinin açık bir göstergesidir (Peng vd., 2018). Buna ek olarak, ABD'nin Çin'in liberal hegemonik düzen üzerindeki baskılarına tepkisi gittikçe tutarsız hale gelmiştir (Wojczewski, 2018). 1990'ların sonlarında ve 2000'lerde ABD'nin stratejisi, ortaklık ve çevreleme arasında gidip gelmiş olmakla birlikte on yıllarda, çevrelenmeye daha da yaklaşmıştır (Yue, 2018). Ancak Trump yönetimi bu sorunun cevabı konusunda kargaşaya neden olmuştur. Bu kaos, ABD'nin bir KYG politikası eksikliğine ve Avrasya'daki ortaklara yönelik düzensiz desteğine yansımaktadır (Zhao vd., 2020).

Çin'in Yükselişi

Çin'in yükselişi ve çağdaş uluslararası düzen üzerindeki etkisi hakkında canlı bir bilimsel tartışma sürmektedir. Uluslararası düzenin kendisi, hem (neo) realist hem de (neo) kurumsalcı teori için temel bir kavramdır. Her iki teori de devletleri üniter aktörler olarak görür, aralarında kuralları uygulamak için kapsayıcı bir otorite olmadığına inanır ve devletler kendi aralarında uluslararası bir düzen kurmaya zorlandığı sonucuna ulaşır (Mania ve Pugaciewicz, 2019). Bu nedenle, uluslararası düzen üzerine tartışmalar sıklıkla bu iki teori arasında cereyan etmektedir (Balcı ve Kanlı, 2017).

Realist teori savunucuları için, Çin'in yükselişi yaklaşmakta olan savaş tehdidi ile ilişkilendirilmektedir. Güç geçişi ve kutupluluk sorunları ana meselelerdir (Allan vd., 2018). Kimi araştırmacılar, ABD liderliğindeki, tek kutuplu bir uluslararası sistemden çok kutuplu veya iki kutuplu bir sisteme veya Çin'in tek hegemon güç olduğu olası bir geleceğe geçişin barışçıl olmayacağından endişe duymaktadır (Lee, 2016). ABD'nin Çin'in artan gücüne karşı dengeleme girişiminde bulunabileceğinden ve Çin ve ABD arasında bir güvenlik ikilemi

doğmasından yana beklentiye sahip olanların yanı sıra, diğer bazı realistler, bir güvenlik ikilemi için yapısal koşulların mevcut olmadığını, bu nedenle çatışma olasılığının bulunmadığını savunmaktadır (MacDougall, 2017).

Kurumsalcı teori savunucuları, uluslararası sistemin ilkeleri, normları, kuralları ve karar alma prosedürlerine odaklıdır. Demokrasi, insan hakları, serbest piyasalar ve ekonomik ve güvenlik işbirliğinin uluslararası düzeninin “liberal özellikleri” konusunda endişe duyarlar (Duncombe ve Dunne, 2018). Genel olarak, Çin’in yükselişiyle ilgili kurumsalcı görüşler üç gruba ayrılabilir. İlk grup, Çin’in genişletilmiş ve bir şekilde yeniden düzenlenmiş liberal düzene entegre olmaya devam edeceğini savunur (Carrozza, 2018). Çin’in mevcut sistemle artan bağlantısı, kendi çıkarlarının mevcut liberal düzenin diğer üyelerinin çıkarlarıyla giderek daha fazla uyum sağlayacağı anlamına gelmektedir (Taylor Fravel, 2010). İkinci grup, Çin’in sürekli yükselişinin bir müzakereye benzediğini savunur. Çin, sistemi zenginleştiren yönlerini korumayı hedeflerken, aynı zamanda mevcut liberal düzenin parçalarını ihtiyaçlarına daha iyi uyacak şekilde uyarlamaya çalışacaktır, ancak liberal düzen Çin’e de uyum sağlayacaktır. Mevcut sistemin paydaşları çıkarlarını korumaya çalışırken, aynı zamanda önemli bir üye olan Çin de buna dahil olacaktır (Keating ve Kaczmarek, 2019). Üçüncü grup ise, Çin’in mevcut düzeni devirmek istemeyecek olsa da, çağdaş liberal düzenin kalbi olan kurallarda ve normlarda büyük değişiklikler yapmaya zorlayacağını, bununda devletler arasındaki küresel işbirliğini sonlandırmayacağını, fakat çok taraflı yönetişimin özelliklerini -demokrasi ve insan hakları koşulları- basitçe farklı kılabileceği yönünde görüşe sahiptir (Acharya, 2018). Çinli akademisyenler, mevcut uluslararası düzene yurt içi kalkınma ihtiyaçlarına en uygun olanla ilgilenme eğilimindedir. Bir grup akademisyen, Çin’in bu ihtiyaçlara uygun olarak doğrudan liberal düzeni değiştirmekle meşgul olması gerektiğini savunmuştur. İkinci bir grup, Deng Xiaoping döneminde olduğu gibi, dünya işlerinde düşük bir profile geri dönmeyi savunur. Üçüncü ‘ana görüş’, Çin’in barışçıl ‘uyumlu yükselişini’ sürdürmek için çaba gösterdiği, ancak aşamalı değişikliklere doğru çalıştığı kanısındadır (Beeson, 2018).

Bir Uluslararası Liberal Ortaklık Düzeni Alternatifi

Bu çalışmada, Çin’in amaçladığı alternatif sistem olarak bir liberal bir ortaklık düzeni inşa ederken uluslararası liberal düzenin bazı unsurlarını sürdürürken, diğerlerini ihtiyaçlarına daha iyi uyacak şekilde değiştirmeye çalıştığı tartışılmaktadır. Çin, liberal ekonomik unsurları korumak ve mevcut ABD liderliğindeki düzenin hegemonik gereksinimlerini seyreltmek, “nispeten daha eşit bir siyasi düzen ve işbirlikçi bir güvenlik düzeni” veya başka bir deyişle, tek başına baskın bir gücü olmayan çok kutuplu bir sistem oluşturmak istemektedir

(Christensen, 2015; Thompson, 2020). İdeal olan, küresel kolektif güvenlik meselelerin düzeninin önde gelen üyeleri arasında -Birleşmiş Milletler gibi bir kurum aracılığıyla- kararlaştırılmasıdır. Bu düzenin aynı zamanda daha büyük ‘siyasi çeşitlilik’ olgusunu da beraberinde getirecek ve demokratik ya da demokratik olmayan tüm siyasi rejim türlerinin eşit olduğu anlamına gelecektir (Urio, 2019). İnsan hakları ve rejim türü hususları bir ulusun içişleridir. Bu tür konulara yapılacak müdahaleler veya getirilecek koşullar bir ülkenin egemenliğine müdahale olarak sayılır. Siyasi çeşitlilik ve müdahalesizlik; egemenliğe, bağımsızlığa, devletlerin toprak bütünlüğüne ve devlet sınırlarının dokunulmazlığına, içişlerine karışmamaya ve tüm üye devletlerin eşitliğine vurgu yapan Şanghay İşbirliği Örgütü bünyesinde örneklenmiştir (Shambaugh, 2013; Breslin, 2013). İnsan haklarına veya demokrasiye uyum, örneğin demokrasi ilkeleri üzerine kurulmuş olan NATO’nun aksine katılım için şart değildir. Böylece bu düzenin ortaklık unsuru, ortak ekonomik ve güvenlik hedeflerine dayanan uluslararası işbirliğini vurgulamaktadır. Çin’in ortaklık diplomasisinin Çin’in uluslararası sistemde kademeli olarak alternatif bir düzen uygulama çabalarının kanıtı olmuştur (Men ve Wang, 2020). Ortaklık diplomasisi, Çin Dışişleri Bakanlığı’nın Çin ile ikili ilişkilerinin seviyesini belirtmek için ülkelere atadığı sembolik bir ortaklık sistemidir (Zhang vd., 2019). 1990’ların başından itibaren Çin, diplomasi yaklaşımını yavaş yavaş liberal ortaklık düzeninin açık piyasalar, serbest yatırım akışları, egemenliğe saygı ve içişlere karışmama gibi ilkelerine göre geliştirmiştir (Envall ve Hall, 2016). Araştırmacılar, ortaklık diplomasisinin bir uluslararası düzeni daha ziyade Çin’in uzun vadeli çıkarlarına uygun olarak şekillendirme çabası olarak değerlendirmektedir. Fırsatları en üst düzeye çıkarmayı ve riskleri azaltmayı amaçlayan ilişkilere bir yaklaşım olan ortaklık diplomasisi, Çinli politika yapımcıların resmi ittifakların bağlayıcı koşulları olmaksızın yabancı ülkelerle ilişkiler geliştirmenin bir yolunu aramasıyla başlamıştır. Tam bu esnada proto-liberal bir ortaklık düzeni ortaya çıkmıştır (Strüver, 2016). Ortaklık diplomasisi Çin’in yükselişiyle birlikte yirmi yılı aşkın bir süre boyunca gelişim göstermiştir. Yıllar süren canlanma, yüksek seviyeli ekonomik büyüme olmasına rağmen, Çin son zamanlarda KYG gibi projelerle uluslararası profilini önemli ölçüde yükseltmiştir. Açık şekilde ifade etmek gerekirse, 2000’li yılların başından bu yana, Çin, kamu iktisadi teşebbüslerini yurtdışındaki yatırımları artırmaya aktif olarak teşvik etmiştir (Xu ve Reisinger, 2019). Buna karşılık, KYG, başarı için birden fazla yabancı ortak gerektiren bir toplu eylem projesidir. KYG, yurtdışında kâr peşinde koşan tek tek işletmeler yerine, birçok katılımcının Çin ile ortak bir hedef doğrultusunda koordinasyonunu gerektirmektedir (Liang, 2019). Çin’in liberal ortaklık düzeninin başlangıcı Avrasya’da izlenebilir. Bunun nedeni, KYG’nin Çin için açıklık, çok taraflılık ve piyasa ekonomisi gibi liberal enternasyonalizmin

yönlerini paylaşan bir girişimin yol gösterici gücü olması bakımından koşullar yaratmasıdır (Sarker vd., 2018). Çinli akademisyenlerce desteklenmese de, KYG ‘Çin’in Marshall Planı’ olarak tanımlanmıştır. 1947 Marshall Planı, mevcut liberal hegemonik düzenin temellerinden biri olarak kabul edilir, çünkü daha müreffeh bir Avrupa’yı yeniden inşa etmek için ABD ile ortaklaşa işbirliği yapmak üzere birden fazla ülkeyi bir araya getirmiştir. KYG, Avrasya ülkeleri için karşılaştırılabilir bir potansiyele sahiptir (Montgomery, 2014). Bölge, KYG’nin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı’nın (İYEK) bulunduğu yerdir. 2013 yılında açıklanan İYEK, Çin’in Orta Asya, Rusya ve Avrupa’yı Avrasya topraklarında eski İpek Yolu’nu anımsatan bir araya getirme çabasıdır (Javaid ve Waheed, 2016; Benabdallah, 2019). İYEK’in geniş mesafelerine yayılan Sovyetler Birliği sonrası ülkelerin çoğunun düşük veya düşük orta gelirli ekonomileri vardır. Bölgedeki ülkeler için, İYEK’e katılım, daha büyük ticaretin potansiyel bir geleceğini, daha geniş dünya ile bağlantıları, modernleşme ve gelişmeyi temsil eder. Çin için, Avrasya’daki ilişkiler, KYG’nin amiral gemisi projesi olan İYEK’in başarısı için şarttır (Holslag, 2017; Spechler ve Spechler, 2019).

Avrasya’da ortaya çıkan alternatif düzenin gözlemlenmesinin bir başka nedeni de Çin’in bölgedeki ortaklık diplomasisini aktif olarak uygulamasıdır. Sovyetler Birliği sonrası tüm Avrasya ülkelerinin Çin Dışişleri Bakanlığı ortaklıkları mevcuttur. Resmi olarak Çin tarafından desteklenen KYG ile ilgili projeleri ortaklıklar, üst düzey ortaklıklar olarak atanmıştır. Resmi olarak Çin tarafından desteklenen KYG projeleri olmayanların daha düşük düzeyli ortaklıkları vardır. Üst düzey ortaklıkların başlığında ‘stratejik’ ifadesi bulunmaktadır (Harper, 2019). Stratejik ortaklar, diğer ülkelere “daha yakın arkadaş”tır ve stratejik ortaklar arasında örtük bir hiyerarşik yapı da vardır. Üst düzey stratejik ortaklıklarla ikili etkileşimler, ikili işbirliği için oldukça ayrıntılı gündemler içerir ve devlet başkanları ile farklı hükümet birimlerinin üst düzey temsilcileri arasında düzenli alışverişi kolaylaştırmak için özel iletişim kanallarının kurulmasını sağlar. Bu durum, stratejik olmayan ortaklıkların Çin tarafından değerlendirmediği anlamına gelmez. Stratejik ortakların Çin’in güvenliğini etkilediği görülürken, stratejik olmayan ortakların bunu yapması olasılığı nispeten düşüktür. Örneğin, KYG’nin açıklanmasından bu yana, Çinli askeri liderler yılda ortalama iki kez KYG katılımcılarıyla bir araya gelmektedir. Bu, KYG’nin Çin için ek bir güvenlik endişesi olduğunu ve bu nedenle KYG katılımcılarıyla güvenlik konusunda ek çabalar gerektirdiğini göstermektedir (Chubarov, 2019).

KYG ile birlikte ortaklık diplomasisi, Avrasya diplomatik ilişkilerini Çin’in liberal ortaklık düzenini açıklık, piyasa ekonomisi, ekonomik ve güvenlik işbirliği gibi ilkelerine bağlı kılmaktadır. Başlangıç olarak, Çin Dışişleri Bakanlığı’nın farklı ortaklık düzeylerinin hiyerarşik doğasına rağmen, Çin ortaklık kavramı, bir işbirliği, ortak teşebbüsler ve paylaşılan

riskler ilişkisini ima etmektedir. Bu, liberal bir ortaklık düzeninde açıklığı ve eşitliği dengelemektedir (Diesen, 2017). KYG projeleri -ister transit ister enerji altyapısı olsun- bağlantıyı artırmayı amaçlamaktadır, bu da ilgili tüm ortaklar arasında artan bir 'ticaret', 'finansal', 'altyapı' ve 'bireyden-bireye' etkileşim anlamına gelmektedir. Şimdiye kadar, KYG için resmi bir güvenlik mimarisi mevcut değildir. Bu da, en azından ilk aşamada BM ve SCO gibi mevcut çok taraflı güvenlik forumlarının yeterli olduğunu göstermektedir (Hörster, 2020). Örneğin Çin, Ukrayna'daki krizi çözmek amacıyla BM içindeki çok taraflı çabaları desteklemiştir. Çok taraflı örgütler, liberal ortaklık düzeninin güvenliğe toplu yaklaşım tercihine uymaktadır. Herhangi bir siyasi etkileşim, parlamentolar, siyasi partiler ve farklı ülkelerin sivil toplum örgütleri arasındaki değişimlerden oluşmaktadır (Liu vd., 2018). Yani, siyasi etkileşim artan karşılaşmalar anlamına gelir, ancak insan hakları veya liberal demokrasi gibi siyasi sistemlere değinmez.

En önemlisi, insan hakları ve siyasal sistemler meseleleri, ilkesel meselelerden ziyade özel meselelerdir. Biri Kazakistan ile Çin arasında, diğeri Kırgızistan ve Ukrayna'daki siyasi gelişmeleri içeren iki yeni örnek, Çin'in bu tür sorunları ortaklarıyla nasıl ele aldığını göstermektedir (Lui, 2010). 2018 yılı Mayıs ayı sonlarında, Kazak hükümeti, komşu Sincan eyaletindeki 'yeniden eğitim' kamplarında Müslüman karşıtı iradelerine karşı gözaltına alınan Kazak vatandaşları hakkında Çin makamlarıyla yüzleşmiştir. Kazakistan Dışişleri Bakanlığı, iki tarafın "iki ülke vatandaşlarının hak ve menfaatlerinin korunması ve ayrıca Kazakistan ve Çin vatandaşlarının karşılıklı seyahat etmelerini" tartıştıklarını söylemiştir. Çin, söz konusu tutuklamaların, Çin vatandaşlığını uygun belgeler olmadan iptal etmeye çalışan etnik Kazaklar'dan kaynaklandığını bildirmiştir. Kilit nokta, Çin'in sorunu dikkatlice ve sessizce çözmek için Kazakistan'la diplomatik kanallar aracılığıyla anlaşmasıdır. Her şeyden önce, bu sorun Çin'in egemenlik meselesidir - Çin, batıdaki Sincan bölgesinde uygun gördüğü her politikayı yürütebilir. Bu nedenle, sorun insan hakları ile ilgili bir dizi anlaşmaya bağlı kalmak yerine, diplomatik bir değişim yoluyla sessizce çözülmektedir (Halona, 2019).

İkinci örnek, siyasi rejimlerdeki farklılıkların Çin için önemsiz olduğunu, bunun yerine istikrarın önem taşıdığını göstermektedir. Giderek daha otoriter bir rejime karşı Ukrayna'da bir rejim değişikliği gerçekleştiğinde, Çin, Ukrayna ile stratejik ortaklığını bozmamıştır. Buna ek olarak, Rusya'nın 2014'te ilhak ettiği Kırım'da bulunduğu için Ukrayna ile giriştiği ana yatırım projesini kaybetmiş, bu durumda Çin askıya almayı seçmiştir (Klotz, 2017). Aynı şekilde, Çin Ukrayna ile olan stratejik ortaklığını düşürmemiştir. İki taraf KYG dahil olmak üzere işbirliği alanları aramaya devam etmektedir (Dragneva ve Wolczuk, 2016). Başka bir örnek, Kırgızistan'daki rejim değişikliği ile ilgilidir. 2005 ve 2010'da Kırgızistan'da şiddetli

protestolar gerçekleşmiş, ancak Çin, Kırgızistan ile ilişkilerini değiştirmemiştir. Çin bunun yerine istikrarın geri dönmesini beklemiş ve ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. Kırgızistan, 2013 yılında ilk stratejik ortaklığını ve Haziran 2018’de üst düzey kapsamlı stratejik ortaklığını almıştır (Ambrosio, 2017). Ekonomik konularda ve ticarete açıklık, ortaklar arasında eşitlik, egemenlik ve müdahale etmeme ilkeleri Çin’in sürdürmeyi amaçları arasındadır. KYG ve Çin’in Avrasya’daki ortaklık diplomasisi, proto-liberal bir ortaklık kararı olarak Kabul edilebilir. KYG, açıklık, çok-tarafılık ve piyasa ekonomisi gibi liberal enternasyonalizmin örneklerini barındıran kolektif bir eylem projesidir (Czerewacz-Filipowicz, 2019). Bölgede Çin, müttefikler arasında bağlayıcı anlaşmalar yapmak yerine ortaklar arasındaki işbirliği ilişkilerini arttırmayı amaçlayan ortaklık diplomasisi uygulamaktadır. Ortaklık diplomasisi ve KYG, Çin’in liberal ortaklık düzeninin temel bir biçimi olarak bir araya gelmiştir. Daha da önemlisi, ABD liderliğindeki liberal hegemonik düzenin Çin’in hoşlanmadığı yönleri - insan hakları ve demokrasi ilkeleri - Çin’in alternatif düzenine katılım gereklilikleri arasında değildir (Clark, 2011).

Değişen Uluslararası Düzene Tepki

Rusya ve ABD, Çin’in yükselişine ve alternatif uluslararası alternatif düzene nasıl karşılık vermekte oldukları, bu bölümde iki ayrı başlık olarak incelenecektir. Bu iki bölüm, söz konusu iki ülkenin Avrasya’daki dış politikalarının değişen uluslararası düzenin çağdaş tepkilerini ve gelecekteki potansiyel yörengelerini göstermek açısından analiz edilebileceğini belirtmektedir (Tüysüzoğlu, 2019).

Rusya’nın Tepkisi

Rusya, Çin yükseldikçe uluslararası düzendeki değişikliklerden faydalanmak istemektedir. ABD ve Batı Avrupa’ya ve Batılı ülkelere karşı denge kurmak ve büyük bir güç olarak kimliğini korumak amacıyla Rusya yeni, çok-kutuplu bir düzenin vazgeçilmez bir unsuru olmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken, Rusya alternatif bir düzenin “daha az önemli bir üyesi olma” riskiyle karşı karşıyadır (Lanteigne, 2005; Samokhvalov, 2018). Rusya-Çin ilişkilerini karakterize eden ve Rusya’nın mevcut dünya düzeni içindeki marjinal konumunun onu Çin ile işbirliğini derinleştirmeye ittiği konusunda genel bir kanı mevcuttur. Rusya’nın kendisini uluslararası düzenin önemli bir üyesi tutma stratejisinin bir örneği, KYG büyüdükçe Avrasya’da siyasi bir ticaret hakemi olma girişimidir. Bu riskli stratejinin umulan sonuçları getirip getirmeyeceği ise ancak zaman içerisinde görülebilecektir (Bellacqua, 2010).

Rusya-Çin ilişkilerinin incelenmesi dört ekole göre yapılabilecektir. Ana akım, sınırlayıcı ekol, Rusya ve Çin arasındaki farklılıkları ve sorunlu gerginlikleri vurgular. Alarmist ekol, Çin

ve Rusya’nın Batı’ya karşı doğal müttefikler olduğu konusunda uyarır ve bir Çin-Rus güvenlik ittifakının düzgün gelişimini öngörür. Kimlik literatür ekolunun taraftarları, bunun Çin-Rus dış politikasını nasıl etkilediğini anlamak için ulusal kimliği ve yerleşik toplumu karşılaştırırlar (Dueben, 2013). Rusya ve Çin’in dış politika tercihlerinde artan bir yakınlaşma olduğunu iddia etme eğilimindedirler. Normallik ekolu, Rusya-Çin ilişkilerinin fay hatları mevcut olsa da, ilişkilerin ortak çıkarlar üzerine kurulduğunu ve büyük ölçüde pragmatik olduğunu savunur. Farklı görüşlerine rağmen, bu ekollar Rusya’nın ve Çin’in çok-kutuplu bir dünya aradığı hususunda hemfikirdir (Ming-Te ve Liu, 2011). Çeşitli yüksek profilli skandallardan (Magnitsky olayı, Olimpiyat doping programı gibi), 2014’ün Kırım Rusya’nın ilhakına ve Batı yaptırımlarının uygulanmasına yönelik haykırışın ardından Rusya giderek dışlanmış hissetmektedir. Rusya, ‘asimetrik bağımlılık’ ilişkisiyle Çin’e yaklaşmıştır. Bu anlamda Çin Rusya’yı askeri teknoloji ve kaynak tedarikçisi ve ortağı olarak görmektedir (Schoen ve Kaylan, 2015). Batı ile gergin ilişkiler nedeniyle Rusya’nın Çin’e alternatif bir pazar ve borç veren olarak ihtiyacı vardır. Alternatif bir uluslararası düzen Rusya’yı ilgili bir dünya gücü olarak kalmaya zorlamıştır (Lukin, 2020). Aynı zamanda Rusya’nın mevcut liberal hegemonik düzendeki belirgin dışlanmasından yükselmesi için bir fırsat sunmaktadır. Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle Putin yönetimindeki yeni Rus devleti, Sovyet döneminin üstünlüğünü tekrarlamaya çalışmaktadır (Nexon ve Neumann, 2018). 1999 milenyum mesajında Putin, görev süresi boyunca Rusya’yı büyük dünya güçleri arasına sokacağını belirtmiştir. Putin’in rejimi, eski ABD başkanlık danışmanı ve diplomat Zbigniew Brzezinski’nin “kara delik” olarak adlandırdığı gibi, Batı’da Avrupa Birliği ve müttefikleri ve Doğu’da Çin’in yanında sönük kalmaktan endişe duymaktadır (Kupchan, 2012; Glittova ve Toropygin, 2019). Rusya için Çin’in yükselişi hem tehdit hem de fırsat olarak algılanmaktadır. Rusya, uzun vadede Çin’in küçük ortağı olma riski taşımaktadır. Fakat aynı zamanda Çin, Rusya’nın Avrupa’ya aşırı bağımlılığının doğu dengesi haline gelebilecektir (Zuokui, 2014). Bu nedenle Rusya, ilgili olmaya devam etmek için bir Avrasya stratejisi geliştirmektedir. Kremlin, Avrasya’da Çin’i destekleyen ancak bölgeyi Rus etkisi altında tutan bağımsız bir politika aramıştır. İlk adım, Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU) ticaret düzenlemelerini KYG ile uyumlu hale getirmek olmuştur. 1 Ocak 2015 tarihinde açılan EAEU, Rusya’nın Sovyetler Birliği sonrası alan için birlik oluşturma projesidir. EAEU’nun amacı, ‘çok-kutuplu uluslararası düzende siyasi-ekonomik bir kutup haline gelecek olan Rusya liderliğindeki politik-ekonomik bir bloğa’, bir Avrasya Birliği’ne ulaşmaktır. EAEU’nun Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya’dan oluşan beş üyesi vardır. Bu, Avrasya devletleri arasında lider kalmak için Rusya’nın izlediği bir taktik olarak görülebilir. Ancak EAEU’nun KYG ile uyumlu hale getirilmesi Çin’in

etkisini azaltmak için bir girişimdir, zira girişim geliştikçe Rusya ticaretin ayrıntılarına daha fazla dahil edilmiştir. Kremlin'in Çin politikası, 'asla birbirine karşı değil, ama her zaman da birbirleriyle değil' olarak özetlenen bir hassas dengedir (Ferguson, 2018).

KYG ve Çin'in Avrasya'daki artan mevcudiyetinden en iyi şekilde yararlanmak için bir sonraki adımda, EAEU 2016'da Büyük Avrasya Projesi'ni başlatmıştır. Bu, Avrasya'yı ortak bir ekonomik ve güvenlik alanına dönüştürmeyi amaçlayan bir anlaşma çerçevesidir. Kremlin, EAEU ve KYG'nin entegrasyonu sayesinde Rusya'nın süreç üzerinde bir miktar kontrol sahibi olduğunu ve projenin AB çapında ve AB'ye ulaşmasına yardımcı olacak bir köprü görevi görebileceğini düşünmektedir. Bu, Rusya'nın hem Çin hem de Avrupa ile nüfuz etmesini sağlamaktadır (Ferrari ve Tafuro Ambrosetti, 2019).

Bu yolla, Rusya Çin için vazgeçilmez bir oyuncu ve hayati bir aracı olmaya çalışmaktadır. Bu nokta, yani Rusya'yı Avrupa Birliği ülkelerinin ve Çin'in katılımıyla Avrasya'da kapsamlı bir ticaret ve ekonomik ortaklığa kilitlemek için düzenleyici bir anlaşma çerçevesi oluşturmak, Büyük Avrasya Projesi'nin özünü oluşturmaktadır. Girişimi kolaylaştırmak için İYEK'in üstündeki bir üst yapı olan KYG'nin tamamlanması amaçlanmaktadır (Freeman, 2018). Bu strateji iki amaca hizmet edecektir. İlk olarak, kısa vadede Batı'dan gelen baskıyı azaltmak mümkün olacaktır. İkincisi, Avrasya'da yeni bir dünya düzeninin inşasına yardımcı olmak imkan dahilinde olacaktır. EAEU ve Büyük Avrasya Projesi'ni birleştiren Rusya, Çin için gerekli bir ortak ve Avrasya siyaseti ve ticaretinin daimi hakemlerinden biri haline gelmiştir. Böyle bir senaryoda, Avrasya rejimleri KYG ticaretine katılacaktır, çünkü Rusya, AB ve Çin bunu öngörmektedir. Çin'in önde gelen ekonomik gücünden yararlanan Rusya, dünya politikasında büyük bir güç olma özelliğini korumaktadır (Clements, 2018).

Çinli yetkililer Büyük Avrasya Projesi'ne uzun vadeli bir plandan ziyade kısa vadeli bir doğaçlama olduğunu düşündüklerinden dolayı temkinli destek vermektedir. Çinli akademisyenler proje hakkında olumsuz fikirlere sahiptir. Büyük Avrasya Projesi'nin belirsiz nedenleri ve belirsiz sınırları olduğunu savunmaktadırlar. Çinli yetkililer Büyük Avrasya Projesi'ni daha önce kullanılan 'Avrasya Kapsamlı Ortaklığı' yerine 'Avrasya Ekonomik Ortaklık Anlaşması' olarak adlandırıyor. İfade seçimi, Çin'in ekonomik etkileşim tercihini vurgulamaktadır. Bu, gelecekte proje üyeleri için bağlayıcı olabilecek herhangi bir kavramdan kendilerini uzak tutmaya istekli olduklarını göstermektedir (Envall ve Hall, 2016). Bazı Çinli uzmanlar, Büyük Avrasya Projesi'nin 'uzun vadeli büyük bir stratejiden ziyade kısa vadeli bir stratejik değişim olduğuna inanıyor ve Batı'yla yakınlaşmayı takiben Rusya'nın Büyük Avrasya Proje'sini terk etmesini öngörüyorlar. Genel olarak, Çin-Rus ortaklığında Çin her şeyden önce baskın ortaktır, bu nedenle Rusya, Rus politika yapıcılarının umduğu tüm faydalar

olmaksızın küçük bir ortak haline gelebilecektir. Her iki ülke de belirli alanlarda birbirlerine destek sunar ve ancak diğerlerinde bağımsız kalırlarsa, ortaklığın karşılıklı kolaylık sağlaması olası görünmektedir (Skalamera, 2018).

ABD’nin Tepkisi

ABD, potansiyel olarak değişen liberal hegemonik düzene Çin’i yerleşik uluslararası yapılarda tutma girişimleriyle birleşen Çin’in manevra kabiliyetini kısıtlama amaçlı kindar bir kabul ile karşılık vermiştir (Reich ve Lebow, 2014).

Mevcut Trump yönetiminin Çin’in yükselişini ve KYG’sini mevcut düzene tehdit olarak gördüğünü belirtmek önemlidir. Haziran 2018’de Rhode Island Deniz Savaşı Koleji’nde yaptığı konuşmada, Savunma Bakanı James Mattis, dinleyicileri ‘mevcut küresel düzeni yeniden yazmak için uzun vadeli tasarımlar barındıran Çin’ uyarısında bulunmuştur (Davis, 2019). Mattis, konuşmasında Çin’in stratejisi ile ilgili şunları söylemiştir: “Diğer ulusların Pekin’e haraç veren devletler olmasını talep eden Ming Hanedanlığı, bunların modeli gibi görünüyor; bu farklı dünyanın birçok kuşağı ve birçok yolu mevcut iken, Bir Kuşak, Bir Yol’u destekleyerek, otoriter yerli modellerini uluslararası sahnede tekrarlamaya çalışarak, Güney Çin Denizi’ni militarize ederek, diğerleri üzerinde büyük borçlar yığarak vahşi ekonomiyi kullandılar. Çin’in mevcut uluslararası düzene getireceği olası değişiklikleri küçümsemeye yönelik çabalarına rağmen, ABD daima tetikte olacaktır.” (Fettweis, 2018).

ABD’nin politikası, son yıllarda çevrelemeye daha da yaklaşarak “ortaklık” ve “çevreleme” arasında dalgalanmıştır. Trump yönetimi bu yaklaşımı ile bir kargaşa yaratmıştır. Bu etkisizlik ve tutarsızlık ABD’nin Avrasya’daki politikasında yansıtılmaktadır. ABD ne Çin’in yükselişine ne de beraberinde gelen alternatif sisteme bir tepki geliştirmiştir (Monyae, 2018).

Genel olarak, akademisyenler Çin’in çağdaş uluslararası düzen üzerindeki baskılarına tepki olarak iki karşıt strateji olduğunu savunmuşlardır. Birincisi, uzlaşısız çevrelemedir. Realist akademisyenler, ABD’nin Çin’e karşı koymak amacıyla iç dengeyi (Çin yakınlarındaki bir askeri yığınak) ve dış dengelemeyi (Çin’in komşularıyla askeri ittifaklar) kullanması gerektiğini savunur (Southerland, 2019). 2018 Haziran ayında ABD Savunma Bakanı Mattis Çin’e karşı iç ve dış dengeleme stratejisi için desteğini dile getirmiştir. İkinci strateji bir uzlaşma yaklaşımıdır. Kurumsalcılar “ihtiyatlı karşılıklı bağımlılık” (‘çevreleme’ ve ‘ortaklık’ birleşimi olarak da adlandırılan) politikasını önerir. ABD’nin Çin’i 21. yüzyıl için büyük bir ortak olarak kabul ettiği nokta burasıdır (Dibb, 2019).

Strateji, Çin’i mümkün olduğunca mevcut uluslararası kurumlara (Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Para Fonu gibi) dahil etmektir, bu nedenle çağdaş düzenin hakim kurallarını ve

normlarını yavaş yavaş kabul eder. Aynı zamanda, ABD herhangi bir Çin askeri yığınağını veya saldırganlığını kontrol altına almaya çalışmaktadır. Dengede, ikinci strateji savunucularının hakim olması umulmaktadır (Glaser, 2015).

Uygulamada, ABD'nin tepkisi "ihtiyatlı karşılıklı bağımlılık" olmuştur. Zamanla, bu birkaç anlamlı sonuç doğurmuş gibi görünmekteydi. İkinci Bush yönetimi, Clinton yönetiminin Çin'e yönelik ihtiyatlı karşılıklı bağımlılık politikalarının çoğunu kopyalamıştır. Obama yönetimi bu yaklaşımı sürdürerek döneme başlamıştır. Yönetim, karşılıklı işbirliği ve artan iletişim yoluyla Çin ile ortaklık ilişkisini vurgulamıştır, ancak bu strateji karşılıklı güvensizlikle birleşerek etkisiz sayılmıştır. Çinli yetkililer Çin ekonomisini eşit rekabete açmamıştır ve Güney Çin Denizi'nde bir Çin askeri varlığı gelişmeye devam etmiştir (Zeng, 2019).

Obama yönetimi daha sonra stratejisini çevreleme politikasına doğru kaydırmıştır. ABD, teknolojik olarak en gelişmiş deniz ve hava kuvvetleri sistemlerinden bazılarını Pasifik kıyılarına aktararak Güney Çin Denizi'ndeki deniz varlığını artırmıştır (Østhagen, 2019). Obama yönetiminde ABD, Japonya ve Çin arasındaki Senkaku Adaları anlaşmazlığında Japonya'dan yana tavır sergilemiştir (Kuhrt, 2007; Stokes, 2012). Bu eylemler, Obama yönetiminin Çin ile işbirliğini ve şeffaflığı geliştirmek için adımlar attığını göstermemektedir. Bunun peşi sıra, Obama yönetimi Doğu Asya, Güney ve Kuzey Amerika ve Okyanusya'dan 11 ülke ile Transpasifik Ortaklığı'nı (TPP) desteklemiştir. Bu, Çin'i ekonomik reformlar yapmaya zorlarken ABD'nin Asya'daki hakimiyetini perçinleme girişimidir. Obama'nın Çin politikası, işbirliğini teşvik ederek başlamış, ancak hızla 'çok karışık duyguların ve kaygıların' tutarsız bir karışımı haline gelmiş ve bu da çevreleme politikasına benzer biçimde Çin'e karşı onaylamaz tavır yükseltmiştir. Obama yönetiminin ortaklıktan çevrelemeye doğru kayması, ABD-Çin ilişkilerinde bir geçiş ve aynı zamanda da bir bozulmayı vurgulamaktadır (Gries, 2020).

Trump yönetimi altında ilişkilerdeki bozulma aynen devam etmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nda yeterince Çin uzmanı çalıştırmayan Trump yönetiminin politikası tutarsız kalmıştır. Deniz geçiş haklarını korumak için daha fazla ABD deniz aracı Güney Çin Denizi'nde konuşlandırılmıştır. Büyüyen bir ticaret savaşı, işbirliğini daha da zorlaştırmıştır (Kaplan, 2017). ABD'de 2018 başkanlık seçimlerinde Çin müdahalesi suçlanmaları da fayda sağlamamıştır. Bu son gelişmelere rağmen, 2017'de Trump, işbirliğini görüşmek üzere Xi Jinping ile bir araya gelmiştir. Sezgisel olarak, Trump'ın ABD Başkanı olarak ilk eylemlerinden biri TPP'ye geri dönmek olmuştur. Birçoğu bu eylemi ABD'nin kendi hedefi ve Çin için bir kazanç olarak görmekteydi (Zakharov, 2019).

ABD, Avrasya konusunda derinden dahil olmasa da, bölgeye olan yaklaşımı hala Çin'e yönelik etkisiz ve düzensiz tepkisini yansıtmaktadır. ABD'nin Avrasya'daki dış politikasının

temeli, Sovyetler Birliği’nin 1991’deki çöküşünden sonra atılmıştır. O zamanlar, ABD için ana meseleler istikrar ve piyasa demokrasilerine geçişleri destek olmuştur. ABD daha sonra Bush yönetimi altında Avrasya’da bir askerileştirme politikasına geçmiştir (Pan, 2012). Afganistan dış politikaya egemen olduğu için bölgenin çoğu üzerinde odaklanılmamıştır. Obama yönetimi, Irak ve Afgan savaşları sona erdiğinde Avrasya’daki askeri taahhütleri azaltmak, aynı zamanda Çin’in bölgedeki artan varlığıyla ilgili endişeleri ele almak için çifte bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Trump yönetimi altındaki politika düzensiz kalmış, bölgedeki değişimin genişliğine değinememiş ve ABD’nin çıkarlarını korumak için uygun politika araçları tahsis etmemiştir (Kaczmarek, 2012). Çin’in Avrasya’daki artan mevcudiyetine dahil olamamanın veya onunla karşı karşıya kalmamanın en açık örneği, Yeni İpek Yolu Vizyonu haline gelen verimsiz Modern İpek Yolu Stratejisidir (MRS) (Ahmadov, 2019). Söz konusu strateji, savaş sonrası Afganistan’ın kalkındırılması için Obama döneminde 2009 yılında başlamıştır. Bu strateji, Afganistan’ın altı sınır komşusu ile siyasi ve ekonomik işbirliği yapması amacıyla izlenmiştir. Afganistan’ın Avrasya’nın merkezinde büyük bir transit merkezi olduğu fikrini destekleyecekti (Bolt ve Cross, 2010). 2011 yılında Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Yeni İpek Yolu Vizyonu (NSR) MRS’nin son derece kırılmış bir versiyonunu duyurmuştur. NSR, Orta Asya ülkeleri, Afganistan, Hindistan ve Pakistan arasında ekonomik bağlantı kurmak için bir projeler topluluğudur. Hillary Clinton’un ana hatlarıyla ortaya koyduğu beklentiler harekete geçmemiştir (Kavalski, 2012). Ancak MRS ve NSR fikirlerinin Pekin’in KYG planlarını hızlandırması ve daha fazla eyalet ve kıtaya yayılması beklenmektedir (Eder, 2013). Çin’e paralel kaynaklar olmadan, ABD’nin NSR politikası işe yaramayacaktır. Böylece, NSR, Çin’in yükselişine tepki olarak ABD dış politikasının tutarsız doğasını vurgulamaktadır (Brakman vd., 2019).

Buna ek olarak, ABD birliklerinin Afganistan’dan çıkarılması ve Kırgızistan’daki Manas hava üssünden çekilmesi, ABD’nin Orta Asya’da önemli bir aktör olarak imajını engellemiştir. Orta Asya devletleri için mali desteğin sadece Dışişleri Bakanlığı tarafından azaltılması ise bu algıyı pekiştirmiştir.

İYEK’in 2013 yılında duyurulduğu zamandan beri, ABD’nin Avrasya politikalarında berraklık, bağlılık ve güvenilirlik kalmamıştır. ABD politikası çelişkileri ve karışık stratejik çerçevesi nedeniyle daha dikkat çekici durumdaydı. ABD tarafından keşmekeş haldeki stratejik çerçeveye böylesi bir örnek, ABD’nin Afganistan ve Pakistan Özel Temsilcisi Dan Feldman’ın ‘Çin’in rekabetçi olarak görmedikleri Afganistan ve Pakistan ortaklığını hoş karşıladıklarını ve aynı zamanda kendi çabalarının tamamlayıcısı olarak kabul ettiklerini’ açıklamasıdır (Lanteigne, 2019). Bununla birlikte, 2015’in başlarında, Obama yönetimi ABD müttefiklerine

ve bölgesel ortaklarına Çin'in Asya Altyapısı ve Yatırım Bankası'na (AIIB) katılmamalarını tavsiye etmekteydi. AIIB, aslında ABD önderliğindeki kalkınma kurumları, IMF ve Dünya Bankası'nda oy eksikliği bulunan Çin'in hayal kırıklığının bir ürünüdür (Chang-Liao, 2019).

Trump yönetiminin KYG'ne resmi tepkisi Avrasya'nın çoğunu görmezden gelmektedir. Sözde, Dışişleri Bakanı Mike Pompeo tarafından açıklanmadan aylar boyu üzerinde çalışılmıştır. ABD yalnızca Pompeo tarafından 'ABD'nin batı kıyılarından Hindistan'ın batı kıyılarına kadar uzanmak olarak tanımlanan Hint-Pasifik bölgesine odaklanacaktı. Pompeo, yeni girişimler için 113 milyon ABD Doları finansman sağladığını açıklamıştır. Bu küçük toplam, Çin'in 40 milyar ABD Doları tutarındaki İpek Yolu Fonu'na kıyasla sönük kalmıştır (Kim, 2020).

Politikadaki bir başka tutarsız sarsıntı, Trump yönetiminin Orta Asya'ya dönüş için verdiği en son sinyaldir. Obama yönetiminin dikkatli bir şekilde geri çekilmesinden sonra gelen bu karar, ABD'nin Çin ve Rusya'nın yeni bir 'Büyük Oyun' oynadığına ve ABD'nin bir şekilde tepki vermesi gerektiğine dair algıları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Ancak, ABD oyuna geç kalmış olup, şimdi ise bu gecikmeyi telafi etmek zorunda kalmıştır (Larson, 2019).

ABD 2000'li yılların sonlarından bu yana Çin'in yükselişi hakkında tutarlı bir politika izlememiştir. Obama ve Trump'ın yönetimleri aynı anda uzlaştırıcı ve baskıcıydı. ABD'nin Çin'in yükselişini körü körüne kabulü çoğu zaman uzlaşmazlıklardan birine daha yakın olmuştur. Çin'in Avrasya'daki siyasi ve ekonomik etkisi büyüdükçe, alternatif liberal ortaklık düzenini uygulama yeteneği de artacaktır (Dittmer, 2018).

ABD Avrasya'yı çok uzun süredir görmezden gelmektedir. ABD'nin sürüncemede kalan NSR'si, Afganistan'dan çekilmesi ile birleştiğinde, ABD'nin bölgedeki etkisini azaltmıştır. Buna karşılık, Çin'in KYG'si tam akış halindedir ve Avrasya'yı önemli bir bölge olarak görmektedir. ABD Avrasya'ya gerçekten dahil olacak ise, bölge ülkelerini Çin ve/veya Rus ilerleyişlerini çürütmeye ikna etmek veya alternatif olarak Çin yatırımına denk yatırımlarda bulunmak zorunda kalacaktır (Spechler ve Spechler, 2019). ABD Çin yatırımına denk yatırımları hayata geçirmeyi seçerse, astronomik bir sermaye toplamı bölgeye pompalanacaktır. Trump yönetiminin tutarsız dış politikası altında - sadece Avrasya'da değil, tüm dünyada - ABD'nin Çin'in liberal ortaklık düzeninde dağınık çevreleme ve eleştiriler dışında bir duruş geliştirmesi pek olası görünmemektedir (Yu vd., 2019).

SONUÇ

Uluslararası düzen değişimle yüzleşmektedir. Tek kutuplu bir sistemden, en azından yakında çift-kutuplu olacak bir sisteme geçmektedir. Çağdaş düzen, ABD'nin egemen olduğu

bir sistemden ABD ve Çin arasındaki bir anlaşmaya dönüşmektedir. Soğuk Savaş sırasında, Sovyetler Birliği iki-kutuplu bir sistemde Doğu bloğunu ABD'ye karşı yönetmekteydi. Bir sonraki düzenin gelişimi henüz emekleme döneminde bulunmaktadır. Gelecekte nasıl gelişeceği, her iki aktörün nasıl işbirliği yapacağına bağlı olacaktır. Bazı akademisyenler, Çin'in siyasi ve ekonomik güç kazanmasının zararlı olduğunu ve çatışmaya yol açacağını savunmaktadır. Diğerleri, Çin'in tercihlerinin geçerli normları destekleyecek şekilde gelişeceğini ve mevcut düzende paydaş haline geleceğini iddia etmektedir. Yine de, bazıları Çin'in uluslararası sistemin temel değerlerinde ve uygulamalarında büyük değişiklikler yapmak için çabaladığını iddia eder. Bu çalışmada esasen Çin'in yeni bir uluslararası düzen kurmaya çalışmadığı öngörülmektedir. Daha ziyade, mevcut liberal düzenin belirli özelliklerini korumaya çalışırken, diğerlerini ihtiyaçlarına daha iyi uyarlamaktadır. Açıklık, çok taraflılık, piyasa ekonomisi, ekonomik ve güvenlik işbirliğinin liberal özelliklerini desteklemeye devam etmektedir. Çok kutupluluğa, egemenliğe ve iç işlerine karışmamaya daha fazla önem vermektedir. Mevcut liberal düzenin insan hakları ve demokrasi için hegemonik gereksinimlerini göstermek için çabalamaktadır. Çinli akademisyenler, bu alternatif sistemi liberal ortaklık uluslararası düzeni olarak adlandırdılar.

Bu çalışma ayrıca, Çin'in yükselişinin diğer iki büyük gücü olan ABD ve Rusya'yı etkilediği üzerinde durmaktadır. Her iki ülke de bu gelişmeye farklı tepkiler vermektedir. Rusya kendisini büyük bir güç olarak görmekte ve dünyanın çok kutuplu hale gelmesini istemektedir. Rusya kısmen Batı'nın ve özellikle ABD'nin mevcut uluslararası düzen içinde Rusya'yı dışlama çabalarıyla motive olmaktadır. Rusya Çin ile hem ABD'yi yerinden etmeye, hem de kendi konumunu geliştirmeye yarayacak bir ortaklık arayışındadır.

Ancak Çin-Rusya ilişkisinin geleceğe yönelik olarak ne kadar devam edeceği bilinmemektedir. Çin'in Rusya'yı sınırlı statüsünden memnun kalmadığı taktirde hizası değişebilecek bölgesel bir güçten başka bir şey olarak görmesi pek olası değildir. Rusya Çin'in yükselişini kabul etmiş olup, alternatif bir düzen için baskı yaratırken, ABD'nin hakimiyetine karşı durmayı ummaktadır. İdeal olarak, Rusya, Sovyetler Birliği sonrası bölgede sahip olduğu ayrıcalıklarla büyük bir güç olarak muamele görmek istemektedir.

Tam aksine, ABD'nin Çin'in yükselişini kabulü bir yana, en iyi ihtimalle kin beslemektedir. Bush ve Obama yönetimleri, Çin'i hem meşgul etmek hem de Çin'i kontrol altına almak için bir ihtiyatlı karşılıklı bağımlılık politikası başlatmıştır. Bu politika etkisiz olarak görüldüğünden, daha sonar çevrelemeye artan bir vurgu yapılmıştır. Trump yönetimi, Çin'in artan uluslararası varlığını bir tehdit, yükselişini ise mevcut düzene doğrudan bir meydan okuma olarak görmektedir. Bununla birlikte, ABD tutarlı bir tepki geliştirememiştir.

Avrasya, Çin'in alternatif liberal ortaklık düzeninin, Rusya'nın manevrasının ve ABD'nin tutarsız politikasının görünür olduğu jeopolitik bir tiyatro konumundadır. Çin, ilişki markasını tanıtmak ve dünyanın çoğuna yönelik bağlantısını artırmak için Avrasya'daki ortaklık diplomasisini kullanmaktadır. Rusya kendisini bölgesel büyük güç olarak görmektedir Çin'in ekonomik üstünlüğünü kabul etmesine rağmen, Avrasya'nın siyasi hakemliği için bir strateji geliştirmektedir. Büyük Avrasya Projesi, bu fırsatçı yaklaşımın açık bir göstergesidir. Son yıllarda, ABD'nin Avrasya'daki politikaları netlik, bağlılık ve güvenilirlikten yoksundu. Destekten tahribata kadar değişen düzensiz yaklaşımı, KYG'ne ve yabancı bölgesel ortaklara verilen tepkinin eksik bir şekilde sonuçlanmasıyla noktalanmıştır.

Çin yükseldikçe, onunla birlikte alternatif bir uluslararası düzen için baskı yaratmaktadır. Rusya, kendisini Çin'in yaşamsal ortağı haline getirerek büyük bir güç olmaya devam etmektedir. Bu süreçte Rusya, ABD'nin hegemonik konumunu yerinden oynatmayı ve çok kutuplu bir düzen kurmayı ummaktadır. ABD Çin'in yükselişine hasetle bakmaktadır, ancak buna yönelik etkili bir tepki de geliştirememiştir. ABD değişimi kucaklamayı, ona uyum sağlamayı becerememekte ve bu da onun başını çektiği liberal hegemonik düzenin kırılmasını artırmaktadır. ABD ile Çin arasındaki ilişki karşılıklı güvensizlikle doludur. Çevreleme politikasının hafiflemesi, ABD müttefikleri tarafından artan bir zayıflık olarak algılanabilecektir. Aynı zamanda, Çin yükseliyor iken ve ABD'nin çıkarlarını korumak ve kaçınılmaz olanı kabul etmek için yollar bulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acharya, A. (2018). **The End of American World Order**, John Wiley & Sons.
- Allan, B. B., Vucetic, S., & Hopf, T. (2018). "The Distribution of Identity and The Future of International Order: China's Hegemonic Prospects". **International Organization**, 72(4), 839-869.
- Ambrosio, T. (2017). "The Architecture of Alignment: The Russia-China Relationship and International Agreements". **Europe-Asia Studies**, 69 (1), 110-156.
- Balcı ve Kanlı. (2017). **Uluslararası Politik Ekonomi I**. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Beeson, M. (2018). "Goeconomics with Chinese Characteristics: The BRI and China's Evolving Grand Strategy". **Economic and Political Studies**, 6(3), 240-256.
- Bellacqua, J. (Ed.). (2010). **The Future of China-Russia Relations**, University Press of Kentucky.
- Benabdallah, L. (2019). "Contesting The International Order By Integrating It: The Case of China's Belt and Road Initiative". **Third World Quarterly**, 40 (1), 92-108.

- Bolt, P. J. and Cross, S. N. (2010). “The Contemporary Sino-Russian Strategic Partnership: Challenges and Opportunities For The Twenty-First Century”. **Asian Security**, 6(3), 191-213.
- Brakman, S., Frankopan, P., Garretsen, H. and Van Marrewijk, C. (2019). “The New Silk Roads: an Introduction to China’s Belt and Road Initiative”. **Cambridge Journal of Regions, Economy and Society**, 12 (1), 3–16, <https://doi.org/10.1093/cjres/rsy037>
- Breslin, S. (2013). “China and The Global Order: Signalling Threat or Friendship?”. **International Affairs**, 89 (3), 615-634.
- Carrozza, I. (2018). **Securing The Way To Power: China’s Rise and Its Normative Peace And Security Agenda in Africa**, The London School of Economics and Political Science (LSE), Doctoral Dissertation.
- Chang-Liao, N. C. (2019). “From Engagement to Competition? The Logic of the US China Policy Debate”. **Global Policy**, 10 (2), 250-257.
- Christensen, T. J. (2015). **The China Challenge: Shaping The Choices of A Rising Power**, WW Norton & Company.
- Chubarov, I. (2019). “Challenges and Opportunities For The Spatial Development of Eurasia Under The BRI: The Case of The Eurasian Economic Union”. **Area Development and Policy**, 4(1), 81-97.
- Clark, I. (2011). **Hegemony in International Society**, Oxford University Press.
- Clements, A. J. (2018). “Overcoming Power Asymmetry in Humanitarian Negotiations with Armed Groups”. **International Negotiation**, 23(3), 367-393.
- Czerewacz-Filipowicz, K. (2019). “The Eurasian Economic Union as an Element of The Belt and Road Initiative”. *Comparative Economic Research*, 22(2), 23-37.
- Davis, J. (2019). **Trump’s World: Peril and Opportunity in US Foreign Policy After Obama**, Rowman & Littlefield.
- Dibb, P. (2019). **How The Geopolitical Partnership Between China and Russia Threatens the West**, Australian Strategic Policy Institute.
- Diesen, G. (2017). **Russia’s Geoeconomic Strategy for a Greater Eurasia** (Vol. 1384). Taylor & Francis.
- Dittmer, L. (2018). **China’s Asia: Triangular Dynamics Since the Cold War**, Rowman & Littlefield.
- Dragneva, R. and Wolczuk, K. (2016). “Between dependence and Integration: Ukraine’s Relations with Russia”. **Europe-Asia Studies**, 68(4), 678-698.
- Dueben, B. (2013). **China-Russia Relations After The Cold War: The Process of**

- Institution-Building and Its Impact on The Evolution of Bilateral Cooperation**, The London School of Economics and Political Science (LSE), Doctoral Dissertation.
- Duncombe, C. and Dunne, T. (2018). “After Liberal World Order”. **International Affairs**, 94 (1), 25-42.
- Eder, T. S. (2013). **China-Russia Relations in Central Asia: Energy Policy, Beijing’s New Assertiveness and 21st Century Geopolitics**, Springer Science & Business Media.
- Envall, H. D. P. and Hall, I. (2016). “Asian Strategic Partnerships: New Practices and Regional Security Governance”. **Asian Politics & Policy**, 8 (1), 87-105.
- Ferguson, R. J. (2018). **China’s Eurasian Dilemmas**, Edward Elgar Publishing.
- Ferrari, A. and Tafuro Ambrosetti, E. (2019). **Russia and China**, Ledizioni-Ledi Publishing.
- Fettweis, C. J. (2018). “Trump, China and International Order”. **Survival**, 60 (5), 233-242.
- Freeman, C. P. (2018). “New Strategies for an Old Rivalry? China-Russia Relations in Central Asia after the Energy Boom”. **The Pacific Review**, 31(5), 635-654.
- Glaser, C. L. (2015). “A US-China Grand Bargain? The Hard Choice Between Military Competition And Accommodation”. **International Security**, 39(4), 49-90.
- Glittova, Y. and Toropygin, A. V. (2019). Political and Legal Basis of the Conjugation of the Eurasian Economic Union and Silk Road Economic Belt: Formation Process and Perspectives of Co-operation. *Administrative Consulting, Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration*, North-West Institute of Management. DOI: 10.22394/1726-1139-2018-12-33-47
- Gries, P. (2020). “Humanitarian Hawk Meets Rising Dragon: Obama’s Legacy in US China Policy”, **In The United States in the Indo-Pacific**, Manchester University Press.
- Halona, O. (2019). “Potential of Cooperation of Ukraine with Central Asia States and Its Key Concerns”. **Historia i Polityka**, 37(30), 107-117.
- Harper, T. (2019). “China’s Eurasia: the Belt and Road Initiative and the Creation of a New Eurasian Power”. **The Chinese Journal of Global Governance**, 5(2), 99-121.
- Holslag, J. (2017). “How China’s New Silk Road Threatens European Trade”. **The International Spectator**, 52(1), 46-60.
- Hörster, T. (2020). **Security, Stability, Prosperity: Strategic Role of Security in China’s Belt and Road Initiative**, B.Sc. Student Political Science and Economics University of Potsdam.
- Javaid, U. and Waheed, M. (2016). “China’s Foreign Policy in the Middle East”. **South Asian Studies**, 31(2), 321.
- Kaczmarek, M. (2012). “Domestic Sources of Russia’s China Policy”. **Problems of Post-**

- Communism**, 59(2), 3-17.
- Kang, D. C. O. (2007). **China Rising: Peace, Power, and Order in East Asia**, Columbia University Press.
- Kaplan, Y. (2017). "China's OBOR as a Geo-Functional Institutional Project". **Baltic Journal of European Studies**, 7(1), 7-23.
- Kavalski, E. (2012). **Central Asia and The Rise of Normative Powers: Contextualizing The Security Governance of The European Union, China, and India**, Bloomsbury Publishing USA.
- Keating, V. C. and Kaczmarek, K. (2019). "Conservative Soft Power: Liberal Soft Power Bias and The 'Hidden' attraction Of Russia", **Journal of International Relations and Development**, 22(1), 1-27.
- Kim, D. J. (2020). "A Case for Geoeconomic Restraint: Offensive Realism and the Inflated Threat of Chinese Economic Initiatives", **Geopolitics**, 1-21.
- Klotz, M. (2017). "Russia and the Ukrainian Crisis: A Multiperspective Analysis of Russian Behaviour, by Taking into Account NATO's and the EU's Enlargement", **Croatian International Relations Review**, 23(80), 259-287.
- Kuhr, N. (2007). **Russian Policy Towards China And Japan: The El'tsin And Putin Periods**, Vol. 42, Routledge Taylor & Francis Group.
- Kupchan, C. A. (2012). **No One's World: The West, The Rising Rest, And The Coming Global Turn**, USA: Oxford University Press.
- Lanteigne, M. (2005). **China and International Institutions: Alternate Paths to Global Power**, Routledge.
- Lanteigne, M. (2019). **Chinese Foreign Policy: An Introduction**, Routledge.
- Larson, D. W. (2019). "An Equal Partnership of Unequals: China's and Russia's New Status Relationship". **International Politics**, 1-19.
- Lee, J. Y. (2016). **China's Hegemony: Four Hundred Years of East Asian Domination**, Columbia University Press.
- Liang, W. (2019). "China and The "Belt And Road Initiative" (BRI): Contested Multilateralism and Innovative Institution-Building". **In Handbook on the International Political Economy of China**, Edward Elgar Publishing.
- Liu, Z., Wang, T., Sonn, J. W. and Chen, W. (2018). "The Structure and Evolution of Trade Relations Between Countries Along The Belt and Road". **Journal of Geographical Sciences**, 28(9), 1233-1248.
- Lui, A. (2010). Lui, Andrew, **China Rising, Human Rights and 'Hard Times': The Foreign**

-
- Policy and Network Implications of an Asian Century. *APSA 2010 Annual Meeting Paper*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1644365>
- Lukin, A. (2020). “Sino-Russian Cooperation As The Basis For Greater Eurasia”. **Human Affairs**, 30 (2), 174-188.
- MacDougall, J. C. (2017). “Destined for War: Can America and China Escape Thucydides’s Trap?”. **Parameters**, 47(2).
- Mania, A. and Pugacewicz, T. (2019). “Confronting the International Order: Changes in US Foreign Policy from the Perspective of American Power Elites”. **International Studies. Interdisciplinary Political and Cultural Journal**, 23(1), 11-31.
- Mearsheimer, J. J. (2014). **The Tragedy of Great Power Politics**, The Norton Series in World Politics. New York: W. W. Norton.
- Men, H. and Wang, X. (2020). “China’s Summit Diplomacy (1993–2018): Progress, Evaluation and Prospects”, In **Report of Strategic Studies in China (2018)** (pp. 159-185). Springer, Singapore.
- Ming-Te, H. and Liu, T. T. T. (2011). “Sino-US strategic competition in Southeast Asia: China’s Rise and US Foreign Policy Transformation Since 9/11”. **Political Perspectives**, 5(3), 96-119.
- Montgomery, E. B. (2014). “Contested Primacy in The Western Pacific: China’s Rise and The Future of US Power Projection”. **International Security**, 38(4), 115-149.
- Monyae, D. (2018). “US, Russia, China and Africa in the Evolving Global Order”. **Changing Societies & Personalities**, 2 (4), 351-365.
- Nexon, D. H. and Neumann, I. B. (2018). “Hegemonic-Order Theory: A Field-Theoretic Account”. **European Journal of International Relations**, 24(3), 662-686.
- Østhagen, A. (2019). **Lines At Sea: Why Do States Resolve Their Maritime Boundary Disputes?**. University of British Columbia, Doctoral Dissertation.
- Pan, C. (2012). **Knowledge, Desire and Power in Global Politics: Western Representations of China’s Rise**, Edward Elgar Publishing.
- Peng, N. J., Jafar, R. M. S. and Tao, Y. (2018, July). “The Britain-China Economic Cooperation on the One Belt, One Road Initiative”, In **2018 15th International Conference on Service Systems and Service Management (ICSSSM)** (pp. 1-5). IEEE.
- Reich, S. and Lebow, R. N. (2014). **Good-Bye Hegemony!: Power and Influence in The Global System**, Princeton University Press.
- Samokhvalov, V. (2018). “Russia and Its Shared Neighbourhoods: A Comparative Analysis of Russia-EU and Russia-China Relations in The EU’s Eastern Neighbourhood And

- Central Asia”. **Contemporary Politics**, 24(1), 30-45.
- Sarker, M. N. I., Hossin, M. A., Yin, X. and Sarkar, M. K. (2018). “One Belt One Road Initiative of China: Implication for Future of Global Development”. **Modern Economy**, 9(4), 623-638.
- Schoen, D. E. and Kaylan, M. (2015). **Return to Winter: Russia, China, and the New Cold War Against America**, Encounter books.
- Shambaugh, D. L. (2013). **China Goes Global: The Partial Power**, Vol. 409, Oxford: Oxford University Press.
- Skalamera, M. (2018). “Explaining the 2014 Sino-Russian Gas Breakthrough: The Primacy of Domestic Politics”. **Europe-Asia Studies**, 70(1), 90-107.
- Southerland, M. (2019). **The Chinese Military’s Role in Overseas Humanitarian Assistance and Disaster Relief: Contributions and Concerns**, US-China Economic and Security Review Commission.
- Spechler, D. R. and Spechler, M. C. (2019). **Putin and His Neighbors: Russia’s Policies Toward Eurasia**, Lexington Books.
- Stokes, B. J. (2012). **Prevent, Promote, and Hedge: US Military Power in the South China Sea**, United States Inst of Peace Washington DC.
- Strüver, G. (2016). “What friends are Made of: Bilateral Linkages and Domestic Drivers of Foreign Policy Alignment With China”. **Foreign Policy Analysis**, 12(2), 170-191.
- Taylor Fravel, M. (2010). “International Relations Theory and China’s Rise: Assessing China’s Potential For Territorial Expansion”. **International Studies Review**, 12(4), 505-532.
- Thompson, J. J. M. (2020). “America and the Changing Global Order”, In **Mobilization, Representation, and Responsiveness in The American Democracy** (pp. 263-278). Palgrave Macmillan, Cham.
- Tüysüzoğlu, G. (2019). “Avrasya’da Bir Güvenlik Topluluğu İnşası Girişimi: Avrasya Ekonomik Birliği”. **Karadeniz Araştırmaları**, (62), 239-259.
- Urio, P. (2019). “China and the New World Order Why and How China’s Foreign Policy Has Put an End to the World America Made”, In **China 1949-2019** (pp. 195-320). Springer, Singapore.
- Wojczewski, T. (2018). “Global Power Shifts and World Order: The Contestation of ‘Western’ Discursive Hegemony”. **Cambridge Review of International Affairs**, 31(1), 33-52.
- Xinbo, W. (2018). “China in Search of a Liberal Partnership International Order”. **International Affairs**, 94(5), 995-1018.
- Xu, B. and Reisinger, W. M. (2019). “Russia’s Energy Diplomacy With China: Personalism

- and Institutionalism in Its Policy-Making Process”. **The Pacific Review**, 32(1), 1-19.
- Yu, S., Qian, X. and Liu, T. (2019). “Belt and Road Initiative and Chinese Firms’ Outward Foreign Direct Investment”. **Emerging Markets Review**, 41, 100629.
- Yue, S. (2018). “Towards a Global Partnership Network: Implications, Evolution and Prospects of China’s Partnership Diplomacy”. **The Copenhagen Journal of Asian Studies**, 36(2), 5-27.
- Zakharov, A. (2019). “The Geopolitics of the US-India-Russia Strategic Triangle”. **Strategic Analysis**, 43(5), 357-371.
- Zeng, J. (2019). “Narrating China’s Belt and Road Initiative”. **Global Policy**, 10(2), 207-216.
- Zhang, S., Sentosa, I. And Sheikh, M. H. (2019). “China’s “One Belt, One Road” (OBOR)”. **Journal of Postgraduate Current Business Research**, 4(3).
- Zhao, X., Young, O. R., Qi, Y. and Guttman, D. (2020). “Back to The Future: Can Chinese Doubling Down and American Muddling Through Fulfill 21st Century Needs for Environmental Governance?”. **Environmental Policy and Governance**, 30(2), 59-70.
- Zuokui, L. (2014). “Central and Eastern Europe in building the Silk Road Economic Belt,” Institute of European Studies, Chinese Academy of Social Sciences, *Working Paper Series on European Studies*, 8 (3).

EKONOMİ İÇİN VERİ BİLİMİNİN ÖNEMİ

Gürcan AYGÜN*
Betül AYGÜN**

ÖZET

Veri bilimi (data science) hem endüstride hem de akademik alanda artık moleküler biyolojiden sosyal medyaya, sürdürülebilir enerjiden sağlık hizmetlerine ya da borsa faaliyetlerine kadar neredeyse her bilim alanında ve sektörde önemini artırarak gelişen bir bilim haline gelmiştir. Bunun başlıca nedenleri gelişen teknoloji, yazılım ve iletişimdir. Bu konu diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi ekonomide de yeni ufukların açılmasına neden olabilecek niteliktedir. Bu çalışmada veri bilimi deyince akla gelen büyük verinin (big data) ne olduğu anlatılmış ve ekonomi alanı için öneminden bahsedilmiştir. Çalışmada ayrıca büyük veri ile çalışmanın avantajları yanında dezavantajlarına da değinilmiştir. Bunlara ilaveten, Türkiye’de büyük veri ve veri biliminin nimetlerinden faydalanılarak yapılan bazı çalışmalar da özetlenmiştir. Önümüzdeki süreçte büyük verilerin ekonomi politikası ve ekonomik araştırma ortamını değiştireceğinden şüphe yoktur. Özellikle ekonomi alanındaki veri bilimcilerinin uzman azlığı aslında hala ekonominin zor öngörülebilir bir alan olmasını devam ettirmekte olup bu incelikleri bilmek bir ekonomisti öne çıkaracak duruma gelmiştir. Veri bilimi ile gelen yeni tekniklerin öğrenilmesi ve iktisadi teorilere uygulanması şimdiye kadar anlamakta zorluk çekilen ekonomik sorulara daha anlamlı cevaplar bulunmasını sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: Veri Bilimi, Büyük Veri, Ekonomide Veri Bilimi

ABSTRACT

Data science has become an evolving science, increasing its importance in almost every science and society, from molecular biology to social media, from sustainable energy to healthcare or stock market activities, both in industry and academia. The main reasons for this are developing technology, software and communication. This issue, as in other social sciences, may lead to new horizons in the economics. In this study, big data which comes to mind when talking about data science is explained and its importance for economics is mentioned. In addition to the advantages of working with big data, the disadvantages are also adverted in the study. In addition, some studies using the blessing of big data and data science are summarized in Turkey. There is no doubt that big data will change the economic policy and economic research environment in the upcoming period. Especially the lack of expertise of data scientists in the field of economics continues to be a difficult predictable area of the economy and knowing these subtleties has put forward an economist. Learning new techniques that come with data science and applying them to economic theories can provide more meaningful answers to economic questions that have so far been difficult to understand.

Key words: Data Science, Big Data, Data Science in Economics

* Doktora öğrencisi, Ankara HBV Üniversitesi – Siemens A.Ş., E-mail: gurcanaygun@gmail.com

** Doktor Öğretim Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi. E-mail: betul.aygun@idu.edu.tr

GİRİŞ

Veri bilimi birçok farklı bakış açısına göre farklı anlamlar içerebilir ama özünde sorulara çözüm bulmak için veriyi kullanmaya veri bilimi denebilir. Veri bilimi istatistik, bilgisayar bilimi, matematik, veri analizi ve veri görselleştirmesini içerir. Son yıllarda veri biliminin popüleritesinin artmasının nedenlerinden biri, şu anda mevcut olan ve üretilen büyük miktarda verinin içerdiği bilgiyi ve fırsatları anlama çabasıdır. Artık dünyanın ve yaşamımızın birçok yönüyle ilgili büyük miktarda veri toplanmakla kalmıyor, aynı zamanda bilginin işlenmesi de ucuz hale gelmiştir. Yükselen bilgisayar belleği yetenekleri, daha iyi işlemciler ve daha fazla yazılım sonucunda bu verileri kullanarak soruları anlamak kolaylaşmış ve cevaplama becerilerine sahip daha fazla veri bilimcisi ortaya çıkmaya başlamıştır. Verinin ne olduğunu anlamak için iki farklı tanım üzerinden gidebiliriz. Birincisi Cambridge Sözlüğünde yazdığı şekliyle veri (data); “bilgi, özellikle gerçekler veya sayılar, incelenmek ve değerlendirilmek üzere toplanmakta ve karar vermede yardımcı olmak için kullanılmaktadır”¹ şeklindedir. İkinci tanımı ise Wikipedia’den almak mümkündür; “nitel veya nicel değişkenlerin değerleri kümesi.”² Birbirinden farklı olan bu tanımlardan Cambridge’in tanımı verileri çevreleyen eylemlere odaklanırken Wikipedia tanımı daha çok verinin içeriğine odaklanmıştır.

Veri bilimi (data science) analizlerinde incelenecek olan veri “büyük veri” (big data) olarak tarif edilir. Büyük veri artık endüstrinin ve akademinin birçok yerinde kullanılan bir terim haline gelmiştir. Bir bilim topluluğunun bir kavramın tanımı üzerinde gösterilen fikir birliği düzeyi, bir disiplinin ilerlemesinin bir ölçüsü olarak kullanılabilir. Büyük veri kavramı o kadar hızlı ve düzensiz bir şekilde evrimleşmiştir ki, anlamını ifade eden evrensel olarak kabul edilmiş resmi bir ifade yoktur (De Mauro vd., 2015). Kullanım ve atıf açısından popüler olan büyük veri için birçok tanım denemesi olmakla birlikte verinin büyük veri olabilmesi için temel olarak hacme (volume), hıza (velocity) ve çeşitliliğe (variety) sahip olması gerekir (Kitchin ve McArdle, 2016).

Çalışmanın devamında veri bilimi ve büyük veri kavramları incelenecek, ardından veri biliminin ekonomide önemi açıklanacak, sonuç bölümünde ise çalışmanın kısa bir özeti sunulacaktır.

¹ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/data>

² <https://en.wikipedia.org/wiki/Data>

Veri Bilimi ve Büyük Veri

Veri bilimi yararlı bilgilerin doğrudan bir keşif veya hipotez testi yoluyla verilerden sentezlenmesi için kullanılan metodoloji olup büyük verilerin analizine ve veri sisteminin bileşenlerinin davranışları da dahil olmak üzere uçtan uca veri süreçlerinin yönetimi ve yürütülmesini ifade eder. Veri bilimi, bilimsel analiz ve endüstriyel ihtiyaçları çözmek için verilerin kullanılmasında farklı yaklaşımlar içerir. Veri bilimi terimi, verilerden bilgi üreten herhangi bir analiz faaliyeti olarak anlaşılabilirken, bu terim genellikle Büyük Veri bağlamında kullanılır (Chang ve Grady, 2019). Büyük veri kavramının geçmişi çok eskiye dayanmamakla birlikte akademik çalışmalarda 2011 yılından itibaren Google aramalarında ise 2010 yılından itibaren geçmeye başladığı söylenebilir (Altun vd., 2017).

Adından da anlaşılacağı gibi, büyük veriler çok büyük veri kümeleridir. Büyük veri setleri artık moleküler biyolojiden sosyal medyaya, sürdürülebilir enerjiden sağlık hizmetlerine ya da borsa faaliyetlerine kadar neredeyse bilim, toplum ve ticaretteki her faaliyet tarafından üretilmektedir. Yaygın olarak büyük veri kümelerine atfedilen üç özellik hacim, hız ve çeşitliliktir. Bu üç sıfattan, büyük verilerin çok hızlı bir şekilde üretilen çeşitli veri türlerinden oluşan büyük veri kümelerini içerdiğini görebiliriz. Peki, bu niteliklerin hiçbiri özellikle yeni görünmüyorken neden büyük veri kavramı bu kadar popüler hale gelmiştir? Teknoloji ve veri depolama daha da büyük veri setlerini saklayabilmek için geliştikçe, “büyük” tanımı da gelişmiştir. Ayrıca, veri toplama ve kaydetme kabiliyetimiz, verilerin toplanma hızının daha önce görülmemiş şekilde zamanla gelişmiştir. Son olarak, “veri” olarak kabul edilen şey de gelişmiştir. Böylece şirketler her zamankinden daha fazla farklı türde bilgi toplamanın faydalarını fark etmişler ve internet ve teknolojinin yükselişi farklı ve çeşitli veri setlerinin daha fazla olmasına da izin vermiştir. Veri bilimindeki ana değişimlerden biri, yapılandırılmış veri kümelerinden yapılandırılmamış verilerle başa çıkmaktır. Yapılandırılmış veriler, geleneksel olarak veriler hakkında düşünebileceğiniz şeydir; toplayabileceğiniz veya ortalayabileceğiniz veya analiz edebileceğiniz sütunlar ve bilgi satırları içeren uzun tablolar, e-tablolar veya veri tabanlarıdır. Sık karşılaştığımız veri kümeleri çok daha karışıktır ve istediğimiz bilgileri ayıklamak ve düzenli ve yapılandırılmış bir şeye çevirmek veri analizcisinin işidir.

Dijital çağ ve internetin ilerlemesiyle, geleneksel olarak toplanmayan birçok bilgi aniden bir bilgisayarın kaydedebileceği, saklayabileceği, arayabileceği ve analiz edebileceği bir biçime dönüştürülebilmiştir. Tüm dijital etkileşimlerimizden toplanan bu yapılandırılmamış veriler (e-postalar, sosyal medya etkileşimleri, metin mesajları, alışveriş alışkanlıkları, akıllı telefonlardaki bilgiler (ve GPS izleme), ziyaret ettiğimiz web siteleri, CCTV kameralar ve diğer video kaynakları, vb.) gittikçe arttılar. Veri miktarı ve veri kaydedip iletebilen çeşitli kaynaklar

daha da önemli hale gelmiştir. Hacim, hız ve veri çeşitliliğindeki bu patlama nedeniyle “büyük veri” bu kadar belirgin bir kavram olarak öne çıkmıştır; bu veri setleri artık o kadar büyük ve karmaşıktır ki bunlardan en iyi şekilde yararlanmak için yeni araçlara ve yaklaşımlara da ihtiyacımız bulunmaktadır.

Büyük veri, doğru analiz metotları ile yorumlandığında stratejik kararların doğru bir biçimde alınmasına, doğru politikalar oluşturulmasına, risklerin daha iyi yönetilmesine ve inovasyon yapılmasına imkân sağlayabilir. Bu bağlamda, veri bilimi ekonomistlerin teorilerini ispatlamak için artık çok fazla olan verilerden birçok farklı analiz yöntemi kullanarak faydalanmalarının önünü açmıştır. Büyük verinin analizi ve bireysel davranışların değerini anlama ihtiyacı, geleneksel istatistiksel tekniklerin ötesine geçen işleme yöntemleri gerektirir. Bu yöntemlerin, potansiyellerinin ve her şeyden önce sınırlamalarının bilgisi, bugünün iş piyasasında bulunması zor olan belirli becerileri gerektirir. Manyika vd. (2011) ve Chen vd. (2012), çalışmalarında büyük veri analitik yöntemlerinin bir listesini önermektedir: A/B testi, ilişkilendirme kuralı öğrenme, sınıflandırma, küme analizi, veri birleştirme ve veri entegrasyonu, topluluk öğrenme teknikleri, genetik algoritmalar, makine öğrenimi, doğal dil işleme, sinir ağları, ağ analizi, örüntü tanıma, öngörücü modelleme, regresyon, duygu analizi, sinyal işleme, mekânsal analiz, istatistik, denetimli ve denetimsiz öğrenme, simülasyon, zaman serisi analizi ve görselleştirme. Ekonomik verilerin her dakika artması ve artık anlık olarak kaydedilebilmesi ve değişmesi nedeniyle veri bilimi ve makine öğrenmesi ile yapay zekâ tekniklerinin ekonomi alanındaki önemi gün geçtikçe artmaktadır.

Büyük veri ile çalışmanın bazı zorlukları da vardır. Öncelikle verinin büyük olması saklamak ve analiz etmek için gereken çok fazla ham veri olduğu anlamına gelir. Veri sürekli olarak değişmekte ve güncellenmektedir, yani analizinizi bitirdiğinizde, analizinize ekleyebileceğiniz daha da fazla yeni veri vardır. Ayrıca o kadar çok bilgi kaynağı vardır ki, veri bilimi sorunuza cevap vermek için hangi veri kaynağının en uygun olduğunu belirlemek bazen zor olabilir. Son olarak hızlı bir şekilde analiz etmek için düzgün veri tabloları hemen elde edilemeyebilir, veri dağınıktır. Cevap aramaya başlamadan önce, yapılandırılmamış verilerin analiz edilebileceği bir biçime dönüştürmek gerekir. Tüm bu zorluklarla neden daha küçük, daha yönetilebilir veri kümelerini analiz etmeye ve cevaplarımıza bu şekilde ulaşmaya bağlı kalmıyoruz? Bazen sorular bu küçük veri kümeleri kullanılarak en iyi şekilde ele alınır, ancak birçok soruda çok fazla veriye sahip olmaktan yararlanır. Ayrıca, bu verilerde biraz karışıklık veya yanlışlık varsa, verilerin çokluğu bu küçük hataların etkisini azaltacak yönde etkiler. Böylece bu karışık veri kümeleriyle bile gerçeğe daha çok yaklaşabiliriz. Ayrıca, sürekli olarak

güncellenen veriler sayesinde gerçek zamanlı, güncel bilgilere sahip olma yeteneği, mevcut duruma göre doğru olan ve yerinde, hızlı bir şekilde yapılan analizler yapılmasına olanak tanır. Tüm bu yeni bilgi kaynaklarına sahip olmanın faydalarından biri, bilgi eksikliği nedeniyle daha önce cevaplanamayan, aniden bilgi toplamak için daha fazla kaynağa sahip olan ve şimdi yeni bağlantılar ve keşifler yapılabilen sorulardır. Daha önce erişilemeyen sorularda, daha önce bu mümkün olmayan soruları yanıtlamanıza izin verebilecek daha yeni, alışılmadık veri kaynakları günümüzde vardır.

Büyük veri kullanmanın bir diğer yararı da gizli korelasyonları tanımlayabilmesidir. Herhangi bir konuda sayısız nitelik hakkında veri toplayabildiğimizden, sonuç değişkenimizle açıkça ilişkili olmayabilecek nitelikler arayabiliriz. Ancak büyük veriler orada bir korelasyon belirleyebilir; örneğin bir motorun neden bozulduğunu veya bir ilacın yan etkisinin neden kaybolduğunu anlamak yerine, araştırmacılar bu tür olaylar ve onlarla ilişkili her şey hakkında büyük miktarda bilgi toplayabilir ve analiz edebilir. Ayrıca, gelecekteki olayları tahmin etmeye yardımcı olabilecek kalıplar arayabilirler. Yani, büyük veriler nedenin değil neyin yanıtlanmasına yardımcı olur. Burada mevcut teorilerin yardımıyla nedenler de kolaylıkla analizin bir parçası haline getirilip yeni teorilerin oluşturulmasına ön ayak olabilir. Tüm bunlara rağmen verilerin boyutu ne olursa olsun, bir soruyu cevaplamak için doğru verilere ihtiyaç duyulur, bazı verilerin ve bir cevap arzusunun birleşimi, belirli bir veri gövdesinden makul bir yanıt alınabilmesini sağlamaz (Tukey, 1986).

Ekonomide Veri Bilimi

Ekonomi disiplini, büyük veri gibi bir yeni veri kategorisinden faydalanmak için şimdiye kadar oldukça yavaş görünmektedir. Her disiplinin büyük veri analizini benimseme veya reddetme nedenleri farklı olmasına rağmen, ekonomi iş amaçlı kullanılan akademik ve uygulamalı bilimler arasındaki kesişme noktasında ilginç bir alan kaplar. Bu nedenle ekonomi sosyal bilimlerde ve daha büyük ve daha zengin veri kümelerinin kullanımında ilerleme kaydetmede belirgin bir yörüngeye sahip olabilir. Aynı zamanda, iktisatçılar büyük veri kaynaklarına ve yaklaşımlarına şüpheci kılabilen güçlü bir teori ve metodolojiye sahiptir ve bu disiplinde güvenilirlik ve temsil edilebilirlik konusunda benzersiz zorluklar oluşturabilir. Bu nedenlerle, ekonominin büyük verilerle nasıl karşılaştığını araştırmak, büyük verilerin sosyal bilimlerin yönünü nasıl şekillendirdiğine ya da şekillendirmediğine dair fikir verebilir (Taylor vd., 2014).

Ekonominin geleceğinde büyük verileri açıkça önemli bir güç olarak savunan ve veri biliminin ekonomide önemini anlatan yayınlar literatürde mevcuttur. Einav ve Levin (2014)

çalışmalarında büyük verinin ekonomiye katkılarını üç ana maddede belirtmişler. Birincisi, büyük veri kaynaklarının sıklıkla 'gerçek zamanlı' olarak bulunabilmesi ekonomik eğilimleri ortaya çıktıkça belirleme açısından bir avantaj sunabilir. İkincisi, verilerin ölçeği ile ilgilidir. Büyük veri kümelerinin kullanılabilir hale gelmesinin sınırlı gözlemlerden kaynaklanan istatistiksel problemleri çözer ve analizi daha güçlü ve potansiyel olarak daha doğru hale getirirken, verilerdeki ayrıntı düzeyi bireysel eylemleri anlama bakımından analizin gücünü artırır. Üçüncüsü, bu tür veriler genellikle kişisel davranışların (Facebook'taki gibi) veya coğrafi konumun (Twitter üzerinden bir 'tweet'in gönderildiği yer gibi) gözlemlenmesi zor olan insan davranışlarını içerir. Bununla birlikte, Einav ve Lenin'e (2014) göre ekonomistlerin büyük veriye karşı uzak durmalarının nedenleri de vardır. Büyük verilerin yapılandırılmamış doğası ve genellikle içerdiği bağlantıların karmaşıklığı temel problemdir; bu, veri noktalarının birbirine bağımlı olmadığı veya en azından belirli yollarla birbirine bağlı olduğu olağan ekonometrik varsayımını altüst eder. Einav ve Levin'in belirttiği gibi, bu karmaşıklık, bu bağımlılık yapısını çözmek ve verileri anlamak açısından ekonometrik bir zorluk oluşturmaktadır.

NIST Büyük Veri Çalışma Grubu'nun raporuna (Chang ve Grady, 2019) göre veri analizi yaşam döngüsü, ham verileri dönüştürme, veri toplama, hazırlama, analitik, görselleştirme ve erişim de dâhil olmak üzere eyleme dönüştürülebilir bilgiye dönüştürmek için yönlendirilen süreçler kümesidir. Veri biliminin firmalarda kullanımı firmaların verimini artırırken uzun ömürlü firmaların iki nedenden ötürü büyümelerine de neden olmaktadır. İlk olarak, veriler firmaların daha üretken olmalarına yardımcı olur. Üretken firmalar daha fazla yatırım yapar, büyür ve daha fazla veri üretir. Sonuçta bir veri geri bildirim döngüsü oluşur. İkincisi, diğerlerinden daha fazla yatırım yapan firmalar ek üretim nedeniyle daha fazla veri üretir. Ayrıca, verileri verimli kullanan küçük bir firma, yani üretim birimi başına daha fazla veri toplayan firma bu veri stokunu oluştururken başlangıçta para kaybedebilir. Ancak firma bu aşamayı finanse edebiliyorsa, daha büyük ve daha az veri tasarruflu bir firmayla hızla rekabet edebilir (Farboodi vd., 2019).

Ekonomistler önceleri bir veya birkaç tabloda yer alan verilerle uğraşmışlardır ama yeni daha ayrıntılı veriler elde edildikçe bu durumun değişmesi gerekir. Bir tabloda bir milyondan fazla satırınız varsa, muhtemelen MySQL gibi ilişkisel bir veritabanında saklanabilirken birkaç gigabayt veri veya birkaç milyon gözleminiz varsa, standart ilişkisel veritabanları kullanılmaz hale gelir. Bu boyuttaki verileri yönetmek için kullanılan veri tabanları genel olarak "NoSQL" veri tabanları olarak bilinir. NoSQL veri tabanları veri işleme yetenekleri açısından SQL

veritabanlarından daha ilkel, ancak daha fazla miktarda veriyi işleyebilir. Ekonomistler büyük verilerle çalışırken birtakım zorluklarla karşılaşır; örneğin verilerin büyüklüğü daha güçlü ve yeni veri işleme araçları gerektirebilir. Ayrıca, tahmin için uygun olandan daha fazla potansiyel değişken olabilir, bu nedenle bir çeşit değişken seçimi yapılması gerekir. Üçüncü olarak, büyük veri setleri basit doğrusal modellere göre daha esnek ilişkilere izin verebilir. Karar ağaçları, destek vektör makineleri, sinir ağları, derin öğrenme vb. makine öğrenme teknikleri, karmaşık ilişkileri modellemek için daha etkili yollar sağlayabilir. Ekonomide makine öğreniminin (machine learning) verimli olarak kullanabileceği birçok alan vardır. Makine öğreniminde tıpkı zaman serilerindeki gibi bağımsız ve aynı şekilde dağıtılmış veriler kullanılır. Panel verilerine bakmak için makine öğrenimi tekniklerini kullanmak da mümkündür ve bu yönde bazı çalışmalar da yapılmıştır (Varian, 2014).

Modern veri setleri, geleneksel kesitsel, zaman serileri veya panel veri modellerinden daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Artık veri gerçek zamanlı olarak elde edilebilmekte, daha büyük ölçeklerde saklanabilmekte ve gözlem sayısının artmasının yanında yeni değişken tipleri hayatımıza girmektedir. Bu durum veri ile ilgilenen tüm bilim dallarını ve endüstriyi etkilediği gibi ekonomi üzerinde de yeni ufukların açılmasına neden olmaktadır. Örneğin, sosyal medyadan elde edilen veriler artık birçok alanda kullanılmakta olup, birçok iktisatçı bu verilerin tüketici tercihlerini şekillendirmede ve bilgi aktarımında önemli bir rol oynadığını kabul eder. Ya da Netflix, Google, eBay veya Amazon gibi şirketlerin satın alma önerileri, bir kişinin satın almak isteyebileceği kitabın veya filmin tahmin modellerine dayanır. Ekonomistler veri biliminin faydasını düşündüklerinde, akla gelen şey genellikle Lucas Eleştirisi'nin bir versiyonudur. Robert Lucas'ın makroekonomik politika oluşturma çalışmaları için adlandırılan Lucas Eleştirisi, iktisat politikasındaki bir değişikliğin etkilerini tamamen tarihsel verilerde, özellikle de toplulaştırılmış tarihsel verilerde gözlenen ilişkiler temelinde tahmin etmeye çalışmanın saflık olduğunu savunur. Yani, bir politika müdahalesine karar vermek için öngörücü bir model kullanılırsa, sonuç modelin öngördüğü olmayabilir, çünkü politika değişikliği verilerdeki ilişkileri üreten temel davranışı etkileyebilir.

Türkiye'de de dünyadaki yükselen trendin gerektiği kadar olmasa da büyük veri kullanan ekonomik çalışmalar yapılmaktadır. Chadwick ve Şengül, (2012) 3 aylık bir gecikmeyle açıklanan Türkiye'de işsizlik oranının tahmin edilmesinde Google büyük veri arşivini kullanmıştır. Zeybek ve Uğurlu (2015), Google Analytics arama endeksi serisinin Türkiye'deki ulusal genel amaçlı kredi (GPL) talebinin tutarlı bir tahmincisi olarak kullanılıp kullanılamayacağını araştırmışlar ve Google arama sorgusu verilerinin GPL talebini yayınlamada başarılı olduğunu tespit etmişler. Iglesias vd. 2017 yılındaki çalışmalarında

TCMB para politikası raporlarının analizinde büyük veri kullanarak, NLP (natural language processing) tekniklerinin Türkiye'deki para politikasının analizinde temel zorluklarının ve gelişimin anlaşılmasına yardımcı oldukları için yeterli bir araç olduğunu tespit etmişler. Altun vd. (2017) büyük verinin kamu politikalarının belirlenmesi, yapılması ve uygulanmasındaki rolünü incelemişler ve faydalı olacağı sonucuna varmışlar. Büyük verinin ne olduğunu ve uygulama alanlarının anlatıldığı ve işlenmesi için gereken dosya sistemleri ve analitik yöntemlerin belirtildiği çalışmada Aktan (2018), büyük verinin avantajlarının yanında güvenlik sorunları oluşturması gibi dezavantajlarını da irdelemiştir.

SONUÇ

Veri biliminin ve büyük verinin daha yaygın kullanımı ekonomide yıkıcı olabilir. 1800'lü yıllardaki istatistiğin icadı, gelişen ekonomi disiplininin sosyal dinamiklerin analizinde yeni bir yön değişimine neden olmuştu. Ayrıca, veri biliminin ekonomi içinde kabul edilmiş bir akış haline gelmesi yerine, bu tür bir analiz uygulayanların ayrı disiplin ve metodolojik normlara sahip bir alt alana yol açabilmesi ve büyük bir disiplinde ayrışması da mümkündür. Önümüzdeki süreçte büyük verilerin ekonomi politikası ve ekonomik araştırma ortamını değiştireceğinden şüphe yoktur. Veriler bir durumu açıklamaktan çok bilgi veren ve anlamayı kolaylaştıran kaynak ve araçtır. Veri biliminin getirdiği avantajlar ekonomik teori veya modellerin yerini almayacak ama onları tamamlayacaktır. Ekonomik modellerin yararlı hale geldiği bir kavramsal çerçeve olmadan büyük verileri düzenlemek ve incelemek zor olabilir. Ama iktisat teorisi, karmaşık yapıya sahip büyük veri kümelerinin analizinde önemli bir rol oynamaktadır. Büyük verilerin analizi için metodolojilerin geliştirilmesinin çeşitli zorluklar getirdiği göz önüne alındığında, ekonometri bilgisayar bilimi ile ekonomi arasında faydalı bir köprü olabilir. Çünkü ekonometri ile verilere erişilebilir, bunlar değiştirilebilir ve hesaplamalar yapılabilir. Sağlıklı ve daha iyi analizler yapabilmek için iktisadi analiz ve teoriye hâkim olan iyi ekonomistler bu yeni alanda çalışmaya başlamışlardır.

Birbirine bağlı cihazlar ve makineler, giyilebilir cihazlar ve sensörlerin yaygın kullanımı gibi en son teknolojik eğilimler ile kullanıcılar tarafından oluşturulan çevrimiçi içerik, geniş ve sürekli artan miktarda verinin oluşmasına neden olmaktadır. Bu verilerin kaydedilmesinin ve işlenmesinin gelişen yazılım ve teknoloji ile kolay hale gelmesi politika yapıcılar ve bilim adamları arasında veri bilimini önemli bir konu haline getirmiştir. Bilgisayarlar artık birçok ekonomik işlemde yer aldığından, veri miktarı sürekli artacaktır. Daha önce küçük veri kümeleri için geliştirilen veri işleme araçları ve teknikleri, yeni sorunlarla başa çıkmak için

giderek yetersiz olacaktır. Makine öğrenimi üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar büyük veri kümeleriyle incelemenin birçok farklı yolunu geliştirdiler. İlerde daha sağlam sonuçlar elde etmek isteyen ekonomistlere bu teknikleri öğrenmeye yatırım yapmaları önerilir.

KAYNAKÇA

- Aktan, E. (2018). “Büyük Veri: Uygulama Alanları, Analitiği Ve Güvenlik Boyutu”, **Ankara Üniversitesi Bilgi Yönetimi Dergisi**, 1(1).
- Altun, T., Şahin, F., ve Öztaş, N. (2017). “Kamu Politikalarının Belirlenmesi ve Uygulanmasında Büyük Veri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2017(22), 2021-2044.
- Chadwick, M. G. ve Sengül, G. (2015). “Nowcasting the unemployment rate in Turkey: Let's ask Google”, **Central Bank Review**, 15(3), 15.
- Chang, W.L. ve Grady, N. (2019). „NIST Big Data Interoperability Framework: Volume 1”, **Big Data Definitions Special Publication (NIST SP)-1500-1r2**.
- Chen, H., Chiang, R. H.L. ve Storey, V.C. (2012). “Business Intelligence And Analytics: From Big Data To Big Impact”, **MIS Q.** 36 (4), 1165–1188
- De Mauro, A., Greco, M. ve Grimaldi, M. (2015). “What Is Big Data? A Consensual Definition And A Review Of Key Research Topics”, **In AIP conference proceedings** (Vol. 1644, No. 1, pp. 97-104). American Institute of Physics.
- Einav, L. ve Levin, J. (2014). “The data revolution and economic analysis”, **Innovation Policy and the Economy**, 14(1), 1-24.
- Farboodi, M., Mihet, R., Philippon, T. ve Veldkamp, L. (2019). “Big Data And Firm Dynamics”, **In Aea Papers And Proceedings** (Vol. 109, pp. 38-42).
- Iglesias, J., Ortiz, A. ve Rodrigo, T. (2017). “How do the emerging markets central bank talk? A big data approach to the Central Bank of Turkey”, **BBVA Research**, Working Paper 17/24.
- Manyika, J., Chui, M., Brown, B., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C. ve Byers, A.H. (2011). “Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity”, **McKinsey Global Institute Report**.
- Kitchin, R. ve McArdle, G. (2016). “What makes Big Data, Big Data? Exploring The Ontological Characteristics Of 26 Datasets”. **Big Data & Society**, 3(1), 2053951716631130.

- Taylor, L., Schroeder, R. ve Meyer, E. (2014). “Emerging Practices And Perspectives On Big Data Analysis In Economics: Bigger And Better Or More Of The Same?”, **Big Data & Society**, 1(2), 2053951714536877.
- Tukey, J.W. (1986). “Sunset Salvo”, **The American Statistician**, 40(1), 72-76.
- Varian, H.R. (2014). “Big Data: New Tricks For Econometrics”, **Journal of Economic Perspectives**, 28(2), 3-28.
- Zeybek, . ve Uğurlu, E. (2015). “Nowcasting Credit Demand In Turkey With Google Trends Data”, **Journal of Applied Economic Science**, 10(2), 32.

SÜREÇ KATKI MUHASEBESİNDE FAALİYET ÖLÇÜTLERİNİN KARAR VERMEDE KULLANILMASI VE BİR UYGULAMA

Mustafa SAVCI *
İmad BALIOĞLU **

ÖZET

Gelişen teknoloji ve artan rekabet nedeniyle geleneksel maliyet hesaplama yöntemleri, ileri üretim sistemleri karşısında faaliyet maliyetlerinin hesaplanmasında yetersiz kalmaktadır. Karşılaşılan yetersizlikleri ortadan kaldırmak için süreç katkı muhasebesinden yararlanılmaktadır. Çünkü Süreç katkı muhasebesi üretim ve diğer maliyetleri ilgilendiren bir performans ölçütü ve yönetim kararlarını yönlendirme aracıdır. Süreç katkı muhasebesi, performans ölçütü için önemli olup, bir işletmenin faaliyet kalemleri ile ilgili olan ve muhasebe sisteminin konusunu oluşturan faaliyetlerin; işletme politikalarına, hedeflerine ve yasal düzenlemelere odaklanarak faaliyet ölçütleri üzerinden en uygun ve en faydalı kararı vermeyi sağlamaktadır.

Süreç katkı muhasebesinde faaliyet ölçütlerinin doğru karar vermede ne derecede etkin olduğunu ortaya çıkarmak önem kazanmaktadır. Çalışmanın amacı, orta düzey yöneticilerin direkt ilk madde ve malzeme maliyeti optimizasyon kararlarında süreç katkı muhasebesindeki faaliyet ölçütlerinin ne düzeyde etkili olduğunu incelemektir. Söz konusu etkinlik düzeyini ölçmek için kamu ve özel sektöre ait örnek birer işletmede yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler analiz edilerek karşılaştırılmış ve uygulama sonucunda süreç katkı muhasebesinde faaliyet ölçütlerinin direkt ilk madde ve malzeme giderlerinin optimizasyon kararlarını olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Süreç Katkı Muhasebesi – Faaliyet Ölçütleri – Karar Verme.

USING OPERATIONAL MEASUREMENTS BY THROUGHPUT ACCOUNTING FOR DECISION MAKING: A CASE STUDY

ABSTRACT

According to development of technology and increasing global competition; traditional cost accounting methods are insufficient to calculate operating costs as used as at the advanced production systems. Therefore, Throughput Accounting (TA) has been used for eliminating the insufficient activities by traditional cost accounting methods. Because Throughput accounting is a tool for performance measurements and management decisions which is concerning on productions and other costs expenses. Throughput accounting “as one of the important performance measurement systems” is focusing on the operational measurements activities which is relating to the accounting systems and that will be reflected in a positive way on business policies, goals and legal regulations for helping the managers to make the correct and the most useful decisions. The effective operational measurements in throughput accounting are so important for making the right decisions. So. the aim of this study is examining the optimization decisions for the cost of raw materials and supplies depending on throughput accounting and its operational measurements at the mid-level managers. For this aim, a semi-structured interview method was applied in a case study which is belong to the public and private sector. The obtained data has been compared and as a result we can say that throughput accounting and its operational measurements has positive effects on Optimizing Decision Making.

Keywords: Throughput Accounting (TA) – Operational Measurements (OM)– Making Decision (MD).

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, E-mail: mustafa.savci@erdogan.edu.tr
(ORCID: 0000-0002-0794-9804).

** Doktora Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, imad_balioglu19@erdogan.edu.tr
(ORCID: 0000-0002-6701-4728).

GİRİŞ

Hızlı teknolojik gelişmeler ve artan rekabet yoğunluğu nedeniyle, geleneksel maliyetleme yöntemleri, yönetimin fonksiyonlarının yerine getirilmesinde yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik, özellikle geleneksel maliyetleme yöntemlerinden elde edilen uygun olmayan bilgilerin karar vermede kullanılması ile daha fazla hissedilmiştir. Bunun bir sonucu olarak, 1980'li yılların ikinci yarısı itibaren maliyet yönetimi alanında yapılan çalışmalarla modern üretim anlayışı ortaya çıkmıştır. Modern üretim anlayışında; üretimin küçük partiler halinde yapılması, miktardan daha ziyade mamul çeşidinin ön plana çıkması, üretimin daha kaliteli ve daha düşük maliyetli olması, müşteri memnuniyetinin her ortamda karşılanması arzu edilmiştir. Modern üretim anlayışında arzu edilenlerin gerçekleştirilmesi ve karar vermede nitelikli bilginin elde edilmesi için süreç katkı muhasebesine ihtiyaç duyulmuştur. Süreç katkı muhasebesi, işletmenin performans ölçümü ve yönetim kararlarının etkin ve verimli bir şekilde verilebilmesinde kullanılan modern bir yöntemdir.

Bu yöntem, işletme kaynaklarının etkin kullanılabilmesi için kısıtların doğru tespit edilmesi ve bu kısıtların ortadan kaldırılarak işletme darboğazlarının elimine edilmesini gerektirir (Salafatinos, 1995: 58). İşletmedeki darboğazların elimine edilmesi, bir yönüyle işletmenin daha verimli çalışmasını sağlayarak, kâr maksimizasyonu olumlu etkilerken (Savcı ve Balioğlu, 2019: 190) diğer yönüyle yönetimin karar verme süreçlerine destek sunarak (Scarlett, 2005: 363) yönetimin etkin ve verimli karar vermesini sağlar. İşletmede etkin ve verimli karar vermek için faaliyet ölçütlerine dikkat etmek gerekir. Çünkü faaliyet ölçütleri; işletme politikalarına, hedeflerine ve yasal düzenlemelere uygun davranarak işletmenin süreç etkinliğini artırmaya ve faaliyet giderlerini azaltmaya katkı sağlar.

Süreç Katkı Muhasebesinin Felsefesi, Tanımı Ve Amacı

Süreç katkı muhasebesi yöntemi, 1986 yılında Amerika'da ilk defa ortaya çıkmıştır. Bu yöntem, Goldratt ve Cox tarafından modern bir teknik olarak geliştirilmiştir (Scarlett, 2005: 363). Daha sonra (1988/1989) arası Galloway ve Waldron zamana dayalı yeni bir maliyetlendirme sistemi geliştirerek bu sistemi süreç katkı muhasebesi olarak adlandırmışlardır (Neely vd., 2005: 1233).

Süreç katkı muhasebesi ilk çıktığı zamanlarda modern bir yönetim felsefesi olarak düşünülse de sonraları bu felsefenin muhasebeye de uygulanabileceği görülmüştür (Tanış, 1998: 189). Uygulamaya birlikte, süreç katkı muhasebesinde, direkt ilk madde ve malzeme maliyetleri tek değişken gider kabul edilmiş, bu giderin dışındaki tüm giderler (direkt işçilik,

genel üretim giderleri) faaliyet giderleri olarak dikkate alınmış ve bu giderler sabit gider olarak kabul edilmiştir (Dugdale ve Jones, 1996: 25).

Süreç katkı muhasebesi, üretim ve faaliyet giderlerini süreç ile ilişkilendiren bir performans ölçümü yöntemi olarak tanımlanabilir (Tanış, 1998: 4). Süreç katkı muhasebesi bir başka tanımda ise; işletmenin darboğaz faaliyetlerini kaldırılarak, işletme bölümlerini geliştiren ve en yüksek getiri elde etmeye odaklanan bir maliyet ve yönetim muhasebesi sistemi olarak tanımlanmıştır (ICAI, 2016: 21).

Süreç katkı muhasebesinin amacı, işletmenin üretim faaliyetleriyle ilgili zaman planlamasını her aşamada yaparak süreç katkı değerini maksimize etmektir (Scarlett, 2005: 547). Bunun yanında, süreç katkı muhasebesinden beklenen amaçlara ulaşabilmek için üretim hızı ve üretim kısıtları göz önünde bulundurulmalı ve arzulanan üretime en kısa zamanda ulaşılmalıdır.

Süreç Katkı Muhasebesinde Faaliyet Ölçütleri

Faaliyet ölçütleri, üretim faaliyetlerinin verimliliğini ve kârlılığını doğru bir şekilde değerlendirir. Bu ölçütler aynı zamanda işletmeye ne kadar para yatırıldığını, işletmenin ne kadar para tutması gerektiğini ve işletmenin faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için ne kadar para harcaması gerekeceği soruların cevaplanmasını sağlar.

Süreç katkı muhasebesinde faaliyet ölçütleri; süreç katkı, stok ve faaliyet giderlerinden oluşmaktadır (Chase vd., 1998: 793-794). Bu faaliyet ölçütleri aşağıdaki gibi açıklanabilir:

Süreç Katkı

Süreç katkı, en önemli faaliyet ölçütlerinden biridir. Süreç katkı, satışlar yoluyla elde edilen kazançların tümüdür (Lin vd., 2013: 5). Süreç katkı, kâr amaçlı işletmelerde; satış hacminden ilk madde ve malzeme maliyetlerinin çıkartılması yoluyla hesaplanabilmektedir (Chase vd., 1998: 793-794).

Stok

Stok, işletmenin satmak ve üretmek amacıyla satın aldığı iktisadi varlıklara yatırdığı değer kullanımlarını ifade eder (Chase vd., 1998: 793-794). Bu değer kullanımı, satışlara yönelik olarak yapılan yatırımların tümüdür (Lin vd., 2013: 5). Süreç katkı muhasebesinde stok değerine işçilik ve genel üretim giderleri eklenmez (Mokabel, 2016: 71).

Faaliyet Giderleri

Faaliyet giderleri, direkt ilk madde ve malzeme maliyetleri dışındaki tüm giderlerdir (Chase vd., 1998: 793-794). Bu giderler, işçilik giderleri, genel üretim giderleri, pazarlama, satış ve dağıtım giderleri, genel yönetim giderleri ve benzeri giderleri kapsamaktadır.

Özet bir ifade ile faaliyet ölçütleri üzerinden işletmenin performansını artırmak için, sürecin etkinliği artırmalı, stok ve faaliyet giderleri azaltılmalıdır (Savcı ve Balioğlu, 2019: 193).

Süreç Katkı Muhasebesinde Faaliyet Ölçütlerinin Karar Vermede Kullanılması

Yönetim sürecinde etkin ve verimli karar vermenin önemi her geçen gün artmaktadır. Çünkü yöneticiler; planlama, örgütleme, yöneltme, koordinasyon ve denetim fonksiyonlarını yerine getirirken sürekli bir şekilde karar verme durumundadır. Karar vermenin etkili ve verimli olması için, işletmede hangi amaçların ön plana alınacağı, hangi fırsatların yaratılacağı, kaynakların hangi ilkeler doğrultusunda tahsis edileceği ve verilen kararların kimler tarafından yerine getirileceği dikkate alınmalıdır (Varoğlu, 2000: 3). Yöneticilerinin herhangi bir konuda verebileceği bir karar için mevcut alternatif bilgilerin ve ilgili giderlerin bilinmesi gereklidir. Çünkü iyi bir karar sadece işletme amaca ulaştırma derecesi ile değil, aynı zamanda işletmeye yüklediği toplam giderlerin sağlayacağı gelirden azlık derecesine bağlıdır (Savcı, 2013: 287).

Karar verme, alternatifler hakkında bilgi edindikten sonra, duruma en uygun sonuca ulaşabilmek için alternatifler arasından en iyisini seçme sürecidir (Chatoupis, 2007: 195). Bu süreç, işletmenin üretim kısıtlarını ve faaliyet problemlerini çözerek optimum kararların seçimini sağlamalıdır. Bunun yanında, faaliyet ölçütleri oluşturarak üretim faaliyetlerinde en iyi akışı ve en uygun zamanı göstermek için planlama, kontrol, analiz ve karar verme faaliyetlerini kolaylaştırmalıdır (Elsukova, 2015: 85). Faaliyet ölçütleri ile ilgili herhangi bir karar vermeden önce üç soruya cevap aranması gerekmektedir. Bu sorular aşağıdaki gibi sıralanabilir (Goldratt, 1990: 19):

- İşletmenin kazançları ne kadardır?
- İşletmenin toplam stok tutarı ne kadardır?
- İşletmenin faaliyet giderleri ne kadardır?

Yukarıda belirtilen soruların cevaplanmasında özellikle kısa dönemde süreç katkı muhasebesinin önemi daha iyi anlaşılabilir. Süreç katkı muhasebesinde kısa dönemde karar verirken değişken maliyetlerden (İlk madde ve malzeme giderleri), uzun dönemde karar verirken tüm giderlerden yararlanır. Ayrıca, süreç katkı muhasebesinde finansal ve finansal olmayan ölçütler karar vermek için kritik bir faktördür.

Bu çalışmada, sadece faaliyet ölçütlerinin karar vermede kullanılması dikkate alınmış ve bununla ilgili olarak süreç katkı, stok ve faaliyet giderlerine odaklanmıştır. Süreç katkı muhasebesinin faaliyet ölçütleri ile ilgili kararları aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

Süreç Katkının Karar Vermede Kullanılması

Süreç katkısı, satış tutarından ilk madde ve malzeme giderinin çıkartılması sonucu elde edilen tutardır. Bu tanıma dikkat edildiğinde, süreç katkısının unsurlarının satış tutarı ve değişken maliyeti (ilk madde ve malzeme gideri) olduğu görülür. Süreç katkısının karar vermede etkili ve verimli bir şekilde kullanabilmesi için, süreç katkı unsurlarına ve bu unsurların sonucunda elde edilene (Brüt Kâra) odaklanmalıdır. Süreç katkısının karar vermede kullanılmasında aşağıda belirtilen noktalar dikkate alınabilir. Bunlar:

- Değişken Maliyetler ve Süreç Katkı Analizi.
- Maliyet-Hacim-Kâr Analizi.
- Kârlık ve Sapma Analizidir.

Değişken Maliyetler ve Süreç Katkı Analizi

Değişken maliyetler, üretimle doğrudan ilişkilendirilen maliyetlerdir. Süreç katkısı muhasebesinde, değişken maliyet olarak direkt ilk madde ve malzeme giderleri kabul edilmiştir. Bu giderlerin satışlardan çıkarılması ile süreç katkı bulunmaktadır. Süreç katkısının çok kolay bir şekilde bulunması ile yönetim hızlı ve doğru kararlar verebilmektedir. Bu kararlar, başabaş noktası analizinde, kâr planlanmasında, ürünün fiyatlandırılmasında, satış karışımının seçiminde, özel siparişlerin kabulünde ve maliyet kontrolünde kendini gösterir. Değişken maliyetler ve süreç katkı analizi; rekabet koşullarında, özellikle fiyat koyma kararları ve maliyet kontrolünde yarar sağlamaktadır (Savcı, 2013: 94-95). Maliyetlerin yönetim kararlarında kullanılmasında, maliyetleri karara etkili ve karara etkisiz diye ayırmak gerekir. Karara etkili maliyet, geçerli maliyet (değişken maliyet) iken karar etkisiz maliyet batık maliyetlerdir.

Geçerli maliyet, karar seçenekleri arasında farklılık gösteren gelecekte gerçekleşmesi beklenen değer kullanımlarıdır. Geçerli maliyetin seçeneklere göre değişmesi ve gelecekle ilgili olması gibi iki belirgin özelliği vardır (Haftacı, 2010: 229). Geçerli maliyetlerin analizi ve bu analizin yönetim kararlarında uygulanması aşağıdaki gibi sıralanabilir (Büyükmirza, 2016: 575):

- İndirimli fiyat talep eden bir siparişin kabulü veya reddi,
- Kullanılmakta olan bazı araç ve makinelerin yenileriyle değiştirilip, değiştirilmemesi,
- Zararda gözüken bir mamulün üretiminin sürdürülmesi veya durdurulması,
- Bir yarı mamul veya parçanın işletmede üretilmesi veya dışarıdan satın alınması,
- Bir makine veya cihazın satın alınması veya kiralanması,
- Bir yarı mamulün ara mamul olarak satılması veya üretimine devam edilerek tam mamul haline dönüştürüldükten sonra satılması.

Batık maliyetler, alınacak karardan etkilenmeyen, bu nedenle karar alma sırasında göz önünde bulundurulması gerekmeyen maliyettir (Büyükmirza, 2016: 575).

Maliyet-Hacim-Kâr Analizi

Maliyet-hacim-kâr analizi, işletmenin gelirleri, giderleri ve kapasite arasındaki ilişki belirleyen bir tekniktir. Bu teknik ile genellikle hacim ve maliyet arasındaki ilişkiye bağlı olarak üretim ve satış sonuçları gözlenebilmektedir (Ekergil, 2017: 489,487). Aynı zamanında, maliyet-hacim-kâr analizi (başabaş noktası analizi veya kâra geçiş analizi) ile satış miktarı, satış fiyatı ve değişken maliyetlerin kâr üzerindeki etkileri analiz edilmektedir (Kaygusuz, 2011: 173).

Maliyet-hacim-kâr analizi ve süreç katkı ile ilgili herhangi bir karar vermeden önce aşağıdaki sorulara cevap verilmesi gerekmektedir. Bu sorular (Lazol, 2004: 237-238):

- Kâra geçiş noktasına ulaşmak için kaç birim satılmalıdır ve satış tutarı ne olmalıdır?
- İşletme başabaş noktasına hangi kapasite oranında ulaşır?
- Vergiden önce veya vergiden sonra ulaşılmak istenen kâr hedefinde yukarıdaki noktalarda değişme ne yönde olur?
- Belirli bir satış miktarında, hedeflenen kâra ulaşabilmek için mamullerin satış fiyatları ne olmalıdır?
- Kapasite dâhilinde yeni bir siparişin kârlılık üzerinde nasıl bir etkisi olabilir? Sipariş kabul edilmeli midir? Yeni bir sipariş hangi fiyata kadar kabul edilebilir?
- Alternatif fiyatlara göre, beklenen satış miktarından hangisi seçilmelidir? Satış fiyatı aşağı çekilerek satılan mamul miktarını artırmak kârı nasıl etkiler?
- Üretim veya satın alma alternatifleri arasında en uygun seçim nasıl yapılabilir? Üretimi devam eden mamullerin işletme kârlılığı üzerindeki etkisi ne olabilir? Söz konusu mamul üretimden kaldırılır ise, işletme kârlılığı nasıl değişir? Üretime devam edilmeli midir?
- Yeni bir reklâm kampanyası ile ortaya çıkan ek sabit maliyetleri karşılamak için gerekli satış ne kadardır?
- Sınırlı kapasitede oluşturulacak mamul karmasında hangi mamullere öncelik verilmelidir?
- Yeni bir yatırımın amorti süresi ne olur? Yeni yatırım yapılmalı mı yapılmamalı mıdır?

Kârlık ve Sapma Analizi

Kârlık analizi yapılırken dikkat edilmesi gereken; işletme gelirleri maliyetlere göre ne derece artmış, işletme gelirleri etkilenmeden maliyetler ne derece azılmış olduğunun belirlenmesidir (Savcı, 2013: 93). Süreç katkının karar vermede kullanılmasında maliyet ve gelirlere veya maliyet ve sunulan hizmetlere odaklanır. Aynı zamanda, her maliyet türünde

bütçelenen ile gerçekleşen maliyetler karşılaştırılmalı ve karşılaştırma sonucunda farklar varsa, bu farkların sapma analizinin yapılması gerekir (Savcı, 2013: 93).

Stokların Karar Vermede Kullanılması

Stoklar, satılmak veya tüketilmek amacıyla elde edilen maddesel varlıklardır. Bu varlıklar, ilk madde ve malzeme, yan mamuller, mamuller ve ticari mallar şeklinde dört grupta toplanabilir. Ayrıca, muhasebe uygulamalarında, sipariş avansları da stoklar kapsamında gösterilir (Büyükmirza, 2016: 730). Stokların karar vermede etkili ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi için, stoklar ile ilgili tüm stok analizleri özellikle stok planlaması ve stok kontrolü dikkate alınmalıdır. Stok planlaması ve stok kontrolü yapılırken, işletmenin stoklarla ilgili tüm kısıtları dikkate alınmalı ve maliyetler azaltılmaya çalışılmalıdır (Tersine, 1984: 407). Stoklarla ilgili karar vermede aşağıda belirtilen noktalar dikkate alınmalıdır. Bunlar:

- Stok Planlaması,
- Stok Kontrolüdür.

Stok Planlaması

Stok planlaması, işletmenin ne kadar stok bulundurması gerektiğini, bunu sağlamak için ne kadar paraya ve zamana ihtiyacı olacağını ve ne miktarda alım ya da üretim yapılması gerektiğini belirlemeye katkı sağlar (Büyükmirza, 2016: 738). Stok planlamasında, arz talep dengesinin bozulmaması son derece önemlidir. Çünkü yetersiz stok planlaması ile işletmeye gelebilecek ani taleplerin karşılanması mümkün olmamaktadır. Buna karşılık, fazla stok planlaması, maliyetlerin gereksiz yere artmasını, fazla iş gücü ve yer kullanımını beraberinde getirecektir (Aydoğan ve Asal, 2009: 40-41).

Özet bir ifade ile işletmelerde stok planlaması ve stoklarla ilgili herhangi bir karar vermeden önce, bazı konular dikkate alınmalıdır. Bunlar (Büyükmirza, 2016: 738-755):

- Arz talep dengesinin sağlanması,
- Denge stok planlaması,
- Sipariş büyüklü, sayısı ve zamanı,
- Geçerli maliyetler,
- Duyarlılık analizi,
- Emniyet stoku,
- Alış iskontolarının etkisidir.

Stok Kontrolü

Stok kontrolü; stok miktarı ve çeşitlerinin, işletmenin tedarik, üretim, satış ve maddi imkânlarına göre ekonomik olarak belirlenmesidir (Ertuğrul ve Tanrıverdi, 2013: 42). Stok

kontrolü, aynı zamanda stoktaki miktarların izlenmesi ve gerektiğinde aşırılığı azaltacak veya noksanlığı tamamlayacak müdahalelerde bulunulmasıdır (Büyükmirza, 2016: 736). Stok kontrolü ile optimum stok miktarının saptanmasına çalışılır (Ertuğrul ve Tanrıverdi, 2013: 42). Optimum stok miktarı ve stoklarla ilgili herhangi bir karar vermeden önce stokların aktif toplamına oranı ve stok devir hızı dikkate alınmalıdır (Büyükmirza, 2016: 733).

Faaliyet Giderlerinin Karar Vermede Kullanılması

Süreç katkı muhasebesinde faaliyet giderleri, işletmenin esas faaliyeti ile ilgili olan ve üretim maliyetlerine yüklenmeyen; işçilik giderleri, genel üretim giderleri, araştırma ve geliştirme giderleri, pazarlama, satış ve dağıtım giderleri ve genel yönetim giderlerinden oluşmaktadır. Bu giderler, işletmelerde yapılan temel ve destek faaliyetlere göre oluşur. Temel faaliyetler, işletmenin mal ve hizmet üretip müşterilere sunulması için, içe yönelik lojistik, üretim faaliyetleri, dışa yönelik lojistik, pazarlama ve satış, servis ve müşteri hizmetlerine odaklanır. Buna karşılık, destek faaliyetleri, işletmenin temel faaliyetlerine destek vererek temel faaliyetlerin daha fazla etkili olmasını ve değer yaratmasını sağlar. Bu faaliyetler; altyapı tedarik faaliyetleri, insan kaynakları yönetimi faaliyetleri, teknoloji geliştirme faaliyetleri ve işletmenin yönetsel altyapı faaliyetleridir (Porter, 1998: 39-43).

Faaliyet giderlerinin karar vermede kullanılmasında; faaliyetlerin değer yaratan faaliyetler ve değer yaratmayan faaliyetler diye belirlenmesi önem arz etmektedir. Değer yaratan faaliyetler, işletmelerin bugün ve gelecekte ihtiyaç duyduğu müşteri memnuniyetine katkı sağlayacak faaliyetlerdir (Haftacı ve Savcı, 2017: 264). Bu faaliyetler sonucunda, müşteri üretilen mal veya hizmeti az bir maliyetle satın aldığına veya ödediği ücret fazla olsa bile satın aldığı mal ve hizmetin farklılık taşıdığına inanır (Ülgen ve Mirze, 2010: 122). Değer yaratmayan faaliyetler, işletmenin tüm faaliyet süreçlerinde görülebilir. Bunlar zaman yönetimi ve kalite sistemindeki hatalardan kaynaklanmaktadır. Değer yaratmayan faaliyetleri ortadan kaldırmak için; üretim sürecindeki üretim kayıpları dikkatlice incelenmeli, üretim süreci yeniden yapılandırılmalı ve işleme zamanı daha da etkinleştirilmelidir (Şakrak, 2002: 24-25). İşletmede esas olan değer yaratan faaliyetlerin etkinliğini artırmak, değer yaratmayan faaliyetlerin ise mümkünse elimine edilmesini sağlamak, elimine etmek mümkün değil ise azaltılmasına odaklanılmalıdır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi faaliyet giderlerinin karar vermede kullanılmasında; sipariş sayısı, kalite kontrolleri, üretim planlaması, makine zamanı, tüketilen enerji, ürün fiyatlandırması, maliyet düşürme ve müşteri kârlılık analizi dikkate alınmalıdır.

Süreç Katkı Muhasebesinde Faaliyet Ölçütlerinin Karar Vermede Kullanılması Ve Bir Uygulama

Süreç katkı muhasebesi, finansal ve finansal olmayan ölçütler oluşturarak üretim faaliyetlerinde en iyi akışı ve en uygun zamanı göstermek için değişken maliyetlerin tahmin edilmesine odaklanır. Bu sayede, planlama, kontrol, analiz ve karar verme faaliyetleri kolaylaşır. Süreç katkı muhasebesinde karar vermeye katkı sağlayan önemli konularından biri de faaliyet ölçütleridir. Bu ölçütler yukarıda açıkladığı gibi; süreç katkı, stok ve faaliyet giderlerinden oluşmakta olup doğru karar için özen gösterilmesini gerektirir. Çünkü faaliyet ölçütlerinin temel amacı, stok ve faaliyet giderlerini azaltarak işletmede sürekli iyileştirme ve geliştirme sürecini gerçekleştirmektir.

Bu bölümde uygulamanın amacı ve kapsamı, metodolojisi, bulguları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Uygulamanın Amacı ve Kapsamı

Bu uygulamanın amacı, süreç katkı muhasebesindeki faaliyet ölçütlerinin; kuru çay üreten aynı kapasiteye sahip kamu ve özel sektöre ait birer işletmede orta düzey yöneticilerin direkt ilk madde ve malzeme maliyeti optimizasyon kararlarında, ne düzeyde etkili olduğunu incelemektir.

Uygulama kapsamına çay sektörüne ait işletmelerin alınmasının nedeni, bu sektörün bölge ve Türkiye ekonomisi için önem arz etmesidir.

Uygulamanın Metodolojisi

Uygulamada kamu ve özel sektöre ait birer çay işletmesinde yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. Uygulamada ilgili işletmelerin yöneticileri ile görüşülmüştür. Her bir katılımcıya aşağıda belirtilen sorular sorulmuştur:

1. Süreç katkı muhasebesinde faaliyet ölçütleri (süreç katkı, stok ve faaliyet giderleri) karar vermede birçok alanda yöneticilere yardımcı olmaktadır. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

2. Süreç katkı muhasebesinin aşağıda sıralanan faaliyet ölçütlerinden hangisi işletmenizde daha önemlidir?

- Süreç katkısı.
- Stok.
- Faaliyet giderleri.

1. Süreç katkının karar vermede kullanılmasında; değişken maliyetlerin analizini ne amaçla kullanırsınız?

2. İşletmenizde stok planlaması ve stok kontrolüne yeterince önem verildiğini düşünüyor musunuz?

3. Faaliyet giderlerinin azaltılmasında, değer yaratan/yaratmayan faaliyetleri dikkate alıyor musunuz?

4. Size göre, süreç katkı muhasebesinde faaliyet ölçütlerinin karar vermede kullanılması işletmenize ne tür katkı sağlar?

Görüşmede, yukarıda sorulan sorulara cevap aranmış ve süreç katkı muhasebesinde faaliyet ölçütlerinin karar vermede kullanılması hakkında gerekli bilgilere ulaşma imkânı elde edilmiştir.

Uygulamanın Kısıtları

Uygulamanın kısıtı olarak gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakat yönteminin kalitatif bir araştırma olması sebebiyle elde edilen sonuçların sektördeki tüm işletmeler için genelleme yapılamayacağı, sadece ilgili duruma ilişkin fikir vermesi yönünde önem arz ettiği söylenebilir. Uygulamanın diğer bir kısıtı, bölgede kamuya ve özel sektöre ait çok sayıda fabrika olmasına rağmen birer fabrikanın incelenmesi ve yarı yapılandırılmış mülakatın yalnızca işletme yöneticilerine yapılmasıdır.

Uygulamanın Bulguları

Uygulama sonucunda, işletmelerin süreç katkı muhasebesinde faaliyet ölçütlerinin karar vermede kullanılması hakkında olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Elde edilen bilgilerden kamu ve özel sektöre ait çay işletmesi arasında önemli bir farklılık görülmemiştir. Sorulan bu sorular karşılığında alınan cevapların genel olarak değerlendirilmesi yapılmış önce kamu sonra özel sektör işletmesi olarak aşağıda belirtilmiştir.

1. Her iki işletmede, süreç katkı muhasebesinde faaliyet ölçütlerinin karar vermede birçok alanda yardımcı olduğunu ifade edilmişlerdir. Bu yardımın daha anlamlı olması için işletme faaliyet ölçütlerinin doğru değerlendirilmesi ve yöneticilerin karar vermeyle ilgili olaylara profesyonel bakışının sağlanması gerektiği vurgulanmıştır.

2. Her iki işletmede faaliyet ölçütlerinin önem sırasını, birinci sırada süreç katkı, ikinci sırada stok, üçüncü sırada faaliyet giderleri olarak sıralamışlardır.

3. Her iki işletmede karar vermede süreç katkı ve değişken maliyetlerin analizinin; rekabet koşullarının belirlenmesine, fiyatlandırma stratejilerine ve maliyet kontrolüne yardımcı olduğunu belirtmişlerdir.

4. Kamu işletmesi yöneticileri, sosyal fayda ön plana alındığı için stok planlaması ve stok kontrolüne yeterince önem verilmediğini ifade edilmişlerdir. Buna karşılık, özel sektör işletme

yöneticileri, kârın öncelikli amaçları olduğu için stok planlaması ve stok kontrolüne yeterince önem verdiklerini ifade etmişlerdir.

5. Her iki işletmede; rekabet, müşteri memnuniyeti ve faaliyet giderlerinin azaltılabilmesi için değer yaratan faaliyetlerin etkinliğini artırmayı dikkate aldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca değer yaratmayan faaliyetlerin azaltılması içinde üretim kayıplarının azaltılmasına odaklandıklarını vurgulamışlardır.

6. Kamu işletmesi yöneticileri, süreç katkı muhasebesinde faaliyet ölçütlerinin karar vermede kullanılmasının sapma analizi yapılmasında katkı sağladığını belirtmişlerdir. Buna karşılık, özel sektör işletme yöneticileri, maliyet-hacim-kâr analizinin yapılmasında katkı sağladığını ifade etmişlerdir.

SONUÇ

Süreç katkı muhasebesi, işletmenin üretim faaliyetleri için doğru karar vermeyi sağlayan prosedürlerin oluşturulmasında önemli rol oynar. Bu rolün anlamlı olması için faaliyet ölçütlerine (süreç katkı, stok ve faaliyet giderleri) odaklanılmalıdır. Faaliyet ölçütlerinden yararlanılarak etkin ve verimli karar vermek için faaliyet giderlerinin azaltılması ve süreç katkının artırılması hedeflenmelidir. Bunun için işletme faaliyetleri değer yaratan/yaratmayan faaliyetleri olarak belirlenmelidir. Değer yaratan faaliyetlerin etkinliği artırılmalı; değer yaratmayan faaliyetler elimine edilmeye çalışılmalı, elimine etmek mümkün değilse azaltılmalıdır.

Çalışmada, süreç katkı muhasebesinde faaliyet ölçütlerinin karar vermede kullanılmasının; süreç katkının artırılması, stok ve faaliyet giderlerinin azaltılması kararlarını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Bu olumlu etki, bir yönüyle direkt ilk madde ve malzemeyle ilgili kararlarda optimizasyon sağlayabilecek, diğer yönüyle işletmenin planlama, kontrol ve analiz faaliyetlerini kolaylaştırabilecektir.

KAYNAKÇA

Aydoğan, E. ve Asal, Ö. (2009). “Malzeme İhtiyaç Planlaması ve Üretim Kaynakları Planlamasının KOBİ’ler Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması”. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (22), 33-42.

Büyükmirza, K. (2016). **Maliyet ve Yönetim Muhasebesi: Tekdüzen'e Uygun Bir Sistem Yaklaşımı** (Cilt 21.). Ankara, Türkiye: Gazi Kitabevi.

- Chase, R. B., Aquilano, N. J. ve Jacobs, F. R. (1998). **Production and Operations Management: Manufacturing and Services** (Eighth b.). (F. R. JACOBS, Dü.) USA: Irwin, McGraw-Hill Inc.
- Chatoupis, C. (2007). “Decision Making in Physical Education: Theoretical Perspectives”. **Studies in Physical Culture and Tourism**, 14(2), 195-204.
- Dugdale, D. ve Jones, C. (1996). “Accounting for Throughput”. **Management Accounting Journal**, 74(4), 24-27.
- Ekerkil, V. (2017). “Maliyet Hacim Kâr Analiz Tekniğinin Müşteri Kârlılık Analizinde Kullanılması ve İşletmeler İçin Model Önerisi”. **İşletme Araştırmaları Dergisi**, 9(3), 487-520. https://isarder.org/2017/vol.9_issue.3_article28_full_text.pdf adresinden alındı
- Elsukova, T. V. (2015). “Lean Accounting and Throughput Accounting: An Integrated Approach”. **Mediterranean Journal of Social Sciences**, 6(3), 83-87.
- Ertuğrul, İ. ve Tanrıverdi, Y. (2013). “Stok Kontrolde ABC Yöntemi ve AHP Analizlerinin İplik İşletmesine Uygulanması”. **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, 5(1), 41-52.
- Goldratt, E. M. (1990). **The Haystack Syndrome: Sifting Information Out of the Data Ocean**. USA: North River Press.
- Haftacı, V. ve Savcı, M. (2017). “Değer Zinciri Analizinde Değer Yaratan Faaliyetlerin Ölçülmesinde Faaliyet Tabanlı Maliyetlemenin (Ftm) Rolünün Değerlendirilmesi”. **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, KOSBED**, 34, 261 - 284.
- Haftacı, V. (2010). **Yönetim Muhasebesi** (6. b.). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- ICAI. (2016). Cost and Management Audit: study Notes - Final paper (19). India: The Institute of Cost Accountants of India.
- Kaygusuz, Y. S. (2011). “Kısıtlar Teorisi ve Maliyet Hacim Kâr Analizi: Bir Çalışma Sayfası Modellemesi”. **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 171-188. <http://journal.mufad.org/attachments/article/630/10.pdf> adresinden alındı
- Lazol, İ. (2004). **Maliyet Muhasebesi**. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Lin, Ch-Hs., Tasi, Ch-Hu., Li, Ro-Kw., Tsai, Sh-Ch., Lu, Mi-Je. ve Ho, Sh-Ch. (2013). “An Implementation of Using Throughput Dollar-Day in IC Design Industry Outsourcing Management: a Case Study”. **International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences**, 3(4), 1-20. <http://hrmars.com/admin/pics/1712.pdf> adresinden alındı
- Mokabel, I. (2016). **Importance Of Managerial Accounting For A Successful Lean Transformation: A Practical Study At A Large Aerospace Oem**. Concordia

- University, Mechanical and Industrial Engineering: Degree of Master. Montreal, Quebec, Canada.
- Neely, A., Gregory, M. ve Platts, K. (2005). "Performance Measurement System Design A Literature Review And Research Agenda". **International Journal of Operations & Production Management IJOPM**, 25(12), 1228-1263.
- Porter, M. E. (1998). **Competitive Advantage: Creating And Sustaining Superior Performance**. New York, USA: Free Press.
- Salafatinos, Ch. (1995). "Integrating The Theory Of Constraints And Activitybased Costing". **Journal Of Cost Management**, 9(3), 10-58.
- Savcı, M. ve Balioğlu, İ. (2019). "Kısıtlar Teorisine Göre İşletmelerin Performans Ölçümünde Süreç Katkı Muhasebesinin Rolü". **Artvin International Congress On Social Sciences (AICOSS 19)**. (s. 190-196). Artvin - Türkiye.
- Savcı, M. (2013). **Maliyet Muhasebesi** (13 b.). Bursa:Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Scarlett, B. (2005). **Management Accounting – Performance Evaluation / Managerial Level**. UK: CIMA Official Study System / Elsevier Ltd.
- Şakrak, M. (2002). "Değer Yaratmayan Faaliyetler ve Maliyet Yönetimindeki Önemi". **Mali Çözüm Dergisi**, (61), 20-27.
- Tanış, V. N. (1998). "Yönetim Muhasebesi Açısından Kısıtlar Teorisi ve Süreç Muhasebesi". **Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 8(3), 185-198.
- Tersine, J. R. (1984). **Principles of Inventory and Material Management**. New York, USA: Elsevier Pub.Co.
- Ülgen, H. ve Mirze, S. K. (2010). **İşletmelerde Stratejik Yönetim**. İstanbul: Beta Yayınları.
- Varoğlu, A. K. (2000). "Problem Çözme ve Karar Verme", **Kara Harp Okulu (KHO) Askeri Yönetim Kursu Ders Notları**. Ankara: KHO Yayınları.

DÜNYA HAVACILIK SEKTÖRÜNDE ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ: İKİ SINIRLI VZA UYGULAMASI

Süleyman ÇAKIR*

ÖZET

Dünya sivil havacılık sektöründe yaşanan yoğun rekabet ortamında ayakta kalmak ve rekabet avantajı sağlamak için havayolu firmaları üretim faktörlerini rasyonel ve etkin kullanmak zorundadır. İşletmelerin etkinlik performansını ölçmek amacıyla literatürde en çok kullanılan yöntemlerden biri de Veri Zarflama Analizi (VZA)'dır. Klasik VZA modelleri organizasyonların etkinliğini sadece iyimser bakış açısından değerlendirmektedir. Geleneksel VZA yöntemleri kötümser bakış açısını dikkate almadığından genel veya bütünsel bir değerlendirme yapmaktan uzaktır. Bu çalışmada tüm karar birimleri için iyimser ve kötümser şekilde iki etkinlik skoru hesaplayan iki sınırlı VZA modeli (DEA with double frontiers) kullanılarak "Forbes" dergisi tarafından hazırlanan "Global 2000" listesinin 2019 yılı sıralamasında yer alan 21 adet havayolu firmasının etkinliği ölçülmüştür. Uygulamada birbiriyle çelişen iki bakış açısının eşzamanlı olarak dikkate alınması sayesinde karar vericilere daha kapsamlı bir değerlendirme yapma olanağı sunulmuştur. Önerilen VZA modelinin kullanıldığı çalışma sayısının az olması nedeniyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, çalışmada kullanılan yöntem etkinlik ölçümü yanında tedarikçi seçimi vb. çok kriterli karar verme problemlerinin çözümünde de kullanılabilecek yararlı bir araçtır.

Anahtar Kelimeler: Etkinlik Ölçümü, İki Sınırlı Veri Zarflama Analizi, Havacılık Sektörü

EFFICIENCY MEASUREMENT IN THE WORLD AVIATION SECTOR: AN APPLICATION OF DEA WITH DOUBLE FRONTIERS

ABSTRACT

In order to survive in the fierce competition environment experienced in the world civil aviation sector and to provide competitive advantage, airline companies should use their production factors rationally and efficiently. Data Envelopment Analysis (DEA) is one of the most used methods in the literature to measure the efficiency performance of businesses. Classic DEA models evaluate the efficiency of organizations only from an optimistic point of view. Traditional DEA methods are far from making a general or holistic assessment as they do not take into account the pessimistic point of view. In this study, the efficiency of 21 airline companies included in the 2019 ranking of the "Global 2000" list prepared by the "Forbes" magazine was measured using DEA with double frontiers models, which calculate optimistic and pessimistic efficiency scores for all decision-making-units. Thanks to the simultaneous consideration of two conflicting perspectives in practice, decision-makers are allowed to make a more comprehensive assessment. It is hoped that this study will contribute to the literature due to the small number of studies using the proposed DEA model. In addition, the method used in the study is a useful tool that can also be utilized in the solution of multi-criteria decision-making problems such as supplier selection, etc.

Keywords: Efficiency Measurement, DEA with Double Frontiers, Aviation Industry

*Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Bölümü,
E-mail: suleyman.cakir@erdogan.edu.tr

GİRİŞ

Ulaştırma sektörü iletişimde ve medeniyetlerin gelişiminde kilit bir rol oynamaktadır. Ulaştırma sektörünün en hızlı, rahat ama pahalı bir kolu olan havayolu taşımacılığı ülkeler için önemli bir istihdam ve gelir kaynağıdır. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA)'nın 2017 yılı verilerine göre sivil havacılık sektörü dünya genelinde ülke ekonomilerine 2,4 trilyon \$ Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) sağlamış ve 58 milyon istihdam yaratmıştır. Bu katkının 2034 yılında 105 milyon iş ve 6 trilyon dolarlık GSYİH şeklinde olması beklenmektedir (Shirazi ve Mohammadi, 2019).

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisi nedeniyle yaşanan yoğun rekabet ortamında sivil havacılık sektöründe yer alan firmalar rekabet avantajı sağlamak için üretim faktörlerini rasyonel ve etkin kullanmak zorundadır. İşletmelerin etkinlik performansını ölçmek amacıyla literatürde en çok kullanılan yöntemlerden biri de Veri Zarflama Analizi (VZA)'dır. Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) tarafından geliştirilen VZA aynı sektörde faaliyet gösteren ve homojen girdi-çıktı faktörlerine sahip karar verme birimleri (KVB)'nin görece etkinliğini ölçen parametrik olmayan (yarı-parametrik) bir optimizasyon tekniğidir. Günümüze kadar hemen her tür organizasyonun performans ölçümü amacıyla yararlanılan VZA'nın kapsamlı bir literatür taraması için Emrouznejad ve Yang (2018) çalışmasına başvurulabilir. Havacılık endüstrisinde VZA ile etkinlik ölçümü yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Sarkis 2000; Peker ve Baki 2009; Zhu 2011; Chang vd. 2014; Shirazi ve Mohammadi 2019).

Klasik VZA modelleri organizasyonların etkinliğini sadece iyimser bakış açısından değerlendirmektedir. Bu yöntemler kötümser bakış açısını dikkate almadığından genel veya bütünsel bir değerlendirme yapmaktan uzaktır. Parkan ve Wang (2000) tarafından karar birimlerinin etkinliğini kötümser bakış açısıyla ölçen bir VZA modeli geliştirilmiştir. Wang ve Chin (2009) ise klasik CCR-VZA modeli ile Parkan ve Wang (2000) tarafından önerilen kötümser VZA modelini birleştiren ve iki sınırlı VZA modeli (DEA with double frontiers model) şeklinde adlandırılan bir VZA modelini literatüre kazandırdılar.

Bu çalışmada Wang ve Chin (2009)'ın VZA modeli kullanılarak "Forbes" dergisinin açıkladığı "Global 2000" listesinde yer alan 21 adet havayolu firması için etkinlik analizi yapılmıştır. Söz konusu VZA modeliyle yapılan uygulama sayısının az olması nedeniyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısımları aşağıdaki biçimde organize edilmiştir. İkinci kısımda uygulamada kullanılan VZA modeliyle ilgili bilgi verilmiştir. Uygulamanın yer aldığı üçüncü bölümü sonuç ve öneriler kısmı takip etmektedir.

İki Sınırlı VZA Modeli

Çalışmanın bu kısmında Wang ve Chin (2009) tarafından önerilen iki sınırlı VZA modeli açıklanmaktadır. İlk olarak iyimser model olarak da bilinen klasik VZA modeli hakkında bilgi verilmiştir.

İyimser VZA Modeli

Etkinlik ölçümü yapılacak n adet KVB ve bunların üretimde kullandığı m adet girdi değişkeni ve s adet çıktı değişkeni olduğu varsayılmaktadır. Söz konusu KVB _{j} 'lerin ($j=1, \dots, n$) girdileri x_{ij} ($i=1, \dots, m$) ile ve çıktıları y_{rj} ($r=1, \dots, s$) ile gösterilsin. Herhangi bir karar birimi olan KVB _{k} 'nın diğer karar birimlerine göre iyimser etkinliğini hesaplamak için Charnes vd. (1978) literatürde CCR modeli olarak da bilinen ve denklem (1) ile ifade edilen çıktı yönlü VZA modelini geliştirmişlerdir.

$$\begin{aligned}
 \text{Min } \theta_k &= \sum_{i=1}^m v_i x_{ik} \\
 \sum_{i=1}^m u_r y_{rk} &= 1 \\
 \sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} &\leq 0 \quad j=1, \dots, n \\
 u_r, v_i &\geq \varepsilon \quad r=1, \dots, s \quad i=1, \dots, m
 \end{aligned}
 \tag{1}$$

Denklemden yer alan v_i ve u_r notasyonları sırasıyla girdi ve çıktılara atanan ağırlıkları, ε ise arşimedgil-olmayan bir katsayıyı göstermektedir. Doğrusal programlama modelinin çözümü sonucunda etkinlik skorunu ifade eden $\theta_k=1$ değerini alıyorsa KVB _{k} CCR-etkin veya iyimser-etkin; diğer durumlarda CCR-etkinsiz veya VZA-etkinsiz olarak değerlendirilir.

Kötümser VZA Modeli

Etkinlik göreceli bir kavram olduğu için farklı bakış açılarıyla ele alınabilir. Çıktıya yönelik klasik CCR modeli etkinlik kavramını maksimizasyon, eş deyişle iyimser yönden ele almakta ve verili girdi miktarlarına göre çıktıları en büyükmeye çalışmaktadır. Parkan ve Wang (2000) tarafından önerilen ve literatürde kötümser veya en kötü göreceli etkinlik olarak da adlandırılan çıktı yönelimli VZA modelinde ise girdi miktarları aynı düzeyde tutularak etkinsiz üretim sınırı elde edilene kadar çıktı düzeyleri minimize edilir. Herhangi bir KVB _{k} için kötümser-VZA etkinlik skoru denklem (2) yardımıyla hesaplanır (Parkan ve Wang, 2000):

$$\begin{aligned}
\text{Mak } \varphi_k &= \sum_{i=1}^m v_i x_{ik} \\
\sum_{i=1}^m u_r y_{rk} &= 1 \\
\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} &\geq 0 \quad j=1, \dots, n \\
u_r, v_i &\geq \varepsilon \quad r=1, \dots, s \quad i=1, \dots, m
\end{aligned}$$

(2)

$\varphi_k=1$ değerini aldığı anda KVB_k kötümser-etkinsiz veya VZA-etkinsiz şeklinde; diğer durumlarda kötümser-etkinsiz olmayan veya VZA-etkinsiz olmayan şeklinde değerlendirilir. Bu modelde etkinsizlik sınırı tüm etkinsiz karar birimleri tarafından oluşturulur. İyimser VZA modelinde bir karar biriminin etkinsiz çıkması bu karar biriminin kötümser modelde de etkinsiz olmasını gerektirmez. Aynı şekilde, kötümser-etkinsiz olmayan bir birimin iyimser-etkin olması gerekli değildir. Model (1) ve (2) tüm karar birimleri için n defa çözülmektedir.

İyimser ve Kötümser Etkinlik Skorlarının Bütünleştirilmesi

İyimser ve kötümser VZA modellerinin çözümü sonucunda KVB'ler için iki tür etkinlik sıralaması elde edilmektedir. Karar birimleri için bir toplam (genel) etkinlik skoru hesaplanmak amacıyla Wang ve Chin (2009) denklem (3) ile gösterilen toplam performans metriğini önermektedir.

$$p_j = \frac{\theta_j}{\sqrt{\sum_{i=1}^n \theta_i^2}} + \frac{\varphi_j}{\sqrt{\sum_{i=1}^n \varphi_i^2}} \quad j=1, \dots, n$$

(3)

Burada, p_j toplam performans skorunu, θ_j ve φ_j ise sırasıyla, KVB'lerin iyimser ve kötümser etkinlik skorlarını göstermektedir.

Uygulama

Bu çalışmada “Forbes” dergisinin geleneksel olarak her yıl açıkladığı “Global 2000” listesinin 2019 yılı sıralamasında yer alan 21 adet havayolu firması için ters VZA uygulaması yapılmıştır. Forbes dergisi dünyanın en büyük 2000 firmasını satışlar, kâr, aktifler ve pazar değeri büyüklüklerinin ağırlıklı ortalamalarını dikkate alarak belirlemektedir. Çalışmada kullanılan veriler Forbes dergisinin internet sitesinden (<https://www.forbes.com/global2000/list/> erişim Tarihi: 10 Ocak 2020) derlenmiştir. Uygulama kapsamındaki havayolu firmaları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Uygulama Kapsamındaki Havayolu Firmaları

Kodu	Adı	Kodu	Adı
KVB1	Delta Air Lines	KVB12	Air France-KLM
KVB2	United Continental Holdings	KVB13	Türk Hava Yolları
KVB3	American Airlines Group	KVB14	Singapore Airlines
KVB4	Southwest Airlines	KVB15	Qantas Airways
KVB5	Deutsche Lufthansa	KVB16	Cathay Pacific Airways
KVB6	International Airlines	KVB17	Hainan Airlines
KVB7	All Nippon Airways	KVB18	Air Canada
KVB8	China Southern Airlines	KVB19	Latam Airlines
KVB9	China Eastern Airlines	KVB20	Alaska Air Group
KVB10	Japan Airlines	KVB21	EasyJet
KVB11	Ryanair Holdings		

Uygulamada kullanılacak girdi ve çıktı değişkenleri ilgili literatür ve veri kısıtı dikkate alınarak seçilmiştir. Söz konusu değişkenler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. VZA Uygulamasında Kullanılan Değişkenler

Değişken	Türü	Açıklama
Çalışan sayısı	Girdi	2019 yılında firmadaki toplam çalışan sayısı
Aktif toplamı	Girdi	2019 yılında firmanın aktif toplamı
Piyasa değeri	Çıktı	2019 yılında firmanın toplam piyasa değeri
Aktif karlılığı	Çıktı	2019 yılında firmanın net karının toplam varlıklarına oranı
Net kâr marjı	Çıktı	2019 yılında firmanın net karının net satışlarına oranı

Söz konusu değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
Çalışan sayısı	14000	135534	55549	36957,07
Aktif toplamı	9,1	61,80	28,23	28,23
Piyasa değeri	3,4	38,1	12,66	8,51
Aktif karlılığı	0,01	52,86	5,66	13,82
Net kâr marjı	0,02	60,89	7,74	17,40

Buna göre, sırasıyla model (1-3) kullanılarak havayolu firmaları için çıktı yönlü iyimser, kötümser ve toplam performans skorları hesaplandı. Elde edilen etkinlik skorları ile firmaların sıralama sonuçları Tablo 4’te gösterildiği gibidir.

Tablo 4. Havayolu Firmalarına Ait Etkinlik Skorları

Firmalar	İyimser Etkinlik	Kötümser Etkinlik	Toplam performans	Sıralama
KVB1	1,920	0,37	0,356	12
KVB2	2,571	0,574	0,368	11
KVB3	4,658	1	0,438	7
KVB4	1,134	0,176	0,448	5
KVB5	4,344	0,728	0,351	13
KVB6	2,630	0,403	0,346	16

KVB7	2,328	0,418	0,3334	17
KVB8	2,880	1	0,496	3
KVB9	2,741	1	0,504	2
KVB10	1,766	0,287	0,347	15
KVB11	1	0,243	0,523	1
KVB12	7,416	1	0,403	8
KVB13	7,133	1	0,475	4
KVB14	2,781	0,627	0,374	10
KVB15	2,386	0,324	0,348	14
KVB16	4,110	0,786	0,377	9
KVB17	2,815	0,65	0,3327	18
KVB18	2,264	0,341	0,291	20
KVB19	2,635	0,432	0,286	21
KVB20	1,187	0,242	0,328	19
KVB21	1	0,231	0,442	6

Tablo 4 incelendiğinde, model (1) ile gösterilen klasik CCR-VZA modeline göre etkinlik skorları “1” çıkan Ryanair Holdings (KVB11) ile EasyJet (KVB21) firmalarının etkin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer 19 firma 2019 yılında etkinsiz faaliyet göstermiştir. Bu doğrultuda, havayolu firmalarının 2019 yılında kötü bir performans göstererek istenilen çıktı düzeylerine ulaşamadıkları söylenebilir.

Denklem (2) ile hesaplanan kötümser etkinlik modeline göre ise “1” skorunu elde eden American Airlines, China Southern Airlines, China Eastern Airlines, Air France-KLM ve Türk Hava Yolları firmaları kötümser-etkinsiz olarak değerlendirilir. Etkinsizlik sınırını oluşturan bu en kötü etkinlik skorlarına sahip 5 firmanın, kötümser-etkinsiz olmayan şekilde değerlendirilen diğer 16 firmadan daha zayıf performans gösterdikleri kabul edilmektedir.

Etkinlik ölçümünde iyimser ve kötümser bakış açıları çelişkili sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Yukarıda ifade edilen değerlendirmeler farklı bakış açılarına sahip oldukları için bütünsel bir değerlendirmeye muhtaçtırlar. Denklem (3) yardımıyla hesaplanan toplam performans skorları yukarıda bahsedilen tek yanlı değerlendirmelerin sakıncalarını gidermekte ve firmalar için bütünlük bir performans skoru ortaya koymaktadır.

Buna göre, 0,523 skoru ile Ryanair Holdings havayolu firması en iyi toplam performansa sahip firma olarak değerlendirilmektedir. Bu firmayı sırasıyla China Eastern Airlines ve China Southern Airlines firmaları izlemektedir. Latam Airlines firması ise en kötü toplam performansı gösteren firmadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmada klasik CCR-VZA modeli ile Parkan ve Wang (2000) tarafından önerilen kötümser VZA modelinin birlikte kullanıldığı iki sınırlı VZA modeli yardımıyla “Global 2000

list” sıralamasında yer alan 21 havayolu firmasının etkinliği ölçülmüştür. Söz konusu VZA yaklaşımı sayesinde havayolu firmalarının iyimser ve kötümser etkinlik skorları eşzamanlı olarak hesaplanmıştır. Bu çalışma havayolu sektöründe iki sınırlı VZA modeliyle etkinlik analizi gerçekleştiren ilk çalışmalardan biridir. Araştırmada ayrıca Wang ve Chin (2009) tarafından geliştirilen ve bahse konu iki tür etkinlik skorunu birleştirerek karar birimleri için bütünlük bir etkinlik skoru hesaplayan bir toplam performans metriği kullanılmıştır. Anılan metrik, iyimser ve kötümser etkinlik skorlarının hem büyüklüklerini hem de yönlerini dikkate alması bakımından Wang vd. (2007)’nin önerdiği geometrik ortalama etkinlik metriğinden daha kapsamlı bir yaklaşımdır. Bunun yanında, fazla matematiksel işlem gerektirmediği için hesaplama kolaylığı avantajına sahip bir yöntemdir.

Bu çalışmada kullanılan yöntem etkinlik ölçümü yanında tedarikçi seçimi, en uygun makine seçimi vb. diğer çok kriterli karar verme problemlerinin çözümünde de kullanılabilir yararlı bir araçtır. Bunun yanında, önerilen VZA modelleri BCC ve toplamsal (additive) VZA modellerine de genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Chang, Y.T., Park, H.S., Jeong, J.B., Lee, J.W. (2014). “Evaluating Economic And Environmental Efficiency Of Global Airlines: A SBM-DEA Approach”, *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 27, 46-50.
- Charnes, A., Cooper, W. ve Rhodes, E. (1978). “Measuring the Efficiency of Decision Making Units”. *European Journal of Operational Research*, 2(429), 429 - 444.
- Emrouznejad, A. ve Yang, G.L. (2018). “A Survey And Analysis Of The First 40 Years Of Scholarly Literature in DEA: 1978–2016”. *Socio-Economic Planning Sciences*, 61, 4-8.
- Parkan, C. ve Wang, Y.M. (2000), Worst Efficiency Analysis Based on Inefficient Production Frontier. Hong Kong: Department of Management Sciences, City University of Hong Kong.
- Peker, İ. ve Baki, B. (2009). “Veri Zarflama Analizi İle Türkiye Havalimanlarında Bir Etkinlik Ölçümü Uygulaması”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 72-88.
- Sarkis, J. (2000). “An Analysis Of The Operational Efficiency Of Major Airports in The United States”. *Journal of Operations Management*, 18(3), 335–351.
- Shirazi, F. ve Mohammadi, E. (2019). “Evaluating Efficiency of Airlines: A New Robust DEA Approach with Undesirable Output”. *Research in Transportation Business & Management*, (33), 100467.

- Wang, Y.M.,Chin, K.S. ve Yang, J.B. (2007). “Measuring the Performances of Decision-Making Units using Geometric Average Efficiency”. *Journal of the Operational Research Society*,58, 929–937.
- Wang, Y.M. ve Chin, K.S. (2009). “A New Approach for the Selection of Advanced Manufacturing Technologies: DEA with Double Frontiers”. *International Journal of Production Research*, 47(23), 6663-6679.
- Zhu, J. (2011). “Airlines Performance Via Two-Stage Network DEA Approach. *Journal of CENTRUM Cathedra*, 4(2), 260-269.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASET-DEMOGRAFI ve HUKUK KONULU TEBLİĞLER

AVRASYA KÜLTÜRÜNÜN BİÇİMLENME SÜREÇLERİNE KARADENİZ SİYASAL KÜLTÜRÜN ETKİSİ (Bülent KARA ve Kübra İNAN).....	182-193
YAPAY BİR GÖSTERGE OLARAK NÜFUS: YEREL YÖNETİM POLİTİKALARI BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME (Levent MEMİŞ).....	194-213
LEKELENMEME HAKKI VE UNUTULMA HAKKI İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA DİJİTAL BELLEKTEN SİLİNMENİN İMKÂNSIZLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (Ülhak ÇİMEN).....	214-231

AVRASYA KÜLTÜRÜNÜN BİÇİMLENME SÜREÇLERİNE KARADENİZ SİYASAL KÜLTÜRÜN ETKİSİ

Bülent KARA*
Kübra İNAN*

ÖZET

Avrasya ortaya çıktığından günümüze kadar jeokültürel, jeopolitik ve jeostratejik boyutları ile birbirine bağlı üç temayı kendi bağrında şekillendirmiştir. Bu üç temanın oluşmasında Karadeniz olgusunun önemli katkısı bulunmaktadır. Avrasya tüm büyük dinlerin ve kadim felsefelerin ortaya çıktığı dipolar bir yapıdır. Dünyaya hâkim olan ticari faaliyetlerin ve ekonomik üretim ilişkilerinin toplumlara şekillendirdiği dünya adasının kalbidir.

Avrasya sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu sebebiyle tarih boyunca birçok medeniyetin ev sahibi olmuştur. Avrasya'ya farklı zamanlarda yerleşen toplumların ticari faaliyetleri dinlerinin bölgeye yayılmasının yanında Türk, Çin, Hint, Fars ve Rus kültürlerinin kaynaşması, Avrasya kültürünün zenginliğini ve farklılığını ortaya koymaktadır. Bu büyük medeniyet havzasında farklı toplumların ve devletlerin bir arada yaşaması siyasal ve kültürel etkileşimi de kaçınılmaz kılmıştır. Tarihsel süreçte Avrasya bölgesinde gerçekleşmiş olan toplumsal, ekonomik ve siyasal dinamiklerdeki değişimler kültürel yapının ve siyasal kültürün şekillenmesinde önemli etkenler olmuştur. Bu çalışmada kültür ve siyasal kültür kavramları kuramsal bağlamda analiz edilmiştir. Tarihsel süreçte Avrasya bölgesindeki hâkim kültürler incelenerek Avrasya'nın kendine özgü çok kültürlü yapısının biçimlenmesinde siyasal kültürün etkisinin oluşmasında Karadeniz'in belirleyiciliği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Siyasal Kültür, Avrasya.

ABSTRACT

To date Eurasia is in the geocultural, geopolitical and geostrategic world. Eurasia is a dipolar structure where all major religions and ancient philosophies emerge. It is the heart of the world island where commercial activities and economic production relations that dominate the world shape societies.

Due to its geopolitical and geostrategic position, Eurasia has been the host of many civilizations throughout history. The commercial activities of the societies settled in Eurasia at different times as well as the fusion of Turkish, Chinese, Indian, Persian and Russian cultures as well as the spread of their religions reveal the richness and diversity of Eurasian culture. The coexistence of different societies and states in this great civilization basin has made political and cultural interaction inevitable. The changes in the social, economic and political dynamics that took place in the Eurasian region in the historical process have been important factors in shaping the cultural structure and political culture. In this study, the concepts of culture and political culture are analyzed in the theoretical context. In the historical process, by examining the dominant cultures in the Eurasian region, the effect of political culture on shaping the unique multicultural structure of Eurasia was tried to be put forward.

Keywords: Culture, Political Culture, Eurasia.

* Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, E-mail: bkara68@gmail.com

* Öğrenci, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, E-mail: kubrainan688@gmail.com

GİRİŞ

Bireyin en temel özelliği sosyal ve siyasal bir varlık olmasıdır. Kayd-ı yaşam süresince birey içinde yaşadığı toplumun ona bahsettiği toplumsal yaşama dâhil olarak varlığını geliştirerek sürdürmektedir. Birey, toplumsal yapı içerisinde toplumun üyeleri ile etkileşim kurarak kimliğini oluşturmaktadır. Kesintisiz devam eden bu süreç boyunca bireyin yaşamını belirleyen en önemli unsur kültürdür. Kültür, her toplumun kendine özgü davranış ve yaşam tarzının göstergesi olarak birey üzerinde önemli rol oynamaktadır. Kültür bireyin öğrendiği ve kazandığı bilgi, sanat, ahlak, gelenek, alışkanlıklarını kapsayan homojen bir bütündür.

Siyasal kültür ise ilkçağlardan günümüze kadar toplumların siyasal ve sosyal gelişmelerinin araştırılmasında kullanılan eski bir kavram olmasına rağmen siyasal ve sosyal bilimlere yeni girmiş bir kavramdır. Siyasal kültür kavramı farklı toplulukların tutumları ve bu tutumların ne şekilde ortaya çıktıkları üzerine odaklanarak kültür ve siyaset alanları arasındaki bağlantıyı kurma gereksinimidir. Siyasal kültür, aynı zamanda, siyasal sistem içinde siyasal roller ortaya koyan bireylerin davranışlarını, siyasal taleplerinin içeriğini ve onların kanunlar karşısındaki tepkilerini şekillendiren bir kavram olarak çok yönlü bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda siyasal kültürü toplumun siyasal objelere karşı tutum ve eğilimleri olarak tanımlamak mümkündür.

Kültür ve siyasal kültür kavramları üzerine sosyal bilimler disiplini dâhilinde birçok çalışma / tartışma yapılmıştır. Bununla birlikte Avrasya kavramı ve Avrasya'nın neresi olduğu hakkında uluslararası ilişkiler, iktisat ve sosyoloji disiplinleri arasında bir fikir birliğine varılamamıştır. Başka bir ifadeyle Avrasya'nın sınırlarının hangi esaslara göre çizilmesi gerektiği netlik kazanamamıştır. Bu sebeple geniş bir coğrafya ve kültürel yayılma alanı içerisinde olan Avrasya kültürü sosyal bilimciler tarafından önemli inceleme konusu olmuştur.

Bu çalışmada Avrasya kültürünün biçimlenme süreçlerine siyasal kültürün etkisi analiz edilmiştir. Çalışma da kültür kavramının tanımlanması, kültürün özellikleri, kültürün unsurları, kültür süreçleri ve Karadeniz kültürü ve özellikleri incelenmiştir. Siyasal kültür kavramı, çeşitleri ve unsurları değerlendirilmiş, Karadeniz siyasal kültürü ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada Avrasya'nın jeopolitik ve jeostratejik konumu ve Avrasya-Karadeniz ilişkisi değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Kültür Kavramının Tanımı

Kavramsal bağlamda kültür farklı disiplinler tarafından araştırma konusu olan ve kullanım alanı oldukça geniş üzerinde ortak bir tanımlamanın olmadığı bir kavramdır. Kültür kavramının sosyologlar tarafından farklı anlamlarda kullanılması, toplumların geçirmiş olduğu

değişim süreçlerinden etkilenmesi ve başka kavramlarla benzerlik göstermesi kavrama ilişkin ortak ve net bir tanımın olmaması sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte kültür kavramına ilişkin yüzlerce tanımlama olduğu iddia edilmektedir (Moles, 1983: 7). Bu çalışmadaki amaç belirgin bir tanıma ulaşmak olduğundan bütün kültür tanımlarına yer vermekten ziyade farklı yaklaşımların kültür tanımlarına değinilmektedir.

Kültür kavramı ortaya çıktığı ya da kullanılmaya başlandığı ilk dönemlerde ekme, biçme gibi en önemli üretim faaliyetleri ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda kültür kavramı Latince'deki Colere kelimesinden türetilmiştir. Batı menşeli olarak dilimize girmiş olan kültür kavramı ilk önce tarım ürünlerine ve hayvanlara bakma manasında kullanılmıştır. Tarım ve hayvan yetiştirimi anlamında kullanılan kültür zamanla insan zekâsının oluşumu, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanılarak ötekilerden daha farklı bir anlam kazanmıştır (Güvenç, 2003: 96).

Malinowski'ye göre kültür, kısmen aralarında uyum ve düzen bulunan kısmen özerk kurumlardan oluşmuş bir bütündür. Bu bütünlük soya dayanan kan birliği, işbirliğine, faaliyetlerde uzmanlaşmaya dayalı mekânsal birlik gibi bir dizi ilkeyle ve özellikle de politik örgütlenmede güç kullanımıyla korunmaktadır (Şimşek vd., 2000: 28).

Linton, insanları birleştiren faktörler içerisinde en önemlisinin kültür olduğunu belirtmiştir. Linton'a göre kültür, öğrenilmiş davranışların belirli bir toplumun üyelerince birbirlerine paylaşılan ve aktarılan davranışların sonucudur. Başka bir deyişle kültür, bir insan topluluğunun hayat tarzı, dil ve benzeri yollarla nesilden nesile aktarılan az çok şekillenmiş, öğrenilmiş davranış kalıplarının tamamının bir birleşimidir (Erdoğan, 1994: 120).

J. Fichter'e göre kültür, toplum içinde varlıklarını sürdüren bireylerin ortak olarak paylaştıkları kurumların bir bileşkesidir ve bu kurumlar birbirleriyle ilişkili ve eşgüdümlü bir sistemi oluşturmaktadır. Bireyler de bu sistemi paylaşmaktadır (Fichter, 1996: 133). Weber ise kültürü, dünyadaki sonsuz olayların sınırlı bir parçasının, insanların bakış açısıyla, anlam ve önemle yüklenmesi olarak tanımlamaktadır (Schroeder, 1996: 18-19). Karl Marx gibi çatışma teorisyenleri kültürün toplumdaki baskın grubun normlarını ve değerlerini yansıttığını ve mevcut durumun kabul edilmesi ve uyum gösterilmesini sağlamak için bir silah olarak kullanıldığını öne sürmektedirler (Marx, 1961).

Türkiye'de sosyolojinin disiplin olarak yerleşmesindeki öncü isim Ziya Gökalp'e göre kültür bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, akılcı, bedîî, lisanî, iktisadî, fennî hayatlarının âhenkli mecmuasıdır. Başka bir deyişle belirli bir topluluğa ait sosyal davranış ve teknik kuruluşlar kültürü meydana getirmektedir (Kafesoğlu, 1991: 16).

Kültür çalışmalarının önemli isimlerinden Mümtaz Turhan'a göre kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddî ve manevî kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlar, birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzı temin eder (Turhan, 2002: 48).

Kültür kavramına ilişkin yukarıda ifade edilen tanımlamalardan sonra genel bir yaklaşımla kültürü, varlığımızın yapısını belirleyen, sosyal bir süreçle öğrendiğimiz uygulama ve inançların, maddi ve manevi öğelerin birliği olarak tanımlayabiliriz. Kültür toplumdan topluma değişiklik gösteren tüm toplumun sahip olduğu bir hayat biçimidir. Toplumsal olarak öğrenilen ve aynı yoldan yeni kuşaklara aktarılan davranış kalıpları kültürü ifade etmektedir.

Kültürün Özellikleri

Kültür kavramına ilişkin farklı tanım ve yaklaşımlar olmasına karşın kültür, kendisine özgü özellikleri olan bir kavram olarak kabul edilmektedir. Muhteviyatı açısından toplumdan topluma farklılık göstermiş olsa da tarihsel süreçte kültürün oluşumundan gelişim ve değişimine kadar sahip olduğu özellikler ortaktır. Bu bağlamda kültürün özellikleri maddeler halinde aşağıdaki gibidir.

- Kültür öğrenilir, paylaşılır ve aktarılır. Biyolojik yolla nakledilemez buna karşın kültüre adapte olunur. Kültür nesillerle birlikte öğrenilir ve nesiller aracılığı ile aktarılır. Kültürün ilk öğrenildiği yer ailedir. Aileden sonra toplumsal çevre, okul ve iş hayatında gelişme göstermektedir.

- Kültür süreklilik göstermektedir. Kültürü meydana getiren unsurlar uzun bir zaman diliminde oluşur ve yaygınlaşır.

- Kültür toplumsal bir olgudur. Dolayısıyla toplum içindeki bireylerin değil örgütlenmiş, karşılıklı etkileşim ve iletişim halinde olan insanların ortak bir ürünüdür.

- Kültür işlevseldir. Edinilmiş tecrübeler vasıtasıyla toplumun ihtiyaçlarını karşılar.

- Kültür değişkendir. Bu değişkenlik çok yavaş gerçekleşir ve önemli boyuttaki değişiklikler uzun zaman alır.

- Kültür ideal kurallar sistemidir. Kültür toplumun değerlerini belirleyerek bu değerlerin korunmasını sağlar.

• Kültür bütünleştiricidir. Kültür, kültürel yapı içerisindeki tüm unsurları (maddi-manevi) birbirini tamamlayıcı unsur haline getirerek bütünleştirir. Bu somut durum ise toplumsal bütünleşmeyi ve buna bağlı olarak bireyin toplumla bütünleşmesini sağlamaktadır.

Karadeniz Kültürü ve Özellikleri

Kültür ve özellikleri bakımından ülkenin kuzeyinde yer alan Karadeniz Bölgesi, doğuda Gürcistan sınırından başlayarak, batıda Sakarya Ovası ile Bilecik'in doğusuna kadar uzanmaktadır. Karadeniz bölgesi; Doğu Karadeniz, Orta Karadeniz, Batı Karadeniz olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır.

Karadeniz; etnik, coğrafik, bölgesel, ekonomik olarak akışkandır ve aktif, dinamik, etkin bir insan kaynağına sahip bölgedir. Sosyo-kültürel yapıları, tıpkı bitki örtüsü gibi endemiktir. Karadeniz'in yemek kültürü ve folklorik özellikleri etnik, inanç ve değer birlikteliği oluşturur. Karadeniz bölgesi halkı genellikle balıkçılık ve küçükbaş hayvancılıkla uğraşmaktadır. Ayrıca uğraşları eğlence kaynakları da olmakta, hamsi şenliği programları düzenlenmektedir. Diğer uğraş alanları ise fındık, çay, mısır gibi tarımsal ürünler yetiştirmek ve toplamaktır.

Bölgenin başlıca enstrümanı kemençedir. Kemençe eşliğinde horon denilen halay çekilmektedir. Horon tepmek dışardan birçok insanın ilgisini çeken bir folklorik özelliktir. Denizin kıyısı ve çevresinde yaşayan akraba topluluklar, birbirini etkilemekte farklı kültürler olsa da yemek kültürü ve folklorik özellikler etkilenmektedir ve kaynaşmayı arttırmaktadır.

Ayrıca Karadeniz insanı; spor, siyaset, ekonomik yapıda fanatiktir. Bu nedenle birçok şeyin belirleyicisi olmuşlardır.

Bir diğer şey ise Karadeniz insanının doğayla mücadelesi yaratıcılığını ortaya çıkarmıştır. İrmak ve denizin yüksek sesle akması insanları da etkilemektedir. İnsanlar da yüksek sesle konuşmaktadır. Örneğin, ıslıklarla kuşdilini geliştirmişlerdir. Bu hiçbir kültürde olmayan endemik bir özelliktir.

Tüm bunları toparladığımızda, Karadeniz kültürü siyasal katılım açısından kendini şöyle var etmektedir; coğrafi, demografik, politik, askerî, ekonomik ya da etnografik yapıları dikkate alındığında Avrasya'nın temel stratejik iklimini ya da stratejik yönünü belirleyen bir iç dinamik ya da en büyük faktörel belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu temel belirleyicilik siyasal aktörlerin ve tüm yerel siyasal yapıları, siyasal kültür olarak etkilenmekte ve Karadeniz'in demografik unsuru üzerinden bir siyasal ayrışma yaratma çabaları ön plana çıkmaktadır. Ve bu durum Karadeniz siyasal kültürünün belirleyiciliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Karadeniz bölgesi, tüm bileşenleriyle değerlendirildiğinde küçük Avrasya tanımlamasının kendisi, büyük Avrasya'nın ise etkin siyasal belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrasya'nın varlığı ve

kendini anlamlandırması Karadeniz deki bu siyasal gelişmelere bağlıdır. Bu siyasal gelişmeleri tanımlayabilmemizde Karadeniz deki siyasal katılım süreçlerini analiz etmemize bağlıdır.

Türk Kültürü ve Karadeniz'in Önemi

Türklerin tarihsel bağlamda ortaya çıkmaları, yerleşik devlet kurmaları ve dünya tarihine yön vermeleri onların kadim bir millet olmaları sonucunu doğurmuştur. Tarihin ilk çağlarından bu yana Türkler Avrasya bozkırlarından Anadolu, Avrupa, Güney Asya, Orta Doğu ve Kuzey Avrupa'ya kadar geniş bir alana yayılmışlardır. Tarih boyunca bu kadar çok farklı coğrafyalarda çeşitli devletler halinde bulunmalarına karşın kültürlerini korumayı başarmışlardır. Bu bağlamda Türk toplumlarına ait ilk kültür izleri de Avrasya bölgesinde görülmüştür. Bu bölgede yapılmış olan arkeolojik kazılarda çok eski dönemlere dayanan kültür katmanları ortaya çıkmıştır. Kurgan olarak isimlendirilen mezar odalarında önemli eserler ele geçirilmiştir. Türk medeniyetinin temelini oluşturan atlı göçebe kültürü olarak adlandırılan Türk kültürünün temeli ise beş kültür dönemi halinde incelenmektedir.

M.Ö. 3000 ile 1700 yılları arasındaki kültür Afaynesyova Kültürü olarak adlandırılmaktadır. Bu kültür batıda İdil nehrine güneyde Altay dağlarına kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır. Bu dönem kültürüne ait eserler çakmak taşından yapılmış ok uçları, bakır bizler, bıçaklar, küpeler ve maden işletmede kullanılan çeşitli aletlerdir. Avcılık, at ve koyun beslenmesi bu kültürün başlıca özellikleri arasında yer almaktaydı.

M.Ö. 1700 ve 1200 yılları arasındaki kültür ise Andronovo Kültürü idi. Bu kültür Tanrı Dağları ve Balkaş gölünden Yayık nehrine kadar uzanan bozkır sahasında gelişmiştir. Bu kültürün atlı savaşçı bir kavim olan Türklerin ataları olduğu iddia edilmektedir. Kültüre ait buluntular süslü kulplar, taş kaşıklar, ok uçları, kabzalı hançerler, baltalar ve süs eşyalarıdır. Tunçtan ve altından yapılmış olan eşyalara ilk defa bu kültürde rastlanmış olup Çinlilerin tunç yapmayı bu kültürün mensuplarından öğrendikleri iddia edilmektedir.

M.Ö.1200 ve 700 yıllarındaki kültür ise Karasuk Kültürü'dür. Yenisey ırmağı çevresinde oluşmuş olan bu kültür demir madeninin işlenmesi ve bulunmasına öncülük etmiştir. Dört tekerlekli arabalar, Türk çadırları ilk defa bu kültürde ortaya çıkmış unsurlardır. Karasuk kültüründen sonraki dönemde ise M.Ö.700 ve 100 yılları arasında Tagar ve Taştık Kültürü adı verilen kültür ortaya çıkmıştır. Bu kültüre ait bulgularda eşyaların üzerine işlenmiş olan hayvan figürleri dikkat çekmektedir.

Sonuncu kültür dönemi ise M.Ö. 4000 ve 1000 yılları arasındaki Anav Kültürü'dür. Anav kültürü Aşkabat bölgesi yakınlarındadır. Anav'da yapılan kazılarda gelişmiş bir yerleşik kültüre rastlanmıştır. Bu kültürün zamanla Mezopotamya ve Hindistan çevresine yayılarak Sümer

kültürünün oluşmasını sağladıkları tahmin edilmektedir (Memiş, 2006: 311-313). Görüldüğü üzere Türkler tarihin ilk çağlarından bu yana var olmuş ve kültürel bağlamda kademe kademe gelişme göstermiş bir millettir. Bununla birlikte Türk kültürü, Bozkır, İslam ve Batı kültürünün etkisi altında kalmış ve gelişme göstermiştir (Horata, 2010: 16).

Tarihsel süreçte geniş bir bölgeye yayılan, birçok etnik, dinî ve siyasî oluşumla karşılaşan Türkler, köklü kültürler karşısında ayakta kalmayı başarmışlar ve fethettikleri bölgelerde asimilasyon ve sömürgecilik gibi faaliyetler içine girmemişlerdir.

Karadeniz bölgesi de birçok medeniyeti içinde barındırmasına rağmen asimile olmamış, muhafazakâr bir yapıya sahiptir. Hala birçok yapıtı bünyesinde taşıyan Karadeniz Türk kültürü için çok önemlidir.

Karadeniz, Türkiye için önemli bir yere sahip bir bölgedir. Petrol ve enerji kaynaklarıyla ülkeye zenginlik katmaktadır. Ayrıca Karadeniz, insanı yüzyıllar öncesine götüren tarihi yapısıyla her yerden turist çekmiş, Karadeniz kültürü turistleri de etkilemiştir.

Siyasal Kültür Kavramının Tanımı

Siyasal kültür kavramı hem sosyolojinin hem de siyaset biliminin inceleme alanı içerisine girmektedir. Siyaset bilimi açısından kültür tanımı siyasetin amaç ve ihtiyaçları doğrultusunda yapılmaktadır. Daha çok siyaset bilimine ilişkin bir kavram olan siyasal kültür kavramını analiz etmeden önce siyaset kavramını açıklamak gerekmektedir. Siyaset en geniş anlamıyla insanların hayatlarını düzen veren genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir (Heywood, 2006: 2). Siyaset kavramına ilişkin yapılan çalışmalarda en fazla karşılaşılan tanımlama ise; kimin, nerede, ne zaman, ne elde edeceğinin otorite yoluyla belirlenmesi veya kaynakların ve değerlerin otorite yolu ile dağıtımıdır (Yayla, 1998: 2).

Siyaset bilimciler siyaseti toplum içinde yaşayan bireyler arasında bir çatışma, mücadele ve kavga olarak görmektedirler (Kapani, 2002: 17). Bu bağlamda siyasetin temelini toplumdaki bireylerin çıkar, düşünce, psikolojik eğilim, tutum ve davranışları bakımından var olan farklılıkları çatışmayı doğurmaktadır. Çatışma iktidarı ele geçirmeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte toplumsal olaylar ve gerçekler çok yönlü ve karmaşık bir niteliğe sahiptir. Bu yönüyle toplum ve siyasetin karşılıklı etkileşim halinde olması bireylerin siyasal yapı ile etki-tepki ilişkisi içinde olması sonucunu doğurmaktadır. Siyasal yapı ve bireyler arasındaki bu ilişki ise siyasal kültürün incelenmesiyle çözümlenebilmektedir. Bu bağlamda siyasal kültür kavramının tanımlanması önem arz etmektedir.

Siyasal kültür kavramı da kültür kavramı gibi birçok yaklaşım tarafından tanımlanmaktadır. Siyasal kültür Soğuk Savaş döneminde inceleme zemini bulmuştur. Özellikle siyaset sosyolojisine ilişkin çalışmalar kapsamında rol oynayan siyasal kültür toplumun siyasal yapı ile olan ilişkisinin şekillenmesi ve incelenmesinde işlevseldir. En genel anlamıyla siyasal kültür bir toplumu oluşturan bireylerin siyasal sisteme, kurumlara ilişkin ve onları temsil eden sembollerle ilgili inançları, değer yargıları, tutum ve kökleşmiş davranış kalıpları olarak tanımlanmaktadır (Sokullu, 2013: 106). Bu bağlamda siyasal kültür toplumun kültür yapısına uygunluğu ölçüsünde meşruluk kazanmaktadır.

Karadeniz’de Siyasal Kültür

Asya ile Avrupa’nın kavsak noktasında yer alan, bir zamanlar güneyinde Osmanlı İmparatorluğu’nun (günümüzde Türkiye Cumhuriyeti), kuzeyinde ve doğusunda ise Rus İmparatorluğu’nun (daha sonra Sovyetler Birliği ve günümüzde Rusya Federasyonu) bulunduğu Karadeniz her zaman rekabetin ve mücadelenin doğal alanı olmuştur. Karadeniz, antik çağlardan bu yana Avrasya’nın Akdeniz’den sonra stratejik öneme sahip en önemli ikinci su havzasıdır.

Karadeniz coğrafyası, tarih boyunca dönemin en büyük güçlerinin etki alanı içinde kalmış bir bölgedir. Soğuk Savaşın ardından bölgede bağımsızlığını kazanan birçok yeni devlet ile bölgede ilk defa birçok farklı güç odakları ortaya çıkmış oldu. Sadece Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin değil Güney Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya’nın da katılımıyla bölge genişleyerek ”Geniş veya Büyük Karadeniz” adı altında bir bölge olarak incelenmeye başlandı. Yani Karadeniz’e kıyıdaş devletler Türkiye, Ukrayna, Bulgaristan, Rusya, Romanya ve Gürcistan ile Güney Kafkasya ve Moldova’daki devletler olan Azerbaycan ve Ermenistan’ın da dahil edildiği bir bölgedir (Saygın, 2009: 147).

Karadeniz’in sosyo-kültürel ve sosyo-politik özelliği, Karadeniz insanında kendini göstermektedir. Tıpkı Karadeniz coğrafyası ve Karadeniz enerji koridoru akışkanı gibi insanı da akışkandır. Bu akışkanlık bölgenin siyasal kültürünü ve siyasal katılımını da belirlemektedir.

Farklı insan yapılarını bir arada barındıran Karadeniz Bölgesi muhafazakâr bir yönelim sergilemektedirler. Birlik, beraberlik ve dayanışma için yerel kimlik, hemşehrilik, Trabzonspor, Milliyetçilik, Devlet ve otorite, ataerkillik Karadeniz halkı için çok önemli ve savunucularıdır.

Siyasal olarak süreci, uluslararası siyasal ısınmanın ve küresel-iklimsel ısınmanın çözüm noktası olmuştur. Güney ısındıkça insanların yaşam alanı ve bitki örtüsü etkilenmektedir. O nedenle insanları serin yere yönelince, dünyanın uluslararası gücü de buraya yönelmektedir. Bu, küresel aktörlerin her türlü bilek güreşinin arenasıdır.

Karadeniz Kültürünün Kaynakları

Hazar bölgesi ve Karadeniz coğrafî konumundan dolayı jeopolitik öneminin yanında zengin enerji kaynaklarına sahip bir bölgedir. Dünya petrolünün %65'ini, doğal gazın ise %40 bulunduran ve gittikçe istikrarsızlaşan Orta Doğu'ya alternatif olabilecek enerji kaynakları arayışı Karadeniz'in önemini artıran nedenlerden bir tanesidir. Söz konusu bölgede gaz ve petrol rezervlerinin öneminin gelecek yıllarda hızla artması beklenmektedir. Ayrıca Rusya-Ukrayna doğal gaz krizinin ardından enerji güvenliğinin dünyada hayli önem kazanması gözlerin Karadeniz bölgesine çevrilmesini sağlamıştır. Nitekim Karadeniz gerek tanker taşımacılığı gerek petrol ve doğal gaz boru hatları ile doğu batı enerji koridoru üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle Avrupa'nın Karadeniz'e olan ilgisi artmaktadır (Kanbolat, 2006: 36).

Avrasya'nın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Avrasya'nın jeopolitik ve jeostratejik öneminden bahsetmeden önce Avrasya kelimesinin anlamına bakmamız gerekmektedir. Avrupa ile Asya kelimesinin birleşimi Avrasya kelimesini oluşturup Asya kıtası ile Avrupa kıtasını kapsayan coğrafî bölgenin adıdır. Bu nedenle Avrasya denilince bu iki kıta aklımıza gelir fakat Avrasya'nın haritada çizilmiş bir sınırı yoktur.

En önemli siyasal, ekonomik, sosyal gelişmelerin yaşandığı Avrasya; Türkistan, Rus, Çin, Hint, Fars, Türk uygarlıklarının ortak merkezi konumundadır. Yani Avrasya, en kritik ve hareketli bölgeyi kapsamaktadır. Bu nedenle, uluslararası aktörlerin ilgisi ve dikkati Avrasya bölgesine çevrilmiş, birçok siyasi ve askeri gücün rekabetinden kaynaklı çatışma alanı haline gelmiştir. Rekabet gerektiren konulardan biri, jeoekonomik özellikleri ve kaynaklarıdır. Avrasya, nüfusun ve enerji kaynaklarının önemli bir kısmını bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca ana kıtanın merkezi olan Orta Asya'nın demografik yapısı arasındaki dengesizlikler bölgeyi stratejik rekabetin önemli alanlarından biri haline getirebilecek özelliklere sahip olmasıdır. Çin'de insan nüfusunun fazla olması ile Orta Asya ve Sibirya'nın doğal kaynak fazlalığı arasındaki denge problemi Avrasya'daki dengenin önemli jeoekonomik gerilim alanlarından birini oluşturmaktadır.

Aynı zamanda Avrasya, büyük altı ekonomi ve altı silah alıcısını bünyesinde taşımakta ve resmi ve gizli nükleer güçlerinin tümü Avrasya'da bulunmaktadır.

Avrasya Karadeniz İlişkisi

“Avrasya'nın en önemli iç denizi olan Karadeniz, Türkiye'nin kuzeyinde ve Avrupa'nın güneydoğusunda yer almaktadır. Karadeniz'in, Boğazlarla Akdeniz'e, Kerç Boğazı'yla Azak Denizi'ne, Ren-Tuna Kanalı'yla Kuzey Denizi'ne, Main-Tuna Kanalı'yla Baltık Denizi'ne ve

Volga-Don Kanalı'yla da Hazar Denizi'ne bağlantısı vardır. Ayrıca, İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz dolayısıyla Atlantik Okyanusu'na bağlanmaktadır. Karadeniz bölgesi, batıda Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Moldova; kuzeyde Ukrayna ve Rusya; doğuda Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile güneyde Türkiye'yi kapsamaktadır. Rusya Federasyonu ve Türkiye dışında ve diğer ülkelerin başka denizlere kıyısı yoktur. Karadeniz'e sahildar ülkeler açık denizlere Türk boğazları aracılığıyla ulaşabilmektedir" (Buttanrı, 2004: 17'den akt. Saygın, 2009: 145-146).

Karadeniz Havzası, güç ve siyasi mücadelelerin merkezinde yer alan Avrasya coğrafyasına en yakın alt bileşendir. Türk Boğazları aracılığıyla Akdeniz'e açılan ve bu bağlamda yarı kapalı bir havza olduğunu söyleyebileceğimiz Karadeniz Havzası, sahip olduğu sosyo-kültürel, coğrafi ve toplumsal çeşitlilik ile de bilinmektedir. Balkanlar, Kafkaslar, Rusya-Ukrayna ve Türkiye gibi çok farklı bölgesel bileşenleri olan Karadeniz Havzası, bu yönüyle nesnel ve kapsayıcı bir bölgesel kimlik tanımlayamamıştır (Manoli, 2009: 9' dan akt. Tüysüzoğlu, 2013: 250-251).

Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin havzaya hâkim bir hegemon güç olarak belirmiş olması, havzanın doğusu ile batısı arasındaki toplumsal ve siyasal farklılıkların bir yana itilmesini ve Sovyet tahakkümüne dayalı bölgesel bir görünümün oluşmasını beraberinde getirmişti (Aydın, 2005: 57). Soğuk Savaşın sona ermesi ise Karadeniz Havzası'nda dramatik değişimleri beraberinde getirmiştir. Zira SSCB'nin tarihsel devamı olan Rusya, içerisine sürüklendiği toplumsal, sosyo-ekonomik ve siyasal problemlerle çalkalanmaya başlamış ve 2000'li yılların başına kadar bölgesel görünümünü netleştirememiştir (Popov, 2011). SSCB'nin dağılmasının ardından Karadeniz Havzası'nda bağımsız hareket etmeye başlayan yeni devletlerin ortaya çıkması, bu devletlerin hemen hepsinin etnik, dinsel ve bölgesel bağlamlı siyasal problemler yaşaması ve bölgede kanlı iç savaşların patlaması, Batı dünyasının dikkatini Karadeniz Havzası'na çekmiştir (Aydın, 2000: 215-216). 1990'ların başından itibaren Avrasya coğrafyasında kartlar yeniden dağıtılmaya başlanırken, Karadeniz Havzası bu dağıtımın merkezinde bulunuyordu (Tsantoulis, 2009: 243). Bu değişim bağlamında ön plana çıkan en önemli unsur ise Karadeniz Havzası tanımının kapsamına yönelik olarak ortaya çıkan farklılık olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla oluşan güç boşluğunu doldurabilmek için harekete geçen ve doğuya doğru genişlemeyi en önemli gelecek stratejisi olarak belirleyen AB'nin (Aurescu, 2011: 35-45) ortaya koyduğu ve ABD tarafından da desteklenen bir plan doğrultusunda Geniş Karadeniz Havzası adı verilen bir bölgesel yapı ortaya konmuştur (Karadeniz, 2007: 111-114).

Avrasya, büyük mega kentlerin çoğunlukta bulunduğu, siyasal olayların aynı anda kabardığı, farklılaştığı bir coğrafyadır. Bu etnografik yapı ve değerlerin belirlediği bir Karadeniz, Avrasya'nın itici gücüdür. Avrasya'yı anlatmak, Karadeniz ile mümkündür. Ve Karadeniz bu anlatımın merkezinde yer alır.

SONUÇ

Sonuç olarak baktığımızda ise, Avrasya sahip olduğu jeopolitik nedeniyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Avrasya'nın bu önemli yapısından dolayı da Karadeniz kültürüne büyük katkıları olmuştur. İlk olarak kültürü tanımlayacak olur isek: kültür toplum üyelerince birbirine aktarılan ve paylaşılan değerlerin olduğunu görmekteyiz. Kültür dediğimiz kavram, süreklilik gösterir, toplumsal bir olgudur, değişkendir, kendine ait kuralları vardır ve kültür birleştiricidir.

Karadeniz kültüründe ise göze çarpan detaylar ise yemek kültürleri ve folklorik özellikleridir. Birçok insanı bir araya getiren bu kültürler Karadeniz bölgesini farklı kılmaktadır.

Siyasal kültür bir toplumu oluşturan bireylerin siyasal sisteme, kurumlara ilişkin ve onları temsil eden sembollerle ilgili inançları, değer yargıları, tutum ve kökleşmiş davranış kalıpları olarak tanımlanmaktadır. Siyasal kültür açısından Karadeniz önemli bir konumdadır. Karadeniz'in sosyo-kültürel ve sosyo-politik özelliği, Karadeniz insanında kendini göstermektedir. Tıpkı Karadeniz coğrafyası ve Karadeniz enerji koridoru akışkanı gibi insanı da akışkandır. Bu akışkanlık bölgenin siyasal kültürünü ve siyasal katılımını da belirlemektedir.

Farklı insan yapılarını bir arada barındıran Karadeniz Bölgesi muhafazakâr bir yönelim sergilemektedirler. Birlik, beraberlik ve dayanışma için yerel kimlik, hemşehrilik, Trabzonspor, milliyetçilik, devlet ve otorite, ataerkillik Karadeniz halkı için çok önemli ve savunucularıdır.

Avrasya, büyük mega kentlerin çoğunlukta bulunduğu, siyasal olayların aynı anda kabardığı, farklılaştığı bir coğrafyadır. Bu etnografik yapı ve değerlerin belirlediği bir Karadeniz, Avrasya'nın itici gücüdür. Avrasya'yı anlatmak, Karadeniz ile mümkündür. Ve Karadeniz bu anlatımın merkezinde yer alır.

KAYNAKÇA

- BİLGE, N. (1992), **Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel İlkeleri**, Ankara: Turhan Yayınları.
ERDOĞAN, B. (1994), **İşletmelerde Davranış**, İstanbul: Beta Basım Dağıtım.
ERGİN, M. (1988), **Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No:70, Seri:1 Sayı:9.

- FICHTER, J.(1996), **Sosyoloji Nedir**, (Çev: N.Çelebi). Ankara: Atilla Kitabevi.
- GÜVENÇ, B. (2003), **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- HALDUN, İ. (1988), **Mukaddime**, (Çev: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- HEYWOOD, A. (2006), **Siyaset**, Ankara: Liberte Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (1991), **Türk Milli Kültürü**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KANBOLAT, Hasan, (2006), “Pax Ottomana’dan Pax Americana’ya Mı? Karadeniz’in Değişen Jeopolitiği”, **Stratejik Analiz**, Cilt. 6, S. 72.
- KAPANİ, M. (2002), **Politika Bilimine Giriş**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KÖSE, S. (2001), “Örgüt Kültürünü Oluşturan Faktörler”, **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt VII, Sayı 1.
- MOLES, A. (1983), **Kültürün Toplumsal Dinamiği**, (Çev: Nuri Bilgin). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- NİRUN, N. ve ÖZÖNDER, C. (1988), “Türk Sosyo- Kültür Yapısı İçindeki Normlar ve Fonksiyonları”, **Erdem**, Cilt IV, Sayı 11.
- OZANKAYA, Ö. (1982), **Toplumbilimine Giriş**, Ankara: S Yayınları.
- SAYGIN, İ. (2009), **Değişen Avrasya Jeopolitiğinde Karadeniz’in Yeri: Aktörler, Politikalar Süreçler**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- SOKULLU, E. Ş. C. (2013), **Siyasal Kültür**, (Der. S. Sayarı, H.D. Bilgin) **Karşılaştırmalı Siyaset**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ŞİMŞEK, M. Ş., AKGEMCİ, T. ve ÇELİK, A. (2000), **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütsel Davranış**, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- TUNA, K. (2007), “Dil ve Kimlik”, (Ed. Köksal Alver, Necmettin Doğan), **Kültür Sosyolojisi**, Ankara: Hece Yayınları.
- TURHAN, M. (2002), **Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- TÜYSÜZOĞLU, G. (2013), “Çok Kutupluluk Tartışmaları ve Karadeniz Havzası’nın Bölgesel Görünümü”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, 8(3), 241-273.
- YAYLA, A. (1998), **Siyaset Teorisine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

YAPAY BİR GÖSTERGE OLARAK NÜFUS: YEREL YÖNETİM POLİTİKALARI BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Levent MEMİŞ*

ÖZET

Toplumsal yapıyı oluşturan insanın niceliksel varlığı, birçok durumda (işyerinde çalışan sayısı, sınıftaki öğrenci sayısı gibi) temel ölçüt olarak dikkate alındığı gibi, yerleşim yerlerinin ortaya çıkmasında da öncelikli bir kıstas olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda mevcut durumda Türkiye’de, belediyenin kurulmasında 5.000, büyükşehir statüsünün elde edilmesinde 750.000, mahallenin kurulmasında 500 ve köy için ise 150 veya 2000’nin altında nüfus şartı aranmaktadır. Ayrıca yerleşim yerlerinin sahip olduğu nüfus, merkezi yönetimden kaynak aktarımında ve doğal gaz gibi bazı hizmetlerin sunulmasında da önem kazanmaktadır. Fakat bahsi edilen durumlarda nüfusun tek bir ölçüt olarak dikkate alınması, beraberinde ikametgâh şartıyla birlikte nüfus üzerinden yapay bir durumu da gündeme getirmektedir. Bu durumun en dikkat çeken örneği Ordu Büyükşehir Belediyesi’nin oluşumunda yaşanmıştır. İfade edilenler çerçevesinde çalışmada, genel hatlarıyla kaynak aktarımında ve bazı hizmetlerin sunulmasında nüfusun oluşturduğu yapay gösterge ele alınmaktadır. Detayda ise Giresun ili özelinde, bahsi edilen yapay göstergenin nasıl bir durumu yansıttığı üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın sonucunda, yapaylığa yol açan nüfus göstergesini azaltabilecek bazı öneriler getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerleşim, Nüfus, Yapay Gösterge ve Yerel Politikalar

ABSTRACT

The quantitative existence of the human being, which constitutes the social structure, is considered as a primary criterion in the emergence of settlements, in many cases (such as the number of employees in the workplace, the number of students in the classroom). In this context, the current situation in Turkey, 5,000 in the establishment of municipal, metropolitan status in obtaining 750,000, and 500 for the establishment of neighborhood and village population is searched under the condition of 150 or 2000. In addition, the population of the settlements gains importance in transferring resources from the central government and in providing some services such as natural gas. However, considering the population as a single criterion in the aforementioned cases brings along an artificial situation over the population along with the condition of residence. The most striking example of this situation was experienced in the formation of Ordu Metropolitan Municipality. In the framework of what is stated, the artificial indicator created by the population is discussed in the transfer of resources in general and in the provision of some services. In detail, it is focused on how the artificial indicator mentioned in Giresun province reflects the situation. As a result of the study, some suggestions are made that may reduce the population indicator causing artificiality.

Keywords: Settlement, Population, Artificial Indicator and Local Policies

*Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
levent_memis@hotmail.com

GİRİŞ

İnsanın sahip olduğu teknolojik imkânlar, gözlerini dünyaya açtığı noktada sabit kalmayarak farklı yerlere hareketliliğine yol açmaktadır. Bu durum, tarihin akışı içinde daha çok kırsal alandan kentsel alana doğru şekillenmiştir. Kentleşmenin ağırlık kazanması ve başka teknolojilerdeki yaşanan gelişmeler, ülke içi veya ülkeler arası, kentler arasında hareketliliği gündeme taşımıştır. Hatta bu durum insan hakları belgelerine, anayasalara konu olmaktadır. Bu noktada İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 13. maddesinde; “1. Herkesin bir devletin toprakları üzerinde serbestçe dolaşma ve oturma hakkı vardır. 2. Herkes, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeden ayrılmak ve ülkesine yeniden dönmek hakkına sahiptir” şeklinde düzenlenmektedir. Diğer taraftan 1982 Anayasası'nın 23. maddesi “yerleşme ve seyahat hürriyetini” düzenlemektedir. İlgili maddede: “Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir. Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak; Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek; Amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir” şeklinde yer almaktadır. Anayasa'da yer verilen bu maddelere dayanarak Türkiye'de nüfusla ilişkili işlemler büyük oranda, “Nüfus Hizmetleri Kanunu ve Adres Kayıt Sistemi Yönetmeliği” düzenlemeleriyle yürütülmektedir.

Yer verilen düzenlemeler çerçevesinde nüfus bilgilerinin daha etkin yönetilmesi amacıyla gelişen teknolojik imkânlardan yararlanmak adına bazı önemli adımların atıldığı bilinmektedir. Bu adımlardan biri Merkezî Nüfus İdare Sistemi (MERNİS) projesidir. 2002 yılında İçişleri Bakanlığı'na bağlı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nce hayata geçirilen uygulamayla, her bir kişiye bir vatandaşlık numarası verilmiş ve nüfus kayıtlarının daha etkin yönetilebilirliği sağlamak amacıyla bir veri tabanı oluşturulmuştur (Wikipedia, 29.06.2020). Bu projeyi tamamlayan diğer bir çalışma ise “Adres Kayıt Sistemi”nin hayata geçirilmesidir (2007). Bu sistemle birlikte mekâna bağlı nüfus sayımı sonlandırılmış, adres üzerinden oluşan karmaşa azaltılmış, yerleşim yerlerine yönelik güncel nüfusun nitelik ve niceliğine yönelik güvenilir istatistiklerin elde edilmesi, nüfusu referans alan kurum ve işlemlerin etkinleştirilmesi gibi faydalar elde edilmiştir (Adres Kayıt Sistemi, 29.06.2020).

Fakat nüfus üzerinden oluşan bazı hareketlikler, genel kamusal çıkara zarar verecek, yapay bir boyut kazanabilmektedir. Vurgu yapılan hareketlilik, yaşamın akışı içinde gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda; üniversite eğitimi, iş olanakları, tatil, kırsalla olan bağlantılar gibi durumlar yaşamın akışı içinde nüfus hareketliliğini söz konusu yapmaktadır. Böyle bir durumda yer değiştiren kişi, yaşamını devam ettireceği yeni yerleşim yerine nüfus kaydını almadığında bir yapaylık söz konusu olmaktadır. Hareketliliği sağlayan bir diğer faktör

de çeşitli açılardan kazanımlar elde etmek amacıyla bir irade tarafından gerçekleşmesidir. Diğer bir ifadeyle, kişi resmi olarak kayıtlarda yeni bir yerleşim yerinde yaşamını devam ettiriyormuş gibi görülmekte fakat fiili olarak böyle bir durum söz konusu olmamaktadır. Doğal ve yapay olarak ayrıma gidilerek yer verilen hareketlilikler, kentsel yaşamın gerçekliğini tahrip etmektedir. Özellikle belirli çıkarlar altında yapaylığın bilerek ve isteyerek oluşturulması, kaynakların dağılımında, hizmetlerin etkinliği ve verimliliğinde, temsil sisteminde vb. konularda bazı sorunları gündeme getirmektedir. Yer verilen durumlara dikkat çekmek, sorunun varlığını tanımlamak, ortaya çıkarmak ve gidermek için alternatif öneriler sunmak, bu araştırmanın temel amaçları arasında yer almaktadır.

Nüfus ve Kentleşme

TDK'ya göre nüfus, "bir ülkede, bir bölgede, bir evde belirli bir anda yaşayanların oluşturduğu toplam sayı, popülasyon" şeklinde ifade edilmektedir. Nüfusla ilgili olgular 1880'li yılların ortalarından itibaren ayrı bir bilim (nüfus bilimi/demografi) dalı altında; büyüklük, yapı ve bileşimi ve dağılım veya hareketlilik ana başlıkları altında çalışma konusu yapılmaktadır (Özkalp, 2011: 227).

Bireylerin yaşadığı mekâna bağlı olarak nüfusa dair nitelendirmeler değişmektedir. Bu noktada yaşam alanlarına bağlı olarak kırsal ve kentsel nüfus kullanımı söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla kent, insanın oluşturduğu yapay bir mekân olarak nüfusun oldukça önemli bir dilimini kapsamaktadır. Bu noktada dünya nüfusunun yaklaşık % 55'i kentlerde yaşamını sürdürmektedir. Geleceğe yönelik öngörülerde de, (örneğin 2030'da % 60, 2050'de %68) kentsel alanların cazibesini koruyarak daha fazla nüfusu barındıracağına yer verilmektedir (UN, World Urbanization Propects, 2018: 9).

Kırsaldan hareket ederek yeni bir yaşam alanında varlık kazanan nüfus, aynı zamanda bahsi edilen yeni yaşam alanının tanımlanmasında/belirlenmesinde, diğer ölçütlerin (yönetmelik, ekonomik, sosyolojik vb.) yanında bir ölçüt olarak kullanılmaktadır (Gökyurt, Kındap ve Sarı, 2015: 3). BM Dünya Kentleşme Beklentileri Raporları üzerinden ülkelerin kullandıkları kent tanımlarına yönelik gerçekleştirilen bir incelemede, idari ve nüfus kriterinin öne çıktığı fakat son dönemde farklı kriterlerle birleşerek kentsel işlev kriterinin önem kazandığı anlaşılmaktadır (Sarı, Gökyurt ve Doğan, 2019: 13-15). Dolayısıyla belirli bir nüfus kentin tanımlanmasında ölçüt alınmakta, diğer yaşam alanları köy olarak kabul görmektedir. Fakat burada da üzerinde uzlaşa sağlanan bir nüfus kriterinin olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Köy Kanunu, kentin tanımlanmasında 20.000'lik, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 10.000'lik, 10. Kalkınma Planı 20.000'lik nüfus ölçütünü, kenti tanımlamakta kullandığı bilinmektedir. Diğer taraftan

kentlerin yine nüfus ölçütüne göre sınıflandırıldığı (metropolis, megalopolis gibi) anlaşılmaktadır (Keleş, 2016: 110-112). Fakat sadece nüfus üzerinden eşik bir değerin belirlenmesinin, idari sınır değişkeniyle birlikte bazı problemlere yol açtığına dikkat çekilmektedir (Sarı, Gökyurt ve Doğan, 2019: 27).

Problemin kaynağını, çeşitli gerekçelerle kalıcı veya geçici olarak nüfusun daha fazla hareketliliğe sahip olması oluşturmaktadır. Hayatın akışı içinde veya bir irade tarafından gerçekleştirilen nüfus hareketliliği, yerleşimler açısından bazı güçlükleri beraberinde getirmektedir. Örneğin Pozantı Belediye Başkanı'nın yaptığı açıklamada, TÜİK verilerine göre 2019 yılına ait ilçe nüfusunun 19.974 kişi olduğu, yaz döneminde özellikle yaylaların çekim merkezine dönüşmesiyle ilçe nüfusunun 150.000'e ulaştığı ifade edilmektedir (Milliyet, 20.06.2020). Yapaylığı sağlayan diğer bir durum ise üniversite öğrencileri için geçerli olmaktadır. Bu noktada Kütahya Belediye Başkanı'nın Ekim 2019 tarihinde yaptığı açıklamalarda, 300.000'e yakın kişiye hizmet verdiklerini, fakat resmîyette yer alan 246 bin nüfus üzerinden kaynakları elde ettiklerini belirtilmekte. "İki üniversitemizde gerçekte 50 bine yakın öğrencimiz var ve hizmeti Kütahya'dan alıyor. ...şehir merkezimizde yaşayan her 8 kişiden birinin öğrenci olduğu... Ama resmîyette yok." ifadelerinde bulunmaktadır (haberler.com, 20.06.2020). Diğer bir durum turizm faaliyetidir. Özellikle Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyı şeridindeki yerleşimler (Bodrum, Alanya, Çeşme, Fethiye, Marmaris, Kuşadası vb.), yaz aylarında yerli ve yabancı turistler tarafından tatil için tercih edilmektedir. Turizm faaliyeti üzerinden yaşanan nüfus hareketliliği, yerleşim yerlerinin fiilî durumu ile hukukî durumu arasında ciddi farklar ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu konuda bahsi geçen yerleşim yerlerinin belediye başkanlarının açıklamalarını zaman zaman basın kanallarında görmek mümkündür. Örneğin Bodrum'un resmi nüfusu 170.000 civarında iken yaz aylarındaki fiilî nüfusunun 1 milyonu aştığı anlaşılmaktadır. Bu durumun "sonucu altyapısı eksik, üstyapısı problemlî, çevresi ve doğası tahribata uğrayan önümüzde bir Bodrum tablosu olduğu" ve bu durumun aynı zamanda "hormonlu büyümeye" yol açtığı belediye başkanı tarafından ifade edilmektedir (ensonhaber.com, 20.06.2020). Marmaris'te de benzer bir durum söz konusu olmaktadır. Dönemin Marmaris Belediye Başkanı tarafından yapılan açıklamada, resmi nüfusun yedi kat fazlasına, 600.000'kişiden fazla nüfusa hizmet vermeye çalıştıkları ifade edilmektedir (posta.com, 20.06.2020). Burada örnek olarak yer verilen durumları diğer turizm faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı yerlerde de görmek mümkündür. Söz konusu turizm sektörü üzerinden meydana gelen yapaylık, nüfusa göre değişkenlik gösteren bazı hizmetlerin yerine getirilmesinde yetersizleri ortaya çıkarabilmektedir. Bodrum örneğinde gerçekleştirilen bir

araştırmada, atık su tesisleri üzerinden yetersizlik tespitleri yapılmaktadır (Atacan Ögüt, Beller Baykal ve Kınacı, 2011).

5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun 50. maddesine göre; adres bildiriminin yirmi iş günü içinde yapılması zorunlu olduğu, bildirimlerde yazılı beyanın alındığı, şahsen veya elektronik imza, mobil imza veya SMS ile e-devlet (turkiye.gov.tr) üzerinden gerçekleştireceği düzenlenmektedir. Yine aynı kanunun 68. maddesinde süresi içinde beyanda bulunmayanlara ve yanlış beyanda bulunanlara cezai müeyyidelerin uygulanacağına yer verilmektedir. Bu bağlamda, 2020 yılı için süresi içinde adres değişikliği beyanda bulunulmamasının cezası 87,00 TL, yanlış beyanda bulunanların cezası ise 1,800 TL olarak belirlenmiştir (Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, 21.06.2020). Adres Kayıt Sistemi Yönetmeliği'nin 13. maddesine göre: “Yerleşim yeri ve diğer adreslerin tutulmasında kişilerin adres beyan formundaki yazılı beyanı esas alınır. Bildirim nüfus müdürlüklerine, kurumlara ve dış temsilciliklere şahsen yapılır. Adres beyan formundaki bildirimler aksi sabit oluncaya kadar geçerlidir” düzenlemesine yer verilmektedir. Yine aynı Yönetmeliğin 14. maddesinde de: “Adrese ilişkin değişiklikleri; adres beyanı ile yükümlü kişiler ve kurumlar yirmi iş günü içinde, yerleşim yeri adresine dayalı hizmet almak üzere herhangi bir resmi kuruma yapılan müracaatlarda kurumlar, ilgili kuruma teslim edilen adres değişikliğine ilişkin beyan formu ile on iş günü içinde nüfus müdürlüklerine veya Genel Müdürlüğe bildirmekle yükümlüdür” şeklinde düzenlenmektedir.

Sürekli kalma niyetiyle kişilerin yer değişiminde kendi iradeleriyle yer verilen düzenlemelere uygun hareket etmemesi ve etkin şekilde yer değişim bildirimlerinin bulunulmasının denetim sisteminin olmayışı nüfus üzerinden yapay durumları söz konusu yapmaktadır. Diğer taraftan yerleşim yeri dışında olan ve geçici olarak kullanılan; “yazlık”, “kışlık”, “üçüncü konutlar” vb. durumlarda, kişiler kabul ettiklerinde diğer bir adres olarak yer verilebileceği düzenlenmektedir (Adres Kayıt Sistemi Yönetmeliği).

Bir İrade Tarafından Kentsel Alanda Nüfusu Yapaylaştıran Politikalar

Mevcut Durumu Koruma veya Yeni Bir Yönetmelik Konum Elde Etme ve Ölçek

Kazanma

Yerel kalkınmada etkili olacak bazı hususların ve yerel hizmetlerin niceliğinin/niteliğinin artırılmasında nüfusun esas alınması, kentsel alanda ölçeği oluşturan insan sayısını önemli hale getirmektedir. Bu durum farklı ölçeklerde görülebilmektedir. Örneğin belde statüsünün

kaybedilmek istenmemesinde¹, ayrı bir mahalle olunmasında veya yeni bir belde olmak istenmesinde. Burada verilmesi gereken en önemli örnek Ordu'nun büyükşehir belediye statüsü kazanma sürecinde ortaya çıkmıştır. 2012 yılında gerçekleştirilen 6360 sayılı “On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile nüfusu 750.000 ve üste olan iller büyükşehir statüsüne çıkarılmıştır. Bu düzenleme, genel düzeyde karşılık bulan büyükşehir olma istekliliğine dayanarak, akabinde Ordu ili için de büyükşehir olma talebi gündeme gelmiştir. Ordu'nun yıllar itibariyle nüfusu aşağıdaki gibidir (Adrese Dayalı Nüfus Sistemi (ADNS)'ne geçtikten sonraki süreci kapsamaktadır).

Tablo 1: Yıllar İtibariyle Ordu İli Nüfusu

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
409	715.	719.	723.	719.	714.	741.	731.
	278		507	183	390	371	452
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
268	724.	728.	750.	742.	771.	754.	
	949		588	341	932	198	

Kaynak: TÜİK

Büyükşehir olma istekliliğinin ortaya çıkmasından itibaren; siyasetçiler, Ordu dışında yaşayanlar, gerçekleştirilen kampanyalar (özellikle İstanbul'da yaşayanlara yönelik), hemşehri derneklerinin faaliyetleri gibi yöntemlerle nüfusu artırma çabalarına ağırlık verilmeye başlanmıştır (Uzun, t.y.). Yaşanan gelişmelerin ardından Ordu İli'nin de büyükşehre dönüşmesini talep eden teklif meclise sunulmuştur. Mecliste görüşmelerin gerçekleştiği sırada, dönemin Ordu Milletvekili, 12 Mart 2013 saat 15.47 itibariyle Ordu'nun nüfusunun 771 bin 960 olduğunu belirterek, büyükşehir olması için geçerli olan 750 bin nüfus kriterini geçtiğini ifade etmişlerdir. Gerçekleşen görüşmeler sonrası teklif, 22 Mart 2013'te yayınlanarak, bazı maddeleri ilk mahalli seçimlerde olmak üzere yürürlüğe girmiştir. Ordu, büyükşehir statüsünü kazanarak Türkiye'nin 30. büyükşehir belediyesi olmuştur. Ordu, 2013 yılında 771.960 nüfusu resmi olarak elde etmesine rağmen yılı 731.452 nüfusla kapatmıştır. Sonraki dönemde ise ancak 2016 yılında 750.588 nüfusa erişimi mümkün olmuştur. Şahin (2015: 270-271), 2007-2011 arasında nüfus değişiminin dokuz bin kişilik bir çizgide değişkenlik gösterirken önce 2012

¹ Örneğin 2008 yılında gerçekleştirilen düzenlemeyle kapatılma kararı verilen fakat gerçekleştirdiği hukuksal mücadeleyle belde statüsünü sürdüren Kovanlık (Bulancak/Giresun)'da görülmektedir. Kovanlık Belediye Başkanı: “Gurbette birçok çalışanımız var. Onlarla birlikte 5000'i geçeriz İlçe olmaya hak kazanırız. Beldemiz alt yapı olarak ilçe olmaya hazır. En büyük hayallerimiz inşallah yakın zamanda gerçekleşir” ifadelerinde bulunmaktadır. <http://www.yildizhaber.com.tr/haber-kovanlik-beldesi-ilce-olmayi-bekliyor-85801.html> (25.06.2020)

yılında 27 bin, 2013 yılın da ilk iki buçuk ayında 30 bin kişilik artış olmasının, işin tabiatına aykırı olduğunu vurgulamaktadır. Bu örnekte yaşanan gelişmeler, yapay nüfus hareketliliğinin süreç içinde önemli bir işlev yerine getirdiğini göstermektedir.

Hizmetlerden Yararlanma ve Bazı Hizmetlerin/Yatırımların Elde Edilmesi

Yerelde sunulan bazı hizmetlerin, yerleşim yerinin farklı noktalarında verilmesi ve vatandaşlar nezdinde farklı algılanması, nüfus hareketlerine yol açabilmektedir. Bu durumun Türkiye açısından en önemli örneği temel eğitim hizmetlerinde yaşanmaktadır. Kentin farklı yerleşim noktalarında bulunan okullarda sunulan hizmetlerin, vatandaş nezdinde farklı algılanması sonucu mahalleler arası nüfus aktarımıyla yapaylık söz konusu olmaktadır. Bu durumda kayıt olmak istenen mahallede öğrencinin ikametgâh şartı aranmaktadır. Bahsi edilen şartı sağlama adına vatandaşlar, fiili olarak taşınmanın ötesinde hukuki olarak taşınarak iyi olarak algıladıkları hizmetten yararlanabilme yoluna başvurmaktadır. Fakat bu durum hukuksal, hizmet sunumu gibi noktalarda birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. İfade edilen yapay durumun meydana gelmemesi adına bazı yerleşim yerlerinde ayrıca bir çabanın gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İzmir İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü'nün 2009 yılında okul kaydına bağlı olarak gerçekleştirdiği çalışmada 23.934 kişinin yaşadığı adresleri şüpheli olarak tespit edilmiş ve ilgili işlemler yürütülmüştür. Bu adreslerin tamamını yerinde kontrol etmenin zorluğuna bağlı olarak 399 adresin incelendiği ve bu adreslerinde 42'sine para cezası uygulandığı bilgisi verilmektedir (hurriyet.com.tr, 22. 06. 2020). Benzer şekilde Isparta'da da (2018) yer verilen yapaylığın ortaya çıkmaması için İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından gerekli çalışmaların yürütüleceği ve ilgili denetimlerin farklı kurumlarla iş birliği içinde gerçekleşeceği ifade edilmektedir (hurriyet.com.tr, 21. 06. 2020). Adıyaman'da da İl Milli Eğitim Müdürlüğü önderliğinde “Adres Değişikliği İzleme ve Müdahale Etme Komisyonu” aracılığıyla mücadele edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (adıyaman.meb.gov.tr, 22.06.2020).

Temel eğitim hizmetinin yanında diğer bazı hizmetlerin sunulmasında da nüfus ölçütünün esas alındığı anlaşılmaktadır. Buradaki temel örneklerden biri de doğal gaz hizmetidir. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu, 19.01.2017 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda “Mevcut Doğal Gaz Dağıtım Bölgeleri Lisans Kapsamı Dışında Kalan Merkez Nüfusu 20.000 ve Üzerindeki İlçelere Doğal Gaz Ulaştırılmasını Sağlamak Amacıyla Yapılacak Yatırımlara İlişkin Alınan 2016/9382 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Uygulanmasına Dair Usul ve Esaslar” kabul edilmiş ve Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlük kazanmıştır. Bu düzenlemede yer verilen kriterler çerçevesinde 20.000 ve üzerindeki nüfusa da doğal gaz hizmeti götürülmeye

çalışılmaktadır. Doğal gaz ürününün yaşamı kolaylaştıran bir hizmet olarak algılanması, beraberinde gerçekçi olmayan nüfus hareketliliğini de gündeme taşıyabilmektedir.

Genel Olarak Mali Kaynakların İyileştirilmesi

Yerel yönetimler, sahip olukları özerkliğe bağlı olarak kendine ait gelir kaynakları bulunmaktadır. Fakat çoğu zaman yerel yönetimlerin üstlendiği hizmetlerin çeşitliliği ve devlet modeline bağlı olarak merkezi yönetimden kaynak transferi söz konusu olmaktadır. Türkiye, üniter devlet modelini uygulayan bir ülke olarak merkezî yönetim ile yerel yönetimler arasındaki malî ilişkiler dikey bir özellik barındırmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 77). İlgili kanunlarla düzenlenmiş belediyelerin kendilerine ait öz gelir kaynakları (vergiler, resim ve harçlar, harcamalara katılma payları gibi) bulunmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 259-278). Öz gelir kaynakları da, nüfus ile ekonomik ve sosyal gelişme durumlarına göre sınıflandırılarak belediyeler yetkilendirilmekte olduğu anlaşılmaktadır (Belediye Gelirleri Kanunu, madde 95).

Merkezi bütçeden yerel yönetimlere kaynak transfer edilirken dikkate alınan en temel kriterlerden biri de nüfustur. 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun, yerel yönetimlere genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan payları düzenlemektedir. Bu kanuna göre; genel bütçe vergi gelirleri tahsilatının %1,50'si (%80'i nüfus, %20'si gelişmişlik endeksi) büyükşehir dışındaki belediyelere, %4,50 (%90'ı ilçelerin nüfusu, %10 ilçelerin yüzölçümü) büyükşehir içinde yer alan belediyelere ve %0,5'i (%50'si nüfus, %10'u illerin yüzölçümü, %10 illerin köy sayısı, %15 illerin kırsal alan nüfusu ve %15'i illerin gelişmişlik endeksi) ise il özel idarelerine ayrılmaktadır. Ayrıca büyükşehirlerde gerçekleştirilen genel bütçe vergi gelirleri tahsilatının %6'sı (bu oranın %60 doğrudan ilgili büyükşehir belediyesine, kalan %40'lık kısmının %70'i nüfusa, %30 yüzölçümüne göre büyükşehir belediyeleri arasında paylaşılmakta) büyükşehir belediyelerine ayrılmaktadır (Şahin, 2019: 211-215). Örneğin bir yerleşim yerinin büyükşehir olmasıyla merkezi bütçeden ayrılan payların ciddi anlamda artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Ordu belediyesi, büyükşehir statüsü elde etmeden önce 2013 yılında 45.659.105,36 TL pay alırken, 2015 yılında Büyükşehir statüsü elde edilmesiyle aldığı pay 179.945.928,25 TL'ye yükselmiştir. Belirtmek gerekir ki, üstlenilen yeni sorumluluklar gelirlerden fazla olarak giderleri ortaya çıkarmakta olduğu anlaşılmaktadır (Uzun, t.y.).

Yerel Seçimler

Seçim, parti ve sandık, temsili demokrasinin işleyişinde klasikleşmiş en temel unsurlardır. Yerel yönetimler, sınırlandırılmış bir nüfus üzerinden gerçekleşmesinden dolayı sözü edilen temsili demokrasinin etkin işleyişi açısından önem kazanmaktadır. Bu bağlamda yerel yönetimler, diğer katılımcı mekanizmaların da daha fazla karşılık bulduğu ve bu anlamda

demokrasinin ev sahibi niteliğini taşımaktadır. Türkiye’de yerel seçimler normal şartlar altında beş yılda bir gerçekleşmektedir. Seçimlere katılım oranları, yerleşim yerinin özelliklerine de bağlı olarak değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Fakat yerleşim yerinin ölçeğinin küçülmesiyle seçimlere katılımın artış gösterdiği tespit edilmektedir (bkz. Gül vd., 2014: 122). Ayrıca belirtmek gerekir ki, yerel seçimlerin yerleşim yeri ölçeğine göre gerçekleşmesinden dolayı kişinin ikametgâhı belirleyici olmaktadır. İfade edilenler çerçevesinde gerçekleştirilen bu seçimlerde, çeşitli gerekçelere bağlı olarak yapay olarak bir nüfus hareketliliği söz konusu olabilmektedir.

Farklı değişkenler olmakla birlikte vurgu yapılan gerekçelerin en önemlisi olarak kentleşmeyi göstermek mümkün olabilir. Hızlı bir kentleşme hareketliliğinin yaşanması, kent yaşamına ait değerlerin kazanılmasında bazı engeller oluşturabilmektedir. Bu noktada Avrupa ülkelerinin kentleşme süreçleri ile kıyaslandığında, Türkiye’de iki kat daha hızlı bir kentleşme sürecinin yaşandığı bilinmektedir (Tekeli, 2014: 49). Türkiye’de yaşanan kentleşmenin bir diğer ayırıcı özelliği ise, bütün kentlerin ve bölgelerin aynı ölçüde büyümemesi (kentleşmemesi), büyük kentlerin daha fazla nüfus yoğunluğunu barındırmasıdır (Keleş, 2014: 66). Yaşanan hızlı kentleşme süreci kentleşme noktasında zorlukları beraberinde getirmiş, geleneksel hemşehricilik bağlarının da etkisiyle doğup, yaşamın bir döneminin geçirildiği veya gelecekte geçirilmesi planlanan yerlere yönelik bir nüfus hareketliliğine yol açabilmektedir. Burada yer verilen durumla ilişkili diğer bir etmen ise seçimde adaylar üzerinden gerçekleşebilmektedir. Bu da adaya destek olmak veya rakibine göre öne çıkarmak amacıyla gerçekleşebilmektedir.

Giresun İli Özelinde Yerleşimler Bazında Gerçekleşen Nüfus Hareketliliği ve Ortaya Çıkan Yapaylık

Giresun’un Genel Durumu ve Yıllar İtibariyle Değişen Nüfusu

Giresun, sahip olduğu tarihsel geçmişi ve nüfusun yapısı itibariyle farklılıklar barındırmakla birlikte, coğrafi olarak tipik bir Doğu Karadeniz yerleşimini yansıtmaktadır. 1950’lerde Bölge’de başlayan göç hareketliliği Giresun’da da gerçekleşmiş, özellikle büyükşehirlere yönelim ağırlık kazanmıştır. Dolayısıyla İstanbul, içinde en fazla Karadenizliyi barındırmaktadır. Bu nüfus ilçe düzeyinde belirli kümeler oluşturmaktadır. Örneğin Ordulular; Esenyurt, Bağcılar ve Ümraniye’de ağırlıklı olarak yaşamını sürdürürken Giresunlular Üsküdar, Ümraniye ve Bağcılar’da; Trabzonlular Pendik, Üsküdar ve Bahçelievler’de yaşamını sürdürmektedir. Ayrıca ülke nüfusu dikkate alındığında, barındırdığı nüfus itibariyle bölgeler arasında ilk sırada yer almakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüfus Bölgenin sahip olduğu sınırlılıklarla başta İstanbul olmak üzere ülke geneline yayılmıştır (Akt. Yıldırım, 2016: 180-

186). Mayıs 2019 tarihine ait verilere göre İstanbul'da 763.021 Sivaslı, 559.989 Kastamonulu, 520.839 Ordulu, 493.695 Giresunlu ve 475.809 Tokatlı bulunmaktadır (ahaber.com.tr, 22.06.2020).

Tablo 2: Giresun'da Nüfus Hareketliliği (2007-2019)

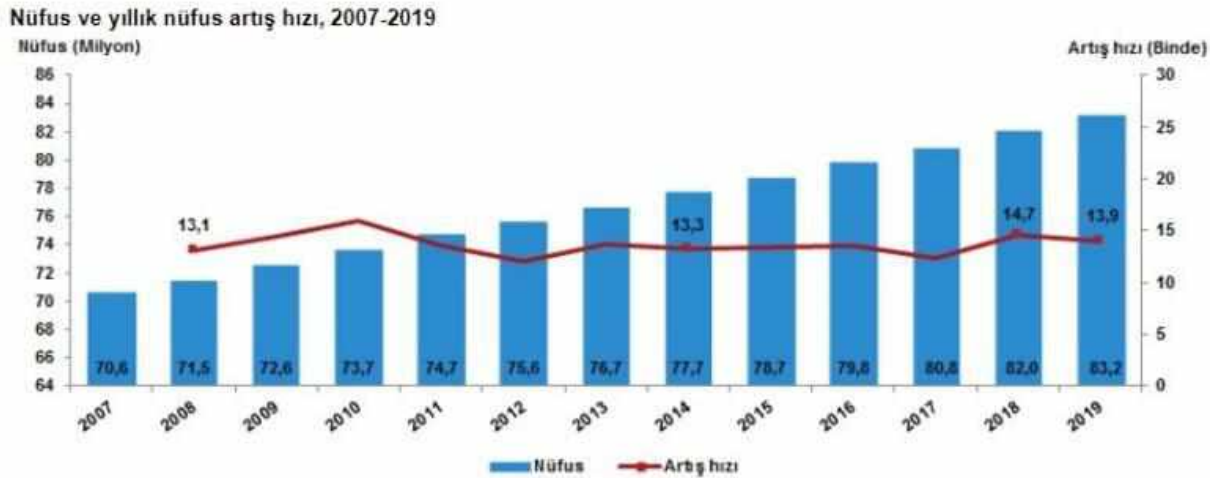
Dönem	Toplam nüfus	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı	Yıllık nüfus artış hızı
2018-2019	448 400	22 595	30 580	- 7 985	-17,7	-12,2
2017-2018	453 912	40 358	25 953	14 405	32,2	37,1
2016-2017	437 393	25 529	34 675	- 9 146	-20,7	-16,0
2015-2016	444 467	35 376	20 284	15 092	34,5	40,8
2014-2015	426 686	22 308	26 942	- 4 634	-10,8	-7,7
2013-2014	429 984	26 857	23 620	3 237	7,6	11,6
2012-2013	425 007	23 453	20 170	3 283	7,8	12,9
2011-2012	419 555	18 027	17 861	166	0,4	0,1
2010-2011	419 498	17 058	19 346	- 2 288	-5,4	0,6
2009-2010	419 256	17 474	20 514	- 3 040	-7,2	-6,2
2008-2009	421 860	16 970	19 567	- 2 597	-6,1	0,2
2007-2008	421 766	20 089	18 539	1 550	3,7	10,2

Kaynak: TÜİK: Yıllara göre illerin yıllık nüfus artış hızı ve nüfus yoğunluğu 2007-2019.

Tablo 2 incelendiğinde nüfus değişiminde özellikle 2016 ile 2019 yılları arasında, Türkiye ortalamasının üzerinde önemli dalgalanmaların olduğu dikkat çekmektedir. Gerçekleşen nüfus dalgalanmasının farklı sebepleri olmakla birlikte, yerel seçimler önemli bir değişken olarak görülmektedir.

Aşağıda yer verilen Grafik 1'de ise yıllar itibariyle Türkiye'nin nüfus artış oranı görülmektedir.

Grafik 1: Türkiye'nin Nüfus Artış Hızı (2007-2019)

Kaynak: hurriyet.com.tr, 22.06.2020.

Giresun'un İlçelerinde Nüfus Hareketliliği

Tablo 3'de Giresun'un ilçeleri bazında 2007-2019 yılları arasındaki nüfus değişimi görölmektedir. Tablo incelendiğinde, ilin iç bölgelerinde yer alan Alucra, Çamoluk, Dereli, Şebinkarahisar gibi ilçelerinde nüfus hareketliliğinin daha yoğun olduğu görölmektedir. Bu durum, ilgili ilçelerden büyükşehirlere yaşanan göçlerle bağlantısı bulunduğu değerlendirilmektedir. Aylık bir nüfus verisi mümkün olmamakla birlikte, yıllık bazda bakıldığında, yerel seçimlerin gerçekleştiği yıllarda hareketliliğin daha fazla belirginleştiği görölmektedir.

Giresun'un Belediye Yerleşimlerinde Nüfus Hareketliliği

Tablo 4'te belediyeler düzeyinde nüfusta yaşanan değişimler görölmektedir. Tablo incelendiğinde, ilçe bazlı yaşanan nüfus değişimiyle kısmen paralellik gösterdiği fakat ayrıca Bulancak, Görele ve Duroğlu Belediyelerinde yaşanan hareketlilik dikkat çekmektedir. Nüfusun değişim miktarları dikkate alındığında, hayatın akışı içinde gerçekleşmediği kanaati oluşmaktadır.

Giresun Merkez İlçe Örneğinde Mahallelerde Nüfus Hareketliliği

Tablo 5'de Merkez İlçe düzeyinde mahalle nüfuslarına yer verilmektedir. Öncesinde de belirtildiği üzere, temel eğitim hizmetlerinden yararlanmak amacıyla başvuru yapılan dönemlerde nüfus hareketliliği mümkün olabilmektedir. İlgili tablo'-daki nüfus verileri yıl bazlı ele alındığından dolayı, mahaller düzeyinde belirgin bir nüfus hareketliliği tespit edilememektedir.

Tablo 3: Yıllar İtibariyle Giresun'un İlçe Nüfusları

İlçeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Alucra	10426	9032	9255	9091	9040	8823	9170	12948	9104	13753	9119	12250	10253
Bulancağ	59325	59857	60053	60688	60677	60774	61833	62644	63368	64176	65024	66736	67582
Çamoluk	7588	7822	6832	6345	5912	5982	7495	6542	5717	5767	8723	9759	8289
Çanakçı	7257	7763	7666	7269	7312	6917	6959	6644	6270	6660	6297	6431	6232
Dereli	22902	22124	21832	21319	21045	20875	20870	20615	20215	22840	21102	20405	19731
Doğankent	6881	7050	7081	6980	6963	6806	6943	6552	6385	6239	6212	6690	6613
Espiye	31075	31262	31384	31616	31700	31810	31794	32710	33870	34866	33043	34592	35649
Eynesil	14244	14739	14036	13538	13237	13020	13399	13280	12928	12853	12923	13955	13293
Görece	28357	30232	30501	29728	29562	30276	29713	31367	30457	31886	29806	33510	31862
Güce	8754	8839	8658	8308	8160	8104	8354	8371	7740	8396	7918	7809	7992
Keşap	20244	20847	20628	20831	20386	20505	20292	20180	21066	20286	20947	20616	19630
Merkez	113936	116310	119181	119677	122597	123129	124144	126172	128779	135144	134937	135920	138858
Piraziz	14832	14834	14041	13440	13439	13502	13587	13292	12775	13011	13251	14659	14310
Şebinkarahisar	23731	22335	22417	22121	22082	22521	23193	21680	21204	21200	22088	21814	20459
Tirebolu	28835	29439	29274	29968	29808	29714	30428	30695	30742	31171	30814	32008	31854
Yağlıdere	19118	19281	19021	18337	17578	16797	16833	16292	16066	16219	15189	16758	15793

Kaynak: TÜİK

Tablo 4: Yıllar İtibariyle Giresun'da Bulunan Belediye Nüfusları

Belediyeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Alucra	6506	4232	4970	4599	4342	4250	4130	8048	4667	10252	4983	4539	5146
Aydındere	2266	2312	2195	2112	2171	2170	2607	2215	2160	2144	2427	2753	2327
Bulancak	37021	36505	37514	38546	38948	39473	39160	41867	43635	44418	44900	42936	46198
Kovanlık	1891	2218	2052	1968	1882	1796	2601	2492	2363	2364	2287	2468	2917
Çamoluk	2332	2238	2023	1856	1737	1762	3137	2421	2148	2450	3514	3938	3662
Yenice	2198	2051	1431	1089	902	858							
Çanakçı	1746	2265	2050	1848	1773	1700	1819	1756	1721	2462	2263	1908	2548
Karabörk	1168	1095	1375	1169	1122	1185							
Dereli	5702	5652	5978	6043	5940	5871	5648	6847	7039	9859	8921	5549	6942
Yavuzkema1	2077	1786	1587	1566	1669	1960	2356	2309	2471	2462	2662	2865	2439
Doğankent	3499	3476	3466	3383	3585	3475	3518	3298	3234	3161	3252	3426	4123
Espiye	16823	16332	16572	17073	17379	17413	17089	20938	22300	23961	23104	21431	24843
Soğukpınar	2456	2529	2327	2280	2253	2254	2497	2241	2354	2728	2370	2254	2534
Eynesil	7970	8216	7876	7505	7259	7126	7324	7314	7305	7568	7645	8069	7894
Ören	2338	2400	2170	2039	1971	1969	2512	2432	2203	2163	2094	2152	2175
Aydınlar	1192	1042	1077	890	968	1114							
Çavuşlu	2209	2477	2307	2150	2059	2002	2172	2134	1982	2301	2063	2451	2274
Görele	14428	14738	15733	16033	15738	15839	15450	17990	18655	20045	17803	17427	19695
Kırıklı	1664	1441	1624	1397	1622	2202							
Köprübaşı	1083	998	1118	1006	930	901							
Güce	2994	3188	3040	2860	2817	2880	3178	3632	3819	4402	3972	3062	3950
Karabulduk	1967	1978	1800	1807	1568	2118							
Keşap	8968	8443	8525	8617	8561	8611	8620	9258	10695	10258	11429	9308	9415
Çaldağ	2622	2560	2199	1963	1797	2078							
Duroğlu	1759	3253	2830	2803	2497	3457	2919	2603	4957	11447	7058	3149	3373
Giresun	89241	90034	94961	96948	101107	100712	102307	105748	107075	107953	112415	113761	117944
İnişdibi	2376	2332	1946	1695	1446	1547							
Bozat	2315	1897	1723	1459	1456	1928							
Piraziz	7640	7483	7124	6886	6894	6766	7114	7398	7462	7787	8042	8324	8381
Şebinkarahisar	13698	11599	11921	11786	11567	12174	11557	11380	11688	11678	13921	11033	11149
Tirebolu	13672	13488	13419	14303	14327	14828	14853	15899	16843	18742	17558	16541	20038
Üçtepe	2251	2378	2232	2063	1956	1902	2163	1983	2388	2181	2362	2328	2327
Yağhdere	8127	7758	7412	7095	6573	6077	6907	6821	7268	7618	6915	6422	7864

Tablo 5: Yıllar İtibariyle Giresun Merkez İlçe Mahalle Nüfusları

Giresun Merkez Mahalleler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Aksu	5452	5222	5419	5548	6102	6337	6597	6680	6730	6952	7856	8301	8831
Aydınlar	494	579	587	573	588	567	605	603	600	593	581	626	638
Çaykara		1111	1117	1142	1151	1132	1139	1169	1154	1170	1127	1191	1141
Çınarlar	3122	3378	3381	3254	3223	3241	3186	3331	3347	3374	3342	3372	3372
Çıtlakkale	9907	9563	10081	10417	10995	10652	10667	11042	11200	11047	11423	11386	11708
Cumhuriyet							210	194	181	186	208	359	289
Erikliman	324	326	338	407	432	537	611	789	886	1231	1484	1702	2026
Fevzi Çakmak	4391	4216	4374	4450	4488	4265	4257	4257	4035	3895	4097	3988	4143
Gaziler	2483	2271	2270	3627	3884	3873	4144	4231	4474	4704	4683	4508	5018
Gedikkaya	5877	5662	5845	6327	6768	7052	7531	8634	9238	9777	10713	11263	12310
Gemilerçekeği	8008	7738	7869	7774	7975	7592	7463	7573	7609	7373	7645	7568	7804
Güre	670	704	896	1155	1279	1309	1346	1397	1431	1443	1498	2964	2858
Hacı Hüseyin	6611	7307	7330	7083	7166	6976	6890	7082	7074	6921	6877	6583	6570
Hacimiktat	2842	2697	2700	2767	2865	2815	2795	2817	2651	2626	2650	2540	2473
Hacısiyam	10567	9764	10010	10323	10705	10268	9974	10010	9908	9838	9880	9381	9539
Kale	1984	1892	3621	2253	2260	2601	2362	2192	2167	2121	2111	2111	2109
Kapu	1625	1682	1786	1684	1679	1711	1575	1563	1525	1485	1463	1415	1361
Kavaklar	4777	4604	4672	4794	4837	4654	4972	5320	5839	5956	6274	6378	6597
Kayadibi	1122	1112	1118	1114	1127	1086	1082	1075	1057	1028	1004	1044	1025
Küçükköy		821	827	864	898	880	836	827	801	778	822	828	863
Nizamiye	4150	4204	4361	4237	4365	4306	4167	4286	4288	4095	4299	4332	4323
Osmaniye	3564	3406	3471	3599	3700	3630	3500	3567	3498	3483	3601	3584	3605
Samanlık kıranı	364	361	344	345	333	330	325	328	332	320	311	317	294
Sel değirmeni	947	957	1001	1143	1474	1881	2062	2290	2373	2380	2578	2660	2705
Şehkeramettin	914	897	914	908	876	940	932	866	883	951	791	827	813
Sultan Selim	429	444	452	406	401	399	413	405	411	391	428	428	411
Teyyaredüzü	8617	9116	10177	10754	11536	11678	12307	12859	13038	13475	14309	13733	14757
Yalı							359	361	345	360	360	372	361

Kaynak: TÜİK

Tablo 6: Seçimlerde Nüfus Hareketliliği

İlçeler/Giresun	Cumhurbaşkanı ve 27. Dönem Milletvekilliği (24 Haziran 2018) Seçimleri Sandıklara Kayıtlı Seçmen Sayısı	31 Mart 2019 Yerel Seçimleri İl Genel Meclisi Üye Seçimlerine Göre Sandıklara Kayıtlı Seçmen Sayısı	Fark
Alucra	7.393	10.998	3605
Bulancak	50.136	51.329	1193
Çamoluk	5.760	8.110	2350
Çanakçı	4.942	5.479	537
Dereli	16.061	17.464	1403
Doğankent	4.886	5.340	454
Espiye	25.516	26.055	539
Eynesil	10.339	11.167	828
Görele	24.214	27.339	3125
Güce	6.066	6.422	356
Keşap	17.023	17.562	539
Merkez	99.197	97.205	-1992
Piraziz	10.578	12.306	1728
Şebinkarahisar	16.013	16.638	625
Tirebolu	24.540	25.313	773
Yağlıdere	12.036	13.446	1410
TOPLAM	334730	352.173	

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu, Sandık Sonuçları ve Tutanakları.

<https://sonuc.ysk.gov.tr/sorgu>, 25. 06. 2020.

Tablo 7: Seçimlerde Üç Büyükşehirdeki Nüfus Hareketliliği

	Cumhurbaşkanı ve 27. Dönem Milletvekilliği (24 Haziran 2018) Seçimleri Sandıklara Kayıtlı Seçmen Sayısı		31 Mart 2019 Yerel Seçimleri Büyükşehir Belediye Başkanı Seçimlerine Göre Sandıklara Kayıtlı seçmen sayısı
	Cumhurbaşkanlığı seçimi sandıklarına göre	Milletvekilliği sandıklarına göre (seçim bölgeleri bazında)	
İstanbul	21.147.086	17.440.756	10.570.939
Ankara	7.819.372	5.311.445	3.925.129
İzmir	3.232.369	4.811.461	3.253.745

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu, Sandık Sonuçları ve Tutanakları.

<https://sonuc.ysk.gov.tr/sorgu>, 25. 06. 2020.

Giresun İlçeleri Düzeyinde Seçimlerdeki Nüfus Hareketliliği

Seçim odaklı nüfus hareketliliğinin varlığını tespit etmek amacıyla 24 Haziran 2018 genel seçimleriyle 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde, sandığa kayıtlı seçmen sayıları karşılaştırılmaktadır. Tablo 6'daki veriler incelendiğinde, genel seçimlere göre yerel seçimlerde, yerleşimlerde nüfusun artışı dikkat çekmektedir. Buradaki bir istisna yerel seçimlerde azalan nüfusuyla Giresun merkez ilçe olmaktadır. Tablo 7'de üç büyükşehirin verileri dikkate alındığında, Giresun'un ilçeleri düzeyinde yerel seçimlerde nüfusun geliş yönünü doğru ip uçları görülmektedir.

Duroğlu Beldesi'nin İlçe Olma İstekliliği (2017)

Tablo 4'te de görülebileceği üzere Belde'nin 2015 nüfusu 4.957 iken 2016 yılında 11.447'ye yükselmiştir. 2017 yılında ise Belde'nin nüfusu 7.058'e düşmüştür. Bu rakamlar hayatın akışı içinde olmayan işaretleri barındırmaktadır. Bu yaşanan gelişmelerde Ordu'nun Büyükşehir olmasının etkilerinin olabileceği değerlendirilmektedir (Giresun Gündem, 09.08.2019).

İfade edilmeye çalışılan hareketlilik bir birine yakın yerleşimler açısından da bazı "çatışmaları" gündeme getirmektedir. Bu noktada dönemin Giresun Belediye Başkanı Kerim Aksu (haberler.com, 25.06.2020):

...birbirimizin hakkını yememeliyiz. Hakkı derken kentlerin hakkını yememeliyiz. Keşap'ta yaşayan bir insanın Giresun'da kayıtlı olması Keşap'a olan hizmetin eksik olması demektir. Ya da Duroğlu Beldesinde yaşayan bir insanın Giresun'da kayıtlı olması Duroğlu'nun hakkını yemek demektir. Aynı şey tüm ilçelerimiz için geçerli. Bir beldemizin nüfusu bir yılda yüzde yüz otuz artıyor. Bunun hiçbir hukuki veya gerçek izahı yoktur. Yapılan hak yemedir, kanunları çiğnemektir. Nerede yaşıyorsanız kaydınızın orada olması gerekir. Burada maalesef Giresun'da yaşıyor arkadaşlarımız vatandaşlarımız gidiyor Keşap'ta, Duroğlu'nda veya köyünde kayıt oluyor, ondan sonra da bize yazıyor, bizim doğalgaz ne zaman gelecek, yolumuz, kaldırımımız ne olacak. Sen önce şehrine saygı duy, komşuna saygı duy. Bunu büyük bir saygısızlık olarak algılıyorum. Yaşadığı şehre doğru davranmadığını yanlış davrandığını düşünüyorum. Aksu Mahallesinde yaşıyorsanız Aksu'ya hizmet istiyorsanız kaydınız Aksu'da olmalı. Kimsenin bu şehirde yaşayan ve ikametgâhı bu şehirde olan o komşusunun hakkını yemeye hakkı yok. Belediyenin tüm imkânlarını kullanıp, 365 gün bu şehirde yaşayan birinin, hangi gerekçeyle olursa olsun ikametgâhını yaşamadığı bir yere alması, hem hukuki, hem de ahlaki değildir. Biz Giresun'da yaşamayanların ikametgâhını istemiyoruz. Giresun'da yaşayan gerçek nüfusu istiyoruz. Bu konuda hassas olan tüm hemşerilerime özellikle teşekkür ediyorum (karadenizekonomi.com, 25.06.2020).

Yine Başkan Aksu: "Hiçbir belediye başkanı buna tenezzül etmemesi lazım. Şu anda hedef olarak söylemiyorum Duroğlu Beldesi küçük bir belde 500 hanenin olduğu yerde 11 bin olan nüfus 15 bine çıkartılmaya çalışılıyor neredeyse bizde bir tabir vardır, 'findık ocağına bile adam yazılmış' böyle bir şey olmaz. Sonuçta bu insanlar burada hizmet alıyorlar, Giresun'dan hizmet alıyor çöpü ile yolu ile kaldırımıyla bütün hizmeti buradan alan vatandaşların başka bir yerde kayda geçmelerini ben ahlaki bulmuyorum" ifadesinde bulunmaktadır.

Ayrıca Aksu: "Bunu yapanların 150 lira karşılığı bu işi yapmalarını da gerçekten ülkem adına utanç duyuyorum" ifadelerinde bulunmaktadır (Milliyet, 26.12.2017). Burada bahsi edilen işlemin gerçekleşmesinden yıllar sonra kişi başı 1.469 TL para cezası 750 kişiye kesiliyor (giresungundem.com, 26.06.2020). 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu'na göre yanlış beyanda bulunmanın cezası bulunmaktadır. Bu bağlamda örneğin bir belde belediyesinin beldelikten düşmemek için yaptığı ikametgâh çalışmalarının şikâyet konusu olmasıyla, yanlış beyanda bulunan 55 kişiye para cezası uygulanmıştır (memurlar.net, 25.06.2020).

Keşap Belediyesi'nin Doğal Gaz Hizmeti Getirme Kararlılığı

Keşap ilçesine doğal gaz hizmetinin getirilmesine yönelik çalışmaların 2000'li yılların ortalarında başladığı anlaşılmaktadır. 2017 yılına gelindiğinde çalışmaların hızlandığı görülmektedir. 03.11.2017 tarihinde Keşap Belediye Başkanı şu ifadelerde bulunmaktadır:

Hep birlikte yoğun bir çalışma yaparak elimizden gelenin en iyisini yapmalıyız. Doğalgaz ve daha modern bir Keşap için ikametgâhların 29 Aralık 2017'e kadar ilçeye taşınması konusunda ekibimizle bilgilendirme toplantısı gerçekleştirdik"(kesap.bel.tr, 25.06.2020) Diğer bir açıklamasında "gerçek nüfusumuzun ortaya çıkması için vatandaşlarımızdan her zaman yaptıkları gibi şimdi de taşın altına ellerini koymalarını istiyoruz" "hem dünyada hem de ülkemizde doğalgaza geçen kentlerin ve ilçelerin yaşam kalitelerinde gözle görünür bir artış yaşanmaktadır (yenisebinkarahisar.net, 25.06.2020).

Belediye Başkanı 2018 yılında verdiği demeçte de; "Keşap ilçesi 17.08.2017 tarihinde Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'nun aldığı ek kararla birlikte dağıtım lisansına eklenmiştir. Aksa firmamız ile iletişim halindeyiz. Onlar gerekli ihaleleri yapmışlar... BOTAŞ ile yaptığımız görüşmelerde 2018 yılı içinde BOTAŞ gazı bağlayabileceğini" (Giresun Gündem, 12.04.2018) ifade etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Nüfus, yerleşim alanlarının tanımlanmasında dikkate alınan temel ölçütlerden birine karşılık gelmektedir. Yerleşim yerleri, daha çok sahip oldukları nüfus üzerinden politikalarını şekillendirmektedir. Fakat nüfusun yapay olarak nitelendirilen hareketliliği, bazı sorunları gündeme getirmektedir. Çalışmada da altı çizildiği üzere, ifade edilen yapaylık çeşitli gerekçelerle hayatın akışı içinde kendiliğinden olabileceği gibi bir irade tarafından da gerçekleşebilmektedir. Nüfus üzerinden ortaya çıkan yapay hareketlilikle birlikte bazı sorunların varlığı tespit edilmektedir. Kaynakların etkin dağıtılmaması, bu duruma bağlı olarak kimi yerleşim yerlerinde hizmet ve yatırımlarda fazlalık, kimi yerlerde ise hizmet ve yatırımlarda eksiklik söz konusu olabilmektedir. Demokrasinin okulu olarak nitelendirilen yerel yönetimlerin, oluşan yapay nüfus hareketliliğiyle birlikte zarara uğraması. Diğer taraftan yeni yerleşim yeri statüsü elde etmek amacıyla oluşan nüfus hareketliliğinin, hukuken bir "ölçek" yaratmış olsa bile fiilî olarak bir "ölçeksizliği" ortaya çıkarmasıdır. Ayrıca yapay nüfus hareketliliğiyle birlikte, fiilî olarak yer değiştirmeden kaynaklanan, kimi yerleşimlerde çatışmalara dönüşen ve güvensizlik oluşturan bir sosyal maliyetin ortaya çıkması, devlet-vatandaş arasındaki resmi iletişimde kopuklukların yaşanması söz konusu olabilmektedir. Kentsel alanda nüfus üzerinden meydana gelen yapaylığı azaltmaya yönelik aşağıda yer verilen hususların önemli olduğu kanaati oluşmaktadır:

- Adres Kayıt Sistemi Yönetmeliği'nde de düzenlendiği üzere, adres değişikliğinin takibi ve bildirim konusunda daha etkin bir rolün yerine getirilmesi, bu hususta mahalle muhtarlarının daha aktif bir işleve dönüşmesi,
- Kiracıların, ikametgâhlarını zorunlu olarak almalarının sağlanması,
- Turizm bölgelerinde gelen turistleri dikkate alan kaynak aktarımının gerçekleştirilmesi veya Fransa'da uygulandığı gibi turist vergisinin uygulanması,
- İkinci adres bildirilen durumlarda, yerleşim yerlerine kaynak aktarımında bu durumun dikkate alınması,
- Doğal gaz gibi hizmetlerin götürülmesinde sadece nüfusun esas alınmaması, bunun yanında yerleşimin coğrafi, ekonomik, büyüme ortalaması gibi değişkenlerinin de dikkate alınması,
- Mevcut durumda da kaynak aktarımında kullanılan ilçelerin gelişmişlik endeksi göstergelerinin gözden geçirilerek, düzenli olarak verilerin yansıdığı göstergelere dönüştürülmesi ve daha fazla dikkate alınması² (bkz. Sarı, Gökyurt ve Doğan, 2019)
- Üniversite öğrencilerini ve askerlerin gittikleri yerlere zorunlu olarak ikametgâhlarının alınması,
- Yerel yönetimlere kaynak aktarımında sadece "31 Aralık" nüfusunun baz alınmaması, 3-6 aylık dönemler nüfusun dikkate alınması ve kaynak aktarımının gerçekleştirilmesi,
- Bir ikametgâhın bulunduğu yere kesinlikle ikinci bir ikametgâhın taşınmaması,
- Temel eğitim okul kayıtlarında yaşanan yapay hareketliliği önlemek için "o anki" durumun yerine, geçmiş 3-6 aylık gibi durumun dikkate alınması.,
- Seçim süreçlerin yapaylığı önlemek adına hem seçilme hem de seçme durumunun daha uzun ikametgâh şartlarına bağlanması, yerel seçimlerin normal zamanında gerçekleştirilmesine özen gösterilmesi,
- Yanlış beyanda bulunanların cezalarının artırılması,
- Nüfus hareketliliğini daha iyi yönetmek amacıyla gelişen yeni teknolojik imkânlardan yararlanılması.

² 11. Kalkınma Planı kapsamında hazırlanan Yerel Yönetimler ve Hizmet Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda (2018: 95) "Pay dağıtımının nüfus ve alan büyüklüğü dışındaki diğer objektif kriterleri gözetenmesinden kaynaklanan sorunlar (nüfus yoğunluğu, dönemsel nüfus artışları, inşaat ruhsatı adedi, üniversite öğrencisi sayısı vs.)" ifadesine yer verilmektedir.

KAYNAKÇA

- ATACAN ÖĞÜT, Ayşegül; BELER BAYKAL, Bilsen ve KINACI, Cumali (2011), “Mevsimsel Nüfus Değişiklikleri Ve Atıksu Yönetimi Üzerine Bir İnceleme”, **İTÜ Dergisi**, 21 (2), 25-36.
- GÖKYURT, Fatih; KINDAP, Ahmet ve SARI, Volkan İdris (2015), “Türkiye için Yeni Bir Şehir Tanımı Gerekli mi?”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, 24 (1), 1-32.
- GÜL, Hüseyin; KİRİŞ, Hakan Mehmet; NEGİZ, Nilüfer ve GÖKDAYI, İsmail (2014), **Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yerel Siyaset**, Ankara: Detay Yayıncılık.
- KELEŞ, Ruşen (2016), **Kentleşme Politikaları**, 15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- KELEŞ, Ruşen (2014), **100 Soruda Türkiye’de Kentleşme, Konut ve Gecekondu**, İstanbul: Cem Yayınevi.
- ÖZKALP, Enver (2011), **Sosyolojiye Giriş**, 19. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.
- SARI, Volkan İdris; GÖKYURT, Fatih ve DOĞAN, Tayyar (2019). **Nüfus Yoğunluğu Ve Kentsel İşlevler İle Türkiye’de İlçelerin Kentleşme Düzeyinin Ölçülmesi**, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını, Sayı:1, Ankara. (Bursa: Furkan Matbaası)
- ŞAHİN, Yusuf (2015). **Fenafid Devlet**, Ankara: Liberte Yayınları.
- ŞAHİN, Yusuf (2019). **Yerel Yönetimler**, 5. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.
- TEKELİ, İlhan (2014). **Göç ve Ötesi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- UZUN, Gamze (t.y.), “Bir Büyükşehir Hikâyesi: Ordu”, **10. Kamu Yönetimi Sempozyumu Biliriler Kitabı**, 302-322.
- ULUSOY, Ahmet ve AKDEMİR, Tekin (2013), **Mahalli İdareler**, 8. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YILDIRIM, Deniz (2016), “Karadeniz’in Karadeniz Dışındaki Siyasal Ağırlığı: AKP’deki Karadeniz”, **Değişen Karadeniz’i Anlamak**, (Ed. Deniz Yıldırım ve Evren Haspolat), Ankara: Phoenix Yayınevi, 177-211.
- UN, World Urbanization Prospects (2018), https://read.un-ilibrary.org/population-and-demography/world-urbanization-prospects-the-2018-revision_b9e995fe-en#page30, (Erişim Tarihi: 20.06.2020)
- <https://www.milliyet.com.tr/gundem/vaka-gorulmeyen-ilcenin-belediye-baskani-risk-tasiyan-gelmesin-6237209>
- <https://www.haberler.com/baskan-alim-isik-tan-ogrencilere-ikametgah-cagrisi-12491280-haberi/>, (Erişim Tarihi: 20.06.2020)
- <https://www.ensonhaber.com/ic-haber/bodrumun-nufusu-yazin-1-milyon#:~:text=Ege'nin%20tatil%20cennetinin%20renkli,halinde%20bir%20il%C3%A7eden%20b%C3%BCy%C3%BCK%C5%9Fehir%20havas%C4%B1nda.> (Erişim Tarihi: 20.06.2020)

<https://www.posta.com.tr/marmaris-nufusunun-7-kati-misafiri-agirliyor-352001> (Erişim Tarihi: 20.06.2020)

<https://vatandas.nvi.gov.tr/AdresBeyan/VatandasLogin> (Erişim Tarihi: 21.06.2020)

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/adres-sahtekarliginda-velilere-ceza-yagiyor-12937313>, (Erişim Tarihi: 22.06.2020)

<https://www.hurriyet.com.tr/egitim/milli-egitimden-velilere-farkli-ikametgah-uyarisi-40888386> (Erişim Tarihi: 21.06.2020)

<http://adiyaman.meb.gov.tr/www/ogrenci-kayitlarinda-adres-degisikligi-ile-ilgili-duzenleme/icerik/1555> (Erişim Tarihi: 25.06.2020)

<https://www.ahaber.com.tr/video/gundem-videolari/istanbulda-hangi-ilcede-kac-giresunlu-var-iste-ayrintilari> (Erişim Tarihi: 22.06.2020)

<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/son-dakika-tuik-tarafindan-turkiye-nufusu-aciklandi-iste-nufus-artis-hizi-41437920> (Erişim Tarihi: 20.06.2020)

<https://www.haberler.com/giresun-giresun-da-ikametgah-kavgasi-buyuyor-10389212-haberi/>, (Erişim Tarihi: 20.06.2020)

http://karadenizekonomi.com/Haberler/Giresun/5449/BASKAN_AKSU_DAN_IKAMETGAH_TEPKISI (Erişim Tarihi: 25.06.2020)

<https://giresungundem.com/ikametgah-cezasi-ortaligi-karistirdi/> (Erişim Tarihi: 26.06.2020)

<https://www.memurlar.net/haber/320431/belde-kalsin-diye-nufuslarini-aldiranlara-ceza.html> (Erişim Tarihi: 25.06.2020)

<https://www.kesap.bel.tr/detay.asp?haber=goster&id=206> (Erişim Tarihi: 25.06.2020)

LEKELENMEME HAKKI VE UNUTULMA HAKKI İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA DİJİTAL BELLEKTEN SİLİNMENİN İMKÂNSIZLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ülhak ÇİMEN*

ÖZET

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin insanların hayatlarını kolaylaştırdığı düşünülmektedir. Ancak bu teknolojilerin insan yaşamında bazı problemleri de beraberinde getirdiği göz önünde bulundurulmalıdır. Dijital ortamda çeşitli arama motorları kullanılarak şahısların isimleri veya konu başlıklarıyla araştırmalar yapılabilmektedir. Araştırma sonucunda konu veya şahıslar ile alakalı bütün içeriklere erişilebilmektedir. Teknolojik gelişmeler (büyük veri, fonksiyonel sorgu, web 3/4 gibi) kişiler hakkında ayrıntılı bilgilere kısa sürede ulaşılabilmesine olanak sağlamaktadır.

Basın, bazı kişi ve meslek gruplarına diğer kişi ve meslek gruplarından daha fazla ilgi göstermektedir. Emniyet teşkilatı bu meslek gruplarının önemlilerindedir. Özellikle de polislerle ilgili adli konular ilgi duyulan konuların başında gelmektedir. Özellikle polis ölümleri söz konusu olduğunda basın bu adli konularla fazlasıyla ilgilenmektedir. Polis ölümlerinde kişi şehit olarak haberleştirilebildiği gibi kişinin intihar ettiği yönünde haberler de yayımlanabilmektedir.

İnternet haberleri; sadece kişinin isminin, değerlerinin, mahremiyetinin, itibarının, onur ve saygınlığının, şeref ve haysiyetinin vb. lekelenmesine yol açmamakta aynı zamanda kişinin ailesinin, akrabalarının ve yakınlarının da damgalanmasına neden olmaktadır. Kişilerin isimlerinin internet sayfalarında hukuki süreç beklenilmeden verilmesi, yanlış yerlerde kullanılması ve konuların gerçek dışı şekilde haberleştirilmesi kişileri geri döndürülemez şekilde lekeleyebilmektedir.

Lekelenmeme hakkının soruşturmanın gizliliği, masumiyet karanesi, adil yargılanma hakkı, toplumu bilgilendirme ve basın özgürlüğü ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada lekelenmeme hakkının önemine değinilmiş; teknoloji bağlamı lekelenmeme hakkının unutulma hakkı ekseninde gerçekleşmesinin zorlukları; bir yerde imkânsızlığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Unutulmama Hakkı, Lekelenmeme Hakkı, Teknoloji, Polis, Dijital Bellek.

AN ASSESSMENT ON IMPOSSIBILITY OF DELETED FROM DIGITAL MEMORY WITHIN THE CONTEXT OF THE RIGHT AGAINST SELF-INCRIMINATION AND RIGHT TO BE FORGETTEN RELATION

ABSTRACT

It is thought that developments in communication technologies facilitate human life. Nevertheless it should be considered that these technologies also bring some problems along. Searches on names of individuals and headings can be made by using various search engines in digital media. At the end of the search all the contents about subject and individuals can be accessed. Technological developments (such as big data, functional query, web 3/4) enable to access full information about people in a short period of time.

The press shows more interest in some people and occupational groups than other people and occupational groups. The law enforcement agency is the important one of these occupational groups. Especially judicial matters about police is the leading. Particularly when it comes to police deaths, the press shows too much interest in judicial matters. In this news it can be reported as martyr or suicide.

Internet news not only lead the name, values, privacy, dignity, honour and prestige, reputation etc. to be sullied but also cause the family and relatives to be stigmatized. Giving the names of the people on the internet pages without waiting for legal process, using them in the wrong places and making unrealistic news tarnish the people irreversibly.

The right against self-incrimination is closely related to confidentiality of the investigation, presumption of innocence, right to fair trial, informing the society and freedom of the press. In this study, the importance of the right against self-incrimination is mentioned; the difficulties, at some point impossibility of the the right to be forgotten in the axis of technology based right against self-incrimination are tried to be explained.

Keywords: The Right To Be Forgotten, The Right Against Self-incrimination, Technology, Police, Digital Memory .

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-7307-4874
E-mail: ulhacimen@gmail.com

GİRİŞ

İnsan beyninin en önemli işlevlerinden ikisinin unutmaya ve hatırlama olduğu söylenilmektedir. İnsan beyni unutmaya kıymetli gördüğü için her şeyi hatırlamayı istememektedir. Kaldı ki insan beyninin kullanılma durumu dijital kapasitelere oranla daha işlevsel olduğu için sadece işe yarayan ve insanı mutlu eden şeyler uzun süreli bellekte tutulmaktadır. Alt planda tutulan şeyler sadece gerektiğinde hatırlanmakta ve yeniden beynin art alanına itilmektedir. İnsanlar sadece unutarak problemlerinden kurtulabilmekte, hayatlarına yön verebilmekte ve pişmanlıklarını olumlu davranış ve düşüncelere çevirebilmektedir. Unutma pratikleri gelişmeyen insanların aşırı derecede huzursuz ve mutsuz oldukları bilimsel olarak ispatlanmıştır (Yavuz, 2016: 25). Kaldı ki insan beyninde hatırlanan ve unutilan şeyler insana özgüdür. İnternet gibi harici hafızaların unutmaya ortadan kaldırması bir yana, hatırlatıcı pratikler milyonlarca insan tarafından görülebilmekte ve yeniden paylaşılabilirlerdir. İnsan belleği gerektiğinde unutmaya sağlamakta, insanı rahatlatmakta, yaşamını kaliteli bir hale getirmekte ve problemlerden uzaklaştırmaktadır. Ancak dijital bellek insan hafızasının unutmaya kıymete değer gören özelliğini ortadan kaldırarak zaman ve mekân nosyonlarını reddetmektedir. İnternet, dış belleğe bağlı biçimde, kişinin kendini yeniden kimliklendirmesini ve yeni bir başlangıç yapmasını engellemektedir. Kısacası dijital bellek, toplumun ve bireylerin unutmaya ve unutilma mekanizmalarını önlemekte, çünkü geçmişi unutmamaktadır (Jones, 2016: 12).

Lekelenmeme hakkı ve bu hakkın kazanılmasına imkân sunan unutilma hakkı hemen hemen bütün alanlarda (iletişim, hukuk, sosyoloji, teknoloji, siyaset gibi) tartışılmaktadır. Hem uluslar içerisinde hem de uluslararası alanlarda mütemadiyen tartışılan lekelenmeme hakkının dijital ortamlarda ne şekilde uygulanabileceği en büyük çıkmazlardan birisidir. Özellikle internetin verileri kapalı alanlardan kopartarak dolaşımda tutması bu hakkın uygulanabilirliği noktasında problemler oluşturmaktadır. Yani bir kişi ile ilgili ortaya çıkan bir haberde ülke içi hukuk yolları kullanılarak haberi yayınlayan çevrimiçi siteden haberin kaldırılmasının istenilmesi mantıklı bir çözüm yoludur. Ancak internet teknolojisinin verileri akışkan hale getirmesi bir sitedeki verinin kolaylıkla başka sitelerde de sunulmasını beraberinde getirmiştir. Doğan'a göre (2016) unutilma hakkı, "internet yoluyla yapılan yayın içeriği gerçek olsa bile geçmişte yaşanan olayın kişinin tüm yaşamı üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırma, bireyin kişisel verileri üzerinde serbestçe tasarruf edebilmesini, geçmişin engeline takılmaksızın geleceğe yönelik plan yapabilmesini, kişisel verilerin kişi aleyhine kullanılmasının engellenmesini sağlamaktadır."

İnsanlar toplumsal yaşantılarına bazen adli olaylara konu olabilmektedir. Görsel işitsel medyanın adli olaylara gösterdiği ilginin yanı sıra dijital platformların da gelişmesi bu türden olayların daha fazla yaygınlaşmasına yol açmıştır. Adli olaylar dijital platformlarda özellikle ilgi duyulan alanların başında gelmektedir. Adli haberlerin toplumumuzda diğer haberlere nazaran daha fazla ilgi görmesini kıymete değer gören medya; şüpheliyi, sanığı, delilleri, olay yeri fotoğraf ve görüntülerini insanlara aktararak kişilerin toplum nazarında yargısız infaz edilmesine yol açmakta ve böylelikle lekelenmeme hakkını ve bu hakkı ortadan kaldıracak unutulma hakkını ihlal etmektedir (Yüzer, 2013: 1653). İletişim teknolojilerinin gelişmesi hem adli olaylara konu olan şahısların isimlerinin akışkanlığını kolaylaştırmış hem de bu isimlerin çeşitli platformlarda (gazete, televizyon, internet sitesi gibi) paylaşılmasını olanaklı kılmıştır. Bu türden olayları ilk duyuran/aktaran olma gayesiyle çoğu zaman adli vakalar teyit edilmeden haberleştirilebilmektedir. İnsanlara adli vakalar aktarılırken zamansız hareket edilerek eksik veya yanlış bilgiler internet aracılığıyla paylaşılabilir. Bu durum kişilik hakları anlamında büyük sorunlara yol açabilmektedir. Polis ölümü olayları da konu ile ilgili soruşturma, kovuşturma ve adli tıp kurumu raporu beklenilmeden dijital platformlarda intihar diye haberleştirilebilmektedir. Konunun kesinleşmesi beklenilmeden hüküm belirten haberlerin yapılması lekelenmeme hakkını zedelediği gibi bu haberlerin dijital ortamda sonsuza kadar kalması unutulma hakkını yok etmektedir (Bilge, 2019: 130).

Lekelenmeme hakkı dürüst yargılanma hakkının korunup gözetlenmesi; haksız ve yersiz yere suçlanıp damgalanmanın önüne geçilmesi bağlamında son derece önemlidir. Aksi durumlarda kişilerin, yakınlarının ve akrabalarının onur ve şerefleri zedelenebilmektedir. Dolayısıyla masumiyet karinesinin lekelenmeme hakkıyla yakın ilişkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Masumiyet karinesi yargılanması devam eden veya raporlanması tamamlanmamış bir olayda kişilerle ilgili kesin hüküm bildiren durumların önüne geçerek şahısların lekelenmeme hakkını güvence altına almaktadır.

Çalışmanın Önemi ve Amacı

Emniyet Müdürlüğü verilerine göre 2019 yılında 46 emniyet teşkilatı personeli intihar etmiştir (<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/dikkat-ceken-rapor-polis-intiharlari-artiyor-mu-267871.htm> Erişim Tarihi: 10.01.2020). Ancak arama motorlarından yapılan taramalarda daha fazla sayıda polisin intihar ettiğinin haberleştirildiği bulgulanmıştır ve yine verilere göre ülkemizde adli olaylar basın yoluyla kesin haber diye sunulduktan sonra bu haberlerin yüzde 20'sinin beraatla sonuçlandığı anlaşılmaktadır (Kara, 2012: 194). Yani kesin haber olarak sunulan haberlerin yaklaşık 5'te biri doğruluk değeri taşımamaktadır. Yine polis ölümü

olaylarıyla ilgili bazı haber sitelerinin aynı konuyu intihar bazılarının da kazaen gerçekleşen ölüm diye sundukları görülmektedir. Çalışma lekelenmeme hakkının sonuçları bağlamında ne derece önemli olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca ortaya konulan metin, teknolojik yeniliklerin lekelenmeme hakkının uygulanması sağlayan unutulma hakkını imkânsız kıldığını göstermesi bağlamında önemli görülmektedir.

Çalışmanın Yöntemi: Çalışmada kavramsal çerçeveyi belirlemek için literatür taraması yöntemine başvurulmuştur. Yine çalışmada iletişim biliminin yanı sıra, sosyoloji, hukuk, siyaset, teknoloji bilimleri literatürlerinden de faydalanılmıştır.

Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları: Çalışma polis ölüm/intihar olaylarını kapsamaktadır. Çalışma 2019 yılı internet haberleriyle sınırlandırılmıştır. Çalışmada internet haberlerinin lekelenmeme hakkını ihlal etmesiyle alakalı diğer istatistiklerden de faydalanılmıştır

Kavramsal Çerçeve: Çalışmanın kavramsal çerçevesini lekelenmeme hakkı, unutulma hakkı, dijital bellek, internet ve arama motoru nosyonları oluşturmaktadır.

Lekelenmeme Hakkı: Lekelenmeme hakkı,

“Suç şüphesi nedeniyle hakkında soruşturma veya kovuşturma yürütülen kişinin bu işlemlerden dolayı onur, şeref ve haysiyetinin zarar görmemesi, toplum içindeki saygınlığının zedelenmemesi, hakkında henüz kesin hüküm verilmemiş kişinin masumiyetine zarar verecek, kişiyi toplum nezdinde mahkûm edecek her türlü söz, yayın, haber gibi davranışlardan kaçınma” şeklinde tanımlanmaktadır (Kara, 2012: 188). Lekelenmeme hakkı, *gerçek dışı algı oluşmasına ve iftiraya maruz kalmama hakkı* olarak da tanımlanmaktadır (İnternetin Bilinçli Kullanımı ve Teknoloji Bağımlılığı Çalıştay Raporu, 2014: 7).

Unutulma Hakkı: Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, unutulma hakkını; "üstün bir kamu yararı olmadığı sürece, dijital hafızada yer alan geçmişte yaşanan olumsuz olayların bir süre sonra unutulmasını, başkalarının bilmesini istemediği kişisel verilerin silinmesini ve yayılmasının önlenmesini isteme hakkı" şeklinde tanımlamıştır (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 17.06.2015, 2014/4-56 E, 2015/1679 K. sayılı kararı). Yine aynı kararda "Unutulma hakkı tanımlarına ilişkin olarak, her ne kadar dijital veriler için düzenlenmiş ise de, bu hakkın özellikleri ve bu hakkın insan haklarıyla arasındaki ilişkisi dikkate alındığında; yalnızca dijital ortamdaki kişisel veriler için değil, kamunun kolayca ulaşabileceği yerde tutulan kişisel verilere yönelik olarak da kabul edilmesi gerektiği" söylemi dijital platformlar haricindeki düzenlemeleri içermesi bağlamında son derece önemlidir. Unutulma hakkı, kişinin geçmişine ait dijital ortamda yer alan ve diğerleri tarafından bilinmesini istemediği her türlü bireysel

verisinin kaldırılmasını talep edebilme, paylaşılmasını engelleme hakkı şekliyle de tanımlanmaktadır (Elmalica, 2016: 1630).

Dijital Bellek: Dijital bellek, insan hafızasını onaylanmış veya onaylanmamış süreçlere ortak eden, kişisel verileri depolayan ve dönüştüren, bireylerin hafızasını istediği şekilde genişleten/daraltan, yeniden çerçeveleyen, normalleştiren ve istediği şekilde dönüştüren teknolojilerdir (Pereiraa, Vesnić-Alujevića ve Ghezzi, 2014: 13). Dijital bellek teknolojileri hatıralarımızı, kişisel verilerimizin tutulduğu çiplerden ve bulut teknolojilerinden alarak genişletmektedir. Hatta çoğu zaman kişisel verilerimiz bizden habersiz bir şekilde veri otobanlarında dolaşıma girebilmektedir. Dünyanın her yanından insanlar, internetin asla unutmadığı bir evrende yaşamının sıkıntılarını çekmektedirler; her veri paylaşımı (haber, bilgi, fotoğraf vb) dijital bulutta sonsuza dek kaydedilmektedir (Rosen, 2011: 345). Dijital bellek, insani değerlerin gelişmesine yönelik tehditler barındırmaktadır (Jones, 2016: 164). Potansiyel anlamda gücü elinde tutan bu bellek biçimi, kendi sınırlamalarını kendisi oluşturmakta, çeşitli değerler sunmakta ve bozmaktadır.

İnternet: İnternet, bilgisayarları çeşitli ağ ve protokollerle birbirlerine bağlayan; bilgisayarlarda depolanan verilerin paylaşılmasına imkân sunan; verilerin farklı fiziksel ve sanal depolama alanlarına gönderip geri çağrılmasını olanaklı hale getiren ve dijital bir dil ile çalışan platformdur. İnternet çeşitli yazılımlarla desteklenmiş donanımların birbirleriyle iletişim kurmasını mümkün kılan www (world wide web) teknolojisinin ismidir. İnsanların sürekli bir biçimde internet aracılığıyla iletişim kurdukları dünyada farkında olunsun olunmasın mütemadiyen veri üretilmekte ve bu veriler paylaşılmaktadır. İnternet sadece üretilen verilerin depolanmasını mümkün kılmamakta çeşitli dijital platformlarda bu veriler paylaşılmakta ve yeniden üretilmektedir.

Arama Motorları: Arama motorları verileri ulaşılabilir kılan en önemli dijital ortamlardır. Bu ortamlar belirli parametreler girildiğinde internette yayınlanan bilgilerin neredeyse tamamına isteyen herkesin ulaşabilmesini sağlamaktadır (Zittrain, 2008: 207- 217). Ancak gelişen web teknolojisi sadece belirgin parametreler haricinde olabilirlik değerlendirmeleri de yapabilmektedir. Yani çapraz sorgulamalar ve açık uçlu değerlendirmelerle aramayla ilişkili olduğu düşünülen sayfalar da arama motorları tarafından gösterilmektedir. Arama motorlarında veri dolaşımının sürekliliği nedeniyle unutma gerçekleşmemektedir.

Unutulma hakkında arama motorlarına üstünlük tanımak, problemlili ve şüpheli uygulamalara yol açmaktadır. Bundan dolayı insan odaklı bir uygulamada, arama motorlarının unutulma hakkı süreçlerindeki rolü daha minimuma indirgenmelidir (Kapancı ve Paksoy, 2020:

233.) Arama motorlarının hedefi, dünyadaki bütün bilgileri organize etmek ve bu bilgileri evrensel olarak hem erişilebilir hem de kullanışlı hale getirmektir (Jones, 2016: 8). Araştırmalara göre arama motorlarında isim aramalarında ilk önce hoş olmayan durumlar (üzücü, utanç verici gibi) ekrana getirilmektedir (Ambrose, Friess ve Matre, 2012). Dijital teknoloji çağında lekelenmeme hakkı ve buna bağlı olarak unutulmama hakkı çözümü aciliyet gerektiren bir durumdur lakin teknolojik gelişmeler lekelenmeme ve unutulma hakkını ortadan kaldıran bir niteliğe sahiptir (Pereira, Vesnić-Alujevića ve Ghezzi, 2014: 10).

Unutma Affetme İlişkisi

Unutma, affetmenin bir parçasıdır ve affedilmek bireylere ve toplumlara büyük faydalar sağlamaktadır (Ambrose, Friess ve Matre, 2012: 101-102). Affetme, olumsuz duygular, çile veya intikamdan vazgeçme kararı anlamına gelmektedir (Ambrose, Friess ve Matre, 2012: 105). Yanlış yaptığını kabul eden insanların (burada yapılan yanlışlığın niteliği ve kapsamı dikkate alınmalıdır) affedilmeleri halinde toplumsal yaşama uyum sağladıkları ve aynı yanlışları tekrar etmedikleri anlaşılmaktadır. Aynı şekilde affetmenin de insanlara büyük faydalar sağladığı görülmektedir. Mayo Kliniği affetmenin altı özel faydasını şöyle listelemektedir;

- a) daha kaliteli iletişim
- b) daha fazla manevi ve psikolojik huzur
- c) daha az kaygı, stres ve ötekileştirme
- d) düşük kan basıncı
- e) daha az depresyon belirtisi
- f) daha az alkol ve uyuşturucu bağımlılığı (Akt: Toussaint ve Webb, 2005: 355).

Affeden insanlarda daha fazla empati, anlayış, hoşgörü ve uyumluluğa rastlanılmıştır. Aynı araştırmada affetmeyen insanlarda tam tersi durumların yaşandığı görülmüştür. Bu insanlarda iletişimin kalitesi azalmış, huzursuzluk artmış ve uyuşturucu madde bağımlılığı fazlaşmıştır. Affedilmek insanların omuzlarından suçluluk yükünü hafifleterek hayatlarına devam etmelerini kolaylaştırmaktadır (Bibas, 2007: 329). İnsanların affedilmeleri daha kaliteli bir yaşamın başlangıcı olabilmektedir. Affedilmek, psikolojik iyileşmeye yardımcı olmakta, fiziksel ve zihinsel sağlığı iyileştirmekte, kişisel güç duygusunu geri yüklemekte, affeden ve affedilen arasında uzlaşmayı teşvik etmekte ve gerçek dünyadaki gruplar arası çatışmanın çözümü için ümit vaat etmektedir (Staub ve Pearlman, 2006: 31). Gerçek anlamda unutulma hakkının uygulanması teknolojinin bu anlamda kesin sonuçlar vermesiyle değer kazanabilecektir. *Dijital bağışlamadan* (Ambrose, Friess ve Matre, 2012: 53-54) bahsedilebilmesi için unutulma hakkının uygulanabilirliği temel koşuldur.

Unutulma Hakkının Uygulanabilirliği

Unutulma hakkı, tekrar edilmeyen, geçmişte yaşanan olayları susturma hakkı olarak tanımlanabilir. Unutulma hakkı bilginin silinmesi anlamına gelmemekte, daha ziyade geçmişten veri geri getirmeyi durdurma anlamı taşımaktadır. Bu hak, kamuya açık hale getirilen bilgilerin kaybolmasıyla ilişkilidir (Terwangne, 2014: 83). Unutulma hakkı, hukukun üstünlüğüne inanılarak hangi verilerin geleceğe getirilmesi gerektiği sorusunun cevabıdır (Jones, 2016: 163). Unutulma hakkı; “üstün bir kamu yararı olmadığı sürece, dijital hafızada yer alan geçmişte yaşanan olumsuz olayların bir süre sonra unutulmasını, başkalarının bilmesini istemediği kişisel verilerin silinmesini ve yayılmasının önlenmesini isteme hakkı” olarak da tanımlanmaktadır (Sümer, 2016).

Unutulma hakkı, kişilerin internette kendileriyle alakalı var olan verilerin yalan, eksik ve hatalı olmaları nedeniyle o verilerle bağlantılarının kesilmesini talep etmeleri hakkıdır. Bu hak, dijital platformlarda kişilere ait fotoğraf, kimlik bilgisi, adres ve çeşitli veri içeriklerinin bireyin kendi talebi üzerine bir daha geri getirilemeyecek biçimde kaldırılması şeklinde tanımlanmaktadır (Gülener, 2012: 226). Ancak şahıs ölmüşse şahsın yakınlarının da böyle bir talep hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Unutulma hakkı insanların başlarına gelen bir olay ile ilgili damgalanmalarına, kendinin ve/veya yakınlarının yaşamlarını kaliteli bir biçimde sürdürebilmelerine imkân tanımaktadır (Mantelero, 2013: 230). Kişilerin mazilerinden gelen bilgilerin kolay erişilebilir olması finansal, profesyonel veya sosyal açıdan problem yaşamalarına yol açmaktadır (Ambrose, Friess ve Matre, 2012: 102). Bu durum sadece kişilerle sınırlı kalmayıp onların ailelerine ve yakınlarına da etki etmektedir.

Unutulma hakkı davalarında kamu yararı, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve veri sahibinin talebi arasında denge aranmaktadır. Şayet davada kamu yararı, medya özgürlüğü ve ifade özgürlüğü kişinin unutulma hakkından daha ağır basarsa, mahkemeler ilgili bilgilerin silinmesini istemeyebilmektedir. Aynı çerçevede konu kamuya açıksa ve kamuoyunun bilgileri elde etmesinde kamu yararı varsa mahkemeler unutulma hakkı vermeyebilmektedir (Kapancı ve Paksoy, 2020: 227). Unutulma hakkının talep edilmesiyle alakalı üç ana husus göz önünde bulundurulmalıdır: Bunlardan ilki, kişisel başvuruların şeffaflığı, ikincisi, genel politikanın açıklanması ve uygulamaya ilişkin bilgilerin açıklanması, üçüncüsü ise başvuru sahibine veya yakınına başvurusunun kabul/red edilmesine ilişkin gerekçelerin ayrıntılı şekilde açıklanmasıdır (Kapancı ve Paksoy, 2020: 234.)

Unutulma Hakkının Hukuki Boyutu: Unutulma hakkıyla alakalı bilinen ilk yasal düzenleme 2010 yılında Fransa’da yapılmıştır. Bu düzenleme “kişilerin isteği yahut makul bir

süre sonunda e-mail ve telefon mesajlarının tamamıyla silinmesi ve ortadan kaldırılması” hususunda internet ve telefon firmalarına yükümlülük getirmektedir (Akgül, 2015: 24). Unutulma hakkının tanınması ilk kez Avrupa Adalet Divanı tarafından 13 Mayıs 2014 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Unutulma hakkı ile ilgili bilinen ilk başvuruyu Mario Costeja adlı İspanyol bir avukat yapmıştır. Mario Costeja, Google arama motorunda kendisi hakkındaki bir haberin konunun üzerinden uzun seneler geçmesine rağmen kaldırılmaması üzerine bu hakkı kazanmak istemiştir (Taşkın, 2016: 2). Haberin konusu, Costeja’nın seneler evvel vergi borcundan dolayı evini satmak zorunda kalmasıdır. Haber sitelerinde bulunan bu haberin dijital ortamda uzun zamandır olması avukatın sadece mesleki yaşantısını etkilememiş; özel yaşantısını da alt üst etmiştir. Bundan dolayı Costeja unutulma hakkı bağlamında haberin silinmesi için önce Google’a konuyla ilgili başvuru yapmış ancak başvurusu olumsuz karşılanmıştır. Olumsuz yanıt üzerine şahıs, konuyu Avrupa Birliği Adalet Divanı’na taşımıştır. Adalet Divanı ise yaptığı değerlendirme sonrasında avukatı haklı bularak arama motorundan bağlantıların kaldırılmasına karar vermiştir. Avrupa Birliği Adalet Divanı verdiği kararda, kişilerin özel hayatlarının gizlilikleri haklarının bilgi edinme hakkının üstünde olduğunu vurgulamış; bu kuralın sadece kamunun bilgiyi öğrenmede üstün bir faydası olduğu durumlarda uygulanmayacağını belirtmiş ve arama motorunun savunmasını yerinde görmemiştir (Akgül, 2015: 31). Böylelikle Mario Costeja unutulma hakkına sahip olan ilk kişi olarak kayıtlara geçmiştir.

Unutulma hakkı, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi’nin düzeltme ve silme başlıklı üçüncü bölümünün on yedinci maddesine bağlı olarak düzenlenmektedir. Düzenlemenin birinci fıkrasında kişisel verilerin hangi durumlarda silinmesi gerektiği karara bağlanmaktadır. Bu fıkraya göre, “eğer veriler uzun süredir toplanış amacına göre kullanılmıyor, kullanıcı da söz konusu verilerin saklanmasına rıza göstermiyorsa kullanıcıya ait verileri silmek ve yayılmasını engellemek” servis sağlayıcıların zorunluluğu olarak açıklanmaktadır (Gülener, 2012: 234). Avrupa Birliği Adalet Divanı görüşü gereğince, Avrupa Birliği ülkelerinin sınırları içinde ikamet eden herkes, “birlik vatandaşı olamasa dahi, Avrupa Birliği sınırlarında yaşıyor olmaları şartıyla, arama motorlarına bizzat veya vekilleri aracılığı ile başvurarak, görsel ya da yazılı içeriklerin kaldırılmasını talep ederek unutulma hakkından yararlanabilmektedir” (Taşkın, 2016: 1). Avrupa Adalet Divanının verdiği karara göre, arama motorları unutulma hakkını uygulamaya geçirmekle yükümlüdür. Unutulma hakkı Avrupa Birliği’nde yaşayan herkesin hakkıdır ve Avrupa Birliği vatandaşı olmayan kişiler eğer Avrupa Birliği topraklarında yaşıyorlarsa bu haktan yararlanabilmektedir. Unutulma hakkından sadece gerçek kişiler yararlanabilmektedir; tüzel kişiler ise bu haktan yararlanamamaktadır (Yavuz,

2016: 107). Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın yaptığı açıklamaya bakıldığında Türk vatandaşlarının kişisel verilerin silinmesine ilişkin gerçekleştirdikleri taleplerin divan kararınca hukuki geçerliliğinin olmadığı anlaşılmaktadır (Karakaya, 2015: 317).

Türkiye'de unutulma hakkı sadece internetle sınırlı kalmamakta, kamuya açık her türlü yayında bu hak kullanılabilir. Ülkemizde unutulma hakkı ile ilgili düzenlemeler yapılmadan önce aydınlar ve akademisyenler bu hakkın Türk Medeni Kanunu'nda mevcut genel kişilik haklarını koruyan çeşitli maddeler ile elde edilebileceğini öne sürmüşlerdir. Bu görüşe göre unutulma hakkı, kişilik haklarının içerisinde yer almaktadır. Aynı zamanda kişinin kendi üzerindeki tasarruf hakları ile gizlilik hakkının kullanımı unutulma hakkına gerekçe hazırlamaktadır. Ağ ortamlarında kişilik haklarının giderek artan biçimde ihlal edilmesi internetle ilgili düzenlemeleri de zorunlu hale getirmiştir. Mahkeme kararlarına uymayan internet sayfa yöneticileri ve yetkililer için cezai işlemler uygulanmaktadır. Denilebilirse, ülkemizde unutulma hakkı, genel kişilik hakkı çerçevesinde korumaya alınmaktadır (Kapancı ve Paksoy, 2020: 224).

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 7. maddesinde unutulma hakkı; kişisel verilerin kanun hükümlerine uygun olarak işlenmiş olmasına rağmen, işlenmesini gerektiren sebeplerin ortadan kalkması halinde, kişisel verilerin resen veya ilgili kişinin talebi üzerine veri sorumlusu tarafından silinmesi, yok edilmesi veya anonim hale getirilmesi olarak tanımlanmıştır (<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6698.html> Erişim Tarihi 16.04.2019). Yargıtay'ın 2015 yılında verdiği bir kararda unutulma hakkı: “Üstün bir kamu yararı olmadığı sürece, dijital hafızada yer alan geçmişte yaşanan olumsuz olayların bir süre sonra unutulmasını, başkalarının bilmesini istemediği kişisel verilerin silinmesini ve yayılmasının önlenmesini isteme hakkı” şeklinde tanımlanmıştır (Akt. Yavuz, 2016: 32).

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın Özel Hayatın Gizliliği başlığını taşıyan 20. maddesinin son fıkrası şu şekildedir: “Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir”. İlgili maddede yer alan *silinmesini* kelimesi unutulma hakkının 2010 yılından itibaren Türk hukukunda yer aldığına dair bir delil teşkil etmektedir (Yavuz, 2016: 85). Yargıtay Hukuk Genel Kurulunun Esas 2014/4-56, Karar 2015/1679 sayılı ve 17.06.2015 tarihli kararı ile unutulma hakkı Türk hukukunda uygulanmaya başlanmıştır.

5982 sayılı kanunla 2010 yılında yapılan değişiklik kapsamında Anayasa'nın özel hayatın gizliliğini düzenleyen 20. maddesine “Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir” ibaresi eklenmiştir (https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf Erişim Tarihi 23.08.2018).

Lekelenmeme Hakkı

Ceza Muhakemesi Kanunu'nda soruşturmanın işlemlerinin gizli yürütülmesi ilkesi suçla ilgili delillerin karartılması tehlikesinin önüne geçilmesini sağlamanın ötesinde kişilerin lekelenmeme hakkını güvence altına alması bağlamında değer kazanmaktadır (Turan ve Şahin, 2017: 597). Karakaya'ya göre (2015) lekelenmeme hakkının etkin şekilde kullanılabilmesi ve kişilerin haklarında bir hüküm olmadan toplum nezdindeki suçsuzluklarını koruyabilmeleri için;

- a) Yargıya yürüttüğü süreç hakkında bir açıklama yapma sorumluluğu getirilmeli,
- b) Soruşturmanın gizliliğini ihlal suçunun unsurlarının masumiyet karinesinin uygulamasının mümkün hale getirilmesi için etkili şekilde ihdas edilmeli,
- c) Tekzip hakkının kullanılması kolaylaştırılmalı,
- d) Unutulma hakkı ile ilgili prosedürlerdeki problemler aşılmalıdır.

Lekelenmeme hakkı insanları analog ve dijital bilgilerin zararlarından korumaktadır. Analog bilgi internet mecrası haricindeki geleneksel kitle iletişim araçlarında aktarılan verileri kapsarken dijital bilgi ise geleneksel kitle iletişim araçlarının internet tabanlı yeni medya ortamlarından sundukları verileri içermektedir. Lekelenmeme hakkı bağlamında internet tabanlı yeni medya ortamlarını sorunlu hale getiren asıl şey veriye ulaşmadaki kolaylıklar değil verilerin akışkanlığı nedeniyle asıl kaynak bağlamından bağımsız hale gelmeleridir. İnternetin sürekli işleyen dijital hafızası akışkan hale gelen verilerin unutulmasının önüne geçmektedir.

Unutulma Hakkı ve Lekelenmeme Hakkı Arasındaki İlişki

Ülkemizde yaşı küçük çocuklara cinsel tacizde bulunduğu zannedilerek gözaltına alınıp hapse atılan Bilal Akyıldız'ın hayatı, lekelenmeme hakkının ihlaline ve bu anlamda dijital platformlarda unutulma hakkının gerçekleşmemesine uygun örneklerden birisidir. 28 gün tutuklu kaldıktan sonra DNA testi sonucu masum olduğu anlaşılan Akyıldız, asıl fail

yakalandıktan sonra cezaevinden çıksa bile, şahıs hakkında yayınlanan haberler şahsın hem iş hayatını hem de özel hayatını ters yüz etmiştir. Özellikle dijital platform haber hafızaları olayı sürekli sıcak tutmuş ve şahsın annesi ağır biçimde hastalanmıştır. Şahsa, *Sapık Bilal* diye hitap edilmiş ve şahıs telafisi imkânsız şekilde damgalanmıştır (Pekkan, 2003). Aradan 18 yıl geçmesine rağmen arama motorlarına Bilal Akyıldız ismi yazıldığında haber sitelerinde konuya dair içeriklere rastlanılmaktadır.

Lekelenmeme hakkının masumiyet karinesiyle yakın ilişkisi vardır. Masumiyet karinesi, suç isnadı altında bulunan şahıslara yargı mercilerinin tarafsızlığının garantisi veren, kişilerin taksiri ispat edilmeden önce suçlu gibi muamele görmesini önleyen hakların başında gelmektedir (Karakaya, 2015: 311). Lekelenmeme hakkının ihlali ancak unutulma hakkının devreye girmesiyle koruma altına alınabilmektedir (Bilge, 2019: 133). Kişiyle ilgisiz, aşırı vurgulu veya gereksiz açıklamalar durumunda unutulma hakkı devreye girebilmelidir (Abril ve Lipton, 2014: 375). Masumiyet karinesinin korunup basın özgürlüğünün gerçek değerini kazanabilmesi için; olayların haber niteliği taşıması, olay niteliği taşıyan haberlerin gerçeğe uygun olması, haberlerin aktarılmasında objektif ölçülere uyulması, haberin verilisinde öze biçim arasında dengenin bulunması gerekmektedir (Yüzer, 2013: 1662).

Unutulma hakkı ile yakın ilişkisi bulunan lekelenmeme hakkının teknolojiyle bağımlı göz önüne bulundurmaya gerektirmektedir. Veri tabanlarının, büyük verinin ve internetin gelişmesi fonksiyonel, ayrıntılı, çapraz ve akıllı sorgulamaların yapılmasını mümkün kılmaktadır. Özellikle herkesin internete erişebilmesi lekelenmeme hakkını daha problemlili bir hale getirmiştir. Lekelenmeme hakkı sadece hukuki konular kapsamında ele alınmamalıdır. Çünkü internet teknolojisi her şeyi hatırlamakta ve bir şekilde insanların karşısına çıkarabilmektedir. İnsanlar çeşitli suçlamalardan her ne kadar aklansalar bile haberin ortaya çıkış biçimi ve akışkan özelliği kişilerin hep suçlamalarla karşılaşmasına yol açabilmektedir. Mesela cinsel saldırı suçlamasıyla yargılanan ve beraat eden birisinin ismi arama motorlarından aratıldığında bu şahısla ilgili *Sapık yakalandı, Tecavüz zanlısı ele geçirildi* türünden haber başlıklarına rastlanabilmektedir. Aynı şekilde kazaeen yüksekten düşme sonucunda meydana gelen ölümlerde soruşturma, kovuşturma ve adli tıp kurumu raporu beklenmeden *Şahıs intihar etti, yaşamına son verdi* benzeri haberler yapılmaktadır. Bu durumda kişinin şeref ve haysiyetine, dini değerlerine halel gelebilmektedir.

Teknoloji ve Affedilme/Unutulma Hakkı İlişkisi

Teknolojideki gelişmeler sadece kişisel verilerin toplanmasını kolaylaştırmamış aynı zamanda kişisel verilerin sabit bir alandan diğer alanlara nakledilmesini de beraberinde

getirmiştir. Bu nakil öylesine çok yönlü ve devingen ki akışlar alanı insan müdahalesinden bağımsız biçimde otomatikleşmiştir. Hatta sadece bilgisayarlar, telefonlar, ipadlar vb. arasında veri gönderip alınması dönemi sona ermiş ismine *nesnelerin interneti* diyebileceğimiz bir döneme geçilmiştir. Nesnelerin internetinde elektronik her türlü cihaz (buzdolabı, televizyon, fırın vb) ağ vasıtasıyla veri gönderip alabilmektedir. Bu durum insanların haberleri olmadan daha fazla verinin paylaşımına sokulabileceğini göstermektedir.

İnternet toplumsal yaşantımızın neredeyse tamamını etkilemektedir. Bu dijital teknoloji ile veriler hızlıca yüklenmekte, paylaşılabilen, depolanmakta ve gerektiğinde geri çağrılabilir. Teknolojik gelişmeler veriye erişimi, işlemeyi, yorumlamayı ve yeniden üretmeyi olanaklı hale getirmiştir. Dijital medya platformlarında kişisel veriler salt bir kere paylaşılmamakta; veriler veri tabanlarına kaydedilmekte, akışkan hale getirilerek ötekilere ulaştırılmakta, gerektiğinde geri çağrılmakta kısacası ölümsüzleştirilmektedir. Bu ölümsüzleştirme kişilik hakları noktasında bir takım problemleri beraberinde getirmiştir. Herhangi bir internet sitesinde yer alan veriler kolaylıkla başkaları tarafından kopyalanarak arşivlenebilmektedir. İnternete yüklenen veri yüklenildiği adresten kaldırılrsa bile farklı paylaşım alanlarında o veri sürekli halde kalabilmektedir (Yavuz, 2016: 6). Bu durum lekelenmeme hakkında verilerin yüklenen sitelerden kaldırılması durumunda çözümün nihayete ermediğini göstermektedir. Dolayısıyla lekelenmeme hakkı ve bu hakkın uygulanması bağlamındaki unutulma hakkında mutlak çözümlerin olmadığını söylemekte bir hata görülmemektedir.

İnternet Ortamında Affedilme ve Unutulma Hakkı Problemleri: Dijital teknolojiler önceleri hatırlatma hakkına referans olan müze, kütüphane, arşiv gibi kendine özgü alanların hem yakınsamasına hem de sınırlarının bulanıklaşmasına neden olmuştur (Szekely, 2014: 28). Teknolojik gelişmeler ve internetin giderek yaygınlaşması verilerin kontrol edilmesini zorlaştırmıştır. İnternet zaman ve mekân problemi olmadan verilere ulaşabilmesini sağlamaktadır. Yani ağ erişiminin olduğu bütün durumlarda herhangi bir mekândan ve istenilen bir zamanda verilere erişilebilmekte; veriler depolanabilmekte; veriler işlenebilmekte ve değiştirilebilmektedir.

İnternetin muazzam belleğine ilk dönemlerde fazla dikkat edilmemiş ve paylaşılan, ziyaret edilen, beğenilen vb. etkileşimde bulunulan şeylerin insanların başına bela olabileceği hesaplanamamıştır. Her temas iz bırakır mantığıyla paralel her ne kadar paylaşımlar silinse bile çevrimiçi bırakılan izler mutlak anlamda bir şekilde gözükmemektedir. İnternette *sonsuzluk etkisi* denilen durum (Walz, 1997) internetin reddedilmesini istediğimiz kötü anıları, geçmişteki hataları, yazıları, fotoğrafları veya videoları sürdürülür hale getirdiğidir. İnternetin kalıcı

hafızası unutmayı ve böylelikle de affetmeyi engelleyen bir yapıya sahiptir: Çevrimiçi geçmişler sürekli taze kalmakta ve veriler anılarımız gibi zamanla solmamaktadır (Ambrose, Friess ve Matre, 2012: 111).

2000’li yılların başından itibaren internet bilgi sunma özelliğinden ziyade güçlü bir arşiv özelliğiyle daha belirgin hale gelmiştir (Lasica, 1998). Birbirinden bağımsız ve büyük hacimli verilerin eş zamanlı olarak doğru ve anlamlı biçimde sonuç vermesine olanak sağlayan teknolojik gelişmeler kişisel verilerin hem niceliksel hem de niteliksel artışını beraberinde getirmiştir (Mayer-Schönberger, 2009). Özellikle büyük verinin kullanımının kolaylaşmasıyla birlikte internet; muazzam derecedeki verileri saklayabilen ve bunlardan anlamlı, çoklu ve açık uçlu sonuçlar üretebilen donanım ve yazılımları birbirleriyle etkileşime sokmuştur. Denilebilirse internet unutulmamayı ölümsüzleştirmiştir. İnternet ortamı insanların birincil derecede veri malzemesi olarak kullanılmasına neden olmuş ve bu veriler kapasite sorunu olmadan arşivlenebilmişlerdir (Castells, 2013: 380-385). Burada interneti önemli hale getiren şey siteler ve platformlar arasında verilerin izlenmesine izin veren ortaklıkların sayısı ve bu bilgilerin ilgili taraflar arasında paylaşıldığı büyüyen veri pazarları ve işbirlikleridir (Jones, 2016: 9). İnsanların yaşamış oldukları her şey potansiyel olarak internet yüzünden kamuya açık hale gelmekte; kamu tarafından tüketilmektedir. İnternetin sayısız sunucularının herhangi birinde kayıtlı olan bilgi nereye kayıtlı olduğu belli olmayan reel veya sanal veri tabanlarında sonsuza kadar kalmakta ve bu bilgilerin unutulması mümkün olmamaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 35).

İnternet, geniş kapsamlı canlı bir hafıza haliyle yaşantımıza etki etmektedir (Jones, 2016: 7). İnternet ortamında kişilere ait veriler sadece belirli sitelerde sınırlı kalmamakta farklı linkler arasında mütemadiyen dolaşabilmektedir. Bu durum Hoskins’in (2014: 51) *benliğin dolaşımı* dediği şeye denk gelmektedir. Benliğin dolaşımında kişisel veriler hem aynı şekliyle hem de değiştirilebilir şekilleriyle akış halinde olabilmektedir. Verilerin hem aynı hem de değiştirilebilir şekillerle akış halinde olması verilerden çoklu anlamlar üretilmesine yol açmaktadır. Verilerin akış halinde olması teknolojik gelişmelerle birlikte daha da olanaklı hale gelmiş ve veriler çoklu anlam üretimiyle işlenebilir/değiştirilebilir bir formata sokulmuştur. Özellikle Web 3 teknolojisi internette aranan verilerin anlamlı şekilde tanımlanmasını, aramalarda mantıklı sonuçlar üretilmesini, fonksiyonel sorgulamalar yapılmasını ve sonuçları itibariyle istenilen hedeflere ulaşılmasını sağlamaktadır (Yağcı, 2009: 138-147). Web 3 teknolojisinde internette yapılan aramalar metin-şekil bağlamı değil, anlam-ilişki temelli sonuçlar vermektedir. Yani Web 3 teknolojisiyle ortaya çıkan tematik ağ analizleri, temaları keşfetmek ve sentezlemek için oldukça titiz şekilde çalışmaktadır. Tematik ağlar, bir metin

kolleksiyonunun ana temalarının ortaya konulmasını, metinde açıkça görülen en düşük dereceli tesislerin sistematik olarak çıkarılmasını, ilkeleri özetlemek için gruplandırılmış temel tema kategorilerinin düzenlenmesini ve süper metnin bir bütün olarak ele alınmasını içermektedir (Ambrose, Friess ve Matre, 2012: 150-151).

SONUÇ

İnsanların aradıkları şeylere kolaylıkla erişebilmelerinin birçok faydasının olduğu bilinmektedir. İnsanlar aradıkları bilgileri ne kadar kolay elde ederlerse zamandan ve mekândan tasarruf edebilirler. Bir bilgiye erişimde kütüphane yerine interneti kullanmak bu duruma bir örnektir. Bununla birlikte, erişilebilirliğin artması ifşa, mahremiyet gibi sorunların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Erişilebilirliğin artması sonucunda elde edilen bilgiler farklı amaçlar için kolaylıkla kullanılabilen ve bu durum sorun teşkil edebilmektedir. Solove bu sorunu *increased accessibility* (*artırılmış erişilebilirlik*) kavramıyla açıklamaktadır (Solove, 2008: 149-151). Erişilebilirliğin artması sonucunda ortaya çıkacak zararları önleyebilecek herhangi bir gerçek düzenleme ise mümkün gözükmemektedir.

Kişilerin yaşamlarının dijital hale getirilmesi ve kolaylıkla görülebilir kılınması bireylerin sonsuza dek geçmiş eylemleriyle ilişkilendirilmelerine ve geçmişten kaçmalarının olanaksızlığına yol açmıştır (Mayer-Schönberger, 2009: 272). Dijital dünyada unutulma hakkının bit çürümesinin, veri çürümesinin ve bağlantı çürümesinin inisiyatifine bırakılmaması gerekmektedir (Jones, 2016: 9). Teknolojik gelişmeler verilere ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Dijital platformlarda yer alan veriler üzerinden on yıllar geçse bile silinmemektedir. Arama motorlarında kişilerin isimleri veya konular aratıldığında kişilere ait istenilmeyen bilgiler internet erişimi bulunan herkes tarafından görülebilmektedir. Teknolojide arama algoritmalarındaki ilerlemeler; bilgi arama davranışı; içerik oluşturma/yönetim uygulamaları gelişmeleri ve elektronik depolama kapasitesinin azalan maliyetleri unutmayı giderek zorlaştırmıştır (Ambrose, Friess ve Matre, 2012: 163).

Kişi bir suçla itham edildiğinde mahkemeler tarafından suça ilişkin kesin karar verilinceye kadar devletler, kişinin maddi ve manevi varlığını korumalıdır. Aynı şekilde bir konu ile ilgili kesin raporlar ortaya çıkmadan şahısların peşinen suçlanmalarının önüne geçilmelidir. Modern hukuk sistemleri lekelenmeme hakkını ve lekelenme hakkının ihlali sonucunda ortaya çıkacak unutulma hakkını garanti etmelidir. Ancak teknolojik gelişmelere (özellikle yeni medya) bağlı olarak kişilerin lekelenmeme hakkının ihlal edildiği, adaletin sağlanması sürecinde şüpheliye veya sanığa ait doğru ve/veya yanlış bilgilerin haber yapıldığı, bu bilgilerin ilgisiz kişilerle paylaşıldığı, kişilere ilişkin suçlu önyargısının oluştuğu ve

böylelikle kişilerin toplum içindeki statüsüne, onurunun zedelendiği görülmektedir (Gülsün, 2015: 8).

İnsan onurunun, şerefının ve haysiyetinin korunması en büyük değerdir. Medya özellikle adli olaylarda kesin karar verilmeden veya raporlar ortaya çıkmadan sonuç belirten ifadeler kullanabilmektedir. Kazaen gerçekleşen polis ölümlerinde basın, soruşturma ve kovuşturmanın neticelenmesini beklemeden ölümleri intihar diye haberleştirebilmekte böylelikle de kişilerin ve ailelerin haysiyet, onur, şerefleriyle oynayabilmektedir. Medya çalışanları, topluma haber verilmesi ile lekelenmeme hakkı arasındaki çizgiye dikkat etmeli; masumiyet karinesinin ihlalinin önüne geçmeli; peşinen şüpheli veya sanığı suçlu ilan etmekten kaçınmalı ve toplum nezdinde kişilerin (veya yakınlarının, akrabalarının) şeref ve haysiyetlerini dikkate almalıdır. Kazaen gerçekleşen polis ölümlerinin intihar diye haberleştirilmesi ölen kişilerin aileleri, akrabaları ve tanıdıkları açısından büyük sıkıntılar oluşturmaktadır. Bu haberler illa yapılacaksa hemen intihar diye sunulmamalı ve gerekli sonuçların ortaya çıkması beklenilmelidir. Her ne kadar bu türden haberler kamuoyuna bilgi sunma ve basın özgürlüğü bağlamında ele alınsa da sonuçları bağlamında doğruluk taşımadıklarından büyük sıkıntılar oluşturabilmektedir. Kaldı ki gerçekten intihar olsa bile ilerleyen zamanlarda bu şahısların çocuklarının ailelerinin isimlerini dijital platformlarda aramalarında sonucun intihar olarak ortaya çıkmasının gerçekleştireceği psikolojik etki haber özgürlüğü ve kamuoyunu bilgilendirmeden daha önemli görülmelidir.

5271 Ceza Muhakemesi Kanunu ile düzenlenen iddianamenin iadesi kurumu, kişilerin *lekelenmeme hakkını* garanti altına alma maksadıyla kurulmuşsa da bu kurumun uygulanma şeklinin, kurum ile amaçlanan hedeflere ulaşma hususunda cesaret verici nitelikte olduğunu iddia etmek oldukça zordur (Elmas, 2016: 233). Buna gerekçe olarak iddianamenin iadesinin dar kalıplarla yorumlanması ve internet mecrasında karşılaşılan zorluklar gösterilmektedir.

Lekelenmeme hakkı ve unutulma hakkı bağlamında göz önünde bulundurulması gereken şey içeriğin ana kaynaktan silinmediğidir. Lekelenmeme ve unutulma hakkı bağlamında elde edilen haklar sonucunda arama motorları tarafından içeriğin bulunmasını kolaylaştıracak bağlantıların ortadan kaldırılması söz konusu olmaktadır (Nalbantoğlu, 2018: 601). Gerçekte ise içerik, ana kaynak ve diğer paylaşılan kaynaklarda sürekli kalmaktadır. Bu durumda ana kaynağa ulaşıp veri kaldırılrsa bile internette veri akışkanlığı yüzünden veri farklı internet sitelerinde de depolanabilmekte ve paylaşılabilir. Bu tür durumlarda arama motorlarının içeriği tek tek tespit edebilmeleri teknolojik anlamda mümkün gözükmemektedir. İnternetin verileri ölümsüz hale getirdiği söyleminden anlaşılması gereken şey aslında dijital hafızanın hiçbir şeyi unutmadığıdır.

KAYNAKÇA

- Abril, S.B. ve Lipton, J.D.(2014). “The Right to be Forgotten: Who Decides What the World Forgets?”. **Kentucky Law Journal**, Vol:103, Issue:3. 363-389.
- Akgül, A.(2015). “Kişisel Verilerin Korunmasında Yeni Bir Hak: ‘Unutulma Hakkı’ ve AB Adalet Divanı’nın ‘Google Kararı’”. **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 116, 11-38.
- Ambrose, M.L., Friess N., Matre, J.V. (2012). “Seeking Digital Redemption: The Future of Forgiveness in the Internet Age”. **Santa Clara Computer & High Tech. L.J.** Vol.29(1). 99-163.
- Bauman, Z. ve Lyon, D (2016). **Akışkan Gözetim**. (Çev. E.Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bibas, S.(2007). “Forgiveness in Criminal Procedure”. **Ohia State Journal of Criminal Law**. Vol.4. 329-348.
- Bilge, C.A.(2019). **Unutulma Hakkı ve Türk Hukuku’ndaki Görünümü**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Castells, M.(2013). **Ağ Toplumunun Yükselişi / Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt 1**. (Çev: E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, B. (2016). İnternette Unutulma Hakkı Nedir? <https://barandogan.av.tr/blog/ceza-hukuku/internetten-unutulma-hakki-ve-icerigin-haberin-kaldirilmasi.html> (Erişim Tarihi: 11.03.2020)
- Elmalica, H.(2016). “Bilişim Çağının Ortaya Çıkardığı Temel Bir İnsan Hakkı Olarak Unutulma Hakkı”. **Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi**, 65 (4). 1603-1636.
- Elmas, B.(2016). “Yargıtay Kararları Işığında İddianamenin İadesi”. **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Ekim, 7(28). 207-234
- Gülener, S. (2012). “Dijital Hafızadan Silinmeyi İstemek: Temel Bir İnsan Hakkı Olarak Unutulma Hakkı”. **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**. Sayı:102. 219-241.
- Gülsün, R.(2015). “İnsan Onuru ve Lekelenmeme Hakkı”. **International Journal of Legal Progress**, Year:2(1). 17-42.
- Hoskins, A.(2014). “The Right to be Forgotten in Post-Scarcity Culture”, Ghezzi, A., Pereira, A., G., Vesnić-Alujević, L. (Der.). **The Ethics of Memory in a Digital Age Interrogating the Right to be Forgotten** içinde. (ss.50-64). London: Palgrave Macmillan.
- İnternetin Bilinçli Kullanımı ve Teknoloji Bağımlılığı Çalıştay Raporu (2014). Dijital Hak ve Sorumluluklar Çalışma Grubu. 5-36 Ankara: Detamat Basım.

- Jones, M. L. (2016). **Ctrl + Z The Right to Be Forgotten**. New York: New York University Press.
- Kara, E.(2012). “Lekelenmeme Hakkı”. *Adalet Dergisi*. Sayı: 43. 188-197.
- Kapancı, K.B. ve Paksoy, M.S.(2020). “A Turkish Law Perspective on the “Right to Be Forgotten””, Werro Franz (Der.). pp. (223-236). **The Right to Be Forgotten** içinde. (ss. 223-236). Cham, Switzerland: Springer.
- Karakaya, N.(2015). “Lekelenmeme Hakkı”. **Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi**. Cilt: 3, Sayı: 2. 311-317.
- Lasica, J.D. (1998). The World Wide Web Never Forgets. Retrived from: <https://ajrarchive.org/article.asp?id=1793&id=1793>. (Date of Access, 20 May 2020).
- Mantelero, A.(2013). “The EU Proposal For a General Data Protection Regulation and The Roots of The ‘Right To Be Forgotten’”. **Computer Law & Security Review**. Vol. 29(3). 229-235.
- Mayer-Schönberger, V. (2009). **Delete: The Virtue of Forgetting in the Digital Age**. Princeton: Princeton University Press.
- Nalbantoğlu, S.(2018). Bir Temel Hak Olarak Unutulma Hakkı. **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Temmuz 9(35). 583-605.
- Pereiraa, Â. G., Vesnić-Alujevića, L., Ghezziia, A. (2014). “The Ethics of Forgetting and Remembering in the Digital World through the Eye of the Media”. Ghezziia, A., Pereiraa, Â., G., Vesnić-Alujevića, L. (Der.) **The Ethics of Memory in a Digital Age Interrogating the Right to be Forgotten** içinde (ss.9-27).. London: Palgrave Macmillan.
- Rosen, J. (2011). “Free Speech, Privacy, and the Web That Never Forgets”. **On Telecomm. & High Tech. L**. Vol. 9. pp. 345-356.
- Staub, E. & Pearlman, L.A. (2001). “Promoting Reconciliation and Forgiveness After Mass Violence: Rwanda and Other Settings”, American Psychological Association (Der.). **Forgiveness: A Sampling of Research Results Brochure** içinde. (ss.32-34). Washington DC: Office of International Office.
- Solove, D.J.(2008). **Understanding Privacy**. London: Harvard University Press.
- Sümer, O.M.(2016). Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'ndan 'Unutulma Hakkı' Kararı. <https://www.linkedin.com/pulse/yarg%C4%B1tay-hukuk-genel-kurulundan-unutulma-hakk%C4%B1-karar%C4%B1-m-onur-sumer> (Erişim Tarihi: 07.04.2019)
- Szekely, I. (2014). “The Right to be Forgotten and the New Archival Paradigm”. Ghezziia, A., Pereiraa, Â., G., Vesnić-Alujevića, L. (Der.) **The Ethics of Memory in a Digital Age**

- Interrogating the Right to be Forgotten** içinde. (ss.9-27). London: Palgrave Macmillan.
- Terwangne, C.(2014). “The Right to be Forgotten and Informational Autonomy in the Digital Environmen”. Ghezzi, A., Pereira, A., Vesnić-Alujević, L. (Der.) **The Ethics of Memory in a Digital Age Interrogating the Right to be Forgotten** içinde. (ss.82-101). London: Palgrave Macmillan.
- Toussaint, L. ve Webb, J.R. (2005). “Theoretical and Empirical Connections Between Forgiveness, Mental Health, and Well-Being”. E. L. Worthington (Der.). **Handbook of Forgiveness** içinde. (ss. 349-362). New York: Brunner-Routledge.
- Turan, H. ve Şahin, F.(2017). “Müdafinin Soruşturma Dosyasını İnceleme Yetkisine Getirilen Kısıtlamanın Savunma Hakkı Bakımından Değerlendirilmesi”. **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Yıl:5 Sayı:10. 597-610.
- Walz, S. (1997). “Relationship Between the Freedom of the Press and the Right to Informational Privacy in the Emerging Information Society”. **19th International Data Protection Commissars Conference**, Brussels, 17–19 September 1997.
- Yağcı, Y.(2009). “Web Teknolojisinde Yeni Bilgi Fırtınası: Web 3.0. Bilgi Çağında Varoluş: “Fırsatlar ve Tehditler” Sempozyumu” (ss.138-147). 01-02 Ekim 2009 – İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu (2015). 17.06.2015, 2014/4-56 E, 2015/1679 K. sayılı karar
- Yavuz, C.(2016). **Unutulma Hakkı**. Yeditepe Üniversitesi, Hukuk Bölümü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Yüzer, D.(2013). “Basın Yoluyla Adli Haberlerin Verilişi ve Suçsuzluk Karinesi”. **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 15 (0) , 1653-1694.
- Zittrain, J.L.(2008). **The Future of the Internet— And How to Stop It**. London: Yale University Press.
- Çevrimici:**
- <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/dikkat-ceken-rapor-polis-intiharlari-artiyor-mu-267871.htm> Erişim Tarihi: 10.01.2020
- https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf Erişim Tarihi 23.08.2018.
- <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6698.html> Erişim Tarihi 16.04.2019
- <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/dikkat-ceken-rapor-polis-intiharlari-artiyor-mu-267871.htm> Erişim Tarihi: 10.01.2020

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNSEL GRUPLAR ve DİNİ HAYAT KONULU TEBLİĞLER

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TRABZON'DA DİNİ VE ETNİK YAPI (Abdurrahman OKUYAN).....	232-251
KARADENİZ HALKININ DİNİ HAYATINA ETKİLERİ BAKIMINDAN HACI FERŞAD EFENDİ (Ali KUMAŞ ve Muhammet YILMAZ).....	252-260
TRABZON'DA DİNİ HAYATIN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ (Necmi KARSLI).....	261-281

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TRABZON'DA DİNİ VE ETNİK YAPI

Abdurrahman OKUYAN*

ÖZET

Osmanlı Devleti içerisinde önemli bir eyalet, sancak ve vilayet konumunda olan Trabzon şehri, tarihsel süreçte çeşitli medeniyetlere başkentlik yapmış, hemen her dönemde önemini korumuş ender merkezlerden biridir.

Bu çalışmadaki hedefimiz; XIX. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'un sosyo-kültürel ve dini hayatı açısından önem ihtiva eden dini ve etnik yapıyı ana hatlarıyla ortaya koymak, özellikle arşiv belgelerine dayalı olarak şehrin tarihinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

İlgili tarih aralığında Trabzon'da Müslüman ve Hristiyanlar dini yapıyı teşkil ederken Türkler, Rumlar, Ermeniler, Çerkezler ve az sayıda Gürcü muhacir de etnik yapıyı oluşturmuyordu. Çalışmamızı mümkün mertebe bu iki ana tema üzerinde şekillendirmeye çalıştık.

Şehirde yaşayan Müslümanların ve gayr-ı müslimlerin mesleki yapılarını, ekonomik durumlarını, nüfus oranlarını, mezhebi yapılarını, etnik kökenlerini araştırmaya gayret ettik. Bu süreçte gayr-ı müslim unsurların herhangi bir idari veya toplumsal baskıya maruz kalıp kalmadıklarını, şehrin idari yapısında hangi tür görevlere getirildiklerini, Rumlar gibi Ermenilere de oldukça özgür bir yaşam alanı imkânı sunulup sunulmadığını, istedikleri gibi ticari işlerle meşgul olup olmadıklarını araştırmaya çalıştık. Yine aynı dönemde Trabzon'un jeopolitik konumu nedeniyle hangi ülkelerin ilgi odağında yer aldığını tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, XIX. Yüzyıl, Dini Yapı, Etnik Yapı

ABSTRACT

Trabzon city, which is an important state, sanjak and province within the Ottoman State, is one of the rare centers that has been the capital of various civilizations in the historical process and has preserved its importance in almost every period.

Our goal in this study; XIX. In the second half of the century, to outline the religious and ethnic structure that is important for the socio-cultural and religious life of Trabzon, to contribute to a better understanding of the city's history, especially based on archival documents.

While Muslims and Christians constituted the religious structure in Trabzon in the relevant date range, Turks, Greeks, Armenians, Circassians and a small number of Georgian emigrants also formed the ethnic structure. We tried to shape our work on these two main themes as much as possible.

We have tried to investigate the professional structures, economic conditions, population rates, denominations and ethnic origins of Muslims and non-Muslims living in the city. In this process, we tried to investigate whether the non-Muslim elements were subjected to any administrative or social pressure, what kind of duties they were assigned to in the administrative structure of the city, whether Armenians like Greeks were also offered a free living space, and whether they were engaged in commercial affairs as they wanted. In the same period, we tried to determine which countries were in the limelight due to the geopolitical location of Trabzon.

Keywords: Trabzon, XIXth Century, Religious Structure, Ethnicity

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, aokuyan@bayburt.edu.tr

GİRİŞ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da dini bağlamda Müslüman ve Hristiyanlar bir arada yaşarken etnik olarak çoğunluk sırasına göre Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Çerkezler yaşamaktaydı. 18. Trabzon vilayet salnamesine göre burada sayılanların dışında yüzyılın sonunda çok az sayıda Gürcü muhacirin de burada yaşadığı ifade edilmektedir (*T.V.S.*, Def'a 18, 113).

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Dini ve Etnik Yapı

Türkler ve Müslümanlar

Osmanlı Devletinin doğu bölgelerinde bir takım çalışmalarda bulunmak üzere 1869 yılında Fransa hükümeti tarafından Trabzon'a gönderilen bilim insanı ve botanikçi Theophile Deyrolle, eserinde özetle Trabzon'daki Müslümanlar hakkında şu bilgileri vermektedir:

Trabzonlular, *Türk gibi güçlü* sözünü ispatlayan Herkül kadar güçlü insanlardır. Türk sanatçılar ciddi ve sessizdirler. Çubuğunu içer ve sessizlik içinde gelecek olan müşterisini bekler. Malının değeri sorulunca ağzından tek bir rakam çıkar. Malın fiyatı budur. Artık pazarlık etmenin bir anlamı yoktur... Şehrin nüfusu kırk bindir. Müslümanların büyük bölümü tüccar ve balıkçıdır. Evlerin dışında hangi din ve milliyetten olursa olsun, bütün Trabzon kadınları çarşaf giyerler. Köy kadınları ise, çok kere ağır yükler altında yürürken görünürler. Önlerinde ya da artlarında giden kocaları, çoklukla çorap ya da tozluk öreerek yürürler. Kuşaklarında hançer, boyunlarında tüfek vardır. İri yarı, sağlam yapılı, düzgün yüzlüdürler (Deyrolle, 1938: 11-14).

İngiliz Konsolosu W. Gifford Palgrave'nin Trabzon'la ilgili bir raporunda tıpkı Deyrolle'nin söylediği gibi Müslümanların hanelerinin gayr-ı müslimlerin evlerine oranla çok daha temiz olduğunu, kadınların ve çocukların hemen her işe koştuğunu ve bedenen çalıştığını, köylülerin sabırlı, dayanıklı, çalışkan ve her şeyin üstesinden gelebilecek yapıda olduklarını ve özellikle müslümanların çok kanaatkâr olduklarını, askerlik hizmetini sadece Müslümanların yaptığını ve bu hizmeti yapanların çoğunluğunun Müslüman köylüler olduğunu belirtmiştir (Türkcan, 1986: 43-46).

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında şehir merkezinde yaşayan Müslümanların tüccar olduğunu ve balıkçılıkla uğraştıklarını, Müslüman nüfusun bir kısmının da askerlik hizmeti gördüğünü, askerlik hizmetini yapmaktan meslek elde etmeye vakitleri kalmadığı için Trabzonlu gençlerin, mesleki alanda fazla çeşitlilik gösteremediğini yine kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bununla birlikte kasaba ve köylerde yaşayan Müslümanların oldukça fakir ve gariban bir hayat sürdürdüklerini, ancak kendi geçimlerini sağlayabilecek imkânlarla da sahip olduklarını söyleyebiliriz (Türkcan, 1986: 38-40).

1869 yılına ait vilayet salnamesine göre Trabzon vilayetinde yer alan dört adet sancakta yaşayan halkın sadece erkeklerinin sayısına yer verilmektedir. Buna göre Trabzon sancağında 175.664 Müslüman, 26.523 Rum, 7.565 Ermeni ve 397 Katolik olmak üzere toplam 210.149

erkek nüfus yaşamaktaydı. Canik ancağında ise 99.545 Müslüman, 25.119 Rum, 7.391 Ermeni yaşarken hiç Katolik yoktu. Buna göre sancakta toplan 132.055 erkek nüfus yaşamaktaydı. Lazistan sancağında 64.534 Müslüman, 41 Rum, 396 Ermeni ve 1.261 Katolik olmak üzere toplam 66.232 erkek nüfus yaşamaktaydı. Gümüşhane sancağında da 25.517 Müslüman, 11.755 Rum, 1.047 Ermeni yaşarken burada da hiç Katolik yoktu. Buna göre sancakta toplam 38.319 erkek yaşarken vilayet genelinde 365.260 Müslüman, 63.438 Rum, 16.399 Ermeni ve 1.658 Katolik olmak üzere toplam 446.755 erkek nüfus yaşıyordu (*T.V.S.*, Def'a 1, 68).

1 nolu salnamede nüfus sayıları verilirken hem etnik hem de dini farklılıklar birbirinden ayrılmaksızın aynı kategorilerde ele alınmıştır. Hane sayıları ise etnik unsurlara yer verilmeksizin müslim ve gayr-ı müslim şeklinde sadece inanç farklılıklarına değinilerek verilmiştir. Buna göre vilayet genelinde 113.794 Müslüman hane varken 25.176 hane gayr-ı müslim olmak üzere toplam 138.970 hane tavsif edilmektedir (*T.V.S.*, Def'a 1, 68).

1869 yılında olduğu gibi 1875 yılında Trabzon ancağında yaşayan halkın büyük bir çoğunluğu Müslümandı. Sancak dâhilindeki toplam nüfusun yaklaşık % 65'ini Müslümanlar oluşturuyordu. Bu oran Trabzon şehir merkezinde de aynıydı (*T.V.S.*, Def'a 7, 99-100). Öte yandan 1900 yılında Trabzon vilayetindeki toplam 962.935 kişi olan Müslümanların tümünün Hanefî mezhebine bağlı olduğunu görmekteyiz (*T.V.S.*, Def'a 18, 68).

1869'da vilayet merkezinde 9 medresede 173 öğrenci, 32 cami ve 12 mescid bulunurken vilayet genelinde 435 medresede 4.654 öğrenci, 990 cami ve 264 mescid yer alıyordu (*T.V.S.*, Def'a 1, 71). Bu sayılara göre hem Trabzon şehir merkezinde hem de vilayet genelinde ciddi bir eğitim faaliyeti yürütüldüğünden ve ibadet merkezine sahip olduğundan söz edilebilir.

Şakir Şevket'e göre 1877 yıllarında Trabzon'un en güzel yeri "Gâvur Meydanı" da denen "Meydan-ı Şarkî" adlı bölgedir. Vali Ahmed Râsim Paşa tarafından buraya bir gazino yapılmış ve altında da sekiz tane mağaza inşa edilmişti (Şakir Şevket, 1877: 154-155). 1875 yılında şehir merkezinde 131 kahvehane ile dört gazino (*T.V.S.*, Def'a 7, 107-108), 1881 yılında yine 131 kahve ile 55 adet gazino ve meyhane (*T.V.S.*, Def'a 12, 142-145) vardı. Bu bilgilere göre XIX. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da eğlence hayatının hayli canlı olduğu söylenebilir.

1869 yılında Trabzon'a gelen gezgin Deyrolle'ün şu ifadeleri yukarıdaki bilgilere ışık tutacak niteliktedir: "Trabzon'un bayram yeri, Kavak Meydanı denen yerde kurulur. Bayram günlerinde burası kahveciler, lokumcular ve salepçilerle dolar" (Deyrolle, 1938: 19). Bu bilgiden Kavak Meydanı'nın eğlence merkezi olarak kullanıldığını da anlıyoruz. Trabzon'da Kavak Meydanı adlı mahallede Yavuz Sultan Selim zamanından kalma ok taşlarının bulunduğunu, ok atıldığını, silahşörlük yapıldığını ve ata binildiğini görmekteyiz (Şakir Şevket, 1877: 116).

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Trabzon'da şehrin yüksek tabakasına mensup insanlar, konakların selamlıklarında vakitlerini geçirirlerdi. Selamlıklar, kendilerine has terbiye ve geleneklerin hüküm sürdüğü yerlerdi. Burada semtin ileri gelenleri toplanır, memleketin çeşitli meseleleri tartışılır, aileler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar giderilirdi. Bu selamlıklardan bir kısmında ise, ilmî ve edebî sohbetler yapılırdı (Yağmurdereli, 1946: 6).

Bu dönemlerde Trabzon şehrinin eğlence ve gezinti yerleri vardı. Başlıca eğlence merkezleri arasında Soğuksu mevkii, Kavak Meydanı ve Meydan-ı Şarkî'deki park ilk sıralarda gelmekteydi. Trabzon halkı tatil günlerinde buralarda gezintiye çıkar, askeri yetkililer de tatil günlerinde Kavak Meydanı'na gelirler burada cirit oynarlardı. Meydanın büyük ve geniş olması nedeniyle buraya üç tane gemi direği birbirine bağlanıp ortasına altın yıldızlı bir top koyarlar ve at üzerindeki bu topu vurmaya çalışırlardı. Başarılı olanlar ödüllendirilirdi (Goloğlu, 2000: 64).

Dini bayram ve kutsal kabul edilen gün ve gecelerde genellikle halka yönelik dini etkinliklerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu etkinliklerde mevlitler düzenlenir, halkın haberdar edilmesi amacıyla top atışları yapılır, sala okutulur, cami ve diğer mabetlerde mumlar yakılır ve bu ibadethaneler süslenirdi (*T.Ş.S.D.*, No: 2023, Vr. 114 a; *T.Ş.S.D.*, No: 2031, Vr. 8 b; *T.Ş.S.D.*, No: 2034, Vr. 6 b; *T.Ş.S.D.*, No: 2042, Vr. 22 b; *T.Ş.S.D.*, No: 2063, Vr. 8 a). Ramazan ayının girdiğinin belirlenmesine yönelik olarak dağlarda çobanlık yapan bir vatandaşın hilali gördüğünü beyan etmesi ve bu olayı kayıt altına aldırması, o günün şartları altında normal bir uygulama olarak kabul edilmeli ve halkın toplumsal olaylara olan etkisi bağlamında değerlendirilmelidir (*T.Ş.S.D.*, No: 2039, Vr. 121 a).

Sosyal hayat düzeni içerisinde Trabzon halkı birbirine güvenen ve dostluk ilişkileri güçlü olan bir yapıya sahipti. Bu güçlü yapının içerisinde Trabzon halkının, zor günlerinde birbirlerine yardımcı olmak amacıyla borç alıp verirken, nadiren de olsa bazı sıkıntılarla karşılaştıkları göze çarpmaktadır (*T.Ş.S.D.*, No: 2058, Vr. 6 b; *T.Ş.S.D.*, No: 2058, Vr. 17 b; *T.Ş.S.D.*, No: 2067, Vr. 113 a).

Trabzon'un İngiliz Konsolosu Alfred Biliotti, 1880 yılında yazdığı bir raporda; Trabzon ve çevresinde 'ağa ve bey'lerin köylüleri sürekli ezdiğini, onları kendi işlerinde kullandıklarını, ağa ve beylerin bu güçlerini yerel idareci ve meclis üyeleriyle olan yakın ilişkilerinden aldıklarını belirtmektedir (Demircioğlu, 2002: 212).

1900 yılı vilayet salnamesinde "vilayetimiz ahâlîsi fenn-i etnoğrafyaca aslen nev'-i beşerin Kafkas cinsine mensûb ekserîsi Laz ve Türk cinsleriyle karışık olub bir kısm-ı kalîli de Çerkes ve Gürcü muhâcirlerden 'ibâredir. Bünyeleri latîf tab'an ve cibilleten zekâ ve kâbiliyetle meftûrdurlar" (*T.V.S.*, Def'a 18, 69) ifadesinden de anlaşılacağı üzere, şehirde

yaşayanların Kafkas kökenli olan Türk, Laz, Çerkez ve Gürcüler olduğu belirtilmektedir. Ancak Rum ve Ermenilerden hiç söz edilmemesi dikkat çekicidir.

Aynı salnamede Trabzon ve çevresinde konuşulan diller hakkında da bilgi verilmiştir. Bu bilgilere göre vilayet dâhilinde genel olarak konuşulan dil Türkçedir. Bununla birlikte yörede bulunan Laz, Çerkez, Gürcü, Rum, Ermeni ve hatta Tatarlar bile aralarında kendi mahalli dillerini konuşuyorlardı. Köylerde konuşulan Türkçe'nin yöresel özellikler arz ettiği, ancak kasaba ve şehirlerdeki Türkçe'nin köylere oranla daha anlaşılır ve farklı olduğu, ilim ve irfan sahiplerinin ise diğerlerinin aksine fasih/açık bir dille konuştukları belirtilmektedir. Osmanlı yönetiminin ibtidâ/ilkokul mekteplerini tüm köylerde yaygınlaştırarak eğitim-öğretim konusunda önemli adımlar attığını söyleyebiliriz (*T.V.S.*, Def'a 18, 82-83).

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki 4 Temmuz 1895 tarihli bir belgeden Trabzon halkının oldukça yardımsever bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İstanbul'da bir darülacezenin inşasına harcanmak üzere Sivas vilayetinden 50.017 kuruş toplanabilirken, Trabzon vilayetinden 849.983 kuruş gibi önemli bir rakam toplanmıştı (*B.O.A.*, *A.MKT.MHM.*, Dosya No: 704, Gömlek No: 29). Bu fark bile bölge halkının yardımlaşma konusunda ne kadar hassas olduğunu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Bu maddi yardımların dışında 17 Temmuz 1894 tarihli bir başka arşiv belgesinde, İstanbul'da meydana gelen büyük bir depremden sonra çok üzülen Trabzon halkının cami ve mescitlere kapanıp dua ve tövbede buldukları, hatta halkın ileri gelenlerinden bir gurubun Trabzon valisinin bu depremden sonra vilayet konağında müzik çaldırmasından rahatsızlık duyarak Osmanlı hükümetine şikâyetinde bulduklarını görmekteyiz (*B.O.A.*, *Y.PRK.ZB.*, Dosya No: 13, Gömlek No: 51).

Trabzon'da yaşayan kadınların toplumda fazla görünmemelerine rağmen, bazı şikâyetlerini telgraflar çekerek doğrudan hükümet merkezine ilettiklerini görüyoruz. 22 Ocak 1888 tarihli bir belgede Fatma adındaki bir kadın, hükümet merkezine (İstanbul'a) çektiği bir telgrafta şehirde parasının çalındığını ve gerekli müracaatları yapmasına karşın hakkını elde edemediğini, bu telgrafi sokakta dilendiği paralarla çekebildiğini ve hakkını alabilmesi için gereğinin yapılmasını istediğini belirtmiştir (*B.O.A.*, *Y.PRK.AZJ.*, Dosya No: 12, Gömlek No: 79).

Müslümanların din hizmetlerini müftüler, cami imam hatipleri ve müezzin kayyımlar yürütmekteydi. Halkın her türlü dini bilgi edinmesinden ihtiyaç duyduğu fetvalara kadar pek çok konuda aydınlatılması ve bilgilendirilmesi görevi yukarıdaki görevlilere aitti. 10 Mart 1899 tarihli bir şer'iyye sicil defteri kaydına göre din görevlilerin atanmasında bazı kriterlerin arandığı, çeşitli sınavlara tabi tutuldukları ve bu sınavları başaranlara ehliyetnâme verildiğini

görüyoruz (*T.Ş.S.D.*, No: 2063, Vr. 6 b). Din görevlileri kendilerini ne ölçüde yetiştirirlerse halkı da o ölçüde aydınlatma gücüne sahiptiler.

Hristiyan Rum ve Ermeniler

Osmanlı Devletinin her vilayetinde olduğu gibi Trabzon'da da Müslümanlar, oldukça farklı etnik köken ve kültüre sahip gayr-ı müslimlerle aynı mahallelerde ve aynı ortamlarda yaşamışlardır. Bu farklı etnik unsurlar Rum ve Ermeni gibi farklı etnik yapılarda olmalarına karşın Katolik, Ortodoks ve Protestan gibi mezheplere mensup olmakla birlikte hemen hepsi Hristiyandı (Okuyan, 2018: 100).

1875 yılına ait salnamede Trabzon merkezde 967 hanede 1.630 erkek Rum, 435 hanede 1.349 erkek Ermeni, 122 hanede de 414 erkek Katolik yaşamaktaydı (*T.V.S.*, Def'a 7, 99-100). Sancak genelinde de bu gayr-ı müslim unsurların hemen hemen aynı oranlarda bulduklarını görmekteyiz (*T.V.S.*, Def'a 7, 99-100). 1869 yılında olduğu gibi 1875 yılında da sadece erkek nüfusun sayılması dönem itibarı ile kadına bakış açısından bir olumsuzluk olarak düşünülebilir. Ancak vergi toplanması ve askere çağırılma açısından da böyle bir uygulamanın tercih edildiği söylemek daha doğru bir kanaat olacaktır. Aynı yıl Trabzon sancağında bulunan Rum ve Ermeni ruhani liderleri şunlardı (*T.V.S.*, Def'a 7, 79):

Rum Ruhani Reisleri	Nefs-i Trabzon'da metropolit Kostandiyos Efendi Gümüşhane'de metropolit Piravasyus Efendi Giresun'da metropolit vekili Hristo Efendi Tirebolu'da metropolit vekili Papa Tir Efendi Batum'da metropolit vekili Papa Tiro Efendi Akçaabat'da Papa Lefter Efendi
Ermeni Ruhani Reisleri	Nefs-i Trabzon'da murahhas Matyos Efendi Ordu'da murahhas vekili Çilciyan Kiğork Efendi Giresun'da Vendoğlu Hâci İsadör Efendi Batum'da Kolorancıoğlu Hâci Ohannes Efendi Livana'da Kevorkyan Abraham Efendi Gümüşhane'de Melkonoğlu Hâci Simyon Efendi

Tablo-1: Trabzon Sancağındaki Rum ve Ermeni Ruhani Liderleri

Tablodan anlaşıldığına göre Trabzon vilayetinde önemli merkezlerde gayr-ı müslimlerin dini liderleri bulunmaktaydı ve dini faaliyetlerinde özgürce hareket edebilmekteydiler. Bu tarihte vilayette bulunan mühendislerin tümü gayr-ı müslimdi (*T.V.S.*, Def'a 7, 79). Ayrıca şehirdeki gayr-ı müslimler, valiliğe bağlı olan resmi kuruluşların hemen hepsinde görev alabiliyorlardı. 1878 yılı salnamesine göre Meclis-i Temyîz-i Hukûk'ta iki, Dîvân-ı Temyîz'de üç, Vilayet Kalemî'nde iki, Tahrir Dairesi Komisyonu'nda da üç kişiyle temsil edilmekteydiler (*T.V.S.*, Def'a 10, 41-49).

Trabzon'daki en kalabalık gayr-ı müslim unsur olarak Rumları görmekteyiz. Din, eğitim ve ticaret konuları başta olmak üzere hemen her konuda istedikleri gibi davranmış ve kendilerine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. En azından bir müdahalede bulunulduğuna dair bir belgeye rastlayamadık. Rumların çoğunluğu şehir merkezinde yaşarken, geçimlerini daha çok ticari faaliyetlerle sağlıyorlardı. Ticaretle meşgul oldukları için ekonomik yönden de Müslüman halktan çok daha zengin durumdaydılar. 1875 yılında Trabzon'da 24 Rum kilisesi, 1 Rum mezarlığı, 1 de Kızlar Manastırı vardı (T.V.S., Def'a 7, 105-109).

Başbakanlık Arşivleri'ndeki bir belgede "Hristiyan rüesây-ı rûhâniyesinin cümlesi meclis idâresinde bulunmakta olup..." (B.O.A., Y.ŞD., Dosya No: 1830, Gömlek No: 2) ifadesine dayanarak şehirde Hristiyan unsurların meclislerde görev aldıklarını söyleyebiliriz.

1879 yılı salnamesine göre merkezde 6.450 Müslüman erkeğe karşılık, 1.799 Rum, 1.609 Ermeni, 487 Katolik, 38 Protestan vardı (T.V.S., Def'a 11, 116-117). 1895 yılında 12.723 Müslüman erkeğe karşılık, 5.685 Rum, 3.138 Ermeni, 626 Katolik ve 41 Protestan vardı (T.V.S., Def'a 16, 186). On altı yıllık bir zaman zarfında Müslümanların nüfus artış oranı yaklaşık % 100 olurken gayr-ı müslimlerin nüfus artış oranları % 100'den fazla olmuştur. Tek başına bu artış oranları bile devletin, gayr-ı müslimler üzerinde baskıcı bir politika gümediğini ortaya koymasına bakımından oldukça önemlidir.

XIX. yüzyılın sonunda Trabzon sancağındaki Hristiyanlar, 23.309'u bayan, 23.158'i erkek olmak üzere toplam 46.467 kişiydi (T.V.S., Def'a 18, 237). Vilayet genelinde ise, 116.623'ü bayan, 119.201'i erkek toplam 235.824 kişiydi (T.V.S., Def'a 18, 244). Böylece XIX. yüzyılın sonunda kadınların da nüfus sayımında dikkate alındıklarına şahit oluyoruz.

1869 yılındaki seyahatinde gayr-ı müslim unsurlarla ilgili izlenimlerini anlatan Deyrolle özetle şu bilgileri vermektedir:

Trabzon'da şehrin en temiz yeri olan Gavur Meydanı mahallesinde Rum ve Ermeniler ticaretle meşgul oluyorlar, Pazar ve yortu/dini bayram günlerinde Hristiyanlar en güzel elbiselerini giyerek değerli süs eşyalarını takarak dolaşıyorlardı. Burada satıcılar müşterilerine kabaca seslenir, elbisesinden tutup çeker, müşterisini laf yağmuruna tutardı. Öte yandan kardeşim, dostum, ruhum gibi tatlı sözler söyler ve bu arada gösterdikleri mallara da iki kat fiyat isterlerdi. Ermeni tüccarların, Rumlara göre daha saygılı ve dürüst olduğu görülmektedir. Ermeniler genelde terzidirler. Ermeniler Gregoryan/Ortodoks ve Katolik olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Rumlar, din ve politika işlerine çok düşkündürler (Deyrolle, 1938: 7-50).

2 Kasım 1895 tarihli Yunanca yazılmış bir makalede Trabzon'daki Rum köylerinin Osmanlı idaresi tarafından hiçbir ayırımı tabi tutulmaksızın korunduğu ve gayr-ı müslimlerin, Müslüman halktan hiç bir hususta ayrı tutulmadığı ayrıca dile getirilmiştir (B.O.A., Y.PRK.EŞA., Dosya No: 23, Gömlek No: 18).

1887-1888 yılı vilayet salnamesine göre Trabzon'daki Rum ve Ermenilerin bağlı oldukları dini kurumlar şu kısımlara ayrılmıştı:

Trabzon Rum Metropolitliği dört bölgeye bölünmüştü. Birincisi, Trabzon ser Psikoposluğu idi ve Lazistan sancağıyla Trabzon sancağının Tirebolu ve Giresun kazalarından oluşuyordu. İkincisi, Gümüşhane sancağından oluşurken üçüncüsü, Samsun, Çarşamba ve Bafra kazalarından ibaretti. Dördüncüsü, merkezi Niksar olmak üzere Ordu, Fatsa, Ünye ve Terme kazalarından oluşmaktaydı. Trabzon sancağı dahilinde bulunan “Sümela” diğer adıyla “Meryem Ana” ve Gümüşhane sancağında bulunan “Vazilona” ve “Piristra” manastırları doğrudan doğruya İstanbul'daki Rum Patrikhanesine bağlıydı (*T.V.S.*, Def'a 15, 150).

Trabzon Ermeni Murahhaslığı, Bafra ruhaniyeliği hariç tüm Trabzon vilayetinden ibaretti. Merzifon ve Amasya tarafları da dahil olmak üzere tüm Trabzon vilayeti, Trabzon Ermeni Katolik Murahhaslığına bağlıydı (*T.V.S.*, Def'a 15, 150).

2023 no'lu Trabzon şer'iyye sicil defterinde, Rum Metropolitliğinin Tuzlu Çeşme mahallesinde din hizmetlerini yürütebilmeleri amacıyla kullanmak istedikleri bir binaya izin istedikleri ve gerekli ruhsatnamenin kendilerine ivedi olarak verildiğine dair bir kayıt vardır (*T.Ş.S.D.*, No: 2023, Vr. 140 a).

Ermeniler etnik olarak Trabzon'daki ikinci azınlık gurubu oluşturuyordu. Ermeniler de diğer gayr-ı müslimler gibi Osmanlı yönetiminde rahat bir hayat sürüyorlardı. Diledikleri gibi ticarî faaliyetlerde bulunuyorlar, zenginleşiyorlar ve dini hayatlarını da özgürce yaşıyorlardı. Ermeniler, başlangıçta Katolik ve Gregoryan, ardından da Protestan ve Ortodoks mezheplerine mensup oldular (Ortaylı, 1985: 997-1000). 1877 yılında Trabzon'da Ermenilere ait 1 mezarlık ve 3 kilise vardı (*T.V.S.*, Def'a 9, 100-104). Bölgedeki azınlıklar Osmanlı toplumunda oldukça rahat ve özgür bir yaşam sürmelerine rağmen, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle son çeyreğinde devletin zayıflamasının etkisiyle bazı ayrılıkçı tutumlara öncülük etmişlerdir. 1895 yılındaki Ermeni ayaklanması bunun en önemli kanıtlarından birisidir. Bu ayaklanmayı iyi anlayabilmek için Ermenilerin önceki faaliyetlerine göz atmakta yarar görmekteyiz:

1890'lı yıllarda Ermeniler, Anadolu'ya çeşitli yollarla silah ve cephane ile teçhiz edilmiş çeteler gönderiyorlardı. İhbar üzerine Erzurum'da bulunan kiliseler aranmak istenince Ermeni halk ayaklanmış ve ayaklanmanın bastırılmasında doğal olarak her iki taraftan toplam 100 kişi hayatını kaybetmiştir. Erzurum'daki bu hadise üzerine Trabzon ve Anadolu'nun diğer yörelerindeki Ermenilerin büyük gösteriler yaparak kendi sebebiyetleri ile meydana gelen olaylara yavuz hırsız ev sahibini bastırır misali tepki koydukları kaynaklarda yer almaktadır (Goloğlu, 2000: 156).

Arşivlerimizde Ermenilerin bu tür yıkıcı ve bölücü faaliyetlerinin gerçekliğini ispatlayabilecek çok sayıda tarihi belge mevcuttur. 29 Mayıs 1890 tarihli bir belgeye göre Ermeniler Tiflis'te bir komite kurmuş ve bir şubeyi de Trabzon'da açmak istemişlerdir. Amaç,

bölgede yaşayan Ermenileri çeşitli bahanelerle örgütlemek ve böylece bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulması için yol almak şeklinde değerlendirilebilir. Aynı belgeye göre, nüfusun yarısının Müslüman, diğer kısmının da Ermenilerden oluştuğu bölgelerde bu faaliyetlerini sinsice yürüttükleri görülmektedir (B.O.A., *Y.PRK.ZB.*, Dosya No: 5, Gömlek No: 55). Ermeni nüfusunun yarı yarıya olduğu bölgeleri özellikle seçmek istemelerinin nedeni, etnik açıdan bir çoğunluk sağlama çabası olarak değerlendirilebilir.

1890 yılında Kafkasya’da teşekkül ettirilen Ermeni İhtilâl Cemiyetleri İttifakı Federasyonu Osmanlı topraklarındaki ilk şubelerinden birisini Trabzon’da açmıştır. Ayrıca Hınçak Komitesi’nin Erzurum’daki şubesini de Trabzon’dan gönderilen Rupen Hanzad isimli bir Ermeni kurmuştu. Bölücü ve yıkıcı faaliyetler için kurulduğu anlaşılan bu cemiyetler, Trabzon’da yaşayan Ermeni halkı devamlı kışkırtıyordu. Dönemin Trabzon İngiliz Konsolosu, Ermenilerin bu faaliyetlerini şu şekilde ifade etmekteydi: “Hınçaklılar dışarıdan yönetiliyorlar ve kendileri güvenlik içinde olarak Türkiye’deki soydaşlarının hayatlarını zor duruma sokuyorlar. Amaçları; Müslümanlarla Hristiyanları birbirine takıştırıp bir toplu öldürme olayına sebep olmak suretiyle anarşi yaratmaktır. Dünyaca bilinir ki; bu örgütün anarşik bir karakteri vardır” (Goloğlu, 2000: 156).

Ermenilerin tüm Osmanlı yurdunda olduğu gibi Trabzon’da da yıkıcı ve bölücü faaliyetlerde bulduklarına dair Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde çok sayıda belge bulunmaktadır. Birkaç örnek vermek istiyoruz:

23 Aralık 1891 tarihli bir belgede; Ermenilerin Osmanlı topraklarında bu ölçüde rahat şekilde faaliyetlerde bulunmalarında okullarında okuttukları derslerin içerik ve uygulamalarına gereği nispetinde dikkat edilmemesinin, huzurun devamı için gayr-ı müslim unsurlara gösterilen hoşgörünün ciddi bir katkısının olduğu kanaatindeyiz (B.O.A., *Y.PRK.ZB.*, Dosya No: 9, Gömlek No: 59).

16 Ocak 1896 tarihli bir raporda, Sayıştay Dairesi Birinci Kısım Reisi Padişah Yaveri Korgeneral S. Mehmet Sadettin Paşa’nın 1895’te Trabzon’da yaşanan kalkışma olayıyla ilgili Osmanlı Hükümeti’ne verdiği bilgiler dikkat çekicidir:

Köylerden toplanan Ermeniler, İstanbul’dan vapurlarla gelen Ermenilerle buluştuktan sonra 16 Eylül 1895 günü bir Ermeni hanımın evinin balkonundan meydanın ortasına rast gele bir el ateş açılması ile olaylar başladı. Çevreye yayılan isyancı Ermeniler önlerine gelen Müslüman halkın üzerine silahlarla yürüdüler. Askerî güçlerce müdahale etmek zorunda kalınan bu çatışmalar iki buçuk saat sürdü ve ayaklanma bastırıldı. Hınçakyan ve Tiflis Cemaat-ı Fesâdiyesinden olan bu Ermenilerin bazı eşyaları kaybolunca yetkililer tarafından büyük bir kısmı bulunmuş ve sahiplerine makbuz karşılığında verilmiştir. Olayı çıkaranlar divân-ı harbde yargılanmış ve İstanbul’a gönderilmiştir. Bu olaylar sırasında şehir merkezinde 182, şehir dışında 21 olmak üzere toplam 203 Ermeni ölmüş ve 18’i de yaralanmıştı. Ayrıca 1 Rum ve Müslümanlardan da 21 kişi ölmüş 25 kişi de yaralanmıştı (B.O.A., *Y.PRK.KOM.*, Dosya No: 9, Gömlek No: 2; Bektaş, 1998: 46-47).

Yaşanan bu olaylar nihayetinde 7 Ekim 1895'te Trabzon'daki Ermeniler bir kez daha ayaklanmış, Trabzon valisi Kadri Bey'e saldırmak cüretinde bile bulunmuşlardır. Hazırlıklı olan devlet idaresi bu elim hadiseyi kısa zamanda bastırmıştır. Bu hadiseyi ele alan bir yabancı gazetecinin şu ifadeleri oldukça önemlidir: “Bir Yahudi bana; eğer böyle bir hareket Rusya'da olsaydı bir tek Ermeni sağ kalmazdı. Türklerin din düşmanı olduğunu söylüyorlar ama Trabzon'dan Erzurum'a kadar yollar ve kasabalar kilise ve manastırlarla doludur” (Goloğlu, 2000: 157; B.O.A., Y.PRK.UM., Dosya No: 32, Gömlek No: 114).

Trabzon Komitesi başkanı ve Avusturya sefaretci tercümanı Pedros Maremyan, Trabzon ve Tiflis Ermeni komitelerinin hedefleri ve Ermenistan Devletinin kurulabilmesi için Trabzon ve çevresinde yaşayan Ermeni halkının nakit para vermelerinin sağlanması için yaptığı çalışmaları 23 Kasım 1890 tarihli arşiv belgesinde itiraf ettiği görülmektedir (B.O.A., Y.PRK.ZB., Dosya No: 6, Gömlek No: 88). Ayrıca 28 Aralık 1890 tarihli bir başka arşiv belgesine göre, Rusça yazılmış yukarıda adı geçen Maremyan'a İsviçre'den gönderilen bir mektupla Trabzon'da yapması gereken faaliyetler felsefi bir dille anlatılmış ve faaliyetlerindeki performansının düşüklüğü dile getirilerek daha fazla gayret göstermesi gibi konular dile getirilmiştir (B.O.A., Y.PRK.BŞK., Dosya No: 20, Gömlek No: 7).

Maremyan'a bu bölücü faaliyetleriyle ilgili olarak Avusturya elçiliğinden açıkça destek verildiği, daha fazla gayret göstermesi için teşvik edildiği ve kendisine himaye garantisi verildiği 25 Ekim 1890 tarihli belgeden anlaşılmaktadır (B.O.A., Y.PRK.ZB., Dosya No: 6, Gömlek No: 52). 01 Mart 1894 tarihli bir belgede bu kadar aktif şekilde adeta ajan gibi çalışan elçilik elemanının yakalandıktan sonra çıkan bir aflu serbest kaldığı görülmektedir (B.O.A., ZB., Dosya No: 458, Gömlek No: 55).

Ermenilerin Trabzon'daki bölücü ve yıkıcı faaliyetlerinin Osmanlı Devletinin diğer vilayetlerinde ortaya koydukları faaliyetlerle büyük oranda benzeştikleri ifade edilebilir. Teknik ve taktik olarak bir hadise başlatıldıktan sonra, “Müslümanlar Ermenileri öldürüyor” diye bir yaygara koparılarak Ermeni halk kışkırtılıyor ve kargaşa çıkarmak için büyük çaba sarf ediliyordu. Böylece halkın korku ve endişeye kapılması sağlanarak toplumun önemseydiği şahsiyetlere veya camilerden çıkan insanlara saldırılar düzenlenip kargaşa ortamı oluşturulmaya çalışılıyordu (Okuyan, 2018: 108-109).

Bölgede sebebiyet verdikleri bu yıkıcı ve bölücü faaliyetleri Avrupa basınında yalan haber yaptırarak, çok zor durumda olduklarını ve katledildiklerini dile getirterek destek arıyorlar ve buluyorlardı. 22 Ekim 1895 tarihli bir arşiv belgesine göre Osmanlı idaresi de bu yalan haberleri takip edip iftiraların gerçek dışı yalan haberler olduğunu beyan bağlamında ilgili

gazeteleri tercüme ettiriyor ve bu ülkelerin elçilikleri vasıtasıyla onlara iletiyordu (B.O.A., *HR.SYS.*, Dosya No: 35, Gömlek No: 15).

Ermeniler, faaliyetlerini özellikle askerlerden uzak olan bölgelerde daha yoğun olarak icra ediyorlardı. Böylece Müslüman halkın olaylara karışması daha kolay gerçekleşecek, askeri güçler olay yerine ulaşınca kadar Ermeniler kendi canlarını ve mallarını daha kolay korumuş olacaktı. Kayıtlara göre hiçbir zaman Müslüman halk, askerlerle bir operasyona veya harekâta katılmamıştır (Okuyan, 2018: 109).

Osmanlı Müslümanlarının bütün gayretlerine rağmen, Ermenilerin Anadolu'daki yıkıcı faaliyetlerinde yabancı elçiliklerden büyük destek gördükleri kanaatindeyiz.

Bölücü ve yıkıcı faaliyetlerinden dolayı Trabzon ve çevresinden sürgüne gönderilen bazı Ermenilerin deniz yoluyla tekrar geri dönme gayretlerinin olabileceği ihtimaline karşın, devletin güvenlik tedbirlerini artırdığını 25 Kasım 1896 tarihli arşiv belgesinden öğreniyoruz (B.O.A., *MV.*, Dosya No: 90, Gömlek No: 24).

Ermenilerin bu türden bölücü ve yıkıcı faaliyetlerini ortaya koyarken münafıkça davranışlar ortaya koydukları arşiv belgelerinde görmekteyiz. 15 Ocak 1880 tarihli bir belgede gerçekte Hristiyan olmalarına ve gizlice kendi dini geleneklerine uygun davranmalarına rağmen 30 yıla yakın bir süre Müslümanmış gibi görünen, daha sonra açıkça Hristiyan oldukları ortaya çıktığında da uygulanan hukukun icaplarından kaçmak için Avrupalı ülkelere destek talep eden ve gerekli desteği alan bir gurup Ermeninin varlığına şahit oluyoruz (B.O.A., *Y.EE.*, Dosya No: 79, Gömlek No: 6).

Osmanlı'nın diğer bölgelerindeki gibi Trabzon'da da bir halk sınıfının bir başka sınıf üzerinde bir üstünlüğünün olmadığı, devletin idaresindeki hiçbir etnik ve dini unsurun bir diğerinin hakkına-hukukuna tecavüz etme hakkının olmadığı, böyle bir hadise yaşanırca sorumluların en ağır şekilde cezalandırılacağı konularında halkın ve idarecilerin sık sık uyarıldığını 07 Ağustos 1892 tarihli bir belgede görüyoruz (B.O.A., *Y.PRK.ASK.*, Dosya No: 84, Gömlek No: 28). Bu uyarıların daha ziyade Ermenilerin yoğun olarak bölücü ve yıkıcı faaliyetlerde bulunduğu ve şehirde büyük kargaşa oluşturduğu 1895 yılına rastlaması ayrıca dikkat çekicidir.

Devlet gayr-ı müslim vatandaşlara yönelik bu kadar olumlu çaba gösterirken, Ermenilerin Trabzon ve çevresindeki bölücü ve yıkıcı faaliyetlerinin planlama ve uygulama safhaları konusunda Ermeni bir vatandaşın itiraflarının yer aldığı ve bizzat kendi el yazısıyla kaleme aldığı bir belgeyi şöyle özetlemek mümkündür:

Belgede Trabzon'da Ermeni komitesi üyelerinin isimleri ve gerçekleştirdikleri faaliyetleri sıralandıktan sonra on beş kişinin faaliyetleri sıralanmaksızın sadece isimleri yer almıştır.

Bunlar arasında Osmanlı ordusunda çeşitli görevleri olanlar, kuyumculuk gibi zengin işlerle meşgul olanlarla birlikte yıllarca Rusya'da eğitim gördükten sonra Trabzon'a gelenler de bulunuyordu. Daha sonra komite üyelerinin ellerinde bulunan patlayıcı ve silah malzemesini nerede sakladıkları, hangi ülkelerden pasaport aldıkları ve ellerindeki malzemeleri hangi yollarla Trabzon'a getirdikleri ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Bu ifadelerden sonra iddiaların sahibi olan Ermeni vatandaş 10 Kasım 1900 tarihli belgede aynen şu cümleleri kaleme almıştır: “Beşinci Orduy-u Hümâyûn'a mensup seyyar topçu yirmi beşinci alayın ikinci bölüğü mülâzım-ı evveli Hüseyin Efendi'ye vermiş olduğum balâdaki malûmât doğru olup her an ispata hazırım. Meydân-ı sîrete koyamadığım taktirde hakkımda terettüb edecek olan cezaya razı olduğumu arz ile imzâlarım. 10 Teşrîn-i Evvel sene 1316. Trabzon vilayeti ahâlîsinden ve Ermeni Milletinden Dülger Manas” (B.O.A., Y.PRK.AZJ., Dosya No: 21, Gömlek No: 41).

Ermenilerin bu bölücü ve yıkıcı faaliyetlerinde sadece erkekler değil aynı zamanda kadınlar da görev alıyordu. 24 Aralık 1896 tarihli bir başka arşiv belgesine göre Sasonlu Manukyan Manyan adlı bir Ermeni kadının üzerinde çıkan Teruşçak Gazetesi ve Taşnagistan Komitesi'nin yayınladığı çeşitli zararlı ilanlar dolayısıyla tutuklandığı belirtilmektedir (B.O.A., Y.PRK.EŞA., Dosya No: 25, Gömlek No: 73).

XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar *millet-i sâdıka* olarak gördüğümüz Ermeni vatandaşlarını bu menfi davranışlara iten nedenin, Osmanlı Devletini milliyetçilik akımlarıyla parçalamayı düşünen ve sıcak denizlere inme hevesinde olan Rusya'yla pastadan pay alma peşinde olan Batılı devletler olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer Yabancı Unsurlar

Trabzon, jeopolitik konumu nedeniyle öncelikle sıcak denizlere inmek arzusunda bulunan Rusya'nın ve daha sonra İpek Yolu'nun üzerinde bulunan tarihi bir liman kenti olması dolayısıyla Batılı ülkelerin ilgi odağı olmuştur. Bu nedenle adı geçen ülkeler XIX. yüzyılda da Trabzon'la olan bağlarını gayet sıkı şekilde korumuş ve geliştirmişlerdir. Bu nedenle şehirde konsolosluklar açmışlar, misyonerlik faaliyetleriyle birlikte kendi okullarını da inşa ederek eğitim-öğretim faaliyetinde bulunmuşlardır.

Trabzon vilayet merkezinde yukarıda belirttiğimiz unsurların dışında yabancı ülke elçiliklerinin varlığının yanında özellikle etkinliklerinin daha da önemli olduğunu düşünüyoruz.

1875 yılı vilayet salnamesine göre şehir merkezinde Rusya, İran, Fransa, Belçika, Nemçe/Avusturya, İngiltere, İtalya, Almanya, Flemenk/Hollanda, Yunanistan ve İspanya ülkelerinin elçilikleri bulunmaktaydı (T.V.S., Def'a 7, 78). 1894 yılı salnamesinde Amerika ve Macaristan'ın da Trabzon'da birer elçilik açtıklarını görüyoruz (T.V.S., Def'a 15, 332-335). Bu

elçilikler sadece Trabzon merkezde varlıklarını sürdürmekle kalmıyor, aynı zamanda diğer sancaklarda da temsilcilikler bulunduruyordu (*T.V.S.*, Def'a 15, 332-335).

28 Ekim 1893 tarihli arşiv belgesinde İngiliz Konsolos vekili Kismoris'in çevre kazalara gidip, buradaki Ermenilerin hali hakkında bilgi topladığı görülüyor (B.O.A., *Y.PRK.UM.*, Dosya No: 28, Gömlek No: 61). 22 Ekim 1890 tarihli bir başka belgede Avusturya'nın Trabzon elçisinin Ermeni komitecilerine yardım ve yataklık gibi destekleyici, kışkırtıcı ve himaye edici yardımlarda bulunduğunu görüyoruz (B.O.A., *Y.PRK.ZB.*, Dosya No: 6, Gömlek No: 52). Şehirdeki yabancı ülke elçilik çalışanlarının asli görevlerinden ziyade memleketi karıştırmak, fitne ve fesat çıkararak halkın huzur ve mutluluğunu bozmaya yönelik faaliyetlerde bulduklarına yukarıdaki arşiv belgeleri şahitlik etmektedir.

8 Aralık 1881 tarihli bir belgeye göre önceden Lazistan'ın haritasını çıkarıp daha sonra da Of ve çevresinin haritasını çıkartmak isteyen Trabzon'un Rus Konsolosluğu memurlarına engel olunmasının gerektiği belirtilmektedir (B.O.A., *Y.PRK.ASK.*, Dosya No: 10, Gömlek No: 10). Trabzon'da yabancı elçiliklerin faaliyetlerinin bölgede huzursuzluk ve karışıklıklar çıkarmak olduğu yönünde, sahip olduğumuz bu belgeler bizleri haklı çıkarmaktadır.

Elçiler, kendi devletlerini Trabzon'daki olaylar hakkında sürekli bilgilendiriyorlardı. Hazırladıkları raporlarda şehir ya da kasabalarda yaşayan halkın iş ve sosyal durumları, eğitim durumları, yaşam koşulları ve farkları, çalışma şartları, kendi ülke halklarının buralarda barınıp barınamayacakları, nüfus hareketleri ve çeşitli gelirler gibi konulara değinmekteydiler (Türkcan, 1986: 34-46).

Elçiler aynı zamanda hem kendi ülkelerine bilgi veriyorlar hem de Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olan diğer elçiliklerle de yakın ilişkilerini sürdürüyorlardı. Mahalli yöneticilerin kötü yönetimleri ve şehirdeki görevlilerin çeşitli sürgün ve öldürülme olaylarıyla ilgili olarak Amasya konsolos vekilinin Trabzon'daki kardeşine bilgi verdiği 04 Haziran 1878 tarihli arşiv belgesinden anlaşılmaktadır (B.O.A., *HR.SYS.*, Dosya No: 14, Gömlek No: 42).

28 Aralık 1882 tarihli bir başka arşiv belgesinde Trabzon İngiliz konsolosunun, Türklerin Trabzon, Yomra Varvara Köyü ve Sürmene'de Rumları öldürüp, mallarını gasp ettiklerine dair İngiltere Büyükelçiliği'ne iftiralarla dolu bir rapor sunduğuna şahit olmaktayız (B.O.A., *HR.SYS.*, Dosya No: 82, Gömlek No: 55).

Yabancı ülkelerin elçiliklerinin bir başka faaliyeti de zaman zaman Trabzon ve çevresine gizli ajanlar göndererek bölge hakkında bilgi edinmek istemeleridir. 14 Eylül 1890 tarihli bir arşiv belgesinde Fransız ve Belçikalı üç ressamın Trabzon'a gelerek gizlice bölgenin resimlerini çekerken yakalandıkları ve yapılan soruşturmalarında Bayburt üzerinden Erzurum'a

ve oradan da İran ve Türkistan'a giderek bölgenin haritasını çıkarmak istedikleri anlaşılmıştır (B.O.A., *Y.PRK.ASK.*, Dosya No: 64, Gömlek No: 40).

Şehirde ticaret amacıyla Fransız, İtalyan, İranlı ve Kürtlerin varlığına da rastlıyoruz (Deyrolle, 1938: 7-45; *T.Ş.S.D.*, No: 2064, Vr. 27 b). Şehre Anadolu'nun hemen her yanından gelen tüccarlarla gayr-ı müslimler bir arada barış ve huzur içerisinde varlıklarını devam ettiriyordu. Şehirdeki yabancıların konaklaması için Fransız ve İtalyanların ortaklaşa bir otel işlettikleri görülmektedir (Deyrolle, 1938: 7-45).

Ermeni Patrikliğinin Hristiyan cemaati adına yabancı ülke elçiliklerinden himaye ve destek talep etmesiyle, yine yabancı ülke elçiliklerinin bölgede yürüttükleri faaliyetlerine bir yenisi daha eklendiği 04 Kasım 1895 tarihli belgede ifade edilmektedir (B.O.A., *HR.SYS.*, Dosya No: 35, Gömlek No: 30).

28 Kasım 1895 tarihli arşiv belgesine göre Amerikan misyonerleri, Anadolu'daki vilayetlerde ve dolayısıyla Trabzon'da ihtiyaç sahiplerinin tespit edilmesi ve zor durumdaki bu insanların çeşitli yardımlarla etkilenebilecekleri düşüncesiyle kendi vatandaşlarına çağrılarda bulunuyorlardı (B.O.A., *HR.SYS.*, Dosya No: 35, Gömlek No: 48).

09 Kasım 1895 tarihli arşiv belgesine göre Amerikalı misyoner teşkilatlarının faaliyetlerinden bir diğeri de, Amerikan İncil Cemiyeti tarafından tab ettirilen kitap ve risalelerin dağıtılması konusunda kendilerine izin vermeyen Trabzon Maarif Müdürü'nün görevden alınmasını istemeleriydi (B.O.A., *HR.SYS.*, Dosya No: 71, Gömlek No: 61).

Trabzon'da Osmanlı Devleti-Gayr-ı Müslim İlişkileri

Osmanlılar, Trabzon'u fethettikten sonra diğer sancaklarda olduğu gibi Trabzon'da da şehri İslamlaştırmak ve Türkleştirmek adına büyük çaba göstermişlerdir. Bu çabaları gösterirken bölgedeki gayr-ı müslimlerin dini konularda hiçbir zorlamaya tabi tutulmadıkları, aksine tam bir özgürlük içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Samsun, Tokat, Amasya ve Çorum gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerden buraya Müslüman Türkler getirilerek yerleştirilmiştir. Bu sayede şehirde etnik ve dini bakımdan önemli sayılabilecek bir zenginlik oluşmaya başladı (Çiçek, 1998: 235).

Önceleri kendilerine verilen bazı idari görevlerle Müslüman halkla ve yöneticilerle iyi ilişkiler kurmaları sağlanan gayr-ı müslimler, devletin ve Müslüman halkın kendilerine gösterdiği hoşgörü, ilgi ve güzel komşuluk ilişkileriyle de Müslümanlara ve dolayısıyla İslam dinine karşı daha fazla ilgi duymalarını sağlamış ve bir kısmı tamamen gönüllü olarak zaman içerisinde Müslüman olmuştur. Ancak bu din değiştirmelerinin iddia edildiği ölçüde hızlı ve abartılı bir şekilde olmadığı kaynaklarda yer almaktadır (Çiçek, 1998: 235).

Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde yaşayan vatandaşların tümünün can, mal, namus ve ırzlarını korumaya yönelik pek çok önlem almıştı. Özellikle gayr-ı müslimlere yönelik suç içerici davranışlarda bulunanlar hiç vakit geçirilmeden yakalanıyor ve en ağır şekilde cezalandırılıyordu (B.O.A., *DH.EUM.AYŞ.*, Dosya No: 63, Gömlek No: 5).

İdari görevler alan gayr-ı müslimler de zaman zaman başarılarından ötürü çeşitli ödüllerle taltif edilirken Müslim-gayr-ı müslim kaynaşması amaçlanıyordu. Bu nedenle 1875 yılında Trabzon Murahhası Ermeni rahip Nazaryan Matyos Efendi'ye nişan takılmıştı (B.O.A., *Y.MTV.*, Dosya No: 74, Gömlek No: 4).

Şer'iyye sicil defterlerindeki gayr-ı müslimlerle ilgili davaların büyük bir çoğunluğunu vekâlet hüccetleri, alacak verecek davaları ile tereke kayıtları oluşturmaktadır. Eğitim ve ibadethanelerle ilgili kayıtların çoğunluğunu da bu kurumların ruhsatlarıyla ilgili kayıtlar oluşturmaktadır (T.Ş.S.D., No: 2031, Vr. 2 a; T.Ş.S.D., No: 2039, Vr. 109 b; T.Ş.S.D., No: 2046, Vr. 116 a).

Gayr-ı müslimlerle ilgili ya da gayr-ı müslimlerin şahit olarak yer aldığı davalarda Müslümanlardan farklı olarak gayr-ı müslimlerin imza kullandıklarını görüyoruz. Müslümanlar genellikle mühür kullanırken gayr-ı müslimler kendi yazı silleriyle imza atmaktaydılar (T.Ş.S.D., No: 2043, Vr. 70 b, 81 a, 86 a-b, 88 b, 100 b; T.Ş.S.D., No: 2045, Vr. 114 a-b, 117 a, 118 b; T.Ş.S.D., No: 2048, Vr. 7 b, 8 a, 9 b; T.Ş.S.D., No: 2050, Vr. 47 a, 48 a; T.Ş.S.D., No: 2051, Vr. 11 b; T.Ş.S.D., No: 2055, Vr. 1 b-163 a; T.Ş.S.D., No: 2065, Vr. 1 a-96 b). Bu durumun gayr-ı müslimlerin eğitim açısından Müslüman halktan daha ileri seviyede olmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz.

2031 no'lu şer'iyye sicil defterindeki bir kayıta Müslümanlara uygulanan vefat işlemlerinin hiçbir ayırıma tabi tutulmaksızın bir Ermeni vatandaşa da aynen uygulandığı görülmektedir. Buna göre öldürülen bir Ermeni vatandaşın yine bir gayr-ı müslim doktor tarafından otopsi yapılmış, hazır bulunan şahitler huzurunda ölüm nedeni kaydedildikten sonra kendi dini gereklerine göre defin işlemleri devam ettirilmiştir (T.Ş.S.D., No: 2031, Vr. 9 a-b). Aynı defterdeki bir başka kayıta ölen Yazıcıoğlu Yorika veled-i Mikail adlı bir Rum vatandaşın çocuklarına kalan terekesinin muhafazası için bir vasî tayin edilmesi gerektiği belirtilmiş ve Müslümanlardan farksız olarak bu işlemler yerine getirilmiştir (T.Ş.S.D., No: 2031, Vr. 28 b).

1876 yılında Meşrutiyetin ilanı ile ilk meclis, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Müslim ve gayr-ı müslim unsurlardan oluşuyordu. Birinci ve ikinci devre üçer tane olan Trabzon milletvekillerinden bir tanesi gayr-ı müslimdi. Buna göre Tahir Ağazâde Hacı Emin Efendi, Eyübzâde Ali Efendi ve Yorgoki Karvanidi Efendi birinci devre, Hacı Emin Efendi,

Hüseyin Alemdarzâde Emin Hilmi Efendi ve Ohannes Efendi de ikinci devre Trabzon milletvekilleri idi (Komisyon, 7199).

Osmanlı idaresinin gayr-ı müslimlere gösterdiği hoşgörü ve ibadet özgürlüğü o dönemde bütün dünyanın arzuladığı fakat ulaşamadığı bir durumdu. Trabzon Sümela Manastırı diğer adıyla Meryemana Manastırı idaresinde görevli rahiplerin, bu memnuniyetini gösteren ve bu konudaki görüşlerimizi desteklediğini düşündüğümüz 12 Şubat 1881 tarihli bir belgenin içeriğini özetle aktarmak istiyoruz:

Ağnam/koyun mahsulatından elde ettiğimiz tereyağından bir miktarın hediye olarak kabulü bizi son derece memnun edecektir. Adı geçen manastır, eski ve oldukça meşhur bir abide olmakla beraber önce cennetmekân I. Sultan Selim ve daha sonra IV. Murat, İran ve Bağdat seferlerine giderken bu manastıra uğramışlar ve buradakileri onurlandırdıktan sonra buraya birkaç tane büyük mum hediye etmişlerdi. Bu bilgiler manastırın eski kayıtlarında mevcut olup hediye edilen mumlardan iki tanesi hala manastırın en muazzez yerinde korunmakta ve manastır idaresi bu durumla iftihar etmektedir. Bu vesileyle Padişahımızın bu hediyemizi kabul etmesi hususunda emir padişahımızdır (B.O.A., Y.PRK.HH., Dosya No: 7, Gömlek No: 42).

Şer'iyeye sicil defterlerinde gayr-ı müslimlerle ilgili dava kayıtlarının büyük bir çoğunluğunun tereke tespit ve taksimi, veraset, vasî hücceti, vekâlet ilamı gibi konularda olması, Müslümanlarla gayr-ı müslimlerin barış ve huzur içerisinde yaşadıklarının en açık belgesidir. Yine bu davalarda Müslümanlar, gayr-ı müslimlere şahitlik edebildiği gibi gayr-ı müslimlerin de Müslümanlara şahitlik ettiğini ve birbirine vekâlet ettiklerini görüyoruz (T.Ş.S.D., No: 2032, Vr. 17 a-19 b, 76 b; T.Ş.S.D., No: 2047, Vr. 3 a-b, 5 b; T.Ş.S.D., No: 2048, Vr. 28 a, 31 b, 38 a, 39 b, 42 a, 46 a, 47 a, 49 b; T.Ş.S.D., No: 2056, Vr. 1 a).

08 Kasım 1890 tarihli bir arşiv belgesinde babası Müslüman olduğu halde Eğriboz'da anne ve babasının ölümüyle Yunanlı bir zabitanın himayesinde kalarak Hristiyan yapılan Pedros'un, Müslümanların yoğun olarak yaşadığı uygun bir yerde bir hizmete tayin edilmesinin istenmesi (B.O.A., Y.PRK.BŞK., Dosya No: 19, Gömlek No: 75), Osmanlı Devletinin, sınırları içerisinde yaşayan gayr-ı müslimlere bakışını yansıtmaya bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Arşivlerdeki 30 Aralık 1895 tarihli bir belgede Trabzon-Değirmendere mevkiinde çıkan bir karışıklık üzerine çok sayıda Ermeni vatandaşın Rusya'ya göç etmek zorunda kaldıkları ve sükûnetin tekrar sağlanabilmesi için bu olaylarda zarar görenlere yardımların yapılmasının önemli bir çalışma olacağı düşünülmüştür (B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 36, Gömlek No: 24).

1890-1895 yıllarına ait 2047 ve 2050 no'lu şer'iyeye sicil defterlerindeki gayr-ı müslimlere ait dava kayıtlarının önceki yıllara ait şer'iyeye sicil defterlerine göre oldukça fazla olması dikkatimizi çekmiştir (T.Ş.S.D., No: 2047, Vr. 1 a-129 b; T.Ş.S.D., No: 2050, Vr. 1 a-147 b). Bu zaman diliminin gayr-ı müslimlerin şehirde yıkıcı ve bölücü faaliyetlerinde yoğunluğun yaşandığı dönemler olması bizi bu düşünceye sevk etmiştir.

Müslümanlarla gayr-ı müslimler arasında çok uzunca sürelerdir devam eden dostluk ve aynı topraklar üzerinde huzur içerisinde birlikte yaşama tecrübesine XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ermenilerin ön ayak oldukları ayaklanmalar gölge düşürmüştür.

SONUÇ

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da dini anlamda Müslüman ve Hristiyanlar yaşarken etnik olarak Türkler, Rumlar, Ermeniler, Çerkezler ve az sayıda Gürcü muhacir yaşıyordu.

Şehirde yaşayan Müslümanlar ticaret ve balıkçılıkla uğraşırken, bir kısmı da askerlik hizmeti görüyordu. Kasaba ve köylerde yaşayanlar oldukça fakir olduklarından kendi geçimlerini sağlayabilecek imkânlarla sahiptiler. 1875 yılında sancakta yaşayan halkın % 65'ini Müslümanlar oluştururken 1900 yılında vilayetteki Müslümanların tümü Hanefî mezhebine bağlı idi. Osmanlı Devletinin tamamında olduğu gibi Trabzon'da da Müslümanlar, çok farklı etnik köken ve kültüre sahip olan gayr-ı müslimlerle bir arada yaşamışlardı. Hemen hepsi Hristiyan olan bu unsurlar Katolik, Ortodoks ve Protestan mezheplerine mensuptular.

Trabzon'daki en kalabalık gayr-ı Müslim unsur Rumlardı. Din, eğitim ve ticaret konularında istedikleri gibi davranmış ve kendilerine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Rumların çoğunluğu şehir merkezinde yaşarken, arşiv belgelerine dayanarak şehirde Hristiyan unsurların meclislerde görev aldıklarını söyleyebiliriz. Trabzon'daki ikinci büyük azınlık gurubu Ermenilerdi. Diğer gayr-ı müslimler gibi Ermeniler de Osmanlı idaresi altında oldukça rahat bir yaşam sürmekteydiler. İstedikleri gibi ticari işlerle meşgul olmuşlar, zenginleşmişler ve ibadetlerini tam bir özgürlük içerisinde yerine getirmişlerdir.

Trabzon, jeopolitik konumu nedeniyle Rusya'nın ve Batılı ülkelerin ilgi odağı olmuştur. Bu nedenle adı geçen ülkeler XIX. yüzyılda da Trabzon'la olan bağlarını gayet sıkı şekilde korumuş ve geliştirmişlerdir.

Müslümanlarla gayr-ı Müslimler arasında çok uzun süreden beri süren dostluk ve aynı coğrafya üzerinde barışçıl bir şekilde birlikte yaşama tecrübesine XIX. yüzyılın sonlarında Ermenilerin liderlik ettiği ayaklanmalar gölge düşürmüştür.

KAYNAKÇA

a) Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri

- BOA, *A.MKT.MHM.*, (*Sadaret Mektubî Kalemi*).
- BOA, *DH.EUM.AYŞ.*, (*Dahiliye Asayiş Kalemi*).
- BOA, *HR.SYS.*, (*Hariciye Nezareti Siyasi Kısım*).
- BOA, *MV.*, (*Meclis-i Vükelâ Mazbataları*).
- BOA, *Y.EE.*, (*Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşmiliterlik*).
- BOA, *Y.MTV.*, (*Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı*).
- BOA, *Y.PRK.ASK.*, (*Yıldız Perakende Evrak Askeri Maruzatı*).
- BOA, *Y.PRK.AZJ.*, (*Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Jurnaller*).
- BOA, *Y.PRK.BŞK.*, (*Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti*).
- BOA, *Y.PRK.EŞA.*, (*Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlikler Tahriratı*).
- BOA, *Y.PRK.HH.*, (*Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Maruzatı*).
- BOA, *Y.PRK.HR.*, (*Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı*).
- BOA, *Y.PRK.KOM.*, (*Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı*).
- BOA, *Y.PRK.UM.*, (*Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı*).
- BOA, *Y.PRK.ZB.*, (*Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Evrakı*).
- BOA, *Y.ŞD.*, (*Yıldız Şûrâ-yı Devlet Maruzatı*).
- BOA, *ZB.*, (*Zaptiye Nezareti Belgeleri*).

b) Trabzon Şer'iyeye Sicil Defterleri

- Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri*, No: 2023.
- Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri*, No: 2031.
- Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri*, No: 2032.
- Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri*, No: 2034.
- Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri*, No: 2039.
- Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri*, No: 2042.
- Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri*, No: 2043.
- Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri*, No: 2045.
- Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri*, No: 2046.
- Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri*, No: 2047.
- Trabzon Şer'iyeye Sicil Defteri*, No: 2048.

Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri, No: 2050.

Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri, No: 2051.

Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri, No: 2055.

Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri, No: 2056.

Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri, No: 2058.

Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri, No: 2063.

Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri, No: 2065.

Trabzon Şer'iyye Sicil Defteri, No: 2067.

c) Trabzon Vilâyet Salnameleri

T.V.S., Def'a 1, Vilâyet Matbaası, Trabzon, h. 1286/m. 1869.

T.V.S., Def'a 7, Vilâyet Matbaası, Trabzon, h. 1292/m. 1875.

T.V.S., Def'a 9, Vilâyet Matbaası, Trabzon, h. 1294/m. 1877.

T.V.S., Def'a 10, Vilâyet Matbaası, Trabzon, h. 1295/m. 1878.

T.V.S., Def'a 11, Vilâyet Matbaası, Trabzon, h. 1296/m. 1879.

T.V.S., Def'a 12, Vilâyet Matbaası, Trabzon, h. 1298/m. 1881.

T.V.S., Def'a 15, Vilâyet Matbaası, Trabzon, h. 1311/m. 1893.

T.V.S., Def'a 16, Vilâyet Matbaası, Trabzon, h. 1313/m. 1896.

T.V.S., Def'a 18, Vilâyet Matbaası, Trabzon, h. 1318/m. 1900.

ç) Kaynak Eser ve Makaleler

BEKTAŞ, Hamza (1998), **Ermeni İsyancıları, Göç Ettirilme Nedenleri ve Uygulamada Devletin Rolü**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

ÇİÇEK, Kemal (1998), “Şer'iye Sicillerine Göre Trabzon'da Müslim-Gayrı-Müslim İlişkileri”. **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, 235-243.

DEMİRCİOĞLU, İsmail Hakkı (2002), “Alfred Biliotti'nin Raporuna Göre Trabzon ve Havalisinde Ağalar-Köylüler”, **Tarih ve Toplum**, (226), 209-212.

DEYROLLE, Theophile (1938), **1869'da Trabzon'dan Erzurum'a**, (Çev.; Reşat Ekrem Koçu), İstanbul: Çığır Kitabevi.

GOLOĞLU, Mahmut (2000), **Trabzon Tarihi**, (Yay. Haz.; Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları.

Komisyon, “Trabzon”, **Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını**, (5), 7182-7275.

OKUYAN, Abdurrahman (2018), **Arşiv Belgelerine Göre 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Trabzon**, Samsun: Bilimkent Yayınları.

ORTAYLI, İlber (1985), "Osmanlı Toplumunda Millet", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, (IV), 996-1001.

ŞAKİR ŞEVKET (1877), **Trabzon Tarihi**, İstanbul: Umran Matbaası.

TÜRKCAN, Ergün (1986), "İngiliz Konsolosu W. Gilford Palgrave'nin Raporlarına Göre 1870'de Trabzon", **Tarih ve Toplum**, (31), 34-46.

YAĞMURDERELİ, Nesip (1946), "Eski Yıllarda Trabzon'da İctimâî ve İktisâdî Hayat". **İnan Mecmuası**, (28), 6-7.

KARADENİZ HALKININ DİNİ HAYATINA ETKİLERİ BAKIMINDAN HACI FERŞAD EFENDİ

Ali KUMAŞ*
Muhammet YILMAZ**

ÖZET

Hacı Ferşad Efendi, irşad faaliyetlerini ve hizmetlerini yaşadığı yöre olan Trabzon bölgesi dışında Karadeniz bölgesinin büyük bir bölümünde devam ettirmiş, gök kubbede hoş bir sada bırakma adına, halkın dertlerine derman olmuş, insanî değerler saçmış, sosyal ve ilmî yönden olduğu kadar iktisadî yönden de toplumun gelişmesine katkı sağlamış mânevî önderlerden birisidir. Bu nedenledir ki, yıllar geçmesine rağmen onun irşad, sevgi ve gönül medeniyeti olarak inşa ettiği hizmet ve hatıraları, dillerde dolaşmakta ve muhabbeti gönüllerde yaşamaktadır.

Hacı Ferşad Efendi, toplumun kültür ve bilgi değişimine uğradığı hassas bir dönemde; başta Karadeniz ve özellikle de Trabzon/Of ve Çaykara bölgeleri olmak üzere, Erzurum, Bayburt, Gümüşhane hatta Ankara ve Konya'da halkın dini hayatı üzerinde unutulmaz izler bırakmış değerli büyük din âlimlerinden ve tasavvuf ehlinde biridir.

Bu tebliğde Hacı Ferşad Efendi'nin başta Trabzon olmak üzere yöreye ve bölgeye olan ilmî, dînî ve ahlâkî hizmetlerinin tespit edilmesi; günümüz insanının ve gelecek nesillerin bilgisine sunulması amaçlanmıştır. Burada özellikle Hacı Ferşad Efendi'nin diğer âlimlerden farklı olup olmadığı sorusu konu edilmiştir. Yazılı kaynaklarda kendisiyle ilgili bilgiler sınırlı olduğu için mevcut kaynaklar dışında sözlü anlatımlardan istifade edilmiştir. Çalışmamızın sonucunda Hacı Ferşad Efendi'nin öğrenci yetiştirme, vaaz-irşadta bulunma, devamlı halkın arasında bulunma, insanların maddî ve manevî ihtiyaçlarına çare bulma gibi vasıtaları kullanmak suretiyle etkili olduğu müşahede edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Dini Hayat, Karadeniz Bölgesi, Trabzon, Hacı Ferşad Efendi

HACI FERŞAD EFENDİ IN TERMS OF HIS THE INFLUENCES UPON THE RELIGIOUS LIFE OF PEOPLE WHO LIVE IN BLACK SEA REGION

ABSTRACT

Hacı Ferşad Efendi is a prominent scholar who contributed to the development of society in terms of social, scholarly and financial aspects. He sought to remediate exigencies and problems that the public, especially people who lived in the Black Sea, faced in his time. He also maintained his *irshad* activities and services in not only the district of Trabzon, in which he was living, but also a large part of the Black Sea Region. Despite elapsed time, his services and reminiscences still lives in the hearts and memories of people.

Hacı Ferşad Efendi is a preeminent religious scholar who left invaluable marks upon the religious lives of people who live in the Black Sea region and even Erzurum, Bayburt, Gümüşhane, Ankara and Konya.

In this presentation, it is aimed to identify the scholarly, religious and moral services of Hacı Ferşad Efendi and to present them to people and future generations. Particularly, it is focused upon answering the question of to what extent he is different from other scholars. Due to the fact that the sources related to him and his services were limited, it is applied to the oral sources. As a result of the study, it is established that Hacı Ferşad Efendi is an influential scholar in training students, conducting preaching and *irshad* activities, communicating with the public and providing solutions to peoples' material and spiritual needs.

Keywords: Mysticism, Religious life, Black Sea, Trabzon, Hacı Ferşad Efendi

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
E-mail: ali.kumas@erdogan.edu.tr

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
E-mail: muhammet.yilmaz@erdogan.edu.tr

GİRİŞ

Karadeniz bölgesi, milli ve manevi değerlere bağlı olan nüfus yapısıyla temayüz eden bir bölgemizdir. Bölgenin bu özelliği kazanmasının altında çeşitli sebepler mevcuttur. Şüphesiz tarih boyunca bölgede yaşayan ve etkin olan din adamlarının çalışmaları bölgenin bu hüviyete bürünmesinde etkin rol oynamışlardır. İşte Hacı Ferşad Efendi de bu din adamlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu tebliğimizde Hacı Ferşad Efendi'nin Karadeniz halkının dini hayatına etkileri ele alınmıştır.

Kısa Hayatı

Karadeniz'in önde gelen âlimlerinden ve tasavvuf ehlinden biri olan Hacı İbrahim Hakkı Ferşad Efendi, doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1866 yılında Erzurum ili Pazaryolu (Nörgâh) ilçesinin Çiftepınar (Badırgens) mahallesinde dünyaya gelmiştir. 1930 yılında Çaykara'da vefat etmiştir. Kabri, Yeşilalan Köyü Merkez Camii yanındadır.

Küçükken annesi tarafından yöre tabiriyle "Ferşadika" yani "Küçük Ferşad" diye sevilen ve çağırılan Ferşad oğlu İbrahim Hakkı, halk arasında "Ferşad Hoca" ve "Hacı Ferşad Efendi" isimleriyle şöhret bulmuştur. Dedesinin ismi Muhammed, babasının adı Hasan'dır. Baba Molla Hasan, 1867 yılında İmam hatip olarak görev yaptığı Çiftepınar Mahallesi Camiinde, sabah namazı sonrası zikir esnasında yılan zehirlemesi sonucu vefat etmiştir. Bu esnada henüz altı aylık bebek olan İbrahim Hakkı'nın Mustafa isminde 14 yaşında, Ali isminde 13 yaşında ve Havva isminde 11 yaşında üç kardeşi bulunmaktaydı. Annesi Zeynep Hanım ise eşinin vefatından sonra evlatlarını güzel terbiye ile yetiştirmiştir. Babasının vefatından sonra henüz altı aylık iken yetim kalmış olan İbrahim Hakkı, annesi ve kardeşleriyle beraber memleketi Çaykara'nın Yeşilalan Köyü'ne gelmiştir.

Bugün Hacı Ferşad Efendi'nin, ülkemizin çeşitli şehirlerinde iki hanımından doğma çok sayıda torunları mevcuttur.

Halka Etkileri Bakımından Faaliyetleri

Halk üzerinde etki kurmasında rol oynayan faaliyetler arasında şunlar zikredilebilir:

1. Eğitim-öğretim faaliyetleri (İmam Hatiplik ve müderrislik): Hacı Ferşad Efendi Trabzon, Rize, Gümüşhane, Erzurum, Bayburt, Samsun, Ankara ve Konya'nın merkez ve ilçelerinde imamlık ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Eğitim-öğretim faaliyetlerini ölünceye kadar aralıksız devam ettirmiştir.

Henüz 13 yaşındayken Işıklı Medresesi'nde fahri olarak ders vermeye başlamıştır (Y.Ş. Yavuz, 1995: 413).

Ferşad Efendi ilk resmi görevine 1908 yılında (42 yaşında), şeyhi Osman Niyazi Efendi'nin de bir müddet görev yaptığı Rize'nin İkizdere/Güneyce beldesindeki Varda Merkez Büyük Camii'nde İmam-Hatip ve Müderris olarak başlamış ve üç dönem (1908-1911) bu görevi yürütmüştür. 1911 yılının Aralık ayında hacca gidip geldikten sonra, 1912 yılında kendi köyü olan Yeşilalan'daki camide imamlık görevine başlamıştır.

1912 yılında (46 yaşında) kendi köyünde imam hatiplik görevine başlamış, aynı yerde bir medrese inşa ettirerek orada müderrislik yapmıştır. Aynı zamanda çevrenin bir üniversitesi olarak kabul edilen bu medresede, ömrünün sonuna kadar, on sekiz yıl boyunca (1912-1930) Kur'an-ı Kerim, sarf, nahiv, meânî, beyân, bedi', mantık, fıkıh, tefsir, hadis, usûl-u fıkıh, siyer, Osmanlıca dersleri okutmuş, çok değerli hoca ve âlim yetiştirmiştir.

2. Vaaz ve İrşad Faaliyetleri: Hoca Efendi, etkili ve heyecanlı bir hitabet kabiliyetine sahipti. Işıklı Medresesindeki eğitimi boyunca (1789-1888), yaşının küçük (13-19 yaşlarında) olmasına rağmen Trabzon ve çevresindeki bazı illerde her yıl ramazan ayında vaazlar verir ve heyecanlı konuşmalarıyla kalabalık cemaatlerin ilgisini çekermiş. Yine Işıklı Medresesindeki eğitimine devam ederken de, Karadeniz bölgesindeki değişik illerde kısa süreli irşad faaliyetlerinde bulunmuştur (Y. Ş. Yavuz, 1995: 413).

Ayrıca İstanbul'da Süleymaniye Medresesindeki eğitim hayatı boyunca Süleymaniye, Sultanahmet, Ayasofya ve benzeri camilerde vaaz ve irşad görevlerinde bulunmuştur. Bir defasında, Ramazan ayı boyunca Ayasofya'da halka heyecanlı vaazlar vermek suretiyle irşad görevini ifa ettiği belirtilmiştir. Hoca Efendi'nin gençlik dönemlerinde Erzurum'da verdiği vaazlar da halk arasından dilden dile anlatılmaktadır (Y. Ş. Yavuz, 1995: 414).

Ferşad Hoca, büyük sıkıntılara ve saatlerce süren yolculuklara tahammül ederek irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Örneğin; Of'ta Cuma sabahı vaaz vermek için gece yola çıkar ve Çaykara ile Of arasındaki 30 kilometrelik yolu yürüyerek giderdi.¹ Hoca Efendi, son dönemlerde yürüyemeyecek hale gelmesine rağmen bu irşad hizmetlerinden asla geri durmamıştır. Hatta bu haldeyken, öğrencisi olan Hopşeralı Poyrazzâde Hacı Dursun Efendi, yakın köylerde yapılan icâzet merasimlerine onu sırtında taşıyarak götürmüştür (Y. Ş. Yavuz, 1995: 414).

3. Tasavvufî faaliyetlerde bulunmuştur: Hacı Ferşad Efendi, İstanbul'da Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevi hazretlerini ziyaret etmiştir (1890'lı yıllar). Tekkeye girerken

1 Ferşad Eferndi'nin damadı Sırrım Muhammed Baltacı'dan naklen.

tasavvufa intisap etme niyeti olmamasına rağmen, şeyhin halifesi Hacı Yusuf Şevki Efendi'den tarikat dersi almaya karar vermiş ve Gümüşhânevi'ye intisap etmiştir. Böylece Ferşad Hoca tasavvuf yolunda ilk adımını atmıştır (Y. Ş. Yavuz, 1995: 414).

Ferşad Hoca, Karadeniz bölgesinde Rize ilinin İkizdere ilçesine bağlı Güneyce beldesinde ikamet eden ve büyük bir şöhrete sahip olan Vardalı Şeyh Osman Niyazi Efendi'nin başını çektiği halvete katılmıştır. Güneyce'deki Kolekli Camiinde 1908 yılında gerçekleşmiş olan bu halvete Yeşilalan Köyü'nden 18, civar köylerden 42 ve geri kalanı Çaykara dışındaki yerlerden olmak üzere toplam 86 kişi katılmıştır.²

Osman Niyazi Efendi'nin vefatından sonra zaman zaman İstanbul'a giderek, Gümüşhanevi tekkesinde postnişin olan Safranbolulu Şeyh İsmail Necati'nin nezaretinde halvete girmeye devam eden Ferşad Hoca, bir müddet sonra Şeyh İsmail Necati Efendi'nin halifesi olmuştur. Şeyh İsmail Necati Efendi'nin vefatından sonra ise Gümüşhanevi Tekkesi'nin **Postnişinliğine** getirilmek istenmesine rağmen “şöhret afettir” düşüncesiyle affını isteyerek bu görevi kabul etmemiş, kendi köyündeki medresede müderrislik ve irşad faaliyetlerine devam etmiştir.

4. Bölge Medreseler Birliği başkanlığı görevini “Reisu'l-Ulema” unvanıyla yürütmüştür.

5. Gümüşhânevi Vakfı Kütüphanelerinin Doğu Karadeniz bölgesi mütevelli heyet başkanlığını üstlenmiştir. Bu göreve gelir gelmez hemen çalışmalara başlayarak kitapları kayıtlara geçirmiştir. 1911 yılında kütüphane ile ilgili bir defter düzenlemiştir. Günümüze ulaşan ve halen cami/tekke'deki kütüphanede muhafaza edilen bu defterin ilk sayfasında Hacı Ferşad Efendi'nin el yazısıyla şöyle yazılıdır: “Tarikat-ı âliyye-i Nakşibendiye meşâyih-i kiramından, Rize'nin Kurây-ı Seb'a nahiyesi Varda karyesinden Sipahizade eş-Şeyh el-Hac Osman Niyazi b. Hüseyin Efendi kaddesellâhu teâlâ sırrehû hazretlerinin evlâdiyye kütüb-i mevkûfesinin (vakıf kitaplarının) defteridir.”

Söz konusu kayıt defterinde, her ilim dalına veya konuya bir sayfa tahsis edilmiş, kaydedilen kitabın kaç adet olduğu, adı, yazma olup olmadığı belirtilmiştir. Defterin sonunda kendisi tarafından düşünülen kayıt, vakıf kütüphanelerinin ülkemizdeki kaderine ve günümüz için önemli olduğu kadar biraz da hazin durumuna işaret etmektedir:

Sahife-i sâbıkalarda (önceki sayfalarda) yazılmış olan kitaplar ve âriyeten (ödünç olarak) ulema ve talebe yedinde (elinde) bulunup da gerûye gelince (gelenler), bilimüm (tümü) Hacı Osman Niyazi Efendi b. Hüseyin Efendi Hazretlerinin vakıflarıdır. Şöyle ki; evlâd ve evlâd-ı evlâdından kıyamete kadar ulema ve okuyanlara meşruta (vakfedilmiş) olup Hüda ne-kerd (Allah göstermesin) ilmiye silsilesi kesilirse Gümüşhanevi eş-Şeyh el-Hac Ahmed Ziyaeddin b. Mustafa kaddesallahu teâlâ

² Bu halvete katılanların tam listesi İsmail Kara'nın Şeyh Osman Niyazi Efendi'yle ilgili yazmış olduğu kitapta mevcuttur. Kendisi de bu listeyi Nasrullah Hacımüftüoğlu'ndan almıştır. Bu liste elyazısıyla Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun dedesi Salih Efendi'nin kitapları arasından çıkmıştır. Geniş bilgi için (Kara, 2009: 37-39 ve 67-79).

sirrehu hazretlerinin (İstanbul'daki) kütüphanesine gideler. Böylece kendim şahadet ederim. Başka bilenler mühürlerini buraya darb etsinler (bassınlar). Vesselâm. Rebîu'l-âhir 1329/Nisan 1911.³

6. Rus işgali sırasında Bayburt kütüphanesinden alınıp Tiflis'e götürülen kitapların iadesi için Şark Ordusu komutanı Kazım Karabekir'e 18 Kasım 1921 (5 Teşrinisâni 1337) yılında bir mektup yazarak, devlet kanalıyla bu kitapların iadesini istemiştir.

7. Of bölgesinde okuyan öğrencilerin askerlikten muaf tutulması için kurulan "Askere Alma Heyeti"nin başkanlığını yürüttüğü belirtilmiştir.

8. Birinci dünya savaşında aktif rol oynamıştır. 1916'da Rus işgal kuvvetlerine karşı öğrencileriyle silaha sarılarak 29 gün ve gece savaşmıştır.

9. Hayatını ilme ve öğretime adanmış olan Ferşad Hoca, fahri birçok görev ifa etmekle birlikte kendisine teklif edilmiş olan bazı resmi hizmetleri kabul etmemiştir. Örneğin, kendisine defalarca resmî müftülük görevi teklif edilmesine rağmen o bu görevi kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Hacı Ali Galip Yücel kendisine "Hocam, siz hem müftüleri tenkit ediyorsunuz hem de bu görev size tevdi edilince bu sefer de görev almayı kabul etmiyorsunuz" deyince bu eleştiriyi o, "Doğrudur, ben müftülerin yaptıkları hataları kabul etmediğim için onları tenkit ediyorum. Fakat idareciler, yanlışlıkları bana doğrulatmak için bu görevi bana teklif ediyorlar, ben de bunun için görevi kabul etmiyorum" diyerek cevaplamıştır.

Halk Üzerindeki Etkileri

1. On üç yaşında iken başlayıp vefat edene kadar sürdürdüğü eğitim-öğretim faaliyetleri vesilesiyle çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Bu vesileyle yetiştirmiş olduğu öğrenciler ülkenin değişik yerlerine dağılmış ve Hacı Ferşad Efendi'nin isminin duyulmasına, ülkenin manevi hayatının gelişmesine vesile olmuşlardır. Somut bir örnek olması açısından Hayrettin Karaman'ın hatıralarında zikrettiği bir husus dikkat çekicidir: Hayrettin Hoca özellikle etkilendiği belli başlı kimseler arasında Hacı Salih Bilgin'i zikretmiştir. Hacı Ferşad Efendi'nin öğrencisi ve müntesiplerinden olan bu zat, Erzurum'da görev yapmasına rağmen irşad amacıyla zaman zaman Çorum'a gelirmiş, burada etkileyici ve zengin menkıbelerle dinleyenleri coşturan, ağlatan ve düşündürülen vaazlar yaparmış (Karaman 2009, 104). Kısacası dinle biraz ilgisi bulunan günümüz kuşağının bile Ferşad Efendi'yi tanınması, bölgede ne kadar derin izler bıraktığının önemli bir göstergesidir.

2. İmam Hatip olarak görev yapması vesilesiyle halkla iç içe olmuş, onlara hem imamlık yapmış hem de Kur'ân-ı Kerim öğrenmelerine büyük katkılar sunmuştur. Şu özellikleri, Hacı

3 Hacı Ferşad Efendi, Gümüşhânevi Vakfı Kütüphanesi Kütüphane Kayıt Defteri.

FerŒad Efendi'nin, görevinin gereğini yerine getirmesi ve halka olan münasebetini göstermesi açısından önemlidir: Cemaatle namaz kılmayı kaçırmaz ve buna titizlikle riayet ederdi. Ağır hasta olduğu hayatının son dönemlerinde dahi bu alıŒkanlıđını terk etmez ve ğrencilerinin sırtında taŒınarak cemaatle namaz kılmaya giderdi. Cemaatle namaz kılmak için ezandan sonra bir kiŒinin gelmesini ısrarla beklerdi. Sabah namazı ezanından sonra evlerin kapısını tek tek çalar, gelmeyenleri birer birer davet ederdi. Sokaktan çocukları toplar, onlarla ilgilenir ve onlara nasihat ederdi.

Resmi bir imam hatiplik görevi yapmaktan öte halkın her derdiyle meŒgul olmuŒtur. İnsanların ks olduğunu duysa hemen harekete geçerek onları barıŒtırmak için tüm imknlarını seferber eder, mutlaka o dargınları barıŒtırırdı.⁴

Halkın manevi değerlere uygun hareket etmesi için her ortamda irŒad faaliyetinde bulunmuŒtur. Onun bulunduğu mecliste İslam dıŒı; boŒ Œeyler konuŒmak mümkün olmazdı. Yolda halk onu gördüğü zaman saygı ve sevgi göstergesi olarak oturanlar kalkar, alıŒanlar durur, onun geçmesini beklerlerdi. Fakat kendisi bu duruma tepki gösterir, engel olmaya alıŒır ve 'Ne yapıyorsunuz! Bu yaptığınızı doğru değil' diyerek mütevazı olmaya gayret gösterirdi.

Halkla çok güçlü bir iletiŒim icra etmiŒtir. Çok fazla ziyaretçisi olurdu. Onları zaman zaman evine götürerek yemek yedirirdi, çoğu zaman ise medresede ziyaretçilerini ağırlar ve onlarla bizzat kendisi ilgilenirdi.

3. Vaaz ve irŒad faaliyetleriyle geniŒ bir kitle üzerinde etkili olmuŒtur. Halkın gönlünde ve zihninde yüz yılı aŒkın bir süredir hala yer edinmesinde bu faaliyetlerin özellikle etkili olduğu kanaatindeyiz. Bu anlamda ilk eğitimini aldığı IŒıklı köyünden baŒlayarak Trabzon'un çok deđiŒik yerlerinde ve civar Œehirler olan Rize, Erzurum, Bayburt, GmŒhane'nin eŒitli yerlerinde vaazlarıyla oldukça etkili olduğu anlaŒılmaktadır. Hatta İstanbul'un en merkezi camilerinde de vaaz ve irŒadda bulunmak suretiyle etkisinin bölge dıŒına da taŒtıđı görülmektedir.

4. Tasavvufi faaliyetlerle de nefis tezkiyesi gerekleŒtirmiŒ ve bu yolla da geniŒ bir alanda irtibat kurmuŒ ve kendisine saygı duyulmuŒtur. Kendisine GmŒhanev tekkesinin postniŒinliđinin teklif edilmesi, tasavvufi alanda ne kadar saygın bir konum elde ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

5. Bölge Medreseler Birliği baŒkanlıđı görevini "Reisu'l-Ulema" unvanıyla yürütmesi sebebiyle medrese eğitimi ve müderrisler üzerinde etkili olmuŒtur. Bu durum isminin bölgede daha fazla duyulmasına vesile olmuŒtur.

4 En büyük oğlu İsmail Hakkı'dan naklen.

6. Gümüşhânevî Vakfı Kütüphanelerinin Doğu Karadeniz bölgesi mütevelli heyet başkanlığını üstlenmesi bölgenin kültürel mirasına sahip çıkması açısından önemlidir. Bu kütüphanelerden kalma eserlerin halen Rize/İkizdere ilçesinin Güneyce kasabasında bizzat Hacı Ferşad Efendi'nin el yazması kaydıyla korunuyor olması son derece dikkat çekicidir.

7. Gümüşhanevî Vakfı Kütüphanesinden Ruslar tarafından gasp edilen kitapların iadesi için Şart Ordusu komutanı Kazım Karabekir'e mektup halen elimizde olup bugün bile, Hacı Ferşad Efendi'nin bölgenin kültürel mirasına sahip çıkması hususunda göstermiş olduğu gayret ve mektubun içermiş olduğu üslup açısından mevzu bahis edilmektedir. Bir din adamının Şart Ordusu komutanına adeta kitapların iadesi için adeta ultimatoma verir nitelikteki üslup dikkate şayandır.

8. Birinci dünya savaşında öğrencileriyle birlikte Ruslar'a karşı vermiş olduğu mücadele sebebiyle halk üzerinde olumlu bir tesir icra etmiştir. Bundan dolayı Hacı Ferşad Efendi'nin bu hususiyeti hem halk tarafından hem de devlet yöneticileri bakımından takdirle anılmıştır.

Halkı Etkileme Yolları

Hacı Ferşad Efendi'nin hayatına bakıldığında zaman hem ilmî hem de tasavvufî yönleriyle Karadeniz bölgesinin, özellikle de Trabzon vilayetinin dini hayatı üzerinde kalıcı ve büyük etkiler bırakmış olduğu müşahede edilmektedir. Özellikle de toplumun kültür değişimine uğradığı hassas bir dönemde hem müderris, hem de müşşid yönünü kullanarak çok önemli görevler icra etmiştir. Sadece Yeşilalan köyünde verdiği ve ülkemizin farklı bölgelerine yayılmış olan 300'ü aşkın öğrencinin varlığı bile (Y. Ş. Yavuz, 1995: 414) onun etkilerinin hangi boyutlarda olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Onun tesiri ölümünden sonra da devam etmiştir. Nakşibendî şeyhlerinden olan ve Samsun'da Açıkbaş Hacı Ömer Efendi namıyla meşhur Ömer Şevki Altuniç, canlı gizli bir tarih olarak nitelendirilen Çaykaralı müderris Poyrazzade Hacı Dursun Parlak Hoca Efendi, Karadeniz bölgesinde ve özellikle Of civarında dinî hayatın kesintiye uğramadan devam etmesinde önemli rol oynamış olan Of'lu Müderris Çalekli Dursun Fevzi Güven Hoca Efendi, yaşadığı dönemde ilçedeki hapishanenin kapısına kilit vurduracak kadar insanları iyiliğe yönlendiren Çaykara'lı Müderris ve müşşid Hasan Râmi Yavuz Hoca Efendi, son yüzyılın en meşhur Kıraat Âlimlerinden, ilim ve tasavvuf ehli Reîsu'l-Kurrâ Mehmet Rüştü Âşikkutlu Hoca Efendi, hocasıyla aynı köyden olan Hacı Salih Bilgin Hoca Efendi, daha çok irşad faaliyetleriyle tanınan ve ömrü yoğun mücadelelerle geçmiş olan kayınbiraderi Kondu'lu Ali Yücel Hoca Efendi, Hacı Abdurrahman Beşikçi, Şerahlı Hacı Bekir (Kaplan) Efendi (ö. 1987)

ve daha nice yüzlerce zevat ona mensup olan önemli kişiler arasında yer almaktadır (Y.Ş. Yavuz, 1995: 414).

Ayrıca bu âlimlerin ders ve vaazları vasıtasıyla birçok kişinin olumlu etki altında kaldığı ve saygın ilim adamlarının yetiştiği de görülmektedir. Somut bir örnek olması açısından Hayrettin Karaman'ın hatıralarında zikrettiği bir husus dikkat çekilmiştir (Karaman, 2009: 104).

Halk Tarafından Sahiplenilmesinin Göstergesi

Hacı Ferşad Efendi'nin, bölge halkı üzerinde günümüze kadar devam eden tesirlerini göstermesi açısından aşağıdaki hususlar önemlidir:

1. Hacı Ferşad Efendi'nin köyü olan Yeşilalan'da her öğle namazından sonra özel tesbihatta bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizin hiçbir camiinde rastlanmayan bu tesbihatların Hacı Ferşad tarafından başlatıldığı ve halen kesintisiz olarak devam ettiği görülmektedir. Bu tesbihatlarda öncelikli olarak kelime-i tevhid zikri, ardından da Efendimiz'e salat ve selam getirilmektedir.

2. Yakın zamana kadar devam eden, ezandan sonra belli bir müddet geçtikten sonra namazın cemaatle kılınacağını ifade etmek için "es-Salât" çağrısı, Çaykara'da Hacı Ferşad tarafından başlatılmış bir uygulamadır.

3. İkinci namazının akşama bir saat kala kıldırılması uygulaması, özellikle asr-ı sâni görüşüne uygun hareket etmenin bir neticesidir. Bunun o yöredeki halk tarafından benimsendiği, diyanet tarafından uygulanan asr-ı evvel uygulamasının ise halk tarafından benimsenmediği görülmüştür.

4. Yeşilalan köyünde Hacı Ferşad Efendi adına yaptırılmış olan kız ve erkek iki Kur'an kursu, aktif olarak hizmetine devam etmekte ve her yıl hafızlık icazeti yapılmaktadır.

Halk Üzerinde Büyük Tesirler Bırakmasının Sebepleri

Kanaatimize göre Hacı Ferşad'ın toplum üzerinde büyük tesirler bırakmasının en önemli sebebi, bir taraftan medresede örgün olarak dinî ilimler okuturken, öte yandan bu ilimlerin uygulamaya yönelik taraflarını haftanın belirli günlerinde düzenlenen vaaz ve sohbetlerle, kadın erkek ayırımı yapmadan hem Yeşilalan'da hem de civar köylerdeki halka aktarmasıdır (Y. V. Yavuz, t.y.: 175).

Ayrıca Ferşad Efendi, medresesine çekilip insanların sorunlarına kulaklarını tıkamamış; halkın problemleriyle bizatihi ilgilenmiş, hatta sırası geldiği zaman öğrencilerini de alarak Ruslar'la göğüs göğüse savaşmıştır. Nitekim Ferşad Efendinin Ruslar tarafından Tiflis'e

götürülen kitapların teminini bir mektup yazmak suretiyle Kazım Karabekir Paşa'dan istemesi yaşadığı bölgenin en dinamik ve çalışkan simalarından birisi olduğunu göstermektedir (Y. Ş. Yavuz, 1995: 414).

SONUÇ

Karadeniz'in önde gelen âlimlerinden ve tasavvuf ehlinde biri olan Hacı İbrahim Hakkı Ferşad Efendi, doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1866 yılında Erzurum ili Pazaryolu (Nörgâh) ilçesinin Çiftepınar (Badırgens) mahallesinde dünyaya gelmiştir. 1930 yılında Çaykara'da vefat etmiştir.

Hacı Ferşad Efendi, Eğitim-öğretim (İmam Hatiplik ve müderrislik), vaaz-irşad, tasavvufi faaliyetler yoluyla halk üzerinde oldukça büyük bir etki tesis etmiştir. Ayrıca bölge Medreseler Birliği başkanlığı görevini "Reisu'l-Ulema" unvanıyla yürütmesi, Gümüşhânevî Vakfı Kütüphanelerinin Doğu Karadeniz bölgesi müteveli heyet başkanlığını yapması, Rus işgali sırasında Bayburt kütüphanesinden alınıp Tiflis'e götürülen kitapların iadesi için Şark Ordusu komutanı Kazım Karabekir'e bir mektup yazıp devlet kanalıyla bu kitapların iadesini istemesi, Birinci dünya savaşında aktif rol oynamış olması halkın üzerinde saygın bir konumu haiz olmasına vesile olmuştur.

Hacı Ferşad Efendi; öğrenci yetiştirme, vaaz-irşadda bulunma, devamlı halkın arasında bulunma, insanların maddi ve manevî ihtiyaçlarına çare bulma gibi vasıtaları kullanmak suretiyle etkili olduğu müşahede edilmiştir.

Sadece Yeşilalan köyünde verdiği ve ülkemizin farklı bölgelerine yayılmış olan 300'ü aşkın öğrencinin varlığı bile onun etkilerinin hangi boyutlarda olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Ayrıca onun döneminde başlatılan bazı uygulamaların halen devam ettirilmesi etkilerinin kalıcılığını göstermesi açısından oldukça değerlidir.

KAYNAKÇA

Kara, İsmail (2009). **Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Günayce - Rize'deki Tekkesi**, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karaman, Hayreddin (2009). **Bir Varmış Bir Yokmuş Hayatım ve Hatıralar**, İstanbul: İz Yayıncılık.

Yavuz, Yunus Vehbi. **Çaykaralı Hacı Hasan Efendi**, İstanbul: İHVAK.

Yavuz, Yusuf Şevki (1995). "Ferşad Efendi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 12.

TRABZON'DA DİNİ HAYATIN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Necmi KARSLI*

ÖZET

Dinin insan hayatındaki yansıması olan dindarlık bireysel, duygusal ve dinamik bir yapıdır. Dindarlık aynı zamanda yaş, cinsiyet, kişilik, medeni durum, meslek, ekonomik durum gibi pek çok faktör tarafından etkilenmektedir. Bu araştırmada Trabzon'da yaşayan bireylerin yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, sosyo-ekonomik durum, sigara kullanımı, sağlık durumu ve kişilik yapıları ile içsel dini motivasyon ve dini tutum düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini 2020 yılında Trabzon il sınırları içerisinde ikamet etmekte olan farklı yaş ve meslek gruplarından 1000 bireyden oluşmaktadır. Araştırmada ölçme araçları olarak İçsel Dini Motivasyon Ölçeği ve Ok-Dini Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler üzerinde frekans dağılımı, korelasyon, t-testi, tek yönlü anova ve ki-kare analiz işlemleri uygulanmıştır. Araştırmada özetle şu sonuçlara ulaşılmıştır. Yaş arttıkça dindarlık artmaktadır. Erkekler kadınlardan daha dındardır. Evlilerin dindarlık düzeyi bekar ve dullarınkinden daha yüksektir. En düşük dindarlık düzeyine öğrenciler, en yüksek dindarlık düzeyine ise din görevlileri sahiptir. Sosyo-ekonomik düzey arttıkça dindarlık artmaktadır. Sigara kullanımı ile dindarlık arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Sağlık durumu ve kişilik yapısı ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Anahtar kelimeler: Din Psikolojisi, din, dindarlık, demografik değişkenler

ABSTRACT

Religiosity, which is the reflection of religion in human life, is an individual, emotional and dynamic structure. Religiousness is also influenced by many factors such as age, gender, personality, marital status, occupation, and economic situation. In this study, the relationship between the age, gender, marital status, occupation, socio-economic status, smoking, health status and personality structures of individuals living in Trabzon and their intrinsic religious motivation and religious attitude levels were examined. The sample of the study consists of 1000 individuals of different ages and occupational groups residing in the city of Trabzon in 2020. In the research, the Internal Religious Motivation Scale and the Ok-Religious Attitude Scale were used as measurement tools. Frequency distribution, correlation, t-test, one-way anova and chi-square analysis were applied on the data obtained. In summary, the following conclusions were reached in the research. As age increases, religiousness increases. Men are more religious than women. The level of religiousness of the married is higher than singles and widows. Students have the lowest level of religiosity and religious officials have the highest level of religiosity. As the socio-economic level increases, religiosity increases. A negative relationship was found between smoking and religiousness. There was no significant relationship between health status and personality structure and religiousness.

Keywords: Psychology of religion, religion, religiosity, demographic variables

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı,
E-mail: necmikarsli@trabzon.edu.tr

GİRİŞ

Tarihin eski zamanlarından günümüze her çağda ve toplumda var olagelen din varoluşa anlam kazandıran, sevgi, merhamet, yardımlaşma, sabır, vicdan ve öz kontrol duygularını geliştiren, yalnızlık, yabancılaşma, stres, öfke, saldırganlıktan koruyan önemli bir olgudur. Dinin insanoğlunun düşünce, duygu ve davranışları üzerindeki yansımaları olan dindarlık ise dinamik, duygusal ve bireysel bir yapıdır. Ayrıca dindarlık yaş, cinsiyet, medeni durum, ekonomik durum, meslek, sağlık ve kişilik gibi pek çok faktörden etkilenmektedir. Tecrübe ettiğimiz pek çok toplumsal sorunun temelinde insanlardaki dini, insani ve manevi değer eksikliği yatmaktadır. Araştırmalarda bireylerde dindarlık arttıkça öz kontrol, vicdan, sabır, yardımseverlik ve dürüstlük eğilimlerinin arttığı, öfke, stres, depresyon ve saldırganlık eğilimlerinin ise azaldığı tespit edilmektedir. Din bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemesi yönüyle psikolojik bir olgu olmasının yanında kitle davranışlarını etkilemesi yönüyle de sosyolojik bir olgudur. Bu bağlamda araştırmamız günümüz Trabzon'unda sosyolojik, psikolojik ve tarihsel bir olgu olan dinin insan hayatındaki yansımaları olan dindarlığın güncel durumuna ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Araştırmada elde edilen sonuçlar verilerin elde edildiği yer ve zaman ile sınırlı olup her yer ve her zaman için genellenemez. Ayrıca araştırmada elde edilen sonuçlar örneklemin ankette yer alan ifadeleri anladıkları ve gerçek kanaatlerini ankete yansıttıkları varsayımına dayanmaktadır.

Din

Sosyal bilimlerdeki pek çok kavramda olduğu gibi dinin ne olduğu konusunda da bir birliklilik yoktur. Çok farklı yapılar sahip dinlerin mevcudiyeti, tarif edenin kişiliği, dünya görüşü, çalıştığı alan ve tarifin yapıldığı dönemin umumi havası veya o anda hâkim olan temayüller herkesin kabul edebileceği genel geçer bir din tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır (Yaparel, 1987: 405). Bundan dolayı literatürde çok farklı din tanımları ortaya çıkmış, her disiplin dini kendi kavramları açısından ele alarak tanımlamaya çalışmıştır. Din kelimesi sözlükte itaat etmek, boyun eğmek, teslim olmak, itaat ve ceza/karşılık verme anlamlarına gelmektedir. İstiare yoluyla şeriat anlamında da kullanılmaktadır (Râgıb el-İsfehânî, 2012: 393). Bir başka tanıma göre din varoluş konusunda genel mahiyette kavramlar dile getiren insanda güçlü motivasyonlar ve ruhsal eğilimler uyandıracak düzeyde etkili olan semboller sistemidir (Karaca, 2011: 73).

Felsefe ve din inceledikleri konular ve amaçlar bakımından benzerlik sergilemektedirler. Hem din hem de felsefe insanın varoluş amacı, evrenin varoluşu, yaşamın değeri, etik, değerler gibi konular görüşleri ileri sürmüşlerdir. Felsefenin dine yaklaşımı iki şekildedir. Birisi dini

olmayan verilerden yola çıkarak dini bir hükmü açıklamaya veya kanıtlamaya çalışan yaklaşım, diğeri ise doğrudan din fenomeninden yola çıkarak dinin temel hükümlerini açıklamaya çalışan yaklaşımdır (Aydın, 2007: 10). Din felsefesinin bir parçası olan doğal teoloji vahye başvurmadan Tanrı'nın varlığını, doğasını, özelliklerini ve yeteneklerini ve Dünya ile ilişkilerini incelemektedir (Lacey, 2014: 290).

Sosyolojide din asli ve işlevsel olarak iki farklı şekilde tanımlanmaktadır. Asli din tanımları, dini pratikler, doğüstü, görünmez varlıklar, ibadetler ve diğer unsurlara odaklanırken işlevsel tanımlar dini toplumdaki rolü gibi işlevsel yönüne odaklanmaktadır. Asli tanımlar doğüstü, görünmezlik, ritüeller, ilahi ve insanüstü mana ve içeriğine odaklanırlarken, işlevsel tanımlar dinin işlevsel yan anlamına yani toplumdaki rolüne odaklanmıştır. Din Sosyolojisinin kuruluş yıllarında asli din tanımları daha yaygın iken daha sonra özellikle sekülerleşme tartışmaları sonrasında işlevsel din tanımları daha etkili olmaya başlamıştır. Weber ve Durheim'in teorileri dine asli yaklaşıma eğiliminin örnekleridir. Luckmann ve Luhmann ise açık bir şekilde dine işlevsel olarak yaklaşan sosyologlara örnek olarak verilebilir (Cipriani, 2015: 1,2).

Psikologlar dinin metafizik gerçeklerinden ziyade bireyin davranışları, beden ve ruh sağlığı üzerindeki etkileri ile ilgilenmişler, genel olarak dine işlevsel açıdan yaklaşmışlardır. Psikoloji bilimi içerisinde din hakkında farklı görüşler yer almaktadır. Amerikan psikolojisinin ve pragmatizmin kurucularından olan William James dini "bireylerin kendilerini kutsal olarak kabul ettikleri şey ile ilişkili olarak görürlerken yalnız olarak deneyimledikleri bireysel duygu, eylem ve tecrübelerdir" şeklinde tanımlamıştır (James, 2002: 29). James'e göre tüm dini inançların temelinde bireyin yalnız olarak deneyimlediği dini tecrübeler yer almaktadır. James ayrıca dini veya teolojik düşünceleri somut hayata olan etkisi açısından ele almış, Tanrının veya dini tecrübenin pratik sonuçları nedeniyle gerçek olduğunu ileri sürmüştür (Forsyth, 2017: 171). Freud dini çocuğun babası ile ilişkisi sonucunda gelişen Oedipus kompleks nevrozu gibi insanlığın evrensel bir nevroz olarak tanımlamıştır (Freud & Strachey, 1975: 43). Ona göre dinin kökeninde insanoğlunun dışarıdaki doğanın güçlerine ve içindeki içgüdüsel eğilimlerine karşı koymadaki çocukça çaresizlik duygusu yer almaktadır (Freud, 1962: 19; Fromm, 1955: 10). Buna düşünceye göre doğa karşısından çaresiz kalan insan kendisine yardım edeceğini düşündüğü güçlü bir baba imajı oluşturmuş daha sonra bu imajı Tanrı inancına dönüştürmüştür (Freud & Strachey, 2004: 125). Jung'a göre tartışmasız bir şekilde insan zihninin en evrensel ve eski faaliyetlerinden birisi olan din sadece bir sosyolojik veya tarihsel olgu olarak değil aynı zamanda bireylerin kişiliğini etkileyen çok önemli bir olgudur. Jung dini saf gözlemsel bakış açısıyla incelemiş, metafizik veya felsefi yaklaşımlardan uzak durmuştur (Jung, 1992: 1).

Fromm dini “bir grup tarafından paylaşılan ve o grubun bireylerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef olarak ortak bir davranış biçimi sunan düşünce sistemidir” şeklinde tanımlamıştır. Fromm dinleri birey üzerinde güç, kontrol ve otorite sahibi olan bir Tanrı inancının yer aldığı otoriter dinler ve bireyi ve onun gücünü merkezine alan hümaniter dinler şeklinde ikiye ayırmıştır. Hümaniter dinlerde Tanrı birey üzerinde güç ve otorite sahibi bir varlık değil, kendini gerçekleştirme sürecinde insanın kendi gücünün bir sembolüdür (Fromm, 1955: 21-35). Fromm insanın dışında ruhsal bir gerçekliğin olmadığı savunmuş, insan üzerinde kontrol sahibi olan bir tanrı fikrini ret etmiş, Tanrı’yı evrimin ilk safhasına sevgi, doğruluk ve adaletin gerçekleştirilmesi çabasında ortaya çıkan bir sembol olarak kabul etmiştir. Ona göre önemli olan Tanrı’ya inanmak veya inanmamak değil, insancıl bir yaşam biçimi ile doğru ve adaletli yaşamak ve bunu gerçek hayata uygulamaktır (Crapps & Ayten, 2004: 183). Adler’e göre yaşamın özü insanın çabalamasıdır, insanlar sürekli olarak bir hedefe ulaşmak için çabalama içerisindeyler. Adler Tanrı düşüncesinin insanoğlunun nihai hedefinin bir temsili, somutlaştırılması olduğuna inanıyordu. Dini ve manevi deneyimler ve uygulamalar, bir dürtü veya içgüdü değil, çabalama hedefleridir. Adler Tanrı’nın bilimsel olarak ispatlanıp ispatlanmaması ile ilgilenmemiş, Tanrıyı bireyin sorularının üstesinden gelmesine katkı sağlayan bir “iman armağanı” olarak görmüştür. Ona göre dinin en temel amacı sosyal dayanışmayı kolaylaştırmasıdır (Johansen, 2010: 43). Maslow insanoğlunun gün ışığına, kalsiyuma ya da sevgiye ihtiyaç duyduğu gibi anlayacağı ve uğrunda yaşayacağı bir değerler sistemine veya dine de ihtiyaç duyduğunu kabul etmekle birlikte kurumsal dinin bireyin manevi yaşamının kaynağı olduğu fikrini ret etmiştir. Kurumsal dinle bireysel dini tecrübe arasında bir ayırım yapılması gerektiğini ve dindeki en temel unsurun dini tecrübenin olduğunu savunmuştur. Bu görüşe göre kurumsal din dini tecrübeden türeyen ikincil bir olgudur (Maslow, 2001: 219; Fuller, 2008: 155).

Dindarlık

Din kavramında olduğu gibi dindarlığın ne olduğu konusunda da bir birliktelik yoktur. Din genel olarak bir takım inanç ve öğretiler ihtiva eden değişmeye kapalı bir yapı iken dindarlık dinamik, duygusal ve bireysel bir yapıdır. Dinamik bir yapıya sahip olan dindarlık aynı zamanda içerisinde pek çok bilişsel, duygusal ve davranışsal unsur barındırmaktadır.

William James dindarlığı sağlıklı zihne sahip insanların dini hayatı ve hasta ruhlu insanların dini hayatı şeklinde ikiye ayırmıştır. Sağlıklı zihne sahip olanların hayata insanlara ve olaylara karşı iyimserdiler, dine karşı olumlu düşünceler içerisindeyler. Hasta ruhlu insanlar ise ıstıraba dayanmada yeteneksizlik, karamsarlık, kötümserlik içerisindeyler. Din

anlayışları da hastalık, çile, kendini inkâr ve ölüm üzerine odaklaşmaktadır (James, 2002: 100; Forsyth, 2017: 174).

Hökeleklî'ye göre dinin ilahi ve insani şeklinde iki boyutu bulunmaktadır. Dinin ilahi boyutu insanın bilgi ve tecrübesini aşan, tabiatüstü, aşkın bir kutsal kaynağa ait olan yönüdür. Bu yönüyle sosyal ve kültürel bir gerçeklik olarak din insanın dışında ve ondan bağımsız objektif bir yapıya sahiptir. Dinin insani boyutu ise dinin insanlar tarafından kabullenilmesi, yaşanması ve uygulanması sonucu ortaya çıkan duygu ve davranışlardır. Bireyin iç dünyasında canlanarak, şuur ve iradenin konusu ve davranışlarının kalıcı motivasyonu olarak yapı kazanan dini insani yönü subjektif bir yapıya sahiptir (Hökeleklî, 2003: 64).

Peker'e göre bireysel dindarlığın temelinde modelden öğrenme, güçsüzlük ve çaresizlik, bir varlığa bağlanma gereksinimi, akıl yürütme ve zihinsel tatmin, korku, ölümsüzlük arzusu, suçluluk ve günahkârlık duygusu yer almaktadır (Peker, 2014: 76-84). Kayıklık'a göre dindarlık üzerinde, fitrî duygular, acizlik ve çaresizlik durumları, entelektüel etkinlikler, bireysel ihtiyaçlar, korkular, endişeler, içinde yaşadığı toplumun gelenekleri gibi etkenlerden bazıları veya farklı düzeylerde tamamı etkili olabilir (Kayıklık, 2011: 91).

19. yüzyılın başlangıcında dinin bireyler üzerindeki etkisinin bilimsel olarak incelendiği ilk araştırmalarda dindarlık çoğunlukla tek boyutlu bir olgu olarak ele alınmıştır. Kullanılan dindarlık ölçeklerinde sadece inanç ve kiliseye yönelik tutumlar ölçülmüştür. Dindarlık üzerine ilk araştırmaları yapan Stanley Hall, James Leuba, Edwin Starbuck, ve George Coe dini davranış ve dini tecrübeleri tespit etmek için sıklıkla geniş kapsamlı anketleri kullanmışlardır. Korelasyon teknikleriyle dinin ilk sistematik olarak incelenmesi 19. Yüzyılın ikinci yarısında Francis Galton tarafından gerçekleştirilmiştir. Galton araştırmalarında duanın birey üzerindeki etkisini incelemiştir (Wulff, 1991: 200). Allport dindarlığı iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık şeklinde iki kutuplu olarak ele almıştır. İç güdümlü dindarlıkta inanç kendi başına üstün bir değer olarak görülür, din kardeşliği önemsenir, benmerkezci eğilimler aşılmaya çalışılır. Bu tür dindarlıkta Tanrı'nın varlığına yönelik çok ciddi bir farkındalık vardır, hayatın tamamı dini motivasyon ve anlamla doludur, din hayatın tamamındaki ilişkileri etkilemektedir. Dış güdümlü dindarlık ön yargı, düşmanlık, hor görme ve bağnazlıkla uyumludur. Bu tür dindarlıkta din huzur, mutluluk veya başka tür amaçlara ulaşmak için araç olarak kullanılmaktadır (Allport, 1966: 455).

Kierkegaard dindarlığı A tipi ve B tipi dindarlık şeklinde ikiye ayırmıştır. A tipi dindarlıkta Tanrı'nın içkin olduğu ve sonsuz gerçeğin rasyonel olarak erişilebilir olduğu düşünülmektedir. Etik seviyeden A tipi dindarlığa geçiş feragat, acı, suçluluk ve mizah duyguları ile belirgindir. Bu aşamada geleneksel ahlak bireyi tüm varoluşla uyumlu bir hale

getirmek için artık yeterli bir araç olarak görülmemektedir. Bu uyum arayışında birey Tanrı'dan yardım istemek durumundadır. B tipi dindarlıkta bu ilişki söz konusu değildir. Birey belli bir düşünce nedeniyle sonsuz olan ile gizli bir yakınlık kurabileceğine inanmayı bırakır. Birey kendisini zaman içinde sonsuzlukla ilişkilendirmeye, yani sonsuzluğun kendisi olmaya çalışır (Bunnin & Yu, 2004: 602).

Dindarlığı çok boyutlu olarak ele alan en önemli teorisyenlerden birisi Charles Glock'tur. Glock dünya dinlerini incelediğinde çeşitli dini ifade şekilleri olduğunu, ancak bu çeşitliliğin arasında dindarlığın göstergesi olarak kabul edilebilecek daha genel alanlarda bir fikir birliğinin olduğu tespit etmiştir. Ona göre bu alanlar dindarlık boyutlarının çekirdeğini oluşturmaktadır. Böylece Glock tüm dinlerdeki dindarlık tezahürlerini kapsayacağını savunduğu inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki şeklinde 5 dindarlık boyutu önermiştir. İnanç boyutu dinlerde inananların kabul etmeleri gereken bir takım inanç esaslarını içermektedir. İbadet boyutu dinlerde inananlardan yapmaları istenilen ritüelleri kapsamaktadır. Tecrübe boyutu bireyin kutsal olanla doğrudan iletişim sürecinde yaşamış olduğu coşku, neşe, tevazu ve huzur gibi duyguları içermektedir. Bilgi boyutu dinlerde yer alan kutsal metinler, inanç ve ibadetlerle ilgili bilgilerin inananlar tarafından bilinmesini kapsamaktadır. Etki boyutu ise dindarlığın diğer tüm boyutlarını içine alan, dinin bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında iz bırakmasıdır. Dinin bireyin yaşam tarzı haline gelmesidir (Glock, 1962: 98,99).

Dindarlık dinamik bir yapıdır, hayatın belli dönemlerinde artıp azalabilir ayrıca cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, medeni durum, sağlık durumu, kişilik yapısı gibi faktörlerin dindarlık üzerinde etkileri bulunmaktadır. Dindarlığın en düşük olduğu dönem çocukluktur ve yaş arttıkça genel olarak dindarlık artmaktadır. Bebeklik döneminde belirgin bir dini davranış gözlemlenmemekle birlikte dini inancın çekirdeğini oluşturan güven ve bağlılık duygularının gelişimi açısından bu dönem kritik öneme sahiptir. Çocukluk döneminin temel özellikleri benmerkezcilik, itaat, taklit, zengin hayal gücü ve somut düşüncedir. İlk çocukluk döneminde dil gelişimi tamamlanır. Piaget'in işlem öncesi dönemine denk gelen bu evredeki çocuklar dini kavramları ezberleyebilirler ancak içeriğini tam olarak anlayamazlar. Somut zekâ henüz gelişmemiş olmakla birlikte hayal gücü çok güçlüdür. Bu dönemdeki çocuklara din oyun, masal ve şarkılarıyla anlatılabilir. Benmerkezci düşünme eğiliminden ötürü çocuk Tanrı'yı sadece kendisini seven ve koruyan bir varlık olarak algılar. Anne ve baba bu dönemdeki çocuk için en önemli otorite kaynağı ve modeldir. Çocuğun anne ve babası ile olan ilişkisi Tanrı tasavvuru şekillendirebilmektedir. Piaget'in somut işlem döneminde denk gelen ikinci çocukluk döneminde çocuğun okula başlaması ile birlikte sosyal çevresi genişler, sosyal kuralları öğrenir ve başka otoritelerle tanışır. Somut düşünme şeklinin yaygın olduğu bu dönemde dini kavramlar

da somut olarak anlaşılır. Antropomorfik düşünce şekli yaygındır. Çocukluk döneminin en genel özelliği itaat ve taklit olduğundan dolayı çocuğun dini gelişimi açısından ebeveynin ve çevresindeki diğer büyüklerin çocuğa doğru bir model olması önem arz etmektedir. Hayatın en fırtınalı dönemi olan ergenlikte birey üzerinde fizyolojik ve psikolojik değişiklikler meydana gelmektedir. Çocukluk dönemindeki itaat, taklit ergenlikte yerini şüphe, varoluşsal sorgulamalar ve isyana bırakır. Çocukluktan çıkarak özgün bir kimlik geliştirmeye çalışan ergen daha önce sorgulamadan kabul ettiği tüm otoritelere başkaldırır, bu başkaldırılardan din de nasibini alır. Ergenlik dindarlığın en düşük olduğu dönemlerden birisidir. Yoğun içgüdüsel baskılar ile dinin emir ve yasakları arasında kalan ergen çatışmanın neden olduğu rahatsızlıktan kurtulmak için dinden uzaklaşır. Ergenlerin dindarlığının düşük olmasının bir başka nedeni ise yoğun eğitim faaliyetleri, iş ve gelecek kaygısından ötürü zihinsel ve fiziksel olarak meşgul olmalarıdır. Ergenlik döneminde artan arkadaşlık ilişkileri ergen dindarlığını etkileyen faktörlerden birisidir. Yetişkinlik dönemi ilk ve orta yetişkinlik şeklinde iki kısımda incelenmektedir. 22-40 yaş arasına denk gelen ilk yetişkinlik döneminde de nispeten az olmakla birlikte kimlik problemleri yaşanabilir. İlk yetişkinlik döneminde de dindarlık genellikle düşük düzeydedir. Hala güçlü olan içgüdüsel eğilimler ve yoğun eğitim faaliyetleri, iş ve eş arayışları nedeniyle genç yetişkinler dini aktivitelerle çok fazla ilgilenmezler. 40-60 yaş arasındaki orta yetişkinlik döneminde genellikle bireyler bir işe girmiş ve evlenip çocuk sahibi olmuşlardır. Bu durum orta yetişkin bireyin hayatına bir düzen getirir. Bu evredeki bireylerin yaş olarak olgunlaşmaları, çocuklarına ve eşlerine iyi örnek olmak istemeleri, içgüdüsel eğilimlerin baskısının azalmaya başlaması gibi nedenlerden dolayı dindarlıkta artış meydana gelmektedir. Hayatın sonbaharı olan yaşlılık döneminde ciddi sağlık sorunları yaşayan, ayrıca eş ve yakınlarını birer birer kaybeden yaşlı birey yakında kendisinin de öleceğini kabullenir. Bu anlayış yaşlı bireylerde ölümden sonraki hayata hazırlanma motivasyonunu artırır. Yaşlılıkta geniş hayat tecrübesinden ötürü bilgelik hâkimdir. Ayrıca bu dönemde bireyler hayat muhasebesi yaparlar. Geçmişte yaptığı kötülüklerden ötürü vicdan azabı çeken yaşlı birey geriye dönüp geçmişi değiştirme şansı olmadığı için kendisini değiştirir, iyi işler yaparak geçmişteki hatalarını telafi etmeye çalışır. Yaşlılıkta hormonal baskılar azalmıştır. Ayrıca çoğunluğu emekli bireylerden oluştuğu için boş vakitleri çoktur. Bu gibi nedenlerden ötürü yaşlılık dönemi dindarlığın en yüksek olduğu dönemdir. Bununla birlikte ileri yaşlılıkta bedensel ve zihinsel problemlerden ötürü dini görevler yerine getirilemediğinden dolayı dindarlıkta bir miktar düşme meydana gelmektedir.

Yöntem

Örnekleme

Araştırmanın örnekleme 2020 yılında Trabzon il sınırları içerisinde ikamet etmekte olan farklı yaş ve meslekten 1000 birey oluşturmaktadır.

Veri toplama araçları

Kişisel Bilgi Anketi: Araştırmanın bu kısmında demografik özelliklerden yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, sosyo-ekonomik durum, sigara kullanım sıklığı, sağlık durumu ve kişilik yapısı ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

İçsel Dini Motivasyon Ölçeği: İçsel Dini Motivasyon Ölçeği Dean Hoge tarafından geliştirilmiş olup Karaca tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. 5'li likert formatına sahip olan ölçekte 7'si olumlu 3'ü ters maddeli, 10 madde yer almaktadır. Ölçeğin güvenirliği homojenlik endeksi ve yarıya bölme; geçerliği ise faktör analizi ve iç tutarlılık analizi yöntemleri ile hesaplanmıştır. Ölçeğin yarıya bölme tekniği ile hesaplanan güvenlik katsayısı .76; homojenlik ölçüt olan Cronbach's Alfa katsayısı ise .84 olarak bulunmuştur. Karaca tarafından yürütülen bir çalışmada ölçeğin test-tekrar test güvenirlik katsayısı .90 olarak hesaplanmıştır. İçsel Motivasyon Ölçeği'nin Türkçe versiyonu üzerinde yapılan analizler ölçeğin kullanıma uygun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir (Faruk Karaca, 2001).

Ok-Dini Tutum Ölçeği: Halk dindarlığını ölçmek amacıyla Ok tarafından geliştirilmiş olan *Ok-Dini Tutum Ölçeği* 5'li likert yapıda 2'si olumsuz 6'sı olumlu toplam 2'si olumsuz 6'sı olumlu toplam 8 maddeden oluşmaktadır. Ölçek dini tutumun bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarını ölçmeyi amaçlayan biliş, duygu, ilişki ve davranış şeklinde 4 alt boyut ihtiva etmektedir. Ok-Dini Tutum Ölçeği'nin geçerliliği için faktör analizi yöntemi kullanılmış ve ölçeğin tüm maddelerinin toplam 4 faktörde yüklendiği ve tüm maddelerin toplam varyansın %78'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarının alfa düzeyleri davranış alt ölçeği (.60) haricinde tatmin edici seviyede olduğu görülmüştür. Ölçek üzerinde yapılan analizlerde yüksek bir iç tutarlılığa sahip olduğu, açılsal ve doğrulayıcı faktör geçerliliğinin bulunduğu, bütün olarak kriter geçerliliğine sahip olduğu görüşmüştür. Sonuç olarak yapılan geçerlilik ve güvenirlik analizleri sonucunda Ok-Dini Tutum Ölçeği'nin kullanıma uygun bir ölçme aracı olduğu anlaşılmıştır (Üzeyir Ok, 2011).

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için SPSS (v25) programı kullanılmıştır. Araştırmada yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, sosyo-ekonomik durum, sigara kullanımı, sağlık durumu ve kişilik yapısı değişkenlerinin yüzdelerle dağılımları hesaplanmış ve bu

değişkenlerin dini tutum ve içsel dini motivasyon ile ilişkilerine bakılmıştır. Analiz işlemlerinde frekans, korelasyon, t-testi, ki-kare testi, tek yönlü anova ve tekli regresyon analizi işlemleri yapılmış, anlamlı bulunan sonuçlara yer verilmiştir.

İşlem

Araştırma için gerekli izinler alındıktan sonra 2020 yılı içerisinde Trabzon il sınırlarında ikamet etmekte olan farklı yaş ve meslek gruplarından 1000 kişi üzerinde gönüllülük esasına göre bir elektronik anket uygulaması yapılmıştır. Örneklem araştırmanın amacı ve verilerin sadece bilimsel amaçla kullanılacağı konularında bilgilendirilmiştir.

Bulgular

Demografik Değişkenler Açısından Örneklem Grubunun Özellikleri

Yaş: Örneklem 319'u (%31,9) 17-21 yaş grubunda, 467'si (%46,7) 22-39 yaş grubunda, 205'i (%20,5) 40-59 yaş grubunda, 9' ise (%0,9) 61 yaş ve üzeri grupta yer almaktadır.

Cinsiyet: Örneklem 645'i (%64,5) kadın, 355'i ise (%35,5) erkektir.

Medeni Durum: Örneklem 634'ü (%63,4) bekâr, 361'i (%36,1) evli, 5'i ise (%0,5) dul bireylerden oluşmaktadır.

Meslek: Örneklem 588'i (%58,8) üniversite öğrencisi, 89'u (%8,9) öğretmen, 175'i (%17,5) memur, 30'u (%3) işçi, 22'si (%2,2) serbest meslek, 89'u (%8,9) ev hanımı, 7'si (%0,7) ise emekli bireylerden oluşmaktadır.

Sosyo-Ekonomik Durum: Örneklem 86 kişinin (%8,6) sosyo-ekonomik durumu düşük, 894'inin (%89,4) orta, 20 kişinin ise (%2) ise sosyo-ekonomik durumu yüksek seviyededir.

Sigara Kullanımı: Örneklem 41'i (%4,1) her zaman, 33'ü (%3,3) çoğu zaman, 63'ü (%6,3) ara sıra, 65'i (%6,5) nadiren sigara kullanmakta iken, 798'i ise (%79,8) hiç sigara kullanmamaktadır.

Sağlık Durumu: Örneklem 962'si (%96,2) sağlıklı iken, 38'i (%3,8) hasta bireylerden oluşmaktadır.

Kişilik Yapısı: Örneklem 492'si (%49,2) içedönük, 508'i ise (%50,8) dışadönük kişilik yapısına sahiptir.

Demografik Değişkenlere Göre Dindarlık Düzeyleri

Tablo 1. Demografik Değişkenler ile Dindarlık Arasındaki Korelasyonlar

	Yaş	Cinsiyet	Medeni D.	Meslek	Ekonomi	Sigara
Dini Tutum	.229**	.090**	.296**	.253**	.044	.098**
İçsel Dini Motiv.	.133**	.108**	.190**	.143**	.81*	.109**

(Not: Tek yıldızlı olanlar 0,05 düzeyinde, çift yıldızlı olanlar 0,01 düzeyinde anlamlıdır)

Tablo 1'de görüldüğü üzere dini tutum ile yaş ($r=.229$ $p<.01$), cinsiyet ($r=.90$, $p<.01$), medeni durum ($r=.296$ $p<.01$), meslek ($r=.253$ $p<.01$) ve sigara kullanımı ($r=.098$ $p<.01$) arasında ilişkiler; ayrıca içsel dini motivasyon ile yaş ($r=.133$ $p<.01$), cinsiyet ($r=.108$, $p<.01$), medeni durum ($r=.190$ $p<.01$), meslek ($r=.143$ $p<.01$), sosyo-ekonomik durum ($r=.81$, $p<.05$) ve sigara kullanımı ($r=.109$ $p<.01$) arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmıştır. Sağlık durumu ve kişilik yapısı ile dini tutum ve içsel dini motivasyon arasındaki ilişkiler ise istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmamıştır.

Tablo 2. Yaş Gruplarına Göre Dindarlık Düzeyleri

	Yaş Grupları	N	%	\bar{X}	ss	Tamhane
Dini Tutum	1- 17-21 yaşları	319	31.9	35.60	3.40	1,2/3
	2- 22-39 yaşları	467	46.7	35.86	4.08	
	3- 40-59 yaşları	205	20.5	38.26	2.33	
	4- 60 yaş ve üzeri	9	0.9	36.55	1.58	
	Toplam	1000	100	36.28	3.69	
$F_{(3,996)}= 27.362$ $p=.000$ $p <.05$						
	Yaş Grupları	N	%	\bar{X}	ss	Tamhane
İçsel Dini Motivasyon	1- 17-21 yaşları	319	31.9	43.48	4.68	1,2/3
	2- 22-39 yaşları	467	46.7	43.33	5.55	
	3- 40-59 yaşları	205	20.5	45.87	4.01	
	4- 60 yaş ve üzeri	9	0.9	41.88	3.72	
	Toplam	1000	100	43.89	5.08	
$F_{(3,996)}= 13.966$ $p=.000$ $p <.05$						

Tablo 2'deki verilere göre 17-21 yaş grubunun dini tutum ortalaması $\bar{X}=35.60$ iken (22-39 yaş grubu=35.60; 40-59 yaş grubu=38.26) 60 yaş ve üzerinin dini tutum ortalaması ise $\bar{X}=36.55$ 'tir. Tek yönlü varyans analizine (Anova) göre yaş grupları ile dini tutum arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.000$ $p <.05$). Post Hoc (Tamhane) analizine göre bu durum 17-21 ve 22-39 yaş grupları ile 40-59 yaş grubu arasındaki farklılaşmadan kaynaklanmaktadır. Ayrıca tablo 2'deki verilere göre 17-21 yaş grubunun içsel dini motivasyon ortalaması $\bar{X}=43.48$ iken (22-39 yaş grubu=43.33; 40-59 yaş grubu=45.87) 60 yaş ve üzerinin içsel dini motivasyon ortalaması ise $\bar{X}=41.88$ 'dir. Tek yönlü varyans analizine (Anova) göre yaş grupları ile içsel dini motivasyon arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.000$ $p <.05$). Post Hoc (Tamhane) analizine göre bu durum 17-21 ve 22-39 yaş grupları ile 40-59 yaş grubu arasındaki farklılaşmadan kaynaklanmaktadır.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Dindarlık Düzeyleri

	Cinsiyet	N	\bar{X}	ss
Dini Tutum	Kadın	645	36.03	3.80
	Erkek	355	36.72	3.44
		t=-2.855	df=998	p=.004
İçsel Dini Motivasyon	Kadın	645	43.48	5.06
	Erkek	355	44.63	5.03
		t=-3.443	df=998	p=.001

Tablo 3'teki verilere göre kadınların dini tutum ortalaması \bar{X} =36.03 iken, erkeklerinki \bar{X} =36.72'dir. T-testi analiz sonucuna göre erkeklerin dini tutum düzeylerinin kadınlarınkinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{(0,05;998)}=-2.855$, $p=.004$, $p<.05$). Ayrıca tablo 3'teki verilere göre kadınların içsel dini motivasyon ortalaması \bar{X} =43.48 iken, erkeklerinki \bar{X} =44.63'tür. T-testi analiz sonucuna göre erkeklerin içsel motivasyon düzeylerinin kadınlarınkinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{(0,05;998)}=-3.443$, $p=.001$, $p<.05$).

Tablo 4. Medeni Duruma Göre Dindarlık Düzeyleri

	Medeni Durum	N	%	\bar{X}	ss	Tamhane
Dini Tutum	1- Bekâr	634	63.4	35.42	3.87	1/2
	2- Evli	361	36.1	37.80	2.75	
	3- Dul	5	0.5	35.40	3.64	
	Toplam	1000	100	36.28	3.69	
$F_{(2,997)}= 52.783$ $p=.000$ $p <.05$						
İçsel Dini Motivasyon	1- Bekâr	634	63.4	43.12	5.34	1/2
	2- Evli	361	36.1	45.25	4.28	
	3- Dul	5	0.5	42.20	4.08	
	Toplam	1000	100	43.89	5.08	
$F_{(2,997)}= 21.318$ $p=.000$ $p <.05$						

Tablo 4'teki verilere göre bekârların dini tutum ortalaması \bar{X} =35.42 iken, evlilerin \bar{X} =37.80, dulların dinin tutum ortalaması ise \bar{X} =35.40'tır. Tek yönlü varyans analizine (Anova) göre medeni durum ile dini tutum arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.000$ $p <.05$). Post Hoc (Tamhane) analizine göre bu durum bekârlar ile evliler arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Ayrıca tablo 4'teki verilere göre bekarların içsel dini motivasyon ortalaması \bar{X} =43.12 iken, evlilerin \bar{X} =45.25, dulların içsel dini motivasyon ortalaması ise \bar{X} =42.20'dir. Tek yönlü varyans analizine (Anova) göre medeni durum ile içsel dini motivasyon arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.000$ $p <.05$). Post Hoc (Tamhane) analizine göre bu durum bekârlar ile evliler arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Tablo 5. Meslek Duruma Göre Dindarlık Düzeyleri

	Meslek	N	%	\bar{X}	ss	Tamhane
Dini Tutum	1- Üniv. öğrencisi	588	58.8	35.42	3.78	1/3,6
	2- Öğretmen	89	8.9	36.66	3.51	2/3
	3- Din görevlisi	175	17.5	38.05	2.59	
	4- İşçi	30	3.0	36.66	3.15	
	5- Serbest meslek	22	2.2	37.00	4.40	
	6- Ev hanımı	89	8.9	37.71	3.39	
	7- Emekli	7	0.7	37.42	1.81	
	Toplam	1000	100	36.28	3.69	
$F_{(6,993)}= 16.102$ $p=.000$ $p <.05$						
	Meslek	N	%	\bar{X}	ss	Tukey HSD
İçsel Dini Motivasyon	1- Üniv. öğrencisi	588	58.8	43.09	5.08	1/3
	2- Öğretmen	89	8.9	44.50	5.10	3/4
	3- Din görevlisi	175	17.5	46.01	4.33	
	4- İşçi	30	3.0	42.96	6.20	
	5- Serbest meslek	22	2.2	43.54	6.70	
	6- Ev hanımı	89	8.9	44.68	4.27	
	7- Emekli	7	0.7	44.71	3.77	
	Toplam	1000	100	43.89	5.08	
$F_{(6,993)}= 8.674$ $p=.000$ $p <.05$						

Tablo 5'teki verilere göre üniversite öğrencilerinin dini tutum ortalaması $\bar{X}=35.42$ iken (öğretmen=36.66, din görevlisi=38.05, işçi=36.66, serbest meslek=37.00, ev hanımı=37.71), emeklilerin dini tutum ortalaması ise $\bar{X}=37.42$ 'dir. Tek yönlü varyans analizine (Anova) göre meslek durumu ile dini tutum arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.000$ $p <.05$). Post Hoc (Tamhane) analizine göre bu durum üniversite öğrencileri ile din görevlileri ve ev hanımları; öğretmenler ile din görevlileri arasındaki farklılıktan kaynaklanmıştır. Ayrıca tablo 5'teki verilere göre üniversite öğrencilerinin içsel dini motivasyon ortalaması $\bar{X}=43.09$ iken (öğretmen=44.50, din görevlisi=46.01, işçi=42.96, serbest meslek=43.54, ev hanımı=44.68), emeklilerin dini tutum ortalaması ise $\bar{X}=44.71$ 'dir. Tek yönlü varyans analizine (Anova) göre meslek durumu ile içsel dini motivasyon arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.000$ $p <.05$). Post Hoc (Tukey HSD) analizine göre bu durum üniversite öğrencileri ile din görevlileri ve din görevlileri ile işçiler arasındaki farklılıktan kaynaklanmıştır.

Tablo 6. Sosyo-ekonomik duruma göre dindarlık düzeyleri

	Ekonomik d.	N	%	\bar{X}	ss	Tukey HSD
İçsel Dini Motivasyon	1. Düşük	86	8.6	42.47	6.39	1/2
	2- Orta	894	89.4	44.01	4.94	
	3- Yüksek	20	2.0	44.35	4.05	
	Toplam	1000	100	43.89	5.08	
$F_{(2,997)}= 3.711$ $p=.025$ $p <.05$						

Tablo 6'daki verilere göre sosyo-ekonomik durumu düşük olanların içsel dini motivasyon ortalaması $\bar{X}=42.47$, orta= $\bar{X}=44.01$, sosyo-ekonomik durumu yüksek olanların içsel dini motivasyon ortalaması ise $\bar{X}=44.35$ 'tir. Tek yönlü varyans analizine (Anova) göre sosyo-ekonomik durum ile içsel dini motivasyon arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.025$ $p <.05$). Post Hoc (Tukey HSD) analizine göre bu durum sosyo-ekonomik durumu düşük seviyede olanlar ile orta seviyede olanlar arasındaki farklılıktan kaynaklanmıştır.

Tablo 7. Sigara Kullanımına Göre Dindarlık Düzeyleri

	Sigara kullanımı	N	%	\bar{X}	ss
Dini Tutum	1- Her zaman	41	4.1	35.43	4.65
	2- Çoğu zaman	33	3.3	35.33	5.01
	3- Ara sıra	63	6.3	35.71	3.62
	4- Nadiren	65	6.5	35.21	4.11
	5- Hiçbir zaman	798	79.8	36.49	3.51
	Toplam	1000	100	36.28	3.69
$F_{(4,995)}= 3.517$ $p=.007$ $p <.05$					

Tablo 7'deki verilere göre her zaman sigara kullananların dini tutum ortalaması $\bar{X}=35.43$ iken (çoğu zaman= 35.33 , ara sıra= 35.71 , nadiren= 35.21) sigara kullanmayanların dini tutum ortalaması ise $\bar{X}=36.49$ 'dur. Tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda sigara kullanım sıklığı ile dini tutum arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur ($p=.007$ $p <.05$). Buna göre örneklemin dini tutum düzeyi yükseldikçe sigara kullanma sıklığı düşmektedir. Ayrıca tablo 7'de yer vermediğimiz sigara kullanımına göre içsel dini motivasyon düzeylerine gelince, her zaman sigara kullananların içsel dini motivasyon ortalaması $\bar{X}=42.24$ iken (çoğu zaman= 43.18 , ara sıra= 42.57 , nadiren= 42.90), sigara kullanmayanların dini tutum ortalaması ise $\bar{X}=44.19$ 'dur. Tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda sigara kullanım sıklığı ile içsel dini motivasyon arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur ($p=.006$ $p <.05$). Bu sonuca göre örneklemin içsel dini motivasyon düzeyi yükseldikçe sigara kullanma sıklığı azalmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

1. Araştırmada genel olarak 60 yaş ve üstü ($n=9$) haricinde üst yaş gruplarının dini tutum ve içsel dini motivasyon düzeylerinin alt yaş gruplarınınkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada genç örneklemini temsil eden ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemindeki bireylerin dindarlık düzeylerinin düşük çıkmasında yoğun eğitim faaliyetleri, iş ve eş arayışlarından ötürü meşgul olmaları, fiziksel olarak güçlü ve sağlıklı olmalarından ötürü Allah'a muhtaç olduklarını unutmaları, güçlü içgüdüsel eğilimleri etkili olmuş olabilir. Orta yaş grubunun dindarlık düzeyinin yüksek olmasında ise yaşça olgunlaşmış olmaları, içgüdüsel

eğilimlerin azalmış olması, çoğunluğunun evli ve çocuk sahibi olmalarından ötürü çocuklarına iyi örnek olma isteği, ölüme yaklaşma, hayat muhasebesi yapmaları etkili olmuş olabilir. Yaşlılarda dindarlık düzeyinin düşmesinde ise ileri yaşlılıkla birlikte orta çıkan bedensel ve zihinsel gerilemeler etkili olmuş olabilir. Yapılmış başka araştırmalarda da ergenler ve ilk yetişkinlik dönemindeki bireylerin dindarlığı orta yaştaki bireylerden daha düşük olduğu ve genel olarak yaş arttıkça dindarlığın da artmakta olduğu tespit edilmektedir. Yoğurtçu'nun yetişkinler üzerinde yaptığı araştırmada da yaş arttıkça dindarlığın artmakta olduğu tespit edilmiştir. Yoğurtçu elde edilen bu sonucu ileri yaşlarda görülen fizyolojik, psikolojik değişimler ve ölüm korkusu ile ilişkilendirmiştir (Yoğurtçu, 2009: 59). Karaca'nın ve Karşlı'nın araştırmalarında da orta yaş grubunun dindarlığının genç ve yaşlılara göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Karaca, 2000: 299; Karşlı, 2018a: 195). Ayrıca Yıldız'ın, Koç'un, Aydemir'in, Sevindik'in ve Demir'in araştırmalarında da benzer şekilde örneklemin yaş ortalaması arttıkça dindarlık düzeylerinin de anlamlı bir şekilde artmakta olduğu tespit edilmiştir (Yıldız, 1998: 78; Koç, 2003: 136; Aydemir, 2008: 47; Sevindik, 2015: 78; Demir, 2017: 59). Ayten'in, Özcan'ın ve Yakut'un araştırmalarında ise yaş grupları ile motivasyonel dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Ayten, 2004: 87; Özcan, 2007: 65; Yakut, 2016: 117).

2. Araştırmada erkeklerin dini tutum ve içsel dini motivasyon düzeylerinin kadınlarınkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Erkeklerin kadınlara nazaran daha dindar olmalarında yaş ve meslek faktörlerinin etkisi olmuştur. Tablo 2'de dini tutum ve içsel dini motivasyon düzeyleri en yüksek olan yaş grubu 40-59 yaş grubu çıkmıştı. Uygulamış olduğumuz ki-kare analizine göre 40-59 yaş grubundakilerin %52,7'sini (n=108) erkekler, %47,3'ünü ise (n=97) kadınlar oluşturmaktadır (p=.000, p<.05). Buna göre araştırmada kadınlara nazaran erkeklerin daha dindar çıkmalarında yaş faktörünün etkisi olmuştur. Ayrıca tablo 5'te dindarlığı en yüksek olan meslek grubu din görevlileri çıkmıştı. Uygulamış olduğumuz ki-kare analizine göre din görevlilerinin çoğunluğunun (%79,4 n=139) erkek bireylerden oluştuğu, daha az bir kısmının ise (%20,6 n=36) kadınlardan oluştuğu tespit edilmiştir (p=.000, p<.05). Buna göre kadınlara nazaran erkeklerin daha dindar çıkmalarında meslek faktörünün etkisi bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre araştırmamızda kadınlara nazaran erkeklerin daha dindar çıkmasında dindarlığın en yüksek olduğu 40-59 yaş grubundaki bireylerin çoğunlukla erkek olması ve yine dindarlığı en yüksek çıkan meslek grubu olan din görevlilerinin çoğunluğunun erkek bireylerden oluşması etkili olmuştur. Bununla birlikte dindarlık üzerinde pek çok faktörün etkisi bulunduğu için belli bir cinsin her zaman daha dindar olduğu şeklinde genel bir yargıya varmak doğru değildir. Kullanılan ölçüm araçları, örneklemin

yapısı, araştırmanın yapıldığı yer gibi faktörler cinsiyete göre dindarlık düzeylerinin farklılaşmasına yol açabilir. Cinsiyet dindarlık ilişkisi üzerine yapılan başka araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilmektedir. Örneğin Karaca'nın, Kuşat'ın, Koç'un, Ilgaz'ın, Sevindik'in, Yakut'un ve Karanlı'nın araştırmalarında da erkeklerin dindarlık düzeyleri kadınlarınkinden daha yüksek çıkmıştır (Karaca, 2000: 299; Kuşat, 2006: 146; Koç, 2008: 126; Ilgaz, 2015: 63; Sevindik, 2015: 76; Yakut, 2016: 111; Karanlı, 2018b: 197). Yapıcı'nın 136 araştırma üzerinde yaptığı meta analiz çalışmasında ise erkeklere nazaran kadınların dindarlık düzeylerinin biraz daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Yapıcı, 2012: 1). Ayrıca Küçükalp'in, Şengül'ün, Kımtır'ın, Ayten'in, Yoğurtçu'nun, Dağlı'nın, Dağcı'nın ve Kurnaz'ın araştırmalarında da kadınların dindarlık düzeyleri erkeklerinkinden daha yüksek çıkmıştır (Küçükalp, 2004: 77; Şengül, 2007: 124; Kımtır, 2008: 213; Ayten, 2009: 119; Yoğurtçu, 2009: 52; Dağlı, 2010: 87; Dağcı, 2014: 90; Kurnaz, 2015: 87). Tokat'ın, Öztürk'ün, Çurum'un ve Kavun'un araştırmalarında ise cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Tokat, 2012: 111; Öztürk, 2013: 62; Çurum, 2015: 46; Kavun, 2016: 98).

3. Araştırmada evlilerin dini tutum ve içsel dini motivasyon düzeylerinin bekar ve dullarından anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada bekârlara nazaran evlilerin daha dindar çıkmasında yaş faktörü etkili olmuştur. Tablo 2'de 40-59 yaş grubu en dindar yaş grubu çıkmıştı. Uygulamış olduğumuz ki-kare analizinde tüm yaş grupları içerisinde en yüksek evlilik oranının (%94,6 n=194) dindarlığın en yüksek olduğu 40-59 yaş grubunda yer aldığı, tüm yaş gruplarında en düşük evlilik oranının ise (%98,7 n=315) dindarlığın en düşük olduğu 17-21 yaş grubunda olduğu tespit edilmiştir (p=.000, p<.05). Evlilik bireyin hayatına düzen ve sorumluluk getiren önemi bir olgudur. Evli bireyler evliliklerini sürdürmek ve çocuklarına iyi örnek olmak için davranışlarında kontrollü olma eğilimi sergilerler. Din evlenmeyi tavsiye ederek bireyin cinsel ihtiyaçlarını legal yoldan gidermesini, nefsin ve neslin korunmasını sağlamaktadır (Nur, 24:32; Müslim, Zekât, 53; Ebu Davud, Tatavvu', 12.). Yapılan başka pek çok araştırmada da evlilerin bekârlardan daha dindar oldukları tespit edilmiştir. Örneğin Küp'ün, Yoğurtçu'nun, Aydemir'in, Şerefli'nin, Arslan'ın ve Kurnaz'ın araştırmalarında da benzer şekilde evlilerin dindarlık düzeylerinin bekârlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Küp, 2006: 31; Yoğurtçu, 2009: 54; Aydemir, 2008: 48; Şerefli, 2008: 50; Arslan, 2008: 105; Kurnaz, 2015: 91). Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'nin tüm illerinden toplam 37.624 kişi üzerinde yaptığı Türkiye'de Dini Hayat Araştırması'na göre dulların beş vakit namazı kılma oranı en yüksek çıkmış onu, evli ve bekârlar takip etmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014: 43).

4. Araştırmada meslek gruplarından en düşük dini tutum ve içsel dini motivasyon düzeylerine üniversite öğrencilerinin, en yüksek dini tutum ve içsel dini motivasyon düzeylerine ise din görevlilerinin sahip olduğu tespit edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyinin diğer meslek gruplarından daha düşük olmasını etkileyen faktörlerden birisi yaşıdır. Tablo 2'de 17-21 yaş grubunun en düşük, 40-59 yaş grubunun ise en yüksek dindarlık düzeyine sahip olduğu tespit edilmişti. Uygulamış olduğumuz ki-kare analizinde öğrencilerin tamamına yakınının (%99,4 n=317) dindarlığın en düşük olduğu 17-21 yaş grubunda yer aldıkları ve din görevlilerinin ise dindarlığın en yüksek olduğu 40-59 yaş grubunda en yüksek oranda (%47,3 n=97) yer aldıkları tespit edilmiştir ($p=.000$, $p<.05$). Böylece üniversite öğrencilerinin dindarlığının düşük olmasında ve din görevlilerinin dindarlık düzeylerinin yüksek olmasında yaş faktörünün etkisi bulunmaktadır. Araştırmada öğrenci örnekleminiz üniversite öğrenimi görmekte olan ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemindeki bireylerden oluşmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemlerindeki bireyler içgüdüsel eğilimlerinin güçlü olması, yoğun eğitim öğretim faaliyetleri, iş ve eş arayışlarından ötürü meşgul olmalarından dolayı dini faaliyetlere katılımları düşüktür. Din adamlarının en yüksek dindarlık puanına sahip olmaları ise öncelikle dini faaliyetlerle ilgili bir meslekte çalışmaları, daha olgun olmaları, ölüm bilincinin ve bilgeliğin daha fazla olması gibi nedenler ile açıklanabilir. Başka araştırmalarda benzer sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin Karaca'nın, Dalmış'ın ve Karslı'nın araştırmalarında da öğrencilerin en düşük dindarlık düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir (Karaca, 2006: 57; Dalmış, 2009: 78; Karslı, 2018b: 217). Ayten'in araştırmasında ise en yüksek dini inanca sırasıyla din görevlilerinin, en düşük dini inanca ise doktorların sahip olduğu tespit edilmiştir (Ayten, 2009: 145).

5. Araştırmada örneklemin sosyo-ekonomik durumu ile dini tutum ve içsel dini motivasyon düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle örneklemin sosyo-ekonomik düzeyi yükseldikçe dindarlık düzeyleri de yükselmektedir. Tablo 2'de tamamına yakını öğrencilerden oluşan 17-21 yaş grubunun dindarlık düzeyi en düşük olduğu, çoğunluğu din adamlarından oluşan 40-60 yaş grubunun ise en dindar yaş grubu olduğu tespit edilmişti. Öğrenciler henüz bir işte çalışıp gelir getirmediği için sosyo-ekonomik düzeyleri düşüktür. Buna karşın çoğunluğu din adamlarından oluşan 40-60 yaş grubu bir işte çalışan ve gelir getiren bireylerden oluşmaktadır. Dolayısıyla araştırmada sosyo-ekonomik durumun yükselmesine ile dindarlığın artmasını bir işte çalışan, gelir getiren yetişkin bireylerin çoğunluğunu din adamlarının oluşturması yol açmış olabilir. Bu konuda yapılan araştırmaların bazılarında sosyo-ekonomik durum ile dindarlık arasında pozitif ilişki bazılarında negatif ilişki bulunurken bazı araştırmalarda ise anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Örneğin Akdoğan'ın ve

Albayrak'ın araştırmalarında da örneklemenin sosyo ekonomik düzeyi yükseldikçe dini inancının da yükseldiği tespit edilmiştir (Akdoğan, 2002: 130; Albayrak, 2009: 127). Kala'nın araştırmasında sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe namaz ibadetine katılımın arttığı görülmüştür (Kala, 2006: 60,61). Karaşahin'in araştırmasında ise sosyo-ekonomik durum ile dini inanç arasında ters yönlü ilişki tespit edilmiştir (Karaşahin, 2006: 134). Koç ve Toktay'ın araştırmalarında sosyo-ekonomik düzeyi yükseldikçe ibadetlere katılımın düştüğü tespit edilmiştir (Koç, 2002: 103; Toktay, 2006: 6265). zcan'ın lise ve niversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada ise sosyo-ekonomik durum ile içsel dini motivasyon arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (zcan, Zeynep, 2007: 65).

6. Araştırmada rneklemenin sigara kullanım sıklığı ile dini tutum ve içsel dini motivasyon düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle örneklemenin dindarlık düzeyi yükseldikçe sigara kullanım sıklığı azalmaktadır. Dünya Sağlık rgt'ne sigara dünya genelinde her yıl 8 milyondan fazla insanın ölümüne neden olmaktadır. Bu rakamın 7 milyondan fazlası aktif sigara kullanıcısı iken 1,2 milyonunu ise kendisi sigara kullanmadığı halde başkasının dumanına maruz kalan pasif kullanıcılar oluşturmaktadır. Hem aktif hem de pasif sigara kullanımı koroner kalp hastalığı, akciğer kanserini de içeren kardiyovasküler ve solunum sistemi hastalıklarına, hamilelerde düşük riskine yol açmaktadır (WHO, 2019). Aynı zamanda sigara içmek İslam fakihlerinin çoğunluğuna göre haramdır (Sorularla İslamiyet, 2020). Dolayısıyla sigaranın hem sağlığa zararlı bir madde oluşu hem de dinen yasaklanmış olması dindarlık düzeyi düşük olan bireylerde sigara kullanımının düşük olmasını açıklamaktadır. Bu konuda yapılan başka araştırmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Karlı, 2018: 232; Karlı, 2019: 244).

Sonuç olarak Trabzon rnekleminde dindarlık ile şitli değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği bu araştırmada özetle gençlerin dindarlık düzeylerinin diğer yaş gruplarından daha düşük olduğu, erkeklerin kadınlardan daha dindar oldukları, evlilerin bekr ve dullardan daha dindar oldukları, sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe dindarlığın artmakta olduğu ve dindarlık arttıkça sigara kullanımının azaldığı tespit edilmiştir. Araştırmada sonuçları konu üzerine yapılmış başka araştırma sonuçları ile uyumluluk arz etmektedir. Araştırmada kullandığımız dindarlık ölçekleri madde sayısının azlığından dolayı engin bir yapı olan dindarlığı ölçmede yetersiz kalmış olabilir. Bu bağlamda Trabzon yöresindeki dini hayatın daha derinlikli bir şekilde tespiti için dindarlığı tüm boyutlarıyla ölçen ölçeklerin kullanıldığı daha kapsamlı nicel çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2002). **Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat**, Rağbet Yayınları.
- Albayrak, B. (2009). **Ergenlerde Öfke İfade Tarzı İle Kan Basıncı Arasındaki İlişki** [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Allport, G. W. (1966). "The Religious Context of Prejudice", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 5(3), 447. <https://doi.org/10.2307/1384172>
- Arslan, H. (2008). **Ekonomik Kalkınmada Dinsel Tutum ve Davranışların Çift Yönlü Rolü**, [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Aydemir, Rüveyda Efdal. (2008). **Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi**, [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Aydın, M. S. (2007). **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Ayten, A. (2004). **Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi** [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ayten, A. (2009). **Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü** [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Bunnin, N., & Yu, J. (2004). **The Blackwell Dictionary of Western Philosophy**. Blackwell Pub.
- Cipriani, R. (2015). **Sociology Of Religion: An Historical Introduction**. <http://site.ebrary.com/id/11040203>
- Crapps, R. W., & Ayten, A. (2004). "Psikanaliz ve Din". **Marife**, 4(1): 171-190.
- Çurum, E. E. (2015). **Dindarlık ve İş Stresi İlişkisi (Samsun Örneği)** [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Dağcı, A. (2014). **Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla İlişkisi** [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Dağlı, E. N. (2010). **Yaşlılarda Ölüm Kaygısı ve Dindarlık** [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Dalmış, L. (2009). **Dindarlık Düzeyi İle Dini Pratiklerin İlişkisi (Ankara Örneği)** [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Demir, M. (2017). **Dindarlık – Yardımseverlik İlişkisi (Malatya Örneği)**. Erciyes Üniversitesi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2014). **Türkiye'de Dini Hayat Araştırması**.
- Freud, S., & Strachey, J. (1975). **The Future Of An Illusion**. Norton.

- Freud, S. (1962). **Civilization and its Discontents**. Norton Company.
- Freud, S., & Strachey, J. (2004). **Totem And Taboo: Some Points Of Agreement Between The Mental Lives Of Savages And Neurotics**. Taylor & Francis e-Library. <http://www.myilibrary.com?id=3148>
- Fromm, E. (1955). **Psychoanalysis and Religion**. Yale University Press.
- Fuller, A. R. (2008). **Psychology and religion: Classical theorists and contemporary developments** (4th ed). Rowman & Littlefield Publishers.
- Glock, C. Y. (1962). "On The Study of Religious Commitment". **Religious Education**, 57(sup4), 98-110. <https://doi.org/10.1080/003440862057S407>
- Hökelekli, H. (2003). **Din Psikolojisi**. Türkiye Diyanet Vakfı.
- İlgaz, A. (2015). **Depresyon ve Dindarlık İlişkisi, Kastamonu Örneği** [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- James F. (2017). **Psikolojik Din Kuramları**. (Ed. Mustafa Ulu). Kimlik Yayınları.
- James, W. (2002). **The Varieties Of Religious Experience: A Study In Human Nature: Being The Gifford Lectures On Natural Religion Delivered At Edinburgh In 1901-1902**. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/uqac-ebooks/detail.action?docID=180795>
- Johansen, T. (2010). **Religion And Spirituality In Psychotherapy: An Individual Psychology Perspective**. Springer Pub. Co.
- Jung, C. G. (1992). **Psychology And Religion**. Yale University Press. <http://site.ebrary.com/id/10579341>
- Kala, A. (2006). **18-25 Yaş Grubu Gençlerin Dini Tutum Ve Davranışları (Kürtül Kasabası Örneği)** [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Karaca, Y. (2006). **Karaçay Türklerinde Dini Hayat Başhüyük Kasabası Örneği** [Yüksek Lisans Tezi]. Van.
- Karaca, F. (2000). **Ölüm Psikolojisi**. Beyan Yayınları.
- Karaca, F. (2001). "Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu". **EKEV Akademi Dergisi**, 3(1), 187-201.
- Karaca, F. (2011). **Din Psikolojisi**. Eser Ofset Matbaacılık.
- Karavaşin, H. (2006). **Gördes ve Çevresinde Dini Hayat** [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Karşlı, N. (2018a). **Öfke Kontrolü ve Dindarlık**. Kimlik Yayınları.
- Karşlı, N. (2018b). **Mutluluk ve Dindarlık**. Kimlik Yayınları.
- Karşlı, N. (2019). "Gençlerde İnternet Bağımlılığı ve Dindarlık İlişkisi". **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 225-260. <https://doi.org/10.17120/omuifd.526893>

- Kavun, Y. (2016). **Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler** [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Kayıklık, H. (2011). **Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine**. Karahan Kitabevi.
- Kımtır, N. (2008). **Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi** [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Koç, B. (2003). **Ergenlikte Benlik Gelişimi ve Din İlişkisi** [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Koç, M. (2002). **Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri** [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Koç, M. (2008). **Yetişkinlik Döneminde Dindarlık İle Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki** [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Kurnaz, M. (2015). **İlk Yetişkinlerde Dini Yönelim-Mutluluk İlişkisi** [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kuşat, A. (2006). "Ergenlerde Allah Tasavvuru". **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**. Karahan Kitabevi.
- Küçükalp, E. (2004). **Ahlaki Yargı Gelişimi ve Dindarlık İlişkisi** [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Küp, N. (2006). **Halk Dindarlığı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi Pınarbaşı Örneği** [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Lacey, A. R. (2014). **A dictionary of philosophy**. Routledge.
- Maslow, A. (2001). **İnsan Olmanın Psikolojisi**. Kuraldışı Yayınları.
- Özcan, Z. (2007). **Empati ve Dini İnanç Açısından İlişki Üzerine Bir Araştırma** [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Öztürk, E. E.. (2013). **İyimserlik ve Dindarlık** [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Peker, H. (2014). **Din psikolojisi**. Çamlıca Yayınları.
- Râğıb el-İsfehânî. (2012). **Müfredat, Kur'an Kavramları Sözlüğü**. Çıra Yayınları.
- Sevindik, D. (2015). **Orta Yaş Dönemi Bireylerde Dindarlık- Mutluluk İlişkisi: Denizli Örneği** [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Sorularla İslamiyet, "İslam Fıkhi Açısından Sigara". Erişim tarihi: 01/05/2020. <https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/islam-fikhi-acisindan-sigara>
- Şengül, Fatma. (2007). **Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi** [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Şerefli, İ. (2008). **30-40 Yaşlar Arası Kişilerde İnanç Korku İlişkisi** [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.

-
- Tokat, O. (2012). **Orta Öğretim Öğrencilerinde Kaygı ve Dindarlık İlişkisinin İncelenmesi (Denizli Örneği)** [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Toktay, M. V. (2006). **Birecik'te Dini Hayat** [Yüksek Lisans Tezi]. Harran Üniversitesi.
- Üzeyir O. (2011). "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme Ve Geçerlik Çalışması". **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 8(2), 528-549.
- Wulff, D. M. (1991). **Psychology Of Religion: Classic And Contemporary Views**. Wiley.
- Yakut, S. (2016). **Öğretmenlerde Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık İlişkisi: Polatl Örneği** [Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Yaparel, R. (1987). "Dinin Tarifi Mümkün Mü?" **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4.
- Yapıcı, A. (2012). "Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması Bir Meta Analiz Denemesi". **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17(2).
- Yıldız, M. (1998). **Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma** [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yoğurtçu, F. (2009). **Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı** [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- WHO, "Tobacco". Erişim tarihi: 01/05/2020. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>

BEŞİNCİ BÖLÜM

SANAT TARİHİ – EDEBİYAT ve EĞİTİM KONULU TEBLİĞLER

ROMA EYALET SİKKELERİ IŞIĞINDA SİNOPE KENTİ TANRIÇALARI (Nazlı YILDIRIM).....	282-306
SON AVRUPA ROMANTİZMİNİN TEMSİLCİLERİNİN (SCHOPENHAUER, NIETZSCHE VE SCHELER)TRAJİK KAVRAMLARI (Cabir MAMMADOV).....	307-351
FASİHÎ’NİN DİVÂNINDA YER ALMAYAN BİR NEVRUZİYESİ (Özkan UZ).....	352-362
ACILARIN YOĞURDUĞU SANAT: KADIN (H. Aylin SEÇKİN).....	363-376
TÜRKİYE’DE YAYINLANMIŞ NEY METOT KİTAPLARININ İÇERİK AÇISINDAN İNCELENMESİ (Ahmet FEYZİ ve Bekir Gökay KARAMOLLAOĞLU).....	377-406
GIUSEPPE ARCIMBOLDO ESERLERİNİN ÇAĞIN ÖTESİNDEN KOLAJ TEKNİĞİNE KATKILARI (Emine YALUR).....	407-427
GRAFİK TASARIMDA ARTS AND CRAFTS’IN MAKSİMUM ANLATIMINDAN BAUHAUS’UN MİNİMUM TAVRINA GEÇİŞ SÜRECİ (Refik YALUR).....	428-450
TEACING MATHEMATICS IN THE SYSTEM OF MADRASAS (Labor ASRAROVA).....	451-458
FEMİNİST COĞRAFYA BAĞLAMINDA ÖYKÜLERDE KARADENİZ KADINI (Ülkü ELİUZ).....	459-475

ROMA EYALET SİKKELERİ İŞİĞİNDA SİNOPE KENTİ TANRIÇALARI

Nazlı YILDIRIM*

ÖZET

Sinope'de tapınım gören tanrı ve tanrıçalar ve onların kült özellikleri ile ilgili bilgilerimiz epigrafik ve arkeolojik verilerin azlığı nedeniyle sınırlıdır. Bu nedenle eyalet sikkeleri üzerinde yer alan betimlemeler, kentte tapınım gören tanrıçalar hakkında ipuçları sunması bakımından önemli birer kaynak durumundadır. Çalışma içerisinde değerlendirmeye alınan M.Ö. 1. Yüzyılın sonları ile M.S. 3. Yüzyılın ortalarına tarihlendirilen toplam 24 sikke örneği üzerinde Nymphe Sinope, Tanrıça Ceres, İsis, Nemesis, Tykhe ve Aphrodite tespit edilmiştir. Nymphe Sinope ve Tanrıça Tykhe, kentte çok erken dönemlerden itibaren tapınım gören; olasılıkla en köklü kült özelliklerine sahip, en önemli tanrıçalardır. Betimlemeler ve antik kaynaklar, kentte erken dönemlerde var olan Demeter-Persephone-Hades tapınımının Roma Dönemi boyunca Ceres/İsis- Proserpina-Serapis adıyla devam ettiğine işaret etmektedir. Tanrıça Nemesis kent yaşamında adaleti ve dengeyi sağlayarak kent düzenini koruyan, tanrısal bir sistem olarak algılanmış olmalıdır. Sikke betimlemeleri ayrıca kentte M.S. 3. Yüzyılda Tanrıça Nemesis adına inşa edilmiş bir tapınağın olabileceği konusunda ip uçları sunmaktadır. Tanrıça Aphrodite, olasılıkla *Venus Genetrix* adıyla Roma ulusunun atası ve annesi olarak saygı görmesi nedeniyle hem İmparatorluğu hem de İmparatorları onurlandırmak adına kent sikkeleri üzerinde betimlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Sinope, Ceres, İsis, Nemesis, Tykhe, Aphrodite.

SİNOPE GODDESSES IN THE LIGHT OF ROMAN PROVINCIAL COINAGE

ABSTRACT

Our knowledge of the gods and goddesses worshiped in Sinope and their cult characteristics is limited due to the very few epigraphic and archaeological data. For this reason, the descriptions on the coins are important sources in terms of providing clues about the goddesses worshiped in the city. In the study Nymphe Sinope, Ceres, Isis, Nemesis, Tyche and Aphrodite were determined on a total of 24 coins dated to the end of the 1st century BC and mid-3rd century AD. Nymphe Sinope and Tyche were probably the most important goddesses with the most established cult traits. Descriptions and ancient sources indicate that the Demeter-Persephone-Hades worship, which existed in the city in the early ages, continued as the name of Ceres / Isis-Proserpina-Serapis during the Roman Period. Nemesis must have been perceived as a divine system that preserves urban order by ensuring justice and balance in urban life. The coin depictions also provide clues that there was a temple built in the 3rd century for the Nemesis in the city. Aphrodite was depicted on coins in order to honor both the Empire and the Emperors, possibly due to respect as the ancestor and mother of the Roman nation under the name *Venus Genetrix*.

Keywords: Sinope, Ceres, Isis, Nemesis, Tyche, Aphrodite.

* Dr. Öğretim Üyesi. Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 57000 Kampus/SİNOP
E-mail: nazliyildirim@sinop.edu.tr ORCID: 0000-0002-2924-5111.

Roma eyalet sikkeleri Roma merkezinden uzakta, imparatorluğun egemenliği altındaki eyaletlerde, Romalı eyalet yöneticilerinin ya da doğrudan imparatorluk merkezi kontrolünde basılan sikkelerdir. Roma İmparatorluğu'nun eyaletlerinde basılan bu sikkelerin ön yüzlerinde çoğunlukla imparatorun portresi ya da kentte tapınım gören tanrı/tanrıça betimlemeleri; arka yüzlerinde ya kent tarafından kutsal sayılan tanrı/tanrıça betimlemeleri ya da kentte özgü figürler yer almaktadır. Sikkeler üzerinde yer alan bu betimlemeler kentin siyasi, kültürel ve ekonomik durumlarını yansıtmalarının yanı sıra kentte tapınım gören tanrı ve tanrıçalar hakkında bilgiler sunan önemli birer arkeolojik kaynak durumdadırlar.

Karadeniz'in en kuzey noktasında yer alan ve antik dönem boyunca önemli bir ticari limanı olarak faaliyet göstermiş olan Sinope'nin, Roma Cumhuriyet Dönemi sonlarından başlayarak M.S. 3. Yüzyılın ortalarına kadar basılmış olan eyalet sikkeleri genel olarak değerlendirildiğinde sikkelerin ön ya da arka yüzlerinde Nymphe Sinope'nin yanı sıra Ceres, İsis, Nemesis, Tykhe ve Aphrodite gibi önemli tanrıçaların betimlendiği anlaşılmaktadır.

Nymphe Sinope

Tanımlama

Üzerinde Nymphe Sinope'nin yer alması muhtemel olan sikkeler Augustus Dönemi'ne aittir (Kat. no. 1, 2). Bu sikkelerinin ön ya da arka yüzlerinde yer alan kadın figürlerinin kimliğini vurgulayan herhangi bir sembol ya da işaretin bulunmadığı gözlemlenmektedir. Bu betimlemelerde, güzelliği vurgulanan figürlerin dalgalı saçlarının arkada bir topuz ile toplandığı görülür. Bir tanrıça ya da imparator eşi olarak değerlendirilemeyen bu betimlemeleri *Nymphe Sinope* olarak yorumlamak mümkündür.

İkonografi

Sikkeler üzerinde yer alan bu kadın figürlerinin benzerleri M.Ö. 5. Yüzyıl sonu M.Ö. 4. Yüzyıl ortalarına kadar basılan erken dönem Sinope sikkeleri üzerinde de tespit edilebilmektedir (Res. 1). Bu örneklerde figürlerin özenlice düzenlenmiş olan dalgalı saçlarının, arkada *spendon* olarak adlandırılan bir saç bandı ile sıkıca toplandığı; figürlerin kolye ya da küpe gibi takılar ile betimlenebildikleri gibi sade bir görüntü içerisinde oldukları da anlaşılmaktadır.

Res. 1
Nymphe Sinope
(SNG IX, No. 1390)

Erken dönem kent sikkeleri üzerinde yer alan bu kadın figürleri, kentin adını aldığı mitolojik bir karakter olan *Nymphe Sinope* olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 2015: 52 Fig. 5). "Başı örtülü, gelin" anlamına gelen Nympheler, Antik Dönem'de ırmaklarda, kırlarda ya da ormanlarda yaşadığına inanılan yarı-tanrısal mitolojik kadın karakterlerdir (Erhat, 2000: 219-220). Antik yazarlar tarafından mitolojik olarak Irmak Tanrı Asopos'un kızlarından biri olarak tanımlanan Nympe Sinope'nin, Tanrı Zeus ya da Apollon tarafından Peloponnesos'tan kaçırılarak bu kentte getirildiği; sonrasında bu kentin Sinope olarak adlandırıldığı bildirilmektedir. (Nymphe Sinope konusunda bkz.: Apollonios: II. 946-954; Diodoros: 4.72.2; Plutarkhos, Lucillus: 23. 6; Larson, 2001: 14-141).

Değerlendirme

Augustus Dönemi sikkelerinin ön (Kat. no. 1) ya da arka (Kat. no. 2) yüzlerinde betimlenen bu kadın figürlerini kentin mitolojik kurucusu olarak kabul edilen *Nymphe Sinope* olarak yorumlamak mümkündür. *Nymphe Sinope* figürleri erken dönemlerde ortaya çıkan dini ve kültürel yerel inanışların, Roma Dönemi'ne doğru kesintisiz devam etmiş olabileceğine işaret etmektedir. Sikke örneklerden birinin arka yüzünde yer alan pulluk motifi (Kat. no. 1) *Nymphe Sinope*'nin kentin kurucu atası olmasının yanı sıra bereket getiren bir tanrıça olarak kabul edildiğini de düşündürmektedir.

Tanrıça Ceres

Tanımlama

Üzerinde Tanrıça Ceres'in yer aldığı kesin olarak tespit edilebilen sikkeler, Roma Cumhuriyet Dönemi sonlarına tarihlendirilmektedir (**Kat. no. 3**). Sikkenin ön yüzünde yer alan tanrıçanın başı örtülüdür ve figür başında *corona spicea* olarak adlandırılan buğday başağından bir çelenk taşımaktadır. Sikkenin arka yüzünde tanrıçanın toprak ve tahıl ile olan ilgisini vurgulayan, üzerinde ay betimlemesi olan bir pulluk betimlemesi yer almaktadır. Hadrian Dönemi'ne tarihlendirilen ve elinde bir meşale taşıyan, başı kapalı olarak ayakta betimlenen figür de olasılıkla Ceres'tir (Kat. no. 4).

İkonografi

Ceres adı bir Hint-Avrupa kökü olan *ker* 'den türetilmiştir ve *ortaya çıkarma, üretme, büyüme, yapma, yaratma, başlatma* anlamına gelmektedir (Stanley-Spaeth, 1996: 1vd) Toprak ve bereket ile bağlantılı bir tanrıça olan Ceres bir Hellen tanrıçası olan Demeter ile özdeştir. Tarım, tahıl ve ekinleri simgeleyen Tanrıça Ceres, aynı zamanda hasat tanrıçası olarak da algılanmaktadır. Toprağın verimliliğinden sorumlu olduğu düşünülen bu tanrıçanın insanlara tahılların -özellikle buğdayın- nasıl büyütüleceğini, hasat edileceğini ve

korunacağını öğrettiğine inanılmaktadır. Tarım ve üretim ile bağlantılı olması nedeniyle Tanrıça Ceres kültü, tıpkı Demeter de olduğu gibi Antik Dönem'de çoğunlukla tahıl tarımının yoğun olduğu bölgelerde gelişme göstermiştir (Erhat, 2000: 85).

Tanrıça Ceres'in kızı ve yer altı tanrısı Pluto'nun eşi olarak tanımlanan Proserpina, Hellen kökenli Persephone kültü ile yakından ilişkilidir. Roma'da karşımıza çıkan Ceres-Proserpina-Pluto birlikteliği, tıpkı Hellen mitolojisinde Demeter-Persephone-Hades birlikteliğinde olduğu gibi yaşam, ölüm ve yenilenme döngüsünü simgelemekte ve yer altı kültürleriyle bağlantılı olarak *thesmophorik* bir özellik göstermektedir (Stanley-Spaeth, 1996: 103-104). Tanrıça Ceres, toprak ve buğday ile olan ilişkisini vurgulamak amacıyla genellikle buğday demeti, buğday başaklarından yapılan ve *corona spicea* olarak adlandırılan bir taç ya da *cornucopia* olarak adlandırılan ve tanrıçanın bereket dağıtan yönünü vurgulayan bir bereket boynuzu ile betimlenmektedir (Stanley-Spaeth, 1996: 38).

Değerlendirme

Sinope'de tahıl tarımı ve bununla bağlantılı olarak Ceres kültünün varlığı ile ilgili olarak antik yazarlardan Strabon, *Boztepe* olarak adlandırılan yarım adanın bostanlar ile çevrili olduğunu (Strabon: XII. III. 11) ve kentte zeytin ağaçlarının bulunduğunu (Strabon: II. I. 15) bildirmektedir ancak bu bilgiler kentte tahıl tarımı yapıldığı konusunda bilgi sunmamaktadır. Antik yazarlardan Tacitus (M. S. 56-120) konu hakkında yardımcı olabilecek şu bilgileri vermektedir (Tacitus, *Historiea*, IV, 83-84):

...Ptolemaios, yeni kent İskenderiye'ye duvarlar, tapınaklar ve dini yerler yaptırırken uykusunda kendisine genç, oldukça yakışıklı ve insan endamından fazlasına sahip bir erkek görünür. Ona en yakın arkadaşlarını Pontos'a gönderip kendi heykelini oraya getirmesini söyler. Görüntü bunun krallık için iyi bir şey olacağını ve tanrıyla tanışan kentin ünleneceğini söyler. Bu büyüselsel olaydan etkilenen Ptolemaios gece gördüğünü Mısırlı rahiplere anlattı.. Timotheus ve Manetho, Pontos'a gitmiş olan adamlardan orada **Jüpiter Dis**'in tapınağına yakın olan Sinope'nin bir kent olduğunu öğrendi. Oranın halkı **Jüpiter Dis**'i iyi biliyorlardı, onun arkasında bir kadın figürü vardı ki ona çoğu **Proserpina** diyorlardı.

M. S. 1. Yüzyıl içerisinde yaşamış olan Tacitus'un bahsettiği (Plutarkhos, *Moralia*: 28) Jüpiter Dis, Tanrı Hades ile özdeş, Roma Dönemi tanrılarında biridir. Söz konusu bilgiler kentte yer altı tanrısı Hades/Pluto/Jüpiter Dis'in önemli bir heykelinin olduğuna ve Persephone/Proserpina ile birlikte tapınım gördüklerine; dolayısıyla içerisinde Demeter/Ceres'in de bulunduğu, yeraltı ile ilişkili önemli bir bereket kültürünün var olabileceğine işaret etmektedir.

Tanrıça İsis

Tanımlama

Üzerinde Tanrıça İsis'in tespit edilebildiği sikkeler İmparator Titus (Kat. no. 5); Nerva (Kat. no. 6) ve Marcus Aurelius (Kat. no. 7) Dönemleri'ne aittir. Ayakta betimlendiği örneklerde Tanrıça İsis sağ elinde sistrum, sol elinde bir sceptre taşımaktadır. Marcus Aurelius Dönemi'ne ait bir sikkenin arka yüzünde ise Tanrıça İsis, Tanrı Serapis ile birlikte betimlenmiştir (Kat. no. 7). Uzun kıyafetlerle betimlenmiş olan tanrıça, başında boynuzlarla çevrelenmiş güneş diski şeklinde bir taç taşımaktadır.

İkonografi

Tanrıça İsis, özünde bir Mısır tanrıçasıdır. Kadınları ve çocukları koruyucu bir niteliğe sahip olan bu tanrıça, adaleti sağlayan ve yaşayan herşeyin hakimesi olarak kabul edilmiştir. Ölen eşi Osiris'i dirilttiğine inanılan, mumyalanacak olan bedenleri koruyan ve ölümlerin ruhlarını taşıyan İsis, büyü ve yeraltı ile de yakından bağlantılı olarak düşünülen bir tanrıçadır (Remler, 2010: 94-98; Bonnefoy, 1981: 479-487). Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde oldukça popüler olan İsis kültü, Serapis kültü ile de yakından ilişkilidir. Hellenistik Dönem'de Mısır'da hüküm süren Ptolemaioslar'ın, hakimiyeti altına aldıkları farklı kültür ve dini görüşe sahip halkları bir arada tutma amacıyla ortak bir tanrı yaratma düşüncesinin ürünü olan Tanrı Serapis, Mısır tanrıları Osiris ve Apis ile Zeus, Hades, Asklepios ve Dionysos gibi Hellen tanrılarının özelliklerini özünde barındıran, karma bir tanrıdır. Eski Mısır'da ölüm ve yeniden doğuşun tanrısı olan Osiris'in özelliklerini yansıtan Tanrı Serapis, benzer şekilde yeraltı ve bereket tanrısı olarak tapınım görmüştür. İkonografik olarak sahip olduğu sert ifade, gür saç ve sakal ile bol kıyafetler, Hellen Tanrısı Hades'in özelliklerini yansıtır (Bonnefoy, 1981: 487). Bu kültürte Serapis'in eşi olarak kabul edilen Tanrıça İsis, tahılların yaratıcısı olarak algılanarak, bir bereket tanrıçası olarak tapınım görmüş ve bu yönüyle özellikle Anadolu'da Tanrıça Demeter/Ceres ile özdeş bir tanrıça olarak algılanmıştır (Herodotos: II. 59, 135). Kaderi yenerek ona hükmedebildiğine inanılan İsis, bu yönüyle şans ve umulmayan başarıların tanrıçası olan Tykhe-Fortuna ile de bir tutulmuştur. Özünde çok farklı dinsel kavram, varlık ve tanrıçayı bir arada barındırması nedeniyle Antik Dönem'de “çok adlı, bin isimli ya da çok şekilli” (*Polyonymos, polymorphos, Myrionyma*) gibi sıfatlarla anılmıştır (Bonnefoy, 1981: 480-486).

Tanrıçanın sembolleri genel olarak *boynuz ve güneş diskli taç, sistrum ve sceptredir*. İsis genellikle inek boynuzları arasında yer alan güneş diskinden oluşan bir başlık ile betimlenmiştir. Bazen bu güneş diski, lotus çiçeğinin içerisinden yükselir şekilde biçimlendirilmiştir. Tanrıçanın kutsal hayvanı olarak kabul edilen inek boynuzları arasında

yer alan güneş diski, *yeniden doğuş* olarak yorumlanan güneşin yükselişiyle bağlantılıdır ve tanrıçanın güneş ile bağlantılı olarak en büyük ve en önemli tanrıça olduğunu sembolize etmektedir. Tanrıçanın önemli sembollerinden olan *sistrum*, dini törenlerde kullanılan antik bir müzik aletidir. Tanrıçayı onurlandırmak ve kötü ruhları kovmak için tören sırasında rahibeler tarafından sallanan bir tür çingiraktır (Remler, 2010: 179-180). Tanrıçanın elinde tuttuğu ve *sceptre* olarak adlandırılan asa ise kraliyet ailesi ve tanrılarla ilişkili en eski ve en kalıcı sembollerden biri olarak yorumlanmaktadır. Tanrıçanın taht üzerindeki ilahi gücünün bir sembolü olarak düşünülmüş olan bu asayı taşıyan tanrıçanın hem tahta oturduğu hem de tahtın gücünü firavunlara/krallara dağıttığına inanılmıştır (Tanrıça İsis'in atribütleri ve sembolleri konusunda bkz.: Regula, 2001: 59-61).

Değerlendirme

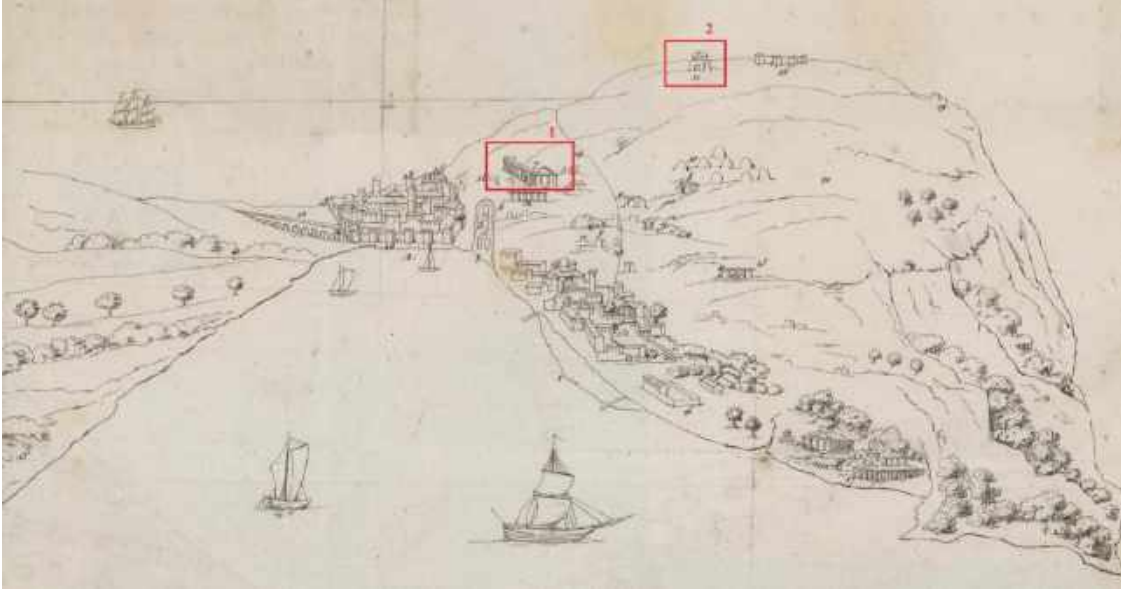
Konumuz kapsamında değerlendirmeye alınan sikkeler, Sinope'de özellikle M.S. 1. ve 2. Yüzyıllarda Tanrı Serapis ile bağlantılı olarak önemli bir İsis kültürünün varlığına işaret etmektedir. Sikkeler dışında kentte Serapis ve İsis kültürünün varlığı yazıtlar ve diğer arkeolojik veriler aracılığı ile de bilinmektedir. Örneğin Sinope'nin etki alanında tespit edilen ve senatör sınıfındaki Claudia Paula'nın İsis rahibesi olduğunu belirtilen bir yazıt, bölgedeki İsis kültürünün varlığı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (French, 2004: 74 No. 103). Benzer şekilde Sinope'de tespit edilen bir altar üzerinde yer alan yazıtta Tanrıça İsis, “sayısız adlı” (*Myrionyma*) sıfatı ile anılmaktadır (French, 2004: 83-84 No. 115).

Kentte 1951 yılında E. Akurgal ve L. Budde tarafından gerçekleştirilen kazılarda kent surlarının dışında, günümüz Sinop Arkeoloji Müzesi'nin bulunduğu alanda, önünde bir sunak bulunduran 8.60 x 15 m uzunluğunda bir tapınak temeli ortaya çıkarılmıştır. Bir yazıt üzerindeki metne dayanarak bu tapınağın *Serapis Tapınağı* olabileceği üzerinde durulmaktadır (Akurgal ve Budde, 1956: 31). Bu kazılar sırasında ortaya çıkarılan pişmiş topraktan yapılmış İsis başı, konumuz açısından oldukça önemlidir (Akurgal ve Budde, 1956: 31 Taf. XV). Bu Tanrıça başında boynuz ve güneş diski, buğday başakları, çiçek şeklinde rozetler ve yapraklardan oluşan zengin bezemelerle süslenecek kalathos şeklinde düzenlenmiş olan ihtişamlı bir başlık taşımaktadır (Res. 2). Başlığın kalathos şeklinde düzenlenmesi ve buğday başaklarının varlığı doğurganlık, bolluk ve bereket getiren bir tanrıça olduğunu vurgulamakta; tanrıça bu yönüyle Demeter/ Ceres kültü ile bağlantılı görünmektedir.

Res. 2

(Akurgal ve Budde, 1956: Taf. XV)

Res. 3 (Journal des Voyages 1826)

Konu ile ilgili olarak ayrıca Fransız coğrafyacılar tarafından 1826 yılında yapılmış Sinope haritası üzerinde bu tapınağın, "Demeter Tapınağı" olduğuna vurgu yapılmaktadır (Res. 3 - 1) (Journal des Voyages: 262 No. 7).

Söz konusu veriler birlikte değerlendirildiğinde bereket kültürünün yanı sıra kentte erken dönemlerden başlayarak yaşam, ölüm ve yeniden doğuş döngüsünü Demeter-Persephone-Hades tanrıları ile simgeleyen, bereket ve yer altı gizemleri ile bağlantılı bir kült alanının bulunduğunu ve bu kültün Roma Dönemi'nde Ceres/İsis-Proserpina-Pluto/Serapis biçiminde kesintisiz devam ettiğine işaret etmektedir.

Tanrıça Nemesis

Tanımlama

Kentte üzerinde Tanrıça Nemesis'in tespit edilebildiği sikkeler İmparator Domitian (Kat. no. 8); Trajan (Kat. no. 9); İmparatorluk ailesinin bir üyesi olan Julia Mamaea (Kat. no. 10); Maximinus (Kat. no. 11, 12); I. Philip (Kat. no. 13); II. Philip (Kat. no. 14) ve Trajan Decius (Kat. no. 15) Dönemleri'ne aittir. Sikkeler üzerinde yer alan Tanrıça İsis betimlemelerinde iki farklı tipoloji söz konusudur: İlk grup sikkelerde ayakta betimlenen tanrıça, bir elinde elbisesinin altından bir sceptre taşırken, sağ eli ile elbisesini tutmaktadır (Kat. no. 8, 9, 11). Diğer grup sikkeler üzerinde tanrıça Suriye tipi alınlığı olan distylos düzeninde bir tapınağın cephesinde, yine ayakta betimlenmiştir. Bu betimlemelerde tanrıça sağ elinde küre, sol elinde cubit taşımaktadır (Kat. no. 10, 12, 13, 14, 15). Her iki tipte de tanrıçanın ayaklarının yanında bir çark motifi bulunmaktadır.

İkonografi

Hellence "νέμω" ile bağlantılı olan "νέμεσις" kelimesi *paylaştırmak*, *dağıtmak* anlamına gelmektedir. Tanrıça Nemesis talih ve şans gereken oranda paylaştırarak dağıtan, bu anlamda dengeyi sağlayan, tanrısal bir varlık olarak algılanan bir adalet tanrıçasıdır. Paylaştırma ve dağıtım konularında adı geçen bir figür olan Tanrıça Nemesis, bu anlamda Kader Tanrıçaları Moiralar ile benzerlik göstermektedir (Yıldırım, 2019: 709).

Gece Tanrıçası Nyks'in kızlarından biri olarak tanımlanan Tanrıça Nemesis, (Hesiodos, Theogonia: 223) kibirli kişilere karşı uygulanan ilahi cezanın kişileştirilmiş halidir. İnsanlar arasında ölçsüzlüğü, kendine ve talihine aşırı güveni cezalandıran Tanrıça Nemesis'e göre yaşayan hiçkimse gereğinden fazla şanslı olmamalı; olması durumunda mutlaka cezalandırılmalıdır (Erhat, 2000: 215). İnsani yanlışlıklar ve uygunsuzluklar üzerinde mutlak kontrol sağladığı düşünülür. Tanrıça Tykhe/Fortuna tarafından dağıtılan abartılı iyilikleri ve şans kontrol eden Nemesis, intikam alan veya cezalandırıcı bir tanrısal figür olarak kabul edilmiştir. Kötü eylemlere, aşırı şansa ve hak edilmemiş iyi servete karşı öfkelenerek, kayıplara ve acılara neden olduğu düşünülen bu tanrıça, çoğunlukla kıskanç ve merhametsiz bir varlık olarak karakterize edilmiştir (Hornum, 1993: 6-10).

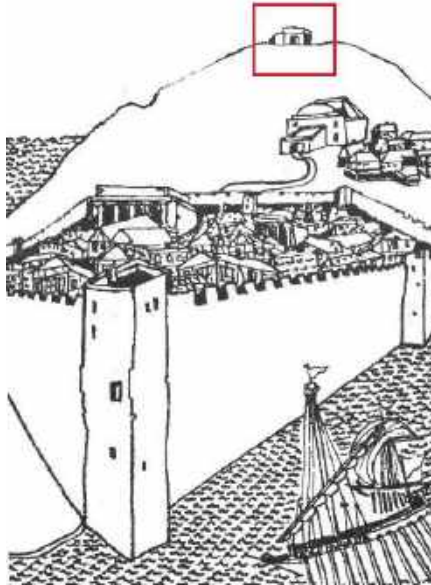
Klasik ve Hellenistik Dönem'de Smyrna (Kılıç, 2014: 833vd), Rhamnous (Miles, 1989: 138.139) ve Alexandria gibi kentlerde önemli kült merkezleri bulunan tanrıçanın Roma İmparatorluk Dönemi boyunca hem başkent Roma hem de eyaletlerde tapınım görmeye devam ettiği anlaşılmaktadır (Hornum, 1993: 10-14). İmparatorluğun en önemli erdemlerinden olan *pax* ve *victoria* ile bağlantılı olarak kabul edilen Nemesis'in hem zaferin hem de barışın sağlanmasında aktif bir rol üstlendiği düşünülmüş; *Campestris* sıfatıyla askeri eğitim alanlarının ve zafer kazanan generallerin koruyucusu olarak algılanmıştır. Bu dönemde stadion, amphitiyatro ve tiyatro gibi spor ve gösteriler ile bağlantılı olan Nemesis özellikle aktör, sporcu ve gladyatörlerin koruyucu tanrıçası olarak kabul edilmiştir (Hornum, 1993: 15-19). İmparatorluğun özellikle doğu eyaletlerinde kent koruyucu olarak tapınım görmüş olan Nemesis, bu yönüyle Tanrıça Tykhe/Fortuna ile benzer bir külte sahiptir (Hornum, 1993: 41-42).

Tanrıça Nemesis genellikle cezalandırıcı ya da paylaştırıcı/dağıtıcı yönünü vurgulayan kırbaç, hançer, küre, cubit (cetvel), terazi ya da sceptre gibi sembollerle betimlenmiştir. Kanatlı olarak ya da grifonlar tarafından çekilen bir arabayla betimlenebilen tanrıçanın ayaklarının yanında çoğunlukla bir çark betimlemesi bulunur. Çark, insan talihinin döngüsel hareketlerini sembolize etmekte ve bu sembolle adaletsiz bir şansa sahip olanlara tanrıçanın mutlaka ceza vereceği ima edilmektedir (Dirven, 1999: 329).

Değerlendirme

Üzerinde Nemesis'in yer aldığı sikke örnekleri Sinope'de M.S. 1. Yüzyıldan 3. Yüzyıla uzanan Nemesis kültürünün varlığına ait önemli bilgiler sunmaktadır. Domitian ve Trajan Dönemi sikkeleri üzerinde tanrıça herhangi bir yapı içerisinde yer almamaktadır ancak özellikle Julia Mamaea, Maximinus, I. ve II. Philip ve Trajan Decius Dönemi sikkeleri üzerinde (Kat. no. 10, 12-15) tanrıçanın Suriye tipi alınlığı olan bir tapınağın cephesinde betimlenmiş olması, kentte M.S. 3. Yüzyıla ait bir Nemesis Tapınağı'na işaret etmektedir ancak bu tapınağın varlığı ile ilgili şimdilik kesin arkeolojik veriler söz konusu değildir.

Konu ile ilgili olarak Fransız coğrafyacıların 1826 yılında yapmış olduğu Sinope haritası üzerinde, *Boztepe* olarak adlandırılan yarımada'nın en tepe noktasında Nemesis Tapınağı'ndaki molozlarla inşa edilmiş bir Türk azizinin türbesine vurgu yapılmaktadır (Res. 3-2) (Journal des Voyages: 262 No. 11). William G. Alan'ın yapmış olduğu Sinope resminde de bu yapı görülmektedir (Res. 4) ancak günümüzde modern yerleşim ve tahribatlar nedeniyle tapınağın varlığı tespit edilememektedir.

Res. 4
(Delaney, 1960)

Sinope'de İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerinde yer alan betimlemeler dışında Nemesis kültüne ya da kült özelliklerine işaret eden başka herhangi bir bilimsel veri bulunmamaktadır. Bu nedenle Roma İmparatorluk Dönemi boyunca oldukça popüler olan Tanrıça Nemesis kültürünün, Sinope ve çevresinde yer alan Paphlagonia ve Pontos kentleriyle paralel olarak geliştiğini; tanrıçanın kentin koruyucusu ve adalet dağıtan bir tanrıça olarak tapınım görmüş olduğunu düşünmek mümkündür.

Tanrıça Tykhe

Tanımlama

Kentte üzerinde Tanrıça Tykhe'nin tespit edilebildiği sikkeler Roma Cumhuriyet Dönemi sonlarından başlayarak (Kat. no. 16-18); Elagabalus'un eşi Julia Paula (Kat. no.19); İmparatorluk ailesinin bir üyesi olan Julia Mamaea (Kat. no. 20); Maximinus (Kat.no. 21), Maximus (Kat. no. 22) ve II. Philip (Kat. no. 23) Dönemleri'ne aittir.

Geç Cumhuriyet Dönemi sikkeleri ve Maximinus sikkeleri üzerinde tanrıça, büst şeklinde betimlenmiştir (Kat. no. 16-18, 22). Bu sikkelerin ön yüzünde betimlenen tanrıça, başında kent surlarını ya da kuleleri sembolize eden bir kule taç taşımaktadır. Bu sikkelerin arka yüzünde, kurban törenlerinde kullanılan kurban aletleri ya da üzerinde ay betimlemesi olan pulluk motifi yer almaktadır. Diğer sikkeler üzerinde ayakta betimlenen tanrıça, elinde cornucopia ya da patera taşıırken betimlenmiştir ve bu örneklerin tümünde tanrıçanın yanında, ona yön verdiği bir gemi dümeni bulunmaktadır (Kat. no. 19-21, 23).

İkonografi

Hesiodos'a göre Denizin verimliliğini simgeleyen dişi Titan Tethys'ten meydana gelen bir deniz nymphesi (Hesiodos, Theogonia: 360) olan Tanrıça Tykhe kader, şans ve umulmayan kaderin kişileştirilmiş halidir ve bir kentin refahını ve talihini belirleyerek o kenti koruyan bir şans tanrıçası olarak tapınım görmüştür (Erhat, 2000: 288-289).

Her ne kadar iyi şans ile bağlantılı olsa da, hak edilmesi durumunda kötü şans dağıtarak, insanları cezalandırabilen bir tanrıça olarak da düşünülmüştür (Arya, 2002: 37-39). Helenistik Dönem'de kentlerin refahını temsil ederek oldukça popüler olan Tanrıça Tykhe, özellikle Roma Dönemi'nde *Fortuna* adı ile çok geniş bir coğrafyada tapınım görmüştür (Arya, 2002: 55-57). Tykhe, özünde barındırdığı kader, iyi şans ve bereket olguları ile bağlantılı olarak İsis, Nemesis, Dionysos, Aphrodite, Hekate, Moiralar ve Kybele tapınımları ile benzerlikler göstermektedir.

Tanrıça Tykhe çoğunlukla sur ya da kule taç (*corona muralis*), kalathos şeklinde düzenlenmiş bir başlık, bereket boynuzu (*cornucopia*), küre, patera, gemi dümeni ya da pruvası gibi sembollerle birlikte betimlenmiştir. Tanrıçanın başında yer alan sur/kule şeklinde düzenlenmiş olan taç, tanrıçanın kentin koruyucusu olduğunu; içerisi meyve ve yemişler ile dolu bir kalathos şeklinde düzenlenmiş olan başlık ya da bereket boynuzu ise kente bolluk ve bereket getiren bir bereket tanrıçası olduğunu sembolize etmektedir (Edwards, 1990: 533-534). Özellikle sikkeler üzerinde tanrıçanın yanında yer alan gemi dümeni ya da pruvası şeklindeki betimleme ise kentin ekonomik ve ticari yaşamını yönlendiren, denizlerin koruyucusu bir tanrıça olduğunu sembolize etmektedir (Arya, 2002: 332-333).

Değerlendirme

Sikkeler üzerinde tespit edilen Tanrıça Tykhe betimlemeleri, kentte önemli bir Tykhe kültürünün olduğunu işaret etmektedir. İmparatorluk Dönemi sikkelerinin yanı sıra kentte M.Ö. 5. yüzyıldan M.Ö. 1. yüzyıla uzanan erken dönem sikke örneklerinin ön yüzünde yer alan sur/kule taçlı Tykhe betimlemelerinin¹ varlığı da (Res. 5) tanrıçanın erken dönemlerden başlayarak Roma Dönemi sonlarına kadar kentin koruyucusu olarak kabul edildiğine işaret etmektedir.

Geç Cumhuriyet Dönemi sikkeleri üzerinde tanrıça, başında kule şeklinde bir taç ile betimlenmişken, bu sikkelerin arka yüzünde soldan başlayarak sağa doğru sırasıyla; rahip başlığı (galerum), balta (securis), kepçe (simpulum) ve kutsal-su püskürtücü (aspergillum) gibi kutsal kurban törenlerinde, rahipler tarafından kullanılan aletler betimlenmiştir (Kat. no. 16, 17). Antik Dönem’de tanrı ve tanrıçalar için düzenlenen kutsal kurban törenlerinde kullanılan bu aletler olasılıkla kentte tanrıça için önemli kurban törenlerinin düzenlendiğine işaret etmektedir. Tanrılardan yardım istemek, tanrılara teşekkür etmek ya da tanrıları onurlandırmak adına gerçekleştirilen kurban törenleri belirli kurallara bağlıdır ve bu törenlerde özel kurban aletleri kullanılmıştır (Roma Dönemi kurban törenleri konusunda geniş bilgi için bkz.: Bonnefoy, 2012: 659-662; Heyman, 2007: 37-43).

Bir sikkenin arka yüzünde ise tanrıçanın toprağın bereketi ile olan ilgisini vurgulayan, üzerinde ay betimlemesi olan bir pulluk motifi yer almaktadır (Kat. no. 18). M.S. 3. Yüzyıla tarihlendirilen sikkelerin arka yüzünde elinde bereket boyunuzu taşıyan Tanrıça Tykhe bir gemi dümenini yönlendirirken betimlenmiştir (Kat. no. 19-21, 23). Bir liman kenti olarak faaliyet göstermiş olan Sinope'nin Antik Dönem boyunca ticari önemi göz önüne alındığında (King, 2004: 51-52) Tanrıça Tykhe'nin bu kent için oldukça uygun bir tanrıça olduğunu; kentin ticari ve ekonomik yaşamını koruyarak kente bereket getiren bir tanrıça olarak kabul edildiğini düşünmek mümkündür. Sikke buluntuları dışında kentte tespit edilen ve başında kule şeklinde düzenlenmiş bir taç taşıyan Tanrıça Tykhe başı da (Res. 6) bu kültürün varlığını destekler niteliktedir².

¹ Söz konusu sikkelerin ön yüzünde Tanrıça Tykhe; arka yüzünde Apollon ve Poseidon gibi tanrıların yanı sıra kartal ya da gemi pruvası gibi motifler yer almaktadır. M.Ö. 400-200 yıllarına tarihlendirilen sikke örnekleri için bkz.: SNG IX, No: 1504-1508. M.Ö. 300-200 yıllarına tarihlendirilen sikke örnekleri için bkz.: SNG IX, No. 1509-1517.

²1966 yılı hafriyat çalışmaları sırasında bulunmuş olan bu eser, çoğunlukla Nymphe Sinope olarak tanımlanmaktadır ancak figürün başında yer alan kule şeklinde düzenlenmiş olan taç, eserin Tykhe olarak da yorumlanabilmesine olanak sağlamaktadır. Dereli, 2010: 49-50.

Res. 5
(SNG III, No. 2668)

Res. 6
Tanrıça Tykhe Başı
(Dereli, 2010: 50)

Tanrıça Aphrodite

Tanımlama

Kentte, üzerinde Tanrıça Aphrodite'nin tespit edilebildiği Maximinus Dönemi'ne ait sikkenin arka yüzünde çıplak olarak betimlenmiş olan tanrıçanın bir yanında yüksek kaideli bir altar, diğer yanında bir Eros figürü yer almaktadır (Kat. no. 24).

İkonografi

Antik Dönem'de aşk, güzellik ve evliliğin tanrıçası olarak kabul edilen Aphrodite, bu kavramlarla bağlantılı olarak çoğunlukla erotizm ve cinselliği kontrol eden bir tanrıça olarak düşünülmüştür (Erhat, 2000: 42-44; Cyrino, 2010: 3-7). Roma Dönemi'nde Aphrodite tarımsal doğurganlık, ilkbahar ve meyve bahçelerinin koruyucu tanrıçası Venüs ile bir tutulmuştur (Erhat, 2000: 290).

Hellen mitolojisine göre Tanrıça Aphrodite ile Troya Prensi Ankhises'in oğlu olarak kabul edilen Aineias, Troya'nın düşmesinden sonra İtalya'ya yerleşerek, Roma'da yeni bir kent kurmuştur (Erhat, 2000: 20-21). Bu kuruluş hikayesi Roma'nın kökenlerini Troya'ya bağlamasının yanı sıra Tanrıça Aphrodite'nin, *Venus Genetrix* (Venüs Anne) adıyla Roma ulusunun annesi olarak saygı görmesine de kaynaklık etmiştir (Cyrino, 2010: 127-131). Birçok dini festivalin merkezinde yer alan ve Romalılar tarafından sevgi, güzellik, arzu, doğurganlık ve cinselliğin somutlaşmış olan Tanrıça Aphrodite/Venüs iyi şans ve bereketin yanı sıra idari bürokrasi ile ilgili ve askeri zafer getiren bir tanrıça olarak da büyük saygı görmüştür (Cyrino, 2010: 130).

Aşk, cinsellik, kadınsal ideal güzelliği somutlaştıran bir tanrıça olan Aphrodite, M.Ö. 4. yüzyılın ortalarından önce Hellen sanatında çıplak olarak tasvir edilmemiştir ancak Heykeltıraş Praxiteles'in tanrıçayı çıplak olarak betimleyen ve *Knidos Aphroditesi* olarak

adlandırılan (Smith, 2013: 81-86 Fig. 98) heykeli sonrasında çıplaklık, tanrıçanın ilahi ölümsüz güzelliğinin ve bu güzelliğin getirdiği feminen gücün bir ifadesi olarak kullanılmıştır (Cyrino, 2010: 73-78). Bu çıplak kült imgesi Roma İmparatorlarını onurlandıran eyalet sikkeleri üzerinde Roma'nın atası sayılan tanrıçanın ilahi güzelliğinin bir simgesi olarak sıkça kullanılmıştır (Sear, 2000: 35). Bu sikkeler üzerinde çoğunlukla Knidos Aphroditesi'ni referans alan ancak elleri ile göğüs ve kasıklarını kapatarak daha utangaç ve edepli bir profil çizen (Smith, 2013: Fig. 99-100) ve Romalılar tarafından *Venus Pudica* (Mütevazı Venüs) olarak adlandırılan heykel tipleri kullanılmıştır. Bu tipin *Capitolini* ve *Medici Aphroditesi* olarak adlandırılan pek çok çeşitlemesi bulunmaktadır (Smith, 2013: 85 Fig. 99-101).

Tanrıça Aphrodite sıklıkla aşk, birleşme ve üremeyi sağladığına inanılan Tanrı Eros ile birlikte betimlenmiştir (Erhat, 2000: 106-107). Tanrıça ayrıca gökyüzü ve deniz ile olan bağlantısı nedeniyle deniz kabuğu, güvercin, serçe, kuğu, kaz ya da ördek figüleriyle; güzellik ve evlilik ile olan bağlantısı nedeniyle gül, elma ya da nar gibi sembollerle birlikte betimlenmiştir (Cyrino, 2010: 104-123).

Değerlendirme

Tek bir İmparatorluk Dönemi sikkesi üzerinde yer alan betimlemesi dışında Sinope'de Aphrodite/Venus kültüne işaret eden başka herhangi bir bilimsel veri bulunmamaktadır. Tanrıça'nın Roma Dönemi boyunca, *Venus Genetrix* (Venüs Ana) adıyla Roma ulusunun atası ve annesi olarak saygı görmesi, tanrıçanın Roma İmparatorlarını onurlandıran eyalet sikkeleri üzerinde sıkça betimlenmesini sağlamıştır. Bu durum tanrıçanın bir kültü olmasa da diğer kentlerle paralel biçimde Sinope sikkesi üzerinde benzer bir düşünce ile betimlenmiş olduğunu göstermektedir. Sikke üzerinde çıplak olarak betimlenen tanrıçanın elleri ile göğüs ve kasıklarını kapatarak utangaç ve edepli bir görüntü sergilemesi, Roma Dönemi'nde popüler olan *Venus Pudica* (Mütevazı Venüs) heykel tipine işaret etmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Klasik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi'nin sonlarına uzanan tarihsel süreç içerisinde önemli bir ticaret kenti olarak varlığını sürdürmüş olan Sinope'de tapınım gören tanrı ve tanrıçalar ve onların kült özellikleri ile ilgili bilgilerimiz epigrafik ve arkeolojik verilerin azlığı nedeniyle sınırlıdır (Sinope'de tapınım gören tanrı ve tanrıçalar konusunda genel bilgi için bkz.: Robinson, 1906: 264-269). Bu nedenle sikkeler üzerinde yer alan betimlemeler, kentte tapınım gören tanrıçalar hakkında ipuçları sunması bakımından önemli birer kaynak durumundadır.

Çalışma içerisinde M.Ö. 1. Yüzyılın sonları ile M.S. 3. Yüzyılın ortalarına tarihlendirilen toplam 24 sikke örneği üzerinde yer alan Nympe Sinope, Tanrıça Ceres, İsis, Nemesis, Tykhe ve Aphrodite betimlemeleri değerlendirilmeye alınmıştır (Tab. 1).

Nympe Sinope (2)	Ceres (2)	İsis (3)	Nemesis (8)	Tykhe (8)	Aphrodite (1)
Augustus M.Ö. 28-27	Geç Cumhuriyet M.Ö.40	Titus M.S. 74-75	Domitian M.S. 74-75	Geç Cumhuriyet M.Ö. 46-35	Maximinus M.S. 235-236
	Hadrian M.S. 117	Nerva M.S. 96	Trajan M.S. 103-104	Elagabalus/ Julia Paula M.S. 218-219	
		Marcus Aurelius M.S. 161-162	S. Alexander/ Julia Mamae M.S. 224-225	S. Alexander/ Julia Mamae M.S. 224-225	
			Maximinus M.S. 235-236	Maximinus M.S. 235-236	
			Philip I M.S. 244	Maximus M.S. 235-236	
			Philip II M.S. 244	Philip II M.S. 244	
			Trajan Decius M.S. 249		

Tablo 1. Roma Eyalet Sikkeleri Üzerinde Tespit Edilen Sinope Tanrıçaları

Söz konusu tanrıçalar arasında Nympe Sinope ve Tanrıça Tykhe, kentte çok erken dönemlerden itibaren tapınım gören; olasılıkla en köklü kült özelliklerine sahip, en önemli tanrıçalardır. Kentin adını aldığı Nympe Sinope olasılıkla kentin kurucu atası olarak Roma Dönemi'nde de kutsal kabul edilmeye devam etmiştir. Benzer şekilde M.Ö. 5. Yüzyıldan başlayarak M.S. 3. Yüzyılın ortalarına kadar, sikkeler üzerinde izleri takip edilebilen Tanrıça Tykhe, kentin ticari ve ekonomik yaşamını kontrol ederek, kente bereket ve refah getirdiğine inanılan, koruyucu bir tanrıça olarak kabul edilmiş olmalıdır. Erken dönem sikkeleri üzerinde bu iki tanrıçanın benzer ikonografilere sahip olması da her iki tanrıçanın koruyucu ve kente bereket getiren tanrıçalar olarak kabul edildiğine işaret etmektedir.

Tanrıça Ceres ve İsis özünde benzer tanrıçalardır. Sikkeler üzerinde yer alan betimlemeler ve antik kaynaklar, erken dönemlerde kentte var olan Demeter-Persephone-Hades tapınımının Roma Dönemi boyunca Ceres/İsis- Proserpina-Serapis adıyla devam ettiğine işaret etmektedir. Bu kült, tarımsal verimliliğin yanı sıra olasılıkla yaşam, ölüm ve yeniden doğuş döngüsünü simgeleyen, gizem dinleriyle de bağlantılıdır.

Bu tanrıçalardan en farklı olanı Tanrıça Nemesis'tir. Özellikle Roma Dönemi'nde hem başkent Roma hem de eyaletlerde tapınımı artan bu tanrıça, kent yaşamında adaleti ve dengeyi sağlayarak kent düzenini koruyan, tanrısal bir sistem olarak algılanmış olmalıdır.

Sikke betimlemeleri ayrıca kentte M.S. 3. Yüzyılda Tanrıça Nemesis adına inşa edilmiş bir tapınağın olabileceği konusunda ip uçları sunmaktadır. Erken dönem kent haritaları üzerinde bu tapınağın *Boztepe* olarak adlandırılan yarımadaının tepe noktasında inşa edilmiş olabileceğine işaret edilse de günümüzde bu izler, modern yerleşim nedeniyle takip edilememektedir.

Söz konusu tanrıçalar arasında, yerel kültü hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız Tanrıça Aphrodite, olasılıkla *Venüs Genetrix* adıyla Roma ulusunun atası ve annesi olarak saygı görmesi nedeniyle hem İmparatorluğu hem de İmparatorları onurlandırmak adına kent sikkeleri üzerinde betimlenmiştir.

Katalog

Kat. no: 1

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Augustus

Ön yüz: C F I S I A N X I X; Nympe Sinope başı (?)

Arka yüz: E X D D; Çelenk içerisinde pulluk betimlemesi.

Tarih: M.Ö. 28-27 **Kaynak:** RPC I, No. 2112 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/2112>

Kat. no: 2

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Augustus

Ön yüz: C I F A N L I X; İmparator portresi

Arka yüz: E X D D; Nympe Sinope başı (?)

Tarih: M.S. 13-14 **Kaynak:** RPC I, No. 2125 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/2125>

Kat. no: 3

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Roma Cumhuriyet Dönemi

Ön yüz: C VIBI L PONTI IIVIR C F I; Başlı örtülü ve buğday çelenkli Ceres başı

Arka yüz: L PONTI C VIBI IIVIR C F I; Üzerinde ay betimlemesi olan bir pulluk motifi.

Tarih: M.Ö. 40 yılları sonları (?)

Kaynak: RPC I, No. 2108A <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/2108A>

Kat. no: 4

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Hadrian

Ön yüz: IMP TRAIAN[]; İmparator büstü.

Arka yüz: C I F ANN CLXII; Elinde olasılıkla meşale taşıyan , başı kapalı ayakta Ceres (?).

Tarih: M.S. 117 **Kaynak:** RPC III, No. 1220 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/1220>

Kat. no: 5

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Titus

Ön yüz: T CAESAR IMP VESPASIANVS PONT TR P; İmparator büstü.

Arka yüz: C I F AN CXX; Elinde sistrum ve sceptre taşıyan ayakta İsis.

Tarih: M.S. 74-75 **Kaynak:** RPC II, No. 716 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/716>

Kat. no: 6

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Nerva

Ön yüz: IMP NERVA CAESAR AVG P M TR [] P P; İmparator büstü.

Arka yüz: C I F ANN CXLIX; Elinde sistrum ve sceptre taşıyan ayakta İsis.

Tarih: M.S. 96 **Kaynak:** RPC III, No. 1214 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/1214>

Kat. no: 7

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Marcus Aurelius

Ön yüz: IMP AVREL ANTONINO AVG; İmparator büstü.

Arka yüz: C I F SINOPE ANN CCVII; Serapis ve İsis başı.

Tarih: M.S. 161-162 **Kaynak:** RPC IV. I, No. 4941 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/4941>

Kat. no: 8

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Domitian

Ön yüz: DOMITIANVS CAESAR AVG FIL; İmparator portresi

Arka yüz: C I F AN CXX; Ayaklarının yanında bir çark bulunan ve elbisesinin altından bir sceptre taşıyan ayakta Nemesis sağ eli ile elbisesini tutmaktadır.

Tarih: M.S. 74-75 **Kaynak:** RPC II, No. 717 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/717>

Kat. no: 9

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Trajan

Ön yüz: [] AVG GER DAC; İmparator büstü.

Arka yüz: C I F ANN CXLIX; Ayaklarının yanında bir çark bulunan ve elbisesinin altından sceptre taşıyan ayakta Nemesis sağ eli ile elbisesini tutmaktadır.

Tarih: M.S. 103-104 **Kaynak:** RPC III, No. 1217 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/1217>

Kat. no: 10

Bölge: Galatia **Kent:** Sinope **İmparator:** Severus Alexander/Julia Mamaea

Ön yüz: MAMAEA AVG; Julia Mamaea büstü.

Arka yüz: C I F S A CCXCIII; Suriye tipi alınlığı olan distylos düzeninde bir tapınağın cephesinde betimlenen; Ayaklarının yanında bir çark bulunan ve sağ elinde küre, sol elinde ölçek taşıyan, ayakta Nemesis.

Tarih: M.S. 224-225 **Kaynak:** RPC VI, No.6493 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6493>

Kat. no: 11

Bölge: Galatia **Kent:** Sinope **İmparator:** Maximinus

Ön yüz: IMP MAXIMINVS AVG; İmparator büstü.

Arka yüz: C R I F S AN CCCV; Ayaklarının yanında bir çark bulunan ve sol elinde cubit taşıyan ayakta Nemesis sağ eli ile elbisesini tutmaktadır.

Tarih: M.S. 235-236 **Kaynak:** RPC VI, No. 6501 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6501>

Kat. no: 12

Bölge: Galatia **Kent:** Sinope **İmparator:** Maximinus

Ön yüz: IMP MAXIMINVS AVG; İmparator büstü.

Arka yüz: C R I F S AN CCCV; Suriye tipi alınlığı olan distylos düzeninde bir tapınağın cephesinde betimlenen; Ayaklarının yanında bir çark bulunan ve sağ elinde küre, sol elinde cubit taşıyan, ayakta Nemesis.

Tarih: M.S. 235-236 **Kaynak:** RPC VI, No. 6503 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6503>

Kat. no: 13

Bölge: Galatia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Philip I

Ön yüz: IMP IVL PHILIPPVS AVG; İmparator büstü.

Arka yüz: C R I F S AN CCCVIX; Suriye tipi alınlığı olan distylos düzeninde bir tapınağın cephesinde betimlenen; Ayaklarının yanında bir çark bulunan ve sağ elinde küre, sol elinde cubit taşıyan, ayakta Nemesis.

Tarih: M.S. 244 **Kaynak:** RPC VIII, No. 19566 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/19566>

Kat. no: 14

Bölge: Galatia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Philip II

Ön yüz: IVL PHILIPPVS CAES; İmparator büstü.

Arka yüz: C R I F S AN CCC·VIX; Suriye tipi alınlığı olan distylos düzeninde bir tapınağın cephesinde betimlenen; Ayaklarının yanında bir çark bulunan ve sağ elinde küre, sol elinde cubit taşıyan, ayakta Nemesis.

Tarih: M.S. 244 **Kaynak:** RPC VIII, No. 19569 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/19569>

Kat. no: 15

Bölge: Galatia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Trajan Decius

Ön yüz: IMP TRAIAN DECIUS AVG; İmparator büstü.

Arka yüz: C R I F S AN CCCXIX; Suriye tipi alınlığı olan distylos düzeninde bir tapmağın cephesinde betimlenen; Ayaklarının yanında bir çark bulunan ve sağ elinde küre, sol elinde cubit taşıyan, ayakta Nemesis.

Tarih: M.S. 249 **Kaynak:** RPC IX, No.1222 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/9/1222>

Kat. no. 16

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Roma Cumhuriyet Dönemi

Ön yüz: COLON FEL SIN, P SVLP; Taçlı Tykhe başı

Arka yüz:] DIC (?) QF RVF PROCOS PONTIFE [; Kurban aletleri

Tarih: M.Ö. 46/45 **Kaynak:** RPC I, No. 2107 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/2107>

Kat. no. 17

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Roma Cumhuriyet Dönemi

Ön yüz: CFI AN XI; Taçlı Tykhe başı

Arka yüz: EX DD; Kurban aletleri

Tarih: M.Ö. 36/35 **Kaynak:** RPC I, No. 2111 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/2111>

Kat. no. 18

Bölge: Bithynia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Roma Cumhuriyet Dönemi

Ön yüz: L PONTI C VIBI IIVIR CFI; Taçlı Tykhe başı

Arka yüz: C VIBI L PONTI IIVIR CFI; Üzerinde ay betimlemesi olan bir pulluk motifi.

Tarih: M.Ö. 40 **Kaynak:** RPC I, No. 2108B <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/2108B>

Kat. no: 19

Bölge: Galatia **Kent:** Sinope **İmparator:** ELEGABALUS / Julia Paula

Ön yüz: IVL CORN PAVLA AVG; Julia Paula büstü.

Arka yüz: C I F S A CCLXII; Elinde dümen ve bereket boynuzu taşıyan ayakta Tykhe

Tarih: M.S. 218-219 **Kaynak:** RPC VI, No.6486 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6486>

Kat. no: 20

Bölge: Galatia **Kent:** Sinope **İmparator:** Severus Alexander / Julia Mamaea

Ön yüz: MAMAEA AVG; Julia Mamaea büstü.

Arka yüz: CIFSA CCXCIII; Elinde dümen ve bereket boynuzu taşıyan ayakta Tykhe

Tarih: M.S. 224-225 **Kaynak:** RPC VI, No. 6492 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6492>

Kat. no: 21

Bölge: Galatia **Kent:** Sinope **İmparator:** Maximinus

Ön yüz: IMP MAXIMINVS AVG; İmparator büstü.

Arka yüz: C R I F S AN CCCV; Elinde dümen ve bereket boynuzu taşıyan ayakta Tykhe

Tarih: M.S. 235-236 **Kaynak:** RPC VI, No. 6504 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6504>

Kat. no: 22

Bölge: Galatia **Kent:** Sinope **İmparator:** Maximus

Ön yüz: MAXIMVS CAES; İmparator büstü.

Arka yüz: C R I F S AN CCCV; Taçlı Tykhe başı

Tarih: M.S. 235-236 **Kaynak:** RPC VI, No. 6507 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6507>

Kat. no: 23

Bölge: Galatia-Pontus **Kent:** Sinope **İmparator:** Philip II

Ön yüz: IVL PHILIPPVS CAES; İmparator büstü.

Arka yüz: C R I F S ANN CCCXIV; Elinde patera ve bereket boynuzu taşıyan ayakta Tykhe

Tarih: M.S. 244 **Kaynak:** RPC VIII, No. 19575 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/19575>

Kat. no: 24

Bölge: Galatia **Kent:** Sinope **İmparator:** Maximinus

Ön yüz: IMP MAXIMINVS AVG; İmparator büstü.

Arka yüz: C R I F S AN CCCV; Yüksek kaideli bir altar ile Eros figürü yanında cepheden betimlenmiş çıplak Aphrodite.

Tarih: M.S. 235-236 **Kaynak:** RPC VI, No.6502 <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/6502>

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Apollonios

Argonautika (Çev. A. Çokona 2018, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları)

Diodoros

Library

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/4D*.html

Herodotos

Herodot Tarihi (Çev. M. Ökmen 1991, İstanbul: Remzi Kitapevi)

Hesiodos

Tanrıların Doğuşu (Çev. F. Akderin 2015, İstanbul: Say Yayınları)

Plutarkhos

Life of Lucullus

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Lucullus*.html

Plutarkhos

Moralia

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Moralia/Isis_and_Osiris*/B.html

Antik Anadolu Coğrafyası. Geographika: XII-XIII-XIV (Çev. A. Pekman 2000). İstanbul.

Modern Kaynaklar

Akurgal ve Budde 2006

Akurgal, E. ve Budde, L. (2006). **Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Arya 2002 Arya, D. A. (2002). **The Goddess Fortuna in Imperial Rome: Cult, Art, Text**, The University of Texas, PhD, Austin.
- Bonnefoy 1981 Bonnefoy, Y. (1981). **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, L. Yılmaz (Yay. Haz.). Ankara: Dost Kitapevi.
- Cyrino 2010 Cyrino, M. S. (2010). **Aphrodite**, London-New York: Routledge.
- Dereli 2010 Dereli, F. (2010). **SİNOP. "Kuzeyin Hırçın Güzeli Sinope"**, Sinop: Şimal Ajans Ofset Baskı Hizmetleri.
- Dirven 1999 Dirven, L. (1999). **The Palmyrene of Dura-Europos: A Study of Religious Interaction in Roman Syria**, Leiden: Brill
- Edwards 1990 Edwards, C. M. (1990). "Tyche at Corinth". *Hesperia*, (59-3), 529-542.
- Erhat 2000 Erhat, A. (2000). **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- French 2004 French, D. (2004). **The Inscriptions of Sinope. Part I. Inscriptions**, Bonn: Rudolf Habelt GMBH.
- Heyman 2007 Heyman, G. (2007). **The Power of Sacrifice. Roman and Christian Discourses in Conflict**, Washington: The Catholic University of America Press.
- Hornum 1993 Hornum, M. B. (1993). **Nemesis. The Roman State and the Games**, Leiden: Brill.
- Journal des Voyages 1826 **Journal des Voyages. Decouvertes et Navigations Modernes ou Archives Geographiques du XIX Siècle**, Paris.
- Keleş 2015 Keleş, V. (2015). "Sikkeler Işığında Karadeniz'de Grek Etkisi (Güney Bölge)", M. Işıklı ve B. Can (Eds.). **Uluslararası Doğu Anadolu-Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II** içinde (s. 51-59). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Kılıç 2014 Kılıç, M. (2014). "The Cult of Nemeseia and Tyche at Smyrna", *Belleten*, (LXXVIII-283), 833-358.
- King 2004 King, C. (2004). **Karadeniz**. (Çev. Z. Kılıç, 2015). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Larson 2001 Larson, J. (2001). **Greek Nymphs: Myth, Cult, Lore**, New York: Oxford University Press.

-
- Miles 1989 Miles, M. M. (1989). "A Reconstruction of the Temple of Nemesis at Rhamnous", *Hesperia* (58-2), 133-249.
- REC W. H. Waddington ve E. Babelon - Th. Reinach (1904). **Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure, Tome I, Premier Fascicule. Pont et Paphlagonie**, Paris: Ernest Leroux.
- Regula 2001 Regula, D. (2001). **The Mysteries of Isis: Her Worship and Magick**, St. Paul-Minnesota: Llewellyn Publications.
- Remler 2010 Remler, P. (2010). **Egyptian Mythology, A to Z**, USA: Chelsea House.
- Robinson 1906 Robinson, D. M. (1906). **Ancient Sinope**, The University of Chicago, PhD, USA.
- RPC **Roman Provincial Coinage Online**
<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/>
- Sear 2000 Sear, D. R. (2000). **Roman Coins and their Values. Vol. I**, London: Spink.
- Smith 2013 Smith, R. R. R. (2013). **Hellenistik Heykel**, İstanbul: Homer Kitapevi.
- SNG **Sylloge Nummorum Graecorum - Project**
<http://www.sylloge-nummorum-graecorum.org/>
- Stanley-Spaeth 1996 Stanley-Spaeth, B. (1996). **The Roman Goddess Ceres**, Austin: University of Texas Press.
- Yıldırım 2019 Yıldırım, N. (2019). "Antik Dönem'de Ker ve Moiralar: Kader ve Ölüme Hükmeden Tanrıçalar", İ. O. Akkın ve B. Vargün - T. Seferoğlu - E. Kaçar - N. Şenel (Eds.). **International Symposium on Mythology, 1-5 May 2019, Proceedings Book** içinde (s. 708-722). Ardahan.

SON AVRUPA ROMANTİZMİNİN TEMSİLCİLERİNİN (SCHOPENHAUER, NIETZSCHE VE SCHELER) TRAJİK KAVRAMLARI

Cabir MAMMADOV*

ÖZET

Trajedinin tarihi bin yıllarla ölçülse de, estetik kategori olarak trajik o kadar da eskilere dayanmıyor. Bir sanat olarak, trajediye yanaşma hep farklı olmuştur –filozoflardan bazıları trajediyi sanatın zirvesi hesap ederken, bazıları onu hiç bir sanatsal değeri olmayan, gereksiz bir oyun olarak görmüşlerdir. Klasik trajik eserlere zaman zaman ilgi azalsa da, zamanla büyük trajedi yazarları ve trajik eserler ortaya çıkmıştır. Fakat felsefede manzara hiç de öyle değildir. Antik filozofların fikirlerinden sonra uzun zaman trajedi ile ilgili ciddi bir yaklaşıma rastlamak kolay değildir. 18-19. Yüzyıllarda Avrupada olan siyasi, ekonomik değişimler, yeni düzen edebiyatdan da yan geçmiyordu. Edebiyatda yeni akınlar, yeni bakış, yeni düşünce şekilleniyordu. Tabii, tüm yenilikler hiç de uğurlu olmamış, sadece bir kaç adımdan öteye gidememiştir. Fakat en uğurlu akınlardan biri Romantizm olmuştur. Hatta bu gibi akınlar bazen sınırları aşarak, diğer halkların edebiyatında da kendine yer bulmuştur. Edebi bir akın olarak yaranan Romantizmin geleneksel trajedi ile okşar yünlerinin olması filozofların da dikkatini çekmiş, yeniden trajediye felsefi bir yaklaşım için fikir vermiştir.

Bu, bir gerçektir ki, geleneksel trajedi kavramını kökten değiştiren iki filozofdan biri Arthur Schopenhauer, diğeri Nietzsche olmuştur. A.Schopenhauer için kör, anlaşılmaz bir dünya arzusu en büyük başlangıç noktasıdır. Onun bakışına göre, başlangıç noktası, dünyanın ve canlıların varlığına, çoğalmasına ve büyümesine uzanan bir noktadır.

Schopenhauer'ın aksine, Nietzsche trajediyi kader aşkıdaki gerçeklik ve neşe korkularının, kaderin gazabının (Amur'un kaderi) ve bu dehşetlerin duygusal kabulünün sanatsal bir biçimi olarak görürdü.

Bir diğer filozof Max Ferdinand Scheler trajediyi hem sanatta, hem de hayatta bir “fenomen” olarak gördüğü ve bu prizmadan baktığı unutulmamalıdır. Bu nedenle, bu problemin araştırılmasında sanat ve yaşam arasında bir ayırım yapmak yanlıştır.

Anahtar kelimeler: Trajedi, trajedi sorunu, Schopenhauer, Nietzsche, Scheler

GİRİŞ

Edebi ve estetik bir kavram olarak romantizm, “Jena okulu” temsilcilerinin (Schlegel kardeşler, F.Novalis, L.Tick, V.Wackenroder) faaliyetleri (1798-1802) nedeniyle Almanya’da yayılmaya başladı. Romantizmin estetik temeli “sanatsal idealizasyon” ilkesi, istisnai durumlarda istisnai karakterlerin yaratılması, hayatın olduğu gibi değil, “olması gerektiği gibi” tanımlanmasıdır (1, web).

Türk edebiyat eleştirmeni Yusuf Çotuksöken romantizmi şöyle anlatıyor: “Romantizm, 19. yüzyılın ilk yarısında klasikliğe yanıt olarak, duygu ve hayal gücüne odaklanan, doğa ve toplumdaki çatışma ve çelişkileri, bireyleri ve sosyal çevreleri yansıtan Avrupa’da ortaya çıkan bir edebi harekettir” (2, s. 155).

* Dr., Hazar Üniversitesi, Felsefe Enstitüsü E-mail: cmammadli@khazar.org / jalaz@yahoo.com

Sosyal zorluklar, politik baskılar ve sanatçıyı zor duruma sokan katı klasisizm kuralları romantizmin ortaya çıkış nedenleri arasındadır. İlk kez, bir edebi ve felsefi eğilimin diğerine karşı ortaya çıktığı belirtilmelidir.

Romantizm ile birlikte, herhangi bir boyuta uymayan kişisel duygular ve heyecan geniş yer almış, hayal gücü ve fantezi ön plana çıkmıştır. Romantizmin savunucuları, edebi eserlerde, belirli konular yerine, insan ve sosyal yaşamla ilgili her şeyin yazılabileceğini ve drama ile trajedinin bir arada var olabileceğini savunurdular. Romantikler trajedinin tüm kurallarını çiğnedi ve bir gösteri olarak dramaya döndü. Romantiklere göre doğa, sanatçı için ilham kaynağıdır. Onlara göre, doğa görünür ve görünmez yönleriyle insanlığa aktarılmalıdır. Klasiklerden farklı olarak, Romantikler, dindar yönleriyle seçiler dine çok dikkat ederlerdi: “Hugo, Lamartine, Vigny, Nodier, Soumer, Deschamps gibi romantik yazarlar ve şairler katolik’ti” (3, s. 59). Romantik hareketin başlanması ile, antik Yunan ve Latin efsanelerinin yerini Hıristiyanlıktaki mucizeler ve ulusal destanlar aldı. Böylece, Romantikler, ulusal ve dini yaşamın yorumlanmasına büyük önem verdiler. Romantikler, eserlerinde aşk ve sevgi temalarına yeterince dikkat etmişlerdi.

Bazı filozoflara ve edebiyat eleştirmenlerine göre, Romantizm, dünya kültürüne Aydınlanma edebi hareketinin bir sonraki aşaması olarak girmiştir. Onlara göre, Romantizmi bir yöntem, bir akım gibi sunmak için hiçbir neden yoktur. Ancak romantizmin yeni bir akın olduğunu iddia eden ve savunan kişiler de vardı.

“Romantizm” terimi ilk kez Alman teorisyen Friedrich Schlegel tarafından kullanılmıştır. O, 1798-1800 yıllarında romantizmi zamanın gereksinimlerini karşılayan en modern sanat biçimi olarak sunan bir dizi dergi makalesi yazdı (F. Schlegel elbette haklıydı). Çünkü o zaman romantizm edebi akımın en son trendlerini taşıyordu. Bu, bir geçiş aşamasıydı. Bu geçiş her şeyden önce, modern bir yaratıcılık biçimine, yeni bir gerçekçilik dönemine geçti. Romantik döneme geçişin belirtileri daha çok tarih anlayışının ilk göstergelerine yansımıştır. Romantik kahramanlar ortak bir tipolojik özellik açısından değerlendirildiğinde, doğaları ve tutkuları ile ayırt edilirdi. Romantik eserlerde, kahramanlar genellikle başka bir kahramanla değil, genel olarak tüm dünyayla, tüm sosyal yapı ile savaşırlardı. Romantikte, insanın iç dünyasına, kalbin inceliğine, estetik duyulara ilgi, bireysel yaklaşımlarına bağlı değildi. Romantiklerin insanı anlamak için kendi çerçeveleri vardı. Romantikler tarafından insanın psikolojik ve duygusal koordinatlarını tanımlamak için edinilen birçok yeni yöntemleri vardı. Bir bütün olarak romantik kahraman, gerçek ve real bir insan imajından ziyade tüm insanlar için ortak bir fikir veya kavram gibi görünüyordu. Bu kahramanların çoğu, dünya görüşü oluşturulmuş, iyi eğitilmiş, mükemmel bir adam hakkındaki fikirlerin edebi illüstrasyonları temelinde

oluşturulmuştu. Romantizmde evrensel insan fikrinin özellikleri renkli insanların özelliklerinden daha fazlaydı. Bu, ünlü Azerbaycan romantik şair Muhammet Hadi'nin eserlerinde de görülebilir (4, web).

Klasik Romantizm dönemi, Büyük Fransız Devrimi'nden (1789-1799) 1850'lere kadar olan dönemi kapsar. Bununla birlikte, Doğu Avrupa ve birçok Doğu halklarının edebiyatında romantizmin tezahürü daha sonraki dönemlerde bulunabilir. Örneğin, Azerbaycan'daki romantik eğilim çok daha sonra ortaya çıktı. XX. Yüzyılın başlarında, gerçekçi eğilim ile aynı zamanda yarandı ve Hüseyin Cavit, Muhammet Hadi, Cafer Cabbarlı gibi klasiklerin eserlerde kendini gösterdi. Birçok romantiklerde, hakiki gerçeklik, tarihsel gerçekliğin kendisi, gayri-estetik olarak kabul edilirdi. Tüm büyük romantikler, edebi yetiştirme ve kişisel zevk açısından Rönesans'ın dehalarına bağlı idiler. Onların evrensel ahlaki ve estetik değerlere, fragmanlara ve kahramanlara eğilimleri de bundan kaynaklanırdı. Onlarda gerçekliğin gayri-estetikliği düşüncesini, ilk burjuva devrimlerinin kanlı ve acımasız deneyimleri yaratmıştı (4, web).

Romantizm sanatı (Heine, Schiller, Byron, Chopin) ruhun durumu aracılığıyla dünyanın durumunu ortaya çıkarır. Büyük Fransız Devrimi'nin sonuçlarının başarısızlığı sosyal evrimi yavaşlattı, hatta sarstı ve sonuçta, dünyevi üzüntü sanatı olarak kabul edilen romantizm ortaya çıktı. Romantizm sanatı sayesinde, genel başlangıcın ilahi değil, şeytani olduğu anlaşıldı. Byron'un "Cain"/"Kabil" trajedisi, kötülüğün kaçınılmazlığını ve ona karşı mücadelenin sonsuzluğunu teyit eder. Kabil, insan ruhunun özgürlükten yoksunluğunu ve kısıtlamasını kabul etmiyor. Lucifer örneğinde, onun hayatının anlamı sonsuz kötülüğe direnmektir. Aynı şeyler Hüseyin Cavit'in "İblis" trajedisinde de görülebilir. Kötülük, şer güçüdür ve kahraman kendi hayatının pahasına bile olsa, ondan kurtulamıyor. Ancak romantik bilinç mücadelesi boşuna değildir: Trajedinin kahramanı yeryüzünde kötülüğün sınırsız hakimiyetine izin vermiyor, baskının hüküm sürdüğü sahrada umut adaları ve alanlar oluşturur.

Kısa da olsa, not etmek gerekir ki, trajedi sorunu eleştirel gerçekçilikten de yan geçmemiştir. Bu akım, birey ve toplum arasındaki trajik çatışmayı ortaya koymaktadır. Puşkin'in "Boris Godunov" trajedisinde, kahraman hükümeti kendi halkının yararına kullanmak istiyor. İktidara giden yolda o, masum Prens Dmitri'ye suikast düzenler. Boris ile insanlar arasında çok derin bir uçurum, birbirlerinden uzaklık, daha sonrasında nefret oluşur. A. Puşkin, kötülükten iyiye ulaşmanın imkansız olduğunu, gözyaşlarıyla, özellikle bebeğin kanıyla genel mutluluğu elde etmenin imkansız olduğunu teyit eder. Boris'in güçlü karakteri Shakespeare'in kahramanlarını andırıyor. Fakat fark ondadır ki, Shakespeare'in trajedisinin kalbinde bireysel kişilik, A. Puşkin'in trajedisinde insanın kaderi –halkın kaderi dayanır,

bireyin amelleri halkın yaşamıyla uyum içerisindedir. A. Puşkin'in trajedisinin başkahramanı veya kahramanlarının amellerinin yargıcı halktır (5, s. 74).

Mussorgsky'nin "Boris Godunov" ve "Khovanshina" adlı operalarında da insanın ve halkın kaderi uyum içindedir. Opera sahnesinde ilk kez, şiddet ve başına buyrukluğu reddeden her türlü ezilyete maruz kalın insanlar ortaya çıkıyor.

Halkın derin anlamlı karakteri Prens Boris'in trajedisini aştı. Boris'in hayırsever düşünceleri gerçekleşmez, o, halka uzak kalır, onlardan korkar ve kendi başarısızlıklarının nedenlerini insanlarda görür. M. Mussorgsky, trajedinin aktarılması için müzikal araçlar geliştirdi (müzikal-dramatik kontrastlar, parlak temalar, hüznü sesler, hüznü sesler ve karartılmış orkestrasyon tınıları) (5, s. 74).

L. Beethoven'ın Beşinci Semfonisi'nde, trajedi teması felsefi olarak kaderin teması olarak ifade edilmiştir. P. Tchaikovski bu temayı Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Semfoni'lerde sürdürdü. O, "Francesca de Ramini" adlı semfonik şiirinde trajik aşk temasına hitap etti, mutluluğun kader tarafından yok edilmesini tarif etti ve müzik yoluyla pişmanlık dile getirdi. Benzer olaylar onun "Dördüncü Semfoni"sine de yansır, ancak burada kahraman halkın ebedi yaşam gücüne dayanır. Tchaikovski'nin Altıncı Semfoni'sinde, trajedi, gergin bir hayata veda gibi acı verici kederle sona erer. P. Tchaikovsky'de trajedi, insan hedefleri ve yaşamın engelleri, yaratıcı tutku ve insan varlığı arasında bir çelişki yaratır (5, s. 74).

Arthur Schopenhauer'ın Trajediye Bakışı

Geleneksel trajedi kavramını kökten değiştiren iki filozoftan biri Arthur Schopenhauer, diğeri Nietzsche olmuştur. A. Schopenhauer, 1819 yılında yazdığı "İrade ve Hayal Gücü Olarak, Dünya" adlı eserinde insanı ve kaderi (tesadüf ve kusur) aynı iradenin ifadeleri ve trajediyi iradenin kendi-kendine karşı dayanmanın bir ürünü olarak görmüştü. A. Schopenhauer'a göre, gerçek trajedi kahramanın kendi günahlarından değil, yaratılışın temelindeki yanlışlıktan, ilk günahın kaynaklanıyor. Bu nedenle, insan, bu günahın, bencilliğinden, "Ben"inden ancak acı çekerek temizlenebilir (6, s. 167).

A. Schopenhauer için kör, anlaşılmasız bir dünya arzusu en büyük başlangıç noktasıdır. Onun bakışına göre, başlangıç noktası, dünyanın ve canlıların varlığına, çoğalmasına ve büyümesine uzanan bir noktadır. Bu nedenle, trajedi kavramı, bu mantıksız dünyevi arzunun sadece bir hizmetkarıdır. A. Schopenhauer'a göre, dünya, kör, mantıksız arzuların bir ürünü olarak, aslında, olmaması gereken kötü bir şey, bir günahdır. Bu nedenle, bundan daha kötü bir dünya olamaz. Ancak dünyanın öyle bir yapıya ve düzene sahiptir ki, böyle olması gerektir, o,

mutlak ve gerçek olanla birlikte olmağa mahkumdur. Eğer dünya biraz daha kötü olursa, o zaman bununla baş edemez.

A. Schopenhauer'a göre dünya bir acı çığılığı, sefalet vadisidir. Her şeyin bir şans olduğu sadece bir illüzyondur. Tüm insan zevkleri sadece olumsuz bir şeylerdir ve onun durmadan veya dinlenmeden ulaşmaya çalıştığı arzular sonunda bir "hiçliğe", başka bir deyişle, bir trajediye dönüşecektir. "Çünkü her şey, çabalarımız, koşuşturmamız bir kusurun, bir eksiklik kaynağından gelir ve bizim rıza göstermememize ve memnuniyetsizliğimize rağmen kaldığı yerden devam edecek. Böylece, isteklerimiz sonuna kadar aradan kalkmadığı için bize her zaman acı, dert verecek". Hiçbir zevk sonsuz değildir, o, yeni bir zevk denemek için başlangıç noktasıdır. Her şeyden önce, arzunun, her şeyi istemenin, temeli ihtiyaç, eksiklik, kusur, yetersizliktir. Sonuç olarak, "acı"ya dönüşür. Böyle olunca, hayat sıkıntı ve acı arasında kalarak, bazen birine, bazen diğerine yaklaşır. Yaşamın ilk anlarından itibaren, insanlığın gerçekten mutlu olma yeteneği yoktur (6, s. 175).

A. Schopenhauer, Platon ve Immanuel Kant'ın etkisi altında idealizm teorisini kendi yolunda anladığı ölçüde temsil ederken, bu genel görüşü öznel idealizm sınırlarının ötesine geçemedi ve Hegel'in felsefesini reddetti. Hegel, Schelling ve Fichte'ye ve daha sonra görüşlerinden ötürü onu öven Schleiermacher'a karşı etkili tartışmalar yazmaktan çekinmedi.

A. Schopenhauer felsefesinin ilk kavramlarından biri irade kavramıdır. Dünyanın temeli ve gerçeği bir irade olsa da, fenomenler dünyası bir imgeden başka bir şey değildir. Schopenhauer felsefesinde irade kendini bir zorunluluk olarak gösterir. Onun düşüncesindeki karamsarlığın ve pessimizmin ana kaynağı budur. İnsan tamamen kurtarılamasa da, iradesine uyarak kısmen acı ve kederden kurtulabilir. Bu noktada, Schopenhauer'ın düşüncelerinin bir ölçüde kaderin egemen olduğu Doğu felsefesine yaklaştığı söylenebilir.

A. Schopenhauer, insanın ne yapmasından asılı olmadan, ıstırap ve acı ile yüzleştiğini söylüyordu. O, dünyadaki adaletsizlik ve kusurun bir başka kaynağının da ölüm olduğunu ifade ediyordu. Bu nedenle, insanın öleceğini bilerek yaşaması gerektiği gerçeği, varlığının gerçek bir trajedisidir. Ona göre, hayat bir trajedir, insanın öleceğini bilerek yaşamak zorunda kalması varlığın gerçek bir trajedisidir ve bu sonsuza dek böyle kalacak. Schopenhauer'a göre, insanlık hiç bir zaman hayal ettiği kutsal hayata ulaşamayacaktır. "Bir bütün olarak dünyanın bir amacı yok. İsteğin olması nedeniyle, ulaşmak istediği herhangi bir hedef hakkında konuşmak mümkün değildir" (6, s. 175).

A. Schopenhauer, dünyanın uğruna kurban edildiği kutsal düşüncenin ("o dünya") ötesine geçti ve aynı zamanda "kutsal gerçek" veya "kasten yaratılmış dünya" kavramını

reddetti. Bu nedenle, o, teistik[†] ahlaka da karşı çıkıyordu. O, teistik ahlakın da bencilliğe yol açtığına inanıyordu. Bu nedenle, iyi olan şey, kişinin dışarıdan herhangi bir baskı olmaksızın kendi özgür iradesiyle yaptığıdır (6, s. 177).

A. Schopenhauer'a göre, birbirlerini en çok etkileyenler, hatta büyüleyenler bile birbirlerini en çok tamamlayanlardır.

A. Schopenhauer, görünen dünyanın arkasındaki ana gerçeğin arzu olduğunu savundu. Schopenhauer'a göre, bu arzu mantıksız ve bilinçsiz bir karaktere sahipti ve kendini fenomenler dünyasında gösterirdi. Görülen her şeyin kaynağı buydu. İnsan vücudu da onun eseri idi. Bu arzu, aklın gücünün ötesinde, insanları istedikleri gibi yönetir ve geçici arzular veya ulaşılamayan hayallerle, bir kişinin asla çıkamayacağı bir şekilde sınırlanmasına ve işkence görmesine neden olur. Bu nedenle, bu anlamsız, boş, acı ve kötü yaşamla dolu bir şekilde kurtulmanın tek bir yolu vardı: arzuyu öldürmek! Bu onun Hinduizm ve Budizm gibi dünyevi bir hayatı terk etmesine ve bir rahip olarak yaşamaktan ziyade başkalarına yardım etmek, mutluluğu artırmak için acıyı mümkün olduğunca azaltmayı teklif eden bir yaşam biçimi oluşturmasına yol açtı. Onun felsefesi, aklın (rasyonalizm) dayandığı felsefe tarihinde yeni bir dünya görüşü anlamına geliyordu ve psikoloji, psikanaliz, müzik ve edebiyat gibi entelektüel ve sanatsal alanlar üzerinde büyük bir etkiye sahipti.

Schopenhauer, dünyayı yöneten ana gücün irade olduğunu düşünüyordu. İlk kez “dünyevi irade” ve “dünyevi düşünce” terimlerini kullanmıştı. İrade, hiç bir kurala ve ahlaka uymayan bir güçtür. Her şeyin başında duran, her şeyin yaratıcısıdır. Schopenhauer'a göre, “dünyanın iradesi” kendini her yerde –doğanın gücünde, bitkiler, hayvanlar ve insanlar dünyasında kendini gösterir. İnsanların “düşünce dünyası” vardır. İnsan, doğadaki diğer canlıların aksine, kendini tanır, kendi trajik sonunu, yaşamın anlamsızlığını anlar. Bu çıkmazdan kurtulmak için düşünceye başvurur, dünyayı anlamak istediği, kaderini değiştirmek istediği fakat boşuna değildi ve “dünyanın iradesi” düşüncesini yok etti. Başka bir deyişle, insan hayatı her zaman trajediyle biter ve ondan kaçış yoktur. Bu nedenle, düşünceye güvenmek sadece bir hayal, bir illüzyondur. “Dünyanın iradesine” karşı çıkmak ise imkansızdır. Sadece, hissetmek, ona kavuşmak, onun akışı ile gitmek lazımdır. Bu yol ise dünyadan ayrılmadan, sanat ve felsefeden de geçer (7, web).

O, “irade” kavramı ile içgüdüsel bir anlam ifade etmiştir. İrade kavramı fiziksel ve sosyal yapımızı şekillendiren bir durum gibi görünse de, bu, içimizden gelen bir enerjidir. Bu enerji devamlı hayatı, toplumu ve adaletsizliği sürdüren güçtür. İnsan bu enerjiden kaçamaz, bu bir iç

[†] Teist –Zekaya ve iradeye malik, tüm maddi ve manevi proselere mucizevi şekilde tesir eden doğaüstü varlık gibi Allahın valığını kabul eden dini-felsefi öğretisi.

enerjidir ve insan doğanın bir parçası iken, cinsel ve yaşamsal enerjisi ile iradeye yeni anlamlarla hizmet eder. Başka bir deyişle, irade yaşamı sürdüren bir enerjidir.

İnsanın irade içerisinde istemsiz, kontrolsüz eylemleri medeniyetlere, acıya ve kötülüğe neden olmuştur. Çünkü irade her zaman ister, yaşam için bir şeyler talep eder. İradenin kontrolü altındaki hayatında, birey iradenin ötesine geçebilir ve bir birey olarak kendini teyit edebilir, sorundaki iradenin önüne biraz şefkat ve merhamet verebilir (8, web).

İnsanın, dünyanın düzenini sağlayan bu fikirlerin ve doğal fenomenlerin tamamen enerjisiz olduğunu düşünmesi acı vericidir. Yaşam gücü ve direniş ile gerçeklik karşısında güçlü bir terk edilme yaşanabilir.

A. Schopenhauer'i ayırt eden iki entelektüel miras vardı: anlayış ve anlama. Kavram (akıl) teorik olarak düşünme yeteneğini getirirken, yani kavram için dünya görüşü olsa da, kavram aynı zamanda tüm teorik yaklaşımlar arasında anlayış, karşılaştırma şeklinde ortaya çıkıyor. Öte yandan anlama, buna karşı çıkan ancak belirlenmesi imkansız olan görünür bir değerlendirme şeklidir. Yani, mümkün olan en kısa sürede veya kendi gücüyle tanınmaya çalışan bir kişi mızrağını hedefine atarsa, hedefine ulaşmak zorundadır. Anlama tüm hayvanlar için ortak bir özellik olmasına rağmen, anlayış yalnız insana özgü bir özelliktir. Her ne kadar Kant ve takipçileri tarafından anlama ve anlayış konusunda geliştirilen teoriler tartışmalı olsa da, bu görüş A. Schopenhauer'a aittir.

Friedrich Nietzsche'nin Trajedi Görüşü

Alman filozof Friedrich Nietzsche, *Trajedinin Doğuşu* (1872) adlı ünlü kitabını Yunan trajedisinin kökenlerini tartışmaya adanmıştı. O, Apollon ve Dionysos güçlerinin birleşmesinden, onun Sokrates'in elinde "ölümüne" kadar –erken ayinlerden trajedinin evrimine kadar tüm devirlerini izledi. Schopenhauer'ın aksine, Nietzsche trajediyi kader aşkındaki gerçeklik ve neşe korkularının, kaderin gazabının (Amur'un kaderi) ve bu dehşetlerin duygusal kabulünün sanatsal bir biçimi olarak gördü. Bu nedenle, o, Sokrates'in yöntemini bir antitez, ya da varoluşun gizemlerinin herhangi birini, ya da tamamını ortaya çıkarmanın bir nedeni olarak gördü. Ne kadar garip görünse bile, Sokrates trajedilerden alıntı yapmağı severdi.

Nietzsche, trajediyi Apollonik ve Dionysos ikilemi olarak tanımlıyor. Trajedinin kökünde dayanan bu ikiliye Nietzsche iki tanrı adını vermekle, sanat karşısında, özellikle trajedi karşısındaki konumunu ifade eder. Dionysos ve Apollon kavram değil, eski Yunanistan'ın yaşamına karışmış ve onları etkilemiş iki varlıktır. İnsanlar onları görebiliyor, onlara

dokunabiliyordu. Nietzsche'nin böyle bir çerçevedeki trajedi görüşü, sanata mantıksal sonuçlarla değil, doğrudan bir algı ile yaklaştığını göstermektedir (9, s. 28).

Nietzsche bir sanat olarak trajedi üzerinde özel olarak duruyor, ancak bu trajedi aynı zamanda bir yaşam biçimidir ve en yüksek yaşam biçimidir ve burada sanat ile yaşam arasında hiç bir ayrım yoktur.

Bu iki tanrının görevleri birbiriyle çelişse de, ikisi de sanatla bağlı tanrılardır. Bu iki tanrıdan Dionysos, plastik olmayan müzik sanatıyla ve Apollo ile heykeltraşlıkla ilişkilidir. Nietzsche'ye göre, bu iki tanrı arasındaki çelişki dünyanın kendisinde olan bir çelişkidir. Kendilerini savunmak için sürekli bir çatışma içinde olan bu iki güç, yalnızca ara sıra uzlaşıyor ve bu uzlaşıdan trajedi ortaya çıkıyor.

Apollo plastik sanatların ustasıdır. Plastik sanatçının amacı, nesnelere sınırlarını tanımlamak ve görüntülerini ortaya koymaktır. Plastik sanatlar doğrudan göz, görsellik, görünür şeyler, fenomenlerle ilişkilidir.

Apollonik olan bir destandır. Odysseus'un Calypso adasında kalması ve bu nedenle ölümsüzlüğü reddetmesi kendi başına trajik olsa da, Homer olayı bu açıdan görmüyor. Etik bir bakış açısından, Apollonculuğun gerçekleşmesi insanın sınırları ve sınırlamaları içinde gerçekleşir.

İnsan kendisi ile kendisi olmayanlar arasında bir çizgi çizmelidir. İnsan sınırlarını belirleyerek kendini anlayabilir, kendisi olabilir. Bu sınır, bir kişinin aşırıktan kaçınmasından kaynaklanabilir.

Apollonik olan görünür olanıdır, daima daha yukarıdadır. Ancak onun temelinde onu koruyan ve mümkün kılan başka bir şey var. Bu aynı zamanda, bir Dionysian olandır. Bir Dionysoslu tarafından yapılan müziktir. Müzikte sınır veya resim yoktur. Müzisyen görülenlere bakmaz, görüntülere dalar, temelde olandan bahseder.

Kuchuradi'ye göre, Apolloncu insanlar ve insanla eşya arasındaki sınır Dionysian'da yoktur. Herkes her şeyle birlikte olmak ister. Bu ilişkide, insan bir kişilikten çıkar –ne ismi, ne soyu kalır. Dionysian olan insan bir yaratıcı değil, o, yaratılmış, fakat “Temel Olan”dan ayrılmış ve “Temel Olan”a, varlık olana dönmek isteyen bir varlıktır (9, s. 30).

Nietzsche “Temel Olan” dediğinde, ne demek istiyordu? Elbette, bunun somut bir cevabı yok. Ama Nietzsche “Temel Olan”dan bahsettiğinde, kendini şöyle tanımlar: “Görüntünün ardı arası kesilmeyen akışı içerisinde beni var olmaya zorlayan, her zaman kendi kendine yeten, her zaman yaratıcı olan ilk “Anne”yim (“başlangıç”ım). Zamanın ötesindeki “Temel Olan” her şeyin tükenmez kaynağıdır, eksiksizdir ve sonsuz olandır. Nietzsche'nin “Temel Olan” olarak adlandırdığı şey, modern felsefede “varlık” kavramına benzer bir anlama sahiptir (9, s. 31).

Aslında, Nietzsche'nin Dionysianizmi ve Apollonizmi mevcut dünyanın gerçeklerinden biridir. Sanki burada sohbet görünen ve hissedilen şeylerden, maddi ve manevi, fiziksel ve ruhani vb. olandan gider. Çünkü eğer Nietzsche Apollo'yu bir "görüntü" –bir resim, bir heykel, dokunulması gereken bir şey olarak tanımlıyorsa, Dionysos'u "ses" –müzik, dokunması imkansız bir şey olarak tanıtır.

Nietzsche'ye göre, trajedi sanatının büyüklüğünün nedeni, bu iki birbirinden bağımsız, ama aynı zamanda tamamlayıcı, sembolik varlıkların bir arada bulunmasıdır.

Silenus'un hikayesi trajik olanın kendisidir. Dionysian kendinden geçerek, yok olduğunda, Apollo ona bir isim verir ve "Yaşa" der. Silenus onu sonsuz yokluğa, Apollo ise sonsuz varlığa sürüklerken, kişi kendi hayatını yaşıyor. O, hayata "evet" diyor. Hayata "evet" demek... en garip ve en korkunç problemlerle hayata "evet" demek... en yüksek türlerin özveriyle, kendi-kendine özverili olarak, mutlu bir şekilde yaşamağı istemek... Budur, Dionysian dediğim, budur, trajik bir şairin psikolojisine götürün köprü" (9, s. 32).

Trajedi, bireyi sonsuz tükenme ve yok olma isteğinden kurtarır. Bize değişen şeylerin arkasında değişmeyen, geriye kalan bir şey olduğunu hatırlatır. Öte yandan sanat, insanı her türlü kadercilikten –her şeyin kadere bağlı olduğu fikrinden kurtarır. Hayat insanı sanat yoluyla yok olmaktan korumakla beraber, kendini de korumuş olur. Bu başarı sadece sanata aittir. Aynı şeyi bilimsel olarak başarmaya çalışıldığında, hayal kırıklığıyla karşı karşıya kalınır. Nietzsche bu düşünceyi şöyle ifade etmiştir: "Yunanlılar varoluşun korkunç olduğunu biliyor ve hissediyordu. Onun yaşaması için kendisi ile hayat arasına Olimp tanrılarının parlayan fantezi dünyasını inşa etmek zorunda kalmışlardı". Başka bir deyişle, Yunanlılar hayatta kalmak için kendi tanrılarını yaratmak zorunda kalmışlardı. İnsanlar ise hayatta kalmak için sanat yaratmak zorundaydılar. Nietzsche için sanat, varoluşun ana şartıdır (9, s. 33).

Nietzsche'ye göre, insanlığın elde edebileceği en iyi ve en yüksek şey günah yoluyla elde edilir. O zaman da yaptığı günahının sonuçlarına katlanmak zorundadır (9, s. 34).

Nietzsche'ye göre, var olan her şey hem doğru, hem de yanlıştır.

İnsan çelişkili bir varlıktır. İnsanın içinde bir "uyumsuzluk" (disharmoni) vardır. Trajedi seyirciler için de bir çelişki yaratıyor. Dünyanın yapısındaki çatışmayı göstererek, seyirciye kendini gösterir. Seyirci kendi-kendini anlıyor, ortadan kaybolmanın ne demek olduğunu, etrafındaki insanların ve şeylerin ne olduğunu anlamaya başlıyor.

Trajik bir durumda, en yüksek değerlerden birine her zaman karşıdır ve karşıt değer ne olduğu önemli değildir.

Nietzsche'nin "*Müzik Ruhu'ndan Trajedinin Doğuşu*" eseri bir takım soruları gündeme getiridi: Müzik ve trajedi arasında ne gibi bağlantı var? Neden Yunanlılar ve trajik müzik?

Neden Yunanlılar ve trajik sanat eseri? Neden Yunan sanatı? En başarılı, en güzel, en sade, en ilham verici yaşam tarzına sahip insanlar sadece uzak Yunanlılar mı? Bu, nasıl olabilir? Tüm insanların trajediye ihtiyacı var mıydı? Trajedi sanat için bu kadar gerekli miydi? (10, s. 68).

Tüm bu sorulara dayanarak, çoğu insan varoluşun değeri hakkındaki büyük soru işaretinin nereye yerleştirildiği tahmin edilebilir. Kötümserlik –pesimizm, Hindularda olduğu gibi, “modern” halklar, Avrupalılar için her bakımdan iflas, yıkım, zayıflama ve kayıp belirtisi midir? Güçün kötümserliği var mı? Neden varlıklardaki entelektüelizm eğilimi zor, korkunç, kötü, tartışmalıdır? İnsan sağlığını düzenleyen, çizgiyi aşmadan iyi olmak, tam teşekküllü bir varlık olmak nedir? Belki bu, hayatın doluluğundan acı çekmenin bir yoludur? Trajik mit, Yunanlıların en iyi, en güçlü ve en kahramanca dönemi için tam olarak ne anlama geliyor? Dionysos’un korkunç olayından ne konuşmak olacak? Dionysos trajedisinin doğuşu hakkında ne söylemek olur? Aksine, bu soruya nasıl cevap verebiliriz: Trajediye Sokrates’in ahlakı, diyalektiği, kuramcı memnuniyeti, ya sessizliği öldürdü? Bu, nasıl olabilir? Sanki düşman, gücünü onurlandırabilen, onurlu, ama korkunç olduğunu teyit eden keskin bir bakış açısının sahte cesaretine karşı “korkaklığın” ne olduğunu bilmek istiyor (10, s. 68).

James Porter’a göre, “Trajedinin Doğuşu” Nietzsche’nin hem öncesi, hem de sonrasında sunduğu tarzları karakterize ediyor. Çünkü bu, sabit bir metinden daha fazlasını geliştiren bir nesnedir: Onun tartışmalı değerleri genellikle içeriden gelir. Nihayetinde bu, tamamen anlaşılabilir ve mantıksız, gerçek olmayan fikirlerin uzun bir imalatıdır ve Nietzsche okuyucuyu onlara inanmaya ikna etmeye çalışır (10, s. 72).

Çalışmanın tüm bölümlerine girmeden, “Trajedinin Doğuşu”nun ana temalarından biri Nietzsche’nin trajedi yaklaşımının bazı kilit noktalarına kadar uzanabilir. Çeşitli gerçekleri içeren ortak korku duygusunu ana metodolojik konu olarak belirlenmiş ve bir rapor şeklinde hazırlamıştır. Bu konu üç kavramı birleştirir: duygu (sezgi), varlık ve hayal gücü. Ancak bundan önce, Nietzsche’nin ilk kitabına ve özellikle de genel içeriğine genel bakışın şematik bir tanımını yapmak faydalı olurdu. “Trajedinin Doğuşu”nun kalbinde, en yüksek sanat eseri için hayati önem taşıyan, iki karşıt estetik ilkeyi bir bütün olarak ve eşit olarak temsil eden iki Yunan tanrısı –Apollo ve Dionysus arasındaki mücadele yer almaktadır. Nietzsche her birini bir sembol olarak görür. Apollo ve soyutlama doktrini –Apolloizm, bir saflık ve saflık atmosferi, hareketli görüntüler, saf rüyalar, zararsız yalanlar ve kendine özgü özellikleri, en azından modern hayal gücüne göre, Yunanlılar ve klasiklere özgü (saflık, uyum, gülümsemeler, sakinlik, vb.) temsil eder.

Dionysos ve Dionysianizm gizli metafizik derinlikleri, heyecan verici gerçekleri, sarhoşluğu, müziği, egzotik ve dolayısıyla klasik olmayan özellikleri (ekstaz, bozukluk, dans,

eğlence vs.) temsil eder. Nietzsche'ye göre Yunan sanatının tarihi bu iki ilke arasındaki bağlantının tarihidir. Kökenine göre, Yunan sanatı Homer'in destansı dünyasında olduğu gibi Apolloncudur. Bir bütün olarak, Apollo sanatı mermer gibi canlı ve net objektif görüntülerle büyülese de, gerçeklikten uzak, hemen görülebilen herhangi bir boyutun çok ilkel bir düzenlemesidir. Homer'in ayak izlerinde lirik şiir, müziğin artan gücünü ve bireyin kaybını kaydetmişti: Bu, dünyanın kalbinin derinliklerinde yankılanan Dionysos'un tutkularından samimi bir çağrıydı. Zirvede Dionysos kazandı ve Apollo kendi gerçeklerini söylemek zorunda kaldı (11, s. 25).

Nietzsche'ye göre, trajedinin varlığı yaşadığı gerçeğin tanınmasını “zorladı” sürece, sonunda trajik bir şey olmaz (11, s. 7). Çünkü trajik bir olay ya da ebedi eziyet korkunun hazzına –“estetik hak kazandıran” hazza dönüşür. Bu nedenle trajik zevk, yalnızca “uyumsuz müzikten elde edilen zevk duygusu” veya “acı içinde hissedilen ebedi zevkle” karşılaştırılabilir (11, s. 24).

Trajedi bir kişiye kendi hayallerini gösterir. İnsanın gerçeklik kesinliği koşulsuz ve direkt midir? Yoksa bir insanın hayal gücüne doğrudan ve anında geçişi harika bir şey midir? Nietzsche'nin dili şimdi her yerde zorlanıyor. Aslında, herkesin kabul ettiği gibi, Ebedi Varlığa doğrudan bir yol yoktur. Ya metafizik dünyanın acılarının kendi başlarına hissedilmesi ya da bir bütün olarak, metafizik dünyanın acılarının bu şekilde hissedilmesi iyi bir şeydir. Belirtildiği gibi, bu anlaşılmasız bir durumdur, ya gerçek acı çekmek ya da ondan kaçmaktan ibarettir ya da sonunda “yanlış” adlandırılması iyi bir şey olarak kabul edilmez (11, s. 21). Son olarak, metafizik nihayetinde insanı metafizik ıstırapla karşı-karşıya koymaz, ama “tüm dışsal değişimlere, sarsılmaz güç ve güzelliğe rağmen, hayat her şeyin altındadır... Bu metafizik rahatlaktır...” (11, s. 7). Bu, metafizik rahatlığın en ilginç kanıtıdır.

Gösteri ve tiyatrodaki maskeler ve görünüm tanrısı olarak (12, s. 81) Dionysos en başından beri Apollo'nun mükemmel bir örneği, ama aslında onun “ilavesi” idi (12, s. 73). Ancak Dionysos, algılanan gerçekliğe ve tamamen insani bir formun ortaya çıkışına hızla isyan etmedi. Ancak kısa süre sonra “denizin derinliklerinde gizli ayınlar, yavaş yavaş dünyayı yutmuş mistik fırtına denilen bir sığınak” aramaya zorlandı ve tekrar tekrar reddedildi (11, s. 12).

Schopenhauer'a göre, insanın varlığını akıl değil, içgüdüsel yaşam isteği belirler. Nietzsche, Schopenhauer'a “ölüm korkusu ve şeytani cazibeler olmadan gerçek için savaşan bir şövalye” demişti (11, s. 207).

Nietzsche, Schopenhauer'ın trajedi hakkındaki görüşlerinden yararlanmıştı. Schopenhauer, “Dünya İrade ve Hayal Gibi” adlı kitabında, trajedinin, dünyanın ve yaşamın

tatmin edilemeyeceğinin ve bu nedenle bağlılığımızı hak etmediğinin farkına varmanın başlangıcı olduğunu belirtmişti.

Nietzsche'nin felsefesinde, trajedi kendi başına tüm varoluşun temel bir noktasıdır ve trajedinin ebedi dönüşü fikri doğrulanmıştır (11, s. 54).

Sanat anlayışında Nietzsche, trajedinin estetik alana ait olduğunu savunuyor. Nietzsche'ye göre sanat, her şeyden önce yaşamın "metafiziksel aktivitesidir", çünkü yaşamı tüm varlıkların genel olarak var olma biçimini belirleyen bir irade olarak anlamaktır. Eğer trajedi daha yüksek bir sanatsa, o zaman trajedi tüm varlıkların metafizik doğasında doğal olarak bulunur. Trajedi başlı başına korkunç bir andır, ancak bu korkutucu olduğu anlamına gelmez. Korku korkutucu değildir, her şeyden önce ezicidir ve aynı zamanda yaşamın birincil temeli olarak güzellikle etkileşime girer. Trajedi, güzelliğin doğasında var olan bir çelişkinin olduğu yerde gerçekleşir. Nietzsche, "Gücün Azmi" eserinde trajedinin gerçek büyüklükte olduğunu gösterir. Zafer en yüksek zirvelere, en korkunç derinliklere, uçuruma sahiptir. Korku, yüce güzellik ve büyüklükten ayrılamaz, ancak ilk bakışta, bu çelişkili unsurlar birbirinden ayrılır. Şu anda trajik bir dünya kavramı oluşuyor. Bu ayrılığın bir sonucu olarak, Nietzsche'nin bir "kahraman" kavramı ortaya çıkar.

Romantik estetikte, kahramanlık trajedinin en önemli kriterlerinden biridir. Trajik ruh daima çelişki ve belirsizliğin somutlaşmış halidir. Trajedi kendisini hakikat alanında, nesne ve öznenin birliğinde gösterir.

Nietzsche, estetikçilerin "yorulmadan trajedinin karakterizasyonu ile meşgul olduğunu ve kahramanın kaderle mücadelesinde, ahlaki dünya düzeninin zaferinde veya trajik duyguların serbest bırakılmasında özünü gördüğünü" belirtmişti. Gerçek bir trajedi söz konusu olduğunda, öncelikle sohbet bir sanat meselesi, sanatsal ve estetik fenomenden gider. Aristoteles döneminden Nietzsche'ye kadar, trajediye hiç zaman böyle yaklaşılmamıştı.

Nietzsche'ye göre trajedi en yüksek sanattır. Bu nedenle, trajedi sadece ahlaki bir fenomen değildir, aynı zamanda, o, herhangi bir estetik alanın ötesinde etkisi olan bir oyun fenomenidir.

Trajik bir fenomen olarak kabul edilen oyun, tüm tesadüflerden arınmış, daha yüksek bir oyundur ve bu oyunun sırrı özgürlük ve gerekliliğin diyalektiği olarak anlaşılmaktadır.

Nietzsche'ye göre, gerçek bir trajedide, algılamının ve algı sınırlarının ötesinde bir şey için çabalamanın özü anlaşılmaktadır (11, s. 170).

Bununla birlikte, Nietzsche'nin trajedi hakkında yazdıklarına dair tutum hâlâ belirsizdir. Hatta bazıları bilimsel bir değeri olmadığını, sadece düşündürücü, "beyin fırtınası" yaratan ve fikir oynatan yazılar olduğunu iddia ediyor.

Max Scheler'in Trajedi Görüşü

Her şeyden önce, Max Ferdinand Scheler'in (1874-1928) trajediyi hem sanatta, hem de hayatta bir "fenomen" olarak gördüğü ve bu prizmadan baktığı unutulmamalıdır. Bu nedenle, bu problemin araştırılmasında sanat ve yaşam arasında bir ayrım yapmak yanlıştır.

Scheler'e göre, trajedi var olan bir şeydir, "daha ziyade evrenin kendisinin temel bir ögesidir" (9, s. 9). Bir durumun veya bir sanat eserinin trajik olabilmesi için, evrenin yapısındaki trajediden payını alması ve bu unsurun o durumda, o işte yerini alması gerekir. Evrenden, dünyadan bahsettiğinde, Scheler dünyayı fiziksel ve kimyasal anlamda deyil, insan dünyasını –manevi değerlerle süslenmiş, yükünü tutmuş insan dünyasını anlatıyordu. Scheler'e göre, dünyalar insan sayısı kadar çoktur.

Bir sorun olarak, Nietzsche istisna olursa, böyle bir trajedi görüşü ilk önce Max Scheler tarafından ortaya atılmıştır. İoanna Kuchuradi'ye göre: "Scheler trajiğe estetik yada metafizik bir fenomen olarak bakmaz; onu, dünyayı açıklamanın bir sonucu, herhangi bir dünya yaşam görüşü olarak görmez, genel olarak bir insan fenomeni, bir yaşam fenomeni olarak altını çizer" (9, s. 10).

Max Scheler'e göre, trajedi her şeyden önce bir olayın, bir karakter vb. işaretidir. Trajedi dünyayı açıklamanın bir yolu değildir ve bu şekilde açıklanamaz. Trajedi doğrudan izleyiciye götürülür ve o, düşünülerek değil, aniden görülür ve algılanır.

Max Scheler'e göre, trajik "iyilik", "güzellik", "çirkinlik" gibi bir "değer" değildir. "Trajik, ancak şeylerde, insanda ve nesnelere bulunan değerler aracılığıyla görünüş alanına çıkar." Ama bu değer taşıyıcılarının etkili olmaları gerekir (9, s. 12).

O zaman ortaya soru çıkıyor: Trajediyi diğer başarısızlıklardan ve kazalardan ayıran ve hatta estetik kategorilerden birinin –trajikliğin nesnesi eden nedir? Neden her acı olay, ölüm, kayıp vb. trajik değer kazanmaz?

Max Scheler'e göre, "Trajik çatışmada çatışan değerlerin özelliği, yok edilenle yok eden değerlerin her ikisinin de yüksek ve aynı zamanda olumlu iki değer olmasıdır" (9, s. 12).

Trajik mücadelede yer alan güçlerin her biri kendini kanıtlamaya çalışıyor ve bu doğaldır. Trajedi, birinin zaferi, diğer bir deyişle, diğerini yok ederek kazanmasıyla ortaya çıkar. Trajedinin doğası bunu gerektirir.

Bir olayın trajik olması için, bir değer yok olmalı ve bu değeri yok edecek başka bir değer de ona karşı çıkmalıdır.

Scheler'e göre, suçlu ilk bakışta biliniyorsa, o zaman bu trajedide eksik bir şey vardır veya trajedinin kendisi kusurludur. Yani, trajedideki suçlu "görülmemeli" veya hiç suçlu olmamalıdır.

Scheler ayrıca değerleri genellikle üç yerde farklı seviyelere ayırmıştı. Birinci dereceyi "yüksek değerler" ve diğerleri "düşük değerler" olarak adlandırmıştı. Bu anlamda trajedi sadece bir kahramanın ya da karşıt iki taraftan birinin diğerini öldürülmesi değildir. Trajik bir durum için önemli bir faktör, değerlerden birinin yok edilmesidir. Yok edilen bir değer bir kişinin hayatı olabileceği gibi, bir kişinin arzusu, inancı, sevgisi, yeteneği, vb. de olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken bir şey, her iki karşıt gücün aynı değere sahip olması, değer yok edildiği anlamına gelmez, ancak iki değerden birinin kaldığı anlamına gelir. Scheler'in sıralamasında bile, "düşük değer"ün üstün değer – "yüksek değer" – üzerinde zaferi böyle trajik bir ortam yaratır. Çünkü iyinin kötü, pozitifin negatif, hayırın şer üzerinde zaferinden ya da tam tersinin zaferinden bahsedilmiyor. Fakat aynı zamanda, birbiriyle tamamen eşit olan, üst üste binen ve güç açısından hiçbir fark olmayan iki değer bulmak imkansızdır. Karşı karşıya gelen güçlerin kesinlikle bazı güçlü ve zayıf yanları vardır. Bununla birlikte, trajik bir ortamda, bu eşitsizlik o kadar küçüktür ki, izleyici ilk bakışta görmez.

Sheler trajediyi değerle birleştirdiğinden, trajediyi bir insan olayı olarak görür. Ancak Sheler'in insanı içinde yaşadığı dünyadan kopuk birisi değildir. İnsanlar ortak bir dünyada yaşıyor ve dünya ile bir ilişki kuruyorlar. İnsanların birbirlerine karşı tutumlarındaki farklılıklar, bu farklılıkları kabul edememe duygusu trajediye yol açar.

Sheler'e göre, trajik bir olay doğrudan bir kişiyle ilgili olmayabilir. Ancak, dolaylı olarak insanla ilgili olmalıdır. O, böyle bir örnek vermişti: Bir ısıtıcı kazanının patlamasının neden olduğu bir yangında resim galerisinin yakanması bir trajedir. Çünkü resimleri korumak için monte edilen ısıtıcı resimlerin tahrip olmasına neden olmuştur (9, s. 16).

Sheler'e göre, trajedi izleyicinin yaşam koşullarına bakılmaksızın özel bir üzüntü uyandırıyor. Dolayısıyla, bu keder nesnel bir kederdir. Trajik bir olay üzüntü uyandırır, ancak her üzücü olay trajik değildir.

Trajik keder kavramı günlük dilde "keder", "acı" kavramından farklıdır. Trajik keder seyirciyi rahatsız etmez, olayın farklı olacağını düşündürmez. Bu trajik olayın kaçınılmazlığından, karşısının alınmazlığından kaynaklanmaktadır.

Trajik keder sıradan kelimelerle kolayca tarif edilemez. Bu keder "dünyanın yapısı ile bağlantılı kaçınılmaz bir kederdir ve kaçınılmaz bir şeyi doğrudan algılayarak hissedilen kederdir" (9, s. 28). "Trajik olayı bir unsur olarak taşıyan dünya, trajik üzüntü ile kendini gösterir" (9, s. 29). Belki de bu karşılaşmanın keyfinin nedeni burada gizlidir. Ölüm, sınırlı

yaşam, dünyadaki ihtiyaç vb. bunların hepsi belirli kültürel kodların taşıyıcılarıdır. Bu kavramlar özellikle batı kültürünün kodlarıyla ilgilidir. Dünyanın gerekli olmadığını düşünmeye başladığımızda, trajik olan, başka bir deyişle trajik zevk hakkında konuşamayız.

Scheler, mücadele eden iki değerden birinin daha üstün olduğunu öngörüyor. Gerçekten de, bu örneğe daha yakından bakmak bir insan fenomeni olduğunu gösterir. Çünkü resimlere değer veren ve onun yıkımını bir trajedi olarak gören insandır.

Trajik çatışma, insan hiçbir şey yapmadığında ortaya çıkmaz, ancak her yola başvurduktan sonra hiçbir şey yapmadığında ortaya çıkar. Bu genellikle bir kişinin başkalarını etkilemediğinde, bir şey yapmaya motive edemediğinde ortaya çıkar.

KAYNAKÇA/REFERENCES

1. (103) <https://az.wikipedia.org/wiki/Romantizm>
2. (64) Çotuksöken Y. Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Cem Yayınevi, 1992. 155 s.
3. (73) Yücel T. Fransız Coşumculuğu. // Türk Dili, 1(349) 1981. 59-83 s.
4. (187) https://az.wikipedia.org/wiki/Romantizm_epoxası.
5. (28) Боров Ю.Б. Эстетика: Учебник. М.: Высшая школа. 2002. 511 с.
6. (71) Schopenhauer A. İsteme Ve Tasarım Olarak Dünya (Çe.: Levent Özşar). Biblos Kitabevi Yayınları. İstanbul, 2005. 318 s.
7. (188) <https://az.wikipedia.org/wiki/Modernizm>.
8. (189) <http://plato.stanford.edu/entries/schopenhauer/#4>.
9. (67) Kuçuradi İ. Sanata Felsefeyle Bakmak. Ankara: Ayraç Yayınları, 1997. 134 s
10. (156) Porter J.I. Nietzsche and Tragedy. (A Companion to Tragedy. Edited by Rebecca Bushnell. Blackwell Publishing Ltd. 2008, 568 p.
11. (145) Nietzsche F. The Birth of Tragedy. (In Basic Writings of Nietzsche. Ed. and trans. Walter Kaufmann). New York: Modern Library, 1966, 326 pages.
12. (155) Porter J. Nietzsche and the Philology of the Future. Stanford University Press, 2000. 274 pages.

FASİHÎ’NİN DİVÂNINDA YER ALMAYAN BİR NEVRUZİYESİ

Özkan UZ*

ÖZET

Dünyanın her yerinde gece ile gündüzün eşit olduğu, Kuzey yarım kürede ise ilkbaharın başlangıcı olarak kabul edilen 21 Mart günü Nevruz adıyla anılmaktadır. İlkbaharın gelişini müjdelemek amacıyla devlet adamlarına takdim edilmek üzere kaleme alınmış kutlama, tebrik mahiyetli manzumelere genel olarak “Nevruziye” adı verilmektedir. Başta Fars edebiyatı olmak üzere, İslami edebiyatta önemli bir yere sahip olan bu tür, Klasik Türk edebiyatında da rağbet görmüş türler arasındadır. Nevruz ile övülen kişinin saltanatı arasında eşitlik, adalet, devri daim hususiyeti açısından benzerlikler kurulur.

Bu çalışmada, 18. yüzyıl Divan şairlerinde Fasihî’ye ait bir Nevruziye manzumesi tanıtılıp bu manzumenin metni sunulacaktır. Çalışmamızda öncelikle, Nevruz ve Nevruziye kavramları üzerinde durulacak, sonrasında ise Klasik Türk edebiyatında önceki örneklerinden istifadeyle bu tür hakkında bilgi verilecektir. Bu bilgilerden sonra da Fasihî ve Divânı tanıtılacaktır. Çalışmamızın sonunda ise, Fasihî’ye ait Nevruziye manzumesinin bulunduğu Kaside Mecmuası tanıtılıp, çalışmamıza konu olan manzumenin metni diliçi çevirisiyle birlikte verilecektir. Çalışmamızın küçük de olsa, alandaki bir boşluğu dolduracak, alana katkı sağlayacağı umidindeyiz.

Anahtar Kelimeler: manzum tür, nevruz, nevruziye, Fasihî.

A NEVRUZIYE THAT DOESN’T TAKE PLACE IN DIVAN OF FASIHI

ABSTRACT

The day of March 21, which is the beginning of spring in the Northern hemisphere, when day and night are equal all over the world, is called Nevruz. In order to herald the arrival of spring, poems with the nature of greeting and congratulation to be presented to statesmen are generally called "Nevruziye". This genre, which has an important place in Islamic literature, especially Persian literature, is among the popular genres in Classical Turkish literature. Similarities are established between Nevruz and sultanate of the praised human about equality, justice, and perpetual issues.

In this study, a Nevruziye poem belonging to Fasihî in 18th century Divan poets will be introduced and the text of this poet will be presented. In our study, first of all, the concepts of Nevruz and Nevruziye will be focused on, and then information about this genre will be given by using the previous examples in Classical Turkish literature. After this information, Fasihî and Diwan will be introduced. At the end of our study, the Kaside Mecmuası containing the Nevruziye poem of Fasihî will be introduced and the text of the poem subject to our study will be given with its linguistic translation. We hope that our work, albeit small, will fill a gap in the field and contribute to the field.

Keywords: verse genre, nevruz, nevruziye, Fasihî.

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, E-mail: ozkanuz@hotmail.com

GİRİŞ

Nevruz sözlüklerde; yeni gün, Celâli takvimine göre yılbaşı, ilkbahar, klasik Türk musikisinde bir makam (Kanar, 2010: 1698) Güneşin hamel (koç) burcuna girdiği eski Mart'ın dokuzu (şimdiki 21 Mart) şeklinde tanımlanır (Pala, 2002: 370). Bu tarih, aynı zamanda Kuzey yarımkürede baharın başlangıcıdır. Eski kültürümüzde önemli bir yeri olan nevruz yılbaşı ve bahar bayramı olarak 21 Martta kutlanmıştır. Her yıl 21 Martta kutlanan bu bayram, Rûmî takvimde 9 Marta karşılık geldiği için halk arasında “martın dokuzu” olarak da bilinir (Karaköse, 2008: 172). Bu tarihte kokulu, güçlendirici, hazmettirici yedi farklı maddeden oluşan macunumsu tatlının yenmesi de gelenektendi. Çok rağbet gören bu macunlar parlak külahlarda, şişeler içinde şekerlerde ve cami avlularındaki kermes diyebileceğimiz sergilerde satılırdı (Onay, 1993: 318).

Orta Asya'dan Ortadoğu'ya kadar geniş bir coğrafyada yaşayan çeşitli halklar tarafından kutlanan nevruzun tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Nevruz kutlamalarının nerede, ne zaman başladığı bilinmese de; Eski Bâbil'den başlayıp, İbrânîler sonrasında Sümerler'de de hasat mevsimi olarak kabul edilen baharın başlangıcını kutlamak için törenler düzenlendiği bilinmektedir. Bununla birlikte nevruzun İran'da Zerdüşť öncesi dönemlerde hasat kutlamaları için tabir edilen Mihrican (Mehrecan)'ın bahar kutlamalarını ifade ettiği bilgisi de mevcuttur (Gündüz, 2007: 60).

İsmail Güleç'in Burhan-ı Kâti'dan¹ alıntılamaındaki ifadeye göre; iki türlü nevruz vardır: Amme ve Hassa. Amme, İran takvimine göre ilk ay olan Ferverdî'nin birinci günü olup güneşin koç burcuna girdiği gündür. Miladi, yani güneş esaslı takvime göre nevruz 21 Mart günüdür. Nevruz bayramı kabul eden İranlıların bu günü bayram olarak kutlamalarına dair değişik rivayetler vardır. Âlemin ve Âdem'in bugün yaratıldığı, yıldızların bugün devrana başladığı, Cemşid'in Azerbaycan'da bugün tahta oturduğu bu rivayetlerden bazılarıdır. Hasse diye anılan diğer nevruz ise; Miladi Mart ayının 28'inci, Ferverdî'nin ise yedinci günüdür. Cemşid'in tahta çıktığı gün olarak kabul edilen bugünde halkına kanunlara uymasını, memurların halka adil davranmasını ve bu günü bayram olarak kutlamasını emrettiğine inanılır (Güleç, 2013: 775). Hint ülkesinden Azerbaycan'a gelen Cemşid, güneşin ışıklarıyla tahtının parlaması üzerine Şid (Işıklı) unvanını almıştır (Cunbur, 1995: 39). Amme ile hasse arasındaki bir haftalık sürede İran şahları, ihtiyacı olanların sıkıntılarını gidermek için tahtlarına oturur ve herkese yardım ederlermiş (Pala, 2002: 371).

¹ Mütercim Asım, Burhan-ı Kâti Tercümesi. (Kahire: Darü't-Tıbaatî'l-Mısriyye, 1251, 599-600)

Klasik Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruziyye

Sözlü ve yazılı kültürün önemli kaynaklarından biri olan nevrüz, Fars edebiyatı başta olmak üzere İslâmî edebiyatta da önemli bir yere sahiptir. Nevruzun Hz. Ali ile ilişkilendirilmesinden dolayı, özellikle Şîâ'da pek çok dinî metinde yer almış, çok sayıda eserin ana konusu olmuştur (Gündüz, 2007: 61). Nevruz, tüm Müslüman milletlerde olduğu gibi, Osmanlı Klasik edebiyatında da çok sayıda esere konu olmuştur. Bu eserlerden biri de manzum şekilde yazılan nevrüziyye'dir.

Edebi terim olarak nevrüziyye, ilkbaharın geliş müjdesi olarak devlet adamlarına sunulmak için yazılmış kutlama, tebrik mahiyetli manzumelerin genel adıdır (Akkuş 2014: 200). İskender Pala, bu tanımı biraz daraltıp “Teşbîb bölümü nevrüzdən bahseden kasidelere verilen ad. Nevruz günü sunulmak üzere yazılmış şiirlerdir. Nevrûzu kutlanan kişi övülür ve bahar tasviri yapılır.” şeklinde tanımlamıştır (Pala, 2002: 371). Nevrûziyyelerin genelde kaside nazım şekillerinde özellikle teşbîb bölümünde yer aldığı bilgisi doğrudur. Fakat diğer nazım şekilleriyle yazılan manzumelerde de çok sayıda nevrüziyyeye rastlamamız mümkündür. Nevruziyye türünü mesnevilerde doğa tasvirleri yapmak için kullanan şairler olmakla birlikte, bu türü gazelerde kullanmayı tercih eden şairlerin de sayısı çoktur.¹ Müstakil Nevrûziyyelerden başka, içerik yönüyle farklı konuların işlendiği şiirlerde de Nevruzun bir motif olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle gazelerde karşılaştığımız bu durum ifadelerin çoğunda Nevruz günü sevgilinin güzelliğinin tasvirinde bir benzetme ögesiyle karşımıza çıkmaktadır (Bayak, 2007: 62).

Dün gece mihmânım ol mâh-ı cihân-efrûz idi

Nûr-i hüsnünden dünüm Kadr ü günüm Nev-rûz idi (Ahmed Paşa G.311-1)

(O cihanı süsleyen ay, dün gece misafirimdi. Güzelliğinin nurundan gecem Kadir gecesi, gündüzüm ise Nevrûz idi)

Nevruziyyelerin bahariyyeler gibi müstakil manzume şeklinde yazılanları olduğu gibi, bahariyyeler içerisinde bir bölüm şeklinde yer aldığı da görülür. Kaside ve gazeller dışındaki nazım şekillerinde nevrüzun beyit veya bentlerle yazıldığı da görülmektedir (Karaköse, 2008: 173).

¹ Nevruziyye'nin farklı nazım şekilleriyle kullanımını örnekleriyle görmek için bkz. Metin Akkuş, Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebi Türler ve Tarzlar, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2014, s.200.; Saadet Karaköse, “Eski Türk Edebiyatında Nevrûz ve Nevrûzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 23, 2008, s. 173.

Klasik Türk edebiyatında sultanların saltanatı nevrüza benzetilir. Ekinoks, yani gece gündüz süresinin eşit olması sultanın adaletiyle anılır.

Felek-mertebe kutb-ı hurşîd-sîret

Ki nev-rûz-ı âadliyledür mülk (Fuzûlî K.27-11)

(Felek kadar yüce, güneş mizaçlı hakanın adaletinin nevrüzuyla ülke mutlu oldu.)
(Karaköse, 2008: 179)

Kasidelerin dua bölümünde ise, memduhun saltanatının yine nevrüz gibi devr-i daim etmesi temenni edilir. Şairlerin, sunulan manzume karşılığında aldığı caizeler nevrüza benzetilir. Memduhun lütuf ve ihsanı nevrüz güneşinin cömertliğine benzetilir (Karaköse, 2008: 173). Aynı zamanda şairler gibi münceccimbaşların da nevrüziyye adıyla anılan caizelerden bir pay aldığını da hatırlatmak gerekir. Münceccimbaşı yeni takvimi padişaha sununca ondan ihsan alırdı (Sarıçiçek, 2007: 230).

Bayak, nevrüz konulu şiirlerin klasik Türk edebiyatında sıkça ve çok güzel ele alındığını vurgular. Buna rağmen, nevrüz konulu şiirlerin halk şiirinde daha zengin olduğunu da belirtir. Bu şiirler, halk edebiyatının koşma, mani, tekerleme, şarkı, türkü gibi pekçok formuyla yazılmıştır. Nevrüz gününü anlatan bu şiirler, Nevrüzlük, Nevrüz koşakları, Takmak gibi farklı adlarla anılmaktadır. Halk kültüründe de böyle bir türün zengin içerikle ve sayıda var olması ve gelişmesi bu özel günün, Türk kültürüne sonradan girmediğini göstermektedir (Bayak, 2007: 62)

Fasîhî ve Nevruziyyesi

Bilinen tezkire ve ansiklopedik kaynaklar incelendiğinde Türk edebiyatında Fasîhî mahlaslı 6 şairden söz edilebilir. Fasîhî mahlaslı bu şairlerin dördünün 16. yüzyılda, birinin 17. yüzyılda, diğer iki şairin ise 18. yüzyılda yaşadıkları bilgisi mevcuttur.¹ Çalışmamıza konu olan nevrüziyyenin de içinde yer aldığı kasaid mecmuası, 18. yüzyıl şairlerinden Piri-zâde Sahib Mehmed Efendi'nin (1674-1748) yazdığı kaside mecmuası içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu mecmua içerisinde ismi geçen Fasîhî'nin de 18. yüzyıl şairi olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. 18. yüzyılda yaşamış Fasîhî mahlaslı iki şairden biri olan Ahmed Fasîhî Efendi, aslında ressamdır ve Esmâ-i Bilâd adında manzum tek eseri vardır (Kesik, 2014). Divanı olmayan bu şairin nevrüziyye türünde bir kaside yazması ihtimal dışındadır. 18. yüzyılın Fasîhî mahlaslı diğer şairi ise Tosyalı Hasan Fasîhî Efendi'dir. Piri-zâde'nin çağdaşı olduğunu

¹ Fasîhî mahlaslı bu şairler için Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'ne bakınız.

bildiğimiz bu şairin divanını incelediğimizde kullandığı üslup ve kelime kadrosu, çalışmamıza konu olan nevrüziyye ile örtüşmektedir. Şairinin Fasîhî olduğu belirtilen, Kaside Mecmuası içerisinde yer alan nevrüziyyenin Tosyalı Hasan Fasîhî'ye ait olma ihtimali daha ağır basmaktadır.

Asıl adı Hasan olan Fasîhî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Kastamonu'nun Tosya ilçesinde doğmuştur. Medrese öğrenimi gören şair, Hasan Fasîhî Efendi olarak tanınmıştır. Şeyhülislam Abdullah Efendi tarafından yapılan sınav sonucunda haric medresesi müderrisliğine getirilmiştir. Daha sonra sırasıyla Defterdar Ahmed Paşa, Muharrem 1139 / Ağustos-Eylül 1723'te Saniye-i Kenan Paşa, Şevval 1142/Nisan-Mayıs 1730'da Eyyühüm Çelebi, Cemâziyelâhır 1146/Kasım-Aralık 1733'te Ferhad Paşa medreselerine, Cemâziyelevvel 1150/Ağustos-Eylül 1737'de Sahn-ı Seman Medreselerinden birinde müderrislik gibi önemli görevlerde bulunmuştur. 27 Ramazan 1150/18 Ocak 1738'de İbrahim Paşa-yı Cedid, 5 Muharrem 1154/23 Mart 1741'de Mihr-mah, 16 Şevval 1155/14 Aralık 1742'de Hakaniye Vefa medreselerinde görevlendirilmiştir. 1156 yılı başlarında (1743) İstanbul'da vefat etmiştir. Düzgün söz söylemekle anılan Fasîhî, içinde bulunduğu topluluklarda toplantının kurallarına uymadığı için Vehbi Efendi tarafından *Vekâlet-nâme* adlı eserde kınanmıştır (Kesik, 2014). Divanında yer alan tarih manzumeleri ve sıhhatnâmeden şairin İstanbul'da ve III. Ahmed döneminde yaşadığı düşünülmektedir (Gökalp, 2001: 2)

Şairin bilinen tek eseri *Dîvân*'ıdır. Bu divanın bilinen tek nüshası ise İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi 5754'tedir. *Dîvân*'da bir tevhit, üç naat, dört halife, Hasan ve Hüseyin ile Mevlana hakkında üç methiye, Sultan III. Ahmed için yazılmış bir sıhhatnâme, bir terki-i bend, beş müseddes, iki muhammes, 315 gazel, dört tarih, 22 kıt'a ve rübai, 27 beyit ve mensur bir dibace bulunmaktadır (Kesik, 2014). Bu eser üzerine Haluk Gökalp tarafından yüksek lisans çalışması yapılmıştır (Gökalp, 2001).

Fasîhî'nin edebi kişiliği hakkında kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Gökalp, yüksek lisans tez konusu olan divandaki şiirlerinden hareketle şairin kendini övmeyi sevdiğini belirtir. Özellikle şiirlerinin sonlarına doğru sözlerinin ve söyleyiş tarzının eşsiz olduğunu vurgulayarak fahriye yapar (Gökalp, 2001: 4-5).

Fasîhî Dîvânı üzerine hazırlanmış bu tek akademik çalışmayı incelendiğinde, nevrüziyye manzumesinin bu eserde yer almadığı tespit edilmiştir. Söz konusu manzume bir kaside mecmuası içinde yer almaktadır. Millet Kütüphanesinde bulunan bu kaside mecmuasının katalog bilgisi şöyledir:

Demirbaş no: 06 Mil Yz A 1601

Eser Adı: Kasâ'id

Yazar Adı: Sâhib Pîrî-zâde Mehmed Efendî (1085/1674 - 1162/1748)

Dili: Türkçe

İstinsah Tarihi Hicri (Miladi) : 1125 (1712)

Dvd Numarası: 74

Ciltsiz olan bu eser, Fasîhî'nin de Nevruziyyesinin yer aldığı 4 mülemma kasideden oluşmaktadır. Fasîhî'nin manzumesi, Kasâ'id'in 3b-4a varaklarında yer almaktadır.

24 beyitten oluşan nevrüziyye dil ve teknik açısından kaside nazım şeklini taşımaktadır. Kaside Hezec bahrinin sık kullanılan Mefâîlün / mefâîlün / mefâîlün / mefâîlün vezniyle yazılmıştır. “nevrûz” redifiyle, “-â” şeklinde kafiyelenmiştir.

Bahar tasvirinin Nevrûz özeline indirgenmesiyle yazılan manzumenin 1-13. beyitleri nevrüz tasviri, doğadaki canlılık, bir değişimin portresini çizen girizgâhla başlar. Bu bölümünün ardından 14-18. beyitlerde şair memduhu övmeye başlar. Fakat şair bu memduhun kim olduğuna dair hiçbir ipucu vermemiştir. Fahriye bölümü olan 19. beyitte şair, memduh ne kadar övülse de bu övgünün yeterli olmayacağını dile getirerek bir yandan da kendini över. 20-24. beyitler arasında ise şair, memduhuna iyi dileklerde bulunarak ona dualar eder.

Memduhun adaleti ve makamının nevrüza benzetilmesi gelenektendir. Fasihi de nevrüz ile memduhunu kast eden bir kaside yazmıştır. Aşağıda Fasîhî'nin *Divân*'ında yer almayan, daha önce tespit edilmemiş Nevruziyye manzumesi ve bu manzumenin diliçi çevirisi yer almaktadır. Bu çalışma ile yeni tespit edilen bir metnin alana kazandırılması amaçlanmıştır.

Mefâîlün / mefâîlün / mefâîlün / mefâîlün

- 1- Yine âyîne-i dünyâya virdi incilâ nevrûz
Yine virdi kulüb-ı ehl-i 'irfâna şafâ nevrûz
- 2- Yine sildi süpürdü ser-be-ser gerd-i zemistânı
Muqaddem gönderince gülşene bād-ı şabâ nevrûz
- 3- Şemîm-i 'ıtr-sây-ı verdi aldıkça zühûr eyler
Güle bülbül gibi gūyâ ki olmuş mübtelâ nevrûz
- 4- Ne sâhirdür şikest-i sâye-i çîn-i cebîninden
Düşer meydân-ı kaşr-ı bâğ-ı şevke bû-rübâ [nevrûz]

-
- 5- Serer seccâde-i sebzini şahñ-1 gülşen-i dehre
İder bu rûzgâruñ seyrini bād-1 hevā [nevrûz]
- 6- Ne üstādâne tezhīb eyledi mecmû‘ a-i şayfi
Zer-efşân itdi levh-i gülsitāna cā-be-cā [nevrûz]
- 7- Yine bāzār-1 gülşende şumāş-1 verdi aldıķça
Nuķūd-1 jāle virdi h̄‘āce-i mihre bahā nevrûz
- 8- Silüp ebr-i şitāyı dest-i şevķ ile feleklerden
Virir hūrşīd-i ‘ālem-tāba nūrile ziyā nevrûz
- 9- Riyāz-1 dehre teşrīf eylemezdi cümleden evvel
Eğer ezhār-1 bāğa olmayadı reh-nümā nevrûz
- 10- Yine reng-i şitāyı penbe-i berf ile sildikçe
Sipihri eyledi āyīne-i ‘ālem-nümā nevrûz
- 11- Riyāz-1 ‘ālem-i tecrīde gelmezdi Mesīh-āsā
Buķūr-1 Meryem ile olmasa rûh āşinā nevrûz
- 12- Bozup Efrasiyāb berdi aķir aldı meydānı
O Rüstendir ki itdi ‘āleme ‘arz-1 Kavā nevrûz
- 13- Görüñdi dīde-i halk-1 cihāna pertev-i iķbāl
Açıldı baķtı eyyāmıñ deyü itdi nevā nevrûz
- 14- Nice açılmasun baķt-1 zamāne şadr-1 zī-şānuñ
Nesīm-i i‘ tidāli oldı dehre guyyā nevrûz
- 15- Ne şadr o hāzret-i Hayder-şiyem dāmād-1 sultānī
Zamān-1 bā-emānında ider bāy u gedā nevrûz

- 16- O destûr-ı mükerrerdir ki görse cûy-ı ihsânun
Ser-â-pâ dehri eyler gülşen-i revnağ-fezâ nevrûz
- 17- Ne düstûr ol tabîb-i rûzigâr Bû 'Ali'dir kim
Bulur tedbîr-i kânûn-ı kemâlınden şifâ nevrûz
- 18- Zamân pür-‘ illet iken eyledi ıslâh-ı tedbîri
‘ Aceb mi derdine olsa taleb-kâr-ı devâ nevrûz
- 19- Kûşûr emr-i muqarrer ol ‘ulüvvü’ş-şânı medh itseñ
Faşîhî devr-i dehr ile bulunca intihâ nevrûz
- 20- İllâhî şadr-ı zî-şân-ı ‘adâlet kâr-ı devrânuñ
Der-i ‘adline itsün her ser-i sâl ilticâ nevrûz
- 21- Dil-i mirât-ı şâfî gerd-i gamdan olsun âsûde
Kederden eyledikçe halk-ı dünyâyı rehâ nevrûz
- 22- Gül-i şıhhî karîñ-i şebnem-i tevfiğ ola yâ Rabb
Gelüp gitdikçe dîvân-ğânesine dâ'imâ [nevrûz]
- 23- Cihân ser-sebz ola bārân-ı nîsân-ı ‘atâsıyla
Kemâl-i luğfi ile eyleye cennet-serâ nevrûz
- 24- Felekde mihr ü meh devr eyledikçe ol kerem-kârûñ
Şebîñ Kadr ü Berât ide günin bār-i Hüdâ nevrûz

Metnin Diliçi Çevirisi

- 1- Nevruz yine dünya aynasına parlaklık, irfan ehlinin kalbine safa verdi.
- 2- Nevruz, sabah yelini gül bahçesine önden gönderince kışın soğuşunu baştanbaşa yine silip süpürdü.
- 3- Nevruz sanki bülbül gibi güle tutulmuş (da) gülün ıtır gibi (hoş) kokusunu aldıkça açılır.

-
- 4- (Nevruz), ne hilekârdır (ki) alın kırışıklığının gölge kırığından koku kaptıkça istek bağı sarayının meydanına düşer.
- 5- (Nevruz) dünyanın gül bahçesinin ortasına yeşil seccadesini serer. İstek rüzgârı (da) bu âlemi seyrededer.
- 6- (Nevruz) gül bahçesine yer yer öyle altın saçtı (ki) yazın tümünü ustaca altınla süsledi.
- 7- Nevruz, gül bahçesi pazarında yine gül kumaşını aldıkça (bunun) karşılığında güneş tüccarına çiğ parasını verdi.
- 8- Nevruz kış bulutlarını gökyüzünden coşku eli ile silerek, âlemi aydınlatan güneşe nur ile ışık verir.
- 9- Nevruz, bağı çiçeklerine yol göstermeseydi eğer, dünya bahçesine herkesten önce gelmezdi.
- 10- Nevruz kışın rengini kar pamuğuyla sildikçe, yine güneşi dünyayı gösteren ayna eyledi.
- 11- Nevruz, Meryem'in buhuruyla ruh aşinası olmasaydı Mesih gibi soyutlanma dünyasının bahçesine gelmezdi.
- 12- Nevruz, (öyle bir) Rüstemdir ki dünyaya Kava'yı arz etti. Sonunda (da) Efrasiyap soğuğu kırıp meydanı aldı.
- 13- Nevruz, dünyadaki insanların gözüne talih yıldızı göründü, günlerin bahtı açıldı diyerek seslendi.
- 14- Nevruz dünyaya öyle serin bir rüzgâr oldu ki, şanlı hükümdarın zamane bahtı nasıl açılmasın?
- 15- O Haydar huylu hükümdar, sultanın damadı nasıl bir hükümdar ki, nevrüz (gibi) zengin ve fakir korkusuzca anını yaşar.
- 16- Nevruz, öyle lütfkârdır ki, cömert akarsuyunu görse dünyayı baştan ayağa bereketli gül bahçesi eyler.
- 17- Nevruz öyle bir vezir, (öyle bir) zamanın tabibi Ebu Ali'dir ki, olgunluğunun kuralcı çaresinden şifa bulur.
- 18- Nevruz (bütün) dertleri iyileştirdi. Zaman hastalıklarla dolu iken dertlere derman olsa (buna) şaşılır mı?
- 19- Fasîhî! Nevruz, dünyanın dönüşü ile son buluncaya (kadar) o şanlı hükümdarı sürekli övsen (de) yine eksik olacaktır.
- 20- Allahım! Adaletin şanlı hükümdarı (bu) zamanın en kıymetlisi, nevrüz her yılın başında adalet kapına sığsın.

- 21- Nevruz, dünyadaki insanları kederden huzura kavuşturdukça; saf, temiz aynanın gönlü gam tozundan uzak olsun.
- 22- Ey Allahım! Nevruz, divan-hanesine sürekli gelip gittikçe; sıhhat gülü lütuf şebneminin dostu olsun.
- 23- İhsanının bereketli yağmuruyla yemyeşil olsun. Lütfunun bolluğuyla cennet gibi eylesin.
- 24- Gökyüzünde ay ve güneş döndükçe, Allah o kerem sahibi (hükümdarın) gecesini Kadir ve gündüzünü Berat etsin.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (2007). **Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar**. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Akyüz, K. vd. (2000). **Fuzûlî Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aypay, İ. (2009). “Klasik Türk Şiirinde Nevruzun İşlenişi”, **AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, c XI, sy.1, 1-12.
- Bayak, C. (2007). “Nevruziyye”, **DİA**, 33, 62.
- Cunbur, M. (1995). “Klasik Türk Edebiyatımızda Nevruz”, **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ankara.
- Devellioğlu, F. (2002). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (2013). **Yeni Tarama Sözlüğü**. Ankara: TDK Yayınları.
- Gökalp, H. (2001). **Fasihî Divanı (İnceleme-Metin)** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Güleç, İ. (2013). “Baharı Şiirle Karşılama: Kenzî ve Nevruziyyesi”, **Kitaplara Vekfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail Erünsal'a Armağan 2**, (Haz. H. Aynur vd.). İstanbul: Ülke Yayın Haber, s.769-798.
- Gündüz, Ş. (2007). “Nevruz”, **DİA**, 33, 60-61.
- Kanar, M. (2009). **Arapça-Türkçe Sözlük**. İstanbul: Say Yayınları.
- Kanar, M. (2010). **Farsça-Türkçe Sözlük**. İstanbul: Say Yayınları
- Karaköse, S. (2008). “Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy.23, 171-187.
- Karavelioğlu, M.A. (2015). “16. Yüzyılda Derlenmiş Bir Şiir Mecmuasında Dört Nevruziye Örneği: Medhî, Sücûdî, Cefer Çelebi ve Lutfî'nin Nevruziyeleri”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 15. İstanbul, 223-262.

Kesik, B. (2014). “Fasîhî, Hasan Fasîhî Efendi”, **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**. Erişim tarihi: 10.06.2020.

Mütercim Âsım. (2000). **Burhân-ı Katı**. (Haz. M. Öztürk-D. Örs). Ankara: TDK Yayınları.

Onay, A.T. (1993). **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, (Haz. C. Kurnaz). Ankara: Türk Diyanet Vakfı.

Pala, İ. (2002). **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**. İstanbul: LM Yayınları.

Sarıçiçek, R. (2007). “Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruziye”, **Türk Dili**, sy. 663, 229-239.

Tarlan, A.N. (1992). **Ahmet Paşa Divanı**. Ankara: Akçağ Yayınları.

ACILARIN YOĞURDUĞU SANAT: KADIN

H. Aylin SEÇKİN*

ÖZET

Yaşadığımız Anadolu topraklarında Tanrıdan ziyade Tanrıçaları görürüz. Buna rağmen hala günümüzde kadının adı yok. Ülkemizde ve dünyada da bu durumun farklı olmadığını, hatta sanatın her alanında da durumun böyle olduğunu görmekteyiz. Düşünce sistemimize baktığımızda; gücü göklere yani erkeğe, yeri ise kadına vermişiz. Toprak Ana'nın her türlü eziyete uğramasına karşın yine de doğurganlığına devam ediyor olması bize şunu öğretiyor; Sen bana bir şey vermesen de ben sana sevgiyle, ilgiyle vermeye devam edeceğim. Kadına bakışımızda öyle, her türlü eziyet, işkence ve sevgisizliğe rağmen kadın üretmeye devam edip, toprak ana tavrıyla vermeye devam eder.

İşte bazı kadınlar bu ruhani tavırla acılarını sanata çevirmeyi başarmışlardır. Bunu yaparken de bu yaratım sürecinin oldukça sancılı olduğunu görmekteyiz. Camille Claudel'in Rodin'e duyduğu aşk onu hayatının son yıllarını bir akıl hastanesinde geçirmesine, orada yaşamının son bulmasına neden olmuştur. Frida Kahlo'nun resimleri hayatının biyografisidir. O resimlere baktığımızda kendisinin acılarını nasıl sanata dönüştürdüğüne tanık olursunuz. Furuğ Ferruhzad'ın şiirlerinde kadınların ötekileştirmesine karşı çıkmıştır.

Ülkemizin kadınlarına baktığımızda; Neveser Kökdeş şarkılarını dinlediğimizde abisinin gölgesinde kendi acılarında var olma çabasını görürsünüz. Füreyya'nın seramikleri bize ne olursa olsun ayakta durmayı öğretir. Hale Asaf'ın resimleri engellere rağmen kendinden ödün vermemeyi gösterir. Afife Jale sanatın tutku ile yoğrulduğunu bu tutku sayesinde tüm yasakların karşısında cesurca durabilmeyi öğretir.

Yazdığımız, yazamadığımız kadınların ortak noktası güçlerinin sınırlarını kimsenin tahmin edemediği varlıklar olmalarıdır. Bu kadınlar şimdi ve gelecekte de bizler gibi sanat yolunda ilerlemek isteyen kadınlar için ilham kaynağı olmayı sürdürmeye devam edeceklerdir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Acı, Sanatçı, Yaratıcılık

ABSTRACT

On these lands of Anatolia where we live, we witness Goddesses more than Gods. Despite this fact, the woman still remains nameless today. We can see that this situation is not different in our country or across the world, and even in every field of arts. When we view our thought system it is evident power is ascribed to the sky, to men, while the earth is ascribed to women. The fact that Mother Earth continues to be fertile despite all the torment she suffers tell us this; Even if out won't give anything to me, I will continue to give with love and affection. Our outlook on women is the same; despite all kinds of torment, torture and unloving attitudes, women continue to produce, to give in the same manner as Mother Earth.

And behold, some women manage to convert their pain into art with this spiritual attitude. In doing this, we can see this process of creation is very painful. Camille Claudel's love for Rodin has resulted in spending her last years in a mental asylum, ending her life there. Paintings of Frida Kahlo construct a biography of her life. In these images, the viewer can witness how her pain was transformed into art. Poetry of Furuğ Ferruhzad revolts against marginalisation of women.

Looking at women of our country, we can see Neveser Kökdeş endeavouring to exist with her own pain under the shadow of her older brother. Ceramic works of Füreyya teaches us to stand up no matter what happens. Paintings of Hale Asaf prove an example of refusing to compromise despite obstacles. Afife Jale teaches that art is moulded with passion, and how one can stand against all taboos thanks to this passion.

The common point of all women we did or did not mention is the fact that they are creatures whose limits no one can fathom. Now and in the future, these women do and will continue to be a source of inspiration for women like us who wish to walk on the path of arts.

Keywords: Woman, Pain, Artist, Creativity

* Öğretim Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Meslek Yüksekokulu, E-mail: aylin.seckin@deu.edu.tr

GİRİŞ

Sanat insanın kendini en iyi ifade ettiği alandır. İnsan herşeyi anlamlandırmak ister, yaşadığını, hissettiğini, hayallerini, acılarını, suskunluk halini, mutluluğunu, kapana kısılmış ruhunu hayata dair herşeyi imgeleştirip, ürüne ya da esere çevirdiğinde onunla ilgilenecek olan insanın kendisini duymasını, ııılığını görmesini ister. Sanatın hangi alanı olursa olsun kadın sanatçıların yaratımlarının özünde bu ııılığı duyarız.

Neden bu kadar zordur anlaşılmak? Neden anlaşılmak ihtiyacı içindeyiz? Neden anlaşılmak için eser bırakma ihtiyacımız var? Bu nedenleri çoğaltmak mümkün, kadın olarak yaratıcı olmak çok daha zor. Çünkü belirlenmiş kalıpların dışında kalmak isteyen, boğun eğmeyen bu güçlü kadınlar, var olan düzene başkaldırdıkları için, tek ifade araçları sarıldıkları, kendilerini buldukları sanatlarıydı. Yarattıkları eserlerle bizlere bir şey anlatma isteğindeki haykırıışlarında; sesimi duy, beni gör ve anla demek istiyorlardı.

Her bir yaratıcı kadının hem hayatları, hem eserleri bize hep bir şey öğretmeye devam edecektir. Bu kadın sanatçılar bizler için, görünenin arkasındaki görünmeyi görmemizi sağlayan işler üreterek sanatın özünü kavratmak istemişlerdir. Sanatın özü de budur; görünenin arkasındaki görünmeyi bize algılatmasıdır. Bu doğrultuda bize bunu hissettirecek kadın sanatçılarımızın bazılarını inceleyerek başlayacağız.

Camille Claudel Gölgede Bırakılmak İstenen Heykeltraş

Gölgede olmak, gölgede kalmak, gölgede bırakılmak istenen bir kadın Camille Claudel. Rodin için ilham kaynağı olmasına rağmen, kendi sanatında gölgede olması istenen bunun için zorlanan kadın. 1789 Fransız Devrim'ini gerçekleştiren bir ülkenin kız çocukları sanat eğitimi alamıyordu. Camille Claudel ise, çok küçük yaşlardan itibaren çamurla bir şeyler yaratarak sanatın içinde olmak istediğini gösteriyordu. Annesinin buna hep karşı çıkışına rağmen babası onu maddi ve manevi destekleyerek özel eğitim almasını sağladı. Hak, özgürlük ve eşitlik için ihtilal yapan ülkenin kız çocuklarına gördüğü muamele evde ya da bir sanatçının atölyesinde eğitim görmesiydi. Bu koşullarda bu yetenekli kadın Rodin'in atölyesinde eğitim almaya başlar, Rodin, Camille Claudel'deki yeteneği hemen anlar ve onunla özel ilgilenir. Bu ilgi ilerleyen zamanlarda çok tutkulu bir aşka dönüşür. Bu aşk döneminde Rodin'in eserlerine bakıldığında çok iyi işler olduğu görülür. Bunun sebebi ise, ilham kaynağı olan bu kadının Rodin'in işlerine kendi yaratıcılığını da eklemesi olarak görülür. Hem aşkta hem yaratımda bu kadar iç içe olmaları bazı gerilimleri de bir araya getirmiştir. Rodin kendinden daha yetenekli bu kadını kendi kariyeri açısından ön planda olmasını istemez. Aynı zaman da Rodin evlidir, bu da Camille Claudel'in Rodin'in metresi olarak görülmesini sağlar. Yeteneğinin önüne bu sıfatın

gelmesi onu yıpratmaktadır. Rodin'in boşanmaması toplum önünde küçük düşürülmesi ve Rodin'in terk etmesiyle son bulan bu ilişki onu depresif bir hale sokar. Annesi bu yasak ilişki yüzünden onu reddeder, babasının ölümü onu iyiden iyiye bunalıma sokar. Rodin'in çabasıyla erkek kardeşinin imza ile onay vermesiyle akıl hastanesi dönemi başlar. Bu dönemde arada ziyaretine gelen erkek kardeşine yalvarsa da ölümüne kadar orada tutulur. En acı kısım aşık olduğu adamın onun akıl hastanesinde kalmasına göz yumup, sanat adına yapacağı, üreteceği birçok eseri ondan alması, dolayısıyla bizleri de mahrum bırakmasını sağlamıştır.

Akıl hastanesinde kardeşine yazdığı mektupta şöyle diyor:

Akıl hastanesi! Evim diyebileceğim bir yere sahip olma hakkım bile yok! Onların keyfine kalmış işim! Bu, kadının sömürülmesi, sanatçının ölesiye ezilmesi... Mahsus kaçırdılar beni, onlara tıklandığım yerde fikir vereyim diye; yaratıcılıklarının ne kadar sınırlı olduğunu biliyorlar çünkü. Kurtların kemirdiği bir lahana gibiyim şimdi, yeni filizlenen her yaprağımı büyük bir oburlukla mideye indiriyorlar... Bilmiyorum, kaç yıl oldu buraya kapatılalı, ama tüm hayatım boyunca ürettiğim eserlere sahip çıktuktan sonra şimdi de kendilerinin hak ettikleri hapishane hayatını bana yaşıyorlar... Bütün bunlar Rodin'in şeytani başının altından çıkıyor. Kafasında bir tek düşünce vardı zaten; kendisi öldükten sonra benim sanatçı olarak atılım yapıp onu aşmam; bunu engellemek için de, yaşarken olduğu gibi ölümünden sonra da ben hep mutsuz kalmalıydım... Her bakımdan başarıya ulaştı işte! Bu.... Bu esaretten çok sıkılıyorum... Villeneuve'e hiç dönemeyecek miyim, Paul? (Delbee, 2002).

Bu satırları okuduğunuz kadını 30 sene boyunca akıl hastanesinde tutmak bir nevi onu hapsedmek, yaratıcılığının ölmesini beklemelerine rağmen Camille Claudel o zorlu hayatında da üretmeye devam etmesi kadının yaratıcı gücünün en büyük örneğidir.

Yetenekli bir çocuk olarak dünyaya gelmesine karşın daha en başında ataerkil bir düzende kadının kendini var etme çabasıyla başbaşa kalmıştır. Bu yeteneğini görmezden gelip, sadece Rodin'in sevgilisi olarak anılması sanatına hakaret sayılmalıdır. Rodin ondaki bu yeteneği gördüğü için ona özel ders vermeye başlamıştır. İşlerini Camille başlatıp belirli bir seviyeye geldiğinde kendisi devam etmiştir. Günümüz sanat tarihçileri bu yüzden Rodin'in eserlerini Camilleden önce, Camille'den sonra diye ayırır. Camille'in bu yeteneği Rodin'de kıskançlık duygusunu arttırıp, ayrıldıktan sonra bile Camille Claudel'in sanat hayatında yükselmesini engellemiştir. Sanat çevresinde eserleri beğenilmesine rağmen satılmamasını sağlamış, sanatını sürdürmesine izin vermemiştir. Her açıdan yalnız bırakılan bir kadının hazin öyküsüdür. Arada uğrayan abisi de Çin'de yaşamaya başlayınca yapayalnız kalmıştır. Sanatını yapması da engellenince bir insanın bu koşullarda akıl sağlığını koruması imkânsızdır.

Her şeyin güzel başladığı düşünülen hayatında önce toplumun kadına karşı önyargılı tutumu, sonra aşık olduğu adamın önce onu tepelere çıkartıp, yere fırlatmasını ve ailesinin onun yanında olmaması bir kadının yaratıcılığının, yeteneğinin solup, yok olup gitmesini sağlamıştır. Bir insanın, bir kadının ve içindeki yaratıcılığın toprağın altına gömülmesi sağlanmıştır.

Güvercin Frida Kahlo

Babasının güvercin dediği ressamın resimlerinde de güvercin ürkekliğini, sadakatini, naifliğini yansıttığını görürüz. John Berger, Frida Kahlo'nun resimleri için şöyle diyor: “Kahlo'nun resimlerinde gelecek yoktur, sadece her şeyi sahiplenen muazzam alçakgönüllü bir şimdi vardır ve biz bu tablolara bakarken, daha boyanmadan önce anıya, tenin anısına dönüşmüş şeyler bu şimdide bir anlığına geri döner. Kendi tenine resim yaptığını hayal etmesinin sonucuydu. Frida Kahlo resmini yaptığı herşeyle yanak yanağa yatardı” (Berger, 2018: 119). Bu cümlelerin doğruluğunu resimlerini gördüğümüzde hemen anlarız. İnsan yaşamında karşılaştığı her şeyi hikâye anlatır gibi nasıl bu kadar iyi yansıtıyor diye düşündürür.

Acı bir insanın yaşamında nasıl böyle bir yaratıcılığa dönüşür, bizleri hayret içinde bırakır. Her resmi hayatının otobiyografisidir. Hayatında acı kavramı, çocuk felci ile başlar, hayatı boyunca topal olarak kalır. Hayatında dönüm noktası ise; “1925 yılının bir eylül günü, okuldan eve dönerken, erkek arkadaşı Alex Gomez Arias ile bindiği otobüse tramvay çarpar. Yolcuların tutunduğu çelik trabzan, Frida'nın vücudunu delerek geçer, kalça ve bacak kemikleri yanı sıra, kaburga kemiklerinin çoğu kırılır. Demir çubuklardan biri Frida'nın sol kalçasından girer, vajinasını delerek leğen kemiğinden çıkar” (Şahin, 2018: 40). Bu olay Frida Kahlo'nun yaşamını başka yöne çevirecek, yaşamı boyunca acı ve ağrının iç içe geçeceği sadece resim yaparak rahatlayacağı bir yaşamı başlatır. Diğer büyük kazasının da kocası Diego Riviera ile tanışmak olduğunu dile getirir. Bu tanışmayı kaza olarak nitelendirse de Diego'ya olan aşkı çok büyüktür ve şöyle ifade eder: “Diego'yu ne kadar çok sevdiğimi kimse bilmeyecek. Onu acıtacak, tedirgin edecek hiçbir şey yapmak istemiyorum... Onun üzülmelerini hiç istemem. Sağlığım yerinde olsa, tüm sağlığımı ona verirdim. Genç olsam, tüm gençliğimi ona verirdim” (Şahin, 2018: 51).

Diego, Frida'nın resim yapışı için şöyle der: “O, göğsünü ve yüreğini parçalayarak, duygularının acısını resmediyor” (Şahin, 2018: 55). Diego, Frida'ya çok büyük acılar yaşatmasına rağmen onu sevmeye devam eder. Resimlerinin çoğunda bu acıyı gösterir. Frida, Diego'ya şöyle der: “Beni anladın. Zaten en dayanılmaz acı buydu. Sen beni anladın ve anladığın halde canımı yaktın Diego, acı çeken bir yüreğim var. Seni sevmeye başladığım ilk günden beri, acı çeken bir yürek. Acı çeken yüreği var ise bir beden, daha hızlı çürüyor o beden...” (Şahin, 2018: 56-57). Yaşamındaki bu iki kaza olmasaydı dünya Frida Kahlo gibi bir kadın sanatçıdan mahrum kalırdı. Sağlıklı görünmeyen bu aşk Frida'nın yaratıcılığının tetikleyicisiydi bu yüzden resimlerine baktığımızda gözlerimize değil ruhumuza dokunur. Sanatın dili, dini, rengi ve tanımı olmadığını öğretir bize Frida. Onun resimlerine baktığımızda

sanatın plastik değerlerini bilmenize gerek yoktur, resim sizi içine alır ve konuşur. Kadının kavrayışını, birleştiriciliğini, sizi sarmasını onun resimlerinde görür ve hissedersiniz.

Günahların Şairi Furuğ Ferruhzad

İran'lı kadın şair Furuğ Ferruhzad, çok genç yaşta evlenmiş, yaşadığı toplumun baskılarına ve kocasıyla olan ilişkisindeki iletişimsizliğe dayanamayıp ayrılan bu yüzden evladını bir daha göremeyen acılı bir kadın daha karşımıza çıkıyor. Sert mizaçlı asker bir baba, herkesi ve her şeyi güzellik olarak gören bir anne, büyükbabasının anlattığı masallarla büyüyen kadın. Bu birbirinden farklı kişilerle büyüyen yaşadığı toplumun baskıcı anlayışı içinde sıkışan üç kere intihara teşebbüs eden şair Furuğ Ferruhzad.

Yaşadığı olaylardan nefes alabilmek adına yazdığı ilk kırk dört tane şiirini, Tutsak adını verdiği 1955 basım kitapta toplamıştır.

Bu kitaptaki şiirler incelikli, aşk dolu genç bir kadının sesidir. Şiirlerde felsefi hiçbir temaya ya da ayrıntılı sosyal tasvirlerle rastlanmaz. Şiirlerde dile gelen ses, genç bir kadının beklenti, pişmanlık, neşe, vicdan azabı, yalnızlık, terk edilmişlik, şüphe ve yılgınlık gibi ruh hallerini anlatır. Tutsak içindeki şiirler, aşkın değerini vurgulayarak betimleyen genç bir kadının canlılık, şehvet ve iyimserliğini dile getirir. İran'ın baskıcı rejimi altında yaşayan genç bir kadının bir şair olarak kadının ve genç bir annenin tecrübe ettiği karışık duygular şiirlerin temelini oluşturur (Ferruhzad, 2019: 15-16).

1956 yılına gelindiğinde ikinci kitabı Duvar yayımlanır. “Aşk anları, aşk hakkında hayaller, âşıkların yakınmaları gibi öğeler Duvar'daki şiirlerin ana izleğini oluşturur. Duvar'daki şiirler, ruh halleri ve şairin durumundaki İran'lı bir kadın için doğal olan duygusal ifadelerin yansıması bakımından oldukça İran'a özgüdür. Tutsak'ta durumunu bir birey olarak tasvir ederken, Duvar'da daha ziyade esaret duygusunu işler” (Ferruhzad, 2019: 17).

Üçüncü kitabı İsyân'da “Ömer Hayyam'ı ve rubailerini anımsatır şekilde, şairin içinde bulunduğu bunaltıcı ruh hali ile öfkeyi birleştirir. Örneğin, Tanrı'nın İsyanı adlı şiirde şair, kendisinin Tanrı olması durumunda neler yapacağını anlatır: Güneşin karanlıkta kaybolmasına izin verir, dağları denize gömer, ormanları ateşe verir, mezardan çıkarılan bedenlerle ruhları bir araya getirir” (Ferruhzad, 2019: 18-19).

Furuğ Ferruhzad şiirin yanında tiyatro, sinema ile de ilgilenmiştir. “1963 yılında ünlü İtalyan yazar Luigi Pirandello'nun yazdığı Altı Kişi Yazarını Arıyor adlı oyuna katılır, başarılı bir oyunculuk sergiler” (Ferruhzad, 2019: 22). Sinema için ise, belgesel film araştırmaları yapmak ve eğitim almak için 1959'da İngiltere'ye gider. “1962'de cüzzam hastalığına odaklanan derneğin başkanlığını sürdüren Dr. Raci ile dostluk kurar ve zamanının büyük bir kısmını onunla geçirmeye başlar. Hastanede cüzzamlılarla birlikte kaldığı on iki gün boyunca çekmiş olduğu Ev Karadır filmi, 1963 yılında, Batı Almanya Film Festivali'nde en iyi belgesel

film ödülünü alır” (Ferruhzad, 2019: 20). Bu belgeselde Furuğ aynı zamanda dışlanmış herkesin mücadelecisi ruh yapısını yansıtır.

Dördüncü şiir kitabı 1964’te yayımlanır. Şiir kitabının adı ise; Yeniden Doğuş’tur. Gerçekten de Furuğ için yeniden doğuştur.

Yeniden Doğuş, Furuğ’un hem şahsi hem de şiirsel olgunluğunun tam anlamıyla oturduğu, hayal gücü genişliği ve özgün söyleyiş tarzının kendini kuvvetle hissettirdiği bir eserdir. Yeniden Doğuş ile serbest nazım yazımına geçmiş, bu sayede şiirsel tefekkürün en uç noktalarını ifade edebilir durumuna gelmiştir:

O günler geçti
O günler güneşte solan otlar gibi
Güneşin altında soldu
Ve akasyaların kokusuyla sarhoş o sokaklar
Kayboldu
Dönüşü olmayan yolların keşmekeşinde
Yanaklarını sardunya yapraklarıyla boyayan o kız ah...
Şimdi yalnız bir kadın
Şimdi yalnız bir kadın

Furuğ’un dizginleyemediği, uçmaya hasret özgür ruhu toplumun muhafazakâr ruhuyla çatışınca üzerindeki baskı artar. Kadın başıyla Yeniden Doğuş ile estirdiği rüzgâr, birtakım gelenekçi, kalem sahibi eleştirmeni rahatsız eder. Edebiyat camiasının başlattığı cadı avı yaşamının çeşitli evrelerine sirayet eder. Yaşadığı toplumdan, ülkeden kendini bir ölçüde iradi olarak kendisi, soyutlar, büyük ölçüde de toplumun önemli kesimlerince dışlanır. Yeniden Doğuş’ta yalnızlaşmaya başlayan Furuğ, sonraki kitabında, İnanalım Soğuk Mevsimin Başlangıcına adlı eserine girecek olan şiirlerinde düşünsel olarak artık tamamen yalnız bir kadın olarak belirecektir (Ferruhzad, 2019: 23-24).

Furuğ’un ölümünden sonra son kitabı 1974’de İnanalım Soğuk Mevsimin Başlangıcına basılır. Furuğ’un şiir kitaplarındaki kendi evrelerini tanımlarsak;

Tutsak, zincirlerini kırma hevesini; Duvar, içindeki sıkışıp kaldığı yaşamı dile getirir. İsyân, mapusluklardan dert yanmayı bir kenara koyan şairin, olası sonuçları önsellikle kabul ederek başkaldırmasını, kendi düzenini yaratma çabasını anlatır ve büyük değişimin izlerini barındırır. Yeniden Doğuş, artık olgunluğa erişmiş şairin yaşamında açtığı yepyeni bir sayfadır. İnanalım Soğuk Mevsimin Başlangıcına ise Furuğ’un daha ince ayrıntılara girdiği, neredeyse kehanet kertesinde kendi şahsi yazgısına eğildiği şiirlerinden oluşur (Ferruhzad, 2019: 25).

“Furuğ öte yandan İran edebiyatındaki ötekilerin de sesi olur. Kadınların günlük yaşamlarında karşılaştığı sorunları, öteki olarak dışlanmış, kısıtlanmış, durağanlığa mahkûm edilmiş olmayı reddeden kadınlar adına birer birer kâğıda döker. Acı çekmeyi, bunun yazgısal kabul edilmesini reddeder, bu hale karşı isyan bayrağını açarak yükseltir; yasaklamalara, kısıtlamalara karşı durur” (Ferruhzad, 2019: 26).

Böyle bir yürek, 14 Şubat 1967’de çocukların içinde bulunduğu bir servis aracına çarpmamak için onlara zarar vermemek için frene basıp direksiyonu kırarak arabasının yoldan çıkmasını sağlar, başını önce direksiyona sonra da açılan kapıdan düşerek kaldırıma çarpar ve orada ölür. Kadınların hep baş başa bırakıldığı önce sen mi? Yoksa onlar mı? Sorusuna yine aynı onlar yanıtını verip, bu dünyadan göç eder gider.

Müzikte Batılılaşmanın Yüzü Neveser Kökteş

Neveser Kökteş'in yapıtlarını dinlediğinizde, incelediğiniz de kendi kültürünü çok iyi tahlil etmiş, müzik anlayışını batı kültürü ile birleştirirken, özünü kaybetmeden harmanlamış olduğunu görürsünüz. Bu üslubunun geleneksel kısmını ailesinden, modern anlayışı ise okuldan aldığını anlıyoruz. Ne yazık ki ülkemizde bu değerli kadın sanatçıları araştırarak bilimsel veriler yetersizdir, Neveser Kökteş'te bu durumdan nasibini almıştır. Bu yetersiz bilgi Kökteş'in doğum yılından itibaren başlar. Bazı bilgiler 1907 bazı bilgiler 1900, 1902 olarak gösterir. Uzmanlar ise şu sonuca varmıştır:

Neveser Kökteş, 1902 yılında doğmuştur. Bu tarihin en önemli dayanağı şimdiye kadar hiçbir yerde yayımlanmamış ve Kökteş'in biyografisini, yaşam öyküsünü yazan yazarların görmediği ve ilk kez bu tezde yayımlanan Notre-Dame de Sion'un Kayıt Defteri'dir. Bu defterde Kökteş'in adı "Néveser Hourchid" (Neveser Hurşid) olarak geçmekte (bilindiği gibi Soyadı Kanunu öncesinde kişilerin adlarının yanına baba adı yazılmaktaydı) okula giriş tarihi de "1913" olarak görülmektedir. O yıllarda ilkokul süresinin 4 yıl olduğu göz önüne alındığında 1913-4=1909'da 7 yaşında ilkokula başladığı ve 1909'dan da 7 yıl geriye gittiğimizde 1902 tarihine ulaşmamızdır (Çakarlı, 2017).

Ailesinin müzikle ne kadar iç içe olduğunu görürüz. Müzik alanında değerli insanların olduğu bir ailenin içindedir. Ailesinde müzik ile uğraşanlar; "kardeşlerinden Emine Şayan Batı müziğiyle ilgilenirdi. İkbâl, Viyana'da sürekli şan dersleri almıştı. Bayan Ağâh ise piyanoda Türk müziği parçaları çalarak büyük başarı sağlamıştı. Ama kardeşler arasında en ünlüsü kuşkusuz ağabeyi ünlü operet ve şarkı bestecisi Muhlis Sabahattin'dir" (Çakarlı, 2017).

Çok küçük yaşlardan itibaren özel dersler aldığını görüyoruz. Ortaokula başladığı Notre Dame Sion'da da müziğe olan ilgisi sürer. Kendi sözleriyle şöyle ifade eder: "Notr Dam dö Siyon'da [Notre-Dame de Sion] tahsilim esnasında piyanom meşhurdu. Konkurlarda, daima birinci olurdum. Oniki yaşında, alafranga bir polka yaptım. Sözleri yoktur. İlk alaturka eserimi de onbeş yaşında meydana getirdim. Anneme ithaf ettiğim bu eser (...)" (Çakarlı, 2017).

Bir başka hüznü hayât hikâyesini Neveser Kökteş'te de görürüz. Küçük yaşta babasını kaybetmiştir. On beş yaşına geldiğinde annesini kaybeder, kısa bir süre sonra da evlendirilir. Kocası Çanakkale Savaşı'nda şehit olunca daha bir yaşını doldurmamış oğlu ile başbaşa kalır. Bu büyük üzüntüler sanatçının beş yıl boyunca kendisini eve kapatmasına neden olur. Yaşadığı bu büyük üzüntüler yüzünün bir tarafının yağlarının erimesine neden olur. Hayatı boyunca da bu durum devam eder. Tedavi edilememiştir. Yaşadığı bu durumlardan kurtulabilmek için kendini sanatına, oğluna adadığını görürüz. Çok sevdiği ağabeyi ile birlikte turnelere çıkmışlardır. Bu süreçlerde ağabeyi daha ön planda olduğu için, kendisi geride olmayı tercih etmiştir. Ne kadar üretken olsa da ağabeyinin katı tutumu eserlerinin yayımlanmasına izin vermemesi kendisini hep geri planda tutmasına vesile olmuştur.

Kendini ön plana çıkarmaya başladığı zaman ağabeyinin iyice hasta olmasına rastlar. Bestelerini İstanbul radyosuna gönderir. Eserleri radyoda çalınmaya uygun bulunmaz.

Neveser Kökdeş'in radyoda çalınan ilk parçası aynı zamanda ağabeyinin cenazesinin kaldırıldığı gün olarak da kayıtlara geçmiştir. Acaba bu bir rastlantı mıdır? Neveser Kökdeş bu olayı şöyle anlatıyor:

Ağabeyim Muhlis Sabahattin Bey'in öldüğü gündü. Dünyam başıma bir kere daha çökmüş, perişan, bitkin mezarlıktan dönüyordum. Yol üzerindeki kahvelerden gelen bir şarkı sesi ile irkildim. Durdum, dinledim. Şu şarkı çalınıyordu radyoda: Gülüyorsun güzelim, gül, güle gülmek yaraşır... Bakamam gözlerine bakmaya, gözler kamaşır... Bu benim aylar önce radyoya gönderdiğim ve artık çalınıp söylenmesinden zerrece ümidim kalmayan bir şarkıydı. O an, işte sevincim ve kederim birbirine karıştı ve ben o gün, bu gün, birbirine sarmaş dolaş olmuş üzüntümü ve sevincimi birbirinden asla ve asla ayıramadım gitti (Çakarlı, 2017).

Ağabeye duyulan bu sevgi ağabeyinin yaşadığı dönem boyunca geri planda kalmasını sağlamıştır. Yine ataerkil bir yapıyla başbaşa bırakılıyoruz. Bu yüzdendir ki, eserlerinde neşeyi, ızdırabı, sevinçi, üzüntüyü hep harmanlanmış hissederiz. Eserlerindeki farklılık ve yenilikçi anlayış, geleneksel müziği savunanlar tarafından da tepki görmesine neden oluyordu. Bu insanlara kendi sözleri ile şöyle seslenir:

Alaturka musikinin hayatta yaşayan alemdarları benim bu yaptığım şarkıların kendi şarkılarını unutturacağı noktasında bana cephe aldılar. Hâlbuki halkımızın ve gençliğin her şeyden evvel neş'eli şarkılara ihtiyacı vardır. Bu bakımdan eğer İstanbul radyosuna sokulmuyorsam sırf bu hadiselerin tesiri iledir. Ve bunun tek mesulü radyo müdürü Mesut Cemil'dir. Müdür bey bana aynen şunları söylemiştir: Benim sağlığımda Neveser hanım adında bir kimse İstanbul radyosunda neşriyat alamaz. Ben bu yeniliği yaptığım için Mesut Bey beni tanımıyor. Hâlbuki Mesut Beyin babası Tanburi Cemil Bey de aynı yeniliğe teşebbüs etmiş ve Vals semai makamında şarkılar yapmıştır. Misal mi istiyorsunuz işte Vals-Semai usulünde bestelenen bir eser: "Sevdim Seni Ey İşvebaz" Eğer Mesut Cemil Bey beni tanımıyorsa aynı makamdan şarkılar yapan babasını da tanımıyor demektir (Çakarlı, 2017).

Yurtdışında da eserlerinin çalındığını öğreniyoruz. Her zaman yeniliğin peşinde koşan kendi sanatında da devrim yapmak isteyen ve yapan bu sanatçımız altmış yaşında kalp krizinden öldüğünde Türk müziğine çok güzel eserler bırakıp, ayrılmıştır. Bu engellemeler olmayıp, başta ağabeyi sonra diğer müzik severler tarafından desteklense idi bize bırakacağı yaratımlar daha fazla olacağı kesindir.

Seramiğe Ruhunu Veren Kadın Füreya

Şakir Paşa ailesinin önemli bir ferdidir. Bu aileden birçok sanatçı çıkmıştır; Fahrelnisa Zeid, Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı), Aliye Berger, Füreya Koral, Nejad Devrim, Şirin Devrim Türk sanatına çok büyük katkıları olan ailenin üyeleridirler. Türkiye'nin ilk kadın çağdaş seramik sanatçısıdır. Ciğerlerindeki rahatsızlık nedeniyle oyalanmak için başladığı sanat yaşamına, ilk seramik atölyesini açarak yeni insanların yetişmesine neden olan bu değerli kadın üretmenin, yaratmanın ne kadar önemli olduğunu bizlere çok güzel aktarmıştır. Füreya'nın eğitiminden geçen çok değerli insanları görüyoruz. Bunlardan bazıları; Bingül

Başarır, Alev Ebüzziya, Müfide Çalık'tır. Bu kadınlarımızın da Füreya'nın açtığı yolda başarılarla ilerlediklerini görmekteyiz.

Füreya'nın sanat anlayışı yaşamında olduğu gibi insanı kapsayıcı idi. Sanatın insanların gündelik yaşamlarında olmalarına inanırdı. Sanat eseri insanın yaşamına iyi gelmeliydi. Sanatını şöyle tarif ediyordu:

İstiyorum ki yaptığım çini tabakta en fakir ev yemek yesin. Benim çinilerim herkesin olsun. Yaptığım masa her evde bulunsun. Bir ocak yapmalıyım çiniden. Güzel bir merdiven başı. Kahve fincanlarım olsun bütün kahvelerde. Zengin fakir, iyi kötü bütün evlerde. Genç, ihtiyar bütün ellerde. Sanatı müzelerde hapsetmek yok. O sanat ölü sanattır. Çağımıza yakışmaz. Eski Yunanlılar, sanatı hayatlarına karıştırmışlar. O üniformalı müzelerde gördüğümüz yunan çanağı şarap içmek içindi. Güzelim testi su koymak, güzelim tas su içmek içindi. Heykeller meydanları doldurmuştu (Sevim-Yeşilmen, 2017: 129-130).

Sanat eseri onun sanat anlayışına göre herkesin olmalıydı. Sanat belirli bir zümrenin algıladığı, satın aldığı, müzelerde sergilemek için bağışladığı bir anlayıştan çıkmalıydı. Sanat eseri herkesin görebileceği, algılayabileceği ulaşılabilir olması onun için çok önemliydi. Orhan Veli'nin şiiri halkın anlayabileceği bir duruma getirmesi gibi Füreya da seramik sanatında bu anlayışı yerleştirmek istiyordu. Füreya'nın hayatında dönüm noktalarından biri Atatürk'ün onun keman çalmasını dinledikten sonra yazdığı yazıydı. "Füreya Hanım, görüyorum ki siz çok çalışkan bir insansınız. Millet sizden çok şey bekliyor. Siz çalışmalı ve bir şeyler vermelisiniz memlekete" (Kulin, 2000: 86). Görgüsüyle, davranışlarıyla, yaşamıyla ve ürettikleriyle halkına çok şey vermiştir.

Köklü bir ailenin ferdi olarak iyi bir eğitim görmüştür. Ailesindeki değişik olaylar yüzünden düşünmeden gerçekleştirdiği, mutsuz olduğu, baskılandığı ilk evliliği ve iki çocuğunun da ölmesi onun derin bir depresyona girmesine neden olmuştur. Kültürel ve yaşayış farkına rağmen, Kılıç Ali ile yaptığı mantık evliliği, daha sonra vereme yakalanmasıyla birlikte hayat onu bir yerden bir yere savuruyordu. Bu kadar olumsuz koşula rağmen bu güçlü kadın, bu yangından çıkacak bir yol buldu. Veremken oyalanmak için başladığı çamurla ilişkisi onu Türkiye'nin ilk çağdaş seramik sanatçısına dönüştürdü. Kocasını Kılıç Ali bu durumdan hiç hoşlanmamıştı. Seramiği bırakmasını sadece onunla ilgilenmesini ille uğraşacaksa hobi olarak devam etmesini istemişti. Füreya için seramik hobi olmanın çok ötesine geçmişti bile. Onun için yaratmak, üretmek nefes almak gibiydi. Artık hayatında sadece seramik olmasına karar vermişti. İşte bu karar ürettiği eserlerin de kendisinin ruhunu görmemizi sağlıyor. O ruh ki Candeğer Furtun tarafından şöyle tanımlanmıştır: "Kuşlar Füreya'nın özgür ruhunu, ağaçlar dengeli yalnızlığını, figürleri ise her zaman inandığı insanca değerleri yansıtmaktadır" (Kulin, 2000: 249). Bu özgür ruh iyi ki bildiği yolda yürüdü ve son evliliğini sanatıyla yaptı böylelikle bizleri yarattığı eserlerden mahrum etmedi.

Özgürlüğün Çiçeği Hale Asaf

Hale Asaf ilk resim derslerini teyzesi Mihri Müşfik'ten alır. Mihri Müşfik ilk modelle çalışmayı başlatan ve aynı zaman da eğitmen olan sanatsal olarak ilk mücadeleyi yapan kadın ressamlarımızdandır. Böyle bir teyzeden ders alarak sanata başlamış olsa bile kendi üslubunda resim anlayışı geliştirdiğini görürüz. Ruhu neyi emretti ise onun resmini yapan özgür ruhlu bir kadın sanatçımızdır.

Maddi imkânlar açısından rahat bir evde doğmuştur. Bu imkânlar neticesinde Namık İsmail'den resim dersleri almıştır. Babası tarafından yurt dışına gönderilerek buralarda da resim eğitimi almaya devam etmiştir. Bu maddi rahatlığının yanı sıra yaşamında hep sağlık problemi çekmiştir. “Henüz beş yaşındayken köpekten bulaşan bir kist nedeniyle ameliyat olmuş, ciğerinden on kist alınmıştır” (Pehlivanoglu, 2018: 72). Daha sonra ilerleyen yaşında, “Sanatçı, Berlin’de bulunduğu süre içerisinde de bir ameliyat geçirmiş ve bu ameliyatın sonucunda da bir göğsü alınmıştır” (Pehlivanoglu, 2018: 72). Yaşamı boyunca sağlığı ile ilgili hep problem yaşayacaktır. Buna rağmen resimden asla kopmaz. Teyzesi Mihri Müşfik’in resim yapmayı bırakmasına dönük telkinlerine rağmen asla sanatını bırakmamıştır.

Türk resminde önemli bir dönem olan Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliğinin kadın kurucu üyesidir. Türk resmine modern bir anlayış getirmek için kurulmuş olan bu birlik çok önemli ressamların isimlerini duyurmasında önemli bir etken olmuştur. Bu birliğin içindeki ressamlar yurt dışında burslu eğitim gördükleri için, döndüklerinde yurdun çeşitli yerlerinde resim öğretmenliği yapmışlardır. Hale Asaf’ın Bursa macerası böyle başlar. “Bursa’nın çarşısında herkesin içinde resim yapmaya çalışınca etrafı birden durumu anlamayan kalabalıkla çevrilince ne olduğunu anlayamaz ve korkudan bayılır” (Giray, 2000: 103). Sanatla iç içe olmayan bir şehirde bir kadının resim yapması olağandışı bir olaydır. Bu yüzden Bursa’lılar onu korkutmak istemeseler bile Asaf ne olduğunu anlayamadığı bu kalabalıktan ürkmüş, kendini dışlanmış ve yalnız hissetmiştir. Bursa’nın en güzel resimlerini Hale Asaf’la görsek, Asaf için Bursa sıkıntılı günlerin temsilidir. Bursa macerası arkadaşı Mahmud Cüda’nın ona kendi işini teklif etmesiyle son bulur. İstanbul’a gelerek hocası Namık İsmail’in yardımcısı olarak çalışmaya başlar. Bir süre sonra sağlık ve evliliğindeki problemler yüzünden Paris’e döner.

Paris yılları ona başka bir aşk verir. İtalyan yazar düşünür Antonio Aniante ile sanat anlayışı daha çok gelişir. Birbirlerini sanatlarıyla besleyen bu çift Hale Asaf’ın yaşamının son yedi yılını bir arada geçirirler. Sevdiğinden ve herkesten kanser olduğunu gizlemiştir. Yaşadığı koşullar ne kadar zor olursa olsun kimseyle durumunu paylaşmaz. Yaşamının başlarını maddi olarak rahat geçirirken son dönemlerinde çok ciddi maddi zorluklarla baş başa kalmasına

rağmen her zaman dik duran, cesur, inatçı bir kadının, bazen de bu durumlar karşısında çaresizliğini de görürüz; “Sağlığının kötü olduğu zamanlarda Asaf, mutsuz ve hırçındır. Hastalığını gizliyor olması, onun zaman zaman bunalıma girmesine neden olur. Böyle zamanlarda intihar etmeyi de düşünmüştür. Bir gün, sarı kâğıda, mahalle komiserine hitaben mektup yazar. Bu mektubunda, intihar edeceğini ve ölümünden kimsenin sorumlu tutulmamasını istediğini belirtmektedir. Mektubu yazar fakat göndermez; bir kitabın arasına koyar ve orada unuttur” (Pelvanoğlu, 2018: 90). İşte böyle zamanlarda resmine sarılarak, üreterek hayat bulur. “Son ameliyatı öncesinde, son bir resim çizer: Boş bir kâğıda, çiçekler ve kuşlar arasında bir kadın, bir çocuk ve üstten onlara uzanmakta olan bir yardım eli...” (Pelvanoğlu, 2018: 93). Hale Asaf kanserden ölür ama sanatındaki içtenlik hala günümüzde de kadınlara ilham olmaya ve yaşamaya devam eder.

On dört yaşından beri resim eğitimi almaya başlayan Hale Asaf, Türk resim sanatı açısından çok önemli bir değere sahiptir. Şu şekilde açıklanabilir:

Hale Asaf, belki de artık akademik bir eğitim görmek istemediğinden, Academie de la Grande Chaumiere’ye devam eder, Andre Lhote’un öğrencisi olur. Bu seçimde yine bir ayrıcalık olarak görülmelidir; çünkü bilindiği gibi, Andre Lhote, Türkiye’den ilk öğrencisinin Hale Asaf, son öğrencisinin de Adnan Çoker olduğunu göz önünde bulunduracak olduğumuzda, Türk resim sanatının gelişiminde başat bir rol oynamıştır. Her ne kadar Lhote’un Asaf’tan sonraki öğrencileri (D grubunu oluşturan sanatçılar) uzun zaman onun etkisinden kurtulamasalar da ve bu etkiler Türk resim sanatına doğrudan yansdıysa da, Lhote çıkırını açan kişi ya da Andre Lhote modasını başlatan kişi Hale Asaf’tır ve o Lhote’un öğretilerini özümseydikten sonra, Lhote kopyası olmak yerine kendine özgü bir biçim dili yaratacaktır. Dolayısıyla, burada altı çizilmesi gereken bir nokta daha bulunmaktadır ki, o da, Türk resminde, Lhote kaynaklı Geç Kübizm etkilerinin sanıldığı gibi D grubu ile değil; Hale Asaf’la başladığıdır (Pelvanoğlu, 2018: 119).

Hale Asaf’ın sanat çevresinde en takdir edildiği yönü kendine özgü bir anlayışının olmasıdır. Tıpkı Frida Kahlo gibi onunda resimleri onun hayatının yansımasıdır.

Yalnızlığın Sembolü Afife Jale

Türk tiyatrosunun ilk kadın sanatçısı olan Afife Jale hayallerinin peşinden gittiği, kendi istediği yolda yürümek istediği için yalnızlaştırılan, kovalanan ve baskı altına alınmak istenen kadın. Tek isteği hayalindeki işi yapmak, ona izin vermeyen ataerkil bir toplum anlayışı, bu anlayışa başkaldıran ve bunu hayatıyla ödeyen hüznü yalnız bir kadın.

İlk tiyatro sevgisinin çok küçük yaşlarda dedesiyle başladığını görüyoruz. Dedesi şöyle ifade eder: “Zor günlerdi... Bugün torunlarım Ziya ve Afife’yle okuluma, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’ye gideceğiz. Meslektaşım olma yolunda çaba gösteren öğrenciler Vatan Yahut Silistre’yi oynayarak Namık Kemal’in ruhunu şad edecekler. Bu oyunu seyretmek için hepimiz can atıyoruz. Özellikle de Afife” (Balcıgil, 2020: 15). İzlemeye gittiği tiyatro hürriyet

kelimesiyle paralel olan Namık Kemal'in oyunu, böylelikle daha küçük yaşında özgürlüğün ne demek olduğunu hisseden bir kadın sanatçıdır, Afife Jale.

Sanat hayatına tiyatroyla başlamamıştır Afife Jale o dönem yeni açılan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ne kayıt olur. Burada bir yıl hazırlık okuduktan sonra sınavları geçer ise, resim eğitimine beş yıl süre ile devam edecektir. Buradaki hocası Mihri Müşfik'tir. Resim hayatında olsa da aklı hep tiyatrodadır. Temaşa mecmuasındaki Müslüman kızların sınavla tiyatroya alınacağı yazıyı okuduktan sonra tiyatro halini gerçeğe dönüştüreceğini anlar. Darülbedayi'nin merkezine giderek başvurusunu yapar, sınava girer. Bütün bunları yaparken babası tarafından engelleneceğinin bilincindedir. En başından beri babası bu olaylara karşıdır. Babasını durduran dedesinin ona verdiği destektir. Dedesi ölünce Afife babasının baskısıyla baş başa kalır. Babasının tavrına rağmen sınavı kazanan altı kız öğrenciden biridir. Hem resim hem tiyatro eğitimine gizlice devam eder. Ta ki babası Temaşa mecmuasında kızının adını görene kadar, Afife bu duruma rağmen tiyatro eğitiminden vazgeçmez. Sonuçta anne kız babasının gösterdiği sert tavırdan ötürü evden ayrılmak zorunda kalırlar. Yine bir ataerkil tavır, sonucuna katlanmak zorunda kalan kadınlar.

Müslüman bir kadının sahneye çıkması yasak olan bir dönemde, o dönemin aydınlarının bile Müslüman bir kadının tiyatrodaki oynamasını düşünmediklerini görürüz. Bu durumun düzelmesi, Atatürk'ün teşviki Müslüman kadınların sahne almaya başlamasını sağlamıştır. "Afife'nin sahne sanatları açısından başlattığı bu girişim Türk ve Müslüman kadınları diğer yaşamlarındaki girişimlerinde cesaret sağlamış ve rol model oluşturmuştur" (Duman, 2015: 69).

Büyük tiyatrocu Muhsin Ertuğrul bir yazısında vizyonu bize kendisine bir kez daha hayran bıraktırmaktadır.

Epeyce uzun zamandan beri oyun oynamıyorum. Bunun için tek engel Türk aktris yok. Bu düşüncemi geçen gün söylerken biri 'Kadınların sahne üzerinde baş açık mı oynamasını istiyorsunuz?' dedi. 'Çevreme bir göz gezdirdim, çoğunluk benim düşüncemde olanlardandı. 'Hayır, sahenin önüne kafes koyacağız, arkasında yaşamaklı, feraceli, çarşafli hanımlar oynayacak' dedim. Hazır bulunanlar güldüler. Bu sefer hiddetlice 'Elbette baş açık' diye bir parça hararetle başladım. Eğer biz bu kadar felaketten sonra adam olmak istiyorsak medeni milletlerin uyguladıkları esasları kabul etmek zorundayız (Balcıgil, 2020: 73).

Onunla birlikte sınava giren bazı kız öğrenciler eğitimlerini yarıda bırakır ama Afife Jale için bu bir geçici heves değil bir tutku olduğu için o devam eder. 1920 yılında ilk sahneye Hüseyin Suat Yalçın'ın 'Yamalar' adlı oyunuyla çıkış ve bundan sonraki rollerinde yakalanmamak için kaçma kovalamaca başlamıştır. Bu kovalamacalardan birinde yakalanır ve ondan sonra uzun bir süre sahneye çıkamaz. Aynı zamanda Darülbedayi de onu kadrosundan çıkartınca tek başına ve yalnız kalmıştır. Yine de böyle bir durumda bile sanatını icra etmek

için Burhaneddin Tiyatrosuna girer, böylelikle Anadolu turnesine çıkar. Tiyatro onun için öyle bir tutkudur ki, nefes alıp vermek gibidir hayatında, bu durumu şöyle ifade eder: “Hayatımda mesut olduğum ilk gece (...) sanatın, ruhuma verdiği güzel sarhoşluk içinde idim. Rol aldığım piyeste güzel bir sahne vardır; ağlama sahnesi... Orada taşkın bir saaditle ağladım. Sahiden ağladım... Alkış, alkış, alkış... Perde kapandı; açıldı, bana çiçekler getirdiler. Muharrir Hüseyin Suat Bey, kuliste bekliyormuş; ben çıkarken durdurdu; alnımdan öptü: 'Bizim sahnemize bir sanat fedaisi lazımdı; sen işte o fedaisin.' dedi” (Duman, 2015: 75-76). Gerçek sanatçı kimdir, sorusunun yanıtıdır bu cümleler.

Sanatçı tüm bu zorluklara katlanırken, yaşadığı üzüntüler yüzünden ne yazık ki sağlığını kaybeder. Çok ciddi baş ağrıları çekmektedir. Sebebi ataerkil bir topluma tek başına direnmeye çalıştığı için sağlığından olur. Bu ağrıların şiddetini azaltmak için ne yazık ki morfin tedavisi uygulanır, bir müddet sonra bağımlı hale gelir. Böyle bir süreç içinde hayatının aşkıyla tanışır. Bu büyük sanatçı, kendi gibi büyük bir bestekârla aşk yaşamıştır. Bu iki büyük sanatçı çektikleri acı dolu hayatı birbirlerine sundukları aşkla yeniden kurmaya çalışsalar da olmadı. Bu aşk yüzyılın aşkıdır, günümüzde dinlediğimiz ‘Bir bahar akşamı rastladım size’ Selahattin Pınar tarafından Afife Jale’ye yazılmıştır. Aynı zamanda ‘Anladım Sevmeyeceksin Beni Sen Ey Nazlı Çiçek’ şarkısı da Afife Jale’ye yazılmıştır. Evlenirler ama bu hastalığın yarattığı bağımlılık bu aşkın sonu olur. Aşkına zarar vermemek için ondan ayrılır. Böyle bir karar vermek onu daha kötü yapar, unutulmuş, kendini yakın çevresinden soyutlamış olarak, Bakırköy Ruh ve Sinir hastanesinde çok genç bir yaşta ölür.

SONUÇ

Anadolu toprakları böyle güçlü kadınlarımızla doludur. Bazısı sanatçı, bazısı öğretmen, bazısı otobüs şoförü, bazısı doktor, diplomat ve daha yazamadığım birçok alanda güçlü kadınlar var. İşte bahsettiğim bu kadınlar hepimizin yaşamına örnek oluştururlar, cesaretimizi yukarı doğru çekmemizi sağlarlar. Bu kadınların yaptığı tek şey kendileri olmaktı. Kendileri oldukları için kendi üsluplarını bulup, sanat eseri ürettiler. Kendin olmanın da bir bedeli vardı ve bu bedeli de yaşamlarında karşılaştıkları zorluklarla ödediler. Buna rağmen hangi alanda ve nerede olursa olsun biz kadınlar üretmeye, vermeye, paylaşmaya devam edeceğiz. Yazımda bahsettiğim ve bahsedemediğim bu kadınlara çok şey borçluyuz. Yaşamlarındaki zorluklara bu kadar zarafetle, sanatla yaklaşımları önlerinde saygıyla eğilmemizi sağlar ve yaratıcılığın, üretkenliğin insan yaşamındaki önemini kavratırlar bizlere.

KAYNAKÇA

- BALCIGİL, Osman (2020), **Nefesi Tutku Olan Kadın Afife Jale**, İstanbul: Destek Yayınları.
- BERGER, John (2018), **Sanatla Direniş**, İstanbul: Metis Yayınları.
- ÇAKARLI, G. (2017), **Türk Müziğinde Batılılaşma Sürecinde Bir Kadın Bestekâr Neveser Kökteş**, İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DELBEE, Anne (2002), **Camille Claudel Bir Kadın**, İstanbul: Everest Yayınları.
- DUMAN, Ö. O. (2015), “Darülbeydi’den Tiyatroya Atipik Modernist Bir Kadın: Afife Jale ve Dönemi”, **Tarih Okulu Dergisi**, (23), 63-83.
- FERRUZAD, Furuğ (2019), **Kuş Ölümlüdür Sen Uçmayı Hatırla (Bütün Şiirleri)**, (Çev: Levent Çeviker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GİRAY, Kısmet (2000), **Manzara**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- KULİN, Ayşe (2000), **Füreyâ**, İstanbul: Everest Yayınları.
- PELVANOĞLU, Burcu (2018), **Hale Asaf- Türk Resim Sanatında Bir Dönüm Noktası**, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- SEVİM, Sıdıka ve YEŞİLMEN, Nesrin (2017), “Füreyâ Koral: Meclis Seramikleri”, **SDÜ-ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi**, (19), 127-133.
- ŞAHİN, Buket (2018), **Frida Meksika’nın Vicdanı**, İstanbul: Librum Yayınları.

TÜRKİYE’DE YAYINLANMIŞ NEY METOT KİTAPLARININ İÇERİK AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

Ahmet FEYZİ*

Bekir Gökay KARAMOLLAOĞLU**

ÖZET

Geleneksel müzik kültürünün kalıcılığını ve yayılımını sağlamakta kullanılan en önemli araçlar bu müzik kültür ile ilgili üretilen metodolojik yayınlardır. Bu yayınlar müzik kültürünün iç dinamiklerinin eğitim ortamlarına aktarılmasındaki önemli araçlardan birisidir. Bu açıdan bakıldığında geleneksel müzik kültürünün bu araçları ile ilgili yapılan her türlü araştırma bu kültüre doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlamaktadır.

Bu araştırmada Türkiye’de ney eğitiminde kullanılan metot kitaplarının içerik bakımından incelenmesi ve bu kitapların farklı ve ortak özelliklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmış günümüz ney eğitiminde kullanılmak üzere bir metot taslağı oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırma sürecinde ilk olarak Türkiye’de yayınlanmış ney metot kitapları belge tarama yöntemi ile incelenmiştir. Daha sonra incelenen metot kitapları içerik çözümlenmesi ile analiz edilerek kategorik olarak bölümlere ayrılmıştır. Elde edilen verilerden yola çıkılarak metotların ortak ve farklı yönleri tespit edilerek ayrı ayrı tablolar oluşturulmuş ve ortak bir ney metodolojisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırmaya konu olan ney metot kitapları Süleyman Erguner, Hayri Tümer, Sencer Derya, Ahmet Kaya ve Burcu Karadağ’ın ney metot kitaplarıdır.

Anahtar Kelimeler: müzik, Türk müziği, ney, metot

GİRİŞ

Geleneksel Türk Müziğinde Çalgı ve Metodoloji

Çalgı; müziğin insan sesi dışında başka bir ögesidir. İnsanın fiziki yapısı gereği elde edemediği sesleri, ses renklerini çalgı aracılığı ile elde etmiş, duymuş ve başkalarına iletmiştir. Bu aktarım sadece sesler ve ritim olarak değil, ait olduğu kültürün yaşantısını, inancını, örf ve adetini de kapsamaktadır. Her çalgının ait olduğu kültürün müzik anlayışı o kültüre ait çalgılarında oluşması ve gelişmesini sağlamıştır. Bu bağlamda çalgılar ait oldukları kültüre göre bir karakter kazanmıştır.

Üngör (2004: 33)’e göre; yani, herhangi bir musikinin kendi özel çalgıları yerine, o musikiyi bir başka ülke musikisi çalgıları ile icra edersek, o musikinin bütün özelliği, bütün karakteristiği kaybolur. Bu durum geleneksel Türk müziğinde çalgıya daha çok yansımış, çalgılar bazen müziğin önüne geçmiş, çalgı kültürel ve karakteristik bir kimlik kazanmış ve atasözlerimize bile yansımış “zurnayla peşrev olmaz” diye dillendirilmiştir. Bundan dolayı

¹ Bu yayını “Türkiye’de Yayınlanmış Ney Metot Kitaplarının İçerik Açısından İncelenmesi” isimli yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

* Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, KKEF Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, E-mail: ahmet.feyzi@atauni.edu.tr

** Uzm., Milli Eğitim Bakanlığı, Müzik Öğretmeni, E-mail: bekirkara@hotmail.com

çalgi eğitiminde kültürel dokunun aktarımı, çalgının karakteristik yapısı, çalgının icra edileceği mekân, zaman göz önüne alınması gerekmektedir.

Türk musikisinde notanın kullanılmadığı zamanlarda oldukça önemli bir işleve sahip olan meşk, musiki üstatlarınca devam ettirilmiş ve bu suretle belirli bazı üsluplar, asırlarca sonraya taşındığı gibi musiki eserleri de hafızadan hafızaya aktarılacak suretiyle unutulmaktan kurtarılmıştır (Gerçek, 2008: 152). Burada meşk sistemi ile Türk müziği kültürü ve geleneğinin kuşaklara aktarılmasının yanı sıra Türk müziğinin üslup ve tavır anlamındaki zenginliğini, icra farklılıklarını, özellikle meşk sistemi ile öğretildiğini söyleyebiliriz.

Bu açıdan çalgı eğitimine bakıldığında, çalgı eğitiminin sadece yazılı kaynaklarla olmayacağı, geleneksel Türk müziğinde bulunan meşk sisteminin bu açıdan önemli olduğu savunulabilir. Fakat Türk Makam müziğinin teorik bilgilerinin bilinmesi, icrayı kolaylaştırması yönünden bilişsel alanda bir hazırbulunuşluk gerektirebilir. Bu hazırbulunuşluk için de çalgı eğitimi için planlanmış ve sistemli bir metodolojinin olması gerektiğini söyleyebiliriz.

Geleneksel Türk Müziğinde Ney ve Neyzenler

Ney kelimesi etimolojik olarak Sümerlerden ”Na” kelimesinden türeyerek dilimize girmiştir. Neyin yapılış açısından da Sümerler’e ait olduğu söylenmektedir. Dünyada genellikle Türkiye, İran ve Arap Yarımadası’nda kullanılır. Mevlana Celaleddin Rumî’nin Mesnevi’sinde neyle ilgili bir bölümün olması genelde İslam kültür ve medeniyetinde özelde ise Türk İslam kültür ve medeniyetin de özel bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Bu açıdan neye dini bir kimlik verilmiş, Türk Tasavvuf müziğinin vazgeçilmez bir ögesi olmuştur. Mevlevilikte de önemli bir yere sahip olan ney Mevlevi dergâhlarında yapılan ayinlerde icra edilmiştir. Neyin tasavvuf müziği ve Mevlevilikteki konumundan dolayı ney eğitiminde sadece neyi doğru icra etmek değil, ayrıca insanın kendi iç dünyasına yolculuk, hoşgörü ve arınma gibi öğretileri de hedeflediğinden dolayı meşk sistemi ile eğitim yapılmıştır. Tabii ki Geleneksel Türk müziğinde meşk sistemini kullanılmasının sebebi bu olmayabilir. Geleneksel Türk müziğine notanın sonradan girmesi veya farklı nota yazım sistemlerinin olması da meşk sisteminin kullanılmasının başka bir sebebi olduğunu söyleyebiliriz. Öncel (2015: 213)’e göre Türkler, İslamiyet sonrası tarihsel süreç içerisinde farklı notalama sistemlerini kullanmışlardır. Burada notasyon konusunda bir sistem birliğine varılmadığını söylemek mümkündür. Bize göre bu durum bir zenginliktir. Ancak sistem birliğine varılmaması beraberinde kurumsallaşmayı da geciktirmiştir.

Türkiye’de ney hem fiziki olarak hem de icra açısından diğer uluslara nazaran farklılık gösterir. Geleneksel Türk müziğinde neyin fiziksel yapısı 9 boğumlu üstte ve altta metalden

yapılmış paravanelerinin (yüzük) bulunduğu, üflenen kısımda baş paresinin bulunduğu bir yapıya sahiptir. Baş pare denilen parça sadece Türklere ait olup genelde manda boynuzundan yapılır. Günümüzde manda boynuzuna alternatif olarak derlin denen yoğun ve sert plastik malzemeden de baş pareler yapılmaktadır. Neyde baş parenin bulunması neyi sadece fiziki olarak farklı kılmasının yanında üfleme tekniği ve neyde yapılan artikülasyonlar açısından da diğer uluslardan teknik olarak ayırmaktadır. Neyde akort yapılamadığı için farklı seslere de neyler üretilmiştir. Hatta diyezli ve bemollü seslere göre de neyler yapılmış ve bu neylere mabeyn ney denilmiştir. Akortlarına göre ney çeşitleri Bolahenk (mi), Süpürde (re), Yıldız (do), Kız (si), Mansur (la), şah (sol) ve Davut (fa) şeklindedir. Diyezli ve bemollü seslerde ise örneğin do diyez sesine karşılık gelen ney, yıldız- süpürde mabeyni, yani mabeyn kelimesi Arapça kökenli olup ara anlamına geldiğinden do ve re arasındaki ses diye ifade edilmiştir.

Geleneksel Türk müziğinde ney üfleyen kişilere neyzen veya nayı denir. Bu kelimeler neyin ismi gibi Türkçe olmayıp yabancı kökenlidirler. Türk müziği, bulunduğu coğrafya itibarı ile kültürler arası etkileşim sonucu yabancı kökenli kelimeler çokça görülür. Neydeki perde isimleri buna bir örnektir.

Ney üfleyen kişilere Farsça “zeden” icra eden anlamına gelen bir yapının eklenmesiyle “Ney-zeden” sözcüğünden değişerek gelen “Neyzen” ya da Arapça yine aynı anlama gelen (-î) ekinin eklenmesiyle “Nayî” denilmektedir (Ünaldı, 2008: s. 10). Açıklamadan da anlaşılacağı üzere isimler Farsça ve Arapça kökenli kelimeler olup ney üfleyen kişilere verilen isimdir. Bu durum başka enstrümanlar içinde örneğin sazende (saz çalan kişi) içinde kullanılmıştır. Fakat Türk müziğinde yabancı isimler veya terimler çok olsa da teknik açıdan kendi üslup ve tarzını oluşturmuş ve dünyada Türk müziği adıyla ön plana çıkmış bir müzik sistemi oluşturmuştur.

Türk musikisinin coğrafi azameti, araştırmacıyı korkulu bir tereddüde sevk eder. Bu Türk ırkının 2500 yıl içinde yayıldığı sahanın azametiyle mütenasip bir coğrafyadır. Bugün Türk olmayan ülkelerde bile bu musikinin kalıntıları ve tesirleri, hiç olmazsa izleri vardır. Kaldı ki bugün bile Türk yurdu, Kuzey Buz Denizi kıyılarından (Yakutistan) Tuna kıyılarına (Dobruca, Deliorman), Himalayaların az kuzeyinden (Güney Türkistan) Volga kıyılarına kadar uzanır (Ak, 2002: 16).

Ak'ın yaptığı açıklama; Türk müziğinin çok geniş bir coğrafi alana tesir ettiğini ve oradaki müzik kültüründe Türk müziğinin izleri olduğu anlaşılabilir. Fakat Türk müziğinin bu kadar geniş bir coğrafyada farklı kültürlerden de etkilendiğini söyleyebiliriz. Bu etkileşim taklitten öte farklı müzik kültürlerini alıp kendi kültürüyle harmanlanmış ve kendi içinde eritmiştir. Tekrar etmek gerekirse, Türk müziğinin bu kadar büyük bir coğrafya ile etkileşim

sonucu ortaya çıkmasına rağmen kendi tavrını, tarzını ve teorik açıdan müzik sistemini ortaya koyan bir müzik kültür ve geleneğidir.

Ney Eğitimi

Ney eğitimi Türk müziğinde özellikle Osmanlı döneminde önemli bir değere sahiptir. Neye ve neyzenlere saygı ile bakılmış ve ney her dönem eğitimi verilen bir çalgı olmuştur. Buna bağlı olarak da her dönem sıkça eğitimi verilmiştir.

Usta öğreticilerin genel düşüncesi, ney metotlarının, meşk sisteminin yerini tutamayacağı yönündedir fakat günümüzde etnik müziğin dünya müziği ile sentezinin büyük ilgi uyandırması, ney’e olan ilgiyi sadece ülke çapında değil tüm dünyanın merak ettiği ve edeceği enstrüman haline getirmiştir (Gülhan, 2014: 1). Bu açıdan neyin tanıtımı ve icrasının başka uluslara aktarılması için neyle ilgili metot ve kaynak kitaplarının yazılması önemli olabilir. Ney eğitimi günümüzde sadece Türkiye’de değil Avrupa’nın ve dünyanın bazı ülkelerinde yapılmaktadır. Ünlü Neyzen Kutsi Erguner’in Paris’te yaşıyor olması bu duruma büyük katkı sağlamıştır.

Yukarıdaki açıklamaya ek olarak teknolojinin de katkısı ile bireylerin bilgiye daha çabuk ulaşmak istediği ve bu durumun eğitim anlayışını değiştirdiği, ney eğitiminde de yazılı kaynakların olması gerektiği savunulabilir. Ayrıca yazılı kaynakların meşk sistemini ne derece etkileyeceği de ayrı bir araştırma konusu olabilir. Gerçek (2008: 151)’e göre; Klasik Türk musikisi, icrası itibarı ile bir nüans müziğidir. Bu sebeple notaya alınması sırasında nesnelleşir, böylece icra sırasında yapılabilecek yorumların alanı sınırlandırılmış olur. Meşk, sakıncalarına rağmen özellikle Türk musikisinin yapısına uygun icranın gerçekleşmesini sağlayan bir eğitim biçimidir. Öğretici olmadan yazılı kaynakların olması veya tam tersi düşünülürse kaynak olmadan, herhangi bir program ve sistematigi olmadan yapılan ney eğitiminin ne derece olumlu olacağı tartışılabilir. Ney eğitiminde meşk sisteminin yanında sistemli ve programlı yazılı kaynakların olması, ney eğitimine olumsuz bir etkide bulunmayacağı savunulabilir. Ayrıca günümüzde müzik eğitimi veren okullarda da bireysel çalgı dersi adı altında ney eğitimi verilmekte olup meşk sistemine teknik açıdan benzer yönleri olduğu söylenebilir.

Günümüzde ney eğitiminin farklı bir problemi de ney çalmak isteyen kişilerin ney ile kavalın farkını bilmemeleridir. Bu probleme özellikle özengen müzik eğitimi yapılan halk eğitim merkezlerin de rastlanmaktadır. Neyle halk müziği icra edilmeyeceği söylenemez fakat klasik açıdan neyde kullanılan tavır ve artikülasyonlar halk müziğinin karakteristik yapısına uyuşmadığını ve tam anlamıyla icra edilmesinin doğru olmadığını söyleyebiliriz. Bu durum

karşısında ney eğitimi alacak bireylerin önce hangi müzik alanında eğitim alacakları, hangi tür eserleri icra edecekleri önceden bilmeleri bu duruma bir çözüm önerisi olabilir.

Türk halk müziğine gelindiğinde durum biraz farklılık arz eder. Türk halk müziği temelde lokal (teritoryal) ve etnik (ethnic) bir nitelik taşıdığı ve zaten bölgenin/etnisitenin lokal çalgılarıyla icra edildiği için sanat müziklerinden farklılaşır. Bir başka söyleyişle, etnisite ekseninden hareketle, “Laz” müziklerinin seslendirilmesi için “Laz” çalgılarının, bölgesel bir eksenle, “halay” bölgesi olarak bilinen Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde “halay” çalgılarının kullanılması, çalgıya özel bir literatürden bahsetmeyi mümkün kılabilir (Ersoy, 2009: 275).

Ersoy’un yaptığı açıklamalar doğrultusunda düşünürsek, enstrümanların karakteristik yapılarının olduğunu ve etnik kimliklerinin olduğunu söyleyebiliriz. Bu yapının icra edildiği bölgenin, yörenin müzik algısıyla, hatta çalgıyı çalan kişinin aldığı müzik eğitimi, öğrendiği müzikal tavır ve müzikal üslup ile oluştuğunu düşünebiliriz.. Biraz daha açacak olursak, eğer enstrüman çok baskın bir karaktere sahip değilse, farklı icracıların farklı üslup ve tavırla aynı enstrümanı çaldıklarında, bize farklı kültürlere, farklı türlere ait müzikleri anımsatabilir. Bu durumda çalgı karakterini ve hangi kültüre ait olduğunu anlatamaz. Bu açıdan çalgı eğitimi, özellikle ney eğitiminde bu duruma dikkat edilmesi gerektiğini ve müzik kültürü için çok önemli bir durum olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma Türkiye’de ney eğitiminde kullanılan metot kitaplarının içerik bakımından incelenmesi ve bu kitapların farklı ve ortak özelliklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Bu bağlamda araştırmada üzerinde çalışılacak alt problemler şu şekildedir:

1. Türkiye’de kullanılan ney metot kitaplarının içeriksel bakımdan analiz sonuçları nelerdir?

- Ahmet Kaya’ya ait ney metot kitabının analiz sonuçları nasıldır?
- Burcu Karadağ’a ait ney metot kitabının analiz sonuçları nasıldır?
- Hayri Tümer’e ait ney metot kitabının analiz sonuçları nasıldır?
- Sencer Derya’ya ait ney metot kitabının analiz sonuçları nasıldır?
- Süleyman Erguner’e ait ney metot kitabının analiz sonuçları nasıldır?

2. Türkiye’de kullanılan ney metot kitaplarının ortak konuları (bilişsel, duyuşsal ve psikomotor) nelerdir?

3. Türkiye’de kullanılan ney metot kitaplarının ortak olmayan konuları (bilişsel, duyuşsal ve psikomotor) nelerdir?

4. İçerik analizine tâbi tutulan ney metotlarından elde edilen ortak ney metodolojisi, sistematığı nasıldır?

Yöntem

Bu araştırma, alan araştırmasına dayalı nitel karakterli bir araştırma olup, araştırmanın yürütülmesinde tarama modeli kullanılmıştır.

Karasar (2009: 77)’a göre; tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Tarama araştırmacısı, nesnenin ya da bireyin doğrudan kendisini inceleyebileceği gibi, önceden tutulmuş çeşitli kayıtlara (yazılı belge ve istatistikler, resimler, ses ve görüntü kayıtları vb.) eski kalıntılar ve alandaki kaynak kişilere başvurarak, elde edeceği dağınık verileri, kendi gözlemleri ile bir sistem içinde bütünleştirerek yorumlamak durumundadır.

Bu kapsamda ilk olarak geçmişten günümüze kadar yayımlanmış olan ney metot kitapları belge tarama yöntemi yardımıyla ele alınmıştır. Bu metot kitapları içerik çözümlemesiyle analiz edilmiş ve kategorik olarak bölümlere ayrılmıştır. Bu analiz sonrasında belirleyici olan kategoriler (ney metot kitaplarında verilmeye çalışılan davranışlar ve bu davranış alanına yönelik konular) göz önüne alınarak her metoda ilişkin harf ve sayı işaretleme sitemiyle taslak haline dönüştürülmüş, taslağa ilişkin içerikler yazılı hale getirilmiştir. Araştırmada son olarak içerik çözümlemesi ile elde edilen verilerin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Bu süreçte ise ilişkisel tarama yöntemi uygulanmıştır.

Karasar (2009: 81)’a göre; ilişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir. İlişkisel çözümleme iki türlü yapılabilir. Bunlar; korelasyon türü ilişki ile karşılaştırma yolu ile elde edilen ilişkilerdir. Karşılaştırma türü ilişkisel tarama, denemesi olmayan fakat ona en yakın bir araştırma düzenidir. Karşılaştırma yolu ile belli bir sonucun oluşma nedenleri “tek”e indirgenmeye çalışılır. En olası çözümden başlayarak, bu ilişkiler sınanır.

Bu kapsamda daha önce metot kitaplarının analizinden elde edilen bilgiler, birbirleriyle farklılıkları ve benzerlikleri yönünden ele alınmıştır. İncelenen metotlarda aynı kategoriye giren konu başlıkları tek bir taslak halinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırma çalışma gurubunda Türkiye’de yazılmış olan ney metotları ve yapılan metot önerisi anlamındaki akademik çalışmalar yer almaktadır Türk müziği tarihi içerisinde yayımlanan ney çalgısına ait metot kitabı sayısal olarak az olduğundan ve araştırma sürecinde incelenmesi düşünülen metotların hepsine ulaşma imkânı bulunduğundan bu çalışmada örneklem seçilmemiştir. Bu nedenle daha önce yayımlanmış olan ney metotlarının türü araştırmaya dâhil edilmiştir ki bu metotlar ve yazarları şunlardır.

1. Burcu Karadağ- Meşkte Ney Eğitimi
2. Ahmet Kaya- Ney Metodu
3. Süleyman Erguner- Ney Metodu
4. Sencer Derya- Ney Öğretim Kitabı
5. Hayri Tümer- Ney Metodu

Veri Toplama Teknikleri/Araçları

Bu çalışmada günümüz itibariyle kullanımda bulunan ve ulaşılabilen Ney metot kitaplarının içerik analizi yapılacağından, veri toplama tekniği olarak belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır.

Madge (1965)’ye göre; var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belgesel tarama denir. Tarananlar; geçmişteki olguların iz bıraktığı resim, film, plak, ses ve resim kayıtlı bantlar, araç gereç, bina, heykel, vs. kalıntılarla; olgular hakkında, sonradan yazılmış ve çizilmiş her türlü mektup, rapor, kitap, ansiklopedi, resmi ve özel yazı ve istatistikler, tutanak, anı yaşam öyküsü vb.leridir (Akt., Karasar, 2009:183).

Bu bağlamda ilgili veri toplama tekniği kullanılarak tarama yapılan malzemeler ise geçmişte günümüze kadar geçen süreçte basılan ve yayımlanan ney metodu kitaplarıdır. Bu kitapların analizinde kullanılacak olan içerik analizi safhasında ilgili kitapları teşkil eden konular ve içerikler analiz edilmiştir.

Süreç/Uygulama

Araştırmada ilk öncelikli olarak ilgili metot kitaplarının orijinal nüshalarına ulaşmaya çalışılmıştır. Bu işlemin ardından her metot kitabının ayrı ayrı analiz çalışması yapılmıştır ki bu aşamada metot kitaplarının her birinden elde edilen veriler öğrenciye kazandırılmak istenen davranış açısından kategorik olarak sınıflandırılarak her metot kitabına ilişkin bir davranış taslağı çıkarılmıştır. Bu aşamada metot kitaplarında öğrenciye kazandırılması hedeflenen psikomotor davranışlara ilişkin konular kendi içerisinde tasnif edilerek, harfleme sistemiyle

taslak haline getirilmiştir. Bu işlem esnasında konu içerikleri inceleme altına alınmış ve aynı davranışa ilişkin konu içeriklerinin de benzer olup olmadıkları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ikinci aşamasında ise daha önce sınıflandırılan bu taslakların karşılaştırmalı analiz işlemi yapılmıştır. Bu analiz işlemiyle birlikte elde edilen konu taslaklarının benzerlik ve farklılıkları tespit edilmiş ve bütün metot kitaplarının ortak noktaları tek bir taslak içerisinde birleştirilmeye çalışılmıştır. Yine aynı aşamada metot kitaplarında bulunan fakat başka bir metot kitabında eşdeğer anlatımı bulunmayan konularda tasnif edilerek liste halinde verilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin araştırılması hususunda verilerin temel unsurlarını ve esas konularını belirleme ve ayrıştırma işine verilerin çözümlenmesi denir. Çözümlemede ilk adım, toplanan “ham veri”leri (rawdata) amaca uygun biçimde sınıflamaktır (Karasar, 2009: 206). Bu bağlamda metotlardan elde edilen verilerin analizinde içerik çözümlenmesinin kullanılmıştır. Karasar (2009: 184)’a göre içerik çözümlenmesi, belli bir metnin, kitabın, belgenin belli özelliklerini sayısallaştırarak belirleme amacı ile yapılan taramalardır. Duvarger (1989: 144)’e göre ise, içerik çözümlenmesi bir metnin öğelerinin önceden saptanmış bulunan kategorilere göre sınıflandırılmasına dayanmaktadır. İlgili veri analiz tekniği kullanılarak ilk olarak örneklem olarak belirlenen metot kitaplarında bulunan konuların bilişsel-duyuşsal veya psikomotor davranışlardan hangisine yönelik olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu aşamada davranış alanı B, D ve P harfleriyle kodlanırken bu davranış alanı ile ilgili konular 1, 2 ve 3 gibi sayısal kodlarla ifade edilmiştir. Büyük ölçüde psikomotor alana yönelik bu davranışlar ve konuların aynı olanları aynı harf ve sayı ile işaretlenmiştir. Her metoda ilişkin bu kodlama yoluyla oluşturulan taslakların analizinde ise karşılaştırma yapıp yoğunlukla kullanılan ortak ve yaygın kullanılan sistem belirlenmeye çalışılmış ve farklı kodlar belirlenerek bu metot kitaplarının birbiriyle olan farklılıkları ortaya konulmuştur.

Bulgular Ve Yorum

İncelenen Metot kitaplar içerik çözümlenmesine tabi tutulmuş ve bu çözümlenme esnasında elde edilen konu başlıkları bilişsel, duyuşsal ve psikomotor davranışlar olarak 3 ana guruba ayrılarak kendi içerisinde gruplandırılmıştır. Her guruba ilişkin konu ilgili davranışın baş harfi (Bilişsel Alan=B, Duyuşsal Alan=D, Psikomotor Alan=P) ve numara ile kodlandırılmıştır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Ahmet Kaya'ya Ait Ney Metot Kitabındaki Bilişsel Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 1. Ahmet Kaya'ya Ait Ney Metot Kitabındaki Bilişsel Alan Konuları

Davranış	Konu
B.1	Ney'in Tarihi
B.2	Neyin Mistik Özelliği
B.3	Ney İcracılarının Makamları (Mertebeleri)
B.4	Neyin Fiziki Yapısı
B.5	Ney Yapımı
B.6	Ney Çeşitleri
B.7	Temel Müzik Bilgileri
B.8	Türk Müziği Nazariyatı
B.9	Neyin Ses Alanı
B.10	Ney Perdelerinin Notadaki Yerleri
B.11	Neyde Kullanılan Bazı Perdelerin Makam Dağılımı
B.12	Türk Müziğinde Usul
B.13	Neyde transpoze
B.14	Neyde Taksim
B.15	Niyazi Sayın Ekolü
B.16	Neyin Bakımı
B.17	Nefes Geliştirme Programı
B.18	Merhum Neyzenler
B.19	Mevlevi Ayinleri ve Sema Töreni
B.20	Ney İçin Yazılmış Şiirlerden Örnekler
B.21	Bazı Türk Müziği Terimleri ve Anlamları
B.22	Müzikle Tedavi
B.23	Yabancılar İçin Müzik Terimleri Sözlüğü
B.24	Meşk Soy Ağacı

Tablo 1'den de görüldüğü üzere; Ahmet Kaya'ya ait Ney Metot kitabında bilişsel alana dair 24 farklı konu başlığı olduğu tespit edilmiştir. Yapılan içerik analizinde bu konuların 11 tanesi doğrudan ney çalgısıyla ilgili olmakla birlikte geriye kalan 13 konuda ise Türk müziği nazariyatı, genel müzik bilgileri ve neyin kültürel açıdan ele alındığı görülmüştür.

Ahmet Kaya'nın Ney Metot Kitabında Duyuşsal Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Yapılan içerik çözümlemesinde Ahmet Kaya'ya ait Ney Metot kitabında duyuşsal alana ilişkin herhangi bir konu başlığı bulunmadığı görülmüştür.

Ahmet Kaya’nın Ney Metot Kitabında Psikomotor Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 2. Ahmet Kaya’ya Ait Ney Metot Kitabındaki Psikomotor Alan Konuları

Davranış	Konu
P.1	Ney Üfleme Teknikleri
P.2	Tutuş ve Oturuş Şekli
P.3	Nefes Şiddetine Göre Elde Edilen Sesler
P.4	Dudak ve Baş Pozisyonu
P.5	Bazı Usul Örnekleri (El İle Usul Vurma)
P.6	Ses Çalışmaları ve Farklı Tartımlarda Etütler
P.7	Yardımcı Parmak Pozisyonları
P.8	Diyezli ve Bemollü Seslerin İcrasına İlişkin Alıştırmalar
P.9	Farklı Makam Dizilerine İlişkin Alıştırmalar
P.10	Farklı Makamlara İlişkin Örnek Eserler
P.11	Dem Sesler İçin Alıştırmalar
P.12	Dudakla Yapılan Artikülasyonlar
P.13	Nefes Geliştirme Programı
P.14	Parmakla Yapılan Artikülasyonlar
P.15	Neyde Taksim Çalışmaları
P.16	Neyde Bazı Dörtlü ve Beşlilerin Transpozese
P.17	Nefes Geliştirme Programı

Tablo 2’den de görüldüğü üzere; Ahmet Kaya’ya ait Ney Metot kitabında psikomotor alana dair 17 farklı konu başlığı olduğu görülmüştür. Yapılan içerik analizinde bu konuların 16’ sının ney çalgısıyla ilgili olduğu, sadece 1 tanesinin dolaylı olarak ney eğitimi ile ilgili olduğu görülmüştür.

Yapılan içerik analizi sonucunda; Ahmet Kaya’ya ait Ney Metot kitabının tümünün 41 konu başlığı barındırdığı görülmüştür. Bu konu başlıkları davranış alanlarına ayrıldığında ise 24 konunun bilişsel alanla ilgili olduğu, duyuşsal alanla ilgili hiç konu olmadığı ve psikomotor alanla ilgili 17 konu başlığı olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgilerden hareketle ilgili metot kitapta bilişsel alanla ilgili konuların daha fazla olduğu söylemek mümkündür.

Burcu Karadağ’ın Ney Metot Kitabında Bilişsel Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 3. Burcu Karadağ’a Ait Ney Metot Kitabındaki Bilişsel Alan Konuları

Davranış	Konu
B.1	Neye Üfleme ile İlgili Bilgiler

B.2	Neyde Çift Sesler
B.3	Türk Müziği Basit 4'lü ve 5'lilerle İlgili Kuramsal Bilgiler
B.4	Neyde Taksim
B.5	Neyde Transpoze
B.6	Ney Perdelerinin Porte Üzerindeki Yerleri

Tablo 3 den de görüldüğü üzere Burcu Karadağ'a ait Ney Metot kitabında bilişsel alana dair 6 farklı konu başlığı olduğu görülmüştür. Yapılan içerik analizinde bu konuların 5 tanesi doğrudan ney çalgısıyla ilgili olmakla birlikte geriye kalan 1 konunun ise Türk müziği nazariyatı ile ilgili olduğu görülmüştür.

Burcu Karadağ'ın Ney Metot Kitabında Duyuşsal Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Yapılan içerik çözümlemesinde Burcu Karadağ'a ait Ney Metot kitabında duyuşsal alana ilişkin herhangi bir konu başlığı bulunmadığı görülmüştür.

Burcu Karadağ'ın Ney Metot Kitabında Psikomotor Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 4. Burcu Karadağ'a Ait Ney Metot Kitabındaki Psikomotor Alan Konuları

Davranış	Konu
P.1	Tutuş ve Oturuş Pozisyonu
P.2	Neye Üfleme Teknikleri
P.3	Nefes Şiddetine Göre Elde Edilen Sesler
P.4	Parmak Pozisyonları
P.5	Arka Perde (Aşiran) İle ilgili Alıştırmalar
P.6	Baş Duruş Şekilleri

Tablo 4' den de görüldüğü üzere, Burcu Karadağ'a ait Ney Metot kitabında psikomotor alana dair 6 farklı konu başlığı olduğu görülmüştür. Yapılan içerik analizinde bu konuların 6 tanesinin de ney ile ilgili olduğu görülmüştür.

Yapılan içerik analizi sonucunda Burcu Karadağ'a ait Ney Metot kitabının tümünün 12 konu başlığı barındırdığı görülmüştür. Bu konu başlıkları davranış alanlarına ayrıldığında ise 6 konunun bilişsel alanla ilgili olduğu, duyuşsal alanla ilgili hiç konu olmadığı ve psikomotor alanla ilgili 6 konu başlığı olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgilerden hareketle; ilgili metot kitapta bilişsel ve psikomotor alana ilişkin konuların eşit derecede işlendiği söylemek mümkündür.

Hayri Tümer’in Ney Metot Kitabında Bilişsel Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 5. Hayri Tümer’e Ait Ney Metot Kitabındaki Bilişsel Alan Konuları

Davranış	Konu
B.1	Neyin Tarihi
B.2	Neyin Mistik Yapısı
B.3	Mevlevilik ve Ney
B.4	Ney Üfleyecek Kişide Bilişsel Hazır Bulunuşluk
B.5	Akortlarına Göre Ney Çeşitleri
B.6	Ney Yapımı
B.7	Türk Müziği Ses Değişirme İşaretleri
B.8	Neyde Nefes Şiddetine Göre Elde Edilen Sesler
B.9	Türk Müziği Ses Sistemi
B.10	Ney Hakkında Yazılmış Şiirler
B.11	Neyden Ses Çıkarma
B.12	Baş ve Dudak Pozisyonu

Tablo 5’ den de görüldüğü üzere; Hayri Tümer’e ait Ney Metot kitabında bilişsel alana dair 12 farklı konu başlığı olduğu görülmüştür. Yapılan içerik analizinde; bu konuların 8 tanesi doğrudan ney çalgısıyla ilgili olmakla birlikte geriye kalan 4 konuda ise Türk müziği nazariyatı ve neyin kültürel ve edebi açıdan ele alındığı görülmüştür.

Hayri Tümer’in Ney Metot Kitabında Duyuşsal Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Yapılan içerik çözümlemesinde Hayri Tümer’e ait Ney Metot kitabında duyuşsal alana ilişkin herhangi bir konu başlığı bulunmadığı görülmüştür.

Hayri Tümer’in Ney Metot Kitabında Psikomotor Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Yapılan içerik çözümlemesinde Hayri Tümer’e ait Ney Metot kitabında psikomotor alana ilişkin herhangi bir konu başlığı bulunmadığı görülmüştür.

Yapılan içerik analizi sonucunda; Hayri Tümer’e ait Ney Metot kitabının tümünün 13 konu başlığı barındırdığı görülmüştür. Bu konu başlıkları davranış alanlarına ayrıldığında ise konuların 13’ünün de bilişsel alanla ilgili olduğu, duyuşsal alan ve psikomotor alanla ilgili hiç konu olmadığı anlaşılmıştır. Bu bilgilerden hareketle; ilgili metot kitapta sadece bilişsel alana yönelik konuların bulunduğu görülmüştür.

Sencer Derya'nın Ney Metot Kitabında Bilişsel Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 6. Sencer Derya'ya Ait Ney Metot Kitabındaki Bilişsel Alan Konuları

Davranış	Konu
B.1	Neyin Tarihçesi
B.2	Türk Kültürü ve Edebiyatında Ney
B.3	Geçmişten Günümüze Neyzenler
B.4	Temel Müzik Bilgileri
B.5	Neyin Bölümleri
B.6	Neyin Bakımı ve Yağlanması
B.7	Ney Çeşitleri
B.8	Neyin Ses Alanı
B.9	Ney Üflemenin Sıhhat Yönünden İlgisi
B.10	Ney Üflemeye Hangi Neyden Başlanmalıdır
B.11	Türk Müziği Nazariyatı
B.12	Taksim
B.13	Türk Müziğinde Usuller
B.14	Neyle İlgili Şiirler

Tablo 6'da da görüldüğü üzere; Sencer Derya'ya ait Ney Metot kitabında bilişsel alana dair 14 farklı konu başlığı olduğu görülmüştür. Yapılan içerik analizinde; bu konuların 6 tanesi doğrudan ney çalgısıyla ilgili olmakla birlikte geriye kalan 8 konuda ise Türk müziği nazariyatı, genel müzik bilgileri, ney üflemenin insan sağlığı ile ilişkisi ve neyi edebi açıdan inceleyen konular olduğu görülmüştür.

Sencer Derya'nın Ney Metot Kitabında Duyuşsal Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Yapılan içerik çözümlemesinde Sencer Derya'ya ait Ney Metot kitabında duyuşsal alana ilişkin herhangi bir konu başlığı bulunmadığı görülmüştür

Sencer Derya'nın Ney Metot Kitabında Psikomotor Alan Konularına Yönelik Bulgu Ve Yorumlar:

Tablo 7. Sencer Derya'ya Ait Ney Metot Kitabındaki Psikomotor Alan Konuları

Davranış	Konu
P.1	Neyi Tutuş Pozisyonu
P.2	Neyden Ses Çıkarma
P.3	Neyde Üfleme Şiddetleri
P.4	Neyde Parmak Pozisyonları

P.5	Neyde Farklı Nefes Şiddetlerine Göre Sesleri Elde Etme
P.6	Neyde Bemollü ve Diyezli Seslerin Elde Edilmesi
P.7	Dem Ses Çalışması
P.8	Neyde Kolaydan Zora Doğru Çukan Seslerle İlgili Çalışmalar
P.9	Türk Müziği Eserlerinin İcrası
P.10	Bazı Türk Müziği Usullerinin Vuruş Şekilleri

Tablo 7’de de görüldüğü üzere; Sencer Derya’ya ait Ney Metot kitabında psikomotor alana dair 10 farklı konu başlığı olduğu görülmüştür. Yapılan içerik analizinde; bu konuların 9’unun ney çalgısıyla ilgili olduğu sadece 1 tanesinin dolaylı olarak ney eğitimi ile ilgili olduğu görülmüştür.

Yapılan içerik analizi sonucunda; Sencer Derya’ya ait Ney Metot kitabının tümünün 24 konu başlığı barındırdığı görülmüştür. Bu konu başlıkları davranış alanlarına ayrıldığında ise 14 konunun bilişsel alanla ilgili olduğu, duyuşsal alanla ilgili hiç konu olmadığı ve psikomotor alanla ilgili 10 konu başlığı olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgilerden hareketle; ilgili metot kitaptaki konuların büyük ölçüde bilişsel alana yönelik olduğu ve geriye kalan konuların psikomotor alana yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

Süleyman Erguner’in Ney Metot Kitabında Bilişsel Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 8. Süleyman Erguner’e Ait Ney Metot Kitabındaki Bilişsel Alan Konuları

Davranış	Konu
B.1	Süleyman Erguner ve Meşuk Silsilesi
P.2	Neyin Tarihi
P.3	Ney Yapımı
P.4	Neyin Fiziki Yapısı
P.5	Ney Çeşitleri
P.6	Neyzenlikte Mertebeler
P.7	Genel Müzik Bilgileri
P.7	Türk Müziği Usulleri
P.8	Neyin Ses Alanı
P.9	Neyde Taksim
P.10	Neyde Transpoze
P.11	Türk Müziği Makamları
P.11	Mevlevilik ve Ney
P.12	Neyzenler Tarihi

Tablo 8’de de görüldüğü üzere; Süleyman Erguner’e ait Ney Metot kitabında bilişsel alana dair 12 farklı konu başlığı olduğu görülmüştür. Yapılan içerik analizinde; bu konuların 9’unun ney çalgısıyla ilgili olduğu 3 tanesinin dolaylı olarak ney eğitimi ile ilgili olduğu görülmüştür.

Süleyman Erguner’in Ney Metot Kitabında Duyuşsal Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Yapılan içerik çözümlemesinde Süleyman Erguner’e ait Ney Metot kitabında duyuşsal alana ilişkin herhangi bir konu başlığı bulunmadığı görülmüştür

Süleyman Erguner’in Ney Metot Kitabında Psikomotor Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 9. Süleyman Erguner’e Ait Ney Metot Kitabındaki Psikomotor Alan Konuları

Davranış	Konu
P.1	Neyde Tutuş
P.2	Neyden Ses Çıkarma
P.3	Nefes Şiddetine Göre Elde Edilen Sesler
P.4	Parmak Pozisyonları
P.5	Dudak Pozisyonu
P.6	Baş Pozisyonu
P.7	Diyezli ve Bemollü Seslerin Uygulanışı
P.8	Makam Uygulamaları
P.9	Yardımcı Parmak Pozisyonları
P.10	Taksim Çalışmaları
P.11	Neyde Transpoze
P.12	Neyde Taksim

Tablo 9’da da görüldüğü üzere; Süleyman Erguner’e ait Ney Metot kitabında psikomotor alana dair 12 farklı konu başlığı olduğu görülmüştür. Yapılan içerik analizinde; bu konuların 12’sinin de ney çalgısıyla ilgili olduğu görülmüştür.

Yapılan içerik analizi sonucunda; Sencer Derya’ya ait Ney Metot kitabının tümünün 23 konu başlığı barındırdığı görülmüştür. Bu konu başlıkları davranış alanlarına ayrıldığında ise 12 konunun bilişsel alanla ilgili olduğu, duyuşsal alanla ilgili hiç konu olmadığı ve psikomotor alanla ilgili 11 konu başlığı olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgilerden hareketle; ilgili metot kitapta bilişsel ve psikomotor alana ilişkin konuların eşit derecede işlendiği söylemek mümkündür.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Bu bölümde; Araştırma sürecinde inceleme altına alınan 5 farklı Ney metot kitabındaki bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alan konularının tasnifi sonucu elde edilen bulgulardan yola çıkılarak bu metotlardaki ortak bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alan konuları belirlenmeye çalışılmıştır.

Ney Metot Kitaplarında Ortak Bilişsel Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Beş farklı Ney metot kitabındaki bilişsel alan konu tasniflerinden yola çıkılarak oluşturulan bilişsel alan konu listesi aşağıdaki gibidir:

Tablo 10. 5 Farklı Ney Metot Kitabındaki Ortak Bilişsel Alan Konuları

Konular	Metotlar				
	Ahmet Kaya	Burcu Karadağ	Hayri Tümer	Sencer Derya	Süleyman Erguner
Ney’in Tarihi	B		B	B	B
Neyin Mistik Özelliği	B		B		
Ney İcracılarının Makamları(Mertebeleri)	B				B
Neyin Fiziki Yapısı	B			B	B
Ney Yapımı	B		B		B
Ney Çeşitleri	B		B	B	B
Temel Müzik Bilgileri	B			B	B
Türk Müziği Nazariyatı	B	B	B	B	B
Neyin Ses Alanı	B			B	
Ney Perdelerinin Notadaki Yerleri	B	B	B		B
Türk Müziğinde Usul	B			B	B
Neyde Transpoze	B	B			B
Neyde Taksim	B	B		B	B
Neyin Bakımı	B			B	
Merhum Neyzenler	B			B	
Mevlevi Ayinleri ve Sema Töreni	B		B		B
Ney İçin Yazılmış Şiirlerden Örnekler	B		B	B	
Meşk Soy Ağacı	B				B
Neye Üfleme İle İlgili Bilgiler		B	B	B	

Tablo 10’da da görüldüğü üzere; 5 farklı Ney Metot kitabında bilişsel alana dair birbirinden farklı 19 konu başlığı ele alınmıştır. Bu konu başlıklarının birçoğunun her metotta birbirleriyle paralellik gösterdiği ve aynı içeriklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu başlıklarından Türk müziği nazariyatı konusunun 5 farklı ney metodunda da ele alındığı

görülmüştür. Ney'in tarihi, ney çeşitleri, ney perdelerinin notadaki yerleri, neyde taksim, konularını içeren 4 içeriğin 4 farklı metotta ortak olarak ele alındığı, neyin fiziki yapısı, ney yapımı, temel müzik bilgileri, Türk müziğinde usul, neyde transpoze, mevlevi ayinleri ve sema töreni, ney için yazılmış şiirlerden örnekler ve neye üfleme ile ilgili bilgiler içeren 8 konunun 3 farklı metotta ortak olarak ele alındığı ve geriye kalan 6 konunun ise 2 farklı metotta ortak olarak ele alındığı anlaşılmıştır. Bu bilgilerden hareketle; frekans sıklığına göre oluşan tablo şu şekildedir:

Tablo 11. 5 Farklı Ney Metot Kitabındaki Ortak Bilişsel Alan Konularına İlişkin Frekans Değerleri

Konular	Frekans (f)
Türk Müziği Nazariyatı	5
Ney'in Tarihi	4
Ney Çeşitleri	4
Ney Perdelerinin Notadaki Yerleri	4
Neyde Taksim	4
Temel Müzik Bilgileri	3
Türk Müziğinde Usul	3
Ney Yapımı	3
Neyin Fiziki Yapısı	3
Neyde Transpoze	3
Mevlevi Ayinleri ve Sema Töreni	3
Ney İçin Yazılmış Şiirlerden Örnekler	3
Neye Üfleme İle İlgili Bilgiler	3
Ney İcracılarının Makamları (Mertebeleri)	2
Neyin Bakımı	2
Merhum Neyzenler	2
Neyin Ses Alanı	2
Neyin Mistik Özelliği	2
Meşk Soy Ağacı	2

Ney Metot Kitaplarında Ortak Duyuşsal Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Araştırma sürecinde analiz edilen 5 farklı Ney metot kitabının içerisinde, duyuşsal alana ilişkin ortak herhangi bir konu görülememiştir.

Ney Metot Kitaplarında Ortak Psikomotor Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Beş farklı Ney metot kitabındaki psikomotor alan konu tasniflerinden yola çıkılarak oluşturulan psikomotor konu listesi aşağıdaki gibidir:

Tablo 12. 5 Farklı Ney Metot Kitabındaki Ortak Psikomotor Alan Konuları

Davranışlar	Metotlar				
	Ahmet Kaya	Burcu Karadağ	Hayri Tümer	Sencer Derya	Süleyman Erguner
Ney Üfleme Teknikleri	P	P		P	P
Tutuş ve Oturuş Şekli	P	P		P	P
Nefes Şiddetine Göre Elde Edilen Sesler	P	P		P	P
Dudak ve Baş Pozisyonu	P	P			P
Bazı Usul Örnekleri (El İle Usul Vurma)	P			P	
Ses Çalışmaları ve Farklı Tartımlarda Etütler	P			P	
Parmak Pozisyonları	P	P		P	P
Diyezli ve Bemollü Seslerin İcrasına İlişkin Alıştırmalar	P			P	P
Farklı Makam Dizilerine İlişkin Alıştırmalar	P				P
Farklı Makamlara İlişkin Örnek Eserler	P			P	
Dem Sesler İçin Alıştırmalar	P			P	
Taksim Çalışmaları	P				P

Tablo 12’de de görüldüğü üzere; 5 farklı Ney Metot kitabında psikomotor alana dair birbirinden farklı 12 konu başlığı ele alınmıştır. Bu konu başlıklarının birçoğunun her metotta birbirleriyle paralellik gösterdiği ve aynı içeriklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu başlıklarından 5 farklı ney metodunda da ele alınan herhangi bir konu olmadığı görülmüştür. Ney üfleme teknikleri, tutuş ve oturuş şekli, nefes şiddetine göre elde edilen sesler ve parmak pozisyonları konularını içeren 4 içeriğin 4 farklı metotta ortak olarak ele alındığı, dudak ve baş pozisyonu, diyezli ve bemollü seslerin icrasına ilişkin alıştırmalar ile ilgili bilgiler içeren 2 konunun 3 farklı metotta ortak olarak ele alındığı ve geriye kalan 6 konunun ise 2 farklı metotta ortak olarak ele alındığı anlaşılmıştır. Bu bilgilerden hareketle; frekans sıklığına göre oluşan tablo şu şekildedir:

Tablo 13. 5 Farklı Ney Metot Kitabındaki Ortak Psikomotor Alan Konularına İlişkin Frekans Değerleri

Konular	Frekans (f)
Ney Üfleme Teknikleri	4
Tutuş ve Oturuş Şekli	4
Nefes Şiddetine Göre Elde Edilen Sesler	4
Parmak Pozisyonları	4
Dudak ve Baş Pozisyonu	3

Diyezli ve Bemollü Seslerin İcrasına İlişkin Alıştırmalar	3
Bazı Usul Örnekleri (El İle Usul Vurma)	2
Ses Çalışmaları ve Farklı Tartımlarda Etütler	2
Farklı Makam Dizilerine İlişkin Alıştırmalar	2
Farklı Makamlara İlişkin Örnek Eserler	2
Dem Sesler İçin Alıştırmalar	2
Taksim Çalışmaları	2

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Bu bölümde; araştırma sürecinde inceleme altına alınan 5 farklı Ney metot kitabındaki bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alan konularının tasnifi sonucu elde edilen bulgulardan yola çıkılarak bu metotlardaki ortak olmayan bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alan konuları belirlenemeye çalışılmıştır.

Ney Metot Kitaplarında Ortak Olmayan Bilişsel Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 14. 5 Farklı Ney Metot Kitabındaki Ortak Olmayan Bilişsel Alan Konuları

Konular	Yazar
Neyde Kullanılan Bazı Perdelerin Makam Dağılımı	Ahmet Kaya
Niyazi Sayın Ekolü	Ahmet Kaya
Nefes Geliştirme Programı	Ahmet Kaya
Bazı Türk Müziği Terimleri ve Anlamları	Ahmet Kaya
Müzikle Tedavi	Ahmet Kaya
Yabancılar İçin Müzik Terimleri Sözlüğü	Ahmet Kaya
Ney Üfleyecek Kişide Bilişsel Hazır Bulunuşluk	Hayri Tümer
Baş ve Dudak Pozisyonu	Hayri Tümer
Ney Üflemenin Sıhhat Yönünden İlgisi	Sencer Derya

Tablo 14'den de anlaşılacağı üzere incelenen 5 Ney metot kitabında birbiriyle ortak olmayan ve bilişsel alan içerikli 9 farklı konu bulunmaktadır. Bu konuların 6'sı Ahmet Kaya'ya ait metotta geçmekte, 2'si Hayri Tümer'e ait metotta kalan bir konu ise Sencer Derya'ya ait metot kitabında bulunmaktadır.

Ney Metot Kitaplarında Ortak Olmayan Duyuşsal Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Araştırma sürecinde analiz edilen 5 farklı Ney metot kitabının içerisinde, duyuşsal alana ilişkin ortak olmayan herhangi bir konu görülemediği görülmüştür.

Ney Metot Kitaplarında Ortak Olmayan Psikomotor Alan Konularına Yönelik Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 15. 5 Farklı Ney Metot Kitabındaki Ortak olmayan Psikomotor Alan Konuları

Konular	Yazar
Dudakla Yapılan Artikülasyonlar	Ahmet Kaya
Parmakla Yapılan Artikülasyonlar	Ahmet Kaya
Nefes Geliştirme Programı	Ahmet Kaya

Tablo 15’den de anlaşılacağı üzere incelenen 5 Ney metot kitabında birbiriyle ortak olmayan ve psikomotor alan içerikli 3 farklı konu bulunmaktadır. Bu konuların 3’ü de Ahmet Kaya’ya ait metotta geçmekte ve bu üç konuda Ney çalgısı ile ilgilidir.

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Bu bölümde; araştırma sürecinde inceleme altına alınan 5 farklı Ney metot kitabının ortak ve ortak olmayan konu içeriklerinden yola çıkılarak elde edilen ayrıca bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alan konuları olarak 3 guruba ayrılarak oluşturulan ortak metodoloji sistematığı hakkındaki bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

Ney Metot Kitaplarından Elde Edilen Ortak Metodolojik Sisteme İlişkin Bulgu ve Yorumlar:

Tablo 16. 5 Farklı Ney Metot Kitabındaki Ortak Bilişsel, Duyuşsal ve Psikomotor Alan Konuları

Konular	Alan
Türk Müziği Nazariyatı	B
Ney’in Tarihi	B
Ney Çeşitleri	B
Ney Perdelerinin Notadaki Yerleri	B
Neyde Taksim	B
Temel Müzik Bilgileri	B
Türk Müziğinde Usul	B
Ney Yapımı	B
Neyin Fiziki Yapısı	B
Neyde Transpoze	B
Mevlevi Ayinleri ve Sema Töreni	B
Ney İçin Yazılmış Şiirlerden Örnekler	B
Neye Üfleme İle İlgili Bilgiler	B
Ney İcracılarının Makamları (Mertebeleri)	B
Neyin Bakımı	B

Merhum Neyzenler	B
Neyin Ses Alanı	B
Neyin Mistik Özelliği	B
Meşk Soy Ağacı	B
Ney Üfleme Teknikleri	P
Tutuş ve Oturuş Şekli	P
Nefes Şiddetine Göre Elde Edilen Sesler	P
Parmak Pozisyonları	P
Dudak ve Baş Pozisyonu	P
Diyezli ve Bemollü Seslerin İcrasına İlişkin Alıştırmalar	P
Bazı Usul Örnekleri (El İle Usul Vurma)	P
Ses Çalışmaları ve Farklı Tartımlarda Etütler	P
Farklı Makam Dizilerine İlişkin Alıştırmalar	P
Farklı Makamlara İlişkin Örnek Eserler	P
Dem Sesler İçin Alıştırmalar	P
Taksim Çalışmaları	P

Tablo 16'dan da anlaşılacağı üzere; konular içerisinde birbirine yakın içerikli konular bulunmakta ve konu dağılımında da hiyerarşik bir sistem de bulunmamaktadır. Yakın içerikli konuların birleştirilmesi ve hiyerarşik olarak konuların düzenlenmesinin ardından ortaya çıkan tablo ise şu şekildedir:

Tablo 17. 5 Farklı Ney Metot Kitabından Elde Edilen Ortak Ney Metodolojisi Sistematiği

Konular	Alan
Temel Müzik Bilgileri	B
Türk Müziği Nazariyatı ve Usulleri	B
Ney'in Tarihi	B
Neyin Fiziki Yapısı, Ney Çeşitleri, Ney Yapımına ve Neyin Bakımı	B
Ney Perdelerinin Notadaki Yerleri ve Neyin Ses Alanı	B
Neye Üfleme İle İlgili Bilgiler	B
Neyde Transpoze	B
Neyde Taksim	B
Neyin Mistik Özelliği, Mevlevi Ayinleri ve Sema Töreni	B
Ney İcracılarının Makamları (Mertebeleri), Merhum Neyzenler, Meşk Soy Ağacı	B
Ney İçin Yazılmış Şiirlerden Örnekler	B
Tutuş ve Oturuş Şekli	P
Parmak Pozisyonları	P
Dudak ve Baş Pozisyonu	P
Ney Üfleme Teknikleri	P
Nefes Şiddetine Göre Elde Edilen Sesler	P
Diyezli ve Bemollü Seslerin İcrasına İlişkin Alıştırmalar	P
Dem Sesler İçin Alıştırmalar	P

Ses Çalışmaları ve Farklı Tartımlarda Etütler	P
Farklı Makam Dizilerine İlişkin Alıştırmalar	P
Bazı Usul Örnekleri (El İle Usul Vurma)	P
Farklı Makamlara İlişkin Örnek Eserler	P
Taksim Çalışmaları	P

Tablo 17’de de görüldüğü üzere; daha önce 31 başlık olarak verilen ortak konu listesi birbirine yakın içerikli konuların tek başlıkta toplanmasıyla birlikte 23 konu başlığına düşürülmüştür. Bu konu başlıkları bilişsel ve psikomotor alanlar olarak iki ayrı grupta toplanmış ve bu guruplar kendi içerisinde genelden özele doğru sıralanmıştır.

Yukarıda verilen konu dizini içerikleri ile ilgili bahsi geçen metot kitapları içerisinde yapılan araştırma sonucunda elde edilen içerik sonuçları aşağıda şu şekilde verilmiştir.

Metot Kitabından Elde Edilen Ortak Ney Metodolojisi Konu İçerikleri

1. Temel müzik bilgileri konusu ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak, genel müzik eğitimi ile ilgili teorik ve pratik bilgilere yer verilmiştir. Bu kapsamda; ilgili metotlarda nota değerleri, sus işaretleri, nota okuma şekli, temel müzik yazı ve öğeleri, tartım ve bona çalışmaları, müzik terimleri, ses değiştirici işaretler gibi temel konulara değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu başlıklar doğrultusunda ney eğitiminin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

2. Türk müziği nazariyatı ve usulleri konusu ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak Türk müziği Nazariyatı ve Usulleri hakkında teorik ve pratik bilgilere yer verilmiştir. Bu kapsamda; ilgili metotlarda Türk müziğinde makamları oluşturan 4’lü ve 5’liler, basit makamlar, Türk müziği değiştirici işaretler, Türk müziği usulleri ve vuruş şekilleri ve makamların ney ile icrası temel konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında da bu bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

3. Ney’in Tarihi ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak ney’in ne zaman yapıldığı, gelişim süreci, ney kelimesinin kökeni temel konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında da bu bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

4. Neyin fiziki yapısı, ney çeşitleri, ney yapımı ve neyin bakımı ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak ney'in bölümleri, yapıldığı malzeme, çeşitleri ve isimleri, ney yapımı ve yapan kişilerin tanınması, bakımı ve nasıl yapılacağı temel konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında da bu bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

5. Ney perdelerinin notadaki yerleri ve neyin ses alanı ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak ney perdelerinin dizek üzerinde yerleri ve neyin hangi ses aralığında olduğu konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

6. Neye üfleme ile ilgili bilgiler ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak neye üflerken dudağın pozisyonu, nefesin şiddeti, nefesi doğru kullanma konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

7. Neyde transpoze ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak neyde transpoze hakkında teorik ve pratik açıdan bilgilere değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

8. Neyde taksim ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak neyde taksim hakkında teorik ve pratik açıdan bilgilere değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

9. Neyin mistik özelliği, mevlevi ayinleri ve sema töreni ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak neyin mistik özelliği başlığı içerisinde, ney dini ve felsefi açıdan ele alınmış, Mevlana ve Mevleviliğin ney ile ilişkisi konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

10. Ney icracılarının makamları (mertebeleri), merhum neyzenler, meşk soy ağacı ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak neyzenlerle ilgili tarihi bilgilerin, neyzenler arasındaki farklılıkların ve bir silsilenin olduğu konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

11. Ney için yazılmış şiirlerden örnekler ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak neyin edebiyat ile ilgili konusunu yer verilmiş ve şiir örneklerine değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

12. Tutuş ve oturuş şekli ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak neye üflerken vücut pozisyonu, parmak pozisyonu konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

13. Parmak pozisyonları ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak ney tutarken hangi parmağın hangi perdeye bastığı ve parmak hareketleri pozisyonu konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

14. Dudak ve baş pozisyonu ile ilgili içerikler

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak neye üflerken dudağın fiziki durumu, başı açısı ve bazı açı değıştirme hareketleri pozisyonu konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

15. Ney üfleme teknikleri ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak neye üfleme ile ilgili nefes şiddetleri, nüanslar, diyaframın işlevi, konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

16. Nefes şiddetine göre elde edilen sesler ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak neyde hangi sesler hangi nefes şiddeti ile elde edileceği konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

17. Diyezli ve bemollü seslerin icrasına ilişkin alıştırmalar ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak diyezli ve bemollü sesler çalınırken parmak, dudak ve baş pozisyonları edileceği konularına değinildiğinden, oluşturulacak metot sistematığı içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

18. Dem sesler için alıştırmalar ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak dem seslerin nasıl üflendiği ve dem seslerle ilgili egzersizlere yer verilmiş, oluşturulacak metot sistematigi içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

19. Ses çalışmaları ve farklı tartımlarda etütler ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak farklı perdelerde ses ve farklı tartımlarda tartım örnekleri ele alınmış ve uygulama yaptırılmıştır. Oluşturulacak metot sistematigi içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

20. Farklı makam dizilerine ilişkin alıştırmalar ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak makamsal anlamda, basitten karmaşığa doğru makamsal egzersizlere yer verilmiştir. Oluşturulacak metot sistematigi içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

21. Farklı makamlara ilişkin örnek eserler ile ilgili içerikler.

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak farklı makamlara ait sözlü ve saz eserlerinden, basitten karmaşığa doğru seçilmiş ve pratik olarak ele alınmıştır. Oluşturulacak metot sistematigi içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

22. Taksim çalışmaları ile ilgili içerikler

Bu konu kapsamında ilgili metotlar içerisinde ortak olarak neyde taksim ve taksim çeşitlerine teorik ve pratik olarak yer verilmiştir. Oluşturulacak metot sistematigi içerisindeki bu konu kapsamında bilgilerin verilmesinin yararlı olabileceği düşünülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Mesleki ve özengen müzik eğitiminde kullanılan beş farklı Ney metot kitabı içerik analizine tabi tutulmuş ve araştırmada belirlenen alt problemlere ilişkin aşağıda verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

Araştırma sürecinde gerekli alan taraması yapılmış ve ney çalgısına yönelik kullanımda bulunan 5 farklı ney metot kitabının bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada incelenen 5 metot kitabının tümünün bilişsel ve psikomotor alana yönelik olan konulardan oluştuğu ve duyuşsal alana ilişkin herhangi bir konu bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ahmet Kaya’ya ait metot kitabına ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- Ahmet Kaya’ya ait Ney metot kitabının bilişsel ve psikomotor öğrenme alanı ile ilgili konulardan oluşturulduğu ve kitapta duyuşsal alanla ilgili herhangi bir konu olmadığı,
- Kitabı oluşturan konuların büyük çoğunluğunun bilişsel alana yönelik konular olduğu,
- Genel konu dağılımının ise genel müzik bilgileri, Türk müziği nazariyatı ve ney çalgısına ilişkin teorik, pratik ve tarihsel bilgiler şeklinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Burcu Karadağ’a ait metot kitabına ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- Burcu Karadağ’a ait Ney metot kitabının bilişsel ve psikomotor öğrenme alanı ile ilgili konulardan oluşturulduğu ve kitapta duyuşsal alanla ilgili herhangi bir konu olmadığı,
- Kitabı oluşturan konuların bilişsel alan ve psikomotor alan bağlamında eşit olarak dağıtıldığı,
- Genel konu dağılımının ise Türk müziği nazariyatı ve Ney çalgısına ilişkin teorik, pratik bilgiler şeklinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hayri Tümer’e ait metot kitabına ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- Hayri Tümer’e ait Ney metot kitabının sadece bilişsel öğrenme alanı ile ilgili konulardan oluşturulduğu ve kitapta duyuşsal ve psikomotor alanla ilgili herhangi bir konu olmadığı,
- Genel konu dağılımının ise Türk müziği nazariyatı ve Ney çalgısına ilişkin teorik, pratik şeklinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sencer Derya’ya ait metot kitabına ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- Sencer Derya’ya ait Ney metot kitabının bilişsel ve psikomotor öğrenme alanı ile ilgili konulardan oluşturulduğu ve kitapta duyuşsal alanla ilgili herhangi bir konu olmadığı,
- Kitabı oluşturan konuların büyük çoğunluğunun bilişsel alana yönelik konular olduğu,
- Genel konu dağılımının ise genel müzik bilgileri, Türk müziği nazariyatı ve Ney çalgısına ilişkin teorik, pratik ve tarihsel bilgiler şeklinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Süleyman Erguner’e ait metot kitabına ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- Süleyman Erguner'e ait Ney metot kitabının bilişsel ve psikomotor öğrenme alanı ile ilgili konulardan oluşturulduğu ve kitapta duyuşsal alanla ilgili herhangi bir konu olmadığı,
- Kitabı oluşturan konuların bilişsel alan ve psikomotor alan bağlamında eşit olarak dağıtıldığı,
- Genel konu dağılımının ise genel müzik bilgileri, Türk müziği nazariyatı ve Ney çalgısına ilişkin teorik, pratik ve tarihsel bilgiler şeklinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

Araştırma sürecinde inceleme altına alınan 5 farklı Ney metot kitabındaki bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alan konularının tasnifi sonucu elde edilen bulgulardan yola çıkılarak ulaşılan sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Ney metot kitaplarında ortak bilişsel alan konularına ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- İncelenen Ney metot kitaplarında yer alan bilişsel alan konularının birbiriyle büyük ölçüde paralel olduğu ve bu konuların büyük ölçüde genel müzik bilgileri, Türk müziği nazariyatı ve Ney çalgısına ilişkin teorik, pratik ve tarihsel bilgiler şeklinde olduğu,
- Bu konular içerisinde en sık tekrar edilen konunun Türk müziği nazariyatı olduğu,
- Tekrar sıklığının belli bir sistematiğe uygun olmadığı
- Konu farklılaştıkça tekrar sıklığının da farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ney metot kitaplarında ortak duyuşsal alan konularına ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- Ney metot kitaplarında duyuşsal alana ilişkin ortak bir konu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ney metot kitaplarında ortak psikomotor alan konularına ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- İncelenen Ney metot kitaplarında yer alan psikomotor alan konularının birbiriyle büyük ölçüde paralel olduğu ve bu konuların büyük oranda ney çalgısına ilişkin pratik bilgiler şeklinde olduğu,
- Psikomotor alan konuları içerisinde en sık tekrar edilen konuların Ney çalgısına ait üfleme, duruş-tutuş şekli ve parmak pozisyonları ile ilişkili olduğu,
- Psikomotor alan konu başlıklarının bilişsel alana göre daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

Ney metot kitaplarında ortak olmayan bilişsel alan konularına ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- İncelenen Ney metot kitaplarında yer alan bilişsel alan konularından birbiriyle ortak olmayan ilişkisiz konular olduğu ve bu konu çeşitliliğinin de azımsanmayacak düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ney metot kitaplarında ortak olmayan duyuşsal alan konularına ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- Ney metot kitaplarında duyuşsal alana ilişkin ortak olmayan ve metotlarda yer alan herhangi bir konu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ney metot kitaplarında ortak olmayan psikomotor alan konularına ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- İncelenen Ney metot kitaplarında yer alan psikomotor alan konularından birbiriyle ortak olmayan ilişkisiz konular bulunduğu ve bu konu çeşitliliğinin de sadece ney çalgısının çalımına ilişkin pratik bazı bilgilerden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Ulaşılan Sonuçlar

- Araştırma sürecinde inceleme altına alınan 5 farklı Ney metot kitabının ortak ve ortak olmayan konu içeriklerinden yola çıkılarak oluşturulan ortak metodolojik sisteme ilişkin sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Ney metot kitaplarından elde edilen ortak metodolojik sisteme ilişkin ulaşılan sonuçlar:

- Ortak ney metot sistematiği oluşturma aşamasında sadece bilişsel ve psikomotor alan konularının yeterli olduğu,
- Psikomotor alan konularının bilişsel alana göre daha fazla olduğu,
- Tüm konular belli bir sistematiğe göre yerleştirilebilir nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ÖNERİLER

- Betimsel anlamda yapılan bu çalışmanın, daha detaylı nicel verilere dayalı olarak yapılmasının bundan sonra yapılacak metodolojik çalışmalara katkı sağlayacağı,

- Bu anlamda yapılan çalışmalara uzman görüşlerinin de dâhil edilmesiyle daha faydalı sonuçlara ulaşılabileceği,
- Bu çalışmada ney çalgısına ilişkin oluşturulan metot sistematığının içerik çalışması yapılarak kaynak haline getirilmesinin ve bu metodolojinin deneysel çalışmalarla etkililik düzeyinin test edilmesinin bu ve benzeri çalışmalara fayda sağlayacağı,
- Ney çalgısı için yapılan bu araştırmanın farklı çalgılar için de yapılmasının çalgı metodolojisi bağlamında alana katkı sağlayacağı,
- Metodolojik anlamda benzeri araştırmaların yapılarak geniş bir veri seti oluşturulmasının Türk müziği çalgı metodolojisi açısından önemli bir kaynak olacağı,
- Farklı çalgılara ait metodolojik yayınların da benzeri araştırmalara inceleme alanı olarak alınması ve bu metodolojik yayınlardan da faydalanılmasının doğru olacağı varsayımından yola çıkılarak ilgili çalışmaların yapılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.
- Ney metot sistematığındeki konuların genelden özele doğru Temel Müzik bilgileri, Türk müziği nazariyatı, Neyle ilgili teorik ve pratik bilgiler ve makamlarla ilgili etüt ve eser çalışmaları şeklinde sistematize edilebileceği düşünülmüştür.

KAYNAKÇA

- Ak, A. Ş. (2002), **Türk Musikisi Tarihi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duvarger, M. (1980), **Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş**, (Çev: Ünsal Oskay), İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Ersoy, İ. (2009), “Geleneksel Türk Müzikleri Açısından “Çalgı Müziği” Kavramı”, **Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi**, 8(2), 93-94.
- Gerçek, İ. H. (2008), “Geleneksel Türk Sanat Müziğinde Meşk Sisteminden Notalı Eğitim Sistemine Geçişle İlgili Bazı Düşünceler”. **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 15(38), 151-158.
- Gülhan, F. (2014), **Türk Müziği Konservatuarlarında 4 Yıllık Ortaöğretim Ney Eğitimi İçin Bir Müfredat Programı Önerisi**, (Yüksek Lisans Tezi), Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir, (Tez No.363261).
- Karasar, N. (2009), **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. (8. baskı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Öncel, M. (2015), “Türk Mûsikîsindeki Notasyonun Tarihsel Seyri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 19(2), 207-222.

Tezcan, M. (1998), **Eğitim sosyolojisi**, (3. baskı), Ankara: Olgaç Matbaacılık.

Ünaldı, T. (2008), **2000’li Yıllarda Türkiye’de Ney Sazı, Tavrıları Ve Bu Tavrıların Belli Başlı İcracıları**, (Yüksek Lisans Tezi), Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir, (Tez no.6613).

Üngör, E.I. (2004). **Uluslararası Tarihte Anadolu Müziği Ve Çalgıları Sempozyumu**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

GIUSEPPE ARCIMBOLDO ESERLERİNİN ÇAĞIN ÖTESİNDEN KOLAJ TEKNİĞİNE KATKILARI

Emine YALUR*

ÖZET

Milan'da doğan ve Maniyerizm sanat akımını benimseyen sanatçı Giuseppe Arcimboldo sanatının ilk zamanlarında dönemin sanatçılarına uyum sağlayarak kilise ve katedral süslemeleri yapmıştır. Sanatçı, Rönesans'ın estetik anlayışına karşı çıkarak eserlerinde özgünlük arayışına girmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren neredeyse her eserinde pek çok nesnenin birleşimiyle elde ettiği portreler çalışmıştır. Bu portreler her ne kadar düz yüzey üzerine fırça ve boyalarla elde edilmiş olsa da o zamanlar ismi bile olmayan kolaj tekniğine çağın ötesinden bir gönderme olarak kabul edilebilir. Kolaj, kelime olarak bir araya getirme ve yapıştırma anlamına gelir. Endüstriyel gelişmeler, küresel olarak sosyal yaşamı desteklemiş ve toplumsal olaylara tepki olarak sanatçılar farklı gruplarla yeni üsluplar oluşturarak katkı sağlamıştır. Bu akımlardan öncelikle Kübizm, sonrasında Dadaizm ve Konstrüktivizm; fotoğraf tekniğinin gelişmesi ve dergi, kitap ve gazete yayınlarının yaygınlaşmasıyla kolaj tekniğine sıklıkla başvurmuşlardır. Günümüzde de yaygın bir şekilde kullanılan kolaj, tasarımcının hayal dünyasına özgü eserler ortaya çıkarmasını destekleyen ve kolaylaştıran bir tekniktir.

Bu çalışmanın amacı, Kübizm ile ortaya çıktığı bilinen kolaj tekniğinin, ölümünden itibaren Sürrealizm akımının ortaya çıkmasına kadar ismi duyulmayan Giuseppe Arcimboldo'un eserlerinin etkisini araştırmaktır. Literatür tarama yöntemiyle yapılan araştırmada, Arcimboldo'un hayatı ve eserlerine yer verilerek sanat anlayışı analiz edilecek, kolaj tekniğinin ortaya çıkmasındaki katkısı araştırılacaktır.

Sonuç olarak, modern sanatta özellikle Picasso ile ortaya çıkan kolaj tekniği, Picasso'nun sonraki dönemlerinde yapmış olduğu çalışmalarda da Arcimboldo esintileri görülmesi üzerine, kolaj tekniğinin ortaya çıkmasında sanatçının eserlerinin etkisi olduğu düşüncesine varılmıştır.

Anahtar Kelimler: Giuseppe Arcimboldo, Kolaj, Maniyerizm.

ABSTRACT

The artist Giuseppe Arcimboldo, who was born in Milan and embraces the Art of Mannerism, made decorations for the church and cathedral in the early days of his art by adapting to the artists of the period. The artist disagreed with the aesthetic understanding of the Renaissance and searched for originality in his works. From the second half of the 16th century on, almost every piece of his work has worked with portraits of many objects. Although these portraits were obtained with brushes and paints on a flat surface, they could be regarded as a reference to the collage technique that was not even known at the time. Collage means putting together and pasting as words. Industrial developments have supported social life globally and in response to social events, artists have contributed by creating new styles with different groups. Among these trends, firstly Cubism, then Dadaism and Constructivism; With the development of photography technique and the spread of magazines, books and newspapers, they frequently applied to collage technique. The collage, which is widely used today, is a technique that supports and facilitates the designer's creation of works peculiar to imagination.

The aim of this study is to investigate the effect of the works of Giuseppe Arcimboldo, whose collage technique is known to have emerged with Cubism, until the surrealism. In the research conducted with the literature review method, the life and works of Arcimboldo will be included, and the understanding of art will be analyzed and its contribution to the emergence of the collage technique will be investigated.

As a result, the collage technique emerged with Picasso in modern art, and the work of Picasso in later periods, upon the inspirations of Arcimboldo, it was thought that the artist's works had an impact on the emergence of the collage technique.

Anahtar Kelimler: Giuseppe Arcimboldo, Collage, Mannerism.

* Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, Grafik Tasarım Programı. Orcid No: 0000-0003-0362-4428

GİRİŞ

Resim sanatı yüzyıllar boyunca sürekli değişen anlayışla, sanatla ve resimle bağlantılı tüm dalların günümüz görünümüne kavuşturmuştur. Rönesans'ın bire bir simetrik tasvirinden sonra, neredeyse tüm dönemlerde sanatın en üst seviyeye ulaştığı ve daha fazla geliştirilemeyeceği anlayışı hâkim olsa da, insanlıkla birlikte teknolojik ve bilimsel gelişmeler de devam ettikçe bu düşünce yerini sanatta da gelişimin sürekli olacağı düşüncesine bırakmıştır.

20. yüzyılın başlarında Kübizm ile yayıldığı bilinen kolaj tekniği sanatsal çalışmalara yepyeni bir görünüm kazandırmıştır. Fakat kolaj tekniğinin çok daha önceleri Japon sanatında kullanılmış olduğu düşünülmektedir (Turan, 2018). Çok daha geriye gidildiğinde, Giuseppe Arcimboldo'un profesyonel çalışmaları göz önüne alındığında, kolaj anlayışını tekniğe dönüştürmeden resimsel bir şekilde gerçekleştirdiği açıkça görülmektedir.

Giuseppe Arcimboldo ve Eserlerine Genel Bir Bakış

Arcimboldo 1527 yılında Milan'da doğmuştur (Kaufmann, 2010). Mimar, ressam, sahne tasarımcısı, mühendis ve sanat danışmanıdır. İlk olarak babasının da katkılarıyla 1549 yılında, 'Duomo'da vitray pencere tasarımlarıyla sanat hayatına başlamıştır (Giuseppe Arcimboldo Biography, para.5).

Resim 1. Guiseppe Arcimboldo, Self-portrait on paper, 1587, Palazzo Rosso Collection, Italy.

Sanatçı ilk dönemlerinde tasarladığı katedral pencereleri ve duvar halıları üzerinde elma ve limon gibi meyveler kullanmıştır, fakat bu eserler sanatçının ileri dönemlerindeki 4 mevsim ve 4 element gibi eserleriyle kıyaslanamaz (Tucker, 2011; para.5). İlk yıllarında sanatçı döneme uyum sağlamış bir şekilde eserlerinde Rönesans sonrasında ortaya çıkan Maniyerizm'in etkisini taşımaktadır.

Resim 2. Guiseppe Arcimboldo, The birth of Santa Catalina, Cathedral of Milan.

Maniyerizm, 1520'lerin Floransa ve Roma'sında ortaya çıkan bir protestan reformu sayılabilecek, veba ve Roma'nın yağmalanması gibi toplumsal sarsıntılar sonucunda sanatçıların Rönesans'ın idaelerini terk edip duygusal eserler üretmesiyle gelişen bir harekettir (Hodge, 2018; 36)

Bu akım bir bütün olarak Yüksek Rönesans'ın Klasikçilik'ine karşı bir tavır olarak kabul edilse de, insan figüründe klasik çizgi, uyum ve perspektifin devre dışı bırakıldığı görülür. Figürler genellikle yarı hareket halinde bozuk orantı ve görünümle izleyici karşısına çıkar (Little, 2016; 38). Kelime olarak yapmacıklık anlamına gelen Maniyerizm'i benimseyen sanatçılar, tuhaf pozlar ve uzatılmış figürlerle uyumun ve dengenin önemsenmediği kompozisyonlar üretmişlerdir.

Maniyerizm, Rönesans'ın dengeli, uyumlu, perspektif ve doğa ile figürün birebir taklidinden sonra, izleyicinin ilk baktığında tablonun tamamını tek seferde göremeyeceği eserlere sahiptir. Bu durumda izleyici için eser üzerinde yorumlama ve düşünmenin de yavaş yavaş ortaya çıktığı söylenebilir. Akım, Rönesans dönem sanatı ile Barok sanatı arasında önemli bir köprü sayılabilir.

Arcimboldo, şüphesiz Maniyerizm'i benimsemiş bir sanatçı olarak bilinmektedir. Fakat kendinden önceki dönemlerde yine kilise ve saray resimleri yapan Albrecht Altdorfer ve Hieronymus Bosch'un eserlerinden de etkilendiği bilinmektedir.

Almanya ve Flandre'den gelen ressamaların sıklıkla ziyaret ettiği Ferrara Sarayı ziyaretlerinde Albrecht Altdorfer'in manzaralarından ve Hieronymus Bosch'un fantastik kompozisyonları ve karma figürlerden etkilenmiştir (Cheney, 2019; 62).

Resim 3. Hieronymus Bosch: Dünyevi Zevklerin Bahçesi, 1480 - 1505, 220-389 cm, Prado Müzesi, İspanya. Sanatçının Cennet, Cehennem ve Dünya olmak üzere üç panelde resmettiği fantastik tablo çok fazla detay ve mesaj içermektedir.

Resim 4. Albrecht Altdorfer, The Battle of Alexander at Issus, 158 x 120 cm, Alte Pinakothek (München, Germany). Sanatçı İskender'in Pers III Darius'a karşı kazandığı savaşı resmetmiş ve Rönesans'ın önde gelen manzara resimleri arasına girmiştir.

Vitray pencerelerin yanı sıra çalışmış olduğu pankart, arma ve freskler diğer sanatçıların farklı mecralarda yaptıkları çalışmalarda olduğu gibi Arcimboldo'un asıl üslubu ile ilgili doğru bir ipucu vermezler.

Resim 5. Giuseppe Arcimboldo, Scenes from the Life of St John the Baptist, Fresk, 1545, San Maurizio al Monastero Maggiore, Milan. Babasıyla birlikte yapmış olduğu fresk, isim vaftizi sahnesini içermektedir.

Etkilendiği sanatçılardan aldığı ilhamla çalıştığı eserlerinin referansı, 1562’de Habsburg mahkemesinde Ferdinand I tarafından Mahkeme için portre yapmak üzere Prag’a çağrılmasını sağlamıştır. Kısa bir süre sonra II. Maximilian ve oğlu Rudolf II’nin Prag mahkemesinde mahkeme ressamı olarak çalışmaya başlamıştır. Sadece ressam olarak değil, aynı zamanda dekor, kostüm ve aksesuarlar tasarlamıştır (Kriegeskorte, 2004; 16). 1580’li yıllarda sanatçı tekrar İtalya’ya dönse de, yine İmparatorluk için portreler yapmaya devam etmiştir.

Arcimboldo’un ilk dönemlerinde Milan’da kalmaması, yerel sanatçılara zarar veren ve onun esprili portrelerine tahammül edemeyecek bir Milan başpiskoposunun hükümdarlığına denk gelmesiyle açıklanabilir. Habsburglar ise yaratıcı çalışmalarını desteklemiş ve hatta bu çalışmalarla büyüklüklerini ispatladıklarını düşünmüşlerdir (Tucker, 2011; para.6).

Arcimboldo’un Prag’a giderek portreler üzerinde çalışmasını, sanat hayatının dönüm noktası tanımlamak doğru olur. İsmi ve bazı eserlerinin günümüze kadar gelmesi ve hatta araştırmalara konu edilmesi zekice düşünülerek yaptığı portre çalışmalarına borçludur. Kompozit olarak adlandırılan esprili portreleri, kişiyi sadece fiziksel olarak tasvir etmiyor aynı zamanda eserlerinde kullandığı her bir elemanla portresinde ele aldığı kişinin kim olduğunu da anlatıyordu.

Portrelerinde öne çıkan dört mevsim ve dört element serileri isminin günümüze kadar anılmasını sağlayan önemli çalışmalarıdır.

Resim 6. (sol üst) Spring, 1563, Museo de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Madrid. (sağ üst) Summer, 1563, Kunsthistorisches Museum, Viyana. (sol alt) Autumn, 1573, Louvre Museum, Paris, France. (sağ alt) Winter, 1563, Kunsthistorisches Museum, Viyana, Avustralya.

Dört Mevsim serisinde, sanatçı her mevsimi özüne uygun nesnelere kullanarak portrelendirmiştir. Seri bir bütün olarak ele alındığında: İlkbahar mevsimi tamamen tomurcuk ve çiçeklerle kaplanmış genç bir kadını; Yaz, karanlık zemin ve üzerindeki canlı renklerle öne çıkmış yaza özgü meyve sebzelerden oluşan gülümseyen genç bir erkeği; Sonbahar, ahşap bir fiçiden oluşan vücudun yanı sıra armut elma gibi meyvelerin de kullanıldığı orta yaşlı bir erkeği; Kış ise, hasıra sarılmış bir vücut ve kuruyup yıpranmış bedende meyve olarak sadece limonun kullanıldığı yaşlı bir erkeği temsil etmektedir.

1570’te Saksonya Seçmeni Augustus’un Viyana’yı ziyareti sırasında emri üzerine 1573’te Dört Mevsim serisinin yeni bir kopyasını tamamlamıştır (National Gallery of Art; 2014).

Dört element serisi ise hayvanlardan oluşturulmuş dört portreyi temsil etmektedir. Hava tavus kuşu, flamingo, baykuş ve horoz gibi kuşlardan, Su balıklar, kaplumbağa, istakoz, ahtapot gibi deniz canlılarından, Dünya fil, kuzu, aslan, geyik ve maymun gibi kara hayvanlarından, Ateş ise şamdan, mum, yanan çıraların yanı sıra silah ve ziynet eşyalarından oluşmaktadır.

Resim 7. (sol üst) Hava, 1566, Özel Koleksiyon. (sağ üst) Su, 1566, Kunsthistorisches Museum, Viyana, Avustralya. (sol alt) Toprak, 1566, Özel Koleksiyon. (sağ alt) Ateş, 1566, Kunsthistorisches Museum, Viyana, Avustralya.

Ayrıca dört mevsim siyasi mesajlar da içermektedir: Hava tavus kuşu ve kartal gibi Habsburg sembollerini; Ateş, büyük bir ustası geleneğin başı olan Altın Polar Ödülü zincirini,

saldırıya dair silahı, Dünya Habsburg sembolü olan aslan derisini; Su aynı şekilde inci ve mercanlarla Habsburg'u simgelemektedir (Pagden 2007; 97-101 ve Kriegeskorte, 2004; 44).

Arcimboldo'un dört mevsim ve dört element serileri Maniyerizm'in doğa ile insan arasında bağlantı kurulması niteliğini net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, sanatçının Maniyerizm'e olan katkısı da ortaya çıkmaktadır.

Arcimboldo bu serileri "nesnenin ve özelliklerinin duyular yoluyla tanınmasında önemi ve kimliğinin gücü" olarak tanımlamaktadır. Bu resimlerde görme dışında tat, dokunma, ses ve koku hislerini de izleyiciye aktarmaktadır (Cheney, 2019; 64).

Bu serilerin yanı sıra sanatçı, Kütüphaneci isimli eserini kitaplar ve çalışma odasına ait olduğu düşünülen bir perdenin yanı sıra kitap ve ayraç, işaret kurdelesi gibi kitap gereçlerinden oluşturmuştur.

Resim 8. Kütüphaneci, 1562, Skokloster Castle, İsveç.

Hukukçu isimli eserinin yüz kısmında sanatçı, mesleğe olan olumsuz tutumu sebebiyle aşağılamak amaçlı balık ve kümes hayvanlarını kullanmıştır. Ayrıca portre küçümseyici bir yüz ifadesine sahip olmasıyla, sanatçının hukukçulara olan tutumunu pekiştirmektedir. Bu eserle ilgili bir başka düşünce de; Maximilian II'nin başkan yardımcısı Alman hukukçusu Ulrich Zasius'a ait olduğudur. Bu düşüncenin doğru olduğu varsayıldığında Arcimboldo'un Zasius'un İmparatora karşı olan sahtekâr tavrından kaynaklandığı söylentileri de mevcuttur (Giuseppe Arcimboldo Artworks, para.8).

Resim 9. Hukukçu, Ulrich Zasius, 1566, Gripsholm Castle, İsveç.

Sanatçının bahçıvan isimli eserinin diğerlerinden ayrılan yönü, düz haliyle sadece bir sepet sebze meyve olarak gözükmesine rağmen ancak ters çevrildiğinde portrenin ortaya çıkmasıdır. Arcimboldo bahçıvan portresinde esprinin yanı sıra izleyicide şaşkınlık yaratmayı da başarmıştır.

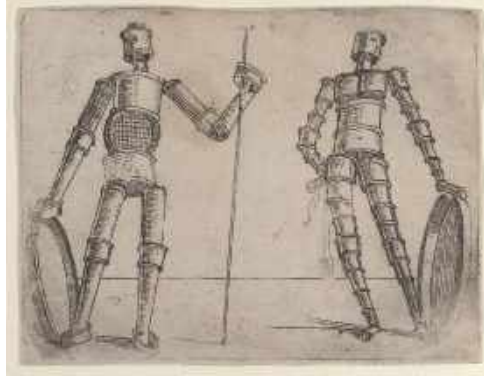
Resim 10. Meyve Sepetli Döner Kafa, 1590, French and Company, NY.

Yaşamının son dönemlerinde yaptığı Bir Portrede Dört Mevsim isimli eserinde kendisini tanımladığı düşünülen sanatçının, 11 Temmuz 1593 tarihinde öldüğü kayıtlara geçmiştir.

Resim 11. Bir Kafada Dört Mevsim, 1590, National Gallery of Art, Constitution Ave NW, Washington, US.

20. Yüzyılda ise Sürrealist sanatçılar tarafından yeniden keşfedilecek, kompozit portreleri sayesinde ismiyle anılan yeni bir üslubun ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu üslup üç yüzyılı aşkın bir süredir gravürcü Bracelli'nin geometrik nesnelere oluşturan ve makineleri çağrıştıran insan bedenleri; 19. Yüzyılda yapılan Napolyon portresi, 20. Yüzyılda Picasso'nun, Çiçekli Kadın'ı, Dali'nin Gala Placidia'sı gibi çeşitli sanatçılar tarafından kullanılmıştır (Durak, 2011; para.3)

Resim 12. Giovanni Battista Bracelli, "Boru ve eleklerden oluşan iki figür", 1624, Met Museum, New York.

Resim 13. Napolyon, 1813, Cooper Hewitt, Smithsonian Design Museum, NY.

Kolaj Tekniği Gelişimi ve Guiseppe Arcimboldo Esintileri

Mağara duvarlarına çizilen resimlerden başlamak gerekirse insanlık farklı yöntem ve tekniklerle yapılan eserler üretmiş, sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler sanatçılara eserlerini yeni yollarla üretmenin kapılarını açmıştır. Sanatçının, eserlerini farklı yollarla ortaya çıkarma arayışı, tuvale farklı materyallerin yapıştırılması suretiyle elde edilen kolaj tekniğini ortaya çıkarmıştır. Sanatın özgünlüğünü arttırdığı bilinen kolaj tekniğiyle, hazır anlamlı materyal veya görsellerin kullanılmasıyla yepyeni bir anlatım biçimi ortaya çıkmıştır.

Kolaj tekniğiyle bütün bir materyalden parça kesilerek, bütünlük sağlayacak şekilde başka bir zemin üzerine yapıştırılmasıyla yeni bir anlam kazanmaktadır (Oskay, 2013). Makineleşmenin arttığı dönemde, sanatçının halka ulaşabilmesi ve eserlerini öne çıkarma isteği sanatçıların bu tekniği geliştirmesini sağladı. Kolaj parça-bütün özelliğiyle sanatçıların doğru eseri oluşturmasını sağlamıştır. Sanatçının ifadesinin özgünlüğünü pekiştiren bu teknik, günümüzde de geliştirilerek kullanılmaya devam etmektedir.

Kolaj kelime olarak, "kumaş, tahta gibi malzemelerle yapılan, kâğıt veya kartona yapıştırılan resim veya kompozisyon" anlamına gelmektedir (TDK Sözlük, 1342). İsmi Fransızca'dan gelen ve 'yapıştırma' anlamındaki teknik; eserlerin kâğıt, karton, tuval, pano vb.

bir yüzey üzerine kâğıt, ahşap, kumaş veya metal gibi nesnelere bir veya birden fazlasının yapıştırılmasıyla ortaya çıkarılmasıdır.

Sanat terimi olarak kolaj; kâğıt, kumaş gibi materyallerin, resim yapma tekniğine uygun olarak bir yüzeye düzenli bir şekilde yapıştırılması anlamını taşır (Kılıçkan, 2004; 161).

Geleneksel sanatın dışında ve hatta daha değersiz sayılabilecek bir malzeme kullanmak; gerçeklikle daha idealize edilmiş bir güzellik elde etmek için değil, oyun oynamış olmak için oynamak. Bir zemin üzerinde zıt bilgiler vermek; kolajdan yararlanarak resimsel dili hiçe saymak; resmin yüzeyini, içinden duygusal bir boşluğa bakılan bir pencere olarak kabul eden geleneksel resim anlayışını yok saymak gibi (Lynton, 2004; 64).

Japon sanatında 10 ve 12. yüzyıllar arasında kolaj tekniğinin kullanıldığı bilinmektedir (Batur, 2000; 324). Hat sanatında da altın ve gümüş kâğıttan kesilmiş yıldızlar ve metine uygun bir şekilde düz çizgiler veya dikdörtgen biçimlerin yırtılmış kâğıtlar üzerine yapıştırılarak yine bu tekniği kullandıkları düşünülmektedir (Adalı, 1996; 67).

Fakat sanat tarihinde modern kolaj, Kübizm'in ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkisinin büyük olduğu Picasso ve Georges Braque ile 1912'de ortaya çıkmıştır (Grzymkowski, 2017; 157). Analitik Kübizm'i geliştiren Braque ve Picasso nesnelere analiz veya temsil etmek için kübik şekiller kullanmaya başladılar. 1912 yılında kesilmiş kâğıt parçalarını resme dahil eden sanatçılar Kübizm'in ikinci dönemi olan Sentetik Kübizm dönemini başlattılar. Bu dönem etkisini 1919'a kadar göstermiştir (Grzymkowski, 2017; 159). Analitik ve sentetik kelimeleri Kübizm'e göre nesnenin gözlemine ve tekniklerini ayırt etmek için kullanılıyordu (Little, 2016; 107).

Kübizm ile Rönesans döneminin perspektif ve düzen anlayışı tamamen yıkılmıştır. Kübizm'in olgunlaşması ve özgün üslubu, bu sanatın kolaj tekniğine açılan kapısıdır. (Erden, 2016; 159)

20. Yüzyıl, sanatçının klasik resim anlayışının dışına çıktığı, doğal veya doğal olmayan farklı malzemeler kullanabildiği, yenilikçi teknikleri kullanabildiği ve özgürleştiği bir dönem olmuştur. Sanatla ve resim hayat ile iç içe bir hal almış, sanatın yaşama yön verdiği gibi yaşam da sanata yön vermeye başlamıştır (Üner, 2014, s.83).

İlk kolaj tekniğinin Braque'ın yağ bezi yapıştırdığı eserler olduğu düşünülmektedir (Still-Life with Chair Caning, 1912 by Pablo Picasso, para.4). Fakat, modern sanatta kayıtlara geçmiş ilk kolaj çalışması Picasso'nun 1912 yılında yapmış olduğu "Still Life with Chair Caning (Hasır Sandalyeli Ölü Doğa)" eseridir. Picasso eserde sandalyeyi vurgulamak için endüstriyel basımla elde edilmiş hasır görünümlü bir duvar kâğıdı kullanmıştır. Tablonun etrafında urgan da denilen kalın bir ip kullanarak çerçeve elde etmiştir.

Resim 14. Pablo Picasso, Still Life with Chair Caning, 1912, Musée Picasso, Paris.

Kolaj tekniği, sanatçıya özgür bir alan bıraktığı gibi, sanatçının düşünce ve mesajı izleyiciye farklı malzemelerle iletme kolaylığı sağlamış ve dünya çapında kabul görmeye başlamıştır. Böylece, doğa ve yaşam sanatın bir parçası haline dönüşmüştür. Dolayısıyla sanatçıların hayalinde bile olmayan sanatsal özgürlüklere ulaşılmıştır (Kaplıanoğlu, 2008).

Kolaj sanat tekniklerinde 20. Yüzyılın en önemlilerinden biri haline geldi. Bu durum gazete, afiş, kartpostal gibi kitle iletişim araçlarının aynı dönemde yaygınlık kazanmasıyla ilgilendirilebilir. Picasso ve Braque da çalışmalarında yaşadıkları zamanın siyasi, kültürel ve sosyal gelişmelerine ilişkin ipuçları veren gazete kupürleri ve reklam ürünleri kullanarak bilgilerinin biçimsel kaygı olmadığıın ipuçlarını vermişlerdir (Antmen, 2008; 48).

Sanatın tüm alanları için dönüm noktası sayılabilecek Kübizm, kolaj tekniği ve avangard tavrıyla başlarda olumsuz eleştirilerle karşılaşmış olsa da, sanat dünyasında heyecanla kabul görmüştür. Dadaizm, Konstrüktivizm, Sürrealizm, Pop-art gibi sanat akımlarına öncülük ve rehberlik etmiştir.

Dadaizm, Kübizmden etkilenen ve kolaj tekniğine fotoğraf kullanımını da katan Almanya'da başlamış bir sanat hareketidir.

Fotoğraf ve kolaj etkileşiminde popüler kültür ve dönemin imgelerinin estetik malzeme olarak kullanılması, resim sanatındaki farklı yöneliş ve arayışları olumlu yönde desteklemiştir. Resim sanatının kolaj kurgu ve uygulama aşamasında sanatçının sahip olduğu üslup özelliği teknolojik unsurlarla şekillenmiştir. Eserde yalnızca içerik değil biçim açısından da görsel kalite ön plana çıkmaktadır (Öztütüncü, 2015; 100).

Dadaizm'in öncüsü olan Şair Tristan Tzara 1916 yılında yazmış olduğu bildiriler, duyuru ve protestoları gazetelerden kesilen sözcüklerle bir araya getirerek kolaj sanatını edebiyatla kombine etmiştir (Yıldırım, 2019).

Dadaizme katkısının yadsınamayacağı sanatçı Kurt Schwitters 1918 yılında Merz adını verdiği kumaş gibi ürünleri boyayla karıştırarak elde etmiş ve kolajı renk ve biçim oyunu olmaktan öteye geçirmiştir (Üner, 2014; 84-85).

Resim 15. Kurt Schwitters, Konstrüksyon Merz, 1919, Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid.

Kolajın bugün bilinen anlamda amaç ve kapsamını Duchamp hazır nesnelere kullanarak ortaya çıkarmıştır (Kaplanoğlu, 2008). Sanatçının Çeşme eseriyle sanat dünyasında yarattığı şok etkisini, diğer eserlerinde de sürdürdüğü bilinmektedir. Da Vinci'nin Mona Lisa'sının üzerine çizdiği bıyıkla sanata yeni bir yön çizdiği bilinmektedir.

Resim 16. Marcel Duchamp, L.H.O.O.Q. 1919.

1917 yılında Rusya'da ortaya çıkan Konstrüktivizm ise, soyut geometrik tasarımlar ve konstrüksiyonlar üretmiştir. Daha çok Kübizm ve Dadaizm'den etkilenen akımın sanatçıları çözümlerinde kolaj tekniğine sıklıkla başvurmuştur.

Resim 17. Alexander Rodchenko, Mayakovsky, 1926.

1924 yılında ise Sürrealizm, Andre Breton, Louis Aragon ve Phillepe Soupault tarafından yayınlanan manifestoyla tıpkı Dadaizm gibi edebi bir akım olarak başlamıştır (Hodge, 2018; 152) Man Ray, Max Ernst, Salvador Dali ve René Magritte resim sanatında Sürrealizm akımının öncüleridir.

Max Ernst, pek çok malzeme kullanarak çok sayıda eser üretmiştir. Yapmış olduğu kolaj çalışmalarını, “Birbirinden o kadar uzakta duran, bu birikimin saçmalıklarının vizyoner tesislerimin aniden yoğunlaşmasına ve çelişkili imgelerin halüsinasyona uğramasına neden olan birleşik figürler buldum.” diyerek açıklamıştır (Michalska, 2019; para.4).

Resim 18. Max Ernst, Die anatomie, 1921, Stiftung Hans Arp und Sophie Taeuber-Arp e.V.

Ernst, aynı zamanda 1945 yılında yapmış olduğu Geometri için önemli çalışmalar yapan, hatta ismini bulduğu kanununa kendi ismini veren seçkin matematikçi Öklid'in yüzünü resmederken üçgen kullanmıştır. Ernst'in bu çalışmasıyla Arcimboldo'un eserlerinden esinlendiğini göstermiştir.

Resim 19. Max Ernst, Euclid, 1945, Menil Collection, Houston, TX, US.

Salvador Dali Arcimboldo'un ölümünden neredeyse 300 yıl sonra Sürrealim'in babası olarak sanatçıyı göstermiştir (Fulford, 2011; para.10). 1936 yılında hazır nesne kullanarak Edward James için yapmış olduğu kavramsal nesne Sürrealist eserlerde sanatsal ve teknolojik gelişimler de göz önüne alındığında Arcimboldo'un izlerini taşıdığı söylenebilir. Ayrıca Dali

bu çalışmasıyla, Arcimboldo'un kolaj tekniğinin yanı sıra, Duchamp'ın da hazır nesnesini kullanarak kolaja ve soyut sanata yeni bir boyut kazandırmıştır.

Resim 20. Salvador Dali, Lobster Telephone, 1936, National Gallery, Australia.

Picasso Sürrealizm'den etkilendiği dönemlerde yapmış olduğu Çiçekli Kadın eserinde figürü formu bozuk çiçek ve yapraklarından oluşturmuştur ve bu durum sanatçının Arcimboldo üslubundan ilham alarak onu geliştirdiğiyle açıklanabilir.

Resim 21. Pablo Picasso, Woman with flower, 1932, Kunstmuseum İsviçre.

René Magritte çalışmalarında kendine özgü bir anlayış benimsemiştir. Eserlerinde yer alan gerek ilizyonist tavrı gerek zıt kullanımları Arcimboldo'un ancak ters çevrildiğinde anlaşılabilen, aşçı, bahçıvan gibi eserlerini akla getirmektedir.

Resim 22. René Magritte, İnsanın Yazgısı-1, 1933.

Magritte'in eserleri Arcimboldo üzerinden incelendiğinde, aslında Arcimboldo'un tasvirini kullandığı da görülmektedir. Terapist eserindeki insan vücudunu kuş kafesinden elde etmesi açık bir örnektir.

Resim 23. René Magritte, The therapist, 1937, Brussels, Belgium.

Sürrealist fotoğraf sanatçısı Man Ray, eserlerinde kolaj ve fotomontaj çalışmalarıyla sanat dünyasına yeni teknikler kazandırmıştır. Kolaj tekniğine katmış olduğu bu yeniliklerin yanı sıra Arcimboldo'un Kış isimli eserini yeniden yorumlaması da sanatçıya verdiği değeri kanıtlamıştır.

Resim 24. Man Ray, Winter, 1944.

Resim 25. Man Ray, Julius Caesar, 1948, The Rosalind & Melvin Jacobs Collection, New York.

1956 yılında Pop-art sanatı popüler tüketim kültürünü rehber edinerek ortaya çıkarılan kalabalık eserlerle öne çıkmıştır. Tüketimi benimseyen bu akım, sanatsal çalışmalarda her türlü malzemeyi kullanarak kolaj tekniğini yaygınlaştırmıştır.

1956 yılında Richard Hamilton'un "Bugünün Evini Bu Kadar Farklı ve Çekici Kılan Nedir?" isimli çalışması Pop-art'ın en bilinen eserlerindedir.

Resim 26. Richard Hamilton, Just What Is It That Makes Today's Home So Different and So Appealing?, 1956, Sound and Music London, United Kingdom.

Ducamp gibi Hamilton da kitle kültüründen imgelerin; sosyal, politik ve edebi anlamlarını vurgulamak için yeniden yansıtmıştır (Doğanay, 2011; 926). Sanatçının moda için yapmış olduğu kolaj çalışması, Arcimboldo eserlerine yapmış olduğu göndermelere örnek gösterilebilir.

Richard Hamilton, diğer sanatçılar gibi, kitle kültürünün saptanmasında, halkın günlük kullanım alışkanlıklarını seçerek bir araya getirip fotoğrafa başvurmuştur. Kullandığı hazır imgeler, fotoğrafın gücüne dayanan bir gereksinimin sonucu oluşmuştur (Osterwold, 2007).

Resim 27. Richard Hamilton, Study for a Fashion plate, 1969.

SONUÇ

Arcimboldo portrelerinde kullandığı karma nesnelere sayesinde, resmettiği kişinin sadece görünümüyle değil aynı zamanda mesleği, ahlaki durumu, yaşı ve hatta ruh hali ile ilgili de ipuçları vermiştir. Ölümünden sonra 300 yıl boyunca isminin anılmadığı bilinen sanatçının

sanatı, pek çok sanatçıya ilham vermiş ve pek çok sanatçı tarafından taklit edilmiştir. Ancak Sürrealizmin ortaya çıkmasıyla, Dali'nin Arcimboldo'yu Sürrealizm'in babası olarak göstermesi; Man Ray'in eserlerinin kopyasını yapması, sanatçının isminin yeniden canlanmasında ve sanatının tanınmasında yeni bir kapı açmıştır. Ayrıca Max Ernst Öklid, René Magritte Terapist isimli tablolarında Arcimboldo'un eserlerinden esinlenmişler ve sonraki dönemlere isminin duyulmasına katkı sağlamışlardır.

Sanat hayatının ikinci evresinde yapmış olduğu esprili ve kompozit portreleriyle, Arcimboldo üslubu olarak anılan yeni bir üslup ortaya çıkmış ve dönem dönem pek çok sanatçı tarafından bu üslup kullanılmıştır. 1624 yılında Bracelli'nin makina görünümlü gravürlerinden sonra, 1813 yılında kim tarafından yapıldığı bilinmeyen Napolyon portresinde Arcimboldo üslubu açık bir şekilde görülmektedir. Anılan dönemlerde isminin duyulmadığı biliniyor olsa da, eserlerin benzerliğiyle Arcimboldo'un çalışmalarının etkisinin süregelmiş olduğu gözlemlenmektedir.

Kübist sanatçı Picasso, Sürrealist dönemde yapmış olduğu Çiçekli Kadın figüründe Arcimboldo üslubuyla kübist stilizasyonu kombine etmiştir. Ayrıca kolaj tekniğinin de sanat tarihinde ilk olarak 1912 yılında Picasso tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Picasso'nun portrelerinde Arcimboldo üslubunun açıkça görüldüğü düşünüldüğünde, kolaj tekniğinin kullanmasında da Arcimboldo'dan ilham aldığını söylemek yanlış olmaz.

Picasso'nun uygulamış olduğu kolaj tekniği daha sonra Dadaizm, Konstrüktivizm, Sürrealizm'le gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Sanatçıya kendine özgü ifade biçimi kazandıran kolaj tekniği, günümüzde resim, fotoğraf, tasarım, heykel gibi pek çok alanda kullanılmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Antmen, A. (2008). **20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar**. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Batur, E. (2000). **Modernizmin Serüveni**. İstanbul: YKY Yayınları.
- Doğanay, E.(ed.) (2011). **Ölmeden Önce Görmeniz Gereken 1001 Resim**. Çin: Caretta Yayıncılık.
- Erden, E. O. (2016). **Modern Sanatın Kısa Tarihi**. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Pagden, F. S. (ed). **Arcimboldo: 1526-1593**. Milan: Skira, 2007.
- Grzymkowski, E. (2017). **Sanat 101**. (O. Düz, Çev.) Ankara: Say Yayınları.
- Hodge, S. (2018). **50 Sanat Fikri**. (E. Gözgülü, Çev.) İstanbul: Domingo.
- Kaufmann, T. D. (2010). **Arcimboldo: Visual jokes, natural history, and still-life painting**. Chicago: University of Chicago Press.

- Kılıçkan, H. (2004). **Resim Bilgisi**. İstanbul: Fil Yayınevi.
- Kriegeskorte, W. (2004). **Arcimboldo**. Almanya, Taschen. ISBN: 3-8228-5993-1
- Little, S. (2016). **İzmler, Sanatı Anlamak**. (Çev.). Derya Nüket Özer, İstanbul: Yem Yayın.
- Lynton, N. (2004). **Modern Sanatın Öyküsü**. (Çev. Prof. Dr. C. Çapan, Prof. Dr. S. Öziş). İstanbul: Remzi Kitabevi
- Türkçe Sözlük (1998). Kitap, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Osterwold, T. (2007). **Pop Art**, English Translation: Lain Galbraith, Los Angeles: Taschen Publishing.

Tez ve Makaleler

- Adalı, A. (1996) Kolajın tarihsel oluşumu. *Toplumbilim Dergisi*, (1996)4, s.67 – 75.
- Turan, Ş. (2018). *Grafik tasarım tarihinde kolaj*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cheney, L. G. (2019). Giuseppe Arcimboldo's Grilli: Humor and magic in genre portraits. *Cultural and Religious Studies*, 7(2) 57-76. doi: 10.17265/2328-2177/2019.02.001
- Üner, Ö. (2004). Malzemeye karşı malzeme. *Rh Art Magazine*, (2004)105, 82-87. https://www.academia.edu/8052353/_MALZEMEYE_KAR%C5%9EI_MALZEME_RH_DERG%C4%B0S%C4%B0
- Kaplanoğlu, L. (2008). *Özne nesne ilişkisi bağlamında kübizm, fütürizm ve dada*. (Doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Öztütüncü, Ş. (2015). Fotoğraf ve kolaj etkileşimine Robert Rauschenberg ve Richard Hamilton yaklaşımı. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 87-102. Doi: 10.7816. <http://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1430263297.pdf>
- Yıldırım, M. (2019). *1900 - 1980 Yılları kolaj tekniğinin bir ifade biçimi olarak afiş tasarımına katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. İzmit: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

- Durak, C. (2011). Giuseppe Arcimboldo. <https://www.tarihnotlari.com/giuseppe-arcimboldo/> (E.T. 10.03.2020)
- Fulford, R. (2011). Giuseppe Arcimboldo: The prince of produce portraiture <https://nationalpost.com/afterword/giuseppe-arcimboldo-the-prince-of-produce-portraiture> (E.T. 15.04.2020)
- Giuseppe Arcimboldo Artworks, <https://www.theartstory.org/artist/arcimboldo-giuseppe/artworks/> (E.T. 23.05.2020)

Giuseppe Arcimboldo Biography, <https://www.thefamouspeople.com/profiles/giuseppe-arcimboldo-369.php> (E.T. 14.03.2020)

Giuseppe Arcimboldo, <https://www.britannica.com/biography/Giuseppe-Arcimboldo> (E.T. 12.06.2020)

Michalska, M. (2019). Max Ernst's Collaged Memories.

<https://www.dailyartmagazine.com/max-ernsts-collaged-memories/> (E.T. 02.06.2020)

National Gallery of Art (2014). Arcimboldo: Nature and Fantasy.

<https://www.youtube.com/watch?v=BrXhgqxHBh4> (E.T. 17.06.2020)

Still-Life with Chair Caning, 1912 by Pablo Picasso, <https://www.pablocicasso.org/still-life-with-chair-caning.jsp>

Tucker, A. (2011). Arcimboldo's Feast for the Eyes. <https://www.smithsonianmag.com/arts-culture/arcimboldos-feast-for-the-eyes-74732989/> (E.T. 22.05.2020)

Resim Listesi

Resim 1: Self-portrait on paper, 1587, Palazzo Rosso Collection, Italy.

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Giuseppe_Arcimboldo_-_Self-Portrait_on_Paper_\(detail\)_-_WGA00929.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Giuseppe_Arcimboldo_-_Self-Portrait_on_Paper_(detail)_-_WGA00929.jpg)

Resim 2: Giuseppe Arcimboldo, The birth of Santa Catalina', Cathedral of Milan.

<https://www.giuseppe-arcimboldo.org/Cathedral-Of-Milan.-The-Birth-Of-Santa-Catalina.html>

Resim 3: Hieronymus Bosch: Dünyevi Zevkler Bahçesi, 1480 - 1505, 220-389 cm, Prado

Müzesi, İspanya. <https://www.tarihlisanat.com/wp-content/uploads/2019/01/d%C3%BCnya-zevkler.jpg>

Resim 4: Albrecht Altdorfer, The Battle of Alexander at Issus, 158 x 120 cm, Alte Pinakothek

(München, Germany). [http://wikiooimg.wikioo.org/ADC/Art-ImgScreen-1.nsf/O/A-8BWL9X/\\$FILE/Albrecht-aldorfer-the-battle-of-alexander-at-issus.jpg](http://wikiooimg.wikioo.org/ADC/Art-ImgScreen-1.nsf/O/A-8BWL9X/$FILE/Albrecht-aldorfer-the-battle-of-alexander-at-issus.jpg)

Resim 5: Giuseppe Arcimboldo, Scenes from the Life of St John the Baptist, Fresk, 1545, San

Maurizio al Monastero Maggiore, Milan. <https://www.wga.hu/support/viewer/z.html>

Resim 6: (sol üst) Spring, 1563, Museo de la Real Academia de Bellas Artes de San

Fernando, Madrid. (sağ üst) Summer, 1563, Kunsthistorisches Museum, Viyana. (sol

alt) Autumn, 1573, Louvre Museum, Paris, France. (sağ alt) Winter, 1563,

Kunsthistorisches Museum, Viyana, Avustralya. <https://www.wga.hu/frames-e.html?bio/a/arcimbold/biograph.html>

Resim 7: (sol üst) Hava, 1566, Özel Koleksiyon. (sağ üst) Su, 1566, Kunsthistorisches Museum, Viyana, Avustralya. (sol alt) Toprak, 1566, Özel Koleksiyon. (sağ alt) Ateş, 1566, Kunsthistorisches Museum, Viyana, Avustralya. <https://www.wga.hu/frames-e.html?bio/a/arcimbol/biograph.html>

Resim 8: Kütüphaneci, 1562, Skokloster Castle, İsveç. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Bibliotekarien_konserverad_-_Skoklosters_slott_-_97136.tif

Resim 9: Hukukçu, Ulrich Zasius, 1566, Gripsholm Castle, İsveç. [https://en.wikipedia.org/wiki/File:The_Lawyer,_possibly_Ulrich_Zasius,_1461-1536,_humanist,_jurist_\(Giuseppe_Arcimboldo\)_-Nationalmuseum_-_15897.tif](https://en.wikipedia.org/wiki/File:The_Lawyer,_possibly_Ulrich_Zasius,_1461-1536,_humanist,_jurist_(Giuseppe_Arcimboldo)_-Nationalmuseum_-_15897.tif)

Resim 10: Meyve Sepetli Döner Kafa, 1590, French and Company, NY. https://eatitalynews.com/wp-content/uploads/2015/07/Arcimboldo_Vegetables-300x198.jpg

Resim 11: Bir Kafada Dört Mevsim, 1590, National Gallery of Art, Constitution Ave NW, Washington, US. <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.142008.html#history>

Resim 12: Giovanni Battista Bracelli, “Boru ve eleklerden oluşan iki figür”, 1624, Met Museum, New York. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/817371>

Resim 13: Napolyon, 1813, Cooper Hewitt, Smithsonian Design Museum, NY. [https://en.wikipedia.org/wiki/File:Print,_Puzzle_Picture_of_Napoleon,_1813_\(CH_185_53609\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Print,_Puzzle_Picture_of_Napoleon,_1813_(CH_185_53609).jpg)

Resim 14: Pablo Picasso, Still Life with Chair Caning, 1912, Musée Picasso, Paris. <https://www.pablocicasso.org/still-life-with-chair-caning.jsp>

Resim 15: Kurt Schwitters, Konstrüksyon Merz, 1919, Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid. <https://www.museothyssen.org/en/conectathyssen/gigathyssen/merzbild-1a-psihiatrist>

Resim 16: Marcel Duchamp, L.H.O.O.Q. 1919. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Marcel_Duchamp,_1919,_L.H.O.O.Q.jpg

Resim 17: Alexander Rodchenko, Mayakovsky, 1926. <https://tr.pinterest.com/pin/607282330981517676/>

Resim 18: Max Ernst, Die anatomie, 1921, Stiftung Hans Arp und Sophie Taeuber-Arp e.V. <https://magictransistor.tumblr.com/post/77789556501/max-ernst-the-anatomy-as-bride-1921>

Resim 19: Max Ernst, Euclid, 1945, Menil Collection, Houston, TX, US. <https://www.wikiart.org/en/max-ernst/euclid-1945>

Resim 20: Salvador Dali, Lobster Telephone, 1936, National Gallery, Australia.

<https://www.tate.org.uk/art/artworks/dali-lobster-telephone-t03257>

Resim 21: Pablo Picasso, Woman with flower, 1932, Kunstmuseum İsviçre.

<https://www.wikiart.org/en/pablo-picasso/woman-with-flower-1932>

Resim 22: René Magritte, İnsanın Yazgısı-1, 1933. [http://totallyhistory.com/wp-](http://totallyhistory.com/wp-content/uploads/2013/01/The-human-condition-magritte.jpg)

[content/uploads/2013/01/The-human-condition-magritte.jpg](http://totallyhistory.com/wp-content/uploads/2013/01/The-human-condition-magritte.jpg)

Resim 23: René Magritte, The therapist, 1937, Brussels, Belgium.

<https://www.wikiart.org/en/rene-magritte/the-therapist-1937>

Resim 24: Man Ray, Winter, 1944.

<https://www.mutualart.com/Artwork/Winter/ED08BC3984B76A3E>

Resim 25: Man Ray, Julius Caesar, 1948, The Rosalind & Melvin Jacobs Collection, New

York. <https://www.artsy.net/show/glyptoteket-man-ray-human-equations>

Resim 26: Richard Hamilton, Just What Is It That Makes Today's Home So Different and So Appealing?, 1956, Sound and Music London, United Kingdom.

[https://artsandculture.google.com/asset/just-what-is-it-that-makes-today-s-home-so-](https://artsandculture.google.com/asset/just-what-is-it-that-makes-today-s-home-so-different-and-so-appealing/WQGp_dXaX9kjq?hl=en-GB)

[different-and-so-appealing/WQGp_dXaX9kjq?hl=en-GB](https://artsandculture.google.com/asset/just-what-is-it-that-makes-today-s-home-so-different-and-so-appealing/WQGp_dXaX9kjq?hl=en-GB)

Resim 27: Richard Hamilton, Study for a Fashion plate, 1969.

<https://www.wikiart.org/en/richard-hamilton/study-for-a-fashion-plate-1969>

GRAFİK TASARIMDA ARTS AND CRAFTS'IN MAKSİMUM ANLATIMINDAN BAUHAUS'UN MİNİMUM TAVRINA GEÇİŞ SÜRECİ

Refik YALUR*

ÖZET

İletişim, dünyada buharlı makinelerin ortaya çıkmasıyla oldukça hızlı bir şekilde ilerlemiş ve yayılmıştır. Bu hızlı yayılma her ne kadar endüstri ve sanayinin gelişmesine bağlı olsa da; tıp ve bilimde olduğu kadar, sosyal ve sanatsal bir dünyaya da oldukça büyük bir katkı sağlamıştır. Yüzyıllar boyunca Rönesans'ın durağan, düzenli ve simetrik sanat anlayışı sürmüştür, artık 19. Yüzyılın sonlarına doğru bir tepki süreci başlamıştır. Sanat artık ticari ve sosyal afiş, kitap, dergi ve gazete olarak gündelik kültüre giriş sağlamıştır. John Ruskin'in felsefesi, William Morris'i etkilemiş ve çalışmalarında yeni arayışlara sürüklemiştir. Arts and Crafts sanat akımının ortaya çıkması Morris'in endüstriye karşı savaş açmasıyla başlamış ve her ne kadar güçlü seri üretime karşı çok uzun sürememiş olsa da, kendinden sonra gelen akımlara öncülük etmiş ve yol göstermiştir. Art Nouveau, Kübizm, Fütürizm, Konstrüktivizm ve Bauhaus gibi sanat akımlarının tümü kendinden önceki akıma tepki olarak doğmuş olsa da, çıkış noktaları olan akımlardan ilham aldıkları da bilinmektedir. Arts and Crafts mimari, resim ve grafik tasarımda aşırı dekoratif süslemeleri kullanmış ve 20. Yüzyılın ilk yıllarında görülen Bauhaus ise gereksiz detaylardan arındırılarak özgün üretimler yapılacağı kanıtlanmıştır.

Grafik tasarım ürünleri, özellikle sanat akımlarının üslubundan etkilenmiş ve pek çoğunun izlerini taşıyarak günümüzdeki halini almıştır. Bu çalışmada literatür araştırma yöntemi kullanılarak, Arts and Crafts, Bauhaus ve bu iki akım arasında gelişen sanat akımlarının üslupları incelenerek, dönüşüm süreci araştırılmıştır.

Sonuç olarak, Arts and Crafts sanat akımında amaç gereksiz detayları ortadan kaldırmak olsa da, aşırı süslemeler akımın sonunu getiren sebeplerden bir olmuştur. Bauhaus'da ise, Arts and Crafts'ın kötü tecrübelerinden ve süregelen sanat akımlarının fikirlerinden faydalanılarak anlatımda yalınlığa önem verildiği ve uygulandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arts and Crafts, Bauhaus, Grafik Tasarım.

ABSTRACT

Communication has developed and spread quite rapidly with the advent of steam machines around the world. Although this rapid spread depends on the development of industry; It has made a great contribution to a social and artistic world as well as in medicine and science. For centuries, the stable, regular and symmetrical art understanding of the Renaissance continued, and an estrangement process started towards the end of the 19th century. Art has now entered daily culture as commercial and social posters, books, magazines and newspapers. John Ruskin's philosophy influenced William Morris and led him to new quests in his work. The emergence of the Arts and Crafts art movement started with Morris's war against the industry and although it could not take long for strong mass production, it pioneered and guided the trends that followed it. Although all art movements such as Art Nouveau, Cubism, Futurism, Constructivism and Bauhaus were born in response to the current before it, they are also known to be inspired by currents with starting points. Arts and Crafts used excessive decorative decorations in architecture, painting and graphic design, and Bauhaus, seen in the first years of the 20th century, proved that original productions will be made by removing unnecessary details.

Graphic design products are especially influenced by the style of art movements and have taken their present form by carrying the traces of many of them. In this study, using the literature research method, the transformation process was investigated by examining the styles of Arts and Crafts, Bauhaus and the art movements developed between these two movements.

As a result, even though the aim was to eliminate unnecessary details in the Arts and Crafts art movement, excessive decorations were one of the reasons that brought the end of the flow. In Bauhaus, it was seen that leanness was given importance and applied in the expression by making use of the bad experiences of Arts and Crafts and the ideas of ongoing art movements.

Anahtar Kelimeler: Arts and Crafts, Bauhaus, Graphic Design.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarım Bölümü. Orcid No: 0000-0001-5527-3346.

GİRİŞ

Endüstrinin gelişmesiyle birlikte 20. yüzyıl başına doğru sanatsal faaliyetlerde yeni gelişmeler başlamıştır. İlk olarak Arts and Crafts sanat hareketi endüstriyel ürünlere tepki olarak ortaya çıkmış ve sonraki sanatsal gelişmeler için kırılma noktası olmuştur. Akım her ne kadar tasarımı bir bütün olarak düşünüp fazlalıklardan kurtulma isteğine sahip olsa da, aşırı süslemeler akımın sonunu getirmiştir. Öncesinde de olduğu gibi, Arts and Crafts'dan sonra birbiri ardına ortaya çıkan sanat hareketlerinin neredeyse hepsi bir önceki akımdan etkilenerek gelişim sağlamıştır.

Arts and Crafts ile Bauhaus arasında pek çok hareket, büyük katkılarla sanatın gelişmesinde rol oynamıştır. Görsel ve fikirsel olarak iki akım arasında uçurum olsa da modern akımların öncüsünün Arts and Crafts olduğu düşünüldüğünde çıkış amacı doğrultusunda ortak paydada buluşturulabilir.

Endüstriye Karşı Arts and Crafts

Endüstrinin en erken geliştiği ülke olarak bilinen İngiltere, 1837 yılında Government School of Design adlı ilk tasarım okulunun açılmasıyla tasarım alanında önemli bir gelişime sağlamıştır (Yılmaz, 2019; para.4). Endüstrinin gelişimiyle bir zamanlar soyluluğun da simgesi sayılan el yapımı sanat ürünlerinin ucuz taklitleri seri üretimle halka sunulmuştur (Anılanmert, 1985; 69).

John Ruskin Viktoria dönemi üretiminin çirkinliğini vurgulayarak, Victoria devrinin yapay ürünlerinin anlamsız formlarına ve basit işçiliklerine karşı dayanıklı ve dikkatli işçiliğin alımlılığını savunmuştur (Hauser, 1995; 307).

Arts and Crafts sanat hareketinin asıl çıkış noktası endüstriyel ürünlerin sergilendiği 1851 yılında gerçekleşen Universal London Exhibition isimli Uluslararası Londra Sergisi'dir. Endüstriyle çoğaltılan ürünlerin yer aldığı sergiyi John Ruskin "A cucumber frame between two chimney's (İki baca arasında bir salatalık çerçeve)"ye benzetmiş, William Morris ise sergi için "korkunç kötü" yorumunu yapmıştır (Fulford, 1966'dan aktaran; Rappaport, 2003; 177).

Resim 1. Crystal Palace açılışı.

Ruskin bir makalesinde sanatçının, sanatını Tanrı'ya adanması gerekliliğini ve bunun da ancak kendi elleriyle yaratmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Ruskin, önce ancak estetik açıdan iyi tasarlanmış nesnelerin değerli ve kullanışlı olabileceğini söylemiştir (Bektaş, 1992; 14).

Arts and Crafts akımının öncüsü William Morris, Ruskin'in felsefesini benimsemiş ve Endüstri Devrimi'nin sosyal, ahlaksal ve sanatsal karmaşasına karşı harekete geçmiştir. Victoria Dönemi'nin ucuz ve kötü, seri üretim mallarının niteliksizliğini vurgulayarak geçmişin el sanatlarına dönmeyi amaçlamıştır (Videmy, 2017; 00.30-00.45). Morris, bir sanatçının doğadan kopya yapmamasını ve sanatının tazeliğini koruyarak yeniden üretmesini savunmuştur.

William Morris, Edwards Burne-Jons ve Phillip Webb Oxford mimarlık bürosunda çalışmışlar ve insanların sömürülmesine karşı çıkararak sosyalizmi benimsemiş, Ruskin'in düşüncelerini hayata geçirmeyi planlamışlardır (Bektaş, 1992; 14-15).

Morris, Burne-Jones ve bir kaç arkadaşı Kardeşlik adını verdikleri bir klüp oluşturarak 1856'da yılında Oxford ve Cambridge dergisinin on iki aylık sayısını yayınlamışlardır. William Morris, Edward Burne-Jones, Charles Faulkner, Dante Gabriel Rossetti ve diğerleri, daha sonra 19. yüzyılın sonlarına doğru tüm dünyaya yayılan Arts and Crafts (Sanat ve El Sanatları) sanat akımının kurulmasını sağlamışlardır (Donley, 2014; para.10).

Resim 2. Dergi Kapak Tasarımı, Oxford ve Cambridge Dergisi'nin ilk sayısı, 1856.

William Morris ve arkadaşlarının 20 yıllık çabalarının sonucu olarak, terim ilk kez TJ Cobden-Sanderson tarafından 1887'de Sanat ve El Sanatları Sergisi Derneği'nin bir toplantısında kullanılmıştır (Arts And Crafts Movement, para.3).

Akımın özellikle grafik tasarım alanındaki öncüsü William Morris, Nicolas Jenson'un 1470'li yıllarda tasarlamış olduğu Venedik roman harflerini incelemiş ve (Golden) Altın adını verdiği yeni bir harf tasarımı oluşturmuştur. Bu harfleri dökmek için evini basımevine dönüştüren Morris, 1890 yılında harflerin dökümünü yapmıştır. İkinci olarak gotik harflerini inceleyerek "Troy" isimli yazı tipini tasarlamıştır (Bektaş, 1992; 15 ve Videmy, 2017; 2.10-.2.30).

Resim 3. William Morris tarafından Kelmscott Press için tasarlanan Golden ve Troy yazı tipleri.

Akımın ürünlerinde ve tasarımlarında görsel olarak flora ve fauna kullanımı göz ardı edilemez. Willam Morris'in Kelmscott Basımevi için tasarladığı logo tasarımında da bitki motifi görülmektedir. Morris'in basımevi için tasarladığı logo aynı zamanda Arts and Crafts akımının simgesi olarak da düşünülebilir.

Resim 4. W. Morris'in Kelmscott Basımevi için tasarladığı logo.

Kelmscott Press Morris'in iyi tasarlanmış sayfa kavramı, güzel yazı biçimleri ve tasarım birliği duygusuyla özellikle kitap tasarımlarında öne çıkmış ve sonraki tasarımcılara ilham kaynağı olmuştur. Sayfalar genellikle tipografiden oluşuyordu ve özellikle okunabilirlik düşünerek zekice tasarlanmıştır. Morris'den sonra birçok tasarımcı doğrudan Kelmscott bordürlerinden, baş harflerinden ve yazı stillerinden etkilenmiştir. Ticari anlamda ve reklamcılıkta da Morris'in başarısıyla grafik tasarım ciddiye alınmaya başlamıştır (Guar, 2020; para.4)

Resim 5. William Morris tarafından 1896'da Kelmscott Press'te basılan 'Sire Degrevant'ın Romantizmi' kitabından bir görünüm.

Morris, Kelmscott'ta kitapları el yapımı kâğıtlar üzerine, el tezgâhlarında baskı yapmış ve yine elde oyulmuş tahta kalıplarla, inisiyal² ve sayfaları çevreleyen bordürler kullanılarak hazırlanmıştır. Morris'in bu çabası kitap tasarımının sanata dönüşmesini sağlamıştır (Arts and Crafts Akımı, 2018; para.9).

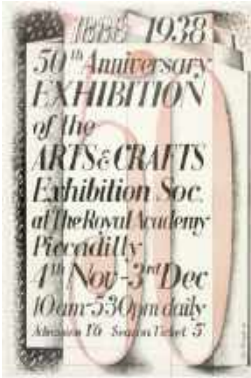
² İnisiyal; başlangıca ait, bir sözcüğün veya ismin ilk harfi olarak tanımlanmıştır. Özellikle eski kitaplarda kullanılan bu büyük başlangıç harfleri, hayvanlar, bitkiler ve çeşitli dekoratif unsurların genellikle çerçeveler içerisinde bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuştur

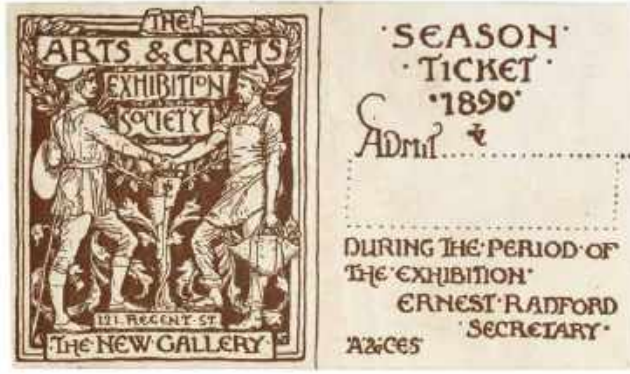
Resim 6. William Morris, inisiyal tasarımları.

Resim 7. William Morris: Akşam yemeği daveti, 1895.

Resim 8. Afiş, John Frederick William Charles Farleigh, 1938, Albert Müzesi, Londra.

Resim 9. Basılı sezon bileti, Walter Crane, 1890 Albert Müzesi, Londra.

Hareketin son dönemlerinde Kelmscot Basımevi'nde çalışmış Bruce Roger ve Fredric W. Goudy Amerika'da kitap ve tipografik tasarıma canlılık kazandırmıştır. Goudy hayatı boyunca oluşturduğu 122 harf tasarımıyla verimlilik konusunda Bodoni'den sonra ikinci sırayı almıştır. Goudy'nin bir öğrencisi William A. Dwiggins 1938 yılında en yaygın kullanıma sahip Caledonia isimli kitap harf karakterini tasarlamıştır. Ayrıca 1920 yılının başlarında mesleki etkinliğini tanımlamak üzere grafik tasarımcı ismini ortaya atmış ve ilk defa kullanmıştır (Bektaş, 1992; 16). Bruce Rogers ise Centaur isimli fontu tasarlamıştır. Rogers'ın bu fontu, New York'taki Metropolitan Müzesi'nin yayınları için oluşturulmuş ve ismini 'Maurice de Guerin's The Centaur'dan almıştır. Centaur fontu, 1915 yılında 'Montague Press' tarafından ve 1929 yılında da Centaur fontunun eğik (italic) versyonu Monotype tarafından piyasaya sürülmüştür. Rogers, bu fontu tıpkı Morris gibi Nicholas Jenson'dan esinlenerek tasarlamıştır (Yıldız, 2015; 53). Tüm bunlar göz önüne alındığında, grafik tasarım mesleğinin temelinin Morris tarafından oluşturulmuş olduğunu söylemek doğru olur.

Resim 10. Bruce Rogers, Centaur yazı tipi tasarımı.

Akım Avrupa'ya daha sonra ise Kuzey Amerika ve Japonya'ya kadar ulaşmış ve birçok sanatçıyı etkilemiştir. Mimari yapılardan, tekstile, mobilyadan grafik tasarıma birçok alanda örnekler sunmasının yanında, Arts and Crafts sanat hareketi ilk modern sanat akımıdır.

El yapımı ürünlerin sanayi ürünlerine göre maliyetinin yüksekliği, sanatı halka ulaştırma amacına rağmen sadece zengin kesim tarafından alınabilmesine sebep olmaktadır. Bu durum kısa süre içinde hareketin sanayiye yenik düşmesine ve etkisini yitirmesine sebep olmuştur. Arts and Crafts fikir olarak el sanatlarına dönmeyi amaçlamış ve endüstriye yenik düşmesi bakımından her ne kadar başarısız gibi gözükse de tasarım alanında geleceğe yönelik pek çok yenilik sağlamış, günümüz el sanatları ve modern sanatların temelini atmıştır.

Dünayada Arts and Crafts Etkileri ve Gelişen Sanat Akımları

Arts and Crafts hareketinin endüstriye yenik düşerek etkisini yitirmesiyle, ilk olarak Fransa'da mimari, dekoratif sanatlar ve grafik sanatları etkileyen Art Nouveau hareketi ortaya çıkmıştır. Arts and Crafts hareketinin görsel özelliklerini benimseyerek ilerleyen akımın temelini Morris ve Ruskin'in attığı söylenebilir.

Akımın, Arts and Crafts ile arasındaki temel fark, Arts and Crafts'ı yok eden modern endüstrinin akımın sanatçıları tarafından benimsenmesidir. Onlar, bu endüstriyi kullanarak halkın neredeyse tüm kesimine ulaşmış ve hareketi beslemek için reklam, poster, etiket, dergi gibi ürünleri seri üretimle çoğaltmışlardır (Grzymkowski, 2017; 24).

Akımın Fransa'da ortaya çıkma sebebi olarak 1881'de kabul edilen basın özgürlüğü yasasındaki, afişlerin resmi ilanlar için ayrılan alanlar ve kilise dışında her yere asılabileceğine izin verilmesi söylenebilir. Artık sokaklarda, caddelerde ve halkın olduğu her yerde afişlerin görülebilmesi afiş sanatı için büyük bir devrim sayılabilir. Ayrıca Art Nouveau mimarlık, endüstri tasarımı, iç mekan tasarımı, illüstrasyon ve grafik tasarım gibi tüm sanat dallarında önemli derecede etkili olmuştur.

Art Nouveau iki ayrı evrede gelişmiştir: İlki, Art Nouveau denince ilk akla gelen çiçekli, kıvrımlı hatların oluşturduğu ilk yılların biçimlenmesidir. Önceleri İngiltere'de görülmüş, özellikle Belçika ve Fransa'da en ilginç örneklerini vermiş, daha geç olarak da Almanya ve İtalya'ya atlamıştır. Çizgilerin düzleştiği, geometrik biçimlenme gösteren sonraki aşaması ise İskoçya'da ve onun etkisiyle de Avusturya'da gelişmiştir (Ayaydın, 2015; 62).

Art Nouveau'nun görsel niteliği çiçek motiflerinden, kadın figürlerinden yola çıkarak oluşturulan yuvarlak çizgiler ve organik şekillerdir. Akımın sanatçıları süslemeleriyle öne çıkmaktadır. Jules Cheret ile başlayan sanat afişi geleneği, Henri de Toulouse-Lautrec ve Alphonse Mucha ile devam etmiştir (Becer, 2013; 100).

Afiş tasarımı katkısının göz ardı edilemeyeceği Cheret'in tasarladığı ilk poster, o zamanın önde gelen oyuncusu Sarah Bernhardt'ın oynadığı tiyatro yapımı La biche au bois (ormanda Doe) için tek renk bir tasarımdı (Cheret and Grasset, 2012; para.3). Cheret afişlerinde ilk zamanlarda çoklu figürler kullanılırken, sonradan tek figür ve etrafında dönen tipografik bir hareketle afiş tasarımına yön vermiştir.

Resim 11. Jules Cheret, La Biche Au Bois, Tiyatro afişi, 1866, Fransa, Paris.

Art Nouveau, İngiltere ve Paris'te eğitim gören sanatçıların Amerika'ya göç etmeleriyle daha da yayılmıştır. Amerika'nın en önemli Art Nouveau sanatçılarından biri olan William Henry Bradley, Jules Cheret'ten büyük ölçüde etkilenmiştir. Tipografi, illüstrasyon ve grafik tasarımda alışılmış yaklaşımın dışına çıkarak kendine özgü bir tarz oluşturmuştur.

Art Nouveau, tarihte o zamana kadar eşi olmayan bir biçim düzenine ulaşmayı amaçlayan ve günümüz tasarım kavramlarının biçimsel niteliklerinin oluşmasını sağlayan, tasarlama ve uygulama biçimlerine önyargısız bir çözüm anlayışı getiren bir akımdır (Ağatekin, 1998; 3-4).

Art Nouveau henüz etkisini kaybetmeden yine Fransa'da, 1910 yıllarına doğru gelişen, görüşleri ve estetik anlayışıyla resim sanatının etkilediği tüm sanatlarda devrim yaratacak Kübizm adında yeni bir hareket ortaya çıkmıştı. Akım, ilk olarak Picasso'nun 1907 yılında Avignonlu Genç Kızlar tablosu'nda, o güne kadar benzeri görülmemiş yeni bir ifade tarzı ile çizgileri ve biçimleri basitleştirerek, figürleri en basit geometrik hallerine dönüştürmesiyle ortaya çıkmıştır.

Resim 12. Pablo Picasso, Les Demoiselles d'Avignon, 1907.

Paul Cezanne'ın doğadaki her şeyin geometrik biçimle ifade edileceği fikrinden esinlenen Pablo Picasso ve Georges Braque eserlerinin neredeyse tümünde doğadaki figürleri geometrik şekillere ve çizgilere dönüştürmüştür.

Kübitler karmaşık insan figürlerini ve doğayı basit çizgilerle betimlemeleriyle ve gazete kupürleri, kumaş ve farklı nesnelere de eserlerinde kullanarak kolaj tekniğini ortaya çıkarmalarıyla 15. Yüzyıl Rönesans'ının resim anlayışını tamamen yıkmış ve 20. Yüzyıl'ın modern tasarımına yepyeni bir sanat anlayışı ve farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Stilize edilmiş figürler, üst üste geçirilmiş boyutlarıyla adeta bulmaca gibi karmaşık bir görüntü ortaya çıkardığından Kübizm'in soyut sanata yakın olduğunu söylemek doğru olur.

Aynı yıllarda İtalya'da şair Filippo Tommaso Marinetti tarafından edebi bir manifesto yayınlanmış ve kısa zamanda sanat dallarının tümünde etkisini göstermiştir. Fütürizm adıyla yayılan bu hareket Kübizm'den esinlenerek geleneksel sanata karşı çıkmış ve teknoloji, endüstri, hız ve hareketi araç edinmiştir.

Resim 13. Filippo Marinetti tarafından tasarlanan "Fütürist özgürlüğe doğru sözcükler" adlı afiş, 1915.

Fütürizmin ortaya çıkardığı tipografi sayesinde, yazı düz halinin dışına çıkmış resimsel, dinamik bir görüntü sağlamaya başlamıştır. Kübizmin özgün çizgilerinden esinlenen Fütürizm, daha sonra ortaya çıkacak olan Dadaizm'in tipografi hareketi için ilham kaynağı oluşturmuştur.

Marinetti kitlelere daha hızlı, kolay ve ekonomik yoldan ulaşmayı amaçlayan kitap, afiş, el ilanı gibi basılı yayın yöntemlerini kullanmıştır. Şiirlerinde tüm mesajı harfleri eğip bükerek elde eden sanatçının eserleri tipografik tasarımın gelişmesine katkı sağlamıştır (Kozlu ve Benuğur, 2014; 243).

Fütürizm ile geleneksel tipografinin yerine imla kurallarını yok sayan, kelimeleri esnek ve özgürce kullanım yaygınlaşmıştır. Harfler ve kelimeler sınırsız ve kuralsız bir şekilde kullanılmaya başlanarak sanatın ve tasarımın tüm alanlarına önemli bir yenilik kazandırmıştır. Geliştirilen tipografik formlarla resim, fotoğraf, kolaj ve yazı üzerinde çalışmalar yapılarak gelişmesi sağlanmıştır.

Resim 14. Fortunato Depero, Magnesia S. Pellegrino, 1930.

1. Dünya Savaşı'nın başlamasından iki yıl sonra, 1916 yılında İsviçre'de savaşın getirdiği sorunlara karşı protestolarla ortaya çıkan Dadaizm başlarda "anti-sanat" bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Sanatın geleneksel değerlerini, özellikle de geçmişini idealize eden referansları yok ederek savaşın anlamsızlığını vurgulamak isteyen bir grup sanatın rastlantısal ve doğaçlama olması gerektiğini savunuyorlardı. Ayrıca insanlar ölürken geleneksel estetik kavramının yıkılması gerektiğine inanıyorlardı (Hodge, 2018; 116-118).

Manifestoyu yayınlayan Tristan Tzara'ya göre Dada, "...Belleğin, arkeolojinin, geleceğin yıkımıdır. Dada, özgürlüktür. Çarpışan renklerin, zıtların birliğinin, grotesk şeylerin, tutarsızlıkların ifadesi; kısacası yaşamın kendisidir... (Antmen, 2009; 122).

Raoul Hausmann gazete ve magazinlerden alıntıladığı görsel imajlarla, kelimeleri, gazetelerden kestiği cümleleri kombine ederek verdiği politik ve sosyal mesajlarla kolaj

tekniklerinin gelişmesine ve yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Hausmann, Dada akımının kışkırtıcı ve başkaldırı niteliğini eserlerinde açık bir şekilde betimlemiştir

Resim 15. Raoul Hausmann, Dada Cino, 1920

Akımın öncülerinden Kurt Schwitters ise kolajlarında etiket, kırık tahta parçaları, bilet gibi atık malzemeleri kullanarak oluşturduğu kompozisyonlarıyla kolaj tekniğine kazandırdığı yeniliklerle öne çıkmıştır (Arıcan, 2012; 66).

Dadaizm’le gelişen kolaj ve kompozisyonlarda kullanılan fotoğrafla grafik tasarım özgün, güçlü ve yeni bir üslup kazanmıştır.

Kübizmin kolaj tekniği ve Fütürizmin tipografik tasarımına ek olarak fotoğraf imgesinin de tasarımlara katılmasıyla Dadaizm’in görsel niteliği oluşmuştur. Hatta Duchamp ile başlayan hazır nesne kullanımı kavramsal sanatın ve enstalasyonun yolunu açmıştır.

1912 yılında Rusya’da bir başka sanatsal hareket olan Konstrüktivizm, birbirinden farklı bileşenlerden ve plastik gibi çağdaş malzemelerle yapılmış ya da düzenlenmiş soyut, geometrik sanat yapıtlarıyla kendini göstermiştir (Little, 2016; 114). Konstrüktivizm, Dadaizm’in Rusya’da gelişen kolu olarak görülebilir.

Konstrüktivizm, bir sanatçının bilim adamı veya mühendis prensibiyle çalışması gerekliliğini savunarak, yeni anlatım biçimlerine gereksinim duyulduğunu savunur. (Yasa, 2012; 272). Konstrüktivizm grafik tasarım ve tipografinin biçimlenmesinde yaptığı yeniliklerle büyük oranda etkili olmuştur. Toplum için sanat fikrini benimseyerek sanat ile halkı buluşturmayı amaçlamıştır.

Öncülerinden özellikle El Lissitzky ve Alexander Rodchenko, afiş, kitap ve dergi tasarımlarındaki yeni ve farklı yaklaşımlarıyla, tipografide oluşturdukları biçim, fotoğraf kullanımına ekledikleri fotomontaj tekniğiyle grafik tasarımın bugünkü görünümüne ulaşmasına katkı sağlamıştır.

Resim 16. Alexandre Rodtchenko: Dünyanın altıncı bölümü, 1925.

Konstrüktivizmi benimseyen sanatçılar, süslemeden uzak durarak işlevi olmayan öğeleri eserlerinde barındırmadılar.

Resim 17. El Lissitzky: Veshch incelemesi, Berlin, 1922.

Rusya'da Konstrüktivizm, Almanya'da ise Bauhaus ile üretilen yapıtlar karşılaştırıldığında, malzemeler, geometrik biçimler ve üretim süreçleriyle ilgili ortak paydalar bulunabilir.

Hollanda'da ise ressam, mimar ve tasarımcıların yer aldığı bir grup 1917 yılında De Stijl adıyla bir dergi yayınlamaya başladı (Bektaş, 2002; 66 ve Hodge, 2018; 128). Dergi kullandığı serifsiz ve keskin hatlara sahip yazı tipinin yaygınlaşmasında büyük rol oynadı.

Resim 18. De Stijl Dergisi, 1. Sayı Kapağı.

Dergiyle aynı isimle anılan De Stijl akımı, biçimsel olarak geometrik şekiller, ana renkler ve kesişen çizgilerden oluşan soyut görüntülere sahiptir. İnsana ve doğaya önem veren grup eserlerindeki duruş, ilke, özgün üslubuyla dikkat çekmeyi başarmıştır (De Stijl Sanat Akımı, 2018; para.2).

Akımın öncüleri Piet Mondrian, Van Doesburg ve Gerrit Rietveld'dir. Mondrian akımın en bilinen sanatçısıdır ve akımla özdeşleşen eserlerindeki geometrik şekiller, ana renkler ve siyah çizgilerle oluşturduğu soyut kompozisyonu Neo-Plastizm adıyla tanımlamıştır. De Stijl Mondrian'ın Neo-Plastizm'inin bir uzantısı olarak kabul edilebilir.

Resim 19. Composition with Red, Blue and Yellow, Piet Mondrian, 1930, Kunsthauus Zürich, İsviçre.

Van Doesburg, Macintosh bilgisayar ve piksel görünümlü yazı tiplerinden çok önce her karakterin 25 kareye bölüdüğü bir yazı tipi tasarladı. Font Architype Van Doesburg olarak yeniden hayata geçirildi. Van Doesburg ayrıca Walter Gropius'u etkilemek ve Bauhaus'a katılmak amacıyla Weimar'a taşındı fakat Gropius, fikirlerine karşı çıkmasa da Doesburg'u

okula kabul etmedi. Bu durum Doesburg'un Bauhaus'un tam karşısına öğrencileri etkilemek ve kuruma çekmeyi planlayarak kendi okulunu kurdu (Berry, 2017; para.16)

Resim 20. Theo van Doesburg, Logo for Bond van Revolutionnaire Socialistische Intellectueelen, 1919 (sol). 1997(sağ).

Gerrit Rietveld ise tasarladığı mimaride ve mobilyada De Stijl akımının ilkelerini uygulayan önemli temsilcisidir. Schröder House ve Red and Blue Chair öne çıkan ve akımı temsil eden önemli tasarımlardır.

Resim 21. Red/Blue Chair (Rood Blauwe Stoel), Gerrit Rietveld 1918/1923, High Museum of Art Atlanta, United States.

Almanya'dan Yeni Bir Başlangıç: Bauhaus

Almanya İngiltere'de bir dernek kurarak, İngiltere'deki güzel sanatlar alanlarındaki yenilikleri hızlı bir şekilde Almanya'ya taşımayı, sanat eğitiminde gereken yenilikleri sağlamayı amaçlıyordu. Başlarda daha çok el sanatlarını destekleyen dernek savaşın son yıllarına doğru endüstriyelleşme sorunsalı ile karşı karşıya kaldı. Sonuç olarak temelde; el sanatlarının korunması ve geliştirilmesi ve endüstrinin gereksinimi olan tasarımın ortaya çıkarılması olarak iki ilke belirledi (Bingöl, 1993; 26).

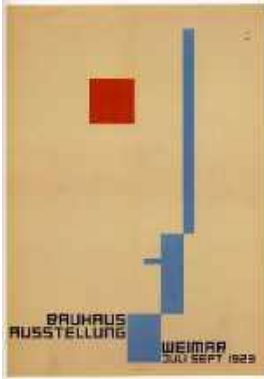
12 Nisan 1919'da mimar Walter Gropius, Weimar'da uzun yıllar etkisini yitirmeyecek bir sanat okulu kurdu. Okulun başlıca amacı çeşitli sanat dallarını zanaatla birleştirerek seri üretim ürünlerine alternatif ürünler yaratmaktı. Çağının ötesindeki yenilik anlayışıyla okulun

ismiyle anılan sanat akımı çok kısa sürede tüm dünyaya yayılarak büyük bir şöhrete kavuştu (Zen Film, 00.28-00.41).

Öğretim üyelerinin Kandinsky, Laszlo Moholy-Nagy, Oscar Schlemmer, Lyonel Feininger, Herbert Bayer gibi ünlü sanatçılardan oluşmuştur. Okulun asıl amacı modern teknolojiyi, sade ve fonksiyonel ürünleri ortaya çıkarmak için kullanarak, günlük yaşamın içerisine almaktır (Arıcan, 2012).

Resim 22. Oskar Schlemmer, Bauhaus Logo, 1922

Resim 23. Fritz Schiefer, Bauhaus Ausstellung Poster, 1923.

Bauhaus, uygulamalı sanatlar ile güzel sanatlar arasındaki etkileşimi arttırmaya yönelik çalışmalar yapmıştır (Erkmen, 2009; 17). Bauhaus'un sanata bakış açısını ve üslubunu yönlendirerek, sadeliği ilke edinen De Stijl ve Konstrüktivizm sanat akımları 20. Yüzyıl sanatının modern ve işlevsel bir hal almasını sağlamıştır.

Resim 24. Hertbert Bayer, Thüringen Banknotları, 1923

Resim 25. Laszlo Moholy-Nagy, Pneumatik (Tire), 1923-24.

Bayer’in tipografi ve afişleri, Maholy-Nagy’nin fotoğraf ve fotomontaj tekniklerini uyguladığı tasarımları, Gropius’un endüstriyel ürünleri, fikirleri ve amaçlarıyla Bauhaus’un görsel niteliği oluşmuş ve grafik tasarımın modern görünümüne kavuşmasını sağlamıştır.

Bauhaus ile seri üretim ürünlerine, el sanatlarının yaratıcı biçimlerini verme gerekliliği ortaya çıktı. Fabrika üretiminin ucuz olması ve el sanatlarının piyasada tutunamaması sebepleri bu düşüncenin yolunu açmıştı. Bauhaus bu düşünceyle kurulan Almanya’nın çığır açıcı ilk okuludur (Turani, 1997; 620). Gropius amacını “Sanat, el sanatları ve endüstri artık iç içe girmişlerdir. El sanatları ve endüstri eskimiş formları yeniden şekillendirmek ve canlandırmak için yeni bir sanat anlayışına ihtiyaç duymaktadır” diyerek açıklamıştır (Daichendt, 2010; 162). Ayrıca Gropius, “Bize yol gösteren prensip, tasarımın sadece entelektüel ya da sadece fiziksel bir uğraş olmadığıydı. Tasarım, medeni bir toplumda herkese lazım olan, hayatın ayrılmaz bir parçasıdır” diyerek sanatın ve tasarımın toplumun tüm kesimine ulaşması ve hizmet etmesi fikrini benimsediğini belirtmiştir (Hodge, 2018; 133).

Alman mimar Ludwig Mies van der Rohe, Bauhaus’un tavrını ortaya çıkararak “less is more (az çoktur)” sözüyle, mimaride olduğu gibi güzel sanatlar ve grafik tasarımda da sadeliğin öneminin anlaşılmasında önemli bir isimdir (Bektaş, 1992; 81). Bauhaus terimi zamanla okulun verdiği eğitimle de paralel bir şekilde, geometrik dengeye sahip ve net hatları olan sanat eserlerini tarif eder duruma dönüşmüştür (Grzymkowski, 2017; 14).

Resim 26. Joost Schmidt, Bauhaus Sergi, Weimar, 1923.

1920 senesinde Bauhaus'da yapılmış olan ilk Konstrüivistler kongresinde De Stijl grubunun sanatçılarıyla iletişime geçilir. 1923 yılında ise Einstein, Oud, Strawinsky gibi bilim adamları ve sanatçıların da bulunduğu “Bauhaus haftası” düzenlenir, sanatçı ve eğitimcilerin resimleri, çalışmaları sergilenir. Sadece sergilerle yetinmeyip ortak çalışmalarla birçok bale, müzik ve tiyatro gösterileri de yapılır. Fabrikalarda üretilen seri imalatlardan aldığı siparişlere yeni biçimler kazandıran ve kaliteyi arttıran Bauhaus sanatçılarının üslupları halk arasında süratle yayılmakla beraber, sanat ve endüstri dünyası arasında iş birliği başarıyla sağlanmıştır (Zülfügarlı, 2019).

Nazilerin baskısı sebebiyle Bauhaus, 1933 yılında kapatılmış fakat sanatçı ve eğitimcilerin Avrupa'ya, oradan da Amerika'ya göçmeleriyle sanat ve düşünce anlamında Bauhaus hızlı bir şekilde dünyaya yayılmayı başarmıştır (Bunulday, 2001; 16-17).

SONUÇ

19. Yüzyılın sonlarında, Ruskin ve Morris önderliğinde seri üretimin sonucunda birbirine benzeyen ürünleri eleştirerek ve el yapımı ürünlerin üretiminin artması gerektiğini düşünerek Arts and Crafts sanat akımı ortaya çıkmıştır. Morris, özellikle yeni yazı tipi ve sayfa tasarımlarıyla grafik tasarımın önemli bir dalı olan kitap sanatının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Akım, esasında halkın tüm kesimine kaliteli ürün ulaştırmayı planlasa da, el yapımının gerektirdiği zaman ve işçiliğin yanı sıra artan maliyet sebebiyle amacına ulaşamamıştır.

Arts and Crafts akımının Fransa'daki bir kolu sayılabilecek Art Nouveau endüstriyi benimseyerek dünyaya yayılmayı ve uzun yıllar ismini duyurmayı başarmıştır. Afiş tasarımı, akımın öncülerinin tasarımıyla önemsenmeye ve dünyaya yayılmaya başlamıştır.

Kübizm, grafik tasarımı büyük ölçüde etkileyen özellikle resim sanatında, doğa ve figür unsurlarını farklı açılardan ele alarak stilize bir görünüm kazandırmıştır. Günümüz logo ve afiş

tasarımlarında yapı, figür vb. unsurların stilize edilerek kullanılması Kübizmin mirası olarak kabul edilebilir. Ayrıca tarihte bilinen ilk kolajın Kübist sanatçı Picasso tarafından yapılması, Kübizm'in grafik tasarıma bir başka etkisi olmuştur.

Fütürizm'le grafik tasarımın en önemli unsuru tipografi tek başına kullanılabilir bir görsele dönüşmüş ve tipografik tasarımlar önem kazanmaya başlamıştır. Dadaizm'le kolaj geliştirilmiş, tipografi ve kolaja fotoğraf unsuru da eklenerek karmaşık tasarımlar ortaya çıkmıştır. Konstrüktivizm, Dadaizm'in karmaşanın ortadan kalkmasını ve düzenli tasarımların oluşmasını sağlayan ilk sanat akımıdır. Konstrüktivizmle Bauhaus'a kadar gelen, işlevi olmayan unsurların tasarımda bulundurulmaması fikri öne çıkmıştır. De Stijl ise, soyut geometrik biçimlerin önem kazanmasını ve keskin kenarlı tipografinin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır.

1880'li yıllarda ilk kez Arts and Crafts terimiyle anılan akımın ortaya çıkmasından neredeyse 30 yıl sonra kurulan Bauhaus okulunun açılması arasında doğrudan bir ilişki kurulamasa da, neredeyse aynı yıllarda gelişen ve birbirini etkileyen sanat akımlarının tümü arasında bir etkileşim olduğu düşünüldüğünde dolaylı olarak Arts and Crafts ve Bauhaus ilişkisi gözlemlenmektedir. Ayrıca Morris'in kötü tecrübeleri ve endüstriye yenik düşmesinden ders alan Art Nouveau ve sonraki akımlar Bauhaus'un bir habercisi olarak sanatın gelişimine katkı sağlamıştır. Tüm bunların yanı sıra endüstrinin yaygınlaşmasıyla sanat ile endüstrinin birbirinden ayrı düşünülmesi imkânsız bir hale gelmiş ve Bauhaus, tüm ürünlerin endüstriyle çoğaltılmasını önemsemiştir.

Arts and Crafts, her ne kadar ürün ve tasarımlarda gereksiz detayların ve süslemelerin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuş olsa da, Morris'in sayfa tasarımlarından afiş tasarımlarına, mimariden mobilyaya ürünlerin çoğunda süslemelerde aşırıya kaçıldığı görülmüştür. Fakat Bauhaus tasarımlarda işlevi olmayan unsurlara ve dolayısıyla karmaşaya yer vermeyerek kalabalık tasarımların git gide ortadan kalkmasını sağlamıştır. Bu durum izleyici veya tüketicinin doğrudan mesaja odaklanmasını kolaylaştırmıştır. Bauhaus, tasarım alanında yer alan tüm unsurların bir anlam ifade etmesi gerekliliği sonucu, minimal ve boşluğa dayalı tasarımların kabul görmesini hızlandırmıştır.

KAYNAKÇA

- Anılanmert, B. (1985). **Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını; Seramik Eğitiminde Yönelimler**. Ankara: Hacettepe.
- Hauser, A. (1995). **Sanatın Toplumsal Tarihi**. (çev) Yıldız Gülünü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Antmen, A. (2009). **20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar***. İstanbul: *Sel Yayıncılık.

- Becer, E. (2018). **İletişim ve Grafik Tasarım**. Ankara; Dost Kitabevi Yayınları.
- Bektaş, D. (1992). **Çağdaş Grafik Tasarımın Gelişimi**. İstanbul; Yapı Kredi Yayınları.
- Erkmen, N. (2009). **Bauhaus: Modernleşmenin Tasarımı**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Grzymkowski, E. (2017). **Sanat 101**. (O. Düz, Çev.) Ankara: Say Yayınları.
- Hodge, S. (2018). **50 Sanat Fikri**. (E. Gözgülü, Çev.) İstanbul: Domingo.
- Little, S. (2016). **İzmler, Sanatı Anlamak**. (Çev.). Derya Nüket Özer, İstanbul: Yem Yayın.
- Rappaport, H. (2003). **Queen Victoria: A Biographical Companion**. ABC-CLIO, Colorado, England.
- Turani, A. (1997). **Dünya Sanat Tarihi**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Makale ve Tezler

- Ağatekin, M. (1998). Endüstriyel ürün tasarımında fantezi. *Anadolu Sanat Dergisi*, 8(11).
Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. <https://hdl.handle.net/11421/949>
- Arıcan, B. (2012). *Grafik Tasarımın Sanata Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayaydın, A. (2015). Art Nouveau akımına 21. yüzyıl perspektifinden bir bakış. *Ulakbilge*, 2015, 3(6). DOI: 10.7816/ulakbilge-03-06-03.
- Bingöl, Y. (1993). Bauhaus ve endüstriyel gelişmenin sanat eğitime etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sempozyumu, 20-23 Mayıs, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları*.
- Bunulday, S. (2001). *Bauhaus'un Türkiye'deki Sanat Eğitime Etkileri ve Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Daichendt, G. J. (2010). The Bauhaus artist–teacher: Walter Gropius's philosophy of art education. *Teaching Artist Journal*, 8(3), pp.157-164. DOI: 10.1080/15411796.2010.486748. <http://dx.doi.org/10.1080/15411796.2010.486748>
- Kozlu, D. ve Ş. Benuğur, (2014). Çağdaş sanatta görsel ve kavramsal bir imge olarak yazının kullanımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, ART-E, Sayı:14, ISSN: 1308-2698*. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/193470>
- Yasa, S. (2012). Grafik tasarımda iletişim ve göstergebilim. İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 2(5), 267-278, ISSN: 1309-9876. <http://hdl.handle.net/11616/4868>
- Yıldız, M. (2015) *Grafik Tasarımda Yeni Nesil Font Tasarımı Üzerine İnceleme; Deneysel Bir Font Tasarımı*. Isparta; Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Grafik Tasarım Anasanat Dalı,

Zülfügarlı, N. (2019). *Konstrüktivizm'de Kolajın Afiş Tasarımındaki Yeri ve Günümüz Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü,

İnternet Kaynakları

Arts and Crafts Akımı (2018) <https://netvent.com/arts-and-crafts-akimi/> (E.T. 13.04.2020)

Arts And Crafts Movement <https://www.hisour.com/arts-and-crafts-movement-27667/> (E.T. 26.04.2020)

Berry, C. (2017). <https://medium.com/inside-vbat/1917-2017-100-years-of-de-stijl-581dcc95681> (E.T. 24.04.2020)

Cheret and Grasset (2012)

<http://havingalookathistoryofgraphicdesign.blogspot.com/2012/06/cheret-and-grasset.html> (E.T. 14.06.2020)

De Stijl Sanat Akımı (2018). <https://www.tasarimakademi.org/de-stijl-sanat-akimi.html> (E.T. 16.04.2020)

Donley, K. R. (2014). <https://multimediaman.blog/tag/arts-and-crafts-movement/> (E.T. 22.04.2020)

Guar, A. (ed.) (2020). <https://www.britannica.com/art/graphic-design/William-Morris-and-the-private-press-movement> (E.T. 02.05.2020)

Videmy (2017). Arts and Crafts Nedir? (00.30-00.45)

<https://www.youtube.com/watch?v=TA--hMuvNFU> (E.T. 26.03.2020)

Yılmaz, A. T. (2019). <https://alacagroup.wixsite.com/alaca/post/arts-and-crafts-akimi> (E.T. 06.03.2020)

Zen Film (2019). Köy enstitülerine ilham olan Bauhaus 100 yaşında. (00.28-00.41)

https://youtu.be/hfhdT_JbfOd0 (E.T. 24.03.2020)

Resim Listesi

Resim 1. Crystal Palace açılışı. https://www.wikiwand.com/en/Great_Exhibition

Resim 2. Dergi Kapak Tasarımı, Oxford ve Cambridge Dergisi'nin ilk sayısı, 1856.

<https://multimediaman.blog/tag/arts-and-crafts-movement/>

Resim 3. William Morris tarafından Kelmscott Press için tasarlanan Golden ve Troy yazı tipleri. <https://p22.com/family-Morris>

Resim 4. W. Morris'in Kelmscott Basımevi için tasarladığı logo.

<https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=1057-1068.pdf>

- Resim 5. William Morris tarafından 1896'da Kelmscott Press'te basılan 'Sire Degrevant'ın Romantizmi' kitabından bir görünüm. <https://blog.tooveys.com/2013/04/private-press-books/>
- Resim 6. William Morris, inisiyal tasarımları. <https://lamachineahabiter.wordpress.com/2012/04/28/morris-prints/>
- Resim 7. William Morris: Akşam yemeği daveti, 1895. <https://www.vam.ac.uk/articles/arts-and-crafts-an-introduction>
- Resim 8. Afiş, John Frederick William Charles Farleigh, 1938, Albert Müzesi, Londra. <https://www.vam.ac.uk/articles/arts-and-crafts-an-introduction>
- Resim 9. Basılı sezon bileti, Walter Crane, 1890 Albert Müzesi, Londra. <https://www.vam.ac.uk/articles/arts-and-crafts-an-introduction>
- Resim 10. Bruce Rogers, Centaur yazı tipi tasarımı. <https://www.myfonts.com/fonts/mti/centaur/>
- Resim 11. Jules Cheret, La Biche Au Bois, Tiyatro afişi, 1866, Fransa, Paris. <http://havingalookathistoryofgraphicdesign.blogspot.com/2012/06/cheret-and-grasset.html>
- Resim 12. Pablo Picasso, Les Demoiselles d'Avignon, 1907. <http://ihearthe coast.blogspot.com/2016/06/pablo-picasso-avignonlu-genc-kizlar.html>
- Resim 13. Filippo Marinetti tarafından tasarlanan "Fütürist özgürlüğe doğru sözcükler" adlı afiş, 1915 (Bektaş, 1992, s. 43).
- Resim 14. Fortunato Depero, Magnesia S. Pellegrino, 1930. <https://tr.pinterest.com/pin/319474167302873176/>
- Resim 15. Raoul Hausmann, Dada Cino, 1920. <http://www.leblebitozu.com/dadaizm-sanatcileri-ve-eserleri/>
- Resim 16. Alexandre Rodtchenko: Dünyanın altıncı bölümü, 1925. <https://www.eskop.com/skopdergi/konstruktivizm-fotograf-ve-sinematografi/3508>
- Resim 17. El Lissitzky: Vyeshch incelemesi, Berlin, 1922. http://www.graphiste-webdesigner.fr/design_graphique/histoire-du-graphisme-en-images/
- Resim 18. De Stijl Dergisi, 1. Sayı Kapağı. <https://medium.com/inside-vbat/1917-2017-100-years-of-de-stijl-581dcc95681>
- Resim 19. Composition with Red, Blue and Yellow, Piet Mondrian, 1930, Kunsthaus Zürich, İsviçre. <https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/later-europe-and-america/modernity-ap/a/mondrian-composition>

Resim 20. Theo van Doesburg, Logo for Bond van Revolutionaire Socialistische

Intellectueelen, 1919 (sol). 1997(sağ). <https://medium.com/inside-vbat/1917-2017-100-years-of-de-stijl-581dcc95681>

Resim 21. Red/Blue Chair (Rood Blauwe Stoel), Gerrit Rietveld1918/1923, High Museum of

Art Atlanta, United States. <https://medium.com/inside-vbat/1917-2017-100-years-of-de-stijl-581dcc95681>

Resim 22. Oskar Schlemmer, Bauhaus Logo, 1922.

<https://www.flickr.com/photos/ottavala/11597242174>

Resim 23. Fritz Schiefer, Bauhaus Ausstellung Poster, 1923.

<https://welovescrumpygraphics.wordpress.com/2014/07/30/style-bauhaus-1920s/>

Resim 24. Hertbert Bayer, Thüringen Banknotları, 1923.

<https://welovescrumpygraphics.wordpress.com/2014/07/30/style-bauhaus-1920s/>

Resim 25. Laszlo Moholy-Nagy, Pneumatik (Tire), 1923-24.

<https://www.theartstory.org/artist/moholy-nagy-laszlo/artworks/>

Resim 26. Joost Schmidt, Bauhaus Sergi, Weimar, 1923.

https://www.nicaraguadisena.com/bauhaus-la-escuela-de-arte-mas-famosa-de-alemania/03_poster-para-la-exposicion-de-la-bauhaus-joost-schmidt-1923/

TEACHING MATHEMATICS IN THE SYSTEM OF MADRASAS

Labor ASRAROVA*

ABSTRACT

The article describes the science of mathematics taught in Movarounnahr madrassas and its teaching methods through manuscript sources. It also provides a comparative analysis with the subject of mathematics currently taught in schools. It has been proven that experts in this field can further develop their knowledge and skills if they compare the textbooks taught in the late XIX and early XX centuries with modern mathematics textbooks and use them in extracurricular activities of pupils and students.

Keywords: Central Asia, teaching of ariphmetry, new methods, modern education

ÖZET

Merkezi Asya tarih boyunca pek çok bilim adamlarının vatanı, bilginin çeşitli sahalarının ortaya çıktığı ve geliştiği mekân olmuştur. Hem dini, hem de dünyevi bilginin geliştiği bu topraklarda eğitim ve öğretime her zaman büyük önem verilmiştir. Bu makalede de Orta Asya medrese eğitiminde doğal bilimlere, özellikle matematik eğitime verilen önem, sahada yapılan araştırmalar ve ünlü dehalardan bahsedilecektir.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, matematik eğitimi, yeni metotlar, çağdaş eğitim

Orta Asya Medrese Sisteminde Matematik Eğitimi: Metotlar Ve Yöntemler

Maveraünnehir toplumlarının tarihine bakılırsa, onlarda yüksek derecedeki manevi değerler ve fikir özgürlüğü, ilim ve bilgiye saygı ve değer vermenin çok önemli olduğunu görmekteyiz. Özellikle, bu bölgede dini ve dünyevi ilimler beraber halde gelişmiştir. Eski Yunan, Hint ve başka toplumların ilmi mirasından epey istifade eden Orta Asya toplulukları manevi yaşamda aydın olmaya, bilgi sahibi olmaya ve sürekli bunlarla meşgul olmaya hep eğilimli idiler.

Bilgiye olan aşk ve gayretin doğal bir sonucu olarak, bölgedeki toplumlar yüzyıllar boyunca vatanın gelişimi ve genç neslin aydınlaşması için sonsuza denk ve paha biçilmez ilmi miras bırakmayı çabalamışlardır. IX. Yüzyılın ilk yarısında Arap halifeliğinin başkenti Bağdat'da kurulmuş olan Beyti'l-hikme'nin prestijini yükselten Orta Asya kökenli Harezmi (783-850), Fergâni (tax. 797-865), Cevheri (IX. Yüzyılın ilk yarısı), Ebu Mansur (ö. 830) ve Mervezi (770-870) gibi dehaların hem sosyal ve hem de doğa bilimleri sahasındaki büyük hizmetleri beşer tarihinde çok önemlidir.

Maveraünnehir âlimleri ilim ve bilgi alanında Çin, Hindistan, İran, Kafkasya ve diğer ülkelerin toplumlarının ortaya çıkarttıkları keşifleri dikkatlice inceledikten ve öğrendikten sonra kendileri de bu alanda katkıda bulunmaya çalıştılar. Özellikle astronomi, tıp,

* Dr., Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi.

matematik, eczanecilik ve başka alanlarda çok verimli çalışmalar yaptılar. Yazdıkları eserler hâlihazırda kendi ehemmiyetini kaybetmemiş durumdadır. Örneğin, matematik alanında ortaya koydukları yenilikleri ancak her yönünden tahlil yaptıktan sonra okuyucu kitlesine sunmayı ve böylece sahaya yeni metot ve yöntemleri kazandırmayı gelenek haline getirdiler.

Matematik alanına paha biçilmez katkıda bulunan hemşerilerimiz Muhammet Harezmi Хоразмий, Ebu Nesir Farabi (873-950) ve başka Uzmanlar doğdukları vatani ilgili alanlarda yazdıkları ünlü eserlerle tanıtmışlardır.

VIII-IX. Yüzyıllarda ilim alanında elde edilen başarılarından sadece sonraki dönemlerin uleması değil, günümüz bilim adamları da istifade etmektedirler. Adı geçen dönemde âlimlerin ortaya koydukları ilmi nazariyeler ve hipotezlere dayanarak pek çok eserler, eserlere şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. Örneğin, Necmeddin Ali ibn Ebu Bekir Ömer el-Kazvini el-Katibi (1203-1277)'ye ait Risaletüş'şemsiye eserine Sadeddin Taftazani (1322-1390)'nin yazdığı Şerh-i Risale-i Şemsiye (Şemsiye risalesinin şerhi) adlı bir şerh yazdı ve onda çok sayıda matematik kurallardan istifade etti¹. Bu eserlerin pek çok kopyaları ülkemizin çeşitli kütüphanelerinde ve araştırma merkezlerinde bulunmaktadır.²

Yukarıda zikredilen dehaların yazdıkları eserlerden XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başlarına denk medrese eğitim sisteminde istifade edilmiştir. Ne yazık ki, bu eserlerin çoğu günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu yüzden de onların bilimsel önemini güncel bilim başarılarıyla kıyas ederek incelemek genç araştırmacıların güncelindeki en esas konulardan biridir. Güncel matematik ders kitaplarını adı geçen dönemlerde kullanılan kitaplarla mukayese etmek okul ders saatlerinin dışında öğrencilere yeni bilgi ve alışkanlıkları kazandırmaya yardım edeceği kesindir.

Özbekistan'da bulunan elyazmaları vakıfları arasında Özbekistan Uluslararası İslam Akademisinin Kaynaklar Hazinesi'nde çok sayıda bilimsel, edebi eserler ve nadir sayılan elyazmaları özel koşullar altında muhafaza edilmektedir. Ayrıca, onların içinde matematiğe ait elyazmaları da vardır ve onlardan bazıları özel araştırma projesi çerçevesinde öğrenilmektedir.

¹ Bkz. Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi, kaynaklar fondu, Bkz., 179/I. No'lu elyazma, – s.b.-7^a; 281/II. – s. 239^a-243⁶.

² Matematik alanında Maveraünnehir'de pek çok eserler yazılmıştır. Örneğin, Muhammet ibn Muhammet ibn Yahya ibn İsmâil (329/940-388/998), Siraciddin Ebu Tahir Muhammed ibn Muhammed ibn Abduraşit es-Sicavandi (XII), Mahmut ibn el-Vusudi (XIII.yüzyıl, hayatını bu topraklarda geçirmiştir), Giyasuddin Cemşit ibn Masut el-Kaşani (ö. 840/1436), Muhammet Emin ibn Übeydullah el-Mümin abadi el-Buhari (XVI), Latif Muhammet ibn Baba Semerkandi (XVI), Übeydullah el-Buhari ibn Ahunt Muhammet ve diğerleri. Onların eserlerinden pek çoğu Özbekistan Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Arşivinde bulunmaktadır. Bkz.: ÖZBADBE, Esas Arşiv.4750/9, 5185, 2692/11, 2245/7, 7131/13, 7131/14, 9112 no'lu elyazmalar; Vildanova A.B.Sobraniye vostochnih rukopisey Akademii nauk Respubliki Uzbekistan. Taşkent, Fan Yayınevi, 1998. – s.. 9-53.

120 no'lu elyazması matematiğin nazariye kısmından bahsetmektedir ve onda medrese sisteminde eğitilen bilim olarak matematik işlemlerin teoremleri basit dille anlatılmıştır. 179/I, 281/II no'lu kitaplarda ise bu kurallara ait çeşitli işlemler ve konular açıklanmıştır.

Eserin içeriğine dikkat çekersek, metinde öncelik doğal sayıların açıklanmasına verilmiştir, sonraki konu ise onlardan tam sayıları oluşturmakla ilgilidir.

Yazar doğal sayılarla ilgili şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: “Şunu bilesin ki, ehl-i hesap sayabilmek için 9 çeşit şekli bilmelidir. Yukarıdaki 9 tane gerçek sayılardan başka sayılar, yani sayıların tam şekli oluşur”. O bu sayıları 3 guruba ayırmıştır:

1-derece: 1,2,3,.....9'a kadar olan sayılar ³

2-derece: 10,11,12,13,14,.....99'a kadar olan sayılar ⁴

3-derece: 100,101,102,.....999'a kadar olan sayılar ⁵

Eserin ilerleyen bölümlerinde bu sayılar vasıtasıyla çeşitli örnekleri çözme yöntemleri sunulmuştur.

Doğal sayılardan sonra sayılarla işlem yapma, yani toplama, çarpma, bölme, çıkarma işlemleriyle de ilgili detaylı bilgiler verilmiştir ve bu işlemler altı bab olarak açıklanmıştır.

“**Toplama**” işlemi. Nasıruddin Tusî(1201-1274) ve Nişaburî'den bir büyük yüzyıl sonra Gıyasuddin Kaşî (1380-1429) sayıların ikilendirmede verilen sayının aşağı hücrelerinden başlayarak örnek çözmeyi tavsiye etmiştir. Bu işlemde ortaya çıkan onlu sayılar, yarılandırmada kalan sayının yarısı ezberde kalır, gereken hücrelere katılacak ve sonuç olarak çıkan sayıyla beraber yazılacak.

Örneğin, Kaşî y 652078 sayısını ikilendirme ve 4090527 sayısını yarılandırmayı şöyle bir formülle ifade etmiştir:

İkilendirme	Yarılandırma
652078	4090527
1304156	5045263

Bizim incelemekte olduğumuz eserin yazarı da kendi kitabını matematik alanına ait çok sayıda ünlü kaynaklardan istifade etmiş halde yazarken, toplama ameline Katibî'nin *Risalatü's-Şemsiye* ederinden alıntı olarak açıklamada bulunmuştur.

“Toplama-sayıyı çoğaltmak demektir. Örneğin, kelimeleri numaralara dönüştür ve sayıları yaz. Sonra ise bu sayının altına bir çizgi çiz, sağ tarafından başlayıp, her sayıyı ayrı ayrı topla, en sonunda hâsıl olan neticeyi sayıları çizginin altına yaz.” Burada 2-toplamının

³ Günümüzde biz sayılara “birli” sayı sistemleri diyoruz.

⁴ “Onlu” sayı sistemleri.

⁵ “Yüzlü” sayı sistemleri.

on'un kendisi ya da ondan az olan numaralardan müşekkel olması gerektiğini açıklamıştır. Bu toplama şöyle bir sıralamada verilmiştir:

$$\begin{array}{r} 423 \\ \hline \end{array}$$

$$846$$

Bu örnekle 423 ve 2 sayılarının sütun şeklindeki toplanmasını görmek mümkündür.

Çağdaş ders kitaplarında bu toplama işlemi şu şekilde verilmiştir:

$$423$$

$$\begin{array}{r} 2 \\ \hline \end{array}$$

$$846$$

Her iki işlem örneklerini kıyaslarsak, binci örnekte 1-toplamacı yazılmıştır, fakat 2-toplamacı, 2 sayısı yazılmadan çizgi altına direkt doğru cevap, yani toplam netice yazılmıştır. Bir açıdan baktığımızda, örnek gayet muhtasar şekilde sunulmuştur ve aynı anda fazla kafa yormayı da talep etmemiştir. Örneğe bakarak bu toplayıcının hangi sayıya eşitliğini netleştirmemiz gerekmektedir. Bu da öğrencinin çok zeki olmasını gerektiren bir durumdur.

Örnek:

$$\begin{array}{r} 423 \\ \hline 1269 \end{array} \quad \begin{array}{r} 423 \\ \hline 1692 \end{array} \quad \begin{array}{r} 324 \\ \hline 1620 \end{array} \quad \begin{array}{r} 2134 \\ \hline 12804 \end{array}$$

Çağdaş okul ders kitaplarında ise bu örnekler şu şekilde verilmiştir:

$$\begin{array}{r} 423 \\ 3 \\ \hline 1269 \end{array} \quad \begin{array}{r} 423 \\ 4 \\ \hline 1692 \end{array} \quad \begin{array}{r} 324 \\ 5 \\ \hline 1620 \end{array} \quad \begin{array}{r} 2134 \\ 6 \\ \hline 12804 \end{array}$$

Sonu sıfır ile biten sayılara örnekler:

$$\begin{array}{r} 20100 \\ \hline 40200 \end{array} \quad \begin{array}{r} 405 \\ \hline 810 \end{array} \quad \begin{array}{r} 30400 \\ \hline 91200 \end{array} \quad \begin{array}{r} 42700 \\ \hline 170800 \end{array}$$

Çağdaş ders kitaplarında verilen şekli:

$$\begin{array}{r} 20100 \\ \underline{2} \\ 40200 \end{array} \quad \begin{array}{r} 405 \\ \underline{2} \\ 810 \end{array} \quad \begin{array}{r} 30400 \\ \underline{3} \\ 91200 \end{array} \quad \begin{array}{r} 42700 \\ \underline{4} \\ 170800 \end{array}$$

Nasiruddin Tusî ise toplama işleminin her zaman iki tane sayıyla gerçekleşeceğini vurgulamıştır. O bu sayılardan birinin toplanan/mezrup, öbürünü toplanan /meğzup fi'h olarak adlandırmış ve şöylece izah etmiştir:“toplama tüm sayıları biriktirme amelidir, yani toplananı çoğaltmanın tekliği kadar tekrar ederek toplamak ve çoğaltmaktır”. Tusî kendi izahının anlamını açıklamak için tek hücreli sayıları toplama işlemine ait örnekleri getirmektedir.

Örneğin 3 sayısını dörde toplamak, bu 3 sayısını 4 kez ya da 4 sayısını 3 kez tekrar ederek toplamaktır:

$$3 \times 4 = 3 + 3 + 3 + 3 = 12$$

Ya da olduğunu kelimelerle anlatmaktadır.

$$3 \times 4 = 4 + 4 + 4 = 12$$

Ortaçağ Doğu ülkelerinde öğretilen matematik sisteminde toplama işlemi çarpma ve çıkarma gibi esas işlemlerden biri sayılmıştı ve onu çalışmak için âlimlerin ortaya koydukları keşifler diğer işlemlere ait keşiflerden çok daha fazla idi. O dönemde kullanılan toplamamın günümüze yakın usulünü eski Hintler keşfetmiştir.

Muhammet Harezmi ise matematiğe ait eserinde onların toplama işlemini metot açısından basit ve herkesin anlayabileceği bir dille anlatmıştır, onun metoduna göre her özel toplanan sayı toplam neticenin rakamlarını silerek yazmayı teklif etmiştir. Nasiruddin Tusî de çok hücreli sayıyı çok sayılıyla toplamak için Harezmi'nin metodunu destekliyor. Sonraki dönemlerde medreselerde okutulacak olan ders kitaplarında Harezmi ve Tusî'nin metodu: toplam netice önce sayı tahtasında toplanan sayının rakamları silinerek. Yerine yazmadan, aradaki hesaplama işlemini kâğıt parçasında gösterme usulü beyan edilmiştir.

“Bölme” işlemi. Bu işlemin diğer bir adı “noksanlı bölme”dir ve günümüzdeki ders kitaplarında “kalıntılı bölme” olarak geçmektedir. Eserin müellifi bu işlemi şöyle izah etmektedir: “Oraya bir sayı yaz ve altına çizgi çiz, sonra ise sol tarafından başlayarak her sayının yarısını al ve o çizginin altına yine sol taraftan başlayıp kusursuz bir şekilde yaz.”.

Örneğin:

421	433
210	216
8	21

Yani: “Çift ya da tekli sayılar olursa çizgi altına sol tarafından denk getirerek derecesine göre tam yarısını al. Tekli olsa onu 5 diye kabul et ve yarısını al da altına yaz. Orada netleştirilmiş sayıyı göster. Sonra ise denkliğin sol tarafındaki sayıya onu yaz. Eğer sayının başlangıcı tekli sayı ise, hemen onun yarısı kesir sayısı olur, ya da tam sayıdan, ya da tam ve kesir sayılardan ibaret olacaktır ”.

Tusî konuyla alakalı şu örneği getirmiştir:

321
16
21

Günümüz okullarındaki ders kitaplarında kalıntılı bölmenin işlemi şöyle anlatılmaktadır:

$$200:30=6 \text{ (20 kalıntıdır)}$$

a ve d doğal sayılar olsun. a, b'ye bölünürse tam neticesiz bölünmeyecek ve kalıntı d olursa yani $a:b=c$ (d kalıntı) neticesi hâsıl olursa o zaman $a=bx+c$. $d<b$ olacaktır.

Bölme işleminde kalıntı her zaman bölücüden az olmalıdır.

3-4 no'lu fasıllar “toplama” ve “çıkarma” işlemlerini anlatmaktadır. Onlarda yukarıda bahsettiğiniz usule göre gerçekleşecektir, yani birinci çarpan yazılıyor, ikinci çarpan ise gösterilmeden satır altına çarpım yazılır.

Sonraki feslin adı “**Balık ağıdır**”. Ağ şeklinde çarpma metodunu Hint matematikisini Bhaskar II (1114-1185 йй.) keşfetmiştir. Kâşî ve Tusî ise bu metodu daha da geliştirdiler. Onlar çarpım neticesinin sayılarını bulmak daha da kolay olsun için diyagonallerini ters direksiyonda çizdiler ve çarpımı dörtgen altına yazıp gösterdiler.

Kâşî “**Ağ içinde çarpma**” adıyla Tusî'nin “**Cetvel içinde çarpma**” metoduna biraz değişiklik yaptı, yani cetveldeki dörtgenleri diyagonal ile yukarı ve aşağı köşeli üçgenlere çarpmayı keşfetti. Cetvel düz figürün solundan enine ve boyuna çarpanların üst hücresinden başlayarak yazılacaktır.

Bu işlem çarpanların üst ve aşağıdaki hücrelerinden başlıyor ve özel çarpanların birlikleri aşağıdaki, onlukları ise yukarıdaki üçgenlere yazılmaktadır.

Çarpımın rakamları dörtgenin aşağı köşesinden diyagonal takip ederek özel çarpanları rakamları katmakla bulmak mümkündür. Bu rakamlar dörtgenin altına sağdan başlayarak yazılacaktır. Örneğin, 7806 sayısını 175'e çarpma işlemini böylece gerçekleştirebiliriz. Bu işlemi yaparken, ilk sırada çarpanın binli sayıları (7) 175'e yukarı hücreden başlayarak çarpılacaktır.

Çarpı ($1 \times 7=7, 7 \times 7=49$ ва $5 \times 7=35$) sayılar 1 ve 77, 7,5 ve 7 rakamlarının karşısındaki üçgenlere yazılacaktır.

Sonra ise 175 sayısını 8'e, 0 ve 6 sayılarına çarpma işlemi de aynı şekilde yapılacaktır. Cetvelin aşağıdaki sağ tarafındaki dörtgenin diyagonal boyunca eklenirse, aranan çarpı 1365050 ҳосил бўлади.

Adı geçen kaynakta bu usul “Balık ağı” olarak adlandırılmıştır ve yukarıda anlattığımız usulle aynı kabul edilmiştir. Bu yöntem bize günümüzde de eğitimde çok istifade edile “**Pisagor cetveli**”ni hatırlatmaktadır. Fakat orada sayıları çarpma neticesinde ortaya çıkan çarpımın onluk sayılarının hücresi yukarı hücreye ve birlik sayıların hücresi aşağıya ayrı ayrı yazılmaktadır.ни эслатади. Tusî ve Kâşî'nin keşfettikleri metot ise öğrenciye aynı anda hem

çarpıyı, hem de sayının birlikler ve onlu sayılar hücresinin hangi sayılardan ibaret olduğunu gösterir. Özellikle bu cetvel çarpma işlemi yeni öğrenmekte olan öğrenciler için çok ilginç ve dikkat çekicidir. Onlar aynı anda hem çarpmayı öğrenecekler, hem de sayılardan onlu ve birli sayıların hücreleri nasıl oluşur, bunu da tekrar etmiş olacaklar.

Örneğin: $8*7=56$ cetvelinden oluşan çarpım, yani 56 sayısının 5'i onlular hücresine, 6 ise birli hücrelerine aittir.

$$8*6=48$$

$$8*3=24$$

$$8*5=40$$

$$8*9=72$$

“Balık ağı” yöntemi şu şekilde sunulmuştur:

The image shows a historical multiplication table (Balık ağı) on aged paper. The table is a grid of numbers, with diagonal lines separating the rows and columns. The numbers are arranged in a way that allows for multiplication by reading across a row and down a column. The table is written in Arabic script. The numbers are arranged in a grid, with the top row and left column containing the numbers 1 through 9. The rest of the grid contains the products of these numbers. The table is a 10x10 grid, with the top row and left column containing the numbers 1 through 9. The rest of the grid contains the products of these numbers. The table is written in Arabic script.

SONUÇ

Günümüzde Orta Asya kökenli yüce dehalar: Birunî, Harezmi, İbn Sina nice allamenin bıraktığı ilmi mirastan dünya ehli istifade etmektedir. Fakat yakın geçmişinize bakarsak, XIX. Yüzyılın sonunda ve XX. Yüzyılın başlarında yaşamış olan ecdadımızın mirası ve faaliyeti yüzde yüz öğrenilmiş değildir. Tam tersine, onlarla ilgili tenkidi fikirlere çokça rastlanmak mümkündür. Özellikle bu işlemler üzerinde ders veren medrese eğitim sistemi, müderrisler ve talebeler çok tenkit edilmişlerdir. Fakat onların bilimsel faaliyetini tahlil eden kaynakları incelerken, tamamen farklı durumla karşılaşmaktayız. Bir bakışta basit gibi gözükten

matematik ilmini örnek olarak alırsak, orda verilen örneklerin ne kadar zor ve kafa yormayı talep ettiğine şahit oluruz. Bir örneğin birkaç yolla çözülmesi öğrencinin zihnini açmaya vesile oluyor ve bir konuya pek çok bakış açısından bakmayı öğretiyor dersek hakikatten pek de uzak olamayız.

Matematik alanının uzmanları günümüz okullarında ve üniversitelerinde istifade edilmekte olan ders kitaplarını XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başlarında eğitim sisteminde kullanılan ders kitaplarıyla mukayese ederlerse ve ders dışındaki ekstra derslerde kullanırlarsa, hem hocaların ve hem de öğrencilere çok faydalı olacağından eminiz. Sonuç olarak, yukarıda verdiğimiz örneklerden Orta Asya medrese sistemi tarihinde aynı anda hem dini ve hem de dünyevi bilimlerin detaylı bir şekilde okutulduğunu öğrenmek mümkündür.

FEMİNİST COĞRAFYA BAĞLAMINDA ÖYKÜLERDE KARADENİZ KADINI

Ülkü ELİUZ*

ÖZET

Kendi gerçekliklerini ifade etme ve meşrulaştırma zorunluluğunu duyumsayan kadın, feminizm ile 'kendine ait bir oda'nın ötesinde 'kendine ait bir tarih'e sahip olmanın gerekliliğini fark eder. İki cinsin ilişkilerinin ve rollerinin belirlendiği ekonomik, sosyolojik, ideolojik, hukukî, politik, coğrafi ve ahlaki yönere sahip bu toplumsal süreçte kadın kimliği ile iklim, yer şekilleri, demografik yapı, kültür, ekonomi, bölge insanının psikolojisi gibi unsurları kapsayan coğrafya arasında bağlantı kaçınılmazdır. Coğrafya ile kadın kategorisi arasındaki ilişkinin cinsiyet rolüne göre kültürel bakımdan düzenlendiği feminist coğrafya, kadınların yaşam koşulları üzerine odaklanılması ve toplumsal cinsiyet körlüğüne karşı çıkılması şeklinde aşamalı ilerler.

Toplumbilimsel görüngülerin coğrafya ön planda tutularak şekillendiği Murathan Mungan'ın *Kadından Kentler* adlı öykü kitabında 16 şehirden ve bu şehirlerde yaşayan kadınlardan hareketle Türkiye coğrafyası ve kültürel yapısı kurguya taşınır. Yazar, bambaşka gerçeklik öğelerinin evreninde bireysel farkındalıkları somutladığı diğer yapıtları gibi geçmişe dönük bir akışta değerlerin sarsıntısını kurgularken "kadınları da haritaya yerleştirme" ve "kadınları görünür hale getirme" üzerine yoğunlaşır. Eserin sonunda hem batı hem de doğu olan İstanbul Esenler Otogarı'nda toplanan bu kadınlardan beşi Karadeniz Bölgesindedir. Varoluşsal değerlerin silinişine tanıklık eden bu kadın karakterlerin öyküsü, anlık durumları şimdi-geçmiş paralelinde sorgulayan ve çaresiz/olanaksız/iletişimsiz bir yüzleşme yaşayan bölge insanının izdüşümü halindedir.

Bu bildiride *Kadından Kentler* kitabında dönüşüm/değişim merkezli iki eksenle kurgulanan "Trabzon Burması", "Samsun Sigarası, Tütün Balyaları, Tamaron", "Amasya'daki Teyze", "Sinop'a Gelin Giden", "Gümüşhane Çok Uzak" adlı 5 öykü, feminist coğrafya merkezli çözümlenecektir. Genişleyerek coğrafyaya dönüşen mekânın belirginleştiği metinlerde kadın-coğrafya ilişkisi, psikolojik özellikler, yaşam tarzı, sosyal statü, ekonomik durum, bitki örtüsü, kültürel yapı, tarihi ve turistik mekânlar, yemek kültürü vb. unsurlar çerçevesinde netleştirilecektir.

Anahtar sözcükler: Mungan, kadın, coğrafya, Karadeniz, kent, feminizm, öykü.

BLACKSEA WOMAN IN SHORT STORIES IN CONTEXT OF FEMINIST GEOGRAPHY

ABSTRACT

Woman, who feel the obligation of expressing and legalizing her own realities, realize the need of having 'a history of one's own' beyond 'a room of one's own' with feminism. The connection between woman identity and geography which involves the elements as climate, geographical formations, demographic structure, culture, economy, the psychology of region human is unavoidable in this social process which have economical, sociological, ideological, legal, political, geographical and moral aspects and in which the relationships and roles of two genders are determined. Feminist geography in which the relationship between geography and woman category is arranged according to sexual role and as cultural, progresses gradual in the form of focusing above women's living conditions and objecting gender-blindness.

At short story book of Murathan Mungan named *Kadından Kentler* in which sociological phenomenons are shaped through prioritise the geography, Turkey's geography and cultural structure are being carried to fiction with reference to 16 cities and women who live in these cities. The author concentrates on "placing women on the map" and "making women visible" while fictionalizing shake of values in a retroactively flew as like his other compositions in which he makes concrete individual awareneses in universe of the items of quite different actualities. Five of these women who gather İstanbul Esenler bus terminal which is both east and west at the end of the work, are from black sea region. The story of these female characters who witness to deletion of existential values, is a sort of projection of region human who questions instant cases parallel to present-past and lives desperate/impossible/without communication face off.

In this paper, 5 short stories named "Trabzon Burması", "Samsun Sigarası, Tütün Balyaları, Tamaron", "Amasya'daki Teyze", "Sinop'a Gelin Giden", "Gümüşhane Çok Uzak" which are fictionalized on two centerline based conversion/alteration in the book of *Kadından Kentler*, are going to be analyzed in centre of feminist geography. On texts in which environment that expands and turns to geography is being clarified pursuant to woman-geography relation, psychological characteristics, lifestyle, social status, economic conditions, flora, cultural structure, historical and touristic places, food culture etc elements.

Keywords: Mungan, woman, geography, Blacksea, city, feminism, short story.

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, TRABZON E-mail: ulkueliuz@ktu.edu.tr

GİRİŞ: Feminizm, Toplumsal Cinsiyet ve Feminist Coğrafya

Dünya kurulu beri özel bir tür üreme sisteminde ortaya çıkan biyolojik kategoriler olan kadın ve erkek kavramları arasındaki ayrım, toplum tarafından kültürel bakımdan ayrıntılandırılır. Zira cinsellik, sadece biyolojik değildir; cinsler arası ilişkilerin yaratıldığı, örgütlendiği, ifade edildiği, yönlendirildiği, kadın ve erkek olarak bilinen toplumsal varlıkların yaratıldığı, iki cinsin ilişkilerinin, rollerinin belirlendiği toplumsal süreçtir. Bu süreç, kadın ve erkek olarak bilinen toplumsal varlıkları yaratır ve toplum da bu iki cinsin ilişkilerini, rollerini belirler. Kadından kendiliğini kazanmak için bir nesne, bir av haline gelmesi; yüce, egemen varlık ayrıcalığından ve hakkından vazgeçmesi istenir. Kadının “dişi bedende yaşayan canlı, kendisine kadın davranılan” (Mackinnon 2003: 58) olarak sınırlanması, kendi cinsi de dâhil olmak üzere tüm toplum tarafından bağımlı, ikinci derecede bir varlık kabul edilmesindedir. “Kendi vücudu üzerinde yetkisi” (Russell 1998: 20), olmayan kadının yerinin *evi* belirlenmesi; *kişi* sözcüğünün tek ve özel tür kabul edilen erkekler için kullanılması gibi yaklaşımlar dış dünyadan ve kamusal alandan uzak tutulmasında etkilidir.

Duygusal ve düşünsel tüm varlığı sömürülerek siyasi, sosyal, ekonomik ve evrensel birtakım haklarından yoksun bırakılan kadın için feminizm zorunlu bir başkaldırı ve haklarını geri alma süreci haline gelir (Eliuz 2011: 221-232). Sosyal hareket halinde genişleyen farkındalık halindeki feminizm, kadının toplum içindeki konumunu tanımlar ve yeni’ler; sosyal düzen arayışındaki kadının kendine ev dışında da yer açma ihtiyacından kanunlar, gelenekler, inanç sistemi baskılarından kurtulma ihtiyacı ile ilerler; toplumda kadınlar ile erkekler arasındaki sınıf farklılıklarını, toplumsal, hukuksal ve bireysel eşitsizlikleri ortadan kaldırır; kadınlara erkeklerle aynı hakların tanınmasını sağlamaya çalışır; meslek dolayısıyla hayat şekillerinde karar verme özgürlüğüne sahip olmaları gerektiğini iddia eder.

Toplumsallaşma süreci, toplum tarafından verilen mesajlar aracılığıyla kurgulanan rollerin her iki cinsin doğası olduğunun benimsetilmesi ve bireylerin doğasına uygun davranması ile sürerlilik kazanır. Cinsiyet ilişkileri ile toplumsal yapı arasında diyalektik ilişkinin ifadesi halindeki toplumsal cinsiyet, ekonomi, ideoloji, aile ve politika gibi toplumsal kurumların parçası haline gelerek erkek/kadın ayrımıyla ilgisi olan her tür toplumsal yapıyı işaret eder. Cinsiyet, anatomik bakımdan bir kişiyi dişi ya da eril olarak tanımlamayan/sınıflayan kavram, bireyin biyolojik cinsiyetine dayalı olarak belirlenen demografik kategori ve insanların nüfus cüzdanlarında yazan ‘cinsiyet’ teriminin karşılığıdır. Toplumsal cinsiyet (gender) ise, belirli bir zamanda ve belirli bir toplumda eril ya da dişi olarak sınıflandırılan cinsler için uygun olduğu varsayılan davranışların kültürel tanımıdır. Getirdiği dinamik rollerin içeriği zamana ve yere göre değişen toplumsal cinsiyet kavramının ortaya

çıkışındaki itici güç, biyolojik özelliklerin toplumsal eşitsizliklerin meşru sebebi olamayacağıdır. Kız ve erkek çocuklarına farklı oyuncaklar verilmesi, farklı renkler giydirilmesi, cinsiyete göre ‘kadın işi’ veya ‘erkek işi’ meslekler belirlenmesi, ‘erkek mekânı’ ve ‘kadın mekânı’ ayrımlarının yapılması gibi hiyerarşik ve ikili dünyada kendileriyle özdeşleştirilen toplumsal rollerini oynamaları istenir.

Cinsiyet ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasının kavramsallaştırılması sürecinde sosyo-mekânsal yapının değişken doğası etken unsurdur. Düzenlenme biçimi bakımından toplumsal ilişkilerin belirleyici olduğu kentsel mekân kurgusu, ideolojik, toplumsal ve politik süreçlerden bağımsız düşünülemez. Toplumsal cinsiyet ve mekân arasındaki diyalektik ilişki, insan ekolojisi çalışmaları ile başlayan mekânsal ayrışmaların ve mekânla ilişkilerin erkeklik ve kadınlık tanımlarının toplumsal yapılandırılmasındaki etkisini belirginleştirir. Kent çalışmaları ile kentsel alanda cinsiyet eşitsizliği, özne-iktidar diyalektiğinin ve ataerkil cinsiyet erkinin kuşatmasında daha çok erkeklere ayrılmış kamusal mekânlar, yeterince aydınlık olmayan sokak ve caddeler, güvenli olmayan ulaşım araçları, eril hegemonyanın güçlendirildiği kahvehaneler, çoğunlukla erkeklerin yer aldığı yerel yönetim mekanizmaları ile görüngülenir.

Feminist coğrafya, mekânsal kanunların keşfi ile insanların yaşam koşulları, yaşama, çalışma olanaklarını kapsayan coğrafya disiplini ve kadınların yaşama şartlarının bütünleştirilmesidir. Toplumsal cinsiyet ilişkileri ve coğrafyaların karşılıklı olarak nasıl yapılanıp dönüştüğünü incelemek amacıyla feminist siyaset ve teorilerden beslenen bu alan, kamu ve özel, ev ve iş arasındaki cinsiyetçi ayrımın farklı boyutlarını araştırıp analiz ederek; kadınların aralarındaki farklılıklara dikkat çekerek; etnisite, sınıf, ırk gibi toplumsal meselelere ve bunların mekânsal yansımalarına ağırlık vererek; kültürel, ekonomik ve siyasal bağlantılar üzerinde durarak özellikle küreselleşme sürecinin toplumsal ve mekânsal konuları etkilemesini ele alarak çeşitli coğrafi bağlamlarda kırsal ve kentsel bölgelerindeki kadınların yaşantı ve deneyimlerini inceler. Bu dizgenin temel amacı, kadınların statüsündeki erkeklere göre eşitsiz ve ikincil (tabi) konumlarından kaynaklı mekânsal farklılıkları ortaya çıkarmaktır. Kentsel alan kullanım kalıplarının oluşumu ve kentin mekânsal yapısının inşa süreçlerinde ataerkil cinsiyetçi ilişkilerin oynadığı rol ile çerçevelenen bu amaç, kadınların erkeklere göre çok daha dezavantajlı koşullarda yaşadıklarını; kadınların kentsel alanlardaki güvenlik, erişim, istihdam ve barınma politikalarıyla ilgili problemleri, farklı kadın gruplarının oturdukları yerler arasındaki farklılaşma, büyük şehirlerdeki belirli mahallelerin soylulaşması, bunun kadın nüfus açısından etkisi, kadınların gündelik hareketlilik ve mobilite davranışları gibi konular üzerinden gösterir.

Murathan Mungan ve “Kadından Kentler” Öykü Kitabı**

Murathan Mungan, şiir, roman, öykü, senaryo, deneme türlerindeki yapıtlarında bireyin eskiyen masallarının söküklerini onarmaya; unutulmuş dehlizlerinden kurtarmaya çalışarak bambaşka gerçeklik öğelerinin evreninde bireysel farkındalıkları somutlar. Şimdiden geçmişe dönük bir akışta tüm değerlerin sarsıntısı üzerinde kurduğu yazınsal serüveninde “seri üretim teknolojisinin her şeyi hızla sil(diği)” (Mungan, 1998: 69) bellek yitimi tehdidi ile karşı karşıya olan topluma ve bireye yeni bir yol haritası belirlemek ister. Sanatkâr ve yapıtı arasındaki derin bağıntıya okuru da dâhil eden Mungan, “hem kesin bir kopuş, hem derin bir süreklilik için geçmişin dağınık malzemesinin ortasında tarafsız gözlerle kendini bir yabancı gibi uzun uzadıya gözden geçir(ir)” (Mungan, 1996: 15). Eserlerinde bireyi, ardına dönerek kendiyi ve toplumla hesaplaştığı, geçmişe son kez ve de derinden baktığı bir eşikte yansıtır.

Murathan Mungan, toplumbilimsel görüngüleri coğrafyayı ön planda tutarak şekillendirdiği “Kadından Kentler” kitabında başka kentlerde yaşayan farklı sosyal statüde ancak toplum yaşamında kadın olmanın belirlediği mücadelelerinin birleştirdiği on altı öyküde 41 kadının hikâyesini kurgular. 16 şehirden (İzmir, Adana, Trabzon, Bursa, Samsun, Amasya, Ankara, Sinop, Afyon, Kırşehir, Erzurum, Diyarbakır, Kayseri, Gümüşhane, Mersin, İstanbul) ve bu şehirlerde yaşayan kadınlardan hareketle Türkiye’nin coğrafyası ve kültürel yapısının yansıtıldığı metinlerde “kadınları da haritaya yerleştirme” ve “kadınları görünür hale getirme” başat ögedir. “Eğitim, evlilik, boşanma, aldatılma, ihanet, hemcinslerle çekişmeler, iş hayatı, özel hayatı korumanın güçlüğü, çalışma hayatındaki zorluklar, kadınların birbiriyle ilişkileri ve iletişimleri” gibi konular etrafında kurgulanan metinlerde kadının toplumsal statüdeki ikincil konumunu sorgulayan yaklaşım tarzı ve kadın sorununa mevcut paradigmaları aşan yeni yanıtlar arama çabası öncelenir. Anadolu’daki büyük şehirlerde çalışan-çalışmayan, evli-bekâr her kesimden, yüksek öğrenimli ya da değil, her kadının benzer sıkıntıları yaşamasının çıkış noktası olduğu eserde, toplumun rol kalıpları ile kuşatılan kadının varoluşsal açmazlarına kadın-coğrafya ilişkisi, psikolojik özellikler, yaşam tarzı, sosyal statü, ekonomik durum, bitki örtüsü, kültürel yapı, tarihi ve turistik mekânlar, yemek kültürü vb. unsurlar çerçevesinde şekillenen bakış açısıyla değerlendirilir. Feminist coğrafya argümanları üzerine temellendirilen eserde Doğu Anadolu (Erzurum), Güneydoğu Anadolu (Diyarbakır), Ege (Afyon ve İzmir), Akdeniz (Adana ve Mersin), İç Anadolu (Kırşehir, Kayseri ve Ankara), Marmara (Bursa ve İstanbul) Karadeniz (Trabzon, Samsun, Amasya, Sinop, Gümüşhane) olmak üzere 7 coğrafi bölgenin kentlerini kimlikleştiren unsur olarak kadınların yaşadıkları olaylar ve durumlar

** Çalışmada Murathan Mungan, Kadından Kentler, İstanbul: Metis Yayınları, 2007 kullanılmıştır.

sunulur. Farklı kentlerde farklı gibi görüne aynı şeyler yaşatılır; birbirinden habersiz olan insanların yaşantılarındaki ortak nokta toplumsal kadın kategorilerinin belirlenir. Varoluşsal değerlerin silinişine tanıklık eden bu kadın karakterlerin öyküsü, anlık durumları şimdi-geçmiş paralelinde sorgulayan ve çaresiz/olanaksız/iletişimsiz bir yüzleşme yaşayan bölge insanının çoğunlukla kadınların izdüşümü halindedir.

“*Kordonboyu’nda Ömer Çavuş Kahvesi*” adlı birinci öyküde İzmir’de yaşayan genç bir kız olan başkişinin mutlulukla ilişkilendirdiği evliliğin cazibesine kapılarak eğitimine devam etmemesi; “*Adana Sıcağında Erguvanlar*” adlı ikinci öyküde eğitimine her şeye rağmen devam etmiş, birçok fedakârlıkta bulunan ve kariyerinde bir hayli ilerleme gösteren başkişi Emine’nin kadın kimliği ve toplumsal kadın kimliği ile yüzleşmesi; “*Trabzon Burması*” adlı üçüncü öyküde okumak için büyük mücadele veren ve sonunda doktor olmayı başaran başkişi Sevgi’nin kadının toplumsal rol kategorilerini sorgulaması; “*Yakası Beyaz Kürklü Tabla Rengi Kaban*” adlı dördüncü öyküde başarılı bir iş kadını olan başkişi Esme’nin kariyerinde ilerlerken kadın kimliği ve eş kimliği arasında sıkışarak yaptığı fedakarlıklara rağmen biten evliliği ile erkeklerin kadınlardan beklentilerinin farkına varması; “*Samsun Sigarası, Tütün Balyaları, Tamaron*” adlı beşinci öyküde annesi ve babası o küçükken boşanan başkişi Şengül’ün mekânsal farklılıklardan kaynaklı toplumsal rol kategorilerinde yetişmiş kadınların kadın-erkek ilişkilerine tepkilerini sorgulaması; “*Amasya’daki Teyze*” adlı altıncı öyküde emekli olmuş bir öğretmen olan başkişi Nihal, kendinden yaşça küçük erkeklere ilgi duymasından kaynaklanan mutsuzluk ve hayal kırıklıkları yaşaması, evlenememesi; “*Burası Ankara İl Radyosu, Şimdi...*” adlı yedinci öyküde Sanat Müziği Seven Bir Kadın olarak adı verilen başkişinin müzik ve geçmişe dönüş merkezli kendilik açılımları yaşaması; “*Sinop’a Gelin Giden*” adlı sekizinci öyküde hukuk eğitimini alarak üniversitede öğretim üyeliği yapan gerçekçi, sert ve kararlı bir kadın olan başkişi Yıldız’ın teyzesine ölmeden önce yardımcı olan Seher’in evliliği üzerinden kadın ve ev ilişkisini değerlendirmesi; “*Kanat Turizm’in Değerli Yolcuları...*” adlı dokuzuncu öyküde kocasının ihanetine uğramış ve aldatılmış bir kadın olan başkişi Meltem’in geçmişle yüzleşmesi ve her şeyi unutmak için mekânsal kaçıışı; “*Hayat Hanım, İlk Tayin*” adlı onuncu öyküde güçlü, neşeli ve sevilen bir kişi olan başkişi Hayat Hanım’ın bir şehirde en fazla üç yıl yaşayarak sürdürdüğü arayışları; “*Annemin Çektiği Fotoğraflar*” adlı on birinci öyküde başkişi Suna’nın annesinin hatıralarının çağrısı ile gittiği Erzurum’da kendi yaşamı ile ilişkilendirdiği bir yolculuk yapması; “*Diyarbakır Surlarında*” adlı on ikinci öyküde hâkim olan başkişi Nezihe Hanım’ın adalet ile örülü bir yaşam sürmesi; “*Lüks Terzi’nin Kızları*” adlı on üçüncü öyküde aynı adı taşıdığı eşi gibi terzilik yapan başkişi Fikret Hanım’ın yozlaşmış bakış açıları ve ilişkiler içerisinde bozulmama mücadelesi; “*Gümüşhane, Çok Uzak*” adlı on dördüncü

öyküde gençliğinde suç işleyip hapishaneye giren ve hapishanede gardiyanın tecavüzüne uğrayan başkışı Asiye'nin evlatlık verdiği kızı Füsün'un ziyareti ile geçmişle hesaplaşması; “*Tantunicinin Karısı*” adlı on beşinci öyküde ünlü olma hayallerinin kuşattığı başkışı Deli Yurdanur'un İstanbul'a kaçıışı ile başlayan trajedisi; “*Esenler Otogarı*” adlı on altıncı ve son öyküde diğer öykülerdeki on beş farklı şehirde yaşayan ve birbirinden habersiz on beş kadının hem batı hem de doğu niteliklerini taşıyan İstanbul Esenler Otogarı'nda karşılaşmaları anlatılır.

Bilinç akışı, geriye dönüş, iç monolog, iç çözümleme anlatım tekniklerinin kullanıldığı eserde hikâyesini yaşamak için İstanbul'dan ayrılan ya da hikâyesini tamamlayarak İstanbul'a gelen kadınları birleştiren toplumun düşüncesindeki imge kafesine hapsedilmişleridir. Onlar dünyanın bütünüyle erkek dünyası olduğu kabul edilerek ikinci derecede bir yere layık görülürler; erkek tarafından yönetilen topluluğa karışıklar hatta eklemelenirler. Etine, evine kapanarak bütün amaç ve değerlerin yaratıcısı, dünyanın efendisi erkeğin yanında edilgin nesne halinde yaşamak zorunda kalırlar. Duygusal ve düşünsel tüm varlığı sömürülerek siyasi, sosyal, ekonomik ve evrensel haklarından yoksun bırakılan başkışılar de dâhil olmak üzere tüm kadın karakterler ile kadınlarla kurdukları ilişkiler ve kadınların hayatını etkileme yönüyle metinlerde yer alan erkekler toplumsal cinsiyet rollerinin beklentisini karşılama yönünde hareket ederler.

“Kadından Kentler” Öykü Kitabındaki Beş Karadeniz Kenti

Değişik gerçeklik öğelerinin evreninde bireysel farkındalıkların aktarıldığı eserde Karadeniz Bölgesinden “*Trabzon Burması*”, “*Samsun Sigarası, Tütün Balyaları, Tamaron*”, “*Amasya'daki Teyze*”, “*Sinop'a Gelin Giden*”, “*Gümüşhane, Çok Uzak*” adlı öykülerde Trabzon, Samsun, Amasya, Sinop, Gümüşhane olmak üzere beş şehirden beş kadının öyküsü kadınları coğrafyanın alt alanı olan feminist coğrafya bağlamında anlatılır.

Bir intihar vakası ile başlayan “*Trabzon Burması*” adlı üçüncü öykü, 2 ana bölümden oluşur. İlk bölümde intihar vakası ikinci bölümde ise geçmişe dönerek kendisiyle yüzleşen fakir bir ailenin kızı başkışı Sevgi'nin, okumak için verdiği mücadele ve sonunda doktor olmayı başarması anlatılır. Sevgi ile intihar eden kızın öyküsündeki farklılıklar, eğitim, özgürlük, Anadolu şehri, büyük şehir, gelecek beklentisi gibi bireysel kimliği etkileyen faktörler çerçevesinde aktarılır. Çocukken anne babası kendilerinden uzaklaşacağı ihtimali ile onu okuldan alıp evde, tarlada iş yaptırmak isterler; o, okuma tutkusu ve zekâsı bu duruma engel olur. Kadınlık ile ilgili düşüncelerini geliştiren Sevgi, eğitimini tamamlar, adli tıpta doktor olur; mezun olduktan sonra memleketi Trabzon'a atanır. Düşük, hafif bombeli geniş göz kapakları ve uzun, iri laz burnu ile fiziksel açıdan tipik bir Karadeniz insanı olan Sevgi, inatçı, güçlü, sert karakter özelliklerini yansıtan gözlerinin insanlar özellikle de erkekler üzerindeki ürkütücü

etkisinin farkındadır. İlk sevgilisinin “*insan senin karşında kendini çıplak hissediyor*”, annesinin “*domuz domuz bakma öyle*”, görev yaptığı bir savcının “*keşke doktor değil de savcı olsaymışsınız, insanı savunmasız bırakıyor bakışlarınız, insan size asla yalan söyleyemez*” şeklinde dile getirdiği bu ‘fazla görme’ durumunu uçuk renk farlarla kapatmaya çalışır.

“Yüzünü alelacele yıkayıp gözkapaklarına her zamanki uçuk farlarından birini sürdü. Yillardır yaptığı tek makyaj buydu. İşi ne kadar acil olursa olsun, çocukluğundan beri hep düşük olan hafif bombeli geniş göz kapaklarını boyamayı ihmal etmez, onları bulut uçukluğunda renklendirmeyi severdi. Far sürmedi miydi, gözleri, bakışları çıplak gelirdi kendine. Sanki bununla gözlerini dünyadan saklayarak bakışlarındaki çıplaklığı örtüyor, aynı zamanda kendisi de başka gözlerden saklanmış oluyordu.” (s.37)

Bir sabah erken saatlerde önce telefonla aranarak bir intihar vakası için göreve çağrılır; hafif makyaj yaptıktan sonra yola çıkarak Trabzon’un şehir merkezine uzak yoksul mahallelerinden birine Boztepe’ye çıkarken Maşatlık’ta bir ara sokaktaki iki katlı derme çatma eve gider. Oradaki insanların bakışlarından yansıyan bölgesel ayrımların kadın kimliği üzerindeki etkileri aracılığıyla Karadeniz kadınlarının büyük şehirdekilerden daha güçlü olacağı ön görüşü ifade edilir.

“Toprağa sağlam basan adımlarında kendilerine tanıdık gelen bir şey var. Buralara tayinle gelmiş, narin yapılı büyük şehir kızlarına benzemiyor. Tuttuğunu kopartır cinsten biri olduğu belli.” (s. 38-39)

Çevredeki bakışları ve insanların davranışlarını gözlemleyen başkişi, yaşananlar karşısında ahalinin tepkilerindeki “*acıdan çok beklemenin sıkıntısı*” (s. 38) halindeki merak durumunu fark eder. Sıkıcı yaşamlarına heyecan katan durumu bir fırsat olarak görenlerin bu ritüeli fısıltılar, mırıldanışlar ve oradan buradan duyulanları çoğaltarak yorumlamalar şeklinde devam eder.

“Her zaman biri kendini asmaz. Her ne kadar üzgün ve şaşkın görünmeye çalışsalar da, tekdüze yaşamlarına renk katan bu sıradışı olayın heyecanını yaşıyorlar. Kendini asan kıza karşı zalim olduklarından değil bu, sanki dürdükleri sıkıcı hayatın acısını böyle çıkartıyorlar.” (s.38)

İntihar, insanın kendi istemi doğrultusunda biyolojik yaşamını sonlandırmasıdır. Yaşamı çıkmazlarla örülü olan, yaşamdan beklentilerine cevap alamayan, yaşamın ağırlığı karşısında yenik düşen bireyin yöneldiği intihar kurtuluş, varlığın hiçlikle bütünleşmesi ve seçme hakkını özgürce kullanma biçiminde algılanabilir. Sağlam dini terbiye almış olduğunu imleyen namazını kıldıktan sonra kendisini asan genç kızın umutlarının tükendiği noktadaki acziyeti ve teslimiyeti, Tanrı’ya isyan şeklinde algılayan ailesi bir an önce ondan kurtulmak isterler. Bu durum çevre baskısının bir kadının ölüm acısını duyumsamanın önüne geçtiğinin göstergesidir.

“Kapının eşiğinde bekleyen hane halkının telaşından cenazeyi bir an önce kaldırma derdinde oldukları anlaşılıyor. Ölüm biçiminin uğursuz bir işaret gibi havada asılı

kalmış olmasından ötürür tedirginler. Herhangi bir nedenle öldüğü için değil de, kendini öldürdüğü için mahcuplar; arkasında bir sürü soru bıraktığı için, karanlık ve kuşkulu bir hikâye bıraktığı için mahcuplar. Bu kızın gömülmesiyle birlikte bütün soruların ve sıkıntıların da gömüleceğini umuyor olsalar gerek. Kendilerini kapı önüne atmış, bir an önce kurtulmak istiyorlar yukarıdaki ceset gibi havada asılı kalmış bu belirsiz ve uğursuz durumdan.” (s.39)

Yaşanılan mekânın ve toplumsal yapının baskısı ve kuşatması altındaki ailenin bağımsız kişiliği bu kuşatma çerçevesinde biçimlenemez, dış dünyanın dayattığı bütün eylemlere yön veren rolleri kızlarının ölümüne rağmen kabullenmek zorunda kalırlar. Ölümden başka çıkış bulamayan genç kızın kolundaki “*umut, gelecek, hayat*” (s.41) sembolü Trabzon burması bileziğinin varlığı ile başkışı yaşanan trajedinin kendisine açtığı alana yönelir ve içsel bir kuyuda geçmişine ilerler.

“Trabzon burması bu! Anasının Trabzon burması! Bunun ne demeye geldiğini en çok anasından biliyor. Trabzon burması demek, gelecek demek. Umut demek. Bir hayat demek. Bir ölünün bileğinde ışıltıyor.” (s. 41)

Anadolu düğünlerinin olmazsa olmaz takısı ve zenginlik göstergesi nesne olan bileziğin yaşamı devam ettirmede işlevsizliğinin ayırdına varan Sevgi, yaşadığı çevrenin kendisine sunduğu rolleri kabullenmeyerek annesinin küçük bir çocukken söylediği “*Sanat altın bilezik kızım (..) bir sanat öğren! İyi kötü bir sanatın olsun.*” (s. 42) sözlerini hatırlar. İntihar eden genç kızın fakirliğine rağmen bozdurmadığı ve büyük ihtimalle çeyizinde sakladığı Trabzon burması bilezik yeni, umutlu, mutlu bir hayat sunmaz iken; Sevgi doktor olmanın sağladığı olanaklar ile özgür ve güçlüdür. Maddi olanaksızlıklara ve toplumsal cinsiyet ayrımının dayatmalarına rağmen eğitimin tamamlayarak yaşamı seçer. Bu seçiminde doğduğu şehrin genetik kodlarındaki yansımaları da belirgindir.

“Ailesinden, atalarından kendisine miras kalan Laz inadından aldığı güçle, okuyacağını, okuyabileceğini kanıtlamak istercesine okul yaşamı boyunca çalışıp durmuştu Sevgi. Babası neredeyse okuyup yüksek bir meslek sahibi olmasından çekiniyordu kızının; aslında her ikisinin de onun fazla büyümesini istemiyor gibi bir halleri vardı. Korkuyorlardı. Bilinmezlikten korkuyorlardı. Bir an önce uygun bir kısmeti çıkıp başı bağlansın istiyorlardı. Kendine göre mütevazı hayatı olan bir kocası olsun kızlarının; helal süt emmişi bir damat, kendi alçakgönüllü hayatlarının içinde, gönüllerini hoş tutacak Allah’ın vermediği bir oğul yerine geçsin istiyorlardı. Kızları yükselsin elbet, ama onların erişebilecekleri bir yere kadar yükselsin istiyorlardı.” (s. 43-44)

Kızlarının bir erkek ile evlenmeden toplumsal süreç içinde varlık göstermesinin, birey olmasının mümkün olamayacağını düşünerek evliliğe “salt bir imdat kapısı gözüyle” (Adler 1996: 167) bakan anne ve babanın bu bakış açısı, kadınların toplum içindeki genel devinimini, etkisizliğini gösterir. Geleneksel normların baskısını aralayan bu tek çıkış yolu ile kadın yarım kalmaktan kurtulacaktır. Hem ailenin hem de toplumun diğer üyelerinin bu beklentisini

karşılama tek seçenek olarak sunulduğu ortamda Sevgi, metropolde yetişmenin getirdiği dik başlılıkla gelenek ve görenek olarak sunulan bu ortaklaşa düzene uymayı reddederek okur, yükselir ve değişir. O, artık hayatta olmayan anne babasının büyük şehirde iken özlemle hatırladıkları ve bir gün dönmek istedikleri Trabzon'un diğer Anadolu şehirleri gibi içinde yaşayanları tükettiğini bilir.

“Bütün hayatlarını akrabaları için yaşamışlardı. İstanbul'dayken bile hiç eksiltmemişlerdi akraba gözlerini üzerlerinden...” (s. 44)

Sevgi, çocukluk günlerindeki akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin iç içe yapısı ile bireyi sınırladığını deneyimlediğinden aykırılıkların ve farklılıkların kontrol altına alınarak tek tipleşmenin gerçekleştiği dış dünyaya kapalı çekirdek aile modeli içinde kendisi ile diğerlerini kıyaslar. İntihar eden genç kızın yaşamı, umudu simgeleyen Trabzon burma bilezik ve ölümü, kaçıışı temsil eden boynuna geçirdiği ip arasına sıkışan öyküsünü aştığını bilmek, ona güven, huzur ve umut vererek rahatlatır.

“Az önce çıktığı merdivenin tahta basamaklarını bu kez daha hızlı adımlarla gıcırdatarak inerken, arkasında bıraktığının yalnızca bir ölü değil, ufak bir kader sekmesiyle kendisinin olabilecek bir hayat olduğunu biliyordu. Başkasının boynundaki ip, kendi boynuna seğirmiş gibi elini boynuna götürerek oradaki görünmez çizgiyi aldı.” (s.47)

Sevgi biyolojik kaderin, toplumsal yazgı süreci ile tamamlanarak psiko-sosyal yaptırımlarla donatıldığı Trabzon'dan çıkarak kurtuluşunun önündeki toplumsal ve iktisadi engelleri aşar. Böylece çaresiz bir boyun eğiş içinde kader olarak sunulan çözümlü ve tükeniş yaşamaz. Kader ve seçimin kesiştiği yol ayrımında boyun eğmeyerek elinden alınmaya çalışılan etkin ve özerk özne olma hakkını kullanarak çıkar; kendi oluşunu gerçekleştirerek sosyolojik konumunu sağlamlaştırır.

“Samsun Sigarası, Tütün Balyaları, Tamaron” adlı 3 bölümden oluşan beşinci öyküde başkişi Şengül ve kardeşi kart karakter Songül, mekânsal farklılıklardan kaynaklı toplumsal rol kategorilerinde yetişmiş iki kadındır. Şengül, boşanma sonrası annesi ile yurt dışına giderek eğitim görüp üniversiteden mezun olurken; Songül ise babası ile Türkiye'de kalır, annesinin kendisini ve babasını terk ettiğini düşünerek büyür ve erken yaşta evlenerek Samsun'a gelin gider. Entrik kurgu, başkişinin yıllar sonra sınavları yüzünden düğününe gelemediği kardeşini ziyareti esnasındaki gözlemleri ve izlenimleri çevresinde şekillenir.

“Bazı şeylerin görülebilmesi için, ışık değişikliği gerekir bazen. Ertesi gün akşamüstüne doğru alt katın mutfağında birlikte fasulye kırarlarken, ahşap pancuru açık kalmış arka pencerenin masaya vuran süzgül ışığında, geldiğinden beri ilk kez kız kardeş olduklarını hissetti Şengül. İçini parlatan bu duygunun yüzüne yansıyan aydınlığıyla baktı kardeşine. (..) Eski günleri diriltten bu birliktelik duygusuyla karşılıklı gülümsediler. (..) Uzun zamandır kendilerini bir aileymiş gibi

hissetmekte zorlandığını hissediyordu Şengül. Kardeşine karşı adı konmamış bir suçluluk duyuyor, ama bunu onun fark etmesini istemiyor; aslına bakılacak olursa, tam olarak nasıl davranması gerektiğini bilemiyordu.” (s.65-66)

İki kız kardeş araya giren zamana ve mekâna rağmen sevgi ve özlem ile yakınlaşınca Şengül, kardeşinin içinde bulunduğu ruh halini ve yaşamından memnun olup olmadığını merak eder. Songül, hem kendini hem de ablasını severek evlendiğine ikna etmeye çalışsa da cevapları yeterli ve inandırıcı olmaz. Şengül, kardeşinin intihar eden annesini affedemeyen ve diğer kadınlara da genelleyerek yaklaşan eşi Hüseyin yüzünden mutlu olmadığını düşünür. Hüseyin’in kendi aile ilişkilerini irdelemesi ile yön değiştiren öykü, iyi bir eş ve iyi bir gelin olma yükümlülüklerini yerine getirmeye, eşinin yaralarını sarmaya çalışan Songül’ün açmazlarını yansıtır. O, mutluluk beklentisi içerisindedir; kendini aşk olduğuna ikna etmeye çalıştığı “yazgıyla özgürlüğü bağlayan bu çözülmez düğ(ümde)” (Paz 2002: 41) tutuklu kalır.

“Kapı önündeki çardağa vuran akşam güneşinin renkleri doyunlaştıran ışığında Şengül kardeşine bakarken bir kez daha bakış yeniledi. Kocasını karşılamak üzere oturduğu sandalyeden ayağa kalkan Songül’ün şimdi gölgeli bir tabloya benzeyen yüzünde kocasını karşılıksız seven bir kadının kayıtsız koşulsuz teslim olmuş teslimiyeti okunuyordu. Sevgiden, aşktan çok sadakat; hem de yillanmış bir sadakat vardı bu yüzde.” (s. 69)

Kadın için toplum tarafından bir kurtuluş umudu olarak ezberletilen ve benimsetilen evlilik, toplumsal normlar, verilmiş değerler silsilesiyle sınırlanmış kurumsal adıdır. Şengül’e göre eşine yani evliliğine sıkı sıkıya sarılan ve kendisini kocasına adayan kardeşinin durumu da bu minvaldedir.

“Annesi tarafından terk edildiğini düşünen kız kardeşinin, annesi tarafından terk edildiğini düşünen kocasına, onu hiçbir zaman terk etmeyeceğini kanıtlamak için, ne olursa olsun, hayatının sonuna kadar kendini bu eve, bu hikâyeye hapsettiğini düşündü. Kız kardeşi kendine kıymanın kendince kıymetli bir yolunu bulmuştu ve bunu şak sanıyordu.” (s. 87)

Songül kendisini yaşamının merkezine yerleştirdiği kocasına adarken sınırlılığını da kabullenir, olanlara göre şekillenen itaatkâr, edilgen, hareketliliği düşük ve yaşam alanı sınırlı yaşam sürdürür. Sonsuz bir kabulleniş içinde yaşadıklarını kabullenir, çaresizce susarlar: “Susmak, savaşımın imkânsız olduğunu gösterir” (Oh 2007: 204). Kendisini kocasını, merkeze yerleştirdiği yaşam düzeni içinde huzurlu ve mutlu olduğuna inandırır.

“Songül ise yaşamının sonuna kadar bu evde, bir masal mutluluğu içinde yaşayabilirmiş gibi davranıyor. Kocasına âşık olduğu her halinden belli; katıksız bir teslimiyet, itaat ve hayranlıkla bakıyor her söylediğine, her yaptığına. Düzgün, yakışıklı çocuk doğrusu; karısına olsun, Şengül’e olsun saygılı davranmaya özen gösteriyor ama bunlar Şengül’ü ikna etmiyor gene de. Henüz açığa çıkmamış, ama dipte, pusuda bekleyen bir tehdidin varlığını neredeyse kadınca bir ön sezkiye hissediyor.” (s. 77-78)

“Uysal kadın imgesi” (Foucault 1996: 54) olan Songül, eşi Hüseyin’in Tamaron adlı tütün böcekleri için kullanılan ilacı içerek intihar eden annesinin, kendisi üç aylık bebek iken ölen adını taşıdığı ağabeyinin, yaşananlara dilsizleşerek sadece fiziksel varlığını sürdüren babasının, yaralama yüzünden ikinci kez hapiste olan kardeşinin yaşadıklarını paylaşır. Hüseyin’in annesi küçük yaşta görücü usulüyle evlenen, büyücü olan kendi annesinin yaptığı büyü ile koca evine değil baba evine bağlanan, bu yüzden her sabah baba evine giden, yaşadığı mutsuzlukları aşamaya bunalım yaşayan, çocuklarının gözü önünde Tamaron adlı böcek ilacını içerek intihar eden, öldüğü gün erkek kardeşleri ve akrabalarının saldırısı ile birçok kişi ölen bir kadındır. On yıl önceki bu olaydan kalan kanlı bir odun parçasına tutunan Hüseyin, annesini affedemediği için tüm kadınlara öfke duymaktadır.

“Eve girdiğinde Songül, yüklük dolaplarının birinden bulup çıkardığı orta kalınlıkta bir odun parçasını elinde tutuyor; üzerindeki yol yol kurumuş kan izleri Şengül’ün bulunduğu yerden bile seçilebiliyor. Songül, sevimli görünmeye çalışan bir hal takınarak, gözleriyle soruyor Hüseyin’e ‘Bunu da kırılan odunların arasına katalım; mı?’ diye.. Hüseyin ‘Koy onu yerine’ diye sesleniyor olduğu yerden; ödünsüz sesinde kesin bir öfke. İlk kez bu sertlikte duyuyor onun sesini Şengül. ‘Senin ne alıp veremediğin var odun parçasıyla ikide bir çıkarıp duruyorsun yerinden?’ ‘Ama Hüseyin’im..’ ‘Ne zaman bir halt edecek olsan ‘Hüseyin’im’ diyorsun bana. Diğer zamanlardaysa (..) Mutfak dolaplarını temizlemeye benzemez bu. Elinden gelse senden önceki her şeyi atacaksın bu evden. Hayatımızın bütün dolaplarını temizleyemezsin kızım!’” (s. 85)

Bu diyalog, onların evliliğinin anneleri tarafından terk edilen bir kadın ve bir erkeğin hayal kırıklıklarından örülü ilişkisi olduğunu netleştirir. Hüseyin, annesinin intiharı sonrası çıkan kavgada ölen ağabeyinden, anneannesinden, dayılarından kalan duygusal bağ kurduğu bu kanlı odun parçasına dönük tehditlere öfke ile karşılık verir. “*Hayatımızın dolapları*” (s. 86) olarak sembolize edilen geçmiş yaşantının izlerinin şimdideki yansıması yeniden kaybetme korkusundan kaynaklı öfkeli hatta duygusal şiddet içeren şikâyetler olarak yansır. Şengül, kardeşinin “*Karadeniz’in sinsî rüzgârına*” (s. 87) kapılarak tükenişine müdahale edemez.

“*Amasya’daki Teyze*” adlı altıncı öyküde başkışı emekli bir öğretmen olan Nihal’dır. Entrik kurgu, kendinden küçük erkeklere ilgi duyan ve bundan dolayı hep mutsuz olan ve bir türlü evlenip yuva kuramayan başkışının yeğeni Cem’le üç yıl evli kaldıktan sonra ayrılan Güzel ile buluşması sırasındaki konuşmalarından ve geçmişle yüzleşmesinden oluşur. Yaşı ilerledikçe sevgili bulmakta zorlanan Nihal, hatta kendine bağlamak için her istediğini yaptığı, takım elbise zaafını yerine getirdiği son sevgilisi Dursun’u yeğeni Melek’e kaptırır. Yeğenini hiçbir zaman affedemeyen zaman geçtikçe kırgınlığı ve öfkesi artan başkışı, “*Amasya’nın küs güneşi*” (s. 90) gibidir. İstanbul’u özlemesine rağmen ailesinden uzaklaşan, yerleştiği şehirle anılan başkışı, “*uzak sever, uzaktan sever.*” (s.90) Yaşadığı hayal kırıklıkları ve kırgınlıklar

nedeniyle mekânsal kaçışına rağmen zamansal bir özleyiş içindeki Nihal, sığındığı mekânın ruhundaki yansımalarının farkındadır. Özlemin ve kaçışın mekânı İstanbul'daki genç kızlık yıllarını kitapların ve siyah-beyaz Türk filmlerinin dünyasında yeniden yaşamak ister.

“Bir öğretmen olarak Anadolu'nun çeşitli kentlerini gezerken öğrenmişti: Birikmişlerin fazlalığı insanı kendi geçmişinden bile uzaklaştırır. Bu nedenle bir daha dönmedi İstanbul'a Nihal. İstanbul'u özledikçe kitaplar okudu. Kitaplardaki İstanbul daha hakiki bir İstanbul'du. Kitap okurken burnunu sızlatan İstanbul'u, oraya gittiğinde bulamıyordu zaten. (..) Şimdilerde sabaha karşı siyah-beyaz Türk filmleri oynatan televizyon kanallarında kendi genç kızlığının İstanbul'unu görüyor, penceresinin karşısında Amasya'nın koyu gölgeler içindeki yalçın kayalıklı dağları dururken, o, içi sızlayarak geçmişine, gençliğine dokunuyordu. Özlediği 'zaman'dı onun, 'mekan' değil. (..) Amasya'nın kendine kapanmış dağları, için, kuşatıyor, uykusunu diri tutuyordu Nihal'in.” (s.99)

Geçmişin gölgelerini mutlu anları içselleştirerek aşmaya çalışan başkışı, toplumsal kodun belirlediği umutsuzluklarını, umarsızlıklarını aşmak ister. Mutluluk beklentisi içinde toplumun rol kalıplarına başkaldırarak evlenmez ve kendinden yaşça küçük erkeklerle beraber olayı tercih eder. Özgürce ve varoluşunu sorgulamaksızın sevemez; sadece bunaltılarını aşmak için umut sığmağı olarak aşk diye nitelediği fiziksel beraberliklere tutunur.

“Buraya ilk geldiği zamanlarda İstasyon köprüsünün civarında, Selağzi mahallesinin oralarda yaptığı uzun yürüyüşleri hatırladı birdenbire. 'Akşam oldu da gün dağından aşmıyor' diye bir türkü dilinden düşmezdi. Bazı türkülerin hüznünde, yaratıldıkları toprağı ve zamanı aşan bir zarafet vardı. (..) Irmağın iki yakasında birdenbire yükseliveren sarp kayalıklı yüksek dağlar, hep söylendiği gibi insana bir çanağın dibinde yaşadığı duygusu veriyordu. Şehrin bu sert ve çetin profili, başlangıçta ilginç gelse de bir süre sonra dağların insanın üstüne üstüne geldiği söylenirdi. Kim bilir buna da alışılıyordu demek. Bu kuşatılmışlık nedeniyle şehir, sabah ve akşam güneşinin yumuşak eğimini tanımıyordu pek. Güneş ve ay, ancak dağları aşıp tepeye yükseldiğinde, en kararlı yüzleriyle gösterebiliyorlardı kendilerini insanlara. Buranın bu sert mizaçlı doğasının Nihal Abla'nın sert mizacıyla örtüşüyor olması bir açıklama olabilirdi pekala. Güzel, kurduğu bu benzerlikten hoşnutluk duydu. Evet, mutlaka buranın iklimi, Nihal Abla'nın kendini daha rahat ve huzurlu hissetmesine yarıyor, içini yatıştırıyordu;” (s. 90-91)

Öğretmenlik mesleği gereği şehir şehir gezen, ilerleyen yaşına rağmen beğendiği bir erkek karşısında mahcup davranmayan, hayatını özgürce yaşayan asi, deli dolu, şıpsevdi Nihal, emekli olduktan yerleştiği Amasya'da Karadeniz doğasına tüm yaşadıklarının yükünü boşaltarak huzuru bulur. Yaşlılığı imleyen bu şehir, ilk başlarda sürgün ve küskünlük şehri iken; daha sonra başkışının sert karakteri ile uyum sağlayarak havası, suyu, ağaçları ile psikolojik bir dinginlik sunar. Öyküde Amasya ve Amasya'da yaşayanlar, diğer tüm Anadolu şehirleri ve Anadolu insanları gibi İstanbul'a bakarlar. Başkışının öyküsünü tamamlayan diğer kadın karakterler ise erken yaşta Nihal'in yeğeni Cem ile ilk evliliğini yapan ikinci evliğinde mutluluğu bulan ve çocuk sahibi olan Güzel; gelinine oğlu ile evli iken kötü ancak boşandıktan

sonra iyi davranan Nihal'in kız kardeşi Zuhal; kendisine çok iyi davranan her şeyini paylaşan teyzesinin sevgilisini ayrıldığı eşine fiziksel olarak benzediği için elinden alan ancak terk edilen Nihal'in yeğeni Melek'tir. Bu kadınlar, toplumsal rol kalıplarının kuşatması altında eylemlerde bulunurlar.

“*Sinop'a Gelin Giden*” adlı sekizinci öyküde başkişi Yıldız, hukuk eğitimi almış ve üniversitede öğretim üyesi olmuş gerçekçi, sert ve kararlı bir kadındır. Eğitimin sadece erkeğin tekelinde olduğunu düşünenlerin varlığına rağmen ailesinin bu ayrıcalığı elde eden, eğitim gören tek kadını olur; diğer kadınlar özellikle teyzesi onunla övünür. Geç yaşta evlenen ve çocuk sahibi olan başkişi, kendisini mutlu olmayı bilmeyen kadın diye nitelendirir; hayatta mutlu olmayı değil, huzurlu olmayı amaçladığı için her şey gibi sevgiyi de geç elde eder; hem kendisi hem de eşi birbirlerini sonradan severler. Yıldız, son otuz yılını her gün öleceği beklentisiyle geçiren seksen dört yaşındaki teyzesinin ve iki yeğeni dışında akrabası olmadığından yakınlaştığı alt katındaki komşusunun kızı Seher'in ilişkisi bağlamında kadın kimliğini sorgular. 2 ana bölümden oluşan metinde başkişinin adı belirtilmeyen teyzesi ile sevgiye dayalı ilişkisi, teyzesinin yeğenlerinin yerine koyduğu Seher ile ilişkisi, teyzenin ölümü sonrası başkişi ve Seher ilişkisi, Sinop'a gelin giden Seher'in yaşamı en belirgin aşamalarıdır.

Başkişinin bayramlarda akrabalarından ziyaret ettiği tek kişi olan teyzesi, genç yaşta dul kalır; bir daha evlenmemiş olmasının yarattığı duygusal ve bedensel boşluk ruhunda sarılamaz yaralar açar. İki yeğeni dışında akrabası olmayan teyzeye, yanına kimsesiz bir kız alması öğütlenir, ancak akraba olmayan biriyle aynı çatı altında yaşayamayacağı ileri sürerek reddeder. Yaşadığı yalnızlık sonucu olarak Seher'i gerçek yeğenleri gibi sever ve sahip çıkar; ömrü boyunca ördüğü bütün iğne oyalarını, el işlerini Seher'e bağışlar, evlilik hediyesi olarak gümüş çemberli sandık alır. Seher de gerçek bir yakını gibi teyzenin çarşı pazar işlerine koşturur, bütün işlerinde yardımcı olur, onun yalnızlığını ve huzursuzluğunu aralayarak neşelenmesini sağlar. Bu karşılıklı birbirine yardımcı olma şeklindeki ilişki durumu, teyzenin duygusal ve fiziksel yardım için genç bir kıza bağlanması iken; itaatkâr ve edilgen kadın tipinin temsilcisi olarak yetiştirilen Seher için ise “atfedilen rollerini bizzat kendi(sinin) seçme(diği) rollerin” (Demir 1997: 99) dayatmalarına uygun davranmaktır. Seher'in toplumsal rol kategorilerinin beklentisine uygun şekilde evleneceği güne hazırlık yapma ve bunun için çeyiz hazırlama dışında bir eylemi yoktur. Bu nesnel savruluşu evlenerek Sinop'a gitmesi ile başka bir süreç geçer. Seher'in evlenerek gitmesine çok üzülen teyze, Seher'in bayramda el öpmeye gelmesinden birkaç ay sonra ölür. Seher ise, gerekli ve kaçınılmaz olan bir yükseliş halinde, kurtarıcı niteliğinde sunulan evlilik ile trajedisine devam eder. Teyzesine olan vefa borcunu ödemek için çeşitli sebeplerde çeyizine katkıda bulunan başkişi Yıldız ve kocasını, Sinop

ziyaretinde misafir olarak ağırlarken içinde bulunduğu çıkmazda sığındığı labirente dönüşen evlilik mekânını anlamlandırma çabası dikkat çeker.

“Gerçekten de Seher bizi görünce sevincinden uçacaktı neredeyse. Annesi hemen o gün Seher’i aramış, geleceğimizi haber vermişti. Belli, biz gelmeden önce birkaç kez inceden inceye temizlenmişti ev. Her yerin, her şeyin tozu defalarca alınmış her örtü defalarca silkelenmiş, her yer döne döne tekrar silinmişti. Daha kapıdan başlayarak evin içinden çiçek kokusuna karışmış çeşitli temizlik malzemelerinin kokusu geliyordu. Aydınlık, bol ışıklı, şirin bir evdi. Ama, evden çok bir dekora benziyordu. Seher’in yıllardır ucun ucun biriktirdiği çeyizi, bir sergi, bir yaygı halinde evin her yerine özenle serilmişti.” (s. 132)

Kendisini bedeni ve ruhu ile evliliğe saklayan ve evlendikten sonra da sınırsız bir bağlılık içerisinde kendisini evine adayan diğer kadınlar gibi *kadının dünyası erkeğidir, ailesi, çocukları ve evidir* anlayışının bir temsilcisidir. “Etine, evine kapa(narak)” (Beauvoir 1993: 8); hiçbir zaman özne olamayacak olan Seher, tüm umutlarını, hayallerini evdeki çeyiz ile sergileyerek kendi masalında tutuklu kalır.

“Kuşluk vaktiydi. (...) Karşımızda olanca görkemiyle Sinop Kalesi, eteklerini döven dev dalgalarıyla Karadeniz duruyor, öğlene yürüyen güneşte pul pul gülümsüyordu. Seher, yüzümüze ‘Nasıl? Her şey anlattığım gibi, değil mi?’ dercesine, masalına inandırmak isteyen bir çocuk gibi bakıyordu. (...) Gözlerimi Sinop Kalesi’nden alamıyordum. Bu sürgün kalesi orada bir kale gibi değil, bir tarih gibi duruyordu.” (s. 133)

Başlangıçta duygusal anların yaşandığı ve Yıldız’ın teyzesinin anıldığı ziyaret, Karadeniz’in havası gibi birdenbire değişir. Yıldız’ın eteğinin takılıp cam bir kuğu bibloyu kazara kırılması ile kurduğu nesnel dünya düzeninin bozulması, hazırladığı mutlu aile dekorundan bir parçanın eksilmesi onu tedirgin ederek içine kapanmasına sebep olur. Aniden havanın bozması ve Karadeniz’i delik deşik edercesine yağmur yağması ile dış dünyada yaşanan değişim ile dekorun güvensizliğini işaret edercesine eşyanın kırılması sonrası farklı bir ruh haline geçiş birbirini tamamlar.

“Bu sırada aniden gökyüzü kapadı. Parlak bir gökyüzünün bu denli kapandığına hiç tanık olmamıştım. Nereden kopup geldiğini izleyemediğimiz bulutlar hızla bir araya toplanıp, aniden şiddetli bir yağmur indirdiler. Gökyüzünün fırtınasına karşın Karadeniz olabildiğince sakin görünüyor, bu yüzden iri yağmur tanelerinin denizi delik deşik ettiği açık seçik görülebiliyordu. Biz içeri kaçmamız gerektiğini düşünürken Seher, ‘Gerek yok’ diyerek hemen balkonun cam kepenklerini indirdi. Bir anda balkon bir limonluğa dönüşüverdi. ‘Bir saat içinde Karadeniz’in bütün yüzlerini gördük’ dedi kocam. Sanki tatilimiz o an, bu cümleyle bitmişti.” (s. 133)

Geçmişte kötü olaylara tanıklık eden Sinop Kalesi ve değişken karakteri ile Karadeniz ile yanı ruh yansıması içindeki Seher’in maskelemeye çalıştığı ancak kasvetli, huzursuz, durumu mekân-insan bağıntısının göstergesidir. İçindeki hayal kırıklıklarını ve kırgınlıklarını eşyalarla

örtme çabası ile birden başlayan yağmura karşı balkon camlarını kapaması birbirini tamamlayan eylemlerdir.

“*Gümüşhane, Çok Uzak*” adlı on dördüncü öyküde başkişi Asiye, gençliğinde bir suç işleyip hapishaneye giren, hapishanedeyken bir gardiyanın tecavüzüne uğrayan, hamile oluşunu üç aya kadar anlayamadığı için bebeği aldırılmayan, genel afla tahliye olduktan sonra doğum yaptığının ertesi günü bebeğini uzun tedavilerden sonra doğan çocukları ölen bir aileye evlatlık veren kadındır. Entrik kurgu, adını koymadan evlatlık verdiği kızının başkişi ziyareti ile başlar. Asiye ve kızı Füsün’un kısa bir süre içinde geçmişle yüzleşmeye dönüşen birbirlerini tanıma çabası, uzak, soğuk, tedirgin diyaloglar ile suçlamalar, ötekileştirmeler dolu söylenemeyenlerden oluşur. Yaşadığı olumsuzlukları aşmasına yardım eden, geçmişini bilmesine rağmen onu olduğu gibi kabul eden eşi ile yeni bir hayat kurarak yeniden çocuk sahibi olan başkişi, babasının yaptığı kötülükleri hatırlatan kızının zorluklar yaşadktan sonra kavuştuğu düzenini bozacağından tedirgin olur. Kızı ise, evlat verildiği ailenin kendisine sundukları ve sonrasında sahip oldukları ile annesinin yaşantısını karşılaştırır; onu, evi, komşuların, yaşadığı şehri küçümser. “*Gümüşhane, Çok Uzak*” (s.259) sözleri ile tek seferlik olacağı imlenen bu trajik karşılaşma, hem anne hem de kızı için geçmiş-şimdi, İstanbul-Gümüşhane, sevme-suçlama, merak etme-itme, konuşma-susma ikiliklerindeki bir yüzleşme olur.

SONUÇ

“Kadınların da haritaya yerleştirilmesi” fikri güçlendiren feminist coğrafya disiplini, sınıfsal, ekonomik ve bölgesel, ayrımlardan kaynaklanan eşitsizlikler ile cinsiyet açısından pek çok açıdan dezavantajlı bireyler olan kadınların yaşamlarını keskin biçimde farklılaştırır. Toplumsal cinsiyet ve mekân arasındaki diyalektik ilişkinin belirlediği bu yapıda kadınların mekânı ev ve yerel topluluk (mahalle) olarak belirlenirken eylemleri de hane içi işler ve hane halkının bakımı ile sınırlanır. Eğitim ve gelir durumuna, sınıfına, statüsüne, kültürel ya da etnik aidiyetine, yaşadığı şehre hatta mahalleye göre farklılık gösteren kadına ait geleneksel özel alanlar, onun hem varlığını hem de emeğini değersizleştirir. Ev bekçisi kadınların varoluşunu gerçekleştirme çabasında dış mekânlara ek olarak iç mekânların da etkisi vardır. Coğrafya merkezli okuma ile iklimin; insanların kişiliklerini, hayat tarzlarını ve günlük alışkanlıklarını etkilediği sonucuna varılır.

Türkiye’nin dönüşümünde kadın kimliğinin ve kentlerin önemli iki gösterge olduğu görüşüne dönük yazınsal metinlerden olan Murathan Mungan’ın *Kadından Kentler* adlı öykü kitabında 16 şehirden ve bu şehirlerde yaşayan 16 kadından hareketle Türkiye coğrafyası ve

kültürel yapısı toplumsal cinsiyet bağlamında kurguya taşınır. Kentlerin ve kadınların değişimini, farklı kentlerde geçen kadın öyküleriyle metinleştiren yazar, kadınların daha zengin, daha renkli bir iç dünyaları olduğunu ve dönüşüm/değişimle kadın kimliği arasında doğrudan bir ilişki olduğunu belirginleştirir. Son öyküde hem batı hem de doğu olan İstanbul Esenler Otogarı'nda toplanır. Karadeniz bölgesinden 5 şehirden 5 kadının (Sevgi, Şengül, Nihal, Yıldız, Asiye) öyküsünün ayrıca bu öykülere eklenen diğer kadın karakterlerin (Sevgi'nin annesi, intihar eden genç kız, Songül, Songül'ün intihar eden kayınvalidesi, Melek, Güzel, Zühal, Seher, Yıldız'ın teyzesi, Füsun vd.) yer aldığı eserde taşra-kadın-kent sarmalında kadınların kendilik arayışları, sorgulamaları, yüzleşmeleri mekânla bütünleşik olarak aktarılır. Bireyleşme aşamasında kadınların karşılaştığı sorunlar ile İstanbul'a bakan Anadolu kentlerinin/taşranın açmazlarının aynı düzleme taşınması coğrafyanın kaderini aşmaya çalışan kadınların mücadelesi ile entrik kurgu şekillenir. Yetiştikleri çevrenin mizaçlarını etkilediği sert, dayanıklı, özgür; ürkek, çekingen, içe kapanık Karadeniz kadınlarının yaşadıkları şehirler çaresizce sığınılan sürgün yerleridir. Hayal kırıklıklarını ve kırgınlıklarını aşamayarak umutsuzluğa düşen bu kadınlar, şehrin olanaksızlıkları içinde İstanbul hayali ve özlemi içinde yaşarlar.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred (1996). **İnsanı Tanıma Sanatı** (Çev. Kamuran Şipal). İstanbul: Say Yayınları.
- Beauvoir, Simone De (1993). **Kadın** (Çev. Bertan Onaran). İstanbul: Panel Yayınları.
- Demir, Zekiye (1997). **Modern ve Postmodern Feminizm**. İstanbul: İz Yayınları.
- Eliuz, Ülkü (2011). "Cinsel Kimlik Paniği: Kadın Olmak". **Turkish Studies**. Volume /3 Summer. s. 221-232.
- Foucault, Michel (1996). **Cinselliğin Tarihi-II** (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Afa Yayınları.
- Mackinnon, Catharine A. (2003). **Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru** (Çev. Türkan Yöney-Sabir Yücesoy). İstanbul: Metis Yayınları.
- Mungan, Murathan (1996). **Murathan'95**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Mungan, Murathan (1998). "Hayatım Roman, Hayatımız Hikâye". **Adam Öykü** 16 (Mayıs-Haziran). s. 69-76,86
- Mungan, Murathan (2007). **Kadından Kentler**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Oh, Eunkyung (2007). "Türk Romanlarında Kadın Karakterlerin Dilleri ve Üslupları". **Folklor-Edebiyat**. C.13. S.50. s.203-209.

Paz, Octavio (2002). **Çifte Alev- Aşk ve Erotizm** (Çev. Tomris Uyar), İstanbul: OkuyanUs Yayınları.

Rusell, Bertrand (1998). **Evlilik ve Ahlak** (Çev: Vasıf Eranus). İstanbul: Say Yayınları.